

**STUDII ȘI ARTICOLE
DE ISTORIE
LXXXVI**

2019

**SOCIETATEA DE ȘTIINȚE ISTORICE
DIN ROMÂNIA**

**STUDII ȘI ARTICOLE
DE ISTORIE
LXXXVI**

2019

CONSILIUL ȘTIINȚIFIC:

Bogdan MURGESCU (Universitatea din București) – editor general (președinte)
Christina KOULOURI (Panteion University of Social and Political Sciences, Atena)
Cătălina MIHALACHE (Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași).
Petru NEGURĂ (Universitatea Pedagogică de Stat din Moldova)
Toader NICOARĂ (Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca)
Joachim von PUTTKAMER (Friedrich-Schiller-Universität Jena)
Milan RISTOVIC (Universitatea din Belgrad)
Jan SADLAK (IREG Observatory on Academic Ranking and Excellence, Bruxelles)
Catinca-Adriana STAN (Université Laval)
Katherine VERDERY (City University of New York)

SECRETARIAT DE REDACȚIE:

Prof. dr. Bogdan TEODORESCU
Dr. Nicolae MIHAI
Dr. Valentin MAIER

Revista „Studii și articole de istorie” este principala publicație a Societății de Științe Istorice din România. Ea apare fără întrerupere din anul 1956, până în anul 2018 fiind publicate 85 de volume. Revista se adresează atât cercetătorilor, cât și profesorilor de istorie din învățământul preuniversitar. Conținutul revistei este indexat în baza de date *Central and Eastern European Online Library* (CEEOL – www.cceol.com).

Studiile și articolele propuse spre publicare sunt supuse unei evaluări colegiale potrivit sistemului *double-blind peer-review*, dar responsabilitatea pentru conținutul fiecăruia dintre materiale revine exclusiv autorului sau autorilor acestuia. Secretariatul de redacție respinge din oficiu acele materiale care nu se încadrează tematic sau nu respectă termenele de predare ori criteriile științifice și tehnice de redactare.

Redacția

ISSN 0585-749X

CUPRINS

I. UMANISMUL, CUNOAȘTEREA ȘTIINȚIFICĂ ȘI CREAȚIA ARTISTICĂ

Alexandru-Florin PLATON: <i>Aristotelismul medieval și umanismul renescentist. Reflecții la împlinirea a 500 de ani de la moartea lui Leonardo da Vinci</i>	7
Lucica BIANCHI: <i>De la Cer la Pământ: Geniul lui Leonardo da Vinci</i>	17
Laura MESINA: <i>Leonardo da Vinci în oglinda istoriei: Bătălia de la Anghiari</i>	35

II. RUPTURI ISTORICE, TRANSFORMĂRI SOCIALE ȘI PROGRES ÎN SECOLUL XX

Miodrag MILIN, Diana DRĂGHICI: <i>Rolul ideii de solidaritate în programele de emancipare națională ale românilor și sârbilor bănățeni (1868-1869)</i>	63
Andrei Florin SORA: <i>Funcționarii publici „regățeni” în noile provincii ale României Mari, 1918-1925</i>	78
Marian CURCULESCU: <i>Acțiuni propagandistice ale Partidului Muncitoresc Român în județul Dâmbovița la începutul colectivizării agriculturii (1949-1950)</i>	93
Dumitru TOMONI: <i>Timișoara în decembrie 1989. Revoluție sau complot extern?</i>	121
Bogdan MURGESCU: <i>Cum se măsoară progresul social?</i>	135

III. ISTORIA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI

Sebastian Dragoș BUNGHEZ: <i>Istoricul Teodor Botiș (1873-1940)</i>	145
Iuliana GALEȘ: <i>Școală și identitate culturală. Studiu de caz: Liceul Teoretic „Dositei Obradovici” Timișoara</i>	154
Maria Cristina ILINCUȚA: <i>Prezențe feminine în învățământul interbelic din Comarnic: de la instituțional la social</i>	169
Bogdan TEODORESCU: <i>Asaltul comunist asupra școlii. Anii de început, 1947-1948</i>	179
Miu GHEORGHE: <i>Învățământul în satul românesc din Câmpia Buzăului în timpul regimului comunist</i>	206
Valentin MAIER: <i>O planificare cu probleme: formarea artiștilor prin intermediul învățământului superior în perioada comunistă</i>	232

IV. DIDACTICĂ ȘI MANAGEMENT EDUCAȚIONAL ÎN PREDAREA ȘI ÎNVĂȚAREA ISTORIEI. ANALIZE ȘI OPINII

Vasile CIOBANU: <i>Folosirea la clasă a izvoarelor istorice. Studiu de caz: Hotărârea Adunării Naționale a Sașilor Transilvăneni ținută în 8 ianuarie 1919 la Mediaș</i>	251
Ana PREDA-TUDOR: <i>Dezbaterea, de la conceptul teoretic la practica didactică</i>	274
Antonia BERA, Diana-Georgiana LUTZ, Iulian MĂCREANU, Cosmina VĂDUVA, Vlad POPOVICI: <i>Utilizarea Enciclopediei libere Wikipedia și a instrumentelor digitale asociate în activitatea de predare-învățare a istoriei</i>	287
Raluca Cristina BONTEANU, Maria Cristina ILINCUȚA: <i>„Taxedu” – un soft inteligent pentru lecțiile de istorie</i>	305

V. MISCELLANEA

Bogdan TEODORESCU: <i>La a 70-a aniversare a S.Ș.I.R.</i>	311
Dorin STĂNESCU: <i>Programul Centenar al Societății de Științe Istorice din România (2018)</i>	317

VI. RECENZII

Walter ISAACSON, <i>Leonardo da Vinci</i> , trad. Louis Ulrich, București, Editura Publica, 2018 (Ana-Maria Lepăr)	324
Măria PAKUCS-WILLCOCKS, <i>Sibiul veacului al XVI-lea. Rânduirea unui oraș transilvănean</i> , București, Editura Humanitas, 2018, (Marian Coman)	329
Constantin SCHIFIRNEȚ, <i>Modernitatea tendențială. Reflecții despre evoluția modernă a societății</i> , București, Editura Tritonic, 2016 (Sorin Stanciu)	332
Oleg V. HLEVNIUK, <i>Stalin. O nouă biografie a unui dictator</i> , București, Editura Litera, 2017 (Andrei Avram)	337
Petre OPRIȘ, <i>Licențe străine pentru produse civile și militare fabricate în România (1946-1989)</i> , București, Editura Militară, 2018 (Marius Motreanu)	341
Cosmin POPA, <i>Intelectualii lui Ceaușescu și Academia de Științe Sociale și Politice (1970-1989)</i> , București, Editura Litera, 2018 (Ionuț Marcu)	345
Cătălin Augustin STOICA, <i>România continuă. Schimbare și adaptare în comunism și postcomunism</i> , București, Editura Humanitas, 2018 (Marius Deaconu)	348
Adrian CIOROIANU (editor), <i>Un centenar și mai multe teme pentru acasă. Ce au învățat și ce nu au învățat românii din ultimul secol de istorie</i> , Iași, Editura Polirom, 2018 (Gabriela Avram)	351
Liviu VOINEA (coord.), <i>Un veac de sinceritate. Recuperarea memoriei pierdute a economiei românești 1918-2018</i> , București, Editura Publica 2018 (Bogdan Murgescu)	353
In memoriam Prof. dr. Ștefan Ștefănescu	357

CONTENTS

I. HUMANISM, SCIENTIFIC KNOWLEDGE AND ARTISTIC CREATION

Alexandru-Florin PLATON: <i>Medieval Aristotelianism and Renaissance Humanism. Reflections on the 500th Anniversary of the Death of Leonardo da Vinci</i>	7
Lucica BIANCHI: <i>From Heaven to Earth: The Genius of Leonardo da Vinci</i>	17
Laura MESINA: <i>La sua anima. Leonardo da Vinci: Battle of Anghiari</i>	35

II. HISTORICAL BREAKS, SOCIAL TRANSFORMATION, AND PROGRESS IN THE XXTH CENTURY

Miodrag MILIN, Diana DRĂGHICI: <i>Le rôle de l'idée de solidarité dans les programmes d'émancipation nationale des Roumains et des Serbes banatais (1868 – 1869)</i>	63
Andrei Florin SORA: <i>The Civil Servants from the Old Kingdom in the New Provinces of Greater Romania, 1918–1925</i>	78
Marian CURCULESCU: <i>Propagandistic Actions of the Romanian Workers' Party in Dambovița County at the beginning of the Collectivization of Agriculture (1949-1950)</i>	93
Dumitru TOMONI: <i>Timisoara in December 1989. Revolution or External Plot?</i>	121
Bogdan MURGESCU: <i>How to Measure Social Progress?</i>	135

III. HISTORY OF EDUCATION

Sebastian Dragoș BUNGHEZ: <i>The Historian Teodor Botiș (1873-1940)</i>	145
Iuliana GALEȘ: <i>School and Cultural Identity. Case Study Theoretical High School „Dositei Obradovici” Timișoara</i>	154
Maria Cristina ILINCUȚA: <i>Women Presence in the Interwar Education in Comarnic: From Institutional to Social</i>	169
Bogdan TEODORESCU: <i>The Communist Assault on the School. Early Years, 1947-1948</i>	179
Miu GHEORGHE: <i>Education in the Romanian Village from the Buzau Plain in the Time of the Communist Regime</i>	206
Valentin MAIER: <i>A Planning with Issues: Training Artists Through Higher Education in the Communist Period</i>	232

IV. DIDACTICS AND EDUCATIONAL MANAGEMENT IN TEACHING AND LEARNING HISTORY. ANALYSES AND OPINIONS

Vasile CIOBANU: <i>The Use of Historical Sources in Class. Case Study: The Resolution of the Saxon Assembly Held on January 8th in Mediaș</i>	251
Ana PREDĂ-TUDOR: <i>Debate at the Class History</i>	274
Antonia BERA, Diana-Georgiana LUTZ, Iulian MĂCREANU, Cosmina VĂDUVA, Vlad POPOVICI: <i>The Use of Wikipedia, The Free Encyclopaedia and of its Associated Digital Tools in Teaching and Learning History</i>	287
Raluca Cristina BONTEANU, Maria Cristina ILINCUȚA: <i>"Taxedu" – A Smart Software for History Lessons</i>	305

V. MISCELLANEA

Bogdan TEODORESCU: <i>At the 70th Anniversary of R.S.H.S.</i>	311
Dorin STĂNESCU: <i>The Centenary Program of the R.S.H.S. (2018)</i>	317

VI. REVIEWS

Walter ISAACSON, <i>Leonardo da Vinci</i> , trad. Louis Ulrich, București, Editura Publica, 2018 (Ana-Maria Lepăr).....	324
Măria PAKUCS-WILLCOCKS, <i>Sibiul veacului al XVI-lea. Rânduirea unui oraș transilvănean</i> , București, Editura Humanitas, 2018, (Marian Coman).....	329
Constantin SCHIFIRNEȚ, <i>Modernitatea tendențială. Reflecții despre evoluția modernă a societății</i> , București, Editura Tritonic, 2016 (Sorin Stanciu).....	332
Oleg V. HLEVNIUK, <i>Stalin. O nouă biografie a unui dictator</i> , București, Editura Litera, 2017 (Andrei Avram).....	337
Petre OPRIȘ, <i>Licențe străine pentru produse civile și militare fabricate în România (1946-1989)</i> , București, Editura Militară, 2018 (Marius Motreanu).....	341
Cosmin POPA, <i>Intellectualii lui Ceaușescu și Academia de Științe Sociale și Politice (1970-1989)</i> , București, Editura Litera, 2018 (Ionuț Marcu).....	345
Cătălin Augustin STOICA, <i>România continuă. Schimbare și adaptare în comunism și postcomunism</i> , București, Editura Humanitas, 2018 (Marius Deaconu).....	348
Adrian CIOROIANU (editor), <i>Un centenar și mai multe teme pentru acasă. Ce au învățat și ce nu au învățat românii din ultimul secol de istorie</i> , Iași, Editura Polirom, 2018 (Gabriela Avram).....	351
Liviu VOINEA (coord.), <i>Un veac de sinceritate. Recuperarea memoriei pierdute a economiei românești 1918-2018</i> , București, Editura Publica 2018 (Bogdan Murgescu).....	353
In memoriam Prof. dr. Ștefan Ștefănescu	357

I. UMANISMUL, CUNOAȘTEREA ȘTIINȚIFICĂ ȘI CREAȚIA ARTISTICĂ

ARISTOTELISMUL MEDIEVAL ȘI UMANISMUL RENASCENTIST. REFLECȚII LA ÎMPLINIREA A 500 DE ANI DE LA MOARTEA LUI LEONARDO DA VINCI

Alexandru Florin PLATON*

MEDIEVAL ARISTOTELIANISM AND RENAISSANCE HUMANISM. REFLECTIONS ON THE 500TH ANNIVERSARY OF THE DEATH OF LEONARDO DA VINCI

(Abstract)

This study proposes a reflection on the relationship between the Middle Ages and the Renaissance, taking into account the major changes that had taken place especially during the 12th and 13th centuries. The rethinking of the status of the human being in the world and the reconfiguration of the relationship between Nature and the "celestial kingdom" are two of them, occasioned by the rediscovery of the Aristotelian corpus. Thus, in our vision, we can explain during the Renaissance the crystallization of a new concept of man and his abilities; including the emergence of a personality of the height of Leonardo da Vinci.

Keywords: *a cultural history of Renaissance, historiography, Aristotelianism, Leonardo da Vinci.*

În istoriografia europeană mai veche, interesată, spre deosebire de aceea postmodernă, mai cu seamă de problema *schimbării* în istorie (și, implicit, de periodizarea momentelor care au scindat-o), raportul dintre Renaștere și Evul Mediu a constituit, cum bine se știe, subiectul unor intense dezbateri. O primă interpretare a acestui raport – multă vreme canonică – a considerat Renașterea o epocă nu numai distinctă, ci și opusă Evului Mediu, prin ideile, atitudinile, imaginile dominante și, nu în ultimul rând, prin viziunea sa despre ființa umană. Formulată de Jakob Burckhardt într-o carte celebră (*Die Kultur der Renaissance in Italien*, 1860¹), această concepție a fost îmbrățișată de un mare număr de istorici, inclusiv de cei marxști, deoarece, printre alte motive, ea confirma și presupoziția evoluționistă despre durată (ca *progres*), care definea – cu particularitățile de rigoare – perspectiva de ansamblu despre trecut a secolului al XIX-lea. Pe de altă parte, ea era și perfect verosimilă: invocînd, ca

---

* prof. univ. dr., Universitatea „Al. Ioan Cuza” Iași.

¹ V. și Burckhardt, [1969] 2000.

argument, nu numai noutatea indiscutabilă a formelor culturii și mentalităților, dar și conștiința istorică a epocii, această interpretare scotea puternic în relief sentimentul distanței nutrită de contemporani față de ceea ce aceștia numeau, atunci, *media aetas*, *media tempore* sau *media tempestas* (adică Evul Mediu, cum a fost cunoscut acest interstițiu mai târziu), un sentiment considerat – și pe bună dreptate – indiciul unei modalități cu totul originale de percepere a timpului.

Schimbarea acestei concepții – care nu a subminat-o pe cealaltă, ci, mai degrabă, a complinit-o, întrucât i-a adăugat un aspect ce îi lipsea – s-a produs în 1927. Inițiatorul ei a fost istoricul american Charles Homer Haskins – un autor care ipostiază cazul rarisim al unei reputații științifice datorate unei singure cărți: *The Renaissance of the 12th Century* (Harvard University Press, 1927). Teza lui Haskins, validă pînă astăzi, afirma că, departe de a fi fost un simplu interval lipsit de relief între două epoci istorice marcate de realizări excepționale – cum afirmaseră umaniștii secolelor XV-XVI – Evul Mediu fusese, dimpotrivă, începînd cu cel de-al XII-lea veac, martorul unor importante prefaceri în structurile civilizației și, mai ales în cultură, care meritau la fel de mult ca și *Quattrocento*-ul de mai târziu să fie puse semnul unei adevărate Renașteri. Comuțind accentul interpretării de pe ruptura temporală reprezentată de Renașterea italiană pe antecedentele care o pregătiseră (cum ar fi: recuperarea culturii greco-latine prin intermediul comentatorilor arabi, ulterior în variantele sale originale, apariția universităților, dezvoltarea teologiei scolastice, emergența literaturilor vernaculare etc.), istoricul american evidenția continuitatea (relativă, desigur) dintre cele două epoci, atenuînd mult din noutatea absolută cu care fusese creditată epoca lui Michelangelo și Leonardo da Vinci de generațiile de după Burckhardt.

Ca și cealaltă teorie, la vremea ei, interpretarea lui Haskins a fost la fel de bine primită în mediile intelectuale ale timpului. A contribuit mult la acest lucru și contextul istoriografic din cel de-al treilea deceniu al secolului XX, marcat de abandonarea istoriei pozitivistice de tip ranke-an (în Germania), ilustrată în Franța de Charles Langlois și Charles Seignobos, în favoarea unei concepții noi despre istorie, sociologică și economică, caracterizată de interesul pentru fenomenele „de adîncime” ale trecutului, în măsură – credeau adepții ei – să confere istoriei un statut cu adevărat științific, prin recursul la o cauzalitate explicativă mai complexă. Din acest unghi, cîteva exemple, alese dintr-o largă panoplie de interpretări consensuale nu sînt lipsite de interes.

Fără a nega specificitatea Renașterii italiene, Jacques Le Goff, de pildă, bine-cunoscutul medievist din cea de a treia generație a Școlii de la „Annales” considera că nu se poate vorbi de o opoziție netă între această epocă și precedenta, de vreme ce multe din structurile lumii medievale, cu reprezentările lor (precum imaginea „celor trei ordine”), ca și formele de pietate au rămas, cu minime schimbări, aceleași². Opinia sa era similară cu aceea a unui alt eminent istoric francez, Jean Delumeau, care afirma, fără echivoc, următoarele în deschiderea sintezei pe care a consacrat-o în 1967 chiar epocii în discuție. „Dacă s-ar înlătura din cărțile de istorie cei doi termeni solidari – și solidar inexacți – de «Ev Mediu» și de «Renaștere», înțelegerea perioadei care se întinde de la Filip cel Frumos pînă la Henric al IV-lea ne-ar fi ușurată.

---

² Le Goff, 1970: 476-478.

Dintr-un singur condei s-ar lăsa deoparte un lot întreg de prejudecăți. Mai cu seamă ne-am descotorosi de ideea că o tăietură brutală a despărțit un veac al întunericului de un veac al luminii”³. Nici conceptul de „Proto-renăștere”, la elaborarea căruia au contribuit, printre alții, Erwin Panofsky⁴ și Viktor Lazarev⁵ nu iese din această paradigmă a continuității. Adoptat de mai mulți autori, el este sugestiv pentru tentativa de a lega și mai strâns Renașterea de Evul Mediu, fie că prologul celei dintii a fost situat în secolul al XII-lea (cum a făcut-o Panofsky, urmându-l pe Charles Homer Haskins) sau în cel de-al XIII-lea, ca Viktor Lazarev și alții⁶.

O mențiune specială pentru echilibrul său merită punctul de vedere al lui N. Iorga. Acceptînd ideea unei anumite continuități între Evul Mediu și Renaștere, istoricul român a remarcat, totuși, deosebirea de anvergură dintre ele în privința modului în care a tratat fiecare moștenirea Antichității. Dacă cel dintii (Evul Mediu) – nota Iorga – a selectat din cultura clasică numai acele idei capabile de a argumenta și susține dogma religioasă (deoarece – cum scria el – această epocă „era închisă în forma creștină”), Renașterea, în schimb, a preluat global această cultură, ridicînd-o la rangul unui model demn de urmat⁷. Pînă la un punct, opinia lui Iorga coincide și cu aceea a lui Andrei Oțetea, al cărui merit este de a fi elaborat cea dintii sinteză despre Renaștere din istoriografia română postbelică⁸ (urmată de o alta, despre Reformă⁹). În ciuda inevitabilelor concesii făcute ideologiei dominante a epocii, cartea sa – prefigurată de mai multe studii publicate de autor înainte de război în revista „Viața Românească” – se poate citi, cu precauțiile de rigoare, și astăzi, mai ales că nu ocolește dezbaterile în jurul celor două concepte („Ev Mediu” și „Renaștere”), oferind un crochiu foarte viu al interpretărilor suscitade de problema raportului dintre ele¹⁰.

Evident, în ambianța istoriografică de astăzi, atît de diferită față de aceea în care problemele periodizării istoriei generau vii controverse, o dispută ca aceea pe care tocmai am evocat-o este puternic datată, fiind închisă într-o tradiție intelectuală devenită ea însăși un subiect de reflecție și analiză. Cu toate acestea, actualitatea ei nu pare a se fi epuizat cu totul. Problema raportului dintre Evul Mediu și Renaștere rămîne una de interes, chiar și în condițiile în care imaginea despre trecut, dominantă astăzi, privilegiază, în ciuda puternicei sale fragmentări, mai curînd continuitățile decît rupturile, supraviețuirile mai mult decît noutățile absolute. În spiritul dimensiunii antropologice și descriptive asociată acestei imagini începînd cu ultimul deceniu al secolului precedent (al XX-lea), schimbarea în istorie nu mai este, nici ea, percepută în registrul unei răsturnări globale („revoluționare”) de situație, ci, mai curînd al unei acumulări de factori care se grupează, se rearanjează și interacționează

---

³ Delumeau, 1995, I: 9.

⁴ Panofsky, 1974.

⁵ Lazarev, 1983; Lazarev, 1984; Lazarev, 1985.

⁶ V. Lazarev, 1983:12-22. Pentru discuția în legătură cu acest concept, v. *inter alia* Matthews Sanford 1974, *The Twelfth-Century-Renaissance or Proto-Renaissance* în Brian Tierney, *The Middle Ages*, vol. II, *Readings in Medieval History*, 2nd edition, Alfred A. Knopf, Random House, New York, 1974, p. 216-225. De asemenea, François. Masai, *La notion de Renaissance. Équivoques et malentendus* în Chaim Perelman (ed.), *Les catégories en histoire*, Bruxelles, 1969, p. 66 și urm.

⁷ Iorga, 1987: 210-211.

⁸ Oțetea, 1964.

⁹ Oțetea, 1968.

¹⁰ Oțetea, 1964: 25-26, 30-37, 40-45.

permanent, generînd transformări sectoriale, perfect aleatorii în acțiunea, răsfrîngerile și efectele și lor.

Aplicată relației dintre formele mentale și culturale ale Evului Mediu și cele ale Renașterii, această perspectivă – pe care o împărtășim înrutotul – se încadrează, desigur, în rîndul acelor puncte de vedere care accentuează unitatea dintre cele două epoci, nu separația lor. Ea nu reiterează totuși, fără nuanțe, vechea teză a continuității. Interesul și, totodată, utilitatea cognitivă a acestei perspective constau în faptul că ne ajută să înțelegem într-un chip mai complex decît au putut-o face interpretările mai vechi cum anume una dintre particularitățile considerate definitorii ale civilizației renescentiste – noua imagine a omului și înțelegerea rostului acestuia în lume, adică ceea ce s-a numit *umanism* – s-a conturat, de fapt, mai înainte, ca urmare a unei schimbări majore, culturale și mentale, care, desigur, nu a „pregătit-o”, ci numai a făcut-o posibilă. Acest lucru s-a întîmplat pentru că schimbarea la care ne referim – una între multe altele – a avut, prin refracțiile sale și în conjuncție cu alți factori, efecte neașteptate. Este vorba de recuperarea aristotelismului de către cultura medievală a Occidentului latin, în perioada de vîrf a Evului Mediu, un fenomen în care Fernand Braudel a văzut, pe bună dreptate, o veritabilă „revoluție științifică”¹¹, iar Norman F. Cantor – între mulți alții – o amplă „cotitură în istoria gîndirii occidentale”¹². Despre acest important fenomen cultural și contribuția sa la conturarea imaginii renescentiste despre om va fi vorba în cele ce urmează.

Începutul reintroducerii scrierilor lui Aristotel în cultura medievală occidentală datează aproximativ din a doua decadă a secolului al XII-lea¹³. Acum au fost traduse în latină o parte din operele sale majore – *Fizica*, *Metafizica* și, în special, *Organonul* (acesta integral) – precum și cîteva scrieri mai scurte din domeniul istoriei naturale, în completarea celor lăsate de Boetius (c. 470-525) cu cîteva secole mai înainte.

Perioada hotărîtoare a acestui proces de recuperare a coincis însă cu secolul al XIII-lea. Acum s-a desăvîrșit întîlnirea decisivă a peripatetismului cu gîndirea creștină și s-au făcut simțite primele sale efecte asupra universului speculativ al timpului.

Indiscutabil aristotelismul celui de-al XIII-lea veac l-a depășit cu mult pe cel din secolul precedent. Mai întii, pentru ca era mai complet, tratatelor din epoca dinainte adăugîndu-li-se acum așa-numitele „opere biologice” (îndeosebi *Istoria animalelor*) și *Politica*, ale căror prime versiuni latine, datorate lui Michael Scotus și Guillaume de Moerbeke (Guillelmus de Morbeka) datează din cca 1220, respectiv cca. 1250. În al doilea rînd, circulația textelor aristotelice în cercurile universitare a fost, în acest secol, mult mai amplă, cum o probează și faptul că majoritatea tratatelor care aparțin filosofului din Stagira au făcut obiectul unui număr sporit de copii.

Pe de altă parte, dacă doctrina lui Aristotel fusese primită în secolul al XII-lea exclusiv prin intermediul comentatorilor arabi, în secolul următor, grație numărului mai mare de traduceri, ea a sfîrșit prin a fi complet asimilată, suscitînd în mediile savante care au receptat-o interpretări numeroase și originale.

Întreaga istorie intelectuală a secolului al XIII-lea se confundă, de fapt, cu aceea a atitudinilor diverse față de Aristotel și arabi, în circumstanțele în care

---

¹¹ Braudel, 1984, III: 94.

¹² Cantor, 1959: 388.

¹³ Pentru informațiile care urmează, v. Platon, 1993-1994: 215-235, 155-169, cu informațiile bibliografice de acolo.

cunoașterea completă a doctrinei filosofului grec îi revelase, de acum, potențialul destructurant în raport cu normele convenționale.

Cum bine se știe, ceea ce definește în cel mai înalt grad această doctrină este o viziune asupra lumii diferită de aceea a lui Platon. Separației platoniciene dintre lumea inteligibilă, a Ideilor pure – domeniu al realităților stabile și imuabile – și, pe de altă parte, lumea sensibilă (adică naturală sau a cōpiilor celeilalte) – teritoriu al lucrurilor instabile, în continuă mișcare și tocmai de aceea, refractare cunoașterii, Aristotel îi opune o singură lume, în care inteligibilul nu mai este transcendent universului sensibil (ca la Platon), ci *o parte* a acestuia, chiar dacă separată de el (cf. *Metafizica*). Dualitatea platoniciană a lumilor a devenit, astfel, la întemeietorul Liceului, dualitatea regiunilor unei *singure* lumi, păstrându-și în rest, distincțiile caracteristice.

Aducând „transcendentul” platonician în sfera de captație a „immanentului” (adică a lumii vizibile, cognoscibilă prin simțuri și rațiune), Aristotel amorsa, implicit, un proces de revalorizare a ceea ce la înaintașul său fusese numai o simplă proiecție lipsită de relief. În noua sa interpretare, Natura (sau cu termenul folosit de filosof, „sublunarul”) căpăta o consistență proprie care, chiar dacă nu o scotea de sub incidența regnului „celest”, o credita, cel puțin, cu o autonomie considerabilă în raporturile dintre ele. Faptul este limpede oglindit de interpretarea dată de fondatorul Liceului mișcării (cf. *Fizica*). Concepută ca o neconținută întrupare a formei în materie, mișcarea (înțeleasă nu numai literal, ci și ca evoluție, transformare, schimbare) era pentru Aristotel un atribut esențial al lumii sensibile în întregul ei. La originea ei se afla ceea ce filosoful a numit *primum movens* sau Primul Motor imobil. Acesta declanșa mișcarea printr-un simplu impuls, dar nu mai intervenea în ceea ce se întâmpla ca urmare a acestui act, acționând doar ca o cauză finală, nu și eficientă a lucrurilor. Impulsul nu „crea”, însă, lumea (Natura); el nu făcea decât să potențeze o însușire constitutivă a acesteia, „actualizînd” un principiu intrinsec, capabil după aceea să se propage la nesfârșit prin autoregenerare fără a mai reclama intervenția entității care îi dăduse naștere.

Aristotel a dedicat descrierii acestei lumi și clasificării ființelor sale cinci tratate fundamentale (*Istoria animalelor, Părțile animalelor, Mișcarea animalelor, Deplasarea animalelor și Generarea animalelor*), a căror extraordinară popularitate în Evul Mediu și în secolele următoare a supraviețuit intactă, pînă la apariția noii taxonomii a organismelor vii, elaborată de Carl Linnaeus (1707-1778). Traducerea lor – efectuată, cum am spus, în secolul al XIII-lea – nu numai că a pus la dispoziția lumii savante a timpului o vastă enciclopedie a lumii naturale (mai exact, a ființelor sale însuflețite, căci asta înțelegea Aristotel prin „animale”), dar a și arătat cît de folositoare și chiar plăcută putea fi studierea ei pentru toți cei „înclinați spre filosofie”. Lucrurile cerești, afirmă Aristotel, sînt „excelente și divine, dar mai puțin accesibile cunoașterii”; cel mult – scrie el – putem avea o idee despre ele, formată cu ajutorul simțurilor. Dar, faptul că lumea naturală (aceea „sublunară” sau de „jos”), în care trăim oferă, prin accesibilitatea ei, posibilitatea unei cunoașteri mai ușoare și sigure compensează ceea ce nu putem afla despre cealaltă „lume”, întrucît și aici ca și dincolo funcționează aceeași coerență în felul în care există lucrurile, caracterizată prin „absența întâmplării și tendința [fiecărei componente] spre un scop”. De aceea, spune Aristotel, „fiecare tărîm al naturii este minunat” iar studierea Naturii procură „o plăcere uimitoare”¹⁴.

¹⁴ Aristotle, (1995), *Parts of animals*, I. 5, 644b25-645a30 în *The Complete Works*:1003-1004.

În acest univers natural și autonom, legat de Ființa Supremă nu ca o creație, ci doar ca act potențat, ființa umană ocupa un loc aparte. „Dacă cineva crede că cercetarea ... lumii animale constituie o sarcină lipsită de valoare – scrie Aristotel – trebuie să respecte la fel de puțin studiul omului”¹⁵. Presupuziția acestei aprecieri este evidentă: pentru filosoful din Stagira omul era, esențialmente, o ființă naturală, împărțându-se cu celelalte „animale” toate atributele universului sensibil. Dintre acestea, unul din cele mai importante era traiul comunitar. „Animal politic”, prin excelență (mai exact, prin „natura” sa¹⁶), omul, pentru Aristotel, nu se definea și nu dobânda capacitatea de a-și exercita virtuțile decât laolaltă cu semenii săi în cadrul unic al Statului, o formă superioară și preexistentă de organizare¹⁷, specifică numai lui. Statul, la rîndul său, nu își afla rațiunea pentru care fusese creat, decât în fericirea celor care îl populau. În felul acesta, între Stat și om – ca entități naturale – se crea o legătură indisolubilă, aproape organică, alimentată de respectul comun pentru cele trei principii fundamentale – măsura, posibilul, convenabilul – concepute de filosof ca fiind proprii atât educației civice, prin care oamenii erau învățați cum să-și trăiască destinul comunitar, cât și acțiunii politice, care realiza scopul ultim al Statului.

Înțeles în acest mod, ca ființă socială a cărei împlinire se realiza în viața trepidantă a Cetății, omul nu mai avea de ce să viseze – cum îl îndemnase Platon – la iluzoria transcendență a lumii absolute a Ideilor. Singura sa morală (cf. *Etica Nicomahică*) trebuia să fie, prin urmare, una a finitudinii, care să-l „împace” cu lumea, dîndu-i acea rară înțelepciune a limitelor, capabilă să-l ferească de ambiții nemăsurate, în schimbul șanseii nu mai puțin tentante de a „epuiza sfera posibilului” (Pindar).

Dar, dacă prin însușirile sale ființa umană nu se deosebea de restul viețuitoarelor, afară, poate, de gradul de complexitate al modului ei de socializare, două particularități o deosebeau totuși de celelalte „animale”, situîndu-o pe treapta lor cea mai de sus și a Naturii, totodată. Prima era chiar poziția sa erectă. Singulară în lumea „sublunară”, aceasta era în acord cu „fîrea și substanța [omului], asemănătoare cu a zeilor”; o asemănare care, pentru Aristotel, explică și dimensiunea cognitivă a ființei umane, căci – scrie el – „este funcția a ceea ce este asemănător cu zeii să gîndească și să fie înțelept”¹⁸.

A doua trăsătură distinctivă a omului constă în *sufletul* său, a cărui însemnătate, origine și structură au fost concepute de Aristotel la fel, într-un mod diferit de interpretarea lui Platon.

Dintre obiectele sau lucrurile care merită cunoscute – scrie filosoful în tratatul cu titlul omonim consacrat acestei entități¹⁹ – sufletul este cel mai demn de acest lucru și, în același timp, cel mai de preț. Cunoașterea sufletului – continuă el – contribuie la progresul adevărului și, mai presus de orice, la înțelegerea pe care o putem dobîndi despre Natură, pentru că sufletul este, într-un sens, principiul vieții animale²⁰ sau, cum spune Aristotel în altă parte²¹, „caracteristica esențială a unui animal”, „forma [oricărei] ființe vii”, „cauza [sa] sa finală”. „Ceva fără suflet nu poate exista”,

¹⁵ *Ibidem*, I. 5, 645a25: 1004.

¹⁶ Aristotle, (1969 a), I. 1, 10: 11.

¹⁷ *Ibidem*, I. 1, 11: 11.

¹⁸ *Parts of animals...*, IV. 10, 686a 25, *loc. cit.*, p. 1070.

¹⁹ Aristotle, 1995, *On the soul* în *The Complete Works*.

²⁰ Aristotle, 1995, *ibidem*, I. 1, 402a1, *The Complete Works*: 661.

²¹ Aristotle, 1995, *Parts of animals...*, I. 1, 641a20-645b10, *The Complete Works*: 997-998.

iar „cînd sufletul încetează să mai existe, ceea ce rămîne nu mai este un animal, iar părțile sale nu rămîn decît ca pure configurații, ca la animalele din fabulă, transformate în pietre”²². Acesta este și motivul pentru care – potrivit filosofului – discutarea a tot ceea ce ține de suflet și analiza sufletului, în genere, fac parte din știința naturii, care include totul.

Toate animalele, ca și plantele, au, prin urmare, suflet, dar nu unul multiplu sau divizibil, cum afirmase Platon, ci unitar, deși compus din mai multe părți distincte²³. Numite de Aristotel „puteri psihice”²⁴, „potențe” sau „facultăți”²⁵, aceste părți, în număr de cinci sau șase²⁶, sînt – afirmă el – prezente în mod diferit în fiecare viețuitoare, complexitatea fiecăreia decurgînd din numărul de facultăți posedate de fiecare. Dintre toate ființele vii, numai omul le are pe toate și, în primul rînd, „puterea de a gîndi” sau „de a reflecta”²⁷, ceea ce face din el exemplarul cel mai reușit al lumii.

Aristotel nu spune niciunde explicit *ce este* sufletul (o substanță?; o cantitate?; o calitate?), dar constată că orice se poate afirma despre el implică invariabil și *corpul*. Nu există nici o situație în care o acțiune a sufletului sau *asupra* sufletului – precum mînia, curajul, pofta și, în general, senzațiile – să nu se manifeste și prin reacțiile trupului²⁸. Toate afectele sufletului presupun această relație cu necesitate.

Dar, spune el, există și interpretări potrivit cărora sufletul ar avea o existență independentă de corp, o esență în sine, care l-ar face să se miște singur și să imprime mișcare. El discută aceste interpretări în cartea I-a a tratatului menționat²⁹, unde este expusă și teoria lui Platon despre „sufletul rațional” (intelectul sau gîndirea)³⁰. Toți cei – constată filosoful – care vorbesc despre suflet ca despre un lucru care conține în sine mișcarea și își este sieși suficient, deși îl situează într-un trup, nu spun de ce fac acest lucru sau de ce sufletul ar avea nevoie de o asemenea alăturare³¹. Or, afirmă Aristotel, o asemenea explicație nu poate fi omisă, pentru că, din faptul că unul – adică sufletul – este principiul activ, iar celălalt – corpul – este o entitate asupra căreia acționează sufletul, rezultă că trebuie să existe între ele o anumită afinitate sau cum scrie filosoful, „o comunitate de natură” adică de esență, pentru că altfel interacțiunea lor nu ar fi posibilă³².

²² Aristotle, 1995, *On the soul*, I. 1, 402a1-403b15, *The Complete Works*: 641-643.

²³ Aristotle, 1995, idem, I. 1, 402b5 (*The Complete Works*:642).

²⁴ Aristotle, 1995, idem, II. 2, 414a30 (*The Complete Works*: 659).

²⁵ Aristotle, 1995, idem, *passim*.

²⁶ Este vorba de sufletul *nutritiv, apetitiv, senzitiv* (senzorial), *locomotor* și „*puterea de a gîndi*” (Aristotle 1995, idem, II. 3, 414a25-30; III. 9, 432b1, *The Complete Works*:687). Într-un alt pasaj, Aristotel adaugă acestei serii și sufletul *imaginativ* (III. 9, 432b1, *l The Complete Works* 1995:687).

²⁷ Pentru Aristotel – care se apropia, aici, de concepția platoniciană – gîndirea era „un fel diferit de suflet”, care se deosebea de celelalte ca „ceea ce este etern de ceea ce este perisabil” (*On the soul*, II. 2, 413b25-30 și 414b25-30, *The Complete Works*:658).

²⁸ Aristotle, 1995 idem, 403a5, *The Complete Works*: 642; 403a10-20, 25, 643. V. și ediția în limba română a tratatului: „... Se observă – scrie Aristotel – că nici o afecțiune din cele mai frecvente nu e pusă în mișcare, nici nu se operează fără corp, ca de exemplu: mînia, îndrăzneala, dorința și, în genere, orice simțămînt. Totuși, se pare că, în cel mai înalt grad, îi este proprie cugetarea ... Se pare că și toate afectele sufletului sînt unite cu un corp: mînia, blîndețea, teama, mila, îndrăzneala, ba chiar și bucuria și iubirea, precum și ura (Căci odată cu acestea e afectat într-un fel și corpul)” (Aristotel, 1969 b:27).

²⁹ Aristotle, 1995, *On the soul*, I. 2, 403b20-405b30, *The Complete Works*: 643-646.

³⁰ Idem, I. 2. 404b15-25, *The Complete Works*: 645.

³¹ Idem, I. 3. 407b15-20, *The Complete Works*: 649.

³² *Ibidem*.

Fără să reabiliteze, propriu-zis, trupul (pe care cultura greacă – se știe prea bine – nu îl desconsidera) concepția aristotelică despre suflet, la fel ca și aceea despre Natură, a deschis celor ce au intrat în contact cu ea în cercurile savante din Occidentul secolului al XIII-lea perspectiva unei reevaluări neașteptate a lumii și imaginii omului în cadrul ei. Această reevaluare s-a materializat, pe deplin, în Renaștere. Nu este, de aceea, o exagerare să se spună că noua concepție despre lume și om a acestei epoci își are rădăcinile în aristotelismul medieval.

Nu trebuie însă uitat că ceea ce numim, printr-o expresie devenită șablon „concepția despre lume și om” a epocii renascentiste a fost totuși infinit mai complexă și diversă decât o sugerează acest enunț (prea) unificator. Continuitățile (certe sau relative, cum vrem să le numim, ca aceea de mai sus) s-au îmbinat cu multe elemente noi într-o sinteză care exprimă specificul epocii. Nominalismul occamian, de pildă, construit pe temeiul unei disjunții clare între rațiune (aplicată, ca instrument cognitiv, doar lumii naturale) și credința orientată spre universul divin (posibil de atins, considera rebelul teolog oxonian, numai printr-o percepție intuitivă³³) coexistă în Renaștere cu reprezentările antropomorfe ale lumii, care, în buna tradiție a secolelor anterioare, postulau mai departe corespondența mimetică dintre om și Univers și o nu mai puțin strictă interdependență între Natură și lumile cerești. Proiecția simbolică a celor din urmă în realitatea naturală a rămas și în Renaștere o dominantă mentală, nutrind – cum a arătat, între alții, Claude-Gilbert Dubois, într-o carte remarcabilă – toate „artele magice” care au luat naștere sau au continuat să se dezvolte în această perioadă, de la alchimie și astrologie, la ermetism și Kabbala³⁴. Pe de altă parte, noua atitudine față de Natură – creație divină dar guvernată de legi proprii și, prin urmare, autonomă – a încurajat luarea ei în posesie și exploatarea resurselor sale în spiritul unui mercantilism dominant, stimulat să se dezvolte prin „depoetizarea obiectelor”³⁵.

Umanismul renascentist nu se sustrage nici el acestei structuri contradictorii – expresie a unei continuități în schimbare. Unul din aspectele sale esențiale a fost, cum s-a spus de atâtea ori, *individualismul*. Fie în ipostaza unor noi tipuri sociale (*condottierul*, omul de afaceri, copilul, femeia)³⁶, a unor atitudini și sentimente inedite (gustul pentru celebritate, solitudinea și melancolia, teama de moarte) sau a unei ființe educată prin imitarea și prelucrarea creatoare a clasicilor greco-romani, noua reprezentare a omului în Renaștere a fost, invariabil, considerată nu numai definitorie pentru această epocă, dar și manifestarea cea mai clară a opoziției sale față de Evul Mediu. Atît de specifică a fost apreciată această concepție despre ființa umană pentru interstițiul la care ne referim, încît, nu numai umanismul, în ansamblu, ci întreaga Renaștere a fost, sintetic, caracterizată ca trecerea de la „o metafizică a sufletului esențial” la o „fenomenologie a eu-lui existențial”. Claude-Gilbert Dubois, căruia îi datorăm această penetrantă formulă a explicat-o, citindu-l pe Montaigne nu ca dorința omului de a fi ceea ce vrea să fie, ci numai ce poate fi³⁷. Printr-o altă

³³ Cf. Gilson, 1922, *passim*. De asemenea, Chaunu, 1984:123-128; Duby, 1988, II:75-77; Vlăduțescu, 1973:186-197.

³⁴ Dubois, 1985:79-100, 103-111.

³⁵ Dubois, 1985: 204.

³⁶ Pentru informațiile care urmează, v. Delumeau, 1995, II:102-124.

³⁷ Dubois, 1985: 228-231, 233.

fericită expresie, el – și mulți alții – au descris același fenomen ca o „recentrare antropologică a lumii”, întemeiată nu pe tradiționala dualitatea antinomică suflet-corp, specifică „evului de mijloc”, ci pe *unitatea* dintre ele, ilustrată de valorizarea nudității și de ideea, la fel de nouă, a conștiinței de sine a ființei umane³⁸.

În chip evident, aceste caracterizări sînt corecte, dar, neîndoielnic, supralicitează originalitatea umanismului. Exactitatea lor în raport cu spectaculosul fenomen la care se referă nu trebuie să ignore faptul că – așa cum am încercat să arătăm – regîndirea statutului ființei umane în lume și reconfigurarea relației dintre Natură și „regnul celest” fuseseră inițiate cu două secole mai devreme, prin redescoperirea *corpus*-ului aristotelic. Acesta a fost, credem, unul din factorii importanți care au făcut posibilă în Renaștere, cristalizarea unei noi concepții despre om și capacitățile sale; inclusiv apariția unei personalități ca Leonardo da Vinci.

Referințe

- Aristotle (1995) *The Complete Works of .... the Revised Oxford Translation*, edited by Jonathan Barnes, vol. I. Bollingen series LXXI/2, Princeton University Press.
- Aristotle (1969 a) *Politics*. with an English translation by H. Rackham, M. A., London: William Neinemann Ltd., Harvard University Press.
- Aristotel (1969 b) *Despre suflet*, traducere și note N. I. Ștefănescu, studiu introductiv de Al. Boboc, București: Editura Științifică.
- Braudel, Fernand (1984) *Civilisation matérielle, économie et capitalisme (XVe-XVIIIe siècles)*, T. III, *Le Temps du monde*, Paris: Armand Colin.
- Burckhardt, Jakob [1969] (2000) *Cultura Renașterii în Italia*, vol. I-II, traducere de Nicolae Balotă, colecția „Biblioteca pentru toți”, București: Editura pentru Literatură, 1969 (ediția, a II-a, București: Minerva, 2000).
- Cantor, Norman F. (1959) *Medieval History. The Life and Death of a Civilization*, 2nd edition, New York, London.
- Chauu, Pierre (1984) *Le Temps des Réformes. Histoire religieuse et système de civilisation. La Crise de la Chrétienté, 1250-1550*, Bruxelles: Éditions Complexe.
- Delumeau, Jean (1995) *Civilizația Renașterii*, vol. I-II, traducere de Dan Chelaru, București: Meridiane.
- Dubois, Claude-Gilbert (1985) *L'imaginaire de la Renaissance*, Paris: P. U. F.
- Duby, Georges (1988) *Arta și societatea, 980-1420*, vol. II, traducere și note de Marina Rădulescu, prefață de Răzvan Theodorescu, București: Meridiane.
- Gilson, Étienne (1922) *La philosophie au Moyen Âge*, vol. II, *De S. Thomas d'Aquin à G. d'Occam*, Paris: Payot.
- Iorga, N. (1987) *Evoluția ideii de libertate*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Ilie Bădescu, București: Meridiane.
- Le Goff, Jacques (1970) *Civilizația Occidentului medieval*, traducere din limba franceză de Maria Holban, cuvînt înainte de M. Berza, București: Editura Științifică.
- Lazarev, Viktor (1983) *Originile Renașterii italiene. Protorenașterea*, traducere de Vasile Florea, București: Meridiane.
- Lazarev, Viktor (1985) *Originile Renașterii italiene – Quattrocento-ul timpuriu*, traducere de Vasile Florea, București: Meridiane.
- Masai, François (1969) „La notion de Renaissance. Équivoques et malentendus” în Chaïm Perelman (ed.), *Les catégories en histoire*, Bruxelles.

---

³⁸ Dubois, 1985:199-207.

- Matthews Sanford, Eva (1974) „The Twelfth-Century-Renaissance or Proto-Renaissance” în Brian Tierney, *The Middle Ages*, vol. II, *Readings in Medieval History*, 2nd edition, Alfred A. Knopf, New York: Random House, p. 216-225.
- Oțetea, Andrei (1964) *Renașterea*, București: Editura Științifică.
- Oțetea, Andrei (1968) *Renașterea și Reforma*, București: Editura Științifică.
- Panofsky, Erwin (1974) *Renaștere și renașteri în arta occidentală*, traducere de Sorin Mărculescu, București: Meridiane.
- Platon, Alexandru-Florin (1993-1994) „Impactul aristotelic asupra gândirii medievale a Occidentului latin” (I-II), *Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»*, T. XXX-XXXI, Iași.
- Vlăduțescu, Gheorghe (1973) *Introducere în istoria filozofiei medievale: lumini și umbre în gândirea Evului Mediu european*, București: Editura Enciclopedică.

DE LA CER LA PĂMÂNT: GENIUL LUI LEONARDO DA VINCI

Lucica BIANCHI*

FROM HEAVEN TO EARTH: THE GENIUS OF LEONARDO DA VINCI (Abstract)

Knowledge represents – in the Renaissance period – the mathematical expression of reality, that ability of Man to design, imitate and build, to sustain Nature in its continuous process of change, movement. It begins with Leonardo da Vinci an embryo of scientific consciousness that has nothing to do with folk tradition or medieval thinking. This scientific spirit within the Renaissance process has gradually spread to European society. Experience becomes the basis of science that has the most rigorous expression in mathematical language.

Leonardo da Vinci was a genius in everything was successively the subject of his studies: extraordinarily imaginative, curious and creative. The unity between art, science and technology is the most important aspect of Leonardo's work. In this unity lies the relationship between man and nature, which is an essential condition for the development of modern science.

Keywords: *Italian Renaissance, Cinquecento, humanism, Leonardo da Vinci, A Treatise of Painting.*

Renașterea. Scurtă analiză istorică, socială, politică și culturală

Renașterea este o complexă mișcare culturală, artistică, politică și literară, care a apărut în Italia și în Europa prin dezvoltarea conceptelor existente deja în Umanism, și care a dus la realizarea unei revoluții culturale semnificative, punând bazele epocii moderne. Conceptul de Renaștere este asociat deci cu o perioadă de mare vitalitate în domeniul artelor și culturii, precum și de o recuperare socială și economică pe scară largă.

Potrivit istoricului și filozofului german Paul Oskar Kristeller (1905-1999), pe care îl consider autor de referință în studiul Renașterii, această perioadă este cuprinsă între secolele XIII și XVI. Renașterea a afectat profund viața intelectuală europeană în perioada modernă timpurie. Începând din Italia și răspândindu-se în restul Europei până în secolul al XVI-lea, influența sa a fost resimțită în literatură, filosofie, artă, muzică, politică, știință, religie, precum și în alte domenii de cercetare. Savanții renascentiști au adoptat o metodă umanistă în studiu și s-au axat pe realism și emoția umană în artă¹.

---

* Assessore esterno Politiche culturali e Pubblica istruzione, Comune di Talamona, Sondrio, Lombardia, Italia. E-mail: lucicastudiocultura@gmail.com.

¹ Kristeller, 2005.

În concepția tradițională a istoriei artei, perioadele artistice urmează o cale pe care o putem defini drept o „parabolă”. Există o primă fază a creșterii și a progresului succesiv, o a doua fază de maturizare completă, în cele din urmă o decadentă. O astfel de idee poate fi aplicată oricăror fenomene artistice: există întotdeauna o fază de cercetare, una de atingere a obiectivelor, și ultima, de repetiție a modelelor care nu mai sunt inovatoare. Aplicând acest model în analiza fenomenului „artei Renașterii”, fazele obținute sunt următoarele:

- *faza de creștere: de la 1420 la 1490*
- *faza de maturare: de la 1490 la 1520*
- *faza decadenței: de la 1520 la 1580*

În prima fază vom vedea realizările și operele artiștilor care au fost precursori de stil și formă, revoluționarii care au creat aproape de la zero un nou limbaj artistic: Filippo Brunelleschi, Tommaso di ser Giovanni di Mone Cassai (poreclit Masaccio), Donato di Niccolò di Betto Bardi (sau Donatello), Piero della Francesca, Andrea Mantegna, etc. În cea de-a doua fază, suntem martorii realizării „perfecțiunii”, adică controlul deplin al noului limbaj artistic creat în timpul secolului al XV-lea. Din această fază, protagoniștii absoluți sunt trei artiști, considerați printre cei mai talentați din toate timpurile: Leonardo da Vinci, Michelangelo Buonarroti și Rafael Sanzio. În cea de-a treia fază, cunoscută sub numele de Manierism, găsim mulți artiști care nu depășesc perfecțiunea acestor trei mari maeștri, ci repetă formulele stilistice fără a mai inova.

Acest concept evolutiv al artei s-a născut datorită primului itinerar istoric al artei italiene creat de Giorgio Vasari. În 1550 a publicat el prima ediție a „*Vieții celor mai mari pictori, sculptori, arhitecți italieni*”. Această carte, care rămâne o operă cheie pentru cunoașterea artei Renașterii, are o abordare metodologică foarte specifică: să demonstreze că arta italiană a urmat o evoluție constantă, pentru a ajunge la perfecțiune, reprezentată la acel moment de Michelangelo Buonarroti. În practică, Michelangelo este vârful unei evoluții care, la rândul său, pare insurmontabilă.

Marele punct de cotitură stilistică care a marcat începutul Renașterii a fost descoperirea perspectivei și utilizarea ei în special în pictură. Nevoia de a introduce mai multe arhitecturi în tablouri, necesare pentru a construi perspectiva liniară, a devenit în cele din urmă o limită care trebuia depășită. Cunoașterea tehnicii perspectivei era fundamentală pentru construirea și reprezentarea corectă a unei imagini naturaliste chiar și în absența arhitecturilor.

Unul dintre cei mai mari experimenterii din acest domeniu a fost Leonardo da Vinci. Studiile sale privind mecanismele viziunii umane i-au permis să definească câteva tehnici care s-au dovedit a fi de mare importanță în pictură. În tratatele sale, Leonardo studiază perspectiva din două puncte de vedere: liniară și aeriană. Prin perspectiva aeriană, artistul înțelegea un mecanism de percepție care nu era încă cunoscut: acela de focalizare. În practică, dacă privim de exemplu o imagine din prim-plan, ochiul nu se poate concentra simultan pe figurile din fundal. Dacă imaginile sunt neclare la distanță, acestea creează un efect tridimensional care nu recurge la liniile geometrice tipice arhitecturii. De aici s-a născut așa numita tehnică *nuanțată* a lui Leonardo.

O posibilitate nouă și fără precedent, aceea de a crea un sens de tridimensionalitate, a fost concepută și de către Michelangelo. Reprezentările sale anatomice sunt atât de articulate și bine realizate încât ochiul intuitiv simte spațiul în care corpul este plasat și în care se mișcă. În practică, ochiul este îndemnat să recunoască imaginea umană fără nici o dificultate. Deci, este suficientă poziția figurilor, gesturile lor, relațiile reciproce dintre personaje, chiar aspectul lor, pentru a face ca ochiul privitorului să înțeleagă spațiul tridimensional în care sunt plasate figurile.

Raffaello este diferit de ceilalți doi artiști și reprezintă, putem spune, strălucirea Renașterii. Dintre cei trei, a avut cea mai scurtă viață, dar și cea mai mare producție artistică, un semn al unei relații extraordinare și fericite cu arta sa. Pentru Rafael arta este căutarea supremă a frumuseții și a armoniei.

O altă considerație trebuie făcută aici. Activitatea acestor trei artiști atât de ingenioși a schimbat profund percepția ulterioară a creativității artistice: aceasta nu a mai fost văzută ca produs al unei meserii legată mai mult sau mai puțin abilităților manuale, ci ca rezultat al unui geniu absolut. De acum încolo tot mai mult se va instaura concepția artistului-geniu, adică a unui individ diferit de ceilalți, deoarece era înzestrat cu ceva unic și irepetabil.

Leonardo, Michelangelo și Rafael sunt trei artiști care s-au format în Florența, dar activitatea lor s-a desfășurat doar într-o mică parte în orașul toscan. Leonardo a realizat lucrările sale majore în Milano, în timp ce Michelangelo și Rafael lucrau în principal la Roma. În aceeași perioadă, un alt oraș a produs o civilizație artistică remarcabilă: Veneția. Dar întinderea Renașterii nu cunoaște limite. Este un fenomen care se răspândește în întreaga Europă, demonstrând importanța deosebită a geniului artistic italian.

În acest moment Roma devine capitala necontestată a peninsulei italiene din punct de vedere artistic, politic, cultural și social. Întoarcerea papei la Roma, în 1377, după perioada Avignonului, a dat un nou impuls dezvoltării orașului etern. Papalitatea are un rol din ce în ce mai important în scena politică europeană, iar Roma este o răscruce de interese internaționale care îi conferă un caracter absolut cosmopolit. Reînnoirea urbană a papalității devine principala oportunitate de locuri de muncă pentru mulți arhitecți și artiști: nu este o coincidență că marile personalități ale vremii se întâlnesc la Roma.

Până în 1305, înainte ca papa să se mute la Avignon, sediul Sfântului Scaun nu era Vaticanul, ci Lateranul. Când Papa s-a întors la Roma în 1377, palatele laterane nu mai puteau să găzduiască curtea papală. Alegerea a căzut asupra Vaticanului, care, încă din Evul Mediu timpuriu, era o mică cetate fortificată care putea găzdui pe papă în caz de pericol. De la începutul secolului al XV-lea a început reînnoirea Vaticanului, care a devenit în scurt timp cel mai mare site de artă italiană, un loc de formare a unui nou limbaj artistic precum și un loc de întâlnire între cei mai mari maeștri italieni ai vremii. Dar Roma este o capitală a cărei interese depășesc frontierele ei de Stat, un loc de întâlnire dintre marile diplomații europeni. Și, din nou, la Roma, apare o primă piață de artă, o consecință a unui nou fenomen al Renașterii: cel al colecționarilor și mecenajilor de artă.

În acest spirit de renaștere, burghezia orașelor italiene a dobândit o putere considerabilă. Ea a dezvoltat o cantitate impresionantă de activități în cadrul mese-

riilor, meșteșugurilor și finanțelor. A stabilit o rețea densă de activități comerciale și, mai presus de toate, a capătat o conștiință de clasă cu toate efectele ce decurg de aici. Toți acești factori au permis trecerea de la un mod de producție pur empiric la un mod mai rafinat în care procesele de măsurare și repetiție ale unui obiect au devenit treptat tot mai complexe. În plus asistăm la o creștere a nevoi de a experimenta, de a aplica cunoștințele în realitatea cotidiană. Nu este inutil să subliniem faptul că creșterea producției agricole și meșteșugărești a permis realizarea unei stări relative de bunăstare, suficientă pentru a permite cel puțin unui anumit număr de oameni să trăiască prin munca lor intelectuală. Lumea ecleziastică și religioasă începe să reprezinte un impediment în calea realizării depline a aspirațiilor burgheze. Acesta este motivul pentru care idealurilor nobilimi, clerului și gânditorilor lor, au început să li se opună alți gânditori. Ne întrebăm cine erau aceștia?

Gândirea științifică, sprijinită de gândirea filozofică a apărut în Italia așa cum a apărut în Grecia, din contemplarea naturii, concepută ca o mare lucrare de artă. Și ca atare era perfectă. Acesta este motivul pentru care momentul nașterii științei este inseparabil de cel al producției artistice și filozofice în Italia de la epoca Renașterii până la epoca Barocului. Natura deci, cu numere, proporții și armonii. Natura este ceea ce găsim la toți marii artiști ai Renașterii care, în același timp au fost matematicieni, fizicieni, oameni de știință ca de exemplu Piero della Francesca², Francesco di Giorgio Martini³, Luca Pacioli⁴, Girolamo Cardano⁵. Deci nașterea burgheziei, progresul tehnic, disponibilitatea economică, descoperirea și studierea Naturii sunt factorii din care orașele Italiei au primit impulsuri, crescând nu numai în frumusețe, dar și ca motoare al progresului și Renașterii. Vechea cultură școlară era închisă și din anumite puncte de vedere opresivă pentru o clasă care trebuia să se extindă. Universitățile create aparțineau (aproape toate) unor ordine religioase care nu mai răspundeau necesităților de cunoaștere și dezvoltare. Învățăturile profesorilor aristotelici transmise până în acel moment aveau un limbaj metafizic care folosea termeni precum *substanță* și *accident*, *materie* și *formă*, *esență* și *existență* și au existat manuale speciale cu probleme care își căutau soluțiile în lucrările lui Aristotel, singurele în măsură să răspundă acestor interrogative. În cadrul acestui tablou general se nasc și devin protagoniștii unor episoade importante și semnificative personalități

---

² Piero della Francesca (1416-1492), pictor și matematician italian, una dintre cele mai emblematice personalități ale Renașterii italiene. A contribuit la îmbunătățirea perspectivei în domeniul picturii, în timp ce căuta bazele matematice ale frumuseții în artă. Toate lucrările sale pot fi de fapt considerate ca o căutare a relațiilor matematice și geometrice potrivite pentru a defini atât reprezentarea spațială corectă, cât și perfecțiunea formelor reprezentate.

³ Francesco de Giorgio Martini (1439-1501), arhitect, teoretician de arhitectură, pictor, inginer, sculptor italian. Pe lângă lucrările sale de arhitect și inginer militar, artistul este cunoscut pentru tratatul de arhitectură civilă și militară scris în timpul șederii sale la curtea ducatului Urbino.

⁴ Luca Pacioli (1445-1517), teolog, matematician și economist italian, autor al *Summa de Aritmetică, Geometrie, Proporție și Proporționalitate și Divina Proporție*. Este recunoscut ca fondator al contabilității.

⁵ Girolamo Cardano (1501-1576), astrolog, matematician și filozof italian. Figură poliedrică a Renașterii italiene, este de asemenea cunoscut cu numele latin Hieronymus Cardanus. Recunoscut ca principalul fondator al probabilității, coeficientului binomial și teoremei binomiale, el este, de asemenea, responsabil de invenția parțială a încuietorii, a suspensiei care permite mișcarea liberă, inventatorul compasurilor nautice și a teoriei funcționării giroscopelor.

umaniste cum ar fi Leon Battista Alberti⁶, Cristoforo Landino⁷, Marsilio Ficino⁸, Aldo Manuzio⁹, Giovanni Pico della Mirandola¹⁰ sau Cristofor Columb¹¹, pentru a aminti doar câțiva dintre aceștia. În centrul filozofiei lor stătea tema demnității și libertății umane. Pico della Mirandola exprimă astfel această concepție: „Deja Arhitectul Suprem, Dumnezeu Creatorul, a creat această lucrare a lumii așa cum ne apare. Dar, când lucrarea a fost terminată, Arhitectul a vrut pe cineva ca să înțeleagă motivul pentru o lucrare atât de mare, să-i iubească frumusețea, să-i admire imensitatea”¹².

Cu Leonardo da Vinci suntem deci în faza de tranziție din perioada definită Umanism la cea a Renașterii. În interiorul acestui proces trebuie studiate și înțelese viața și opera acestui artist. Leonardo da Vinci (născut la Vinci, lângă Florența, în 15 aprilie 1452 și decedat la Castelul Cloux din Amboise la 2 mai 1519), pictor, sculptor, arhitect, inginer și om de știință italian, a fost unul dintre exponenții cei mai iluștri ai Renașterii. Pasiunea pentru cunoaștere și cercetare a marcat profund producția sa artistică și științifică. Inovațiile pe care le-a adus în pictura au influențat arta italiană timp de peste un secol, iar studiile sale științifice, în special anatomiei, opticii și hidraulicii, au anticipat multe realizări ale științei moderne.

Dar Leonardo este, de asemenea, un personaj greu de înscris într-o istorie a științei. Îi cunoaștem relativ recent lucrările realizate și opera. Este considerat un geniu universal în tot ceea ce a reprezentat, rând pe rând, obiectul studiilor sale. Dar a lucrat ca un meșter gelos pe producția sa, și poate din acest motiv (în afara faptului de a

---

⁶ Leon Battista Alberti (1404-1472), arhitect, scriitor, matematician, umanist, criptograf, lingvist, filozof, muzician și arheolog italian; a fost una dintre figurile artistice cele mai importante din Renaștere. Alberti face parte din generația de umaniști cu interese față de cele mai variate discipline.

⁷ Cristoforo Landino (1424-1498), umanist, poet și filozof italian. A fost, de asemenea, un traducător din latină în florentină: el a vulgarizat *Historia Naturalis* a lui Pliniu cel Bătrân (1475) și *Sforziade* de Giovanni Simonetta (1485). Vulgarizarea pliniană a fost un eveniment: pentru prima dată, chiar și cei care nu cunoșteau limba latină puteau citi cea mai importantă și vastă enciclopedie a lumii antice (printre cititorii săi se găsea și Leonardo da Vinci)

⁸ Marsilio Ficino (1433-1499), filosof, umanist și astrolog italian. Din 1469 până în 1474 a publicat cea mai importantă lucrare, cele optsprezece cărți din *Theologia platonica de immortalitate animarum* dedicată lui Lorenzo de Medici.

⁹ Aldo Manuzio (1449-1515), redactor și umanist italian. Este considerat unul dintre primii editori într-un sens modern în Europa. Cu numeroasele sale inovații, a marcat istoria publicării și a promovat progrese în tipografie.

¹⁰ Giovanni Pico della Mirandola (1463-1494), umanist și filozof italian. Este cel mai cunoscut exponent al dinastiei Pico din Mirandola. Scopul lui Pico, afirmat explicit, de exemplu, în *De ente et uno*, constă în reconstituirea trăsăturilor unei filosofii universale, rezultat al armoniei dintre toate curentele de gândire provenite din antichitate, unite prin aspirația spre divinitate și înțelepciune și culminând cu mesajul revelației creștine.

¹¹ Cristoforo Colombo, Cristóbal Colón în portugheză (1451-1506), navigator și explorator italian, cunoscut mai presus de toate pentru călătoriile sale care au condus la colonizarea europeană a Americii. Columb a fost unul dintre protagoniștii marilor descoperiri geografice de la începutul secolului al XV-lea și al XVI-lea.

¹² Pico della Mirandola, 1994: 7-15. Compusă între 1485 și 1486, publicată postum în 1496, „Prelegere asupra demnității omului” a fost concepută ca o introducere la o lucrare mult mai mare, în care autorul intenționa să susțină nouăzeci de teze filozofice extrase din diferite tradiții culturale. Aceste teze exaltă omul ca făptură sublimă a lui Dumnezeu. Accentul este pus asupra superiorității sale față de toate celelalte ființe, în special având în vedere capacitatea sa de a înțelege măreția divină. În prelegere, Pico accentuează în special modul în care omul nu este legat de o formă sau de o natură predeterminată, ci este capabil să-și formeze propriul destin.

utiliza scriitura „speculară” (inversă din dreapta spre stânga și răsturnată, care se poate citi doar în oglindă), nu a creat o școală, cum era obiceiul timpului și cum s-a format el însuși. Leonardo avea desigur atelierul său în care lucrau diferiți artiști astăzi chemați „artiști leonardiani” (Bernardino Luini, Gian Giacomo Caprotti, Giovanni Antonio Boltraffio, Cesare da Sesto, Ambrogio de Pedris, Giovanni Agostino da Lodi, Francesco Napoletano, Marco D’Oggiono, Andrea Solario și, cel mai important, Francesco Melzi), dar este vorba despre o școală care a rămas circumscrisă figurii și operei lui da Vinci.

Leonardo este cu siguranță una dintre cele mai reprezentative figuri ale Renașterii, care întruchipează aspirația cunoașterii realului prin rațiune și experiență; în același timp, cariera sa simbolizează idealul „omului universal”, înclinat spre cercetarea naturii prin utilizarea înțelepciunii practice a inginerilor și în căutarea frumuseții prin reprezentarea realității în artele figurative. O poziție deloc izolată, ci profund încorporată în dinamica relației dintre intelectualitate și putere, într-o perioadă în care sistemul de echilibru al puterilor în Italia era în criză și atrăgea intervenția în Peninsula a marilor monarhii europene.

Pentru a-l putea înțelege pe pictorul da Vinci, pe omul de știință da Vinci, este necesar să îl înțelegem pe da Vinci Omul. Epoca în care a trăit Leonardo este cu siguranță printre cele mai inovatoare și creative. După renașterea culturii umaniste și a renașterii artelor, omul devine „centrul lumii”, lărgindu-și semnificativ domeniul cunoașterii. Inventarea tipografiei, un instrument de neînlocuit pentru difuzarea culturii, descoperirea de noi lumi, de noi civilizații, sunt doar câteva etape ale acestei perioade inedite din istoria omenirii, în care viața și opera lui Leonardo da Vinci trebuie înțelese și încadrate. Personalitatea sa a devenit aproape emblema dorinței extraordinare de cunoaștere, a curiozității nelimitate a omului față de toate aspectele unei realități aflate într-o continuă schimbare și de neoprit. Dragostea pentru cunoaștere și cercetare a marcat profund producția sa artistică și științifică. Inovațiile pe care le-a adus picturii au influențat arta italiană și universală timp de secole, în timp ce studiile sale științifice, în special anatomia și mecanica, optica și hidraulica, au anticipat multe dintre reușitele științei moderne. Amintirea realizărilor lui Leonardo a rămas impregnată pentru noi într-un mod intens și actual, ca și cum acest admirabil artist ar fi prevăzut în mod clar nevoile, aspirațiile și rezultatele tehnice ale timpurilor moderne.

Leonardo a încercat pe tot parcursul vieții sale să unească sentimentele inspirate de creștinism cu descoperirea afinităților care leagă forțele umane de cele ale Naturii. A identificat în legile Naturii aceleași reguli care înalță și înobilează munca umană atunci când este coordonată de cunoașterea realității și a intuit modul în care elementele oferite de Natură ar putea fi utile pentru a da formă și sens celei mai sublime arte. În același timp, a înțeles contrastul posibil între știință și credință, iar studiul și lucrările sale le-a desfășurat cu convingerea că eforturile cunoașterii trebuiau să-și găsească gloria în opera de artă, considerată ca cel mai înalt mijloc de a-l sluji pe Creator, pe Arhitectul Suprem.

Rafael Sanzio îi datora atât de mult lui Leonardo, încât l-a reprezentat în figura lui Platon cu arătătorul îndreptat spre cer în centrul Școlii din Atena¹³. Se pare deci

---

¹³ Fresca de mari dimensiuni *Scuola di Atene*, frescă (aprox. 770 × 500 cm), realizată de Rafael Sanzio în 1509-1511 și situată în *Stanza della Segnatura*, una dintre cele patru „Camere din Vatican”, în interiorul Palatelor Apostolice, reprezintă una dintre cele mai importante lucrări ale artei renascentiste.

că Rafael a observat și a învățat de la Leonardo aceste posibilități de interpretare, de împletire a spiritului păgân cu sentimentul creștin, redând astfel viață unor opere de artă cu o viziune creativă, perfectă și imuabilă.

Leonardo a încercat să meargă și mai departe, reușind să ia din lumea înconjurătoare tot ceea ce merită să fie transformat în adevăr și în reprezentări vii ale unei vieți nemuritoare. Spre deosebire de Michelangelo Buonarotti, el nu avea nevoie să-și imagineze o umanitate a gigantilor, bântuită de spiritele morților condamnați și blestemați, cum vedem în *Judecata Universală* din Capela Sixtina¹⁴. Harul și adevărul care se descătușau din sufletul atins de revelație, un suflet care „gvernează fiecare corp”¹⁵ i-au adus confirmarea certitudinilor cucerite cu cunoașterea vieții și a lumii, intrând într-un mediu spiritual în afara Timpului. Pentru contemporani, mai ales pentru cei care s-au arătat convingși de măreția lui, Leonardo era ca cercetătorul care s-a lăsat distras tocmai pentru a putea înființa științele, pentru a se putea împlini mai apoi ca artist. A fondat anatomia și fiziologia pentru a reprezenta corpul uman, fără a-și pune întrebarea dacă, ulterior, această descoperire ar putea fi utilă artei; desenând și pictând plante a descoperit legile botanicii, fiind, rând pe rând, geolog, mecanic hidraulic, fizician sau astronom. A făcut descoperiri în meteorologie, observând influența lunii asupra mareelor, și a pus bazele concepției moderne a creării continentelor.

Nici unul dintre cei care l-au cunoscut nu a reușit să-și ascundă admirația pentru talentele care păreau dăruite de către Dumnezeu, într-atât încât Giorgio Vasari a scris: „Leonardo nu reprezintă doar omenirea singură, ci omenirea care ajunge până la zei”¹⁶. El ne-a lăsat o serie de învățături care au făcut lumină asupra oricărui punct obscur pentru a demonstra că nu este niciodată necesar să se recurgă la perturbarea simțurilor sau la mister, pentru a găsi adevărul sau a te apropia de el. În jurul figurii sale a fost construită o aură de mister, de multe ori chiar de magie. „Câteodată [...], în chip nefiresc, se văd îngrămădindu-se laolaltă, din belșug, într-un singur trup, și frumusețe și grație și virtute, în așa fel încât, oriunde s-ar îndrepta un astfel de ins, fiecare faptă a lui este atât de dumnezeiască încât [...] se arată lămurit a fi – precum și este – un dar al lui Dumnezeu, nu ceva dobândit prin iscusință omenească”¹⁷. Însă, cu cât mai adâncă este aceasta imagine, cu cât mai profund este misterul, cu atât mai mult suntem chemați să descifrăm adevăratul chip a lui Leonardo. Cu cât încercăm să trecem de la mit la revelația a ceea ce a fost viața și opera lui Da Vinci, cu atât mai mult umanitatea va putea înțelege și va putea folosi viziunile lui, anticipările de ordin tehnologic, descoperirile și invențiile sale: dispozitivele de zbor, costumul de scafandru, bicicleta, tancul sau mitraliera, dar și construcțiile de sisteme hidraulice sau de apărare în cazul unui atac sau război. Și cu atât mai mult, vom putea înțelege

---

¹⁴ Michelangelo Buonarotti (1475-1564), sculptor, pictor, arhitect și poet italian. Protagonist al Renașterii italiene, a fost recunoscut ca fiind unul dintre cei mai mari artiști din toate timpurile. Numele său este legat de o serie de lucrări, dintre care unele sunt cunoscute în întreaga lume și considerate printre cele mai importante opere ale artei occidentale: *David*, *Pieta*, *Cupola Domul Sf. Petru* sau ciclul frescelor din Capela Sixtină. Studiul operelor sale a marcat următoarele generații de artiști, dând viață Manierismului.

¹⁵ CVU 1270, cap. 6.

¹⁶ Vasari, 1986: 548.

¹⁷ Vasari, 1986: 548.

aceea comoară ascunsă în picturile și desenele lui. Generații întregi de oameni de știință au încercat să reconstruiască biografia lui Leonardo, activitățile de tot felul de care Leonardo și-a legat întreaga viață. Miile de desene, manuscrise, documente pe care le-a lăsat dau într-adevăr o imensă valoare ideii conform căreia Leonardo a încercat să conducă lumea spre o nouă unitate.

Chiar dacă încercăm să îl observăm doar pe pictorul Da Vinci și examinăm operele rămase de la el, la care putem adăuga câteva despre care s-au păstrat doar mărturiile existenței lor (de exemplu Bătălia din Anghiari) sau ne îndreptăm atenția spre paginile adunate de către Francesco Melzi în *Tratatul despre pictură*, în care nu explică doar ceea ce a făcut dar și ceea ce ar fi putut să realizeze, sau dacă răsfoim paginile cu desenele din *Codul Atlantic*, simțim cum această admirație transmisă de secole există încă.

Pictura ca discurs mental

Pornind de la metoda estetică de investigare și până la cea mai complexă metodologie academică, nici o metodă nu este suficientă pentru a explica pe deplin opera lui Leonardo da Vinci. E îndreptățită afirmația conform căreia arta reflectă sau copiază realitatea, viața de zi cu zi. Dacă fiecare pictor dezvăluie în operele sale (împreună cu cunoștințele despre ceea ce a realizat), aceea rațiune despre existența lucrurilor și a evenimentelor, la Leonardo da Vinci este foarte dificil să se identifice limitele nu numai a cunoașterii, dar și a rațiunii ce fundamentează cercetarea și observarea naturii. El a înțeles pictura ca și sublimul scop al oricărei cunoașteri: „Pictura se extinde în suprafețe, culori și figuri ale oricărui lucru creat de natură, iar filozofia pătrunde în aceleași corpuri, luând în considerare propriile lor virtuți, dar nu rămâne mulțumită de adevărul pe care pictorul îl face, îmbrățișând în sine primul adevăr al acestor corpuri, pentru că ochii mai puțin se înșală”¹⁸. La începutul *Tratatului* citim: pictura (...) „discursul mental care provine din ultimele sale principii, despre care în natură nu se poate găsi nimic altceva decât o parte a științei ca și în cantități continue, adică știința geometriei, care pornind de la suprafața corpurilor își găsește originea în linie, termenul de suprafață; și în acestea rămânem satisfăcuți, pentru că știm că linia trebuie să se termine în acest punct, iar punctul fiind cel față de care nimic altceva nu poate fi mai mic”¹⁹.

Mergând mai departe, Leonardo clarifică filosofia lui:

„Nici o investigație umană nu poate cere o știință adevărată dacă nu trece prin demonstrații matematice; și dacă spunei că științele care încep și se termină în minte au adevăr, acest lucru nu este acordat, ci este refuzat din mai multe motive: în primul rând, că în astfel de discursuri mentale nu există nici o experiență, fără de care nimic nu dă certitudine”²⁰.

Alături de definițiile științei, sunt cele despre artă, care pentru Leonardo „sintetizează toate modurile picturii [...] prin simpla imitare a tuturor operelor evidente ale naturii [...] al cărui părinte e Dumnezeu”²¹. Observă și că:

¹⁸ CVU 1270, cap. 5. „Come la pittura abbraccia tutte le superficie de' corpi, ed in quelli si estende”.

¹⁹ CVU 1270, cap. 1 „Se la pittura è scienza o no”.

²⁰ CVU 1270, cap. 1 „Se la pittura è scienza o no”.

²¹ CVU 1270, cap. 10 „Del poeta e del pittore”.

„Științele care sunt imitate în felul acesta, cu ajutorul cărora discipolul ajunge să fie identic cu autorul și, în mod similar își face rodul; acestea sunt utile pentru imitator, dar ele nu sunt de prea multă excelență, cât sunt cele care nu pot fi lăsate moștenire, precum alte lucruri. Printre acestea, pictura este prima; aceasta nu se predă celui cărui nu-i permite natura, ca un fan al matematicii, de la care ucenicul preia atât cât maestrul îi citește. Acest lucru nu se copiază, așa cum face cu scrisorile, unde copia valorează cât originalul. Aceasta nu ia forma sculpturii, care lasă aceeași impresie precum originea care a stat la baza operei. Aceasta nu face copii nesfârșiți precum cărțile tipărite; aceasta rămâne nobilă, doar aceasta își onorează autorul și rămâne prețioasă și unică și nu dă naștere copiilor egali cu ea însăși [...]”²².

Diferitele etape disting cele două tipuri de activități :științifice și artistice. Cele științifice permit creșterea numărului de cunoștințe, cele artistice au rolul de a exprima *funcțiile spiritului*, cum obișnuia Leonardo să le denumească. Bogăția de idei și concepții pe care Leonardo a produs-o constant i-au făcut pe toți cei care l-au cunoscut să creadă că l-au înțeles pe deplin, fiecare în felul său, și au căzut de acord în ceea ce privește acuratețea metodei utilizate de către Leonardo în căutarea adevărului. Fiecare problemă era privită în punctele esențiale, iar definițiile, rezultatele erau complet adevărate. Nu întotdeauna raționamentele sau o parte din ele sunt la fel de exacte și impecabile. Leonardo era deja pentru adepții teoriei pozitivistice cel mai glorios predecesor al acesteia. Mai recent, toți cei care l-au studiat sau îl studiază au început să vadă în el un gânditor plin de fervoare și suficient de idealist ca să fie considerat un precursor al gândirii critice kantiene și în egală măsură să ofere elemente pentru a proiecta un sistem care să permită acorduri între Platon și Kant, între istoricii Bibliei și Schopenhauer. Succesorii lui Leonardo au susținut aceste teorii deoarece observațiile și studiile lui Leonardo se potriveau cu sistemele imaginate după el. Dar fiecare dintre ei a uitat că pentru Leonardo, la fel ca și pentru toți gânditorii din secolul al XVI-lea, științele naturale, arta, filologia, filozofia, arheologia, au fost în mod natural înțelese în conformitate cu o universalitate care le-a conectat la realitățile naturii. Spiritul a dominat și reunit toate fenomenele vieții și ale istoriei. Astfel, Leonardo a reușit să reunească în arta sa fie anxietățile unei religiozități foarte mari, fie speculațiile filosofice. Metoda de cercetare și capacitățile de observare și de idealizare au fost transpuse în expresii de o puritate stilistică absolută.

Desenul ca și formă a minții

Principiul estetic fundamental al Renașterii (în măsura în care se poate înțelege dintr-un simplu vocabular, dar complet inexact atunci când se referă la idei abstracte) era că arta ar trebui să fie, așa cum amintește Giorgio Vasari, imitația naturii: am putea adăuga (adesea repetat de fiecare scriitor din secolul al XVI-lea care dorea să exprime prin cuvinte valoarea reală a operelor de artă) că natura era asumată în calitate de custode al măreției religioase care permitea spiritului și mâinilor artistului să opereze dar în același timp să respecte imperativele creației artistice.

Leonardo, în conformitate cu acest principiu care apare deja în *Tratatul de Pictură* a lui Leon Battista Alberti, în care pictorului i se cerea universalitatea, astfel încât să nu reprezinte doar omul, ci și lucrurile, culorile, umbrele, atitudinile figurilor

---

²² CVU 1270, cap. 4 "Delle scienze imitabili, e come la pittura è inimitabile, però è scienza".

în funcție de confortul psihologic în care se găseau, Leonardo deci recunoaște în procesul de activitate artistică o legătură permanentă cu realitatea naturii înconjurătoare, față de care el însuși atrăgea atenția, pentru a fi respectată, observată, nu doar în suprafață ci și în adâncurile ei cele mai profunde. În practica artistică și în cercetarea științifică desenul era considerat de o importanță fundamentală. El a fost printre primii artiști care au conceput desenul ca o formă a minții, considerându-l un instrument de cunoaștere și de investigare a naturii. În mod similar, în cazul comparației cu sculptura, ceea ce pictura recrează în mod liber, ca și dimensiune este spațiul, în timp ce sculptura folosește mai degrabă spațiul ca o dimensiune care este dată și de la care, prin urmare, depinde în întregime: „Sculptorul [...] este ajutat de natura reliefului, care generează pentru el însuși; iar pictorul prin arta accidentală face acest lucru în locuri unde natura ar face în mod rezonabil”²³. Există aici un caracter mai universal al picturii față de sculptură, din moment ce nu lasă nimic la voia întâmplării. Datorită „artei accidentale” Natura apare în pictură ca o reflecție a rațiunii. Spațiul este creat de pictor „prin forța științei”²⁴. Pictura este deci, mai „filozofică” decât celelalte arte, pentru că se raportează lumii înconjurătoare într-o manieră completă. În acest fel pictura rămâne independentă, domină, deoarece nu este supusă dimensiunilor spațiului și timpului, cum se întâmplă în cazul sculpturii. Prin urmare, accentul este pus nu numai pe retorica asupra abilităților „divine” a pictorului, ci mai mult, naște o imagine a acestuia de stăpân al naturii. De fapt, el știe cum să extragă frumusețea din semnul discret al timpului, așa cum natura nu poate face. Pictorul asumă astfel un statut ambiguu: fiind aproape supranatural, el poate anula dimensiunea timpului, făcând în așa fel încât frumusețea în opera de artă să devină eternă. Pe de altă parte, caracterul „mental” al picturii este funcțional pentru a se pune în locul naturii sau, mai degrabă, în locul nucleului său rațional, răspunzând legilor necesității.

Chiar dacă Leonardo a produs un număr mic de picturi, multe dintre ele nefiind terminate, el a fost cu toate acestea un extraordinar inovator și un artist influent. În mod evident, primul domeniu în care Leonardo a aplicat tehnica desenului a fost cel al picturii și, în special, în studiile pregătitoare ale multor picturi, portrete și personaje reprezentate în diferitele „mișcări ale sufletului” (n.a.).

În opera *Adorația magilor* a introdus un nou mod pentru compoziție, în care figurile principale sunt grupate în prim plan, în timp ce fundalul este reprezentat prin imagini distante. Îmbinarea tehnicii pictorice cu gesturile de o puternică vibrație emoțională a personajelor, această mișcare fizică și spirituală, reprezintă preocuparea de căpătâi în *Adorația magilor*, prima sa operă de anvergură începută în 1481, neterminată. Cu toate acestea, compoziția ne dezvăluie procedeul rafinat al Maestrului. Pentru a reda diverse elemente din pictură, Leonardo aplică straturi de culoare în tușă foarte subțire prin tehnica așa numită *sfumato* (trecerea delicată de la lumină la umbră). Există o deosebire clară între reprezentarea grupului Fecioarei cu Pruncul și reprezentarea într-un plan secundar a elementelor din împrejurimi, vădind un simț perfect

---

²³ CVU 1270, cap. 33-39.

²⁴ Clark, Pedretti 1969: 3. Leonardo începe să studieze anatomia pentru a reprezenta mai bine corpul uman. Prima sa foaie de anatomie poartă inscripția: „azi, 2 aprilie 1489, cu titlul „*Libro titolato de figura umana*” („Carte cu figuri umane”). Începe să studieze geometria pentru a reprezenta spațiul în perspectivă.

al compoziției. Un grup de discipoli care se închină mărginește piramida formată din Fecioara Maria și cei trei magi. Din punct de vedere tematic, există între ei o legătură strânsă: ipostaza și figurile personajelor – vizibile în grupul de păstori care se roagă – înfățișează atitudini de adâncă uimire și venerație.

Inovația stilului apare în *Cina cea de taină* (1495-1498) în care artistul a reprezentat o temă tradițională într-un mod nou. În loc să prezinte cei 12 apostoli ca figuri individuale, el i-a grupat într-o compoziție dinamică, uniți câte trei, concentrând privirea observatorului pe imaginea lui Cristos, care se află în centrul picturii. În spatele Lui se întrevede un peisaj prin trei ferestre dreptunghiulare. Iisus este calm în timp ce apostoli gesticulează și vorbesc cu gesturi animate.

Mona Lisa sau *Gioconda* (1503-1504), cea mai faimoasă pictură a lui Leonardo, este de asemenea cunoscută pentru măiestria inovației tehnice care face atât de cunoscut misteriosul și legendarul surâs. În această pictură s-au folosit două tehnici: cea a nuanțării culorilor și tehnica clarobscurului în care Leonardo era unul dintre cei mai mari maeștri. Tehnica nuanțării culorilor este o caracteristică în opera pictorică a lui Leonardo, creând o delicată ceață în atmosferă asemănător unui efect fumuriu; este în special evidentă în delicatele gropițe din obraji și în surâsul enigmatic.

În *Madonna Benois* (1478-1482), Leonardo izbutește să dea stilului tradițional de pictură o tentă nouă, expresivă și nefiresc de suavă, prin înfățișarea pruncului Iisus întinzându-se cu delicatețe după floarea din mâna Mariei.

În *Portretul Ginevrei de' Benci* (1480), Leonardo deschide noi drumuri în portretistică prin felul unic în care unește prim planul cu perspectiva prin splendida redare a luminii și volumului.

Totul învăluie trupul vlăguit al *Sfântului Ieronim* (1480, operă neterminată) într-o lumină gravă, dându-i o înfățișare realistă datorită cunoștințelor sale în anatomie și fiziologie. Măiestria cu care artistul redă gesturile și expresiile chipului îi însuflă lui Ieronim o adâncă amărăciune, neîntâlnită în pictură.

Prima versiune a *Fecioarei între stânci* (1483-1486) surprinde prin puritatea stilistică a picturii. Opera înfățișează întâlnirea în sălbăticie dintre tânărul Ioan Botezătorul și Iisus întorcându-se acasă din Egipt (episod apocrif). Pentru a crea efectul dorit, Leonardo s-a folosit de toate mijloacele pe care le avea la îndemână pentru ca scena să pară ireală: culori în tonuri blânde (din nou prin tehnica *sfumato*), grotă întunecată din care personajele ies scâldate în lumină, atitudinea lor tăcută, gestul plin de înțeles al îngerului (singurul întors cu fața către privitor) prin care Ioan este desemnat mijlocitor între Fiul lui Dumnezeu și omenire. Toate aceste elemente se împletesc pentru a crea – deși în chip formal și bazat pe o reprezentare standard – o operă de înaltă expresivitate artistică.

Leonardo da Vinci a fost printre primii artiști care a introdus perspectiva atmosferică în fundalul peisajului; o caracteristică importantă în picturile sale. Maeștrii Renașterii ca și Rafael Sanzio, Andrea del Sarto sau Fra Bartolommeo, toți vor învăța de la Leonardo; el a transformat complet școlile de artă din Milano, Florența și Parma.

Arta și artistul sunt supuși legilor care ghidează ordinea naturii²⁵. Acestea forțază mintea pictorului să pătrundă în mintea naturii și să fie interpretul ei și al artei²⁶.

---

²⁵ CVU 1270, cap. 43-48.

²⁶ CVU 1270, cap. 51.

Conștiința spiritualității artei în comparație cu natura are la Leonardo aici originea și, prin urmare, lucrările lui, întreaga lui operă își găsește justificarea. Dacă, în ceea ce privește producția artistică, el ajunge la reconcilierea dintre natură și artă și la determinarea originală a formelor arhitecturale, pentru activitatea sa ca observator și teoretician al naturii, știința concurează cu natura în vederea unei consolidări dinamice a facultăților umane. Niciuna dintre temele care pot fi oferite cercetătorilor nu prezintă atât de multe atracții, cum este înțelegerea gândirii davinciane. Tot ceea ce am moștenit de la el este memorabil și adânc, deschide vaste domenii de investigație și necesită o enormă gama de cunoștințe. Din acest motiv devine „disperată” speranța de a reuși în titanica încercare de a să înțeleagă gândul, mintea lui Leonardo da Vinci. Începând din anii 1960 în Italia au fost publicate multe dintre manuscrisele sale, în unele cazuri, transcrierile incerte trebuie încă revizuite. Dacă dorim, putem să credem că în ultimii ani a vieții sale Leonardo s-a gândit să aranjeze notele, scrierile, desenele sale, astfel încât să poată el însuși să le publice ca un fel de enciclopedie. Din păcate, această ordine ne lipsește. În cazul în care studierea tuturor subiectelor atinse de Leonardo va da, probabil, în viitor o idee despre ceea ce a gândit, a înțeles și a creat, cu toate acestea, nu cred că vom reuși vreodată să înțelegem tot ceea ce el și-a imaginat, iar cuvintele și gândurile lui, operele și studiile sale, fie cele artistice fie cele științifice vor avea întotdeauna interpretări diferite, cu noi semnificații și surprinzătoare descoperiri.

Omul care pe drept cuvânt poate fi numit „stăpân al adevărului” așa cum îl descrie poetul revoluționar Gabriele D'Annunzio, omul care a dorit întotdeauna să facă lumină unde era întuneric, nu a dat cunoștințelor sale o ordine precum cea a tratatelor științifice. Dar vitalitatea ireproșabilă a fiecărei declarații făcute de el face posibilă o admirabilă feroare de cercetare pentru oricine dorește să înțeleagă ceea ce a lăsat în urmă.

Leonardo a avut o intuiție profundă a vieții și a muncii sale, limitându-se la fapte de natură practică. Doar „dacă ești singur, vei fi al tău”²⁷ obișnuia să spună. Nu pentru că era un solitar ci pentru că așa cum a remarcat Sigmund Freud deja în 1910: „Marele Leonardo [...] păstrează ceva copilăresc. El a continuat să se joace întreaga viață și, chiar din acest motiv a apărut uneori tulburător și incomprehensibil ochilor contemporanilor săi”²⁸. Toate lucrările lui Leonardo, pictor și teoretician al picturii, trebuie înțelese ca forme de cunoaștere creativă individuală și apoi ca știință și filozofie.

Manuscrisele științifice

Prin testament, Leonardo și-a lăsat întreaga cantitate de manuscrise celui mai iubit elev Francesco Melzi²⁹, în casa căruia au rămas până la moartea acestuia în 1570 și care este foarte probabil că le arăta – cu sentimente de admirație și venerație pentru Maestrul său – vizitatorilor. Giorgio Vasari de pildă, recunoaște că le-a văzut îndeaproape în casa lui Melzi. Renumitul matematician Gerolamo Cardano³⁰ a achiziționat o parte din aceste manuscrise, folosindu-le pentru studiile sale de mate-

²⁷ CVU 1270, cap. 48.

²⁸ Freud, 1910: 266.

²⁹ Francesco Melzi (1491-1570), pictor italian, cel mai de seamă elev a lui Leonardo.

³⁰ Gerolamo Cardano (1501-1576), medic, matematician, filozof și astrolog italian. Din tratatele de matematică cu puternică amprentă viciană amintim *Practica arithmetice et mensurandi singularis*, Milan, 1539.

matică. Printre familiarii lui Melzi era și poligraful Gianbattista Della Porta³¹ care, sub influența directă a lecturii notelor lui Leonardo a compus un tratat despre forța vaporilor de apă. Același lucru se poate spune despre Simon Stevin³² și cercetările lui paralele cu cele a lui Leonardo în domeniul fizicii și matematicii. Și într-o măsură mult mai mare influența lui da Vinci o găsim în *Tratatul de hidraulică* a lui Benedetto Castelli³³ din 1628.

Începând cu secolul Luminilor manuscrisele științifice ale lui Leonardo da Vinci au făcut obiectul unor studii aprofundate de către istorici. Este un material imens care tratează aproape toate disciplinele științifice într-un mod nesistematic și uneori haotic. Include note și simple adnotări sugerate de cele mai diverse subiecte care au fost obiectul reflecției sale sau comentarii și copierea textelor preluate din lucrări clasice și lucrări contemporane, ca de obicei scrise în sens opus scriiturii normale, de la dreapta la stânga. Având în vedere numărul lor imens, ne limităm aici să le amintim doar pe cele mai importante.

Codul Atlantic (Milano, Biblioteca Ambrosiana) este cea mai mare culegere de desene și note științifice, în număr de 1750 pe un total de 1119 file, cu date cuprinse între 1478 și 1519. Numele *Atlantico* provine de la formatul (circa 68x43cm) pe care sculptorul spaniol Pompeo Leoni în secolul al XVI-lea a lipit aceste desene, un format tipic pentru atlasele geografice; *Manuscrisul A* (Paris, Institut de France), conține desene și note datate 1492, despre optică, mecanică și astronomie; *Manuscrisele B, E, K* (Paris, Institute de France), în care sunt culese desene de arhitectură, proiecte de poduri și nave, descrieri de instrumente științifice, studii despre zborul păsărilor și desene de anatomie comparată. Considerații privind mai ales geometria și fizica se găsesc în *Manuscrisele C, F, H, I* (Paris, Institute de France). Codurile conservate în Institut de France sunt în număr de 12, pentru un total de 1102 desene.

În Londra, în British Museum este conservat *Codul Arundel* cu 283 de desene. Este demn de menționat *Codul despre zborul păsărilor* cu 17 desene (Torino, Biblioteca Regală), compus între 1500 și 1505. În Biblioteca Regală a Castelului de Windsor se găsește o vastă colecție de desene și studii de anatomie (234 de desene), așa numitele *Foi A, B și C*, datate între 1489 și 1516, și două manuscrise *Codul 8936* și

---

³¹ Giovanni Battista della Porta (1535-1615), filozof, alchimist și om de știință italian. Amintim *Tratatul de hidraulică și forța vaporilor, Pneumaticorum*, 1602.

³² Simone Stevino sau Simon de Bruges (1548-1620), inginer, fizician și matematician flamand. Contribuția majoră la fizică dată de Stevino constă în studiul ingenios al condițiilor de echilibru a două greutateți conectate între ele și plasate pe două planuri înclinate cu pante diferite, un rezultat fundamental al staticii. În lucrarea sa despre statică, Stevino deduce legea compoziției forțelor.

³³ Benedetto Castelli (1577-1643), călugăr benedictin, matematician și fizician italian. În ciuda faptului că nu era în bune relații cu alți ingineri hidraulici din timpul său, în general contemporanii lui Castelli recunosc valoarea noii științe fondată de călugărul benedictin. Această știință își propune să măsoare cu precizie viteza apei în diferite situații, pentru a ajunge la o determinare a cantității care curge în unitatea de timp, adică debitul. În acest sens, Benedetto Castelli a fost, de asemenea, în centrul unei controverse asupra presupusului plagiat al operei lui Leonardo. În memoriile sale, *Originea și progresul științei hidraulice în Milano și în alte părți, în Italia*, eminentul inginer italian Elia Lombardini notează unele asemănări dintre *Tratatul lui Leonardo Del moto e della misura delle acque* (reconstruit de către Luigi Maria Arconati într-un manuscris în 1643, rămas pentru secole îngropat în Biblioteca Barberini din Roma) și *Tratatul lui Benedetto Castelli*. Lombardini consideră că Benedetto Castelli s-ar fi inspirat din manuscrisele lui Leonardo. Leonardo și nu Castelli ar fi, prin urmare, adevăratul fondator al științei hidraulice.

Codul 8937 descoperite în 1967 în Biblioteca Națională din Madrid, cu desene de mașini, de arhitectură, de geometrie, statică și mecanică însoțite de adnotări și explicații, compus între anii 1491 și 1505, pentru un total de 341 de desene. *Codul Trivulziano*, cu 51 de desene, se păstrează în Castelul Sforzesco din Milano, *Codul Leicester* cu 36 de desene este deținut de Bill Gates, iar cele trei *Coduri Forster* cu un total de 306 desene sunt conservate în Victoria and Albert Museum din Londra.

Imensul repertoriu al desenelor este dovada geniului creativ al lui Leonardo, care a imprimat amprenta sa originală în multe domenii ale cercetării științifice și ale tehnologiei, cu invenții și proiecte care vor fi fost realizate doar după câteva secole.

Manuscrisul Codul Atlantic

Codul Atlantic este cea mai mare colecție mondială de desene și scrieri realizate de Leonardo da Vinci, păstrată din 1637 în Veneranda Biblioteca Ambrosiana din Milano, una dintre primele biblioteci de studiu din lume deschisă publicului larg. Codul Atlantic este compus din 1119 pagini care acoperă întreaga viață intelectuală a lui Leonardo pentru o perioadă de peste patruzeci de ani (1478-1519): de la schițe și desene pregătitoare pentru opere pictorice, la studii de matematică, fizică, astronomie și optică, de la meditații filosofice la fabule și rețete gastronomice, până la proiecte curioase și futuriste de mașini și instrumente cum ar fi pompele hidraulice, parașutele și mașinile de război. Vicisitudinile al cărui protagonist a fost Codul de-a lungul secolelor sunt extrem de complexe și uneori chiar aventuroase.

Acesta a fost compus în forma în care se găsește astăzi la sfârșitul secolului al XVI-lea de către sculptorul Pompeo Leoni, care a reușit cu mare dificultate să recupereze o parte din studiile și manuscrisele lui Leonardo de la moștenitorii lui Francesco Melzi, studentul credincios căruia Maestrul îi încredințase scrierile sale prin testament. Codul a fost transferat ulterior de către un moștenitor al sculptorului Pompeo Leoni marchizului Galeazzo Arconati, care la rândul său, l-a donat în 1637 Bibliotecii Ambrosiana, asigurându-se în acest fel conservarea și transmiterea acestuia generațiilor viitoare. În 1796 colecția a fost confiscată și transferată la Paris după ce orașul Milano a fost cucerit de Napoleon. Aici a rămas (în Muzeul Luvru) timp de 17 ani, până când la Congresul de la Viena din 1815 s-a cerut returnarea tuturor operelor artistice confiscate de Bonaparte înapoi în țările lor de apartenență. Se pare că emisarul pentru restituirea operelor de artă pentru Italia era un general austriac în pensie, Von Ottenfels, ales de către Habsburgi, noii stăpâni ai orașului Milano. Acesta nu cunoștea limba italiană și cu atât mai puțin opera lui Leonardo da Vinci și a confundat Codicele Atlantic cu un manuscris chinez, din cauza ortografiei tipic inversă folosită de Leonardo. Doar datorită intervenției celebrului sculptor Antonio Canova, emisar al statului pontifical, care a recunoscut opera lui Leonardo da Vinci, Manuscrisul Atlantic a fost inclus în cele din urmă printre operele care urmau să fie returnate Ambrosianei, locul său original, în care este păstrat astăzi.

În 1968, Codul a fost supus unei lucrări impresionante de restaurare în mănăstirea Grottaferrata din Lazio, timp în care a fost legat în douăsprezece volume masive. Această alegere a determinat diverse probleme de conservare și de studiu, deoarece, în scopul de a efectua analize comparative a foilor, era necesar să se consulte mai mult de un volum la un moment dat, sau devenea dificil în momentul în care era necesar să se

examineze mai multe desene în diferite puncte ale aceluiași volum. Pentru a depăși aceste dificultăți obiective, în anul 2008 Consiliul Doctorilor din Veneranda Biblioteca Ambrosiana, condus de prefectul Franco Buzzi în sinergie cu Fundația *Cardinalul Federico Borromeo*, a decis să poziționeze fiecare foaie în interiorul unui așa numit *passepertout*, metodologie concepută special pentru a garanta cea mai bună conservare și, în același timp, pentru a facilita expunerea și studierea desinelor.

În același timp, Veneranda Biblioteca Ambrosiana s-a angajat într-un proiect grandios al întregului corpus al colecției leonardiene: din septembrie 2009 desenele au fost expuse prin rotație în cadrul mai multor expoziții tematice. Pentru eveniment au fost desemnate două locații de excepție: sacristia lui Bramante, adevărată bijuterie a arhitecturii Renașterii în mănăstirea Santa Maria delle Grazie, (în care există, de asemenea și *Cina cea de Taină*), și evocatoarea Sală Federiciana în Ambrosiana, deschisă publicului pentru aceste ocazii.

Chipul lui Leonardo

V-ați întrebat vreodată de unde provine vigoarea și harul fizic pe care îl au toate personajele desenate sau pictate de Leonardo da Vinci, de la cei care în *Adorarea Magilor* poartă omagiul și darurile lor în fața Fecioarei până la acei apostoli care se agită și se revoltă în *Cina cea de taină* împotriva trădării lui Cristos, sau acei cavaleri din *Bătălia din Anghiari*?

În *Tratatul despre pictură* apar deseori sugestii și adnotări despre raportul dintre artist și personajele reprezentate. Mă întreb uneori de unde și cum s-au născut idealurile de frumusețe fizică pe care Leonardo le-a urmărit și pe care le-a transpus în operele și în portretele realizate? S-au născut oare din capacitatea lui de a observa natura? De a căuta adevărul, idealul artistic? Sau pur și simplu din cunoștințele sale despre figura umană investigată din punct de vedere anatomic cu o profunzime deosebită?

În încercările de a descrie fizic imaginea lui Leonardo din tinerețe, sau vârsta adultă, ne bazăm mai ales pe autoportretul conservat în Biblioteca Regală din Torino, deseori evocat în toate sursele de care dispunem, internet în primul rând, care ne prezintă aspectul admirabil a unui bărbat cu o statură armonioasă, o față expresivă și ochi limpezi, cu o privire clară și profundă, o armonie de caracteristici fine, menținute chiar și atunci când spre bătrânețe o barbă lungă îi ascundea bărbia. Aș dori să prezint câteva mărturii ale autorilor care au scris despre Leonardo da Vinci încercând să dea o descriere a chipului și imaginii artistului. Giorgio Vasari ne dă o descriere plină de admirație față de geniul Renașterii: „Câteodată [...], în chip nefiresc, se văd îngrămădindu-se laolaltă, din belșug, într-un singur trup, și frumusețe, și grație, și virtute, în așa fel încât, oriunde s-ar îndrepta un astfel de ins, fiecare faptă a lui este atât de dumnezeiască încât [...] se arată lămurit a fi – precum și este – un dar al lui Dumnezeu, nu ceva dobândit prin iscusința omenească”³⁴.

În Biblioteca Națională Centrală din Florența se conservă un manuscris numit *Anonimul Gaddiano* sau *Magliabechiano* (Cod Magliab, XVII,17), un manuscris antic care a aparținut familiei florentine Magliabeghi (de aici numele său). Acest manuscris reprezintă nucleul central de la care s-a dezvoltat întreaga bibliotecă. În

---

³⁴ Vasari, 1986: 548.

timp ce secțiunea inițială a manuscrisului este dedicată artiștilor Greciei antice, preluând în mod substanțial *Opera Omnia* a lui Plinius cel Bătrân, cea mai importantă parte este dedicată artiștilor florentini și lucrărilor lor. Manuscrisul datează din jurul anului 1540 și este o sursă deosebit de valoroasă pentru studiul istoriei artei italiene, deoarece este cea mai completă disertație pe această temă înainte de apariția ediției din 1550 a operei lui Vasari. Vasari însuși a preluat numeroase informații din acest manuscris pentru a compune antologia sa. Este vorba despre un manuscris anonim, chiar dacă unii istorici au emis ipoteza că autorul ar fi Bernardo Vecchiotti, un politician influent al curții lui Cosimo I (1519-1574), descendent al lui Lorenzo Magnificul.

Aici întâlnim un capitol dedicat lui Leonardo da Vinci în care putem citi că acesta era „atât de rar și de universal că părea că natura a înfăptuit un miracol atunci când i-a dat viață” și apoi: „[...] nu doar frumusețea fizică de care era dotat în abundență, dar mai ales numeroasele sale virtuți l-au transformat într-un maestru al timpului său”³⁵. Din nou un alt paragraf descrie în acest fel pe Leonardo: „era o persoană cu un aspect frumos, proporționat, grațios; purta o haină de culoare roșie, scurtă până la genunchi; avea o barbă frumoasă și bine îngrijită”³⁶.

Între anii 1525-1527, Paolo Giovio³⁷ publică în latină o lucrare intitulată *Fragment de trei dialoguri: Dialogul despre scriitori iluștri, la care se adaugă viețile lui Da Vinci, Michelangelo și Rafael*. În această operă, Giovio descrie în acest fel pe Leonardo da Vinci: „a fost, fără îndoială, un om foarte amabil, generos, fermecător, și mai presus de toate, cu o eleganță de teatru, priceput în arta sunării harpei, pentru deliciul prinților și a celor care îl ascultau”³⁸.

Giovanni Paolo Lomazzo³⁹ a publicat în 1590 opera de critică artistică cu titlul *Idea del Tempio della Pittura*. În capitolul 9, Lomazzo încredințează diversilor artiști ai vremii o imagine simbolică (în acest caz un animal) care întruchiează acele trăsături ale artistului în care acesta excelează. Lui Leonardo da Vinci îi dă imaginea Leului, scriind: „lui Vinci am dat imaginea Leului, pentru că acest animal este mai nobil decât toate celelalte animale”⁴⁰. Este deosebită această descriere a lui Leonardo, Lomazzo se întrece pe sine însuși în omagiul pe care îl poartă Artistului: aceea figură cu părul lung, cu gene și barba atât de lungă încât părea întruchiparea adevăratei imagini nobile a omului înțelept, a unui sfânt (știm că barba lungă în acel timp era sinonim de înțelepciune). Lomazzo merge mai departe, punând pe același plan pe Leonardo cu druidul Hermes Trismegistus (cum știm druzii sunt în credința celtică persoane dotate de capacități miraculoase, supranaturale), și din nou, vine asemuit cu anticul titan Prometeu.

³⁵ CM, vol. VI: XVII, 1-29.

³⁶ CM, vol. VI: XVII, 1-29.

³⁷ Paolo Giovio (ca. 1483-1552), episcop catolic, istoric, medic, biograf și muzeolog italian.

³⁸ „fuit ingenio valde comi, nitido, liberali, vultu autem longe venustissimo, et cum elegantiae omnis delictarium maxime theatralium mirificis invector ac arbiter esset, ad lyram scite caneret, cunctis per omnes aletatem, principibus mire placuit” (Giovio, 1781: 61).

³⁹ Giovanni Paolo Lomazzo (1538-1592), pictor italian, autor de tratate de istoria artei din epoca Manierismului.

⁴⁰ În original: „al Vinci ho dato il Leone, imperochè questo animale è più nobile di tutti gli altri, tanto più nobile è la forma di questo illustre pitore” (Lomazzo, 1590, cap.IX).

În 1542 celebrul artist Benvenuto Cellini⁴¹ descrie un caiet de-a lui Leonardo, un codice evident, cu aceste cuvinte: „*Această carte avea atât de multă virtute și un mod atât de frumos de a se prezenta, potrivit talentului admirabil al lui Leonardo, că eu nu cred că s-a născut vreodată un om mai de seamă decât el*”⁴².

În secolul al XIX-lea Girolamo Luigi Calvi (1791-1872) istoric de artă, pictor, scriitor și traducător italian, afirmă că ar fi găsit asemănări între autoportretul lui Leonardo din Biblioteca Regală din Turin și figura tânărului situat în partea dreapta a operei *Adorația magilor*, operă la care Leonardo a lucrat între anii 1481-1482. Este vorba despre un personaj care nu participă în nici un fel la acțiunea restului grupului, foarte dinamic de altfel. Știm din variate exemple că mulți artiști aveau obiceiul să-și facă autoportretul în operele lor. Să fie valabil acest lucru și în cazul lui Leonardo? Chipul aceluși tânăr detașat de restul acțiunii în *Adorația magilor* ar putea fi cel al lui Leonardo în tinerețe? Dacă admitem că acest tânăr este un autoportret, ne apare foarte limpede că aceeași figură a servit ca model pentru *Capul lui David*, opera în bronz a maestrului său, Andrea Verrocchio.

Concluzii

Am încercat să desenez o imagine a numeroaselor activități ale lui Leonardo da Vinci, a acestui mare Om, simbol al Renașterii. O adevărată transpunere a cititorului în istoricitatea însăși a gândirii vinciene care, „la început, ne e voie și ne ard buzele să o spunem, e ultima dar grandioasă răsfrângere a luminilor de înălțimi și de adâncuri a lumii medievale”⁴³. Caietele și codurile lui ne dezvăluie un spirit științific, iscoditor, ingenios, situându-l cu mult înaintea timpului său. Faima neasemuită de care s-a bucurat în timpul vieții, trecută prin filtrul criticii de artă, a rămas neatinsă până astăzi și se datorează, în mare măsură, neobositei dorințe de cunoaștere care i-a îndrumat gândirea și felul de-a fi. Un artist înăscut, care așa cum am văzut, considera că ochii sunt principalul mijloc de cunoaștere. Dintre toate simțurile omului, Leonardo prețuia cel mai mult vederea, întrucât numai ea putea să transmită realitățile experienței imediate cu precizie și fără greșală. Prin urmare, fiecare fenomen perceput devenea obiectul cunoașterii, iar *să știi să vezi* a fost marea temă a studiilor sale. Și-a folosit puterea creatoare în toate domeniile care se bazau pe reprezentarea grafică: pictură, sculptură, arhitectură și inginerie. Însă nu s-a oprit aici. Ajutat de o inteligență scilpitoare, de o capacitate de observație neobișnuită, de măiestria de desenator, Leonardo a realizat studii asupra naturii cum nimeni altul înaintea lui n-a făcut-o. Acest fapt i-a permis să exceleze în artă și în știință deopotrivă. Opera lui Leonardo reprezintă cu siguranță cel mai înalt nivel atins de spiritul științific al Renașterii italiene. Un artist în care arta și știința par să trăiască împreună într-un mod perfect. Leonardo a atins cel mai înalt obiectiv la care ar putea ajunge un om de formare medievală în efortul său de a cuceri raționalitatea.

---

⁴¹ Benvenuto Cellini (1500-1571), sculptor, aurar, scriitor, argintar și artist italian, considerat unul dintre cei mai importanți artiști al curentului Manierismului.

⁴² Cellini, 1843: 195-196. Același Cellini într-o întâlnire avută cu regele Francisc I de Valois, în prezența regelui Navarei, a cardinalilor de Ferrara și de Lorena, își amintește despre Leonardo și despre măiestria lui ca artist complet cu aceste cuvinte: „*disse che non credeva mai che altro uomo fosse nato al mondo che sapessi tanto quanto Lionardo, tanto di scultura, pittura ed architettura, quanto egli era grandissimo filosofo*”.

⁴³ Georgescu Paleolog, 1947.

Referințe

- Castelfranco, Giorgio (1954) *Leonardo da Vinci, saggi e ricerche. Per il quarto centenario*. Roma: Istituto Poligrafico dello Stato.
- Cellini, Benvenuto (1843) *Le Opere di Benvenuto Cellini. Arricchite di note ed illustrazioni. Discorso sull'architettura*, Vol 3, Firenze: Società editrice fiorentina. Accesibil online la https://archive.org/details/bub_gb_zS68_GQKMqUC (accesat 15.04.2019).
- Chastel, André (1964) *Arte e umanesimo a Firenze al tempo di Lorenzo il Magnifico*. Torino: Einaudi.
- Clark, Kenneth; Pedretti, Carlo (1969) *The drawings of Leonardo da Vinci in the collection of Her Majesty the Queen at Windsor Castle*. London: Phaidon Press,
- Corbeau, André (1968) *Les manuscrits de Léonard de Vinci de la Bibliothèque Nationale de Madrid*, Caen: Centre régional de documentation pédagogique.
- Conti, Angelo (1910) *Leonardo da Vinci. conferenze fiorentine*. Milano: Fratelli Treves.
- Crețu, Augustin; Creț, Rodica; Mateescu, Dănuț (2015), 'Leonardo da Vinci (15.04.1452-02.05.1519) Inginerul Artist - Geniu Universal', „Știință și Inginerie, 6, 2015, pp.449-458. Accesibil online la <http://stiintasiinginerie.ro/wp-content/uploads/2015/06/27-63.pdf> (accesat 15.04.2019).
- CM = *Codice Magliabechiano* (Cod. Magliab. XVII. 17), Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze.
- CVU 1270 = *Codul Vaticano Urbinatense 1270*, Biblioteca Vaticana, 2 vol. [cuprinde *Tratatul despre pictură* al lui Leonardo da Vinci, redactat postum în 1540 de către Francesco Melzi după însemnările manuscrise rămase de la Leonardo; tratatul cuprinde 935 paragrafe sau capitole, iar practica academică internațională prevede referința la acestea, nu la fila manuscrisului sau la pagina diverselor ediții ulterioare].
- De Robertis, Giuseppe (1953) 'La difficile arte di Leonardo', în *Primi studi manzoniani. E altre cose*. Firenze: Felice le Monnier Editore, pp. 76-82. Accesibil online la <http://www.franuovo.it/sito/doc/Leonardo-in/017.pdf> (accesat 15.04.2019).
- Duhem, Pierre (1955) *Études sur Léonard de Vinci*. Paris: F. de Nobele.
- Flora, Francesco (1952) *Leonardo*. Milano: Arnoldo Mondadori Editore.
- Freud, Sigmund (1910) *Eine Kindheitserinnerung des Leonardo da Vinci*. Leipzig: F. Deuticke.
- Garin, Eugenio (ed.) (1953), *Atti del Convegno di Studi Vinciani*. Firenze.
- Georgescu Paleolog, Vasile (1947) "*Carta despre pictură*" a lui Leonardo da Vinci (prefazione al "*Libro sulla pittura*" di Leonardo da Vinci). București: Luceafărul.
- Giovio, Paolo (1781) 'Fragmentum trium dialogorum: Dialogus de viris litteris illustribus additae Vincii, Michaelis Angelis, Raphaelis Urbinate vitae', în *Storia della letteratura italiana*. Ed. Girolamo Tiraboschi, vol. IX., Modena: Società Tipografica.
- Hohenstatt Peter; Barbatelli, Nicola (2012) *Leonardo: immagini di un genio*. A cura di Carlo Pedretti. Firenze: Museo Leonardiano.
- Kristeller, Paul Oskar (2005) *L'Umanesimo italiano del Rinascimento e il suo significato*. Napoli: Istituto Italiano per gli Studi Filosofici.
- Lomazzo, Giovanni Paolo (1590) *Idea del Tempio della Pittura*. Bologna: Istituto delle Scienze. Accesibil online la <https://issuu.com/s.c.williams-library/docs/lomazzo> (accesat 15.04.2019).
- Magnano, Milena (2007), *Leonardo*. Milano: Mondadori Electa.
- Pedretti, Carlo (1957) *Studi Vinciani*. Genève: Librairie Droz.
- Pico della Mirandola, Giovanni (1994), *Oratio de hominis dignitate*. A cura di Eugenio Garin. Pordenone: Ed. Studio Tesi.
- Vasari, Giorgio (1986) *Le vite de' piu eccellenti architetti, pittori, et scultori italiani, da cimabue insino a' tempi nostri nell'edizione per i tipi di Lorenzo Torrentino, Firenze 1550*. A cura di Luciano Bellosi e Aldo Rossi. Turin: Einaudi. Ediție în limba română: Vasari, Giorgio (1968) *Viețile pictorilor, sculptorilor și arhitecților*. Ediția a II-a revăzută și adăugită, traducere și note de Ștefan Crudu. București: Editura Meridiane.

**LA SUA ANIMA.
BATTAGLIA DI ANGHIARI, DE LEONARDO DA VINCI
LEONARDO DA VINCI ÎN OGLINDA ISTORIEI:
BĂTĂLIA DE LA ANGHIARI**

Laura MESINA*

**LA SUA ANIMA. LEONARDO DA VINCI' BATTLE OF ANGHIARI
(Abstract)**

At the begining of the 16th century anima designated at the same time the new Florentine republic and the grand town council hall inside its town palace. As Leonardo da Vinci was asked to illustrate exactly in this hall the victory of Florence at Anghiari in 1440 on the Duke of Milano's army, he decided to do it by representing the concepts of anima and of libertas, the main virtue of the republic. Much of his previous work on topography, kinetics, anatomy of the human expression, the movement of horses as well as the art of war, comes back in his preparation for this work and more than ever his reflection was going in experiments in "prospettiva composta" and the so-called "geometry of color", meaning the perspective realized through colors and sfumatura effects. In the center of an open space overwhelmed by the battle we see the wild confrontation of the two captains on the Milanese banner (La Battaglia dello Stendardo): this is the anima of the image, and this image is the anima of a new visuality.

Keywords: *Cultural Studies, Florence, 16th century, Art, Power, and War, Niccolò Machiavelli, Leonardo Da Vinci, Battle of Anghiari, anima, libertas, sfumatura.*

Ipoteză și preliminarii metodologice

La începutul secolului al XVI-lea, în vocabularul politic florentin *anima* desemna atât noua republică inaugurată la 1494, cât și spațiul ei central de exercitare a puterii, respectiv Sala Marelui Consiliu din Palatul Comunal. Pentru că exact în acest loc este chemat Leonardo da Vinci să illustreze printr-o impunătoare pictură murală victoria Florenței asupra armatei ducelui de Milano în bătălia de la Anghiari din 1440, prezum că celebrul artist-inginer a căutat să redea laolaltă *anima*, spiritul civic florentin și *libertas*, virtutea fundamentală a republicii, proiectând astfel imaginea perfectă a orașului-stat. Date-i fiind viziunea, ambiția și prestigiul în acest moment al carierei, de recunoaștere deplină (cum atestă istoriile artei) este de presupus că a căutat să ajungă prin pictura murală *La Battaglia di Anghiari* (Bătălia de la Anghiari) la expresia cea mai înaltă a artei sale; o numesc, printr-o contaminare metaforică, explicabilă istoric și ideologic, *la sua anima*. S-ar putea citi în această

---

* Profesor asociat la Facultatea de Litere, Universitatea din București.

„Studii și articole de istorie”, vol. LXXXVI, 2019, pp. 35-62.

încercare a lui Leonardo, ca și în minuțioasele sale studii din aceeași perioadă – dedicate artei războiului, topografiei, cineticii, stărilor și expresiilor umane, anatomiei omului și mișcărilor cailor (relevante aici, cum vom vedea) –, parcursul către obiectivul central al plasticii sale: *la prospettiva composta* (artistică și tehnică), redată prin „geometria culorii” – perspectiva creată cu ajutorul culorilor și al efectului de *sfumatura* (contopire a conturilor în clarobscur) –, diferită așadar de întreaga tradiție albertiană.

Demersul de față, de hermeneutică istorică, se bazează pe analize atente și reconstituiri precaute, coroborate interdisciplinar pe fundalul studiilor culturale vizuale. El este unul dificil, din cauza faptului că pictura murală *Bătălia de la Anghiari* nu mai este vizibilă de la jumătatea secolului al XVI-lea, așadar interpretarea ei – de fapt, constituirea obiectului istoric – nu se poate face decât pe baza mărturiilor indirecte. Invoc aici texte din epocă (de cancelarie, tratate politice, caiete de lucru, texte literare, cronici), imaginile păstrate (desene, alte picturi davinciene sau copii) și probe științifice (prelevate și analizate chimic cu ajutorul tehnologiilor, începând cu anul 2012).

Confruntarea bibliografică de strictă specialitate sprijină investigația de față cu numeroase puncte de vedere și argumente asupra operei lui Leonardo; lor li se adaugă însă aici unul nou. Întreaga operă este văzută din perspectiva acestei „perioade florentine”, de maximă tensiune și articulație conceptuală. Acum și aici va ridica Leonardo cele mai mari șantiere ale sale de creație, în artă și în știință, și tot acum și aici va avea cele mai mari eșecuri. În centrul unui spațiu deschis, cuprins de haosul luptelor militare, politice și spirituale, Leonardo proiectează în Sala Marelui Consiliu, *anima* cetății, chiar confruntarea paroxistică pentru putere a căpitanilor pentru steagul milanez (*La Battaglia dello Stendardo*), episod devenit *anima* picturii istorice în sine; iar această imagine se afirmă pe deplin ca *anima* unei noi vizualități, „naturale”, inaugurate de Leonardo în istoria artei europene.

Propun așadar o lectură nu polemică în raport cu cele pe care le amintesc și le discut, ci complementară, care permite, printr-un demers argumentativ interdisciplinar, interpretarea picturii murale davinciene drept un loc de maximă articulare conceptuală; pe axul temporal care străbate această complexă *mise en abyme* culisează dinspre trecut înspre prezent, și invers. un termen-cheie cu funcție ontologică: *anima*. Lui îi atribui, în toate planurile istorice, capacitatea de a clarifica și a conduce înțelegerea operei particulare *Bătălia de la Anghiari*, a contextului apariției ei, dar și a operei lui Leonardo, plecând de la perioada în care ea a fost concepută și parțial realizată.

Bătălii militare câștigate. Bătălii artistice pierdute?

Io continuerò...

(Leonardo da Vinci – atribuire apocrifă)

Anul 1494 provoacă în istoria orașului-stat Florența, prin instalarea guvernării republicane, numeroase schimbări și evenimente, dar și cea mai importantă și, totodată, paradoxală confruntare artistică a timpului, pe cea dintre Leonardo da Vinci și Michelangelo Buonarrotti¹.

---

¹ Jones, 2012: 94.

Înainte de toate, pentru că, odată cu instalarea regimului popular (în urma insurecției civile conduse de Girolamo Savonarola) și cu înlăturarea lui Piero de Medici și a familiei sale omnipotente (după o guvernare de 60 de ani), se creează un climat politic și intelectual efervescent, dar și foarte nesigur². La capătul unei decenii de căutări, soldate adesea cu eșecuri în toate planurile, noua guvernare se decide să-și întărească imaginea și discursul printr-un amplu și ambițios program cultural, care să-i afirme valorile și să-i susțină orientarea ideologică „revoluționară”³. În cadrul lui, jucau un rol important atât componenta religioasă – o nouă suită semnificativă de sfinți proteja și binecuvânta republica –, cât și cea istorică; pentru aceasta din urmă s-a decis realizarea în sediul Palatului Comunal a unor fresce de mari dimensiuni, care să amintească de cele mai importante victorii militare ale orașului, purtate în numele valorii fundamentale a republicii florentine, *libertas*.

În vechiul palat al Senioriei, în noua sală⁴ a Marelui Consiliu (Consiglio Maggiore a fost redus treptat de la 3000 de reprezentanți ai întregii societăți florentine, cât stabilise inițial Savonarola, la doar 500, Consiglio dei Cinquecento), gonfalonierul pentru justiție Piero Soderini (1502-1512; ales pe viață, dar înlăturat la întoarcerea familiei Medici la putere) propune realizarea a două fresce cu subiect militar; alăturate și impresionante ca suprafață (spre 200 mp fiecare), ele ar fi avut ca scop ilustrarea vocației republicane a orașului, manifestată începând cu partida guelfilor⁵. Vocație de altfel argumentată pe larg de Francesco Guicciardini în *Dialog despre guvernarea Florenței*⁶, redactat mai târziu, la 1521, în care dezbaterea teoretică este plasată retrospectiv, în anul 1494, atunci când se construia noul regim. Pentru acest plan ambițios de ornare a Sălii Marelui Consiliu⁷, în care îl vom regăsi și pe secretarul celei de a doua cancelarii florentine, Niccolò Machiavelli, s-au încheiat în timp mai multe contracte, dintre care două cu cei mai admirați artiști ai timpului, ambii legați de oraș prin propriile lor familii, așadar „fii” ai ei: Leonardo și Michelangelo⁸.

Bătăliile alese pentru ilustrarea lor în frescă (compensând într-o mare măsură înfrângerile repetate în confruntările de rutină cu Pisa) reprezentau bornele istorice florentine din ultimele două secole: cea de la Cascina (din 28 iulie 1364, victoria asupra armatei pisane) și cea de la Anghiari (din 29 iunie 1440, în apropiere de Borgo San Sepolcro, unde Florența înfrânge Milano). Exemplare și mobilizatoare pentru Marele Consiliu, motive de mândrie pentru oraș (după recucerirea în 1502 a orașelor toscane răzvrătite, în frunte cu Arezzo), ele ar fi transformat radical identitatea și funcția sălii, centru politic și simbolic al orașului. Proiectată la etajul întâi al palatului după modelul celei din Palatul ducal venețian (la cererea expresă a aceluiași Savonarola), deși de mari dimensiuni, sala a fost construită de către Simone del Pollaiuolo⁹ în doar

---

² Gilbert, 1970: 17-50.

³ Rubinstein, 2012: 226-227.

⁴ Wilde, 1944: 65-81.

⁵ Cecchi, 1996: 109.

⁶ Guicciardini, 2017: 345-425.

⁷ Rubinstein, 1995: 73-75.

⁸ Gilbert, 1970: 19.

⁹ Wilde, 1944: 65-81.

șapte luni (iulie 1495 – februarie 1496); ea reprezenta republicanismul florentin, în timp ce, în spațiul ei, Consiliul devenea *anima del governo popolare*¹⁰. În jurul acestui concept politic, *anima*, se vor întâlni interesele de *reprezentare*, atât politice, cât și artistice, nu doar ale tuturor virtuților florentine și ale statului republican, ci și privind implicarea și manifestările umane, de maximă tensiune și importanță, din momentele majore ale istoriei orașului.

Leonardo privește, înțelege și pictează istoria în *Bătălia de la Anghiari* sub forma dezlănțuită, paroxistică a temporalității ei: lupta finală. Ca și el, în egală măsură raționali și idealști, Machiavelli și Guicciardini descriu istoria tot dramatic, în fresce vivante, cu jocuri de perspectivă, cu nuanțe sau cu tonuri puternice de culoare. Amândoi reflectează în scris asupra aceluiași centru absolut, violent pulsativ: puterea, personajul tenebros al Renașterii; primul, pentru a-i înțelege figura tiranică, strategiile și consecințele faptelor, al doilea, pentru a-i cartografia câmpul politic, cu instituțiile lui.

Așadar, aceeași obsesie la toți trei pentru *anima*, pentru forțe în mișcare, stăpânite sau incontroleabile – un comandament politic, de altfel, al Renașterii. La Leonardo, în plus (atestări în caietele sale de desene și însemnări), pentru natură, anatomie, pentru zbor (al păsărilor sau al mașinilor construite de el), pentru curgerea apei sau plutirea norilor, pentru mersul sau galopul cailor; dar și pentru chipuri umane și pentru expresiile lor.

Obsesia mișcării se regăsește și la Michelangelo, dar concentrată exclusiv asupra corpului uman. Mărturie stau toate lucrările sale, dar și cartoanele pe care le-a realizat special pentru fresca de la Florența, accentuând arhitectural și sculptural, într-un crescendo dramatic, ritmurile și mișcarea. Părăsește însă orașul curând după semnarea contractului și după debutul șantierului, chemat fiind de către papa Giulio II, în luna mai a anului 1505, la Roma – de unde, pe perioada republicii lui Soderini, nu mai revine pentru a-și finaliza lucrarea.

Leonardo (cu un prim contract încheiat la 18 octombrie 1503, refăcut cu data de 4 mai 1504, dar cu achizițiile de materiale începute deja la 28 februarie 1504¹¹) pregătește cartoanele tot în prima jumătate a anului 1505 și ajunge în faza de realizare a picturii în august, în același an. Șantierul va fi însă oprit curând, iar contractul se va închide într-o primă fază în octombrie, când are loc ultima plată și complet, în mai 1506. Cauzele? Tehnice și naturale (în urma distrugerii a numeroase desene pregătitoare). Lucrarea se deteriorează treptat, dar rapid, după cum apreciază martorii din următoarele decenii. Ascunsă privirii, după revenirea familiei Medici la putere (în 1512), pictura lui Leonardo va fi în cele din urmă acoperită cu o altă, în cadrul unui nou program iconografic; la cererea lui Cosimo I, Giorgio Vasari, binecunoscutul fondator al istoriei artei europene, arhitect și pictor el însuși, va redimensiona sala pe înălțime și o va redecora complet, în perioada 1555-1572 (consiliat de Michelangelo, de altfel).

În fapt, așadar, în afara unei animozități atestate între Leonardo și Michelangelo și a confruntării lor de imagine (o concurență binecunoscută, cu toată diferența de vârstă, de 23 de ani), „bătălia” artistică din Sala Marelui Consiliu nu a mai avut loc.

¹⁰ Guicciardini, 2017: 345.

¹¹ Cecchi, 1996: 113.

Reprezentările celor două lupte câștigate de florentini în secolele precedente, cu pisanii, respectiv cu milanezii (de altfel, până la data contractului cu Leonardo, ultima victorie importantă a orașului), proiectate a fi cel mai amplu și mai valoros program politic iconografic din istoria orașelor-state „italiene”, au fost, de la început, *bătălii pierdute* – între autorii lor, dar și în ce privește existența lor propriu-zisă.

Abia peste jumătate de mileniu, în 2012, a fost posibil, cu ajutorul tehnologiilor avansate, să se sondeze prin fresca lui Giorgio Vasari către peretele de fundal, în căutarea picturii lui Leonardo. Echipa de cercetare a Centrului Interdisciplinar de Știință pentru Artă, Arhitectură și Arheologie al Universității San Diego a fost coordonată de un reputat inginer de origine italiană, Maurizio Seracini. Demersul a fost realizat cu sprijinul financiar și mediatic venit din partea trustului National Geographic și a televiziunii naționale italiene. Procesul de documentare, pregătirea laboratorului și a echipei, demersurile internaționale și investigațiile la fața locului i-au ocupat profesorului Seracini 36 de ani. În schimb, „șantierul” din Sala Consiliului a durat doar două săptămâni, iar sondările pentru prelevarea probelor chimice au fost permise doar pe timp de noapte (pentru a nu deranja programul sălii), în intervale relativ scurte și doar de trei ori. Rezultatele cercetărilor prealabile și ale analizelor fragmentelor prelevate susțin posibilitatea ca opera capitală a lui Leonardo, *Bătălia de la Anghiari*, să fi fost doar acoperită de Vasari, și nu distrusă – dat fiind atât respectul față de trecut arătat de el în celebrul tratat de istorie a artei italiene, cât și precedentul creat tot de el, prin protejarea cu un perete de cărămidă a unei fresce pictate de Masaccio în Basilica Santa Maria Novella din Florența. Vopseaua neagră desprinsă de echipa de experți de pe peretele sondat are aceeași compoziție cu cea din lucrările lui Leonardo realizate în aceeași perioadă (spre exemplu, celebra Gioconda). Dat fiind că, în acele timpuri, pictorii își preparau singuri culorile, după rețete particulare, netransmise altora – cu atât mai mult, în cazul lui Leonardo –, e ușor de dedus că *Bătălia de la Anghiari* (ori fragmente din ea) se află încă în spatele frescei lui Vasari.

Resturile picturii davinciene, atât cât trebuie să mai erau la 1554-1555, ar putea fi de aceea o materială *scrittura delle immagini*¹², descifrabilă doar prin mijloace chimice. Lucrarea plastică, inspirată de cronici și de literatură, a redevenit „text”, unul însă propriu formei ei de existență; în plus, un text ascuns adânc în zid; *nici vizibil, nici invizibil, ci doar prezent*.

Pe el însă îl învăluie alte „texte”: caietele de schițe ale lui Leonardo, sursele care l-au inspirat, mărturiile și scrierile din epocă, „viețile” davinciene redactate de Paolo Giovio sau de Giorgio Vasari, copiiile după fragmentul central, *Battaglia dello stendardo* (Bătălia pentru steag), care au circulat și i-au mărit misterul, cea mai spectaculoasă fiind realizată de Peter Paul Rubens (**Figura nr. 1**); totul, până la mult discutatele studii chimice de astăzi.

În 2019, la 500 de ani *dopo Leonardo*, privim încă întrebător către peretele din Sala Consiliului și către mărturiile care ne vorbesc despre *Bătălia de la Anghiari*, socotită de contemporanii săi „la scuola del mondo”¹³, socotită de noi, astăzi, „simile alle ombre e al sogno”¹⁴.

¹² Cometa, 2012: 23.

¹³ Cellini, 1927, *Vita*, I, XII: 30.

¹⁴ Spinicci, 2008: 17-93.

Întâlniri și însoțiri la drum. Misiuni. Cesare Borgia, Machiavelli, Leonardo

Există însă un personaj istoric, care, precum o umbră desprinsă din caietele lui Leonardo sau din pictura ascunsă în zid, intră în lumina crudă a scrierii atât de dramatice a lui Machiavelli, *Principele*: Cesare Borgia. El este liantul între ceea ce studiile lui Leonardo pentru *Bătălia de la Anghiari* exprimă, forța sanguinară dezlănțuită, și spiritul cinic, secretos și calculat al personajului politic emblematic, „Il Principe”, din paginile tratatului scris abia peste 20 de ani de secretarul florentin¹⁵.

„La peinture est l' horizon absolu de la représentation, non le réalisme. Au bord de son plan qu'il a méthodiquement dressé, et que son protecteur César Borgia peut à la fois utiliser à des fins militaires et admirer comme le miroir où se reflète le portrait de sa puissance, Léonard a peint la fureur du fleuve qui menace et qui bouscule, car telle est la réalité du monde. Ce fleuve, dit Machiavel, est comme la fortune : une force à endiguer et à contraindre, par cet art du rythme et de la puissance qui fait la *virtus* du prince et l' *ingenium* de l'ingénieur”¹⁶.

Leonardo își adună impresiile din cunoașterea directă a lui Borgia – pe care l-a slujit un timp, în preajma angajamentului său de la Florența; fie însoțindu-l în misiuni militare, ca inginer specializat în proiectarea și în realizarea armelor, fie trimis de el pentru diverse sarcini, cu permis de liberă trecere și cu acces necondiționat la sursele de informare¹⁷. Inginerul militar, care executa desene detaliate și culegea date despre relief, fortificații, populație, căi de acces, țesuturi urbane (precum la Imola, unde realizează o complexă hartă urbanistică¹⁸), informații fără îndoială utile ducelui în campaniile sale, era totodată artistul sofisticat, care avea nevoie de înaltă și sigură protecție. Lipsa (aparentă) de transparență a lui Leonardo în ce privește atitudinile și ideile sale politice ne lasă să credem că Borgia i-ar fi marcat cel mult sensibilitatea artistică; acesta, în schimb, (știm că) l-a onorat și l-a răsplătit, prin susținerea financiară a proiectelor sale ingineresti de avangardă. În plus, Leonardo a avut condiții să studieze în liniște, dat fiind ajutorul material și un suport important de cărți valoroase, obținute chiar prin intermediul ducelui.

La cei 50 de ani ai săi (în 1502), față de cei 27 ai prințului, prudența era cu siguranță o cale potrivită pentru un artist inventator, până la noi drumuri și noi comenzi importante. Vom vedea, totuși, că Leonardo gândește organicist¹⁹, iar experiențele sale în apropierea centrilor de putere și a oamenilor de stat se regăsesc topite în reflecțiile asupra forței umane și forțelor din natură, asupra violenței, conflictului, stărilor naturale, mișcării și transformărilor (spre exemplu, unele din mașinile sale îi sunt inspirate de zborul păsărilor, studiului căruia i-a dedicat un caiet întreg de reflecții și desene), dar și asupra rațiunii și polemicii, pe care le așează însă în relație cu „naturalitatea”²⁰, cu ceea ce este cât mai aproape de natural, de natură.

Un exemplu grăitor în acest sens este portretul lui Cesare Borgia (**Figura nr. 2**) realizat de Leonardo. Descris de Machiavelli în *Principele* „à la sanguine”, Borgia

¹⁵ Boucheron, 2008: 84-86.

¹⁶ Boucheron, 2008: 88-89.

¹⁷ Boucheron, 2008: 75-82.

¹⁸ Boucheron, 2008: 87-89.

¹⁹ Versiero, 2007: 537-556.

²⁰ Versiero, 2009: 128.

este redat de artist în celebrul studiu „cinetic” (primul de acest fel din istoria imaginii) solitar, tenebros, masiv, lăsând să se simtă un anumit freamăt amenințător. Cele trei portrete în serie vorbesc explicit despre același interes al lui Leonardo, de a surprinde și a reda prin desen *anima*; la acest personaj al său, pulsația este violentă, dar controlată rațional, pentru a-și prezerva și chiar mări puterea.

„C'est un portrait en action : le prince à l'auguste figure de héros romain est représenté trois fois, d'abord de profil, ensuite de trois-quarts, enfin de face (...). César Borgia est trop divers et trop rapide pour rester dans le champ ; il dévie le cours de l'histoire et déborde du cadre qui le rend intelligible et prévisible”²¹.

Machiavelli, la rândul său, îl studiază cu interes pe prinț, omul nou al timpului său, dar cu o perspectivă critic-interogativă și cu o libertate totală. Are doar cu șase ani mai mult decât Borgia și este cu mult mai interesat decât Leonardo de strategiile din spatele acțiunilor politice ale prințului, ca și de consecințele lor. Îi admiră splendoarea și măreția, pricepera în domeniul armelor, tenacitatea și hărnicia în câștigarea unor noi teritorii și a gloriei, rezistența la oboseală și curajul în fața pericolelor; îi remarcă rapiditatea și imprevizibilitatea (ducele, se aprecia, ajungea într-un loc înainte să se știe de unde a plecat²²).

Deși Leonardo și Machiavelli privesc și se raportează diferit la Cesare Borgia, memoria lor este impregnată atât de puternic de figura tiranului în devenire, încât umbra acestuia se va regăsi atât în imagine, curând, cât și, mult mai târziu, în text. Nu neapărat o umbră negativă. În tratatul lui Machiavelli, acțiunile ducelui sunt interpretate în relație cu filosofia necesității, singura care ar întemeia și ar inspira arta politică; Borgia nu este deloc înfierat, ci evaluat critic și recuperat la dimensiunea reală a personalității lui și a rolului său în epocă, acela de fondator. Umbra de aici a ducelui răspunde celei din desenele lui Leonardo; nici acolo negativă, pentru că pe cei doi intelectuali îi leagă și interesul pentru construcții și pentru mașinile de război, toate, „organisme”, corpuri cu viață proprie²³, inspirate de voința și forța umană. Construcția imaginii, pentru Leonardo, este matematică, la fel cum sunt zborul și mișcarea; politica și teritoriul, pentru Borgia, sunt tot o matematică, presupun un calcul atent și o guvernare vigilentă, prin care puterea, ca să preia controlul, se inserează pe nesimțite sau, dimpotrivă, se manifestă violent. Leonardo își privește arta ca ochii inventatorului și ai omului de știință, așa cum privește știința ca pe o artă; Cesare Borgia, în ochii lui Machiavelli, procedează asemănător: combină în politică pasiunea cu calculul rece, căutând punctul de control absolut, alternând subtil sau vijelios ritmurile și soluțiile.

Primele întâlniri ale celor trei, Borgia, Leonardo și Machiavelli, s-au petrecut imediat după ziua de 22 iunie 1502 – când ducele, însoțit de 8000 de soldați bine înarmați, se instalează în palatul din Urbino²⁴. Leonardo vine el singur la Curte, în mod firesc, ca artist și inginer. Machiavelli, în schimb, este trimis în misiune diplomatică de către Cancelaria republicii florentine. Va reveni la Urbino, apoi la Imola, unde va rămâne timp de patru luni (noiembrie 1502 – februarie 1503),

²¹ Boucheron, 2008: 64.

²² Boucheron, 2008: 71.

²³ Kemp, 1981: 218, 220. Boucheron, 2008: 106-107.

²⁴ Boucheron, 2008: 112.

bucurându-se din plin de atmosfera umanistă a timpului²⁵. Același spirit al timpului, de altfel, se întâlnea și la Florența, reafirmat viguros după uciderea lui Savonarola în 1498; umanism cultivat și protejat, de altfel, de chiar primul cancelar al republicii, Marcello Virgilio Adriani, al cărui secretar era chiar Machiavelli; lui Adriani i se și atribuie de către unii istorici alegerea surselor pentru cei doi artiști angajați în pictarea frescelor din Sala Marelui Consiliu²⁶.

Întâlnirea lui Machiavelli cu Leonardo în aceste locuri, la Urbino și la Imola, este aproape certă, așa cum o recomandare către cancelar, din partea secretarului său, ca artistul-inginer să fie invitat pentru atât de ambițioasele proiecte ale republicii, nu este exclusă – cu toate că, după cum notează istoricul de artă Giorgio Vasari 50 de ani mai târziu,

„Din pricina strălucirii operelor sale, faima acestui artist, dumnezeiește înzestrat, crescuse până într-atât încât toți cei care iubeau arta, ba chiar întregul oraș, doreau ca el să le lase ceva spre amintire; s-a cerut de aceea, de către toți, să i se dea să facă o operă mare și de seamă, care să fie o adevărată mândrie și podoabă pentru popor, prin talentul, grația și iscusința desăvârșită pe care le vădeau lucrările lui Lionardo”²⁷.

Colaborarea celor doi, probabil mult întărită în cele patru luni de rezidență comună la Imola (apare în corespondența lui Machiavelli cu Cancelaria un anume „prieten florentin”, angajat de Borgia, dar de la care culegea numeroase informații), s-a oglindit în mai multe proiecte ale republicii florentine, printre care refacerea unor fortificații din Toscana (spre exemplu, la Verruca, în iunie 1503; la Piombino, în noiembrie 1504²⁸) și schimbarea cursului fluviului Arno, în detrimentul orașului Pisa²⁹ (pentru care guvernul comunal înregistrează plecarea lui Leonardo pe teren, ca responsabil de șantier, la data de 26 iulie 1503, precum și toate detaliile materiale legate de echipajul însoțitor³⁰, iar lui Machiavelli îi stabilește sarcina de a redacta toate documentațiile din jurul mării reamenajări hidrografice, din iulie 1503 până în octombrie 1504). O altă dovadă a apropierii dintre ei este a doua formă a contractului pentru *Bătălia de la Anghiari*, semnat de Leonardo în data de 4 mai 1504 și girat chiar de către Machiavelli (al cărui nume apare pe document, întocmit de altfel de asistentul său, Agostino Vespucci³¹); de asemenea, sunt plauzibile discuțiile dintre ei cu privire la programul iconografic din Sala Marelui Consiliu (pentru care secretarul florentin se îngrijește să i se pună la îndemână lui Leonardo surse istorice de calitate)³².

Pentru desăvârșirea pregătirii sale, dincolo de lecturile filosofice sau istorice, Leonardo combină permanent arta picturii cu studiile anatomice și cu matematica, experimentează culorile și tehnicile de pictură, dezvoltă ingineria militară, prin studii și experimente dedicate zborului și gravitației. Alături de el în proiectele florentine,

²⁵ Boucheron, 2008: 17.

²⁶ Cecchi, 1996: 111-112.

²⁷ Vasari, 2, 1968: 190.

²⁸ Boucheron, 2008: 111.

²⁹ Solmi, 1924: 201-237. Rubinstein, 2012: 221. Boucheron, 2008: 21.

³⁰ Boucheron, 2008: 111.

³¹ Pedretti, 1977: 381-382.

³² Boucheron, 2008: 21.

Machiavelli studiază arta construcției și ingineria, ajungând el însuși să înțeleagă statul drept o arhitectură sau chiar o operă în mișcare.

Melanjul sau bricolajul artelor și științelor se regăsesc la Leonardo peste tot în caietele lui de note, dar și, spre exemplu, în planurile lui de sistematizare a teritoriului dintre Florența și Pisa, pe care vizează să îl creeze odată cu schimbarea cursului fluviului Arno. Din nou, privirea lui trece dincolo de interese, instituții și politică și merge către construcție și creație umanistă. Machiavelli nu poate decât să îl urmeze și să îl completeze, să-i susțină cu tenacitate viziunea și, prin argumentări entuziaste, soluțiile ingineresti. Canalul navigabil proiectat în anii 1503-1504 ar fi trebuit să ducă la o nouă etapă, de reconciliere în relația dintre orașele-state Florența și Pisa; să dezvolte zona și să șteargă urmele confruntărilor din trecut.

Furia războiului, pe care Leonardo avea datoria să o reprezinte în pictura sa, ar fi rămas așadar de domeniul trecutului; tocmai de aceea artistul își putea lua libertatea să o interpreteze filosofic, astfel încât imaginea să înfățișeze mai curând un violent impact uman, fizic, o dezlănțuire oarbă de forțe, și nu un conflict politic și militar recent, determinat de vreo rațiune anume și încă marcant (chiar confruntările recente sau cele care amenințau relația cu Pisa nu făceau decât să macine cetățile, prinse în luptă în virtutea unei inerții și a unei incapacități politice de gestionare și de aducere la zi a vechiului lor conflict, de secol XIV).

Același interes, pentru o analiză profundă a fenomenelor în ansamblul lor, și nu doar a unor contexte punctuale, îl regăsim, de altfel la scară largă, și la Machiavelli, atât în *Arta războiului*, cât și în *Principele*. Istoricii de astăzi subliniază adesea nota recurentă a lucrărilor sale, respectiv trimiterea la filosofia necesității (interesantă și pentru Leonardo), oglindită la rândul ei exemplar de metafora fluviilor care ies sau sunt scoase din matcă³³. Implicarea totală a lui Machiavelli în proiectul și în șantierul recanalizării și îndiguirii fluviului Arno pe noul curs proiectat de Leonardo este de fapt reflectarea modului în care înțelegea în general acțiunea politică; cu valoare emergentă, ea trebuia să ducă la noi construcții, majore și benefice pentru stat, ajutat astfel să se stabilizeze și să preia controlul în regiune.

Așa cum pe amândoi i-a atras personalitatea sanguinară a lui Cesare Borgia și măreția profilului său politic și istoric, tot astfel îi atrage sălbăticia naturii. Fără veleități de oameni de arme, nici unul, nici altul, au totuși în comun cu Borgia interesul pentru cuceriri, pentru proiecte vizionare, dar și pentru control. Șantierele toscane la care sunt chemați să se implice îi stimulează prin oportunitatea pe care le-o oferă, de a-și confrunta ideile și competențele cu fenomenele naturii, de a o cunoaște mai bine, de a o supune și a o transforma, în spiritul filosofiei umaniste a timpului.

Fiecare va integra în planul creației de autor experiența din această perioadă: Leonardo, imediat, figurând în pictura bătăliei de la Anghiari forța pură, mișcarea naturală, dezlănțuită, a cailor și a soldaților; Machiavelli, mai târziu, comentând în tratatele sale natura umană prinsă în mecanismele puterii. În fond, Leonardo pictează pentru a ajunge la filosofie, Machiavelli studiază și scrie tratate de politică, în același scop. Ambii, reflectând asupra războiului. Am putea spune, odată cu istoricul Patrick Boucheron: „Décrire la politique, c'est figurer la bataille”³⁴.

---

³³ Boucheron, 2008: 126.

³⁴ Boucheron, 2008: 138.

Ceea ce îi aduce împreună, așadar, s-ar traduce prin interesul teoretic, dar și practic, pentru construcție, înțeleasă drept cucerire, proiecție și realizare de lucruri inovatoare; pentru forță, mișcare și transformare. Studiind uneori aceleași fenomene, umane sau naturale, având scopuri și planuri comune, acționând în relație unul cu altul, cei doi își supun experiența câștigată astfel unui continuu proces interogativ și, implicit, creativ. Nu de puține ori însă, dramatic, fie în plan profesional, fie personal. La Florența, planurile lor ambițioase au eșuat, cu pierderi financiare însemnate; șantierul de pe Arno, asumat de Machiavelli, se încheie în toamna anului 1504, când digurile noi cedează, iar fluviul își reia cursul; un an mai târziu, în Sala Marelui Consiliu, contractul pentru pictura murală a lui Leonardo este desfăcut prin decizia ambele părți. Și într-un caz, și în celălalt, natura însăși joacă rolul principal – deși în final tot acțiunile umane au fost decisive (cele militare, care au slăbit șantierul de reamenajare hidrografică și, implicit, șansele de încheiere a conflictului dintre Florența și Pisa și cele tehnice, care au dus la blocarea șantierului pentru marea pictură murală).

Contractele lui Leonardo cu republica florentină – din intervalul 24 octombrie 1503 (când primește cheile de la Sala Papei, din Basilica Santa Maria Novella, pentru a-și instala acolo atelierul de lucru) și 30 mai 1506 (când este oficial exonerat de orice obligație față de guvernul florentin, în ciuda neonorării din partea sa a contractului) – nu au ajuns la bun sfârșit decât în mică măsură; oricum, cele mai importante, nu. Leonardo părăsește orașul pentru Milano, în urma unor intervenții la nivel diplomatic ale guvernatorului Charles d'Ambroise, care îl așteaptă cu alte comenzi, oferindu-i totodată protecția franceză. De altfel, artistul florentin va lăsa în urmă teritoriile italiene, pentru a trece Alpii pentru totdeauna, chiar către ducatul de Amboise, unde, pe data de 2 mai 1519, se stinge din viață la 67 de ani, la Chateau du Cloux.

Bătălia de la Anghiari – de la sursele istorice și literare, la *modus operandi* davincian

Principala sursă istorică pentru pictura murală a lui Leonardo o puteau constitui chiar relatările de la fața locului, trimise ca informări de război de către comisarii militari; nu mai puțin prețioasele *Giornali*, de Giusto d' Anghiari și detaliatele *Commentari*, de Neri di Gino Capponi (singurul care pomenește de altfel despre lupta efectivă pentru steag); se puteau adăuga elegantele și binecunoscutele *Decade* ale lui Flavio Biondo da Forlì (care compară victoria florentină cu cele antice)³⁵. Pe lângă acestea, erau disponibile variantele în italiană ale lucrărilor semnate de cancelarii Leonardo Bruni (*Rerum suo tempore gestarum liber*) și Poggio Bracciolini (*Historiae Florentinae*)³⁶.

În caietele lui Leonardo însă, mai precis în Codex Atlanticus, Agostino Vespucci, asistentul lui Machiavelli, introduce la solicitarea acestuia, ca suport informativ și cu indicații precise pentru pictor, traducerea unei părți din poemul în latină al lui Leonardo Dati, *Trophaeum Anglaricum* (compus la trei ani după bătălia de la Anghiari)³⁷, dedicat

³⁵ Neufeld, 1949: 170. Rubinstein, 2012: 229.

³⁶ Marcelli, 2018: 193.

³⁷ Pedretti, 1977: 381-382.

în principal legatului papal, Ludovico Scarampo, patriarh de Aquileia, precum și rolului său în capturarea principalelor steaguri ale armatei milaneze: un *stendardo bianco* cu un leopard pe el, al căpitanului armatei, Niccolò Piccinino, și o *bandiera rossa* cu emblema ducelui de Milano, în formă de soare (expuse de altfel în palatul florentin ca pradă de război, apoi retrase în camera de lucru a gonfalonierului Soderini)³⁸. Machiavelli va sublinia mai târziu importanța bătăliei: „...victoria a fost cu mult mai de folos pentru Toscana decât păgubitoare pentru ducele Milanului. Dacă acesta n-ar fi fost învins, Toscana ar fi fost a lui; fiind învins, el nu a pierdut decât armele și caii...”³⁹.

Totuși, Leonardo introduce în pictură, central, tocmai episodul luptei pentru steag, care nu e prezent ca atare nici în poemul lui Dati (care menționează doar ordinul legatului papal), nici în indicațiile notate de Vespucci în caietul lui, nici la Biondo (care pomenește doar de abandonarea de către milanezi a steagurilor).

Gino Capponi și Bernardetto de' Medici, participanți direcți, urmăriți atent de Leonardo, îl indică pe Pier Giampaolo Orsini, căpitan general al florentinilor și unul dintre *commissari*, drept învingătorul în lupta pentru steaguri contra lui Piccinino, condotierul de 54 de ani, coordonator al trupelor ducelui milanez Filippo Maria Visconti. Armata florentină capturează 300 de prizonieri, 2500 de cai ai armatei adverse, arme, care, căruțe, dar și steagurile cu însemnele puterii, cea mai prețioasă pradă de război⁴⁰. O confruntare glorioasă, așadar, între armate și condotierii lor, care, în luptele din secolele anterioare celei de-a doua republici florentine, au asigurat orașului importante victorii⁴¹.

Instituția militară a cavaleriei ușoare, pe care Leonardo alege să o reprezinte în bătălia pentru steag, fusese introdusă de către venețieni în rândul trupelor lor armate în a doua jumătate a secolului al XV-lea (1475), prin asimilarea așa-numitor *cappelletti* (mercenarii albanezi cu berete roșii) sau *stradiotti*⁴². Leonardo ar fi putut întâlni o astfel de cavalerie în armata lui Cesare Borgia și le-ar fi putut studia soldaților viteza în atac, mișcările rapide și contorsionate din timpul confruntărilor directe, precum și priceperea în mânăuirea armelor ușoare și în strunirea cailor de luptă.

O beretă roșie, de altfel, poartă și căpitanul Piccinino, adversarul comisarilor militari florentini, figurat în reproducerea *Tavola Doria* – singura colorată din toate còpiile rămase după lucrarea lui Leonardo (de unde presupunerea că redă pictura însăși, nu că ar fi fost realizată după cartoane). Este posibil ca această formulă armată inovativă din rândul trupelor italiene, la granița secolelor al XV-lea și al XVI-lea, să fi fost aleasă de Leonardo și pentru a reaminti ansamblului de consilieri florentini ce înseamnă patriotismul, ca angajament politic și civic complet asumat și ce poate fi de fapt războiul, respectiv lupta totală pentru o cauză (și nu ceea ce le ofereau tacticile condotierilor contemporani, care le aduceau doar înfrângeri în fața pisanilor⁴³). În plus, redă și dezacordul lui Leonardo față de războaiele de cucerire de noi teritorii

---

³⁸ Rubinstein, 2012: 229-230.

³⁹ Machiavelli, 1968: 369-370.

⁴⁰ Meyer, 1984: 370; Cecchi, 1996: 104.

⁴¹ Cecchi, 1996: 110-111.

⁴² Rubinstein, 2012: 230.

⁴³ Rubinstein, 2012: 231.

(ca și Machiavelli, era adeptul doar al celor necesare, așadar de apărare). O altă parte a criticii susține, dimpotrivă, a anume influență a gonfalonierului Soderini⁴⁴, care aprecia trupele ușoare de cavalerie și se folosea de ele în războaiele de rutină cu Pisa (deși fără nici un câștig substanțial). Nu e clar însă dacă Leonardo împărtășea entuziasmul lui Soderini sau mai curând disprețul binecunoscut al lui Machiavelli față de mercenari (ipoteză criticată de unii istorici de astăzi⁴⁵). În aceeași perioadă, secretarul florentin va dezvolta la rândul lui un program politic inovator (inaugurat prin discursul din martie 1503 în fața Marelui Consiliu), de înființare a milițiilor civile florentine. Acțiunea va eșua și ea – un nou motiv ca Machiavelli să fie considerat un idealist incongruent cu timpul său. Acest al doilea insucces îl va marca și mai profund și îi va diminua prestigiul, dar programul său cu privire la milițiile civile va reveni ca subiect al unor lungi comentarii din scrierile sale de mai târziu.

„Bătălia pentru steag”, plasată central în compoziție, reprezintă și tema principală a discuțiilor critice purtate în jurul picturii, al desenelor davinciene și al còpiilor, care încă se păstrează în depozitul palatului, în Galeriile florentine, la Galeria Academiei din Veneția, în colecții private sau în alte muzee și biblioteci din afara Italiei (dintre cele cunoscute, cele mai importante còpii sunt: *Tavola Doria*; desenul „Rucellai” – în colecția privată a lui Cosimo Rucellai, Milano; desenul lui Lorenzo Zacchia, din 1558; desenul lui Peter Paul Rubens, din 1603⁴⁶; pe prima nu o voi lua în discuție aici; din celelalte trei, pentru ilustrare vezi **Figura nr. 2**, pentru celelalte neoferindu-se drepturi de publicare). Motivul este dat de faptul că această scenă, a luptei încrâncenate pentru steag, este foarte probabil să fi fost și singura executată pe peretele sălii (realizarea ei fiind condiționată și de o clauză a contractului din 4 mai 1504, prin care comanditarul se asigură astfel că lucrarea va fi începută de artist, renumit, de altfel, pentru dezangajările sale și chiar pentru nefinalizarea lucrărilor⁴⁷); ea este totodată și cea care a decis întreruperea șantierului, atunci când condițiile tehnice de execuție s-au dovedit nefericite. Chiar dacă a fost avariat în timpul manevrelor de uscare, fragmentul ce reprezintă bătălia pentru steag este totuși ultimul martor al picturii lui Leonardo, ascuns astăzi de fresca lui Vasari (după cum atestă tehnologia actuală).

Alegerea acestui moment de către Leonardo mai este însă este motivată și de un alt aspect, care ține strict de interesul nedisimulat (după cum este documentat de caietele sale de note), pentru mișcare, anatomie, matematică și forțe fizice, pentru culoare și mai ales pentru rolul ei perspectivistic și de creare a efectelor de lumină și de clarobscur – celebrul *sfumato* davincian – în reprezentarea unei bătălii (mențione în caiete, din urmă chiar cu 10 ani față de data picturii florentine)⁴⁸.

Lupta aprigă pentru steag este intensificată de retorica dramatică a expresiilor faciale, de contorsionarea trupurilor, de agresivitatea cailor, surprinși într-o cavalcadă în care toate corpurile se amestecă, până la uimitorul *trompe l'oeil* om-cal/ centaur (există și un alt desen-martor davincian, atribuit definitiv, din colecția Windsor,

⁴⁴ Cecchi, 1996: 109.

⁴⁵ Cecchi, 1996: 106.

⁴⁶ Cecchi, 1996: 105.

⁴⁷ Cecchi, 1996: 31.

⁴⁸ Da Vinci, 2006: 63, 64.

Royal Library). Notele scrise în perioada milaneză anterioară, despre cum se pictează exemplar o bătălie – în mod necesar excedând orice descriere istorică –, reflectă o meditație și un studiu de lungă durată (reluat și în *Tratato della pittura*⁴⁹). Ele își vor fi dovedit pe deplin utilitatea în conceperea picturii florentine. Precum ne indică și schițele pentru *Bătălia de la Anghiari*, Leonardo proiectează grupuri învolburate de jur împrejurul grupului central, soldați care se amestecă în adevărate cavalcade, acolo unde corpurile nu se mai disting unele de altele.⁵⁰ În schimb, portretele individuale realizate de artist, ca niște instantanee fotografice, sunt pregătite pentru grupul central, cel al luptei pentru steag – ceea ce indică strategia de echilibrare a câmpurilor dinamice, de compunere matematică a structurii picturii, prin rapel la centru al tuturor grupurilor învolburate și învăluite de praf (e folosit aici efectul de *sfumato*). Leonardo creează astfel un *modus operandi* pentru construcția picturii murale, a semnificației și a sensului ei: ideea politică este transmisă prin centrarea luptei pentru steag și prin calcularea matematică a jocului de perspective narative, susținut de contrastul clar-obscur, de prim-planul de mari dimensiuni și de planurile duse în fundal, pierdute în peisajul toscan (narativ și el), dintre detaliul prezentat în centru violent și clar și contopirea contururilor din celelalte câmpuri, îndepărtate, învăluite în nori de pulbere. Spectatorul ar fi astfel forțat să se situeze frontal și central – pentru că privirea lui era captată înainte de toate de grupul care luptă pentru steag – și să înțeleagă imediat esențialul, ajutat de structura matematic calculată a compoziției și a perspectivei, dar și de tehnicile propriu-zise ale pictării în maniera davinciană.

Vasari, ca în toate analizele operelor lui Leonardo, deși îi exaltă acestuia personalitatea, ratează interpretarea și rămâne și aici la singurul nivel la care se situează, în definitiv, și opera lui plastică: cel al al descriptivismului estetic. Este însă meritoriu că a redat cu multe detalii fragmentul de frescă, înainte să o acopere el însuși, în perioada șantierului de refacere a Sălii Marelui Consiliu:

„Pentru a duce lucrarea la bun sfârșit, Lionardo a început să picteze un carton în salonul papal, din cuprinsul bisericii Santa Maria Novella, înfățișând povestea lui Niccolò Piccinino, căpitan al ducelui Filippo din Milano; grupul de călăreți ce luptau pentru un steag, pe care l-a desenat aici, a fost socotit drept o lucrare strălucită și de mare măiestrie, pentru toate simțămintele de care a trebuit el să țină seama pictând această fugă; aici nu se văd numai furia, mânia și dorința de răzbunare a oamenilor, ci și a cailor, din care, doi – înceștându-se cu picioarele din față – se luptă cu dinții, și deloc mai prejos decât călăreții; în toiul luptei, un soldat, în vreme ce-și îndeamnă calul să fugă, se răsucește în șa și, agățându-se cu mâinile de bățul steagului, încearcă să-l smulgă cu forța din mâinile altor patru, dintre care doi îl apără cu câte o mână, iar cu celelalte, ținându-le ridicate în aer, încearcă să taie cu spada bățul steagului; în acest timp, un soldat bătrân, cu o beretă roșie pe cap, țipa trăgând cu o mână de streag, iar cu cealaltă – înălțând un paloș – dă cu sete o lovitură ca să le taie mâinile celorlalți care, strângând cu putere din dinți, încearcă să-și apere steagul, păstrând o atitudine plină de mândrie.

Pe pământ, printre picioarele cailor, mai sunt apoi doi inși, desenați în racursiu, care se luptă unul cu altul, în vreme ce un al treilea – trântit la pământ și având deasupra un soldat care, cu mâna săltată cât poate de sus, îi repede pumnalul în gură spre a-i răpi viața – izbește cu picioarele și cu mâinile, făcând tot ce se poate ca să nu moară.

⁴⁹ Da Vinci, 2006: 63.

⁵⁰ Strathern, 2009: 273.

Lipsesc însă cuvintele pentru a arăta chipul în care Lionardo a desenat veșmintele ostașilor – care nu seamănă unele cu altele –, precum și coifurile și celelalte podoabe, ca să nu mai vorbim de măiestria de necrezut pe care a vădit-o în formele și contururile cailor, cărora – mai bine decât oricare alt artist – le-a făcut mușchi puternici și le-a dăruit o frumusețe aleasă⁵¹.

Dacă o parte a criticii vede în descrierea detaliată a bătăliei din Codex Atlanticus intervenția directă a lui Machiavelli în cimentarea sursologică a programului iconografic – dată fiind și asemănarea cu fragmentul corelativ din *Istoriile florentine* ale acestuia –, o altă parte a ei ia în calcul în alegerea referințelor istorice mai curând influența spiritului umanist, foarte cultivat, al cancelarului republicii, Marcello Virgilio Adriani.⁵² Or, în acest caz, prezența condotierilor în prim-plan, agreată de cancelarul Adriani (am văzut că și de gonfalonierul pentru justiție Pietro Soderini), nu ar mai fi disonantă cu critica adusă lor de Machiavelli; nu ar fi disonantă nici cu finalul luptei, din descrierea oferită în scris lui Leonardo – unul dramatic, soldat cu moartea a numeroși soldați. Machiavelli altfel va povesti în lucrarea sa, analizând lucid, pe alocuri chiar ironic⁵³, tipul de bătălii duse de trupele de mercenari, dezangajate, de fapt, și în care nu murea nimeni niciodată (poate doar vreunul, dintr-un accident mai mult din vina lui, ca la Anghiari), iar prizonierii erau fie răscumpărați, fie eliberați pur și simplu (un bun motiv pentru scriitorul de mai târziu de a-și relua teza cu privire la înființarea milițiilor, dar și critica la adresa războaielor, fie purtate fără strategii adevărați, desprinși din corpul politico-militar al cetății, fie purtate pentru cucerirea nesăbuită a altor teritorii)⁵⁴.

Cum gândește însă Leonardo despre instituțiile politice și militare ale timpului său? I-am urmărit interesul științific cu care a lucrat, ca inginer militar și topograf, în slujba lui Cesare Borgia. Am dedus atenția artistului și pentru personalitatea omului politic, și pentru acțiunile omului de arme, motivată în parte de interesul său pentru stările umane, individuale sau colective, mergând de la cele subtile, indicibile, la cele paroxistice. Perioada respectivă, marcată de numeroase războaie, de răsturnări de regim și de destine, de crime și tragedii familiale sau colective, de incertitudini, a marcat cu siguranță modul fiecărui individ de a se raporta la putere, la timp și spațiu, la viață în general. Leonardo, care notează în caiete tot ceea ce ulterior va forma așa-numitul „tratată de pictură”, reflectează de multe ori asupra naturii lucrurilor, a sufletului, *anima*, el însuși „lucru divin”, a stărilor umane și a cauzelor lor, a libertății (naturale) și chiar a necesității războiului, pentru a o apăra. Meditând asupra căldurii (*calor naturale*) și asupra corpului, Leonardo dezvoltă reflecții despre organicitatea om-oraș-natură⁵⁵; la fel, despre forță, rezistență la impact și conflict⁵⁶. Legitimează și justifică războiul astfel: „...essendo il «modo da offendere e difendere» a costituire l'oggetto complessivo della riflessione – in una finalità conservativa, quella cioè del mantenimento del «dono principal di natura, cioè liberta»”⁵⁷.

---

⁵¹ Vasari, 2, 1968: 191.

⁵² Cecchi, 1996: 111-113.

⁵³ Machiavelli, 1968: 370.

⁵⁴ Machiavelli, 1968: 369-370.

⁵⁵ Versiero, 2007: 537-556.

⁵⁶ Versiero, 2009: 127.

⁵⁷ Versiero, 2009: 130.

În jurul anului 1490, își propusese chiar să redacteze o lucrare despre arta militară, influențat fiind de tratatul *De re militari*, datorat lui Roberto Valturio și de miscelanele *Scriptores rei militari*, ca și de alte lucrări antice sau medievale, a căror circulație este atestată în secolul al XV-lea⁵⁸. Realizează numeroase și detaliate studii fizionomice (după cum atestă cele păstrate în caietele sale de note), pe care le duce mai departe în portretele desenate pentru *Bătălia de la Anghiari* (**Figura nr. 3** și **Figura nr. 4**); optează așadar pentru expresii violente, care să redea ideea de tiranie, în contradicție cu cea a bunului și dreptului senior (cel care își asumă aplicarea corectă a justiției). Confruntarea dintre armata florentină și cea milaneză și mai ales cavalcada căpitanilor lor îi oferă posibilitatea să illustreze cele două regimuri politice, tirania și republica populară de factură umanistă (comanditară, de altfel), asupra cărora reflectase și pentru care studiasse îndelung, încă din timpul șederii sale precedente la Milano și din perioada în care însoțise cariera politică și militară a lui Cesare Borgia. Demersul său amintește de programul iconografic realizat de Ambrogio Lorenzetti la Siena, în Palazzo Pubblico, Sala della Pace, între 1338 și 1339, dedicat opoziției dintre binele comun (sau buna guvernare) și binele personal (sau tirania).

Leonardo. *La scrittura delle immagini*

Războiul este atestat documentar, dar este reținut mai degrabă pe baza mărturiilor orale și a documentelor vizuale sau a creațiilor artistice. Bătălia de la Anghiari, ca oricare alta, a fost subiect de informări, corespondență, reflecții notate în diverse tratate de istorie, literatură umanistă sau populară. Transpusă într-un program iconografic cu caracter politic, asumat de putere, ea devine canonul incontestabil și este canonizată de acesta. Așa se întâmplă cu *Il Cenacolo*, pictat în frescă de Leonardo la Basilica Santa Maria delle Grazie din Milano și recunoscut de către Vatican, imediat după finalizare, în urma raportului unei comisii clericale trimise de la Roma, standardul de reprezentare. În plan civil, așa ar fi trebuit să se întâmple și cu cele două Bătălii din Sala Marelui Consiliu florentin: să instituie discursul vizual oficial despre victoria istorică, legitimantă atât pentru guvernarea republicană, cât și pentru toate celelalte acțiuni politice și militare ale cetății, în numele conceptului de *libertas*.

Pentru că proiectul a eșuat, dar toți actorii implicați au rămas în epicentrul valoric al Renașterii italiene, pierduta *Bătălie de la Anghiari* a lui Leonardo a devenit la rândul său subiectul unor reconstrucții virtuale spectaculoase și pasionante. Cât de adevărate însă? Imposibil de spus până la capăt.

Reconstrucțiile au mers de la stabilirea locului frescei în scenografia sălii timpului⁵⁹, până la structura sa compozițională, câmpuri plastice, ritmuri, planuri, perspective, personaje, cu citarea și analiza surselor – fie desene davinciene, fie copii cunoscute, fie diverse exerciții, precum cele din celebrele „vieți” dedicate artistului.

Spre diferență de *Il Cenacolo*, mărturiile despre *Bătălia de la Anghiari* nu lasă să se deducă faptul că Leonardo ar fi ales măcar același tip de compoziție perspectivistică (de altfel, necanonică și mult discutată și ea⁶⁰); dublă ca suprafață în raport cu

⁵⁸ Versiero, 2009: 128.

⁵⁹ Neufeld, 1949: 170-183; Gould, 1986: 117-129; Kemp, 1981: 234-246, 219-231; Meyer, 1884: 367-382.

⁶⁰ Mesina, 2003: 37-55.

fresca milaneză, pictura florentină cerea, pentru a fi percepută în ansamblu dintr-un punct fix, o distanță mai mare decât oferea sala pe lățimea ei. Leonardo a gândit-o cel mai probabil ca pe un montaj de scene semi-autonome, fiecare cu perspectivă și cu acțiune proprie, dar alternate în planurile de adâncime, astfel încât să poată fi urmărită și ca un *travelling*, iar dinamica lui să fie dată de modificarea distanțelor și a ritmurilor. Celebrul portret în mișcare al lui Cesare Borgia, realizat de Leonardo înainte de conceperea frescei de la Florența, ca și desenele cu păsări sau cai din caietele sale, redați din diverse unghiuri pe aceeași pagină sau în aceeași linie, denotă interesul aproape obsesiv al lui Leonardo pentru reprezentarea mișcării în derulare într-o imagine bidimensională fixă.

Il Cenacolo îi oferise cu 10 ani mai devreme (1494-1498), la Milano, posibilitatea să creeze un astfel de *travelling* ritmat, pe care privirea să fie purtată sinusoidal de la un personaj la altul, de la chipuri, la mâini, la corpuri, și tot așa. Personajele erau însă reprezentate în linie, chiar dacă nu exact în același plan, așezate la masă în grupuri de câte trei, la stânga și la dreapta lui Iisus. Scenografia camerei mesei grupului apostolic organizează o perspectivă centrală, clasică; este proiectată astfel, tocmai pentru a crea, prin *trompe l'oeil*, senzația de prelungire efectivă a plafonului sălii reale cu plafonul sălii reprezentate. Mai mult, pictată în partea superioară a peretelui, camera din imagine devenea iluzionistic o scenă de teatru, pe care se desfășura etern același mister sacru, Eucharistia. Fresca a fost însă realizată pe una din laturile mici ale dreptunghiului sălii de mese a călugărilor benedictini. Or, în Sala Marelui Consiliu din Florența, pictura bătăliei a fost proiectată (pentru că altfel nu era posibil), pe una din lungimile sălii, la o dimensiune disproporționată față de punctul din care ar fi putut fi receptată optim.

Ambiția lui Leonardo, după cum atestă creația sa și autorii biografiilor sale, era pe măsura provocării. De aceea, istoricii au fost tentați și au argumentat cu tărie că pictura murală ar fi fost compusă nu ca un câmp unitar, orientat către un punct central, ci ca un montaj de câmpuri, ușor de urmărit din orice parte ar fi început lectura ei, pe deplin înțeleasă și corect percepută din punctul proiectat frontal și central pentru privitor, respectiv din fața câmpului plastic principal, al scenei luptei pentru steag. Direcțiile mișcărilor din grupurile laterale nu ar fi fost convergente, asigurându-se astfel dinamica specifică reprezentării „naturale” a războiului.

Asemenea posibilă proiecție, total novatoare față de orice canon sau tradiție, trebuia să funcționeze prin rapelul la un câmp central al tuturor câmpurile proiectate la diferite distanțe, alternate dinamic în planuri diferite de adâncime. Leonardo gândea matematic arta, precum gândea artistic ingineria. Acest chiasm a fost mult studiat în cazul creațiilor sale științifice, precum și al lucrărilor sale plastice, picturi de șevalet, frescă, desene. Este imposibil ca *Bătălia de la Anghiari* să fi fost gândită altfel sau greșit calculată; Leonardo avea 52 de ani când a primit comanda, era așadar la maturitate, cu o deplină forță creatoare și cu o experiență de neconcurat. Maestru al perspectivei, preocupat de dinamică, de complexitatea mișcării naturale a corpurilor animale sau umane și de expresiile limitei – ambigue, indefinibile sau, dimpotrivă, violente –, Leonardo avea toate motivele să combine reflecțiile asupra lor și concluziile experimentelor lui în cel mai ambițios proiect al său de pictură, „marea bătălie”; să creeze „mașina perfectă a picturii” și totodată „mașina picturii perfecte”.

Grupul central, datorită posibilei așezări în prim-plan și datorită mărimii sale (cercetările realizate până în prezent au încadrat câmpul, prin corecturi succesive tot mai tehnice, la aproximativ cinci metri lățime pe trei metri înălțime), exprimă figural cel mai intens conceptul de *anima* – centrul dinamic al compoziției, „inima” întregii acțiuni, care pulsează violent, până la paroxism; totodată, sublimarea conceptului de *libertas*, manifestat în chiar clipa preluării puterii, în mod simbolic, prin capturarea de la adversar a însemnelor ei supreme – stindardul (aici, steagul milanez).

În caietul de note din perioada de lucru la pictura murală, schițele păstrate, și care redau în mod evident grupuri de călăreți în atac, sunt puține la număr (două la Galeria Academiei din Veneția și una la Biblioteca Regală Windsor din Londra; **Figura nr. 5, Figura nr. 6, Figura nr. 7**); ele țin de scena centrală, prin ritmul tumultuos al mișcărilor, prin ideea comună de cavalcadă, dar și prin faptul că lasă lupta pentru steag să concentreze întreaga compoziție, completând-o, pregătind-o gradual sau preluându-i energia. Este de aceea foarte posibil ca ele să fi generat structurile secvențiale sau cel puțin să fi pregătit, în laboratorul căutărilor și al desenării cartoanelor, schemele de condensare a grupurilor de luptători, constituite prin rapel la scena centrală.

Cu această luptă pentru steag lasă să se înțeleagă toate mărturiile la care avem acces azi că ar fi pornit Leonardo pictarea peretelui; din nefericire, cu ea s-au și oprit lucrările, pentru că realizarea ei la înălțime nu a permis tehnic ca procesul de uscare a vopselelor, excesiv de uleioase, să se desfășoare corect (temperatura produsă de vasele de mari dimensiuni, puse în dreptul peretelui și în care s-a făcut focul puternic pentru ardere, nu ar fi fost cea necesară). În loc să se usuze, vopseaua s-a prelinș pe perete și culorile se poate să se fi amestecat. Tehnica aleasă s-a dovedit nepotrivită pentru dimensiunile picturii și pentru locul proiectat pentru ea.

O altă sursă vizuală pentru studierea schemelor narrative ale bătăliei de la Anghiari, anterioară însă desenelor lui Leonardo, este dată de decorațiile așa-numitelor *cassoni* (casete din lemn de diferite dimensiuni, obiecte comune în cultura materială florentină). Realizate și oferite cu ocazia căsătoriilor pentru depozitarea bijuteriilor sau a lucrurilor voluminoase, lăzile de zestre făceau parte din patrimoniul miresei. Două sunt casetele păstrate până azi pe care este figurată bătălia de la Anghiari, *cassone* Bryne și *cassone* Dublin, ambele în colecții particulare din Irlanda. Sunt realizate de artiști anonimi din secolul al XV-lea, ele fiind databile mai curând după anul 1446 (posibil, școala lui Paolo Uccello, autorul seriei narrative cu trei panouri distincte, intitulată *Battaglia di San Romano*, c. 1438). Au fost studiate cu mult interes⁶¹ în marginea subiectului bătăliei de la Anghiari, pentru că oferă scheme compoziționale diferite în transpunerea narațiunii istorice, dar fidele atestărilor. Oricum, cutiile de zestre intră în tradiția florentină începând cu secolul al XV-lea, atunci când are loc și bătălia; cum făceau parte din lista de lucruri obligatorii, ele purtau și difuzau în acest fel un conținut cu rol moralizator și instructiv; chiar puteau mobiliza o anumită competență meșteșugărescă și artistică, mai ales dacă erau comandate de către marile familii (posibil unele dintre ele implicate în trecut în evenimentele pictate). Cel mai probabil așa este și în cazurile de față, pentru că decorația

---

⁶¹ Meyer, 1984: 368, 369.

lăzilor de zestre avea și o puternică funcție politică și de atestare. Lectura lor în strânsă relație cu informările militare din timpul bătăliei de la Anghiari dezvăluie o deosebită atenție în oglindirea acestora și un interes particular pentru peisajele istorice.

Deși nu se poate spune că Leonardo le-a studiat tocmai pe acestea, trebuie subliniat totuși că ele țin cont de topografie și de formele de relief al spațiului real al bătăliei, încadrează armatele cu imagini ale localităților din zonă, redau scenele și momentele diferite ale confruntării prin juxtapunere – o caracteristică a manierei vechi de reprezentare a bătăliilor. Este ușor de dedus că Leonardo nu ar fi acceptat să preia ca atare această manieră, dar ea l-ar fi putut inspira punctual. Spargerea câmpului în sub-câmpuri, plasate alternativ pe linii diferite de adâncime, i-ar fi putut fi sugerată tocmai de relieful toscan surprins în astfel de vechi reprezentări (peisajul aproape că dispare din frescele istorice ale lui Vasari, realizate peste jumătate de secol în Sala Marelui Consiliu, copleșite de figurația militară, inexpresivă din cauza numărului mare de soldați și a aliniamentelor lor, de scenografia de război, de butaforia simbolică etc.). Or, întreaga pictură a lui Leonardo și caietele lui de note dovedesc, dimpotrivă, interesul pentru peisaj și pentru natură, pentru „natural”. Prezența acestora în fresca sa istorică nu poate fi exclusă, cu atât mai mult funcția lor narativă.

Aceste aspecte au condus cercetările către o altă ipoteză, și anume că pictura lui Leonardo ar fi putut inspira decorația mormântului lui Ludovic al XII-lea al Franței și al soției sale, Ana de Bretania (început în 1516 și ridicat la Saint-Denis în 1531), respectiv reliefurile în marmură realizate de sculptorul Auguste Juste și de atelierul său, posibil însă după o proiecție datorată lui Jean Perréal⁶². Subiectul sculpturilor este dat de campaniile militare desfășurate de rege în Italia în perioada 1499-1509. Bătălia de la Agnadello, din 14 mai 1509, pare să fie inspirată de bătălia pentru steag a lui Leonardo⁶³. Ipoteza poate fi susținută de informațiile oferite în „viețile” artiștilor de către istoricii contemporani lor, cum ar fi Benvenuto Cellini sau Giorgio Vasari (în capitolul despre Michelangelo), în legătură cu funcția cartoanelor, păstrate cu grijă la Florența: ele reprezentau o adevărată școală pentru artiștii perioadei, care își făceau copii după ele pentru diverse alte lucrări. Se regăsesc în reliefurile mormântului suficiente detalii asemănătoare cu cele din desenele lui Leonardo sau din copia lui Rubens, spre exemplu, ca să poată fi susținută această ipoteză, a unei influențe davinciene mediate prin Jean Perréal; un posibil omagiu adus artistului italian, ocrotit în ultimii săi ani de viață de regalitatea franceză.

Bătălia de la Anghiari – nu vizibilă, nici invizibilă, ci prezentă. Știința culorii

„Se poate crede însă – și pe bună dreptate că sufletul său, plin de măreție și de strălucire, dorind prea multe, nu le putea înfăptui, căutând fără răgaz să adune strălucire și desăvârșire peste desăvârșire, ajungând astfel ca opera să fie *ritardata dal diserio*, cum spunea Petrarca”⁶⁴.

---

⁶² Meyer, 1984: 372-381.

⁶³ Meyer, 1984: 374.

⁶⁴ Vasari, 2, 1968: 187.

Reconstrucțiile pe baza tehnicii asamblajului (proapse de istorici germani⁶⁵ sau englezi⁶⁶), cu ajutorul unora din desenele davinciene păstrate și din còpiile ajunse până la noi, sunt socotite mai curând un rod al hazardului; de aceea, sunt și puternic contestate, mai ales de către istoricii italieni⁶⁷. Ele întăresc însă observația că Leonardo era prea puțin interesat să realizeze o pictură pur narativă, expozitivă; cu atât mai puțin în acest caz, în care narațiunea era miza principală a tuturor celorlalte reprezentări, istorice, literare, savante sau populare, plastice, cum am văzut, în ornamentarea unor obiecte atât de comune, precum lăzile de zestre. Or, tocmai pentru că studia mișcarea în derularea ei secvențială și era preocupat în acea vreme de înțelegerea cineticii, este cu atât mai probabil ca, exact ca la Milano, în cazul frescei *Il cenacolo*⁶⁸, Leonardo să fi tins către o suprapunere și o condensare a planurilor temporale, astfel încât să obțină „instantaneul mișcat”, să blocheze temporalitatea bătăliei în clipa supremă a capturării steagului, a victoriei, a înfrângerii tiraniei și a recăstigării mult iubitei *libertas* republicane.

Codex Madrid I (1491-1497) și Codex Madrid II (1503-1505, cu 17 file adăugate aleatoriu pentru intervalul 1491-1493) stau mărturie pentru perioada în care Leonardo lucra deja asupra unor teme și probleme de reprezentare (la Milano), pe care le va relua și aprofunda ulterior (la Florența). Notițele și desenele sale, combinate de artistul-inginer pentru de a reda *scientia media*, mixajul de teorie și cunoaștere practică inspirat de Aristotel⁶⁹, i-au ajutat pe cercetători să urmărească și să reconstituie, pe cât posibil, procesul de concepere a picturii murale; acesta duce de la constituirea viziunii la realizarea cartoanelor și la alegerea tehnicii și a materialelor (spre exemplu, pe baza listei acestora din urmă și a schițelor păstrate, dar și cu ajutorul mărturiei lui Vasari, se poate reface modelul de schelă concepută de Leonardo special pentru acest șantier: „se spune că pentru a desena cartonul acesta ar fi născocit o schelă deosebit de iscusită, pe care, când o strângeai se ridica, iar când o lărgeai se lăsa în jos”⁷⁰).

Leonardo nu inovează doar în tehnica șantierului, ci și în tehnica de realizare a picturii murale, în limbajul plastic, în tehnica de redare a luminii, retrasând granița dintre *a vedea* un peisaj sau un portret și *a picta* (în favoarea primului termen). La Florența, în frescă, la Milano, în pictura murală și de altfel în toate lucrările sale, dezvoltă continuu știința artei plastice (cum aminteam mai sus) ca îmbinare între teorie și practică, inovând în ambele planuri⁷¹. Deși cunoaștea foarte bine opera lui Leon Battista Alberti, nu îi urmează spiritul umanist, mult prea scolastic pentru el (dar pe care îl va urma Vasari), ci va căuta noi soluții pentru reprezentarea timpului, a istoriei, a spațiului narativ, a perspectivei, „dezordonând” și dinamizând câmpul vizual prin introducerea în imaginea bidimensională a ideii de cinetism. Perspectiva, pentru Leonardo, este prin excelență animată și stă în relație directă cu figuralul, îl completează și totodată îl reprezintă; el îi asociază adâncimii și plasează în

⁶⁵ Neufeld, 1949: 170-183.

⁶⁶ Gould, 1986: 117-129. Hartt, 1986: 111.

⁶⁷ Cecchi, 1996: 105.

⁶⁸ Mesina, 2003: 37-55.

⁶⁹ Farago, 1994: 305.

⁷⁰ Vasari, 2, 1968: 191.

⁷¹ Farago, 1994: 305-306

construcția ei fenomenele naturale, natura sălbatică, zborul, galopul, potopul, dar și interpretarea lor fizică și optică; *prospettiva composta* este tocmai combinația dintre știință și artă, dar este și o perspectivă creată prin efectele de culoare folosite pentru redarea luminii. Deși pictură narativă, istorică, nu putea fi decât cu perspectivă centrală (după cutumele vremii), el nu urmează nici aici maniera albertiană⁷². Spre diferență de maestrul arhitect, care, pentru a reda planurile spațiale și volumetriile, utiliza scenografiile și micșorarea linear-progresivă a obiectelor, Leonardo procedează complet diferit pentru a induce senzația de vedere în adâncime, în principal saturând gradual culoarea cu care redă lumina⁷³.

Pentru a sugera atmosfera bătăliei într-un câmp deschis, Leonardo avea să recurgă la deja celebrele sale efecte de *sfumato*; ca atare, pentru ca pictura să poată fi admirată în condiții optime, era necesar ca sala să fie și ea mai bine luminată. În consecință, la 30 iunie 1504 se comandă materialele pentru patru ferestre noi, care vor fi montate pe latura mică ce străjuia pictura în Sala Marelui Consiliu⁷⁴. Chiar și așa, Vasari va găsi spațiul întunecos și îl va modifica, introducând ferestre în partea superioară a pereților, înălțați cu șapte metri.

Problemele de care însă pictura murală suferă chiar din epocă țin de culori, care se deteriorează treptat. În *Leonardi Vincii Vita*, Paolo Giovio, prieten și protector al artistului, notează și numește explicit această cauză (cu o eroare materială în ce privește identitatea adversarilor armatei florentine), subliniind totuși fascinația pe care o exercită opera neterminată:

„Manet etiam in Comitio Curiae Florentinae pugna atque victoria de Pisanis praecclare admodum, sed infeliciter inchoata vitio tectorii colores iuglandino oleo intritos singulari contumacia respuentis. Cujus inexpectatae justissimus dolor interrupto operi gratiae plurimum addidisse videtur”⁷⁵.

„Nella sala del Consiglio della Signoria fiorentina rimase una Battaglia e vittoria sui Pisani, magnificamente ma sventuratamente iniziata a causa di un difetto dell'intonaco che rigettava con singolare ostinazione i colori sciolti in olio di noce. Ma il giustissimo rammarico per il danno inatteso sembra avere straordinariamente accresciuto il fascino dell'opera interotta ...”⁷⁶

Giorgio Vasari adaugă însă un alt indiciu, focalizând atenția posterității, vreme de secole, asupra tehnicii greșite de preparare a vopselelor, adevărata cauză, consideră, a abandonării picturii (tot astfel s-a întâmplat și în cazul frescei de la Milano, *Il Cenacolo*, istoricul de artă legitimând prin opiniile sale o suită de intervenții ulterioare și de repictări inestetice, dar care au avut două funcții contrare: pe de o parte, au urâtit fresca, pe de alta, au protejat-o până în secolul al XX-lea, când a fost restaurată și decapată corect):

„Voind să picteze în ulei, pe zid, a făcut un amestec atât de gros pentru înclieirea zidului, încât în vreme ce lucra în sala despre care am vorbit, nu după multă vreme, văzând că această operă se strică, a lăsat-o în părăsire”⁷⁷.

⁷² Da Vinci, 2006: 55-56.

⁷³ Farango, 1994, 319.

⁷⁴ Farago, 1994: 310.

⁷⁵ Giovio, 1824: f.p.

⁷⁶ Giovio, 1999: 234, 235.

⁷⁷ Vasari, 2, 1968: 191, 192.

În Codex Madrid II există însă și notița lui Leonardo, dramatică în sine, deși seacă în exprimare, despre furtuna care i-a desprins cartoanele de pe perete și despre inundația care apoi i le-a distrus – ceea ce completează tabloul cauzelor (aici, naturale), ce au dus la blocarea șantierului:

„Addì 6 di giugno 1505 in venerdì, al tocco delle 13 ore, cominciai a colorire in palazzo. Nel qual punto del posare il pennello, si guastò il tempo e sonò a banco, richiendolo li omini a ragione. Il cartone si stracciò, l'acqua si versò, e ruppesi il vaso dell' aqua che si portava. E subito si guastò il tempo e piovve in siano a sera aqua grandissima. E stette il tempo come notte. (Codex Madrid II, folia 1 r)⁷⁸.

Este adevărat că lista de materiale cumpărate la 30 aprilie 1505 anunța o tehnică neobișnuită pentru o pictură murală în ulei (altfel, practică din antichitate și cunoscută contemporanilor lui Leonardo); prezentarea detaliată a acestei tehnici, numite în italiană *encausto*, ca și a variantelor la care ar fi putut recurge Leonardo, vorbește de la sine despre îndepărtarea lui, intenționată și asumată, de metodele tradiționale⁷⁹, tocmai pentru a obține efectele de lumină și de culoare pe care și le dorea. În parte, așadar, este posibil ca ambiția lui inovativă să fi mers într-o direcție incontrollabilă tehnic de la un anumit punct, mai ales din cauza proporțiilor șantierului și a înălțimii lucrării murale propriu-zise.

În loc de concluzii. Un final deschis

Mult mai provocatoare decât aspectele tehnice, cel puțin pentru studiul de față, s-au dovedit întrebările cu privire la compoziție și la perspectivă, într-o sală care nu oferă o distanță suficientă față de peretele pictat (latura lungă, în raport cu latura scurtă), astfel încât lucrarea să fie percepută adecvat. În mai multe locuri în *Tratatto della pittura*⁸⁰, Leonardo oferă detalii despre cum trebuie procedat într-o asemenea (posibilă) situație; ele duc direct către ceea ce numește *prospettiva composta* (discutată aici pe larg și considerată a fi principalul atribut al picturii murale davinciene de la Florența), respectiv utilizarea perspectivei artificiale, pentru a compensa distorsiunile naturale ale vederii orientate direct spre câmpul central al lucrării⁸¹.

Datorită interesului pentru optică și pentru perspectiva realizată cu ajutorul procedurii de saturare a culorii, Leonardo experimentează și teoretizează un nou tip de vizualitate; nu modulară și statuară, precum la Michelangelo, înainte de toate, sculptor; nu lineară, cu geometrii redată literar în imagine, prin simpla figurare descrescătoare a obiectelor, ca în tradiția albertiană; dimpotrivă, subtil, cu ajutorul unei noi filosofii a vizualului⁸², care este *anima* noii sale picturi, așa cum *libertas* reprezenta centrul sistemului de virtuți, în Florența începutului de secol al XVI-lea.

Leonardo concepe, proiectează ca om de știință și creează prin lucrările sale artistice o nouă vizualitate, *non-albertiană, pre-modernă*, documentată pe deplin de caietele păstrate și de toată creația sa, științifică și artistică. *Bătălia de la Anghiari* ar fi trebuit să reprezinte punerea în scenă a întregii sale cunoașteri și atingerea unui

⁷⁸ Righini Bonelli, 1971: 53.

⁷⁹ Farago, 1994: 311-314.

⁸⁰ Vasari, 2006: 49-57. 65-71.

⁸¹ Farago, 1994: 317.

⁸² Farago, 1994: 324.

nivel de inovație nemiîntâlnit până atunci, în planul tehnicii, al compoziției, al perspectivei, al culorii și al efectelor de lumină. Întreaga sa operă ar fi fost exprimată de această lucrare majoră, cu relevanță comunitară, precum toate celelalte demersuri și proiecte ale perioadei florentine, din nefericire, ratate.

Am căutat prin studiul de față să ajut la înțelegerea a ceea ce consider a fi cel mai important moment al carierei lui Leonardo da Vinci: perioada florentină 1503-1506 (în limitele contractelor pentru *Bătălia de la Anghiari*). Prin investigarea mărturiilor și a interpretărilor subsecvente, am ajuns la concluzia că principalele concepte pe care le-a proiectat Leonardo în pictura murală istorică, *anima și libertas*, au coincis în cele din urmă cu mizele studiilor sale în artă și în științe – spirit și tehnici inovatoare și un nou tip de vizualitate, tradus în reprezentarea perspectivei; în fond, o nouă filosofie a imaginii.

Pictura murală prezentă în zid, nici vizibilă, nici invizibilă azi (datorită tehnologiilor). lasă de aceea pentru posteritatea lui Leonardo da Vinci, chiar și după jumătate de mileniu. *opera aperta*.

Referințe

- Cecchi, Alessandro (1996) 'Niccolò Machiavelli o Marcello Virgilio Adriani? Sul Programma e L'assetto Compositivo Delle *Battaglie* Di Leonardo e Michelangelo per La Sala Del Maggior Consiglio in Palazzo Vecchio'. *Prospettiva*, no. 83/84, 1996, pp. 102-115 (accesat la 21.01.2019. *JSTOR*, www.jstor.org/stable/24432438).
- Cellini, Benvenuto (1973) *La Vita*. Editor: Guido Davico Bonino. Torino: Giulio Einaudi editore, 1973.
- Cometa, Michele (2012) *La scrittura delle immagini. Letteratura e cultura visuale*. Milano: Raffaello Cortina Editore.
- Farago, Claire J. (1994) 'Leonardo's Battle of Anghiari: A Study in the Exchange between Theory and Practice', în *The Art Bulletin*, vol. 76, no. 2, 1994, pp. 301-330 (accesat la 21.01.2019. *JSTOR*, www.jstor.org/stable/3046024).
- Gilbert, Felix (1970) *Pensiero politico e storiografia a Firenze nel Cinquecento*. Traducere din engleză de Franco Salvatorelli. Torino: Giulio Einaudi editore, 1970.
- Giovo, Paolo (1824) 'Parte dei tre dialoghi di Paolo Giovio Vescovo di Nocera. Scritti nell' Isola d'Ischia ove si era rifugiato dopo il sacco di Roma. Dialogo sugli uomini illustri nella letteratura, Cui sono aggiunte in calce le vite di Leonardo, Michelangelo, Raffaello urbinate. Leonardo da Vinci Vita', în *Storia della letteratura italiana*, de cav. Abate Girolamo Tiraboschi, nuova edizione, tomo VII, parte VII dall' anno MD all'anno MDC. Venezia: Tipografia Molinari, 1824, f.p. (accesat la 21.01.2019. <http://vinciana.blogspot.com/search?q=paolo+giovio>).
- Giovo, Paolo (1999) 'Leonardi Vincii Vita', în *Scritti d'arte. Lessico ed ecfraasi*. Editor: Sonia Maffei. Pisa: Scuola normale superiore, pp. 234-235.
- Gould, Cecil (1954) 'Leonardo's Great Battle-Piece: A Conjectural Reconstruction', în *Art Bulletin*, nr. 36, pp. 117-129.
- Guicciardini, Francesco (2017) *Ricordi. Dialogo del reggimento di Firenze/ Cugetări. Dialog despre guvernarea Florenței*, ediție bilingvă. Traducere din italiană, cronologie, note și îngrijirea ediției de Corina Anton, cu o prefață de Carlo Varotti. București: Humanitas.
- Hartt, Frederick (1986) 'Leonardo and the Second Florentine Republic', în *The Journal of the Walters Art Gallery*, vol. 44, 1986, pp. 95-116. (accesat la 21.01.2019. *JSTOR*, www.jstor.org/stable/2016902).

- Jones, Jonathan (2012) *The Lost Battles. Leonardo, Michelangelo, and the Artistic Duel that Defined the Renaissance*. New York: Alfred A. Knopf.
- Kemp, Martin (2006) *Leonardo da Vinci. The Marvellous Works of Nature and Man*. Oxford: Oxford University Press.
- Machiavelli, Niccolò (1968) *Istoriile florentine*. Studiu introductiv, traducere, note și indice de nume de Nina Façon. București: Editura Științifică.
- Mesina, Laura (2003) 'Ultimul *Cenacolo*', în *13 abordări ale imaginii*. Coordonator: Ileana Marin. Constanța: Ovidius University Press, pp. 37-55.
- Meyer, Barbara Hochstetler (2015) 'Leonardo's Battle of Anghiari: Proposals for Some Sources and a Reflection', *The Art Bulletin*, vol. 66, no. 3, 1984, pp. 367-382 (accesat la 21.01.2019. *JSTOR*, www.jstor.org/stable/3050440).
- Neufeld, Günther (1949) 'Leonardo Da Vinci's Battle of Anghiari: A Genetic Reconstruction', în *The Art Bulletin*, vol. 31, no. 3, 1949, pp. 170-183 (accesat la 21.01.2019. *JSTOR*, www.jstor.org/stable/3047238).
- Pedretti, Carlo (1977) *The Literary Works of Leonardo da Vinci. Compiled and edited from the original manuscripts by Jean Paul Richter. Commentary by Carlo Pedretti*, vol. II. Oxford: Phaidon, 1977.
- Righini Bonelli, Maria Luisa (1971) 'Leonardo as Scientist and as Technologist: Florence-Vinci, Italy' (June 1969). *Technology and Culture*, vol. 12, no. 1, 1971, pp. 52-55 (accesat la 21.01.2019. *JSTOR*, www.jstor.org/stable/3102279).
- Rubinstein, Nicolai (1995) *The Palazzo Vecchio 1298-1532. Government, Architecture, and Imagery in the Civic Palace of the Florentine Republic*. Oxford: Oxford University Press.
- Solmi, Edmondo (1924) 'Leonardo e Machiavelli', în Edmondo Solmi, *Scritti vinciani*. Firenze: Soc. anon. editrice „La Voce”, 1924.
- Strathern, Paul (2009) *The Artist, The Philosopher, and The Warrior. The Intersecting Lives of da Vinci, Machiavelli, and Borgia and the World They Shaped*. New York: Bantam Books, 2009.
- Vasari, Giorgio (1968) *Viețile pictorilor, sculptorilor și arhitecților (1568)*, 3 vol. Traducere de Alexandru Balaci. București: Editura Meridiane.
- Versiero, Marco (2007) 'Per un lessico politico di Leonardo da Vinci. I. La metafora organologica della città come «corpo politico»', în *Bruniana & Campanelliana*, vol. 13, no. 2, 2007, pp. 537-556 (accesat la 21.01.2019. *JSTOR*, www.jstor.org/stable/24335020).
- Versiero, Marco (2009) 'Per un lessico politico di Leonardo da Vinci. II. Indizi di polemologia: «naturalità» del conflitto e «necessarietà» della guerra', în *Bruniana & Campanelliana*, vol. 15, no. 1, 2009, pp. 121-134 (accesat la 21.01.2019. *JSTOR*, www.jstor.org/stable/24336714)
- Vinci, Leonardo (2006) *Tratato della pittura*, condotă sul Codice Vaticano Urbinate 1270, precedută de «Vita di Leonardo», de Giorgio Vasari. Edizione integrale. Introdusă de Silvia Bordini. Roma: Newton Compton editori, 2006.
- Wilde, J. (1944) 'The Hall of the Great Council of Florence', în *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, vol. 7, 1944, pp. 65-81 (accesat la 21.01.2019. *JSTOR*, www.jstor.org/stable/750381).

Figura nr. 1: Peter Paul Rubens (și Artist anonim italian),
Copie după *Bătălia de la Anghiari* (1603), Paris, Muzeul Luvru

Sursă: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Peter_Paul_Rubens%27s_copy_of_the_lost_Battle_of_Anghiari.jpg

Figura nr. 2: Leonardo da Vinci, Studii din trei perspective (Cesare Borgia?),
1502-1503

Sursă: ©Alamy Stock Photo

Figura nr. 3: Leonardo da Vinci, *Studiu cu două capete de războinici*, pentru *Bătălia de la Anghiari* (1504-1505), Muzeul de Arte Frumoase, Budapesta

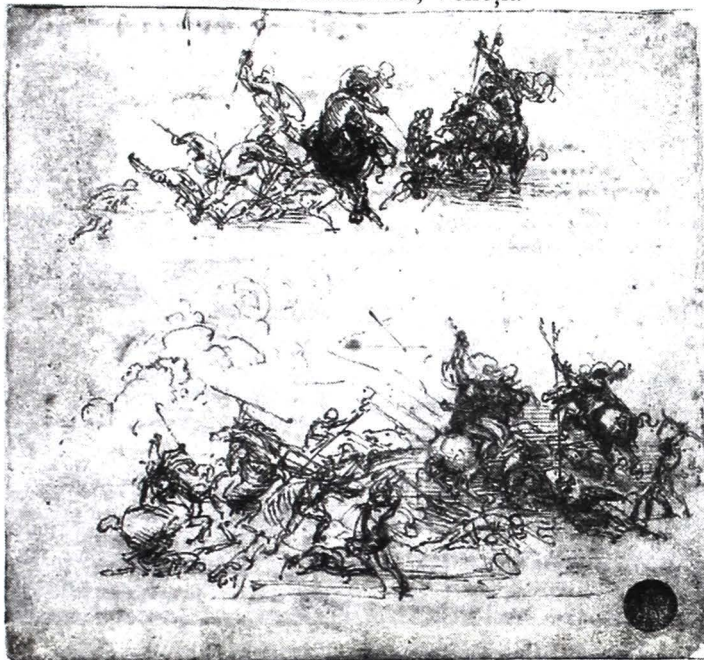
Sursă: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Leonardo_da_Vinci_-_Study_of_Two_Warriors%27_Heads_for_the_Battle_of_Anghiari_-_Google_Art_Project.jpg

Figura nr. 4: Leonardo da Vinci, *Studiu cu două capete de războinici*, pentru *Bătălia de la Anghiari* (1504-1505), Muzeul de Arte Frumoase, Budapesta

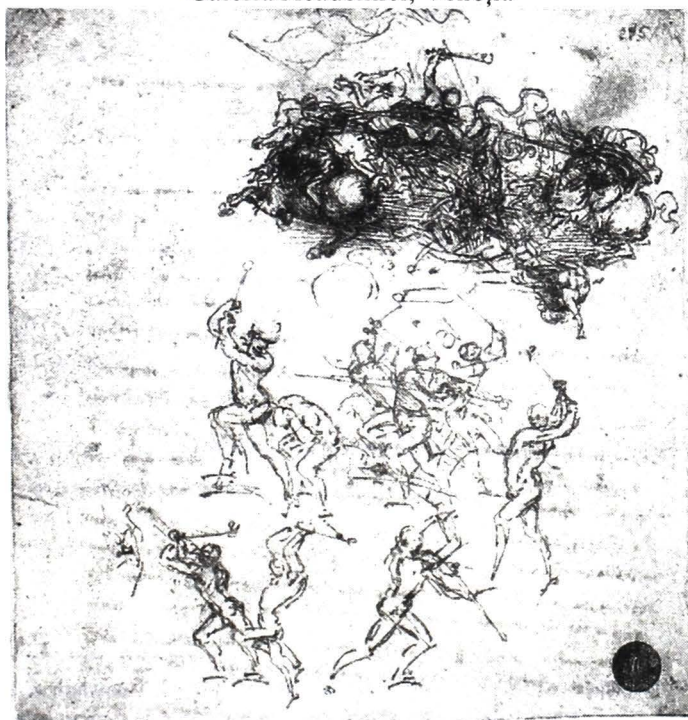
Sursă: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Leonardo_da_Vinci_-_Study_of_a_Warrior%27s_Head_for_the_Battle_of_Anghiari_-_Google_Art_Project.jpg

Figura nr. 5: Leonardo da Vinci, Studiu cu lupte pe cai și în picioare (1503-1504),
Galeria Academiei, Veneția

Sursă: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Leonardo_da_vinci,_Study_of_battles_on_horseback_and_on_foot_02.jpg

Figura nr. 6: Leonardo da Vinci, Studiu cu lupte pe cai și în picioare (1503-1504),
Galeria Academiei, Veneția

Sursă: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Leonardo_da_vinci,_Study_of_battles_on_horseback_and_on_foot.jpg

Figura nr. 7: Leonardo da Vinci, Studiu cu grup de călăreți (1503-1504),
Biblioteca Regală, Windsor, Londra

Sursă: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:
Leonardo_da_vinci_Group_of_riders_in_the_Battle_of_Anghiari.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Leonardo_da_vinci_Group_of_riders_in_the_Battle_of_Anghiari.jpg)

II. RUPTURI ISTORICE, TRANSFORMĂRI SOCIALE ȘI PROGRES ÎN SECOLUL XX

ROLUL IDEII DE SOLIDARITATE ÎN PROGRAMELE DE EMANCIPARE NAȚIONALĂ ALE ROMÂNILOR ȘI SÂRBILOR BĂNĂȚENI (1868-1869)

Miodrag MILIN*
Diana DRĂGHICI**

LE RÔLE DE L'IDÉE DE SOLIDARITÉ DANS LES PROGRAMMES D'ÉMANCIPATION NATIONALE DES ROUMAINS ET DES SERBES BANATAIS (1868-1869) (Résumé)

La fin de l'année 1860 coïncide avec la fin de l'autonomie du Banat et de la Voïvodine serbe. Ces deux régions, caractérisées par une importante diversité ethnique, sont en effet rattachées à la Hongrie. Cet événement a provoqué une vive réaction de la part des Roumains et des Serbes, solidaires face aux prétentions d'hégémonie de la classe politique hongroise.

Notre étude se focalise sur un moment important de cette solidarité, celui de la lutte parlementaire de 1868, autour de l'élaboration de la loi des nationalités dans le cadre de la Monarchie Austro-Hongroise.

Le projet de loi qui fut alors déposé conjointement par les députés serbes et roumains à la Diète de Budapest fut repoussé. Mais c'est autour de ce projet que se sont rejoints les stratégies et les programmes politiques nationaux des Serbes et des Roumains. Leurs partis respectifs, créés en 1869, se sont en effet construits sur l'idée d'une solidarité politique et culturelle des deux nations face à l'hégémonie de la thèse du dualisme austro-hongrois.

Mots clés: *autonomie, nation, nationalités, hégémonie hongroise, solidarité nationale, dualisme austro-hongrois.*

---

* Prof. univ. dr., CSI la Institutul de studii banatice „Titu Maiorescu” din Timișoara.

** Profesor învățământul primar, Școala gimnazială nr. 21 „Vincențiu Babeș” din Timișoara.

Premizele apropierei româno-sârbe

Patenta împărătească din 29 decembrie 1860, decretând încorporarea Banatului¹ și a Voivodinei sârbești la Ungaria a generat o situație politică cu totul nefavorabilă atât românilor cât și sârbilor.

Efect nemijlocit al seriei de eșecuri militare ale Monarhiei pe câmpurile de bătălii ale Lombardiei, s-a marcat astfel și inaugurarea unei orientări politice noi, de concesi în dauna naționalităților și în favoarea clasei politice maghiare². Ideea Ungariei „milenare”, reluată în programul maghiar de la 1848-49, e pe cale de a se reînfiptui. Și aceasta tocmai când licăreau promițător zorii constituționalismului și ai egalei îndreptățiri, pompos formulată în diploma imperială din 20 octombrie 1860³. Epocă a paradoxurilor, în locul libertății naționale, popoarele sunt confruntate cu dura realitate a încorporării în hotarele statului anacronic ungar, la discreția nobilimii și a legislației sale părtinitoare.

Nesocotirea intereselor naționale, desființarea oricărei forme de autonomie pe seama Banatului și a Voivodinei, au determinat apropierea firească a românilor și sârbilor⁴, în încercarea de a-și afirma o viață politică și națională proprie la această nouă conjunctură.

Ignorarea voinței populare a românilor bănățeni a generat o stare de neliniști și încordare în tot Banatul⁵. Indignarea opiniei publice față de arbitrariul măsurii anexioniste o exprimă și Memorandumul către Tron, aparținând lui Andrei Mocioni⁶. Subliniind faptul că din toate timpurile Banatul a constituit „o individualitate istorică proprie”, documentul argumentează pe larg faptul că interesele popoarelor din Banat („unde poporațiunea constă mai vârtos din români și în număr mai mic din sârbi și germani”⁷) și Voivodina sârbească sunt cu totul contrare „uniunii”; întrucât aceasta nu se poate justifica și cu atât mai puțin se poate împăca introducerea administrației maghiare cu egalitatea recent proclamată între popoarele Monarhiei. Dacă se realizează, o asemenea eroare ar declanșa nemulțumirea generală în Banat, cauzând guvernului „greutăți nemărginite”.

Acest însemnat document, formulat în termeni fermi și categorici, a fost larg popularizat în presa vremii, declanșând o adevărată mișcare pentru autonomia Banatului și a Voivodinei. Momentul de referință l-a reprezentat conferința fruntașilor români din Banat, ținută la Timișoara, în zilele de 18-19 noiembrie 1860, sub președinția lui Andrei Mocioni. Cei întruniți s-au declarat pentru autonomia Banatului Timișan și a Voivodinei, pentru înființarea unui Căpitanat românesc în Banat, care să garanteze viața națională a poporului⁸.

Dar, Curtea vieneză a devenit de-acum surdă la glasul popoarelor, aici bătea vântul potrivnic al conciliatorismului față de pretențiile magnaților unguri. Începutul

¹ Neumann et alii 2016: 421-430; 475-495.

² Taylor, 2000: 85-95.

³ Brote, 1895: 50.

⁴ Suciu, 1970: 197-211.

⁵ „Telegraful român”, Anul IX, nr. 2, Sibiu, 12 ian. 1861.

⁶ Botiș, 2015: p. 50.

⁷ „Telegraful român”, Anul VIII, nr. 45, Sibiu, 10 nov. 1860.

⁸ Botiș, 2015: p. 50-51; „Telegraful român”, 1860.

anului 1861 confirmă în fapt alipirea Banatului și Voivodinei la Ungaria, fără de urmă din vechea autonomie.

Din informațiile confidentiale ale autorităților reiese grava îngrijorare față de tulburările provocate în lumea bănățeană de hotărârea samavolnică a autorităților imperiale. În instrucțiunea adresată Comandamentului militar din Timișoara, datată 9 iulie 1860, se precizează că un mare număr de personalități marcante, dintre români și sârbi, intenționau la sfârșitul lunii să organizeze în Mehadia o adunare, la care ar fi invitați și reprezentanți ai maghiarilor și croaților; scopul acestei adunări era înfăptuirea unui acord între reprezentanții naționalităților, în vederea activității parlamentare unitare în dieta ungară. Documentul recomanda stricta supraveghere a acestei întruniri cu caracter politic, indicând luarea celor mai energice măsuri împotriva participanților⁹.

În primăvara anului 1862 autoritățile maghiare sunt informate asupra proclamațiilor care se difuzează în numeroase comune românești; insistându-se asupra afirmării limbii române ca limbă oficială a statului, manifestele sunt apreciate ca o formă de propagare a unei mișcări cu caracter naționalist, care poate fi, prin scopul său final, periculoasă pentru securitatea statului¹⁰. Depistarea autorilor, a mijloacelor de tipărire și difuzare, părea a fi o chestiune prioritară a conducerii județului Torontal, căreia i se indică „procedarea cu mare urgență și eficacitate”¹¹.

Alegerile dietale sunt un prilej de a se încerca o schimbare în cursul politic al vremii, în mod legal, prin afirmarea și impunerea pe cale parlamentară a programului naționalităților nemaghiare. Pentru aceasta se impuneau cu necesitate oameni noi, fermi și perseverenți, deciși să promoveze interesul național cu arma nouă, a argumentului politic.

Un asemenea om era Alexandru Mocioni¹² care, trăind și desăvârșindu-și formarea intelectuală în cele două metropole ale Imperiului tocmai în acești ani de tulburătoare schimbări, a reușit să cunoască în profunzime spiritul epocii și promotorii ei. Crezul național, ferm înrădăcinat în tradiția familiei și-a găsit un mediu optim de dezvoltare și consolidare în caracterul perseverent și tenace al tânărului doctor în drept, decis să lupte cu toată energia pentru apărarea dreptului la viață și identitate proprie a poporului român din Monarhie, pentru individualizarea sa ca factor de decizie politică în stat.

Iată-l așadar pe Alexandru Mocioni angajat în focul luptelor electorale, primind în toamna anului 1865 mandatul de deputat parlamentar al cercului Rittberg (Tormac, jud. Timiș)¹³. Hotărârea de a reprezenta interesele naționale românești atât

⁹ *Ibidem*; Petrovici, 1968: p. 36; Gheorghe Naghi, *Lupta românilor din Banat împotriva anexării la Ungaria*, „Revista de istorie”, nr. 10/ 1978, p. 1833-1838.

¹⁰ Petrovici, 1968: 174.

¹¹ *Ibidem*, 174.

¹² Din păcate, nici până în ziua de astăzi nu avem un studiu monografic cuprinzător despre această excepțională personalitate a vieții politice românești din Banat. Ne vom mulțumi în continuare să recomandăm cititorilor excelența monografie documentară consacrată Mocioneștilor, din pana înzestratului istoric-documentarist care a fost dr. Teodor Botiș. Partea centrală a monumentalei sale ediții documentare luminează înzestrata personalitate a celui care a fost liderul grupării moderate din cadrul Partidului Național Român din Banat și Ungaria, Alexandru Mocioni (Botiș, 2015: 111-375).

¹³ SANIC Mocsonyi: II/8, 63- 65.

în fața guvernului, cât și în dieta ungară, o afirmă tânărul Mocioni la întrunirea românilor de la Făget, despre care s-a păstrat un raport al prefectului de la Timișoara, din 13 noiembrie 1866¹⁴.

Cuvântul său, cultivat și tăios, câștiga curând un prestigiu aparte și în parlamentul pestan. În ședința dietei, din 15 decembrie 1866, s-a generat o polemică în jurul termenului „națiunea maghiară” din adresa către împărat. Deputații George Stratimirovici¹⁵ și Emanoil Gojdu¹⁶ cer înlocuirea termenului prin expresia „patria noastră”; ei au fost însă contestați de un renegat, ceea ce va provoca intervenția memorabilă a lui Alexandru Mocioni.¹⁷ Pe baza unui raționament de finețe el demonstra că expresia „națiunea maghiară” în cazul de față avea două înțelesuri: sau că adresa era trimisă exclusiv în numele maghiarilor – ceea ce era fals; sau că, dacă adresa era considerată a fi în numele întregii populații a țării, aceasta se deduce a fi constituită numai din maghiari – ceea ce e la fel de neadevărat. Remarcă, apoi că, pe cât de îndreptățit este când o națiune cere să fie numită cu numele său, în și mai mare măsură este condamnatul a denumi o națiune printr-un nume străin¹⁸.

Cuvinte rostite în pustiu, căci zilele ce au urmat prevesteau legalizarea sistemului dualist austro-ungar. Patenta împărătească din 2 ianuarie 1867, decretând dizolvarea dietelor provinciale, convoacă Senatul imperial extraordinar, cu obiect unic al activității, „consfătuirea în chestiunea constituțională”¹⁹. Comentariul „Albinei” preciza că aceasta seamănă prea bine a dualism, iar numita patentă surprindea... „nu prin cele ce le cuprinde, ci prin cele ce nu le cuprinde”; mai departe, nu exista nici o referire la soarta viitoare a Transilvaniei, fapt într-un tot edificator. Și dacă va fi să reușească, această soluție nu putea avea trăinicie, căci evoluția societății „va căuta să se frângă o sistemă, o ficțiune, ce părtinește o minoritate”²⁰. Pe deplin edificator pentru starea de spirit antidualistă a naționalităților a fost și incidentul petrecut la serata festivă organizată de studenții români în drept, la poligonul din Budapesta (18 februarie 1867). Un renegat, din motive de conformitate, a propus să se toasteze pentru guvernul maghiar. Deputatul sârb Svetozar Miletici, invitat la serata studenților români, a replicat că nu există „guvern maghiar” ci doar „guvern al Ungariei”. Aceasta a dat prilej favorabil unui corespondent al ziarului „Concordia” să-și dezvăluie gândurile de așa natură încât a provocat o stare de iritare persoanelor oficiale²¹.

După cum lesne apare, concentrarea forțelor naționale a devenit de-acum prioritatea majoră de acțiune. Problema esențială, în jurul căreia a gravitat întreaga viață parlamentară a anilor 1866-1868, a fost cea a găsirii unei soluții conciliatoare față de naționalități, numeric majoritare în statul maghiar, însă lipsite de drepturi

---

¹⁴ Petrovici, 1968: 339.

¹⁵ Cunoscător militant sârb, fostul conducător militar (voievod) al milițiilor sârbești din Voivodina în războiul civil anti-maghiar de la 1848-1849.

¹⁶ Marele binefăcător, adevărat Mecena al românilor din Monarhie aflați la studiu în Budapesta, părintele fundației culturale românești care-i poartă numele.

¹⁷ Branisce, 1910: 156.

¹⁸ „Albina”, Anul I, nr. 10, Viena, 11/ 23 decembrie 1866.

¹⁹ Idem, nr. 105, 25 dec. 1866/ 6 ian. 1867.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Petrovici, 1968: 402.

fundamentale pe planul afirmării identităților politice și culturale. În acest sens, s-a înființat o subcomisie dietală, cu scopul de a se redacta un proiect de lege, în măsură să împace orgoliul guvernanților cu pretențiile justificate ale naționalităților imperiului. Deputații naționali români și sârbi, conștienți de farsa urzită în culisele dietei, au inițiat o tenace și perseverentă campanie de revendicări, sub forma de proiecte spre reglementarea statutului de naționalitate.

La mijlocul veacului al XIX-lea mișcarea națională a sârbilor din Voivodina s-a scindat; pe de-o parte a persistat formațiunea clericală, puțin receptivă la înnoirile vremii și neținând seama de tânăra intelectualitate ridicată în spiritul liberal al pașoptismului, încă fermă în convingerea că era singură chemată la conducerea destinului propriei comunități;²² pe de altă parte, narodna stranka (partida națională), reunind cercurile burgheziei liberale și ale intelighenției, grupate în jurul lui Svetozar Miletici și a publicațiilor orientate de acesta, „Dnevnik” (Cotidianul) și „Zastava” (Drapelul)²³. Miletici, activist politic radical, spirit deschis și receptiv față de înnoirile vremii,²⁴ simțea cu luciditate că singura alternativă politică viabilă pentru sârbi era cea de strânsă conlucrare cu naționalitățile nemaghiare, în lupta împotriva oligarhiei dualiste. În aceeași vreme facțiunea clericală, prinsă în disputele juridice legate de problema separației religioase, promova o politică națională rigidă; patriarhul Samuil Mașirevici, dușman declarat al partidei naționale, pretinzând reînnoirea Voivodinei, cu o supremație absolută a sârbilor²⁵. Operând de o asemenea manieră, clerul înalt s-a înstrăinat de propria comunitate, sfârșind prin a face jocul guvernanților unguri – căzând într-un oportunism extrem al mișcării politice sârbești. Miletici, convins de forța (la alegerile dietale din 1865 au izbutit 24 de deputați români din Banat și Ungaria și numai 6 sârbi²⁶) și maturitatea mișcării naționale românerști, a urmărit o colaborare²⁷, de natură să influențeze puternic și programul național în accepțiune politică al sârbilor²⁸.

Strădanii comune în proiectele de reglementare a statutului naționalităților

Întâiul proiect al statutului naționalităților, despre care avem cunoștință, datează din martie 1866, fiind întocmit de Svetozar Miletici, din însărcinarea deputaților sârbi²⁹.

---

²² *Zivot d-ra Jovana Subotica (avtobiografija)/Viața dr-ului Jovan Subotici...*, Novi Sad, 1910, p. VII (Introducerea lui Jovan Radonici).

²³ *Ibidem*, p. 52-61; Krestic, 1980: 141-155.

²⁴ Djura Vukicevic, *Pogled na nacelne osnove nase narodno-crkvene avtonomije/ Cu privire la principiile de bază ale autonomiei noastre naționale-confesionale*, Novi Sad, 1890, p. 90-92.

²⁵ Nikola Petrovic, *Jedno prelomno razdoblje srpsko-rumunskih odnosa u Habsburskoj monarhiji. 1848-1875/ Despre o vreme de răscruce în relațiile sârbo-române din Monarhia habsburgică...*, în „Actele simpozionului dedicat relațiilor sârbo (iugoslavo)-române, Vârșeț, 22-23 Mai 1970”, Pancevo, 1971, p. 287.

²⁶ *Ibidem*, p. 286.

²⁷ Gligor Popi, *Srpsko – rumunska saradnja i zajednicka borba ugnjetenih narodnosti u periodu dualizma/ Colaborarea sârbo-română și lupta comună a naționalităților asuprite din vremea dualismului*, în „Balcanica”, VII, Beograd, 1976, p. 209-217; Cipăianu, 1980: 87-91; Popi, 1984: 16-18.

²⁸ Petrovic, *Op. cit.*, p. 285.

²⁹ Păcățean, 1906: 439.

Pentru o mai bună cunoaștere a acestor documente, adevărate repere în evoluția conștiinței politice naționale la români și sârbi, vom relua pasajele semnificative, încercând să reconstituim, pe baza nuanțarilor în formulare, principalele variante și eforturile spre dobândirea unui cât mai deplin acord comun. Iată și punctele cheie ale programului deputaților naționali sârbi:

1. Constituțiunea recunoaște în Ungaria pe maghiari, slovaci, români, sârbi, ruteni și pe nemți ca națiuni, ce amăsurat însemnătății lor politice au dreptul de existență politică și de dezvoltare a naționalității lor.
2. Constituțiunea recunoaște naționalitatea maghiară, slovacă, română, sârbă, ruteană și nemțească de națiuni egal îndreptățite ale țării și le garantează condițiunile de existență politică, de cultură, în ascele părți unde locuiesc compact...
3. Limbile numitelor națiuni sunt limbile țării și au asemenea valoare în toate sferile vieții publice...
4. Municipiile autonome sunt instituțiile țării și așadar municipiile colective (constătătoare din mai multe comune) sunt a se aronda, pe cât se poate, după naționalități.
5. Autoritățile centrale mai înalte să se organizeze în secțiuni și senate după naționalități.
6. ...Antistii [înainte stătorii] municipiilor au să fie de acea naționalitate al cărei caracter național îl poartă și municipiul³⁰.

Acest proiect enunță sub formă declarativă revendicările esențiale: a) egala îndreptățire constituțională a tuturor naționalităților din Ungaria; b) egala îndreptățire a limbilor respectivelor națiuni, atât în sfera politică cât și pe tărâm cultural; c) consacra principiului arondării municipiilor și a parității proporționale în organismele reprezentative și în cele administrative la toate nivelele. Forma defectuoasă, faptul că nu argumentează ci doar se mulțumește la a enunța principii de drept public, nu-i vor conferi consistență, fiind ignorat de opinia oficială. Însemnătatea sa se limitează la aceea de precedent în acțiune, constituind un îndreptar la întocmirea viitoarelor propuneri, în special în chestiunea principiului de arondare.

Un alt „proiect de lege în cauza limbilor și a naționalităților țării”, prezentat de deputații „naționaliști” în dieta țării la 8 mai 1866³¹, aparține de astă dată comisiei deputaților români, fiind semnat de Sigismund Popoviciu, Vincențiu Babeș și Iosif Hodoșiu; să-l rezumăm:

1. Popoarele care constituiesc țara sunt maghiarii, românii, sârbii, slovaci, germanii și rutenii.
2. Locuitorii maghiari constituiesc națiunea maghiară, românii, națiunea română, sârbii, națiunea sârbă... toate aceste națiuni se recunosc și declară de tot atâtea națiuni ale țării, precum ele ca tot atâția factori ai dreptului public și părți constitutive ale patriei – pe baza libertății, dreptății și frățietății, se declară de egal îndreptățite atât cu respect politic cât și în respectul limbii lor...
3. ....

---

³⁰ *Ibidem.*

³¹ Brote, 1985: 80.

4. Fiecare națiune regnicolară, pentru asigurarea, promovarea, controlarea, privegherea, reprezentarea și pertractarea intereselor și treburilor naționale, va avea o corporațiune sau adunare special națională sub nume de „Universitatea națională”, drept reprezentantă a națiunii însăși.
5. Fiecare națiune va avea un cap național, care va fi membru al Consiliului de coroană. Acest cap național îl denumește Majestatea Sa³².

Acest document este mult mai radical, postulează egalitatea tuturor națiunilor în stat, ca „factori ai dreptului public și părți constitutive ale patriei”. Națiunile se declară mai departe egal îndreptățite „politic și în respectul limbii”; se postulează crearea unor reprezentanțe naționale care să garanteze promovarea interesului național, având în același timp și atribuții de control. Este sesizabilă motivația care i-a impulsionat pe deputații naționali români la redactarea acestui proiect: ignorarea temeliilor dualismului, combaterea fundamentului juridic al anexării forțate a Transilvaniei, prin substituirea administrației maghiare cu reprezentanțe ieșite din sânul naționalităților și prin directa subordonare a liderului național față de Coroană. Această ultimă prevedere aparține, foarte probabil, lui Vincențiu Babeș, colaborator și intim al lui Andrei Mocioni din vremea luptelor pentru autonomia Banatului, sub forma căpitanatului subordonat direct Vienei³³.

Tonul energic, tăios, din proiectul anterior și principiul arondării, consacrat prin înscrisul deputaților sârbi, iată chintesența „proiectului de lege pentru regularea naționalităților și limbilor patriei” (luna iunie 1866); aparține tot deputaților români, însă face deja vizibile roadele neîncetatei stăruințe de apropiere, de punere în concordanță a celor două mișcări naționale la dificila confruntare parlamentară. Iată câteva formulări caracteristice:

Partea I. Dispozițiuni generale

1. Între marginile Ungariei proprii formează următoarele popoare ca părți constitutive esențiale ale patriei, tot atâția factori ai dreptului public, sau naționalități egal îndreptățite precum: maghiari, români, slovaci, nemți, sârbi și ruteni...
2. ...
3. Membrii fiecăreia din cele șase naționalități regnicolare între sine reprezintă atât la dietă cât și oriunde sunt ei chemați prin alegere ori denumire propria lor naționalitate.
4. Limba, portul și culorile fiecăreia din aceste naționalități sunt egal îndreptățite, dar marca și insigniile țării rămân și mai departe comunul tuturor...
5. ...

³² Păcățian, 1906: 432-433.

³³ Neumann et alii, 2016: 372-377; Suci, 1969: 69-72; Valeriu Leu, *Revoluția de la 1848 din Transilvania în memorialistică*, Cluj-Napoca, 2000, p. 19 (Kossuth afirma: „ca în Caraș românii să aibă căpitan, acesta este un gând care subminează unitatea țării, care de altfel este unicul pretext al răscoalei sârbe.”); „Telegraful român”, Anul VIII, nr. 45, Sibiu, 10/ 22 nov. 1860 (Comisarul imperial Andrei Mocioni, *Memorand către Tron*: „1. Autonomia... Banatului Timișan și a Voivodinei de Țara Ungurească. 2. Un teritoriu românesc, cu subordonarea încât e cu puțință a tuturor românilor din Banat sub teritoriul acesta, care spre însemnarea caracterului său național să poarte numele de Căpitanat românesc...”); Botiș, 2015: p. 51 (Adunarea națională de la Timișoara, din 18-19 noiembrie 1860, cere Autonomia pentru Banat și Voivodina sârbească. Românii bănățeni să constituie un Căpitanat român).

6. Fiecare naționalitate are dreptul de a-și ridica tot felul de institute de învățământ și cultură, iar institutele susțătătoaresau care se vor ridica în viitor, curat din spesele statului, se declară de institute comune ale țării, adică ale tuturor naționalităților patriei deopotrivă...

Partea II. Dispozițiuni speciale

1. Spre scopul regulării și a executării egalei îndreptări a naționalităților și a limbilor, comitetele și districtele țării se vor aronda așa încât în fiecare să devină una din cele șase naționalități cât se poate de curat reprezentată, sau cel puțin în majoritate absolută³⁴.

Prin urmare, se perseverează în evidențierea însușirilor naționale, incluzându-se și prevederi imperative, precum îndatorirea individului de a reprezenta peste tot, în cadru oficial, propria sa naționalitate. Însemnele exterioare ale naționalității: limba, portul, culorile, apoi instituțiile de învățământ și cultură, se bucură de o atenție deosebită, revendicându-se pe seama lor egala îndreptărire. Principiul arondării, sugerat până acum doar pe seama municipiilor, i se conferă semnificația majoră, fiind extins la comitate și districte, ca principală formă de înfăptuire a egalei îndreptări.

Pasul următor l-a reprezentat, cum era de așteptat, proiectul comun „pentru regularea și asigurarea naționalităților și a limbilor în Ungaria”, întocmit de Vincențiu Babeș, Iosif Hodoșiu, Svetozar Miletici și Manoilo Manoilovici; acesta a fost supus apoi și dezbaterii în clubul parlamentar româno-sârb. Pentru evaluarea întregului proiect sunt semnificative mai ales primele trei paragrafe:

1. În Ungaria următoarele popoare istorice ale țării, precum: maghiarii, românii, sârbii, slovacii, nemții și rutenii se recunosc prin lege fundamentală de națiuni regnicolare, egal îndreptățite, ca naționalități politice, cu limbă asemenea egal îndreptățită.
2. Pentru... reprezentarea în sfera publică a naționalităților și limbilor singulare se stabilește ca principiu pluralitatea numerică a sufletelor. Și arondarea comitatelor... a se face astformă, încât să conștea, dacă nu curat, dar în mare sau în cea mai mare parte din una și aceeași naționalitate a țării.
3. În comunele orășenești și sătești, precum și în comitate și districte, naționalitatea majorității respectivei populațiuni... este naționalitatea publică în ținutul respectiv și limba aceleiași majorități este limba oficioasă³⁵.

Dintre toate documentele păstrate acesta este cel mai radical; pe lângă cunoscutele principii în îndreptățirea politică și culturală a naționalităților, postulează cu îndrăzneală și îndreptățirea stindardului național. E prevăzută apoi arondarea unităților politico-administrative iar majoritatea populației se proclamă de naționalitate politică în ținutul respectiv și limba corespunzătoare se impune ca limbă oficială.

După numeroase consultări, deputații români și sârbi, conștienți de forma prea dură, inacceptabilă pentru o confruntare dietală cu majoritatea refractară, au operat o serie de modificări, „îndulcind” pe cât posibil, forma de prezentare a unui conținut rămas (aproape) neschimbat.

³⁴ Păcățian, 1906: 436-437.

³⁵ *Ibidem*, 441, 442.

Astfel s-a născut, în formă definitivă, mult discutatul „proiect de lege despre regularea și asigurarea naționalităților regnicole și a limbilor lor în Ungaria”, cunoscut și sub numele de „proiectul româno-sârb” sau „proiectul de lege al minorității”. Iată spre cunoaștere un extras cu această nouă (și ultimă) variantă:

1. Următoarele populațiuni regnicolare istorice ale Ungariei, anume: maghiarii, românii, sârbii, slovacii, rutenii și nemții, se recunosc de națiuni regnicolare egal îndreptățite pe seama cărora se garantează egala îndreptățire politică a naționalității și a limbii prin lege fundamentală, între marginile integrității teritoriale și ale unității politice a statului. Fiecare națiune are dreptul [de] a-și întrebuința steagul său național ca expresiune externă a naționalității, cu ocaziunea serbărilor publice politice, pe edificii publice, cu toate acestea însă pe lângă steagul Coroanei ungare.
2. În scopul reprezentării singuraticelor naționalități și al determinării și regulării cercului de competență al limbilor, se stabilește principiul majorității sufletelor populațiunii și se ordonează arondarea comitatelor, districtelor și în ele a cercurilor electorale astfel, ca acestea, dacă nu peste tot, apoi în cea mai mare parte, ori în mare parte, să fie compuse din una și aceeași naționalitate...
3. În comunele rurale și urbane și în comitate, respectiv districte, naționalitatea majorității populațiunii respective... formează în ținutul respectiv naționalitatea publică.
4. Fiecare națiune regnicolară are să fie reprezentată în mod potrivit în casa de sus a parlamentului, la autoritățile centrale, la tribunalele supreme, în fruntea comitatelor... Limba națiunii regnicolare maghiare..., e limba oficială a legislațiunii și a autorităților centrale³⁶.

Epilog în „chestiunea naționalităților”

Acest proiect final, emanând din inițiativă comună româno-sârbă, a fost deja redactat la 16 aprilie 1868, când Vincențiu Babeș îl comentează pe larg în adunarea intelighenției românești de la Timișoara³⁷, obținând sprijinul unanim al mulțimii celor veniți din Timiș și comitatele învecinate. Înaintat dietei la 12 noiembrie³⁸ – și magistral susținut de către Alexandru Mocioni și Svetozar Miletici³⁹ – a întruchipat forma de opoziție la proiectul oficial al subcomisiei dietale.

La adunarea de la Timișoara Babeș, făcând cunoscută problema națională din Monarhie, expune și argumentează poziția consecventă a deputaților naționali. El arată că se încearcă falsificarea și mistificarea problemei naționale, chiar în elaboratul subcomisiei dietale, care afirma la loc de frunte că „toți cetățenii Ungariei formează sub raport politic o națiune singură și indivizibilă”; o rezolvare principială a chestiunii de naționalitate nu poate fi concepută altfeldecât prin a crea „condițiunile și garanțiile legale asemenea sau de-o potrivă pentru existența și dezvoltarea publică

³⁶ *Ibidem*, 458, 459.

³⁷ „Albina”, Anul III, nr. 39, Viena, 10/22 aprilie 1868.

³⁸ Botiș, 2015: p. 123.

³⁹ Kosta Milutinovic, *Nacionalno – oslobodilacka stremjenja Vojvodine/ Aspirațiile naționale de libertate ale Voivodinei*, în „Jugoslavenski narodi pred Prvi svetski rat”/ Popoarele iugoslave în vremea dinainte de Primul război mondial, Beograd, 1967, p. 580-585; Krestic, 2013: 283-291.

a fiecărei națiuni”, aceasta fiind singura egalitate națională de drept, care se pretinde; comparând cele două elaborate Babeș concluziona că, după proiectul subcomisiei, nu li se oferă naționalităților nici un drept național efectiv, ci doar se întăreau uzurpațiunile guvernanților. Amintindu-se că toate luările de poziție ale deputaților naționalităților au fost favorabile proiectului româno-sârb, adunarea l-a aprobat cu însuflețire. Discutându-se apoi mijloacele legale pentru sprijinirea acestui proiect, avocatul Vincențiu Papu a propus întocmirea unei petiții către dietă, propunere însușită cu satisfacție. Petiția⁴⁰, probabil concepută de Alexandru Mocioni, care o și înaintează dietei, declara răspicat că proiectul oficial nu putea satisface revendicările justificate ale naționalităților, întrucât nu cuprindea „bazele și condițiunile de drept egale”, ci, era părtinitor, oferind unei singure națiuni „toate avantajele vieții publice, lăsând celorlalte numai greutățile și sarcinile”. Petiția își însușea în consecință principiile de bază ale elaboratului minorității, afirmând că acesta corespundea întru totul „simțului de lipsă și de dreptate al popoarelor”.

De acum putem vorbi de o schimbare în tactica mișcării naționale române din Banat. Misiunea „legislatorilor” s-a încheiat; proiectul de lege a fost întocmit, problema esențială era de a-l impune convingător în fața dietei. Primul pas pe această cale a fost, cum s-a văzut, adunarea inteligenței bănățene de la 16 aprilie, cu scopul informării asupra situației în problema națională și al atragerii poporului pe calea activității politice naționale. În prim plan se impunea acum Alexandru Mocioni, figură distinsă, de aristocrat devotat cauzei naționale a poporului român, care – secundat de experimentatul om al legii Vincențiu Babeș – a imprimat mișcării naționale române din Banat semnul voluntarei sale personalități.

În numele românilor bănățeni Alexandru Mocioni înainta dietei, la 20 aprilie, petiția semnată de trei sute de persoane⁴¹, consemnând o energică luare de poziție în chestiunea națională. Dieta însă, pentru a evita complicațiile, a preferat amânarea subiectului încins al naționalităților. Deputații români au forțat atunci desfășurarea faptelor și, la 19 iunie bihoreanul Iosif Hodoșiu îl interpela pe primul ministru Andrassy, asupra piedicilor ridicate în munca comisiei însărcinată în chestiunea națională⁴². Răspunsul, întârziat trei săptămâni, simptomatic de altfel pentru întreaga situație națională din Ungaria, menționa că activitatea comisiei a fost întreruptă, intervenind alte probleme, însă chestiunea urma a fi rezolvată, fără alte precizări⁴³. Hodoșiu a remarcat acru că în aceste trei săptămâni se aștepta ca guvernul, în loc de răspuns, să vină cu propunerea definitivă în fața dietei și nu să i se prezinte o „ediție stereotipică” de promisiuni.

Un moment aparte în lupta aceasta parlamentară l-a constituit înscenarea autorităților pentru demiterea lui Svetozar Miletici din funcția de primar ales al orașului Novi Sad. Atitudinea fermă a deputaților români⁴⁴ față de acest gest abuziv al autorităților, care încercau astfel să elimine un personaj incomod, i-a impresionat pe contemporani. Iosif Hodoșiu, energicul luptător din Zarand, indignat, amintea că în acest caz nu era vorba de o persoană ci de un principiu, acela al reprezentării

⁴⁰ „Albina”, Anul III, nr. 39, Viena, 10/22, aprilie 1868.

⁴¹ Păcățian, 1906: 358.

⁴² *Ibidem*, 275.

⁴³ *Ibidem*, 317.

⁴⁴ „Albina”, ...nr. 43, 19 aprilie/ 1 mai 1868.

poporului, care a fost în mod flagrant încălcat. S-a ridicat și Vincențiu Babeș, arătând că procedura era neconstituțională, întrucât pentru o judecată dreaptă trebuiau aduse în fața dietei dovezi temeinice; iar în cazul unor acte de natură secretă, trebuia instituită o comisie competentă care să le cerceteze și să decidă. Cu ironie observa Babeș că, deși constituționalismul maghiar abia avea 15 luni, deja au apărut unii versași care îl cunosc mai bine decât s-ar cuveni și „îl aplică și mai bine”⁴⁵. Al treilea orator român, Alexandru Roman, constata că se năruiau în acest mod libertățile publice iar sentimentul constituțional „a decăzut de tot”⁴⁶.

Această solidaritate a fost din nou probată în luna noiembrie când, în cele din urmă, a fost trecută la ordinea de zi și reglementarea problemei naționalităților. După cum s-a amintit, Alexandru Mocioni a depus proiectul minorității în fața dietei pentru a fi luat în dezbateri, ca opozant al proiectului subcomisiei dietale (însușit între timp și ca proiect al majorității dietale). Poziția principială a sârbilor și a românilor, în sprijinul proiectului lor comun, a reafirmat-o Svetozar Miletici la 14 noiembrie, în cel mai important discurs parlamentar din câte a ținut⁴⁷.

Dezbaterea chestiunii naționalităților începu în ședința din 24 noiembrie. Pe lângă cele două proiecte în dispută, fruntașul maghiar Francisk Deák, adept al compromisului austro-maghiar, înaintă un proiect personal, de pe aceleași principii cu proiectul majorității⁴⁸.

La 24 noiembrie 1868 și-a expus Alexandru Mocioni argumentația asupra proiectului minorității⁴⁹, pagină remarcabilă de retorică parlamentară, argumentând contextul social al apariției conștiinței naționale, factorii care o determinau, pentru a justifica apoi statutul juridic aparte al dreptului naționalității; concluziona că dreptul de naționalitate este unul fundamental, pretinzând ocrotirea legală necondiționată și pe această cale vedea ca necesară soluționarea problemei. A nega egalitatea de drept însemna de fapt a surpa temelia statului, „este a despuia statul de îndreptățirea lui morală de a exista”. De argumentații pozitive s-a bucurat ideea promovării limbii naționale și principiul de arondare, fruntașul bănățean încheind cu remarcă de rău augur că... „nu este pericol dacă se primește proiectul meu, ci pericol e dacă se primește al comisiei centrale”. Cauza adevărată pe care a slujit-o, logica limpede a argumentației, ținuta elevată, l-au scutit pe vorbitor și de posibilitatea vreunei reacții critice. Singura imputare, urmărind să-l abată pe căi lăturalnice, a fost aceea că s-a dovedit „excesiv de doctrinar”. Răspunsul, fără drept de echivoc, lămurește problema: „Cred că procedăm, atât în interesul poporului cât și al țării, dacă – fie măcar și pe baza doctrinarismului – statornicim prin lege principiul egalei îndreptățiri, decât dacă – poate și din alt motiv și numai de a ne feri de aparență de doctrinarism – nimicim egala îndreptățire, după cum o face proiectul majorității”⁵⁰.

A doua zi s-a continuat dezbateri generală asupra chestiunii de naționalitate. Deputatul sârb Aleksandar Trifunac arată că era de datoria dietei să dezlege chestiunea națională, exprimându-și speranța că o va realiza spre mulțumirea tuturor

⁴⁵ Păcățian, 1906: 358.

⁴⁶ *Ibid.*, 462.

⁴⁷ K. Milutinovic, *op. cit.*, 585.

⁴⁸ Botiș, 2015: 124.

⁴⁹ „Albina”, nr. 118, 15/27 nov. și 119, 17/29 nov. 1868.

⁵⁰ Branisce, 1910: 172.

locuitorilor nemaghiari; combătând proiectul majorității, afirmă că acesta încalcă cele mai elementare drepturi ale unei națiuni. În același timp însă, proiectul înaintat de Alexandru Mocioni întrunește adevăratul său, întrucât vedea prin el spuse toate revendicările la care aveau dreptul națiunile nemaghiare;⁵¹ în favoarea elaboratului naționalităților s-a pronunțat și deputatul național Dobrzansky, întrucât ideea maghiarizării pe care o emana proiectul comisiei centrale îi apare a fi „o cale rătăcită și amenințătoare”⁵².

În favoarea propunerii lui Alexandru Mocioni s-a declarat la 26 noiembrie Iosif Hodoșiu, condamnând proiectul comisiei centrale care „cuprinde în sine germele nemoralității”⁵³. În favoarea proiectului minorității s-a pronunțat în aceeași zi și deputatul cărășan Aloisiu Vlad.

Ziua următoare maramureșanul Petru Mihali în cuvântul său s-a pronunțat în favoarea egalei îndreptățiri, precum o vede în proiectul lui Alexandru Mocioni, a cărui acceptare ar însemna realizarea principiilor revoluționare de la 1848⁵⁴. Opinii asemănătoare s-au formulat și în cuvântul lui Alexandru Roman și cel al lui Djordje Stoiakovici. Un discurs incendiar a rostit Vincențiu Babeș, afirmând că integritatea țării și unitatea ei politică nu sunt de fapt țelul suprem, ci ele constituie simple mijloace, care întrebuințate rău pot deveni mijloace rele; scopul suprem este „cultura și fericirea popoarelor statului”. Cel care nu ținea cont de aceasta „nu va ajunge nici acel scop [pe] care dumneavoastră îl țineți de scopul cel mai înalt”⁵⁵.

Tonul de reproș cu nuanțe pesimiste, sugerat prin cuvântarea lui Babeș, se imprimă mult mai reliefat în discursul de încheiere asupra acestei spinoase probleme, susținut la 20 noiembrie de neobositul Alexandru Mocioni. El constata că, în cazul respingerii proiectului minorității, majoritatea parlamentar va decide problema națională, însă nici într-un caz nu o va dezlega. Bine ar fi să mai fie ocazie de a se reveni în viitor la această chestiune „ca să nu ne-o dezlege alții”, în afara acestui cadru, „căci de ne-ar dezlega-o altul, această dezlegare de bună-seamă ar fi astfel, încât n-ar mulțumi nici pe cei ce nu sunt de-o părere cu mine, nici pe soții mei de credință”⁵⁶.

Notele de pesimism și accentele amenințătoare din ultimele discursuri se explicau prin faptul că deputații naționali au resimțit atitudinea ostilă a majorității nepăsătoare, generând neîncredere în sistemul parlamentar al dualismului, întrucât acesta, clădit pe temelie strâmbă, își prefigura singur deznodământul. La votarea care a urmat, fiind respinse atât proiectul majorității cât și cel al minorității, s-a luat în dezbateră până la urmă elaboratul lui Francisc Deák, omul zilei în politica ungară, fapt ce a cauzat părăsirea în bloc a sălii de către deputații români și sârbi.

Putem deduce că s-a tărăgănat în mod deliberat cu votarea acestei legi fundamentale, aducându-se în discuția dietei abia cu 16 zile înainte de închiderea sesiunii⁵⁷; aceasta din considerentul că, fiind lipsă de timp, nu se va mai stârni vâlvă din partea deputaților naționali, și proiectul majorității oricum va trece. Dar, după cum s-a

⁵¹ „Albina”, nr. 118, 15/27 nov. 1868.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ „Albina”, nr. 119, 17/29 nov. 1868.

⁵⁴ „Albina”, nr. 120, 20 nov./2 dec. 1868.

⁵⁵ „Albina”, nr. 121, 24 nov./6 dec. 1868.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ Păcățian, 1906: 431.

văzut, o asemenea procedură n-a rezolvat ci mai rău a încurcat problema națională. Proiectul majorității, devenit „legea despre egala îndreptățire a naționalităților”, spunea mai mult prin titlu decât prin conținut. Căci nu era vorba în textul legii despre egalitatea în drepturi și nici în privința limbii, ci „numai de măsura prin care se îngăduie folosirea limbilor nemaghiare, față de limba maghiară privilegiată”⁵⁸. Semnificativă este interpretarea pe care o dădea Eugen Brote acestei legi, conform căreia „se poate deduce că maghiarii reprezintă națiunea unitară și indivizibilă iar nemaghiarii sunt naționalitățile care sunt membre egal îndreptățite ale națiunii. Evident că printr-o asemenea explicare a caracterului poliglot al statului s-au creat două categorii de cetățeni și drepturile națiunilor nemaghiare ce au existat au fost desființate”⁵⁹.

În fapt, proiectul sancționat ca lege nu conținea nici o garanție privitoare la respectarea drepturilor și a limbilor naționale, acordându-le doar în mod permisiv, funcție de bunăvoința autorităților, cu trecerea timpului ajungându-se la restrângerea lor în cadre tot mai înguste. Sancționarea legii naționalităților a însemnat concret o înșelare a aspirațiilor naționalităților nemaghiare, zdruncinarea încrederii în bunăvoința și posibilitatea regimului dualist de a rezolva această problemă constituțională fundamentală.

Constituirea partidelor politice naționale. Colaborarea cu naționaliștii sârbi

Necruțătoarea dispută parlamentară asupra problemei naționale din Imperiu a avut, pe cale de consecință, o însemnătate de excepție; ea a marcat începutul unei noi etape în viața politică, fiind momentul căutărilor și al redefinirii idealului național și pentru românii bănățeni. Neîncetatele strădanii, materializate sub forma propunerilor de întocmire a proiectului național al minorităților, au însemnat tot atâția pași spre conturarea programului politic național, nucleu de polarizare al aspirațiilor naționale ale românilor din Monarhie, al organizării sub forma partidului politic național românesc din Banat și Ungaria (vestul Transilvaniei, Parțium).

Alexandru Mocioni a fost deplin conștient de semnificația politică a momentului. Pe plan parlamentar nu s-a reușit. Procedându-se în continuare cu perseverență, s-a ivit și momentul organizării partidului politic modern la români.

Apelul său către popor, o expunere de principii de urmat în politica națională, este așa-numita „Epistola deschisă către mulți”, publicată în „Albina”, la 15-27 ianuarie 1869; ea reprezenta în același timp și un excelent manifest preelectoral. În introducerea se arăta că temerile iscate prin dualism, despre hegemonia artificială a unei națiuni asupra celorlalte, sporiră zi de zi; aceste temeri deveniră realitate și adevărat pericol, prin modul cum au fost soluționate stringentele probleme interne: cheștiunea anexării de către Ungaria a Transilvaniei, cheștiunea croată (știrbirea autonomiei) și cheștiunea națională. De aceea se impunea ca o necesitate înființarea partidului politic național ca temei a luptei naționale, care trebuia să dobândească „valoarea unui factor politic, calificat de a influența cursul deciziunilor legislative, cu deplina conștiință a intereselor proprii naționale”. Legea electorală a rămas în mâinile naționalităților singura armă politică; dar și aceasta, prin defectele sale, a devenit o armă tocită. Din această cauză se impunea în continuare desfășurarea luptei „în strânsă și

---

⁵⁸ Brote, 1895: 80.

⁵⁹ *Ibidem*.

loială solidaritate” cu naționalitățile nemaghiare. Doar uniți și printr-o organizare politică națională ireproșabilă era posibil ca naționalitățile nemaghiare să-și câștige valoarea unui factor politic decizional. Alegerile dietale fiind principala cale de acțiune, era necesară o participare „zeloasă”, a poporului întreg, pentru a fi aleși bărbați devotați cauzei naționale; organizarea desăvârșită a puterilor naționale și solidaritatea cu naționalitățile nemaghiare, se impuneau ca postulate ale acestei politici, care-și așteptau confirmarea și din partea poporului⁶⁰.

Remarcabilă este pentru acea vreme intuiția politică a lui Mocioni, când preciza că, de fapt, nu existau antagonisme între interesele naționale românești și națiunea maghiară: nu națiunea maghiară trebuia combătută „ci doar acele partide politice din sânul ei care atentează la existența noastră națională în numele națiunii maghiare!”⁶¹

Pe principiul solidarității naționale s-a organizat Narodna stranka (Partida națională) sârbească, la conferința națională de la Becicherecul Mare (Zrenianin), din 16/28 ianuarie 1869. În programul adoptat, principiile izvorând din cunoscutul proiect național româno-sârb stăteau la loc de cinste, cerându-se și revizuirea revendicărilor grupării conservatoare clericale în lumina noilor necesități⁶². Telegrama trimisă de la conferință la redacția de la Viena a „Albinei” informa că o mulțime entuziastă de peste 300 de oameni a adoptat cu unanimitate programul partidului, principalele revendicări fiind: „chestiunea naționalităților pe baza cunoscutului proiect al deputaților sârbi și români; chestiunea sârbească pe baza dreptului istoric; sprijinirea programului național al croaților; integritatea autonomiei Transilvaniei pe baza dreptului istoric al acesteia”⁶³.

Sub semnul luptei antidualiste, a caldei solidarități a naționalităților, s-a ținut și conferința națională de la Timișoara, din 26 ianuarie/7 februarie 1869⁶⁴. Convocată în scopul constituirii Partidului național român din Banat și Ungaria, mulțimea adunată în sala redutei orășenești⁶⁵, în număr de peste 600, reprezenta populația românească din întreg Banatul și vestul Transilvaniei, dar au fost prezenți și numeroși delegați ai sârbilor, în frunte cu inimosul lor șef politic, Svetozar Miletić.

Programul noului partid (cunoscut și ca „Programul de la Timișoara”)⁶⁶ propus de viitorul său președinte și adoptat „mai tot cu unanimitate” este în întregime sub semnul ideii solidarității națiunilor neprivilegiate, pe baza cunoscutului proiect în problema națională; loc însemnat ocupă și solidaritatea declarată cu cauza românilor ardeleni, sprijinindu-se asemenea și programul național al croaților. Programul poartă în același timp și amprenta celui care l-a inspirat, Alexandru Mocioni: fără echivoc, identifică ca principala cauză a negării egalei îndreptățiri articolul de lege XII din 1867 (dualismul austro-ungar) și de aceea se consideră ca datorie a partidului național „a-l combate cu toate mijloacele legale”.

⁶⁰ „Albina”, Anul IV, nr. 5, 15-27 ianuarie 1869.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² Petrovici, 1968: 290.

⁶³ „Albina”, nr. 7, 19/31 ianuarie 1869; Krestic, 1980: 291-295.

⁶⁴ Neumann et alii, 2016: 428-430; „Albina”, nr. 12, 2/14 febr. 1869.

⁶⁵ Așa-numita sală „Manej” din fosta cazarmă Transilvania; azi gazduiește una din sălile (sala 2) Teatrului Național din Timișoara.

⁶⁶ „Albina”, nr. 12, 2/14 februarie 1869; vezi și Brote, 1895: 208, 209 (Anexa 36); Păcățian, 1906: vol 7, 33-34; Botiș, 2015: 151, 152.

Concluzii

Cunoscând în primele momente sinuozități inerente acomodării la noua conjunctură politică, mișcarea națională română din Banat marchează un moment calitativ nou în împrejurările formulării și căilor soluționării problemei naționalităților. Acțiunea, încurajată și de autorități, în speranța unei soluționări comode și convenabile dualismului, a trezit un interes tot mai mare, a însuflețit mințile, constituind nucleul din care a emanat viitorul program politic național, în jurul căruia s-au organizat și românii bănățeni.

În aparență, modul strâmb al legiferării a adus pe moment un succes cercurilor oficiale ale sistemului politic; dar, nesatisfacerea în fapt a interesului național, în loc să liniștească, va incita mereu sentimentul național; lupta parlamentară va lua amploare și pe tărâm electoral, în publicistica vremii, având și o semnificație cu rezonanță mai amplă, de precedent în acțiune, în organizarea mai bună a luptei naționale, în realizarea solidarității națiunilor neprivilegiate, în subminarea temeliiilor tot mai șubredului organism politic austro-ungar.

Referințe

- SANIC = Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale, București, *Fond Mocsonyi*.
- Bocșan, Nicolae; Leu, Valeriu (2000) *Revoluția de la 1848 din Transilvania în memoria-istică*, Cluj-Napoca: Editura Presa Universitară Clujeană.
- Botiș, Teodor (2015) *Monografia familiei Mocsonyi*, ediția a III-a îngrijită și prefăcută de Acad. Păun Ion Otiman, București: Editura Academiei Române.
- Branisce, Valeriu (1910) *Pagini reslefe*, Lugoj.
- Brote, Eugen (1895) *Cestiunea romana in Transilvania si Ungaria*, București.
- Cipaianu, George (1980) *Vincentiu Babes (1821-1907)*, Timișoara: Editura Facla.
- Krestic, Vasilije (1980) *Istorija srpske stampe u Ugarskoj (1791-1914) [Istoria preseii sârbesti din Ungaria (1791-1914)]*, Novi Sad.
- Milin, Miodrag (1992) *Relațiile politice româno-sârbe în epoca modernă (sec. XIX)*, București: Editura Academiei Române.
- Neumann, Victor (coordonator) (2016) *Istoria Banatului. Studii privind particularitățile unei regiuni transfrontaliere*, ediția a II-a revăcută și adăugită, cuvânt înainte de Acad. Răzvan Teodorescu, București: Editura Academiei Române.
- Pacatean, Teodor V. (1906) *Cartea de aur sau luptele politico-naționale ale românilor de sub Coroana ungară*, vol. IV, Sibiu.
- Pavel, Teodor (coord.) (2005) *Gândire politică și imaginar social la popoarele central-est europene. Secolul al XIX-lea. Antologie de texte*, Cluj-Napoca: Editura Argonaut.
- Petrovic, Nikola (editor) (1968) *Svetozar Miletic i Narodna stranka/Svetozar Miletic si Partida nationala*, vol. I (1860-1869), Sremski Karlovci.
- Popi, Gligor (1984) *Jugoslovensko-rumunski odnosi (1918-1941)/ Relatiile iugoslavo-romane...*, Vrsac.
- Suciu, I. D. (1969) *Revoluția de la 1848-1849 în Banat*, București: Editura Academiei RSR.
- Taylor, A. J. P. [2000] *Monarhia Habsburgică (1809-1918). O istorie a Imperiului austriac și a Austro-Ungariei*, [București].

FUNȚIONARIII PUBLICI „REGĂȚENI” ÎN NOILE PROVINȚII ALE ROMÂNIEI MARI, 1918-1925¹

Andrei Florin SORA*

THE CIVIL SERVANTS FROM THE OLD KINGDOM IN THE NEW PROVINCES OF GREATER ROMANIA, 1918-1925 (Abstract)

After the Great Union, the temporary institutions of Bessarabia, Bukovina, and Transylvania chose through decree-laws to keep the legislation of the previous state authorities, with the laws of the Old Kingdom introduced to different degrees, being more limited in Bukovina and Transylvania and more pronounced in Bessarabia. This first step in the administrative unification process, which ended on January 1st 1926 (once the June 14th 1925 law came into effect), was not accompanied only by assigning public offices to certain locals, but also to Romanians of the Old Kingdom. Indeed, as early as the first months after the Union, public opinion and the local elites expressed their dissatisfaction with the entry of Romanians from the Old Kingdom (regățeni) into the local administration, as well as of certain administrative practices considered to be characteristic of Bucharest (corruption, nepotism, politicization, excessive centralization to the detriment of autonomy). Our study proposes a general and concise exposition of the historical context, main characteristics, as well as causes and institutional or personal motivations which led to the assigning of some Old Kingdom civil servants to the new provinces of Greater Romania between 1918 and 1925. We will attempt to determine the significance, scale and consequences of this process.

Keywords: *civil servants, public administration, regățeni, Greater Romania.*

Primii ani după realizarea Unirii din 1918 sunt marcați nu doar de lupta pentru recunoașterea internațională a României Mari sau pentru refacerea economică, ci înseamnă și demararea unui proces, care părea de la început dificil, de consolidare, de reformă, de unificare și de uniformizare. Un rol important în acest proces era menit să le revină funcționarilor publici, chemați să aplice legislația și deciziile politice prin care să se încerce întărirea, și, în același timp, reclădirea unei noi Românie, în care

---

¹ Acest studiu a fost redactat în cadrul proiectului de cercetare PN-III-P4-ID-PCE-2016-0390, *Schimbare și continuitate: administrația publică și corpul funcționarilor publici din Transilvania înainte și după Primul Război Mondial, 1910-1925* (director: prof. univ. dr. Judit Pál), finanțat de UEFISCDI. O versiune preliminară a fost prezentată la conferința *Marea Unire a Românilor (1918). Istorie și actualitate*, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Iași, 22-24 martie 2018.

* Conf. univ. dr., Facultatea de Istorie, Universitatea din București/membru al proiectului de cercetare PCE-2016-0390, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca.

cetățenii să înțeleagă și să simtă că nu sunt doar administrați, ci și „bine administrați”². În noile provincii ale României, pătrunderea legislației și a unor funcționari din Vechiul Regat, parte componentă și până la un punct logică a procesului de construcție și omogenizare a avut o receptare în epocă de cele mai multe ori negativă, asociată în anumite cazuri cu *tare* apreciate ca interdependente între ele și specifice mai degrabă României de dinainte de 1918 și locuitorilor acesteia. Imediat după Declarațiile de Unire din cele trei provincii, dar mult mai evident după 1922, a devenit vizibil în spațiul public un puternic curent local împotriva *Centrului* (București – guvern și politicienii *regățeni*). Mare parte din ceea ce se considera ca fiind nociv era apreciat ca venind dinspre Vechiul Regat: unii politicieni, unii funcționari și mai ales comportamente apreciate ca neadecvate/ nepotrivite și chiar nespecifice fostelor teritorii ale Austro-Ungariei și Rusiei. Avem astfel, în paralel, o supra-apreciere a elitelor locale și o demonizare (de multe ori nedreaptă) a regățenilor și a liderilor locali care colaborau cu aceștia. Este evident că vorbim până la un punct de practici discursive care au supraviețuit până astăzi, dar care au la bază, în definitiv, concurența și lupta pentru *resurse* și *putere* dintre elitele locale și cele din Vechiul Regat. Din perspectiva multor ardeleni, basarabeni sau bucovineni, mulți *regățeni* doreau să se „căpătuiască”, iar fenomenul de *regățenizare* antrena după sine centralizare și politizare excesivă, deficit democratic, corupție, relații clientelare etc.

Cercetarea noastră își propune o prezentare generală a principalelor trăsături, cauze, motivații care au dus la numirea unor persoane din Vechiul Regat în noile provincii ale României Mari, între 1918 și 1925. Vom încerca să aprofundăm și să clarificăm, chiar dacă schematic, trei direcții de cercetare, prima constând în realizarea unei succinte analize a contextului istoric și a percepțiilor din epocă despre numirile unor persoane din Vechiul Regat în diverse funcții în noile provincii ale României Mari³. A doua direcție constă în a observa, pentru perioada 1918-1925, amploarea, dinamicile, principalele trăsături, argumentele oficiale, unele rezistențe la nivel local privind prezența funcționarilor fără legături anterioare cu regiunea în care fuseseră numiți. Încercăm să ținem cont pe de-o parte de motivațiile/argumentele decidenților instituționali, iar pe de altă parte de criticile la adresa acestui fenomen. Ultima direcție de cercetare își propune să identifice cel puțin câteva dintre motivele pentru care *regățenii* puteau fi mai favorizați în găsirea unui loc de muncă în serviciile Statului și să formuleze explicațiile pentru gradul de pătrundere diferit al *regățenilor* în administrația din Basarabia, Bucovina și Transilvania. Chiar dacă este clar că acest fenomen a existat, până la realizarea unor studii temeinice bazate pe analize cantitative, nu putem cunoaște amploarea sa: în ce servicii publice, în ce proporții și în ce posturi erau prezenți *regățenii*.

În paginile următoare ne vom referi mai puțin la magistrați, militari, jandarmi, ofițeri de poliție și agenți ai Siguranței Generale sau membri ai corpului didactic și

---

² La începutul anilor 1920, juristul Anibal Teodorescu afirma: „Privind lucrurile de jos în sus, putem spune că simțim că sîntem administrați, dar nu simțim întotdeauna ca sîntem bine administrați, iar privindu-le de sus în jos, ceea ce vedem este departe de a avea înfățișarea unui tot organizat”, Teodorescu, 1990: 407.

³ Cartea lui Florian Kühner-Wielach conține referințe binevenite în legătură cu discursul public despre *regățenizare*, Kühner-Wielach, 2014.

mai mult la „funcționarii de administrație”, în special agenții puterii centrale în teritoriu și alți funcționari ai Prefecturilor și administrațiilor de plasă. Chiar dacă erau funcționari politici și nu intrau în categoria funcționarilor publici, i-am inclus și pe prefecți, cei care aveau un cuvânt greu de spus în angajarea sau în menținerea în funcție în administrația județeană, în serviciile deconcentrate și până la alegerile locale din 1926, indirect, chiar în administrația primăriilor și consiliilor locale și județene. Menționăm faptul că nu ne-am propus să analizăm și fenomenul de migrare în administrație a noilor cetățeni români spre București și în general spre Vechiul Regat, dar cercetările de amploare despre *regățenizare* și *românizare* trebuie să studieze în mod obligatoriu ambele *valuri* de migrație internă. Totuși, chiar și fără date statistice, apreciem că la sfârșitul anilor 1930, în continuare, românii din Vechiul Regat dominau numeric administrația centrală (Ministerele și alte instituții centrale)⁴. Dincolo de prezentarea acestui fenomen administrativ și uman în același timp, scopul principal al acestui demers este de a avea în vedere toți factorii, actorii și consecințele acestuia. Nu în ultimul rând, mobilitatea geografică în funcțiile publice poate fi în egală măsură un motiv, o trăsătură, dar și o consecință a procesului de *românizare*.

Autoritățile provizorii din Basarabia, Bucovina și Transilvania au stabilit prin decrete-legi menținerea legislației emanate de către autoritățile de stat anterioare, iar până în data de 4 aprilie 1920 fiecare dintre provinciile realipite a avut organisme proprii de conducere⁵, fiind reprezentate în guvernul român prin miniștri fără portofoliu. Dincolo de declarații în presă sau dincolo de discuțiile cu elitele politice din Basarabia, Bucovina și Transilvania⁶, autonomia provincială a noilor teritorii românești a fost considerată de către guvernele de la Iași, ulterior București, ca fiind provizorie⁷. Politica externă, apărarea, siguranța statului, sistemul de comunicații s-au aflat de la început în subordinea directă a „guvernului central”, iar acestea au constituit primele canale de pătrundere ale funcționarilor din Vechiul Regat.

Introducerea legislației statului român s-a realizat în grade diferite, având un caracter limitat în Bucovina și în Transilvania și fiind mai rapidă și mai intensă în Basarabia. Provinciile unite în 1918 cu România beneficiaseră anterior de un grad de autonomie locală superior Vechiului Regat, cu mențiunea că în Basarabia țaristă instituția prefectului nu avusese corespondent, funcționând sistemul zemstvelor (guberniale⁸ și județene). Administrația din Vechiul Regat și implicit relația dintre *Centru* și *Periferie* erau edificate în cea mai mare măsură pe modelul francez, ceea ce însemna o centralizare uneori excesivă. Procesul de unificare administrativă a fost considerat încheiat la 1 ianuarie 1926, odată cu intrarea în vigoare a legii din 14 iunie 1925,

---

⁴ De exemplu, *Anuarul Înaltei Curți de Conturi din 1941* ne-a ajutat să stabilim provincia istorică din care proveneau angajații acestei instituții: doar 6,5% dintre aceștia erau născuți în provinciile istorice incluse în 1913 (sudul Dobrogei cu județele Cadrilater și Caliacra) și după 1918 în statul român. Vezi: Sora, 2005: 345.

⁵ Consiliul Dirigent în Transilvania, Secretariatele de Serviciu în Bucovina, Directoratele în Basarabia.

⁶ De exemplu, în ședința din 27 martie/9 aprilie 1918 în care s-a votat Unirea Basarabiei cu România, Alexandru Marghiloman garantase, printre altele, păstrarea legislației care să asigure autonomia administrativă a provinciei, Basciani, 2018: 110.

⁷ Sora, 2018: 127.

⁸ Zemstva gubernială a Basarabiei a fost desființată prin Decret Regal (în continuare D.R.) nr. 2720 din 4/17 octombrie 1918: 2741.

prezentată de către guvernul liberal ca descentralizatoare, însă, cu câteva excepții, a fost continuată tradiția din Vechiul Regat a statului puternic centralizat și cu o autonomie locală redusă. Acest proces legislativ, a fost însoțit, bineînțeles, și de numirea unor funcționari dintr-o provincie în alta.

Atât înainte de 1916, cât și după 1918 centralizarea administrativă nu a fost preferată de către actorii decizionali români doar pe considerentul consolidării „statului național unitar și indivizibil”⁹. Majoritatea guvernelor române din perioada martie 1918 – noiembrie 1928 au înțeles unirea mai degrabă ca pe o integrare a noilor provincii într-un sistem deja existent, practică uzitată anterior în cazul Dobrogei (1878) și al Cadrilaterului (1913)¹⁰. Acest proces a fost deschis în Basarabia la scurt timp după declarația de Unire din Sfatul Țării din 27 martie/9 aprilie 1918 prin transferul unor agenți în domenii care țineau de siguranța și integritatea Statului (Jandarmerie, Siguranță, Poliție, serviciile de Poștă, Telefonie și Telegraf, Căile Ferate), în magistratură, în diversele servicii administrative de la Chișinău sau în administrațiile celor nouă județe. Ținând cont de faptul că în anumite regiuni populația română era minoritară, iar pericolul extern era adus deseori în discuție, statul și puterea politică aveau nevoie de un aparat administrativ local loial și subordonat Bucureștiului. Chiar dacă politizarea, corupția, venalitatea sau incompetența funcționarilor publici au rămas constante ale perioadei interbelice, totuși apreciem că evoluția administrației românești a existat, fiind observabilă cel puțin prin două procese interdependente: profesionalizarea funcționarilor publici și raționalizarea actului administrativ.

Provinciile care compuneau România în 1919 avuseseră anterior modele distincte de dezvoltare instituțională și chiar viziuni administrative diferite ale elitelor sale privind descentralizarea și autonomia locală. România Mare se construia, iar pentru acest proces rolul statului și al agenților săi era esențial. Lucian Boia subliniază că:

„Alcătuirea din bucăți disparate, România a fost supusă unui proces de omogenizare, tocmai în vederea sudării părților ei componente. Tensiunile deveneau astfel inevitabile între centru «centralizator» și provinciile dornice să-și păstreze identitatea, în interiorul unității românești. Teama «centrului» că regionalismul ar putea genera separatism nu s-a dovedit însă întemeiată. Nu deficitul de unitate, ci intervențiile din afară au condus la pierderile teritoriale din anul 1940.”¹¹

Alături de procesul de unificare și de uniformizare legislativă și instituțională, *lipirea bucăților* care compuneau România ar fi trebuit să fie realizată de către și prin elitele politice, culturale și administrative, prin agenții Statului și, în general, de către o mare parte a populației, în vederea cristalizării nu doar a *realității* de a fi cetățean român, ci și de a nu crea ierarhii și discriminări în funcție de etnie, religie, confesiune, statut social și profesional sau locul de origine. Nu în ultimul rând, migrația internă putea fi și un catalizator al unei mai mari uniformizări și în consolidarea unei identități comune și a „statului național unitar și indivizibil”.

Teama, reală sau indusă de dușmanii interni, ca și de cei externi, nevoia instituțională și nu doar dezideratul de a omogeniza anumite teritorii, politicile din alte

---

⁹ *Constituțiunea din 1923*: 167.

¹⁰ Sora, 2018: 134.

¹¹ Boia, 2015: 84.

state privind minoritățile, centralizarea administrativă, motivații personale și politicile guvernamentale au contribuit la desfășurarea în perioada interbelică a unui vast proces de *românizare*: prin școală¹², prin serviciul militar, prin intermediul administrației și justiției etc. Limba română fiind singura admisă în administrație și în justiție, este evident că cel puțin într-o primă etapă, cei care nu o vorbeau bine aveau un handicap. Și totuși, chiar dacă fenomenul de *românizare* a serviciilor administrative nu poate fi negat, dimpotrivă, în anii 1930 existau încă numeroși funcționari aparținând minorităților etnice¹³.

Numirea, transferul sau detașarea în serviciile publice în altă regiune decât cea în care un funcționar locuise în ultima perioadă sau chiar din care era originar nu constituiau doar o formă prin care *Puterea centrală* încerca să omogenizeze mai eficient și coerent noua Românie, ci și o caracteristică esențială a unei birocrății moderne. Aceasta presupunea nu numai codificări uniforme, ci și mobilitate profesională (inclusiv geografică) în serviciile publice (armată, jandarmerie, învățământ, administrație, agenții puterii centrale la nivel local etc.), care ar fi putut oferi impulsuri pozitive funcționarilor (facilitarea avansării, obținerea unei pregătiri și experiențe în mai multe domenii profesionale), administrației în ansamblul său și creșterii încrederii cetățenilor față de instituțiile Statului. Nu putem avansa cifre statistice, dar cel puțin pentru perioada 1918-1925 apreciem că pătrunderea funcționarilor din Vechiul Regat în noile teritorii și influența Bucureștiului au fost mai vizibile în Basarabia și mai reduse în Bucovina și în Transilvania. Totuși, în toate cele trei provincii, pătrunderea *regăzenilor* s-a manifestat în primul rând prin intermediul militarilor și angajaților din poliție și Siguranța Statului, lucrătorilor și funcționarilor de la Căile Ferate Române, de la serviciul de Poștă, Telefon și Telegraf. Această *infiltrare* s-a produs, cu precădere în Basarabia, și prin numirea unor persoane din alte provincii, ca angajați ai Prefecturilor, ca administratori de plasă/prim-pretori, notari, medici etc.¹⁴

La nivel local, un factor determinant în procesul de angajare, cât mai ales în menținerea într-un anumit post în serviciile publice erau prefectul și adjunctul acestuia, directorul de prefectură. În Vechiul Regat, înainte și după 1918, în Bucovina și Transilvania, și într-o măsură mai mică, în Basarabia și în Cadrilater, prefectii (mai puțin prefectii delegați) erau în general personalități locale cu o bună inserție în județ, care beneficiau în momentul numirii de o relativă vizibilitate publică prin exercitarea unor profesii liberale sau (și) demnități publice anterioare. Pentru a juca un rol semnificativ în sfera publică era dezirabil ca prestigiul social și profesional să fie validat prin experiență politică, sferă de prieteni, rude sau clientelă politică. În cazul

---

¹² Vezi: Livezeanu, 1998.

¹³ În ceea ce privește relațiile dintre minoritatea maghiară și administrație, cât și prezența funcționarilor maghiari în România interbelică datorăm foarte mult unor cercetări în arhive și unor analize profunde și percutante realizate de istoricul maghiar Gábor Egry, studiile sale fiind, din păcate, încă insuficient cunoscute și utilizate de către cercetătorii români (vezi: Referințe).

¹⁴ În cazul medicilor, observăm numirile unor *regăzeni* inclusiv în Transilvania. Astfel, la Primăria Arad, maiorul veterinar în rezervă Mișu Alexandrescu (născut în 1887 la Botoșani) a fost numit director al Abatorului comunal Arad la 1 mai 1926, iar mult mai cunoscutul Vasile Noveanu, lider legionar în anii 1930 (născut în 1905 la Huși), a fost numit medic secundar la Spitalul Sanatoriu T.B.C. din Arad, la 1 octombrie 1929, demisionat la 1 octombrie 1931, Arbonie, 2010: 210, 229.

ofițerilor superiori (în rezervă, în retragere) sau pentru foștii magistrați, această înaltă funcție publică făcea legătura cu lumea civilă și astfel cu viața politică.

Regățenii erau locuitorii din provinciile care înainte de Primul Război Mondial constituiau România. Cel mai probabil, termenii *regățean/regățeancă/regățeni*, *regățeniza*¹⁵, *regățenizare*, *regățenesc*¹⁶ sau chiar *regățenește*¹⁷ apar după 1918, descriind inițial locul de origine al unor persoane. Totuși, la mijlocul anilor 1920, acești termeni aveau un accentuat sens peiorativ, care subsistă în societatea românească și astăzi¹⁸. *Dicționarul Enciclopedic Ilustrat „Cartea Românească”* din 1931 menționa deja termenul de *regățean*¹⁹. Cu toate că există studii care se referă la *regățenizare* sau, mai degrabă, la discursul public, până în prezent nu avem, după știința noastră, o cercetare de amploare privind semnificațiile și amplitudinea acestui proces/fenomen. Pe de altă parte însă, beneficiem de analize valoroase care abordează tranziția și funcționarea administrației publice locale în noile provincii ale României Mari, centralizarea versus autonomia locală, *regionalismul*, procesul de integrare, unificarea și uniformizarea administrativă, relația Centru-Periferie, funcționarii minoritari, *românizarea* sau concurența pentru funcții publice (*șomajul intelectual*)²⁰.

Ceea ce s-a numit în epocă, în mod peiorativ *regățenizare* poate fi subsumat până într-un anumit punct procesului de *românizare*, care presupunea și migrație internă. Mai ales dacă avem în vedere preferința României interbelice spre un sistem centralizat, mobilitatea profesională și geografică a funcționarilor publici (voită de aceștia sau impusă) era menită să faciliteze omogenizarea și uniformizarea administrației și implicit a țării, să asigure progresul statului și, de ce nu, să contribuie la cristalizarea unei sistem birocratic weberian, și la respectarea/indeplinirea, printre altele a principiului meritocratic (condiții de admisibilitate în funcții publice, pregătire de specialitate, experiență), al loialității față de stat, al impersonalității etc.

Cel mai probabil, sensul peiorativ al termenului de *regățean* a devenit puternic în perioada 1922-1928, fiind încărcat de stereotipuri. Această transformare a fost însoțită de amplificarea conceptelor: „Basarabia pentru basarabeni”²¹ sau „Ardealul Ardelenilor”²². Reamintim că încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea apăruse și așa-numitul *Dobrogenism* și sloganul: „Dobrogea pentru Dobrogeni”²³. În 1926, termenul de *regățean* căpătase deja multiple înțelesuri, pe care ne ajută să le înțelegem o revistă a funcționarilor publici din Basarabia:

¹⁵ „A primi deprinderi, obiceiuri etc. caracteristice regățenilor; a deveni regățean”, DLR: 275.

¹⁶ „Care aparține vechiului regat sau regățenilor, care este caracteristic sau specific vechiului regat sau regățenilor, originar din vechiul regat”, *Ibidem*.

¹⁷ „Ca regățenii, în felul regățenilor”, *Ibidem*.

¹⁸ *Dicționarul explicativ al limbii române* ne oferă doar definiția cuvintelor *regățean/regățeni*, respectiv *regățeancă/regățence*: „denumire dată după Primul Război Mondial, locuitorilor Vechiului Regat” (DEX: 936).

¹⁹ Candrea, [1931]: 1059.

²⁰ Livezeanu, 1998 (1995), Hausleitner, 2001, Ivan, 2006 (2011), Basciani, 2007 (2018); Suveică, 2010; Sora, 2011: 335-360; Egry, 2014, 2015, 2017; Kührer-Wielach, 2014; Sdrobiș, 2015; Pál, 2018; Longaver, Popovici, 2018.

²¹ Sălăgean, 2002: 31.

²² Acesta este chiar titlul unei broșuri apărute la Viena, în limba română, prefăcută de Alexandru Vaida Voevod, Azapu, 1922.

²³ Vezi Iordachi, 2002: 46-51.

„Iată un cuvânt care înainte de întregirea neamului nu exista și care s-a împământenit pe alocurea în provinciile alipite, spre a desemna pe cei veniți din vechiul regat în noile pământuri realipite la trupul desmembrat altă dată de vitregia soartei ...

Regățeanul are diferite înțelesuri după tonul în care e pronunțat... astfel capătă diferite și multiple înțelesuri, aci în Basarabia.

Ia un regățean asta înseamnă aproape un om de nimic sau cel puțin un fripturist.

Dacă este regățean aceasta înseamnă că este privilegiat, că i se tolerează multe, că are drept la mușamaua națională.

Regățeanul cela spre a desemna pe cineva venit din regat, fără a voi să se spună nici bine, nici rău despre el, doar numai că nu-i de-ai lor.

Ca un regățean se zice despre acela care trece dintr-un partid în altul, umblă după procopseală cu orice preț.

Dacă-aș fi fost regățean asta înseamnă că ar fi avut mai multe drepturi, mai multă trecere, ar fi avut altă poziție materială mai ales.

Și așa mai departe ...²⁴

Ne putem întreba dacă din perspectiva opiniei publice din noile provincii românești toți *regățenii* erau *regățeni* sau și alți români puteau să devină *regățeni*? Acuzația de *regățenizare* este o formă de a arăta calitățile ne-regățenilor sau este mai degrabă o modalitate de apărare și de construcție a unei unități și rezistențe regionale împotriva unei *invazii* pentru obținerea și acumularea de resurse (posturi publice, influență, prestigiu etc.)?

Într-un discurs în Parlament, ținut la 29 decembrie 1928, cu ocazia discuțiilor privind modul de desfășurare al alegerilor, ministrul de Interne Alexandru Vaida Voevod ne oferă o definiție proprie a cuvântului *regățean*²⁵. Acesta aprecia că aportul românesc de la sud și est de Carpați putea fi și unul pozitiv²⁶, dar opera o diferențiere dintre ai *noștri* (ai Partidului Național Țărănesc) și ai *voștri* (ai Partidului Național Liberal și ai Partidului Poporului):

„... D-lor am arătat că noi avem dincolo de munți numeroși regățeni, frați buni de ai noștri, cari au figurat pe listele partidului. Sunt acolo o mulțime de magistrați, cu cari ne mândrim că sunt regățeni; sunt o mulțime de profesori și suntem fericiți că îi avem, dar să mă iertați, noi nu putem concepe ca pe toți deportații partidelor liberal și averescan, să-i socotim ca frați buni (Aplause prelungite pe băncile majorității). Aceste partide n-au cutezat să le dea astorfel de partizani slujbe politice, dincoace de munți, pentru a nu-și compromite partidul; și ca să nu le trebuiască și mai mulți jandarmi, i-au trimes la noi. Ce ați fi zis d-voastră dacă noi în numele frățietății v'am fi deportat pe toți oamenii ejusdem farinae [de aceeași teapă], pe care dumnealor i-au deportat ...”²⁷

Stenograma ședinței consemnează că, în timpul discursului ministrului de Interne despre *regățeni*, „O voce de pe băncile majorității” ar fi spus: „De exemplu, pe d. Goga (Ilaritate)”, ceea ce i-a permis lui Al. Vaida Voevod să (se) întrebe de ce Octavian Goga nu a încercat să obțină un mandat de deputat în Transilvania, „ci s'a dus

²⁴ ‘Ce este un regățean?': 2.

²⁵ Vezi și Goia, 2004: 199.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Adunarea Deputaților. Sesiunea Ordinară, 1928-1929, Ședința de Sâmbătă, 22 decembrie 1928: 59.*

la Romanai”, tot el răspunzând: „Explicarea este foarte simplă, fiindcă dacă d-lui venea în Ardeal, s’ar fi zis, desigur, că este regăţean de aceea nu a cutezat să candideze”²⁸.

În primii ani după momentul 1918, în noile provincii ale României asistăm pe de-o parte, la ceea ce am numi astăzi, oportunităţi de angajare în serviciile statului, prin spaţiul lăsat liber de salariaţii ne-români care au părăsit regiunea, cât şi prin înfiinţarea unor noi funcţii, iar pe de altă parte, există numeroşi candidaţi de naţionalitate română, şi nu numai, doritori de a continua cariera sau de a fi admişi în funcţia publică. Aceştia puteau fi localnici, persoane din acea provincie istorică sau din alta, mai ales din Vechiul Regat. Nu trebuie uitat faptul că funcţionarii prefecturilor şi administraţiilor de plasă erau plătiţi din bugetul Statului şi erau agenţi/reprezenanţi ai puterii centrale. Pe de altă parte, apreciem că după 1928 a crescut şi numărul de ardeleni, bucovineni şi chiar basarabeni care au ajuns în posturi publice în alte zone ale ţării, cel mai dorit loc fiind Bucureşti, urmată de celelalte oraşe importante.

Din perspectiva logicii administraţiei centrale, numirea în funcţii publice în Basarabia, Bucovina şi Transilvania a unor persoane originare dintr-o altă provincie istorică, mai ales din Vechiul Regat, putea avea mai multe cauze. Principiul auto-determinării naţionale şi caracterul „naţional-unitar” spre care statul român tindea²⁹ erau ajutate de existenţa unui număr mare de (posibili) candidaţi pentru o demnitate publică. Alături de românii din aceste noi provincii româneşti, regăţenii care se stabileau aici, funcţionari sau nu, ar fi putut mai ales în mediul urban³⁰ să modifice, în favoarea românilor, raporturile dintre majoritari şi minorităţile etnice. Omogenizarea instituţională însemna şi numirea în posturi în alte zone decât cele din care salariatul public provenea. De altfel, era un drept constituţional ca fiecare cetăţean să candideze pentru orice funcţie publică, dacă îndeplinea condiţiile de admisibilitate. Alte motivaţii puteau să se datoreze unor strategii de moment sau pe termen lung ale administraţiei centrale sau ale subiecţilor, candidaţi sau funcţionari publici. Se presupunea că locuitorii din Vechiul Regat, în special cei care activau deja în serviciile publice, erau buni cunoscători ai legislaţiei româneşti, care începuse să fie aplicată în Basarabia încă din 1918 şi pe care guvernele dominate de *regăţeni* (cu precădere liberalii) intenţionau să o introducă şi în celelalte provincii. Fără să fie un proces finalizat în totalitate, unificarea şi uniformizarea legislativă s-au realizat în perioada interbelică mai ales prin extinderea legislaţiei din Vechiul Regat în noile provincii. Un alt motiv, pretext până la un punct al administraţiei centrale, care a încurajat afluxul de români din alte regiuni a fost în primii ani acela că nu întotdeauna, la nivel local, exista un număr suficient de doritori pentru a deveni funcţionari, care nu doar să cunoască limba română, ci şi să îndeplinească celelalte condiţiile de admisibilitate. Nu putem exclude nici ipoteza conform căreia în viziunea Bucureştiului, prin aplicarea în mare parte a legislaţiei din Vechiul Regat în toată ţara şi prin numirea de *regăţeni* în funcţiile publice să se realizeze *luarea în posesie* de către statul român a acestor teritorii. La toate acestea, se adaugă faptul că un sistem administrativ centralizat, presupunea un mai mare grad de influenţă a conducerii de la Bucureşti.

---

²⁸ *Ibidem.*

²⁹ Ivan, 2011: 61.

³⁰ Despre teza „românizării oraşelor” vezi: Livezeanu, 1998: 19-21; Ivan, 2011: 64-65.

Influența *regătenilor*, nu doar printre oamenii politici aflați la putere, ci și printre funcționarii de carieră din administrația centrală, putea avea un cuvânt greu de spus în procesul de selecție, prin promovarea unor rețele clientelare și de rudenie, prin favorizarea unor persoane din aceeași zonă geografică etc.

Trebuie să avem în vedere că numirea unor funcționari din Vechiul Regat în alte provincii, mai ales în Basarabia, se putea datora și faptului că aceștia puteau avea și alte avantaje. Astfel, în lipsa unor derogări pentru localnici, prin extinderea legislației românești în celelalte provincii, condițiile de admisibilitate erau aceleași pentru toți, dar cei din Vechiul Regat le îndeplineau mai ușor, în special cele de vechime, la care putem adăuga pentru primii ani obișnuința de a vorbi în limba română și, de ce nu, mai multe posibilități de a influența la București numirea sau menținerea într-un post. Și din aceste cauze, față de Basarabia, pătrunderea *regătenilor* a fost mai limitată în Transilvania și în Bucovina, unde nu doar nivelul de studii, prezența anterioară în funcții publice erau superioare, ci și faptul că, cel puțin până în 1920, organismele provinciale au fost cele care au fixat și derogările și cele care au realizat angajările. Un exemplu, care ne arată necesitatea aducerii unor experți din Vechiul Regat, este cel al Directoratului de Agricultură de la Chișinău, în 1919³¹. Svetlana Suveică observă că, în lipsa specialiștilor, Directoratul de Agricultură din Chișinău cerea guvernului angajarea unor străini, cetățeni ruși și polonezi, chiar dacă anterior unii dintre aceștia refuzaseră să depună jurământul de credință față de regele României și legile țării³².

Unele posturi au fost ocupate de persoane care nu erau din acea regiune (nu neapărat doar din Vechiul Regat), deoarece numărul de funcționari era considerat încă inferior nevoilor administrației și existau posturi libere, iar presiunea foștilor combatanți care își cautau o slujbă era semnificativă. În plus, agenții Guvernului în teritoriu: prefecții, directorii de prefectură/subprefecții, administratorii de plasă/prim-pretorii, notarii, agenții Siguranței sau jandarmii depindeau în mod direct de instituțiile centrale, fiind reprezentanții statului în teritoriu, dar și *agenți de influență* ai partidelor politice aflate la putere. Erau și regiuni, cele de graniță de exemplu, în care, în perioada interbelică, administrația centrală a preferat să nu numească agenți administrativi (șefi de plasă, notari, jandarmi) dintre localnici sau să îi îndepărteze din regiunea natală, totuși acest argument putând fi, în anumite situații, doar un pretext al superiorilor³³.

Spre deosebire de Basarabia, teritoriile românești din cadrul fostei monarhii dualiste aveau o elită mai puternică și un procent mai mare de locuitori puteau îndeplini condițiile de admisibilitate (studii, vechime) pentru funcțiile publice. Acestea sunt doar câteva dintre explicațiile pentru care pătrunderea *regătenilor* pare mai intensă în stânga Prutului. De asemenea, trebuie incluși și alți factori, cel puțin la fel de importanți. În primul rând, sunt timpi istorici diferiți: guvernul Marghiloman a

---

³¹ Suveică, 2010: 148.

³² *Ibidem*.

³³ Chiar dacă nu se referă la perioada avută în vedere în acest studiu, oferim ca exemplu cazul unui prim-pretor (șef de plasă) din județul Soroca, pentru care, în 1931, prefectul a cerut transferul, deoarece era originar din județ. În opinia prefectului, legăturile de rudenie și prietenie ale subordonatului său ar fi influențat în mod negativ activitatea sa administrativă. Vezi Sora, 2011: 277.

încercat de la început să integreze Basarabia în România (introducerea legislației românești, numirea unor funcționari etc.), ceea ce în cazul Transilvaniei și Bucovinei, cel puțin până în 1920 (guvernul Averescu) așa ceva nu s-a întâmplat. În Basarabia procesul a început la scurt timp după declarația de Unire a Sfatului Țării. Guvernul conservator a numit ca reprezentanți ai Statului (jandarmi, comisari și agenți de Poliție și Siguranță, magistrați etc.) oameni în care avea încredere, și aceștia erau, bineînțeles, din Vechiul Regat, cât și din Transilvania sau Bucovina. Transferurile funcționarilor din Vechiul Regat în Basarabia au fost, cel puțin în primul an, într-o bună măsură, „înaintări”/avansări. Venirea acestor funcționari a atras puține laude privind calitățile și capacitățile lor administrative și mai mult critici puternice. Ocuparea rapidă a unui număr însemnat de posturi în administrația Basarabiei de către persoane din afara regiunii, înainte chiar ca vechile legiuri și instituții să fie desființate (*zemstvele* de exemplu) și înlocuite cu cele românești, a permis ca acest fenomen – al unei intense prezențe a românilor din Vechiul Regat – să se mențină și în anii următori. Mulți dintre aceștia s-au stabilit în Basarabia³⁴. Pe de altă parte, acest aflux de funcționari a dus la apariția foarte devreme a unui curent împotriva a ceea ce însemna puterea centrală de la Iași, ulterior București. În al doilea rând, elita românească din Austro-Ungaria era mai experimentată politic (inclusiv în planul rezistenței și puterii de negociere), ceea ce i-a permis organizarea unei opoziții față de Puterea centrală (în Transilvania) sau negocierea cu aceasta, care să îi îngăduie menținerea la nivel local și reprezentarea sa la nivel național (în Bucovina). Este evident faptul că această forță de rezistență și/sau negociere se datora faptului că membrii elitei politice locale dețineră anterior diverse funcții publice și/sau aveau studii juridice. În al treilea rând, legăturile anterioare ale transilvănenilor cu Vechiul Regat (mulți stabiliți înainte de 1916 la sud și est de Carpați) au permis cooptarea mai ușor a unora dintre ei în partidele din Vechiul Regat (în special Partidul Național Liberal), ceea ce a însemnat ca intruziunea centrului să fie în anumite situații mai limitată.

Trebuie subliniat faptul că existau categorii de funcționari ai Statului obișnuite cu această *peregrinare* dintr-un loc în altul, dintr-o funcție în alta: jandarmi, agenți ai Siguranței etc. În numeroase situații, transferul pe aceeași funcție sau superioară era decisă de către superiori în numele interesului de serviciu. După 1924 și mai ales după intrarea în vigoare la 1 ianuarie 1926 a legii de unificare administrativă (din 14 iunie 1925) demiterea unui funcționar administrativ fără motive întemeiate și fără urmarea unui traseu birocratic lung și anevoios a devenit mai dificilă. Stabilitatea în funcție a determinat găsirea de către superiori a altor modalități de pedepsire sau chiar de îndepărtare a subordonaților nedoriți. Una dintre acestea era transferul „în interes de serviciu” în altă funcție echivalentă sau superioară, care a luat forma unei pedepse pentru unii dintre funcționari (într-un județ îndepărtat, o zonă cu nivel de trai scump sau considerată nesigură din punct de vedere al securității). Acest transfer implica cheltuieli financiare, cât și pierderea unor relații de prietenie de (întra)jutorare sau clientelare deja funcționale.

---

³⁴ Lecturarea unui foarte interesant și util dicționar intitulat *Figuri contemporane din Basarabia* (care nu include toate personalitățile basarabene de atunci), ne arată că în anii 1930 elita locală (politică, culturală, economică) era compusă și din români din Bucovina, Transilvania, Vechiul Regat sau de la sud de Dunăre (aromâni).

Analiza migrației regătenilor în funcțiile publice din noile provincii ale României este incompletă fără a privi spre subiecții noștri și fără a cunoaște și înțelege motivele și argumentele pentru care un funcționar public, având un post în administrația locală (și mai puțin centrală), accepta să fie transferat în noile provincii, într-o zonă cu care nu era deloc familiar (fără nici o legătură cu locul său de origine sau unde lucrase până în acel moment) Încercăm în rândurile de mai jos să oferim câteva răspunsuri, lista fiind în continuare deschisă.

Cel puțin în 1918-1919 și cel mai probabil până la mijlocul anilor 1920, în Basarabia și în Cadrilater au fost numeroase „înaintările”, și nu transferul pe același post, ceea ce înseamnă și că funcționarul era co-interesat să accepte mutarea dintr-o regiune în alta, acest efort fiind compensat de creștere salarială, de prestigiu, de acordarea unor ajutoare financiare (cheltuieli de transport și mutare) și, cel puțin în 1918, de acordarea unor sporuri. Unii dintre funcționari acceptau sau încercau să nu fie transferați în regiuni în care costul vieții era mai mare și optau pentru județe cu un trai mai ieftin sau despre care știau că există alte beneficii, cum ar fi posibilitatea de a primi cu ușurință locuințe de serviciu. Unele demnități publice erau mai atractive decât altele și datorită foloaselor neoficiale, iar în anumite zone, funcționarii *regățeni* beneficiau de o mai mare autoritate în rândul populației locale.

Scăderea posibilităților de angajare din administrație i-a determinat pe tinerii aflați în căutarea unei slujbe să accepte intrarea în funcția publică fără să mai țină atât de mult cont de localizarea geografică, în speranța că odată deveniți funcționari publici, chiar în regiuni mai puțin căutate, vor reuși să obțină transferul mult dorit, profitând și de schimbări politice. La fel ca înainte de 1918, sistemul recomandărilor nu a dispărut, dimpotrivă, însă concurența a crescut.

Mulți dintre funcționarii sau candidații la o funcție publică erau foști combatanți, iar războiul le permisesse să stabilească relații de prietenie cu persoane din diverse zone. Este posibil ca războiul să fi contribuit și la scăderea temerilor de a se stabili într-un alt județ cu care nu avuseseră o legătură anterioară puternică. În plus, chiar dacă transportul public era deficitar, existența telefonului, poștei sau telegrafului permiteau menținerea legăturilor cu prietenii și cu rudele. Rețelele clientelare și de rudenie din Vechiul Regat s-au extins și în noile provincii ale României după 1913, mai ales în Cadrilater, Basarabia, în județele din Transilvania cu populație majoritară maghiară sau în cele de graniță.

Un caz particular, dar foarte important pentru a înțelege administrația românească în perioada interbelică este locul foștilor combatanți și cum îi percepea/dorea/evalua Statul în postura de candidați la o funcție publică. Spre deosebire de civili, participanții la Marele Război și mai ales militarii de carieră par să aibă mai multe avantaje pentru a obține un post, de a se menține sau de a avansa în ierarhia administrativă. De multe ori, cei care postulau pentru o funcție publică sau funcționarii publici evidențiau și făceau apel la calitatea de foști combatanți³⁵, căutând deosebi, pe care nu le

---

³⁵ Într-un studiu despre militarizarea vieții publice în perioada interbelică, Diego Ciubotaru constată: „Apelul la experiența frontului va fi o constantă a petițiilor adresate monarhului, în special în perioada regelui Carol al II-lea. Era o formă de sensibilizare a acestuia față de problemele cotidiene, neșansa și nedreptatea zilnică fiind pusă în antiteză cu ‘eroismul’ din tranșee”, Ciubotaru, 2014: 256.

găsiseră în ocupații economice, comerciale și agrare. Prestigiului faptelor de arme, prezumției autorității și respectului din partea subordonaților și al cetățenilor, dar și a respectării principiului subordonării ierarhice putem adăuga și altele. Astfel, pentru anumite demnități publice gradul de locotenent, căpitan sau ofițer de jandarmi (pentru inspectorul comunal/administratorul de plasă)³⁶ era echivalat cu diploma de studii superioare. Mai mult, gradul militar ușura dialogul cu comandanții unităților militare cantonate în zonă. Militarii activi, în rezervă sau în retragere, erau percepuți ca aliați și sprijinitori ai Coroanei, iar cea mai mare parte a ofițerilor armatei române erau *regățeni* sau ardeleni care luptaseră în armata română în Primul Război Mondial). De altfel, foștii militari se află printre primii *regățeni* pe care îi întâlnim în administrația locală sau ca agenți ai puterii centrale³⁷. Un caz interesant și revelator este cel al lui Alexandru Vasilescu, născut la Tecuci în Moldova, în 1889, având gradul de căpitan, invalid în război, numit în 1923 pretor la Săcele, unde funcționa în continuare în 1928³⁸. În Transilvania și Bucovina, pătrunderea *regățenilor* – chiar ca agenți ai puterii centrale – a fost mai limitată ca în Basarabia. Imaginea bună de care se bucurau militarii, însemna, cu siguranță, favorizarea ofițerilor români din Vechiul Regat, care își căutau un loc în administrație.

Din datele pe care le avem în acest moment al cercetării, în anii 1920, Cadrilaterul, Dobrogea și Basarabia par să aibă cei mai mulți funcționari originari din altă provincie istorică. Gradual, și Transilvania și Bucovina au început să *primească* funcționari din alte provincii (inclusiv din Basarabia³⁹), ca agenți de siguranță, de poliție, comisari de poliție, funcționari C.F.R. etc. Credem că Puterea centrală de la Iași, apoi București, s-a folosit după 1918 de românii din Transilvania, Bucovina și Basarabia, refugiați înainte de 1916 în Vechiul Regat, pentru a pătrunde mai ușor și pentru a-și impune influența (politică), fără a trezi foarte mult suspiciunea și nemulțumirea elitelor locale. Altfel spus, *luarea în posesie* a noilor teritorii s-a realizat și prin intermediul foștilor refugiați. Această tactică a fost utilizată pentru demnitatea de prefect, chiar în 1918 în Basarabia, unde trei dintre cei nouă prefecți numiți în aprilie 1918 aveau legături anterioare cu România din dreapta Prutului: avocatul Sergiu Niță (1883-1940), la județul Acherman, absolvent al Universității din Iași, maiorul Eugen Adamovici (din 1893 în România), la județul Bender și Efrem Dumbravă, la județul Ismail, refugiat între 1907 și 1909 din motive politice în România (participant la revoluția rusă din 1905)⁴⁰. Acest model îl regăsim și în Transilvania: popularul și influentul lider local Aurel Cosma a demisionat din demnitatea de prefect al județului Timiș-Torontal și al orașului Timișoara, iar în locul său, la 21 aprilie 1920, a fost

³⁶ *Legea pentru modificarea legii de organizare a comunelor rurale* din 29 aprilie/12 mai 1908: 936.

³⁷ Un astfel de exemplu ne este furnizat de Emil Arbonie tot pentru primăria orașului Arad: Dumitru Nicolescu, născut în 1886, la București, de confesiune ortodoxă, absolvent la liceului „Gheorghe Lazăr” din București, sergent în rezervă, *diurnist* începând cu 3 noiembrie 1923 (angajat pe perioadă determinată) la Primăria orașului Arad, agent în cadrul Serviciului Administrativ, începând cu 1 ianuarie 1926. Arbonie, 2010: 173.

³⁸ Sora, 2011: 252.

³⁹ Este cazul basarabeanului Ioan Nicov, născut în 1908 la Târnova, în județul Soroca, de confesiune ortodoxă, cu „studii medii incomplete”, care între 1927 și 1929 a fost agent la Biroul Populație în cadrul Serviciului Administrativ al Primăriei Arad, Arbonie, 2010: 220.

⁴⁰ Colesnic, 2004: 197.

delegat maiorul Corneliu Dragalina, fiul generalului Ioan Dragalina, ambii născuți la Caransebeș⁴¹, dar militari în Primul Război Mondial ai Armatei Române.

Pătrunderea agenților administrativi din Vechiul Regat în noile teritorii și influența Bucureștiului au avut o altă intensitate de la o provincie la alta, cât și în funcție de perioada analizată. Acest proces a fost mai amplu în Basarabia, încă din anul 1918, și s-a generalizat mai ales după 1922 și pentru celelalte provincii. *Regățenizarea* pare mai limitată în Bucovina și în Transilvania, nu doar datorită faptului că ideea de autonomie provincială era foarte puternică, ci și pentru că exista o elită politică, economică și culturală, mai numeroasă, obișnuită cu activități de opoziție, la care se adauga noua elită „birocratică” (funcționari mici și medii înainte de 1918, care avansaseră în ierarhia administrativă odată cu instaurarea autorităților române). Aceste elite, formate în universitățile de la Budapesta, Viena, Debrecen, Cluj, Cernăuți, Kiev, Sankt Petersburg, Moscova, Harkov etc., aveau și o altă percepție, față de cea din Vechiul Regat, a conceptului de administrație publică și a relației *Centru – Periferie*. Guvernarea liberală din 1922-1926, intrarea în vigoare a legii de unificare administrativă din 1925, având ca model principal legislația din Vechiul Regat, reducerea numărului de posturi libere în Muntenia, Oltenia și Moldova au accentuat disponibilitatea cetățenilor români de a accepta un post într-un regiune pe care nu o cunoșteau și cu care erau puțini familiari. Totuși, nu doar numărul noilor veniți era important, ci și poziția lor în aparatul birocratic. Nu întotdeauna însă, discursul public la nivel local al opozițiilor guvernului cu privire la *regățenizare* respecta întru-totul realitățile epocii. Astfel, disensiunile și divergențele dintre *regățeni* și elitele locale nu erau cauzate doar de neîncredere la nivelul liderilor, de ciocnirea unor mentalități, tradiții și educații administrative diferite, ci și de lupta pentru demnități publice și cucerirea puterii.

Referințe

- *** (1929) ‘Adunarea Deputaților. Sesiunea Ordinară, 1928-1929, Ședința de Sâmbătă, 22 decembrie 1928’, *Monitorul Oficial (M.Of.). Partea a III-a. Desbateri Parlamentare*, nr. 2, 6 ianuarie 1929.
- *** (1941) *Anuarul Înaltei Curți de Conturi din anul 1941*, București: Monitorul Oficial, Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională.
- Arbonie, Emil (2010) ‘Funcționarii Primăriei Municipiului Arad’, Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație Românească Arădeană. Studii și comunicări*, vol. I, Editura Universității „Vasile Goldiș” din Arad: Arad, pp. 121-229.
- Azapu, Iancu (1922) *Ardealul Ardelenilor ...*, prefață de Alexandru Vaida Voevod, Viena.
- Basciani, Alberto (2018) *Dificila unire – Basarabia și România Mare, 1918-1940*, Chișinău: Editura Cartier.
- Boia, Lucian (2015) *Cum s-a românizat România*, București: Editura Humanitas.
- *** (1926) ‘Ce este un regățean?’, *Funcționarul*, „organ al Asociației Generale a Funcționarilor Publici din Basarabia”, Chișinău, 15 iunie 1926, nr. 12, p. 2.
- Candrea, I. Aurel [1931] ‘Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi’ (partea I), Aurel I. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”*, București: Editura Cartea Românească.

⁴¹ D.R. nr. 1685 din 21 aprilie 1920: 1081.

- Ciubotaru, Diego (2014) 'Despre modernizare în ritmuri cazone: militarizarea vieții publice în România interbelică', *Anuarul Institutului de Istorie 'A.D. Xenopol'*, supliment, nr. 1/2014, pp. 253-277.
- Colesnic, Iurie (2004) *Generația Unirii*, Museum. Chișinău, București: Fundația Culturală Română.
- *** (2012) 'Constituțiunea din 1923', Gheorghe Sbârnă (coord.), *Constituțiile României*, Târgoviște: Editura Cetatea de Scaun, pp. 168-191.
- Decret Regal (D.R.) nr. 2720 din 4/17 octombrie 1918, *M.Of.*, nr. 160, 9/22 octombrie 1918, p. 2741.
- D.R. nr. 1685 din 21 aprilie 1920, *M.Of.*, nr. 19, 28 aprilie, 1920, p. 1081.
- *** (1975) *Dicționarul Limbii Române (DLR)*, serie nouă, tomul IX, litera R, București: Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- *** (2009) *DEX - Dicționarul explicativ al limbii române*, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan-Al. Rosetti”, ediția a II-a, București: Univers Enciclopedic Gold.
- Egry, Gábor (2014) 'Phantom Menaces? Ethnic Categorization, Loyalty and State Security in Interwar Romania', *The Hungarian Historical Review*, nr. 3/2014, pp. 650-682.
- Egry, Gábor (2015) *Etnicitás, Identitás, Politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között. Romániában és Csehszlovákiában, 1918-1944*, Budapesta: Napvilág Kiadó.
- Egry, Gábor (2017) 'Unholy Alliances? Language Exams, Loyalty, and Identification in Interwar Romania', *Slavic Review*, 76, nr. 4 (Iarnă 2017), pp. 959-982, doi: 10.1017/slr.2017.272.
- *** (1939) *Figuri contemporane din Basarabia*, vol. I-III, Chișinău: Editura A.R.P.I.D.
- Goia, Vistian (2004) *Destine parlamentare. De la Mihail Kogălniceanu la Nicolae Titulescu*, Cluj-Napoca: Editura Dacia.
- Hausleitner, Mariana (2001) *Die Rumänisierung der Bukowina: Die Durchsetzung des Nationalstaatlichen Anspruchs Grossrumäniens 1918-1944*, München: R. Oldenbourg Verlag.
- Iordachi, Constantin (2002) *Citizenship, Nation and State-Building: The Integration of Northern Dobrogea in Romania, 1878-1913, Carl Beck Papers in Russian and East European Studies*, nr. 1607: Pittsburgh, <https://carlbeckpapers.pitt.edu/ojs/index.php/cbp/article/view/93/94>.
- Ivan, Adrian (2011) *Stat, majoritate și minoritate națională în România (1919-1930). Cazul maghiarilor și germanilor din Transilvania*, ediție revăzută și adăugită, prefată de Lucian Nastă, Cluj-Napoca: Editura CA Publishing.
- Kührer-Wielach, Florian (2014) *Siebenbürgen ohne Siebenbürger? Zentralstaatliche Integration und politischer Regionalismus nach dem Ersten Weltkrieg*, München: De Gruyter Oldenbourg.
- 'Legea pentru modificarea legii de organizare a comunelor rurale' din 29 aprilie/12 mai 1908, *M.Of.*, nr. 22, 29 aprilie/12 mai 1908, pp. 919-938.
- Livezeanu, Irina (1998) *Cultură și naționalism în România Mare, 1918-1930*, traducere din engleză de Vlad Russo, București: Humanitas.
- Longaver, Timea; Popovici, Vlad (2018) 'Considerații privind corpul funcționarilor administrativi județeni din zonele cu populație săsească în perioada 1919-1925', *Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historia*, XV, 2018, pp. 159-172.
- Pál, Judit (2018) 'Főispánok és prefektusok 1918?1919-ben: a közigazgatási átmenet kérdése Erdélyben', *Századok*, vol. 152, nr. 6, pp. 1179-1214.
- Sălăgean, Marcela (2002) 'L'intégration de la Bessarabie à la Grande Roumanie', *Transylvanian Review*, nr. 2/2002, pp. 29-33.

- Sdrobiș, Dragoș (2015) *Limitele meritocrației într-o societate agrară: șomaj intelectual și radicalizare politică a tineretului în România interbelică*, Iași: Polirom.
- Sora, Andrei Florin (2005) 'Personalul Curții de Conturi a României', Bogdan Murgescu (coord.), *Istoria Curții de Conturi a României (1864-2004)*, București: Evenimentul Românesc, pp. 337-349.
- Sora, Andrei Florin (2011) *Servir l'État roumain. Le corps préfectoral, 1866-1940*, București: Editura Universității din București.
- Sora, Andrei Florin (2018) 'Centralizare sau autonomie locală? Opinii, dezbateri, primi pași spre unificarea administrativă a României Mari, 1918-1920', *Studii și Articole de Istorie*, nr. LXXXV, pp. 125-135;
- Suveică, Svetlana (2010) *Basarabia în primul deceniu interbelic (1918-1928): modernizare prin reforme*, Chișinău: Editura Pontos.
- Teodorescu, Anibal (1990) 'Viitoarea organizare administrativă a României', *Constituția din 1923 în dezbaterile contemporanilor*, Editura Humanitas: București, pp. 405-420 (conferință susținută la 23 aprilie 1922).

ACȚIUNI PROPAGANDISTICE ALE PARTIDULUI MUNCITORESC ROMÂN ÎN JUDEȚUL DÂMBOVIȚA LA ÎNCEPUTUL COLECTIVIZĂRII AGRICULTURII (1949-1950)

Marian CURCULESCU*

PROPAGANDISTIC ACTIONS OF THE ROMANIAN WORKERS' PARTY IN DAMBOVIȚA COUNTY AT THE BEGINNING OF THE COLLECTIVIZATION OF AGRICULTURE (1949-1950) (Abstract)

The article addresses a topic unexplored so far. It highlights the intense propaganda made by the communist authorities in Dâmbovița county during 1949-1950, at the beginning of the collectivization of agriculture. Propaganda took place in various ways: the role of political factors, cultural actions, the role of the press, the presentation of the "Soviet model" in agriculture, etc.

It also reveals the coercive measures that were to be amplified in the following years (the blame of the "reactionaries" in media, the prosecution and even the arrest of some of them), and also some opposition actions to the collectivization of large categories of citizens. In fact, the article wants to highlight the drama of the villages in Dambovița county, as part of the drama of the Romanian rural world during 1949-1950, when many of them rejected the collectivization and paid for their courage.

Keywords: *economic history, Romania/Dâmbovița of the 20th century, the collectivization of agriculture, propaganda, "Soviet model".*

Colectivizarea agriculturii în județul Dâmbovița este o temă necercetată până în prezent. Abordarea acestui subiect reliefează nu numai măsurile propagandistice sau punitive folosite de regimul comunist pentru a impune „modelul” sovietic în agricultură, ci și drama multor dâmbovițeni, obligați să-și cedeze proprietățile agricole. Este o parte componentă a dramei satelor din România după anul 1949. Articolul se bazează îndeosebi pe informațiile oferite de presa și de arhivele locale, iar pentru contextul general face apel la lucrări aparținând istoricilor Dorin Dobrințu, Constantin Iordachi, Octavian Roske, Dan Cătănuș, Gail Kligman, Katherine Verdery, Stelian Tănase, Dennis Deletant, Dinu Giurescu, Vladimir Tismăneanu, Ioan Scurtu, Nicoleta Gură-Ionescu, Romulus Rusan și alții.

---

* Profesor doctor, Colegiul Național „Constantin Cantacuzino” Târgoviște, județul Dâmbovița, președintele filialei Dâmbovița a Societății de Științe Istorice din România.

Contextul general

În anii 1948-1950, Partidul Muncitoresc Român (P.M.R.), folosind practicile staliniste a inițiat măsuri în diverse planuri (politic, economic, cultural, religios, propagandistic) pentru a transforma România după „modelul” sovietic. Stalinismul economic s-a axat pe principiile sovietice de socializare a mijloacelor de producție și planificare a dezvoltării¹. Economia bazată pe piață și pe proprietatea privată, urma să devină o economie planificată de la centru, aflată în proprietatea statului². La 11 iunie 1948 a fost adoptată Legea pentru naționalizarea întreprinderilor industriale, bancare, miniere, de asigurări și de transporturi, vizând distrugerea proprietății private și generalizarea proprietății socialiste. S-a putut trece la economia centralizată, experimentându-se planurile anuale din 1949 și 1950³.

În agricultură, stalinizarea însemna abolirea proprietății private asupra pământului și înființarea gospodăriilor colective⁴. În perspectiva colectivizării agriculturii s-au înființat Stațiunile de Mașini și Tractoare (S.M.T.) pentru mecanizarea lucrărilor agricole și s-a instituit regimul de colectare a cerealelor direct de la batoză. În anul 1949 s-au luat decizii majore privind colectivizarea agriculturii, aspect întâlnit și în alte țări de „democrație-populară”⁵. La 2 martie 1949 a fost adoptat Decretul privind exproprierea resturilor proprietății moșierești de 50 ha, rămase după aplicarea Legii de reformă agrară din martie 1945, în total 342 319 ha. Aceste proprietăți și fermele model erau trecute în proprietatea statului ca „bunuri ale întregului popor”. Potrivit articolului 4, rezistența la confiscare sau tăinuirea bunurilor se pedepseau cu 5-15 ani de muncă silnică și confiscarea averii⁶. Exproprierea s-a făcut fără compensare⁷.

Plenara Comitetului Central al P.M.R. din 3-5 martie 1949 a elaborat programul vizând transformarea socialistă a agriculturii, prin care se urmărea ca această ramură a economiei naționale să fie trecută sub controlul statului. Cu acest prilej, Gheorghe Gheorghiu-Dej, prim-secretar al P.M.R. declara că „în etapa actuală, lupta împotriva exploatării capitaliste la sate și politica de îngrădire a chiaburimii, de limitare a puterii sale economice și a influenței sale politice trebuie dusă cu și mai multă hotărâre”⁸. Hotărârea adoptată de plenară semnifica, în fapt, un prim pas spre lichidarea chiaburimii (țăraniile cei mai înstăriți ai satelor), deposedarea de pământ a țăranilor mijlocași, care constituiau majoritatea sătenilor și cuprinderea lor, după „modelul” sovietic, în Gospodării Agricole Colective, pe scurt G.A.C. (din 1965 Cooperative Agricole de Producție)⁹. După același „model” sovietic s-au înființat și Gospodării Agricole de Stat, pe scurt G.A.S. (Întreprinderile Agricole de Stat de mai târziu). Practic, acestea erau conduse de către stat, care indica tipurile de cultură și fixa prețurile bunurilor agricole. Începutul colectivizării a fost „jalonat” de o serie de

---

¹ Milza, Berstein, 1998: 9.

² Tismăneanu, 2005: 145.

³ Scurtu, 2007: 122.

⁴ Tismăneanu, 2005: 146.

⁵ Istoria universală, 2006: 508.

⁶ Giurescu, 2007: 516.

⁷ Deletant, 1997: 68.

⁸ *apud* Murgescu, 2001: 378.

⁹ Giurescu, 2007: 516.

măsuri și legi care vizau diverse aspecte: sancționarea infracțiunilor economice (dosirea, distrugerea și denaturarea produselor sau mărfurilor), pedepsirea celor care „primejdiesc construirea socialismului” în România, îngrădirea puterii economice a chiaburilor, colectarea produselor (cotele obligatorii)¹⁰. Cotele erau un instrument de a-i ruina pe țărani¹¹.

La nivel central, acțiunea de colectivizare era dirijată de Comisia Agrară de pe lângă Comitetul Central al P.M.R., înființată în anul 1949, înlocuită în ianuarie 1950 cu Secția Agrară¹². Din vara anului 1950, fiecărei regiuni i s-a repartizat un număr fix de G.A.C.-uri care trebuiau înființate, iar decizia de „validare” a constituirii acestora revenea autorităților județene și nu centrului, ca până acum¹³. Ca urmare, a crescut ritmul de înființare a gospodăriilor colective, autoritățile locale abandonând „liberal consimțământ” al sătenilor¹⁴.

Colectivizarea a fost pregătită prin crearea „stațiunilor de mașini și tractoare” S.M.T. și a întovărășirilor, pentru a-i obișnui pe țărani cu munca în colectiv și a facilita cultivarea pe mari suprafețe, schemă specifică țărilor aflate sub tutela Moscovei¹⁵. Liderul comunist Gheorghe Gheorghiu-Dej susținea ideea „de a promova la început întovărășirile ca o treaptă spre colectivizare”¹⁶. Campania de colectivizare a agriculturii în România a fost însoțită de o intensă propagandă. P.M.R. avea în vedere munca politică, politica fiscală, propaganda și agitația¹⁷. Pentru convingerea populației, „propaganda și-a mobilizat forțele iar justiția a găsit mijloace de constrângere”¹⁸. Cu toate eforturile depuse, comuniștii nu au reușit să convingă țărănimea că renunțând la pământ, unelte și animale, va cunoaște peste noapte o viață de belșug¹⁹. Era greu s-o convingă, deoarece aceasta era atașată de proprietatea privată²⁰. Ca urmare, în cele mai multe cazuri, adeziunea la colectivizare a fost obținută prin constrângere²¹ și prin măsuri de coerciție pe scară largă,²² fără de care nici n-ar fi fost posibilă²³. Cei ce se opuneau erau acuzați de „uneltire împotriva orânduirii sociale” și li se aplica art. 209, pct. 2, litera „a” din Codul penal, fiind pasibili cu închisoare de la 3-10 ani²⁴.

Colectivizarea s-a desfășurat lent din cauza rezistenței țăranilor. Potrivit datelor oficiale, la nivelul țării, peste 80 000 de țărani au fost arestați, 30 000 fiind judecați în procese publice. De asemenea, au fost dislocate 439 familii în anul 1949 și alte 94 în 1950²⁵. S-au înregistrat multe abuzuri, recunoscute de autoritățile comuniste în

---

¹⁰ Cătănuș, Roske, 2004: 48, vezi și Giurescu, 2007: 518.

¹¹ Apostol Stan, „Teroare și rezistență în România democrației populare” în Rusan (editor), 1999: 17.

¹² Kligman, Verdery, 2015:115.

¹³ *Ibidem*:136.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Mîlza, Berstein, 1998: 94.

¹⁶ Betea, 1997:112, vezi și Apostol, 2011: 128.

¹⁷ Giurescu, 2015: 118.

¹⁸ Roske, 1995, nr. 2: 129.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Tismăneanu, 2005:146.

²¹ Roske, 1996, nr.1:123.

²² Deletant, 1997: 69.

²³ Kligman, Verdery, 2015:391.

²⁴ Roske, 1996, nr. 1: 123.

²⁵ Gură-Ionescu, 2010: 83.

anul 1950. Alexandru Bârlădeanu, unul din fruntașii comuniști declara că Gheorghe Gheorghiu-Dej „i-a criticat pe Ana Pauker și pe Vasile Luca pentru presiunile pe care le-au făcut asupra țăranilor de a intra în colectiv, pentru cei 80 000 de țărani ce-au fost închiși pentru că refuzau să semneze cererile de intrare în colectiv”²⁶.

„Cumplita colectivizare” a fost declarată încheiată în anul 1962²⁷.

Contextul administrativ și politic în județul Dâmbovița

La începutul perioadei postbelice, județul Dâmbovița avea o suprafață agricolă de 344 000 ha din care 31 341 aparțineau moșierilor cu peste 100 ha, 5 120 celor care dețineau terenuri între 50-100 ha și 307 539 reprezentau gospodăriile cu până la 50 ha²⁸. Se cultivau îndeosebi porumb, grâu și ovăz, iar în zona de deal, ocupația principală era pomicultura. În anul 1948, județul cuprindea 3 așezări urbane (Târgoviște, Pucioasa, Găești) și 162 de comune cu 384 de sate, structurate în 10 plăși: Bilciurești, Fieni, Ghergani, Găești, Matei Voievod, Pucioasa, Târgoviște, Titu, Valea Mare, Voinești. Populația număra 409 272 locuitori, din care aproximativ 80% locuiau la sate iar 40% erau analfabeți²⁹.

În județ, regimul comunist s-a consolidat prin victoria obținută în alegerile parlamentare din 28 martie 1948. Astfel, din 177 440 voturi exprimate, Frontului Democrației Populare (F.D.P.) care grupa forțele procomuniste dâmbovițene (Partidul Muncitoresc Român, Frontul Plugarilor, Partidul Național Popular) i-au revenit 171 757 de voturi³⁰ (peste 97%) și se situa peste media pe țară a F.D.P. care era de 93,2%³¹. Poziția „dominantă” a forțelor procomuniste se exprima și prin faptul că aveau primari în 158 din cele 162 de comune din județ³². În plan politic, un fapt important cu consecințe privind colectivizarea l-a reprezentat înlocuirea, în aprilie 1949, pe baza Legii 17/1949, a aparatului administrativ al Prefecturii cu Comitetul Provizoriu Județean. Acesta controla și coordona întreaga activitate din județ și avea în obiectiv pregătirea alegerilor pentru Sfaturile Populare (ce se vor organiza pe 3 decembrie 1950)³³. La nivel de orașe, plăși și comune, prin decizii ale Comitetului Provizoriu Județean au fost instalate Comitete provizorii locale care puneau în aplicare circularele primite de la județ.

Circularele vizau pregătirea „terenului” pentru trecerea la proprietatea de tip socialist în agricultură: organizarea în bune condiții a campaniei agricole, colectarea produselor, distribuirea clădirilor și a bunurilor din exproprierea conacelor, măsuri concrete de „limitare a puterii chiaburimii” și de „distrugere a exploatatorilor” ș.a.³⁴ Pe baza *Rezoluției C.C. al P.M.R.* din 3-5 martie 1949, Comitetul județean al P.M.R. a elaborat un plan de muncă în care erau precizate măsuri concrete privind agricultura,

²⁶ Betea, 1997: 112.

²⁷ Neagoe, 2007: 311.

²⁸ Oproiu, Stoicescu, 1983: 27.

²⁹ Curculescu, Oproiu, 2017: 29.

³⁰ „Chemarea”, IV, nr. 83 din 30 martie 1948, p. 1.

³¹ Giurescu, 2007: 505.

³² DJDBAN-PJ: dosar 32/1948, f. 3.

³³ Pârvan, State, 2008: 72.

³⁴ DJDBAN-PJ: dosar 41/1949, f. 85.

crearea de asocieri, dezvoltarea S.M.T.-urilor, „lupta necruțătoare împotriva chiaburii prin îngrădirea ei” ș.a. Planul trebuia prelucrat în organizațiile P.M.R. din județ³⁵.

În județul Dâmbovița, la fel ca și în alte zone, colectivizarea a început lent, în ciuda efortului depus de autoritățile comuniste și de președintele Comitetului Provizoriu Județean, Damian Ionescu. Acest fapt avea mai multe explicații. Pe de o parte, localitățile trebuiau alese cu grijă, căci se ținea cont de numărul de locuitori și de calitatea pământului, obiectivul fiind obținerea în G.A.C. a unor producții mari, motivante pentru lumea satelor. Pe de altă parte, „mecanismul” înființării unei asemenea organizații era anevoios. Astfel, în anul 1949, Comisia Agrară stabilea la nivel central numărul de G.A.C.-uri care trebuiau înființate în teritoriu, iar propunerile de localități le făcea Comitetul local de inițiativă, ele urmând apoi să fie aprobate de Comisia (din 1950 Secția) Agrară și de Comitetul Central al Partidului Muncitoresc Român. Tocmai din cauza acestui „mecanism”, în vara anului 1950, tactica s-a schimbat în sensul că „validarea” înființării G.A.C.-urilor trecea în seama Comitetelor județene ale Partidului Muncitoresc Român. Ca urmare, colectivizarea începe să capete un caracter de impunere³⁶, stârnind rezistența unui mare număr de țărani. Era o situație specifică la nivel de țară, căci „țăranii români aveau puține experiențe pentru formele colective de practicare a agriculturii”³⁷.

În cursul anului 1949 s-a înființat în județul Dâmbovița, pe 14 august, o singură Gospodărie Agricolă Colectivă (G.A.C.), cea din comuna Văcărești cu numele de „Victoria socialismului”³⁸. De menționat că la nivel național, în iulie 1949 se inaugureră primele cinci „colective” în județele Sibiu, Vaslui, Arad, Cluj³⁹, la final de an înregistrându-se 56 de G.A.C.-uri cu 14 692 ha și 4 085 de gospodării țărănești⁴⁰. Acestea erau formate, preponderent, din țărani cei mai nevoiași⁴¹. În anul 1950 s-au mai constituit în județul Dâmbovița nouă G.A.C.-uri: la Băleni Români, Jugureni, Mircea Vodă, Colacu, Uliești, Slobozia, Cocoș, Cuparu, Mogoșani⁴². Cu un total de zece „colective”, județul Dâmbovița se plasa pe un loc modest la nivelul țării, unde la finele anului 1950 se înregistrau 1 025 de G.A.C.-uri cu 67 719 familii și 227 719 ha⁴³. Consultând documentele de arhivă și presa timpului, aflăm metodele folosite de autoritățile comuniste din județul Dâmbovița pentru începerea colectivizării. Aceste metode se aseamănă cu cele din alte județe⁴⁴, și se pot grupa în două categorii:

1. Acțiuni propagandistice pentru a convinge populația prin multiple forme: înființarea întovărășirilor agricole și a G.A.S.-urilor, campania de presă a ziarelor locale de orientare comunistă „Chemarea” (ziar apărut în noiembrie 1944) și „Uzina și ogorul”

³⁵ DJDBAN-PJ: dosar 16/1949, f. 5.

³⁶ Cătănuș, Roske, 2004: 19.

³⁷ Kligman, Verdery, 2015: 282.

³⁸ „Uzina și ogorul”, II, nr. 32 din 19 iunie 1950, nr. 34 din 3 iulie 1950, nr. 36 din 18 iulie 1950, nr. 43 din 4 septembrie 1950.

³⁹ Giurescu, 2007: 518.

⁴⁰ Tănase, 1998: 77.

⁴¹ Robert Levy, „Primul val al colectivizării: politici centrale și implementare regională”, în Dobrinu, Iordachi (editori), 2005: 69.

⁴² „Uzina și ogorul”, II, nr. 43 din 4 septembrie 1950.

⁴³ Tănase, 1998: 77.

⁴⁴ Kligman, Verdery, 2015: 300.

(apărut în noiembrie 1949), acțiuni culturale, promovarea „modelului” sovietic în agricultură, rolul factorilor politici (Comitetele provizorii, împuterniciții statului, agitatorii), inițiativele Asociației Române pentru Strângerea Legăturilor cu Uniunea Sovietică (A.R.L.U.S.) și ale Uniunii Femeilor Democratice din România (U.F.D.R.), popularizarea realizărilor de la sate, promovarea „modelului” dâmbovițean în agricultură odată cu constituirea G.A.C. Văcărești (14 august 1949). În viziunea comuniștilor, campania de lămurire a țăranilor săraci și mijlocași despre avantajele colectivizării trebuia să meargă „mână în mână” cu campania de denigrare a chiaburilor⁴⁵. Erau considerați chiaburi cei cu peste 10 ha teren agricol, mijlocași cei ce dețineau între 3-10 ha și săraci cei cu până la 3 ha⁴⁶. Pentru anii de început, au fost preponderente acțiunile propagandistice, astfel că articolul de față se „focalizează” pe aceste aspecte.

2. Măsuri punitive, de blamare și intimidare a adversarilor colectivizării prin modalități diverse: întocmirea de către Securitate a tabelelor cu suspecți și a notelor de urmărire, arestări și condamnări, excluderi din P.M.R. și Frontul Plugarilor a celor „necorespunzători” în urma verificării din anii 1948-1950, supravegherea potențialilor adversari, acțiuni de forță împotriva chiaburilor (confiscări de recolte, de locuințe) și umilirea acestora prin articole defăimătoare și prin incitarea populației sărace etc., realități întâlnite și în alte zone ale țării⁴⁷. Măsurile represive, de intimidare și forță luate de autorități, precum și rezistența populației față de colectivizare se vor înăspri în perioada următoare. Aceste măsuri punitive, aflate în spatele propagandei comuniste, precum și formele de împotrivire a țăranimii dâmbovițene față de colectivizare, vor forma subiectul unui alt articol.

La nivelul țării, inclusiv în Dâmbovița, decizia de colectivizare era o „atitudine temerară” deoarece P.M.R. venea în contradicție cu circa 75% din populație⁴⁸. Liderii comuniști aveau suficiente dovezi despre ostilitatea țăranilor față de colectivizare și de aceea, la început au „pedalat” pe atitudinea de convingere⁴⁹. Strategia P.M.R. în acțiunea de colectivizare, folosită în Dâmbovița și în celelalte județe era abilă: „Ne sprijinim pe țăranimea săracă, întărim alianța cu țăranimea mijlocașă și purtăm război fără cruțare împotriva chiaburimii”⁵⁰. Chiaburii erau considerați „dușmanul de clasă”⁵¹.

Rolul propagandistic al întovărășirilor agricole și al Gospodăriilor Agricole de Stat

Începutul colectivizării în județul Dâmbovița a fost pregătit prin organizarea unor variate acțiuni de propagandă care vizau mai multe obiective, în conformitate cu *Rezoluția C.C. al P.M.R. din 3-5 martie 1949: educarea țăranilor săraci și mijlocași*

⁴⁵ Eugen Negrici, „Rolul literaturii în campania de colectivizare”, în Dobrințu, Iordachi (editori), 2005: 158.

⁴⁶ Giurescu, 2013: 74.

⁴⁷ Cătănuș, Roske, 2004: 49, vezi și Octavian Roske, „<Pășim cu încredere pe calea arătată de partid>: de la persuasiune la constrângere în campania de colectivizare”, în Dobrințu, Iordachi (coordonatori), 2017: 129.

⁴⁸ Apostol Stan, „Teroare și rezistență în România democrației populare”, în Rusan (editor), 1999: 16.

⁴⁹ Dumitru Șandru, „Colectivizarea agriculturii și problema agrară: repere social-politice”, în Dobrințu, Iordachi (editori), 2005: 52.

⁵⁰ Dumitru Șandru, „Colectivizarea agriculturii și problema agrară: repere social-politice”, în Dobrințu, Iordachi (editori), 2005: 53.

⁵¹ Dumitru Lăcătușu, „Construcția <chiaburului> în timpul colectivizării din România comunistă”, în Dobrințu, Iordachi (coordonatori), 2017: 78.

„în spiritul luptei pentru consolidarea alianței muncitoare cu țărănimea muncitoare, sub conducerea clasei muncitoare în frunte cu P.M.R.,” canalizarea nemulțumirii împotriva chiaburilor „exploatare odioși și violenți ai țărânimii muncitoare”, cultivarea urei de clasă împotriva „elementelor capitaliste de la sate”, convingerea „fiecărui țaran sărac sau mijlocăș că singura cale pentru a scăpa de exploatare, mizerie și stare culturală înapoiată este trecerea pe calea reconstrucției socialiste a agriculturii” (punctele 11 și 13 din Rezoluție)⁵². Autoritățile comuniste dâmbovițene aveau în atenție ca începutul colectivizării să fie convingător, prin înființarea unor prime gospodării colective model de la care – conform *Rezoluției C.C. al P.M.R. din 3-5 martie 1949* – „țărâanii săraci și mijlocășii neorganizați în astfel de gospodării să învețe ce este o Gospodărie Agricolă Colectivă și să se convingă cu ochii lor de avantajele acestei forme superioare de cooperativă de producție agricolă” (punctul 9)⁵³. Propaganda pentru atragerea țăranilor la noua formă de organizare a agriculturii a cunoscut o paletă largă de modalități: prezentarea avantajelor oferite de întovărășirile agricole și de G.A.S., acțiuni de propagandă politică și culturală, promovarea „modelului” sovietic. Un argument convingător trebuiau să-l reprezinte organizarea și rezultatele întovărășirilor agricole, fapt subliniat de Gheorghe Gheorghiu-Dej în calitate de prim-secretar al P.M.R.⁵⁴. Acestea, ca forme de asociere a țăranilor pentru a-și munci pământul cu tractoarele S.M.T., puteau contribui la „fisurarea” ideii de proprietate individuală. Gheorghe Apostol, unul din liderii P.M.R., afirma că în anul 1949, la nivel de țară „se trece masiv la întovărășiri”⁵⁵.

În Dâmbovița, ziarul „Chemarea” a început o intensă campanie de lămurire a țăranilor, prin articole și prin exemple preluate din U.R.S.S., despre avantajele oferite de întovărășiri. În diverse localități aveau loc spectacole prezentate de formațiile artistice ale Garnizoanei Târgoviște pentru a atrage sătenii, urmate de expuneri în care se vorbea despre „avantajele folosirii în asociație a mașinilor agricole prin stațiile Statului”⁵⁶. Un important rol propagandistic îl aveau caravanele de utemiști de la Uzina Metalurgică din Târgoviște care, deplasându-se în satele din județ pentru repararea uneltelor agricole le arătau avantajele lucrării pământului cu tractoarele⁵⁷.

În acest context, în martie 1949 s-a format în comuna Dobra prima întovărășire agricolă din județ, cu un număr de 160 de țărani și 230 de hectare⁵⁸. În lunile următoare numărul a urcat, ajungând în septembrie 1949 la 70 de întovărășiri în 64 de comune (în comunele mari existau mai multe întovărășiri), extinzându-se treptat și în zonele de deal din nordul județului⁵⁹. Pentru ca aceste forme de asociere să fie convingătoare, autoritățile județene și locale, prin Comitetele provizorii, se îngrijeau de respectarea înțelegerilor încheiate între întovărășiri și S.M.T. privind lucrările agricole. În acest scop, aveau în atenție cazarea și hrana tractoriștilor, asigurarea combustibilului necesar, mobilizarea țăranilor pentru buna funcționare a ariilor⁶⁰.

⁵² „Chemarea”, V, nr. 147 din 26 martie 1949, p. 4, vezi și Gheorghiu-Dej, 1956: 241.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ Apostol, 2011:126.

⁵⁵ *Ibidem*: 128.

⁵⁶ „Chemarea”, V, nr. 138 din 29 martie 1949, p. 4.

⁵⁷ *Ibidem*, nr. 141 din 18 aprilie 1949, p. 1.

⁵⁸ *Ibidem*, nr. 138 din 29 martie 1949, p. 4.

⁵⁹ „Uzina și ogorul”, II, nr. 12 din 30 ianuarie 1950, p. 1.

⁶⁰ „Chemarea”, V, nr. 160 din 1 septembrie 1949, p. 1.

Odată constituite, întovărășirile erau prezentate de presa comunistă ca experiențe de succes, fiind date exemple din diverse localități referitoare la depășirea planului de ogorare, desțelenirea unor terenuri, arături de calitate. În ziarul „Uzina și ogorul” apăreau opinii laudative ale țăranilor din diverse comune: „Suntem convinși de superioritatea lucrării pământului cu mijloace mecanizate și pe mari întinderi” (comuna Cornățel)⁶¹, „încet dar sigur, țăranimea muncitoare iese din întunericul în care a fost ținută de regimurile burghezo-moșierești și pășește pe drumul nou pe care o călăuzește hotărât P.M.R.” (comuna „Tudor Vladimirescu”)⁶². De asemenea, erau publicate scrisori de mulțumire ale unor țărani care se doreau a fi un îndemn la asociere pentru cei care aveau rezerve față de întovărășirile agricole. Astfel, I. Gheorghe din Costești-Deal, plasa Titu, scria pe 1 mai 1949 într-un stil laudativ și justițiar: „Prin S.M.T., Partidul și guvernul ne aduce (!) foloasele unei culturi bogate. Noi știm că lucrarea pământului cu mijloace mecanizate aduce o recoltă bună, scăpându-ne în același timp pe noi, plugarii săraci și mijlocași de a mai cere uneltele de la chiaburii hrăpăreți”⁶³. Cum era obiceiul timpului, scrisoarea se încheia cu un angajament care, în fapt, exprima susținerea întovărășirilor agricole:

„Ne luăm angajamentul de a duce muncă de lămurire pentru toți plugarii săraci și mijlocași pentru a le arăta foloasele obținute de noi prin lucrarea pământului cu tractoarele, pentru a mări în acest fel tovarășia noastră. Vom veghea tot timpul la uneltirile dușmanilor noștri, chiaburii nesățioși, demascând uneltirile lor criminale împotriva poporului muncitor [...]. Trăiască P.M.R. care ne conduce spre construirea socialismului în țara noastră”⁶⁴.

Campania de atragere a țăranilor la întovărășiri a continuat cu insistență, fiind susținută de organele locale comuniste, de agitatorii de partid, de salariații S.M.T., de presă. În martie 1950, când se împlinea un an de la constituirea primei întovărășiri agricole în județ, ziarul „Uzina și ogorul” publica o serie de articole în care sublinia că „urmând îndemnul Partidului, tot mai mulți țărani săraci și mijlocași se întovărășesc pentru a lucra pământul cu mașinile S.M.T.”⁶⁵. Același ziar informa cititorii că în februarie-martie 1950 s-au constituit 40 de întovărășiri în 17 comune, însumând 3 560 de țărani cu un total de 1 507 hectare. Erau date exemple: Produlești – cu 860 de țărani și 446 ha (5 întovărășiri), Sălcuța – 235 țărani cu 188 ha, Mogoșani – 174 de țărani cu 141 ha (2 asociații), etc.⁶⁶ Pasul mult așteptat de autoritățile comuniste, de trecere de la întovărășiri la G.A.C. s-a făcut în anul 1950 în nouă comune: Băleni Români, Jugureni, Mircea Vodă, Colacu, Uliești, Slobozia, Cocoș, Cuparu, Mogoșani⁶⁷.

Ideea de colectivizare era susținută și prin modul de organizare din cadrul Gospodăriilor Agricole de Stat, înființate în cursul anului 1949 la Perșinari, Costești, Răzvadul de Sus⁶⁸. Presa comunistă lăuda G.A.S-urile., subliniind că se aplicau metode

⁶¹ „Uzina și ogorul”, II, nr. 24 din 23 aprilie 1950, p. 3.

⁶² *Ibidem*, I, nr. 7 din 21 decembrie 1949, p. 6.

⁶³ „Chemarea”, V, nr. 150 din 1 mai 1949, p. 2.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ „Uzina și ogorul”, II, nr. 17 din 6 martie 1950, p.2.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Ibidem*, nr. 43 din 4 septembrie 1950, p. 1.

⁶⁸ „Chemarea”, V, nr. 156 din 1 august 1949, p. 1.

moderne în agricultură și că „aici se muncește cu râvnă și se folosește experiența U.R.S.S.”⁶⁹. Se cultiva ideea că „G.A.S. este un puternic instrument de construire a socialismului”⁷⁰. După o intensă propagandă s-a ajuns ca în anul 1950 să existe opt G.A.S.-uri din care se detașau prin rezultate G.A.S. Costești Vale și Perșinari, în vreme ce celelalte aveau dificultăți de organizare și eficiență: Bălteni, Petrești, Bilciurești, Lăicăi, Răzvadul de Sus. Doicești⁷¹. Diverse aspecte privind activitatea din G.A.S.-uri erau discutate în ședințele periodice ale conducerii județene a P.M.R., căutându-se soluții pentru eficientizarea activității, pregătirii cadrelor necesare și punerea în practică a recomandărilor Ministerului Agriculturii⁷². Presa comunistă prezenta „partea frumoasă” a lucrurilor. Astfel, pentru a evidenția experiența pozitivă în urma înființării G.A.S.-urilor, erau reliefate diverse aspecte cu rol propagandistic: îndeplinirea planului agricol propus (Bilciurești), chemarea la întrecere între G.A.S. (Perșinari), organizarea eficientă (Costești Vale)⁷³.

Aspecte ale propagandei politice

La nivelul țării, activitatea de propagandă era coordonată de Secția de agitație și propagandă de pe lângă Comitetul Central al P.M.R.⁷⁴. În Dâmbovița, acțiunile propagandistice pentru atragerea țărănimii în G.A.C. erau coordonate de Comitetul Județean P.M.R. care avea în structurile de conducere pe Traian Muntean – secretar, Tănase Stan – membru în Biroul Județean și secretar adjunct cu sectorul țărănesc, Ilie Tomescu – secretarul Secțiunii de Agitație și Propagandă, Predescu Constantin – responsabil Secțiunea organizatorică⁷⁵. De asemenea, un rol important îl avea Comitetul Provizoriu Județean, instalat la 10 aprilie 1949 sub președenția lui Damian Ionescu. Aflat la Târgoviște cu ocazia instalării acestui comitet, Constantin Pârvulescu – membru al C.C. al P.M.R. declara că în România „aparatul de stat a trecut efectiv în mâna poporului muncitor”⁷⁶. La nivelul satelor și comunelor, propaganda politică era desfășurată de Comitetele locale ale P.M.R. și de Comitetele provizorii rurale, instalate în iulie 1949. Prin înființarea acestor comitete provizorii rurale – scria ziarul „Chemarea” din 18 iulie 1949 – „s-a făcut trecerea de la organizarea administrativă moștenită de la regimurile burghezo-moșierești la organizarea superioară, într-adevăr democratică, în care poporul își alege la conducerea treburilor obștești pe cei mai buni fii”⁷⁷. În viziunea presei comuniste, acestea aveau un rol major în transformarea socialistă a agriculturii și în „demascarea” chiaburimii: „Ele trebuie să devină cele mai puternice pârghii în lupta pentru îngrădirea agriculturii chiaburimii și pregătirea condițiilor desființării treptate a exploatării omului de către om, pentru transformarea socialistă a agriculturii”⁷⁸. În cadrul propagandei comuniste, afirmația privind exploa-

⁶⁹ *Ibidem*, nr. 147 din 30 mai 1949, p. 1.

⁷⁰ Zimbrea, 1949:3.

⁷¹ DJDBAN-PCR: dosar 44/1950, f. 5.

⁷² *Ibidem*, dosar 16/1949, f. 41.

⁷³ „Din lumea satelor”, în „Uzina și ogorul”, II, nr. 12 din 30 ianuarie 1950, p. 3.

⁷⁴ *Ibidem*, dosar 16/1949, f. 200.

⁷⁵ DJDBAN-PCR: dosar 19/1949, f. 71.

⁷⁶ „Chemarea”, V, nr. 141 din 18 aprilie 1949, p. 1.

⁷⁷ *Ibidem*, nr. 154 din 18 iulie 1949, p. 1.

⁷⁸ *Ibidem*, nr. 141 din 18 aprilie 1949, p. 1.

tarea țăranimii sărace și mijlocașe de către chiaburi „a fost repetată până la saturație”⁷⁹. Membri familiilor înstărite erau caracterizați ca fiind „exploatatori” iar autoritățile comuniste căutau să ațâțe lupta de clasă a celor săraci împotriva celorlați săteni mai înstăriți⁸⁰. Ca urmare, apărea un climat de tensiune „prin dezbinare și asmuțirea țăranilor săraci, îndeosebi împotriva chiaburilor”⁸¹.

În Dâmbovița, pe baza recomandărilor Comitetului Central al P.M.R., autoritățile județene elaborau planuri de muncă pe trei luni și făceau bilanțuri periodice, una din problemele la zi fiind situația din agricultură⁸². Era pusă în practică politica P.M.R., urmărindu-se diverse aspecte: *Rezoluția din 3-5 martie 1949* privind agricultura, *Planul de Stat (1949,1950)*, colectarea de produse cu scopul „de a lovi în chiaburime”, verificarea membrilor de partid ș.a.⁸³. Un rol important îl avea Comisia țărănească județeană, coordonată de Tănase Ion care prezenta periodic informări privind realitățile din agricultura dâmbovițeană⁸⁴. Lunar se țineau la Târgoviște ședințe cu conducerile din C.A.P.-uri și S.M.T.-uri, unde se analiza situația la zi și se făceau recomandări punctuale⁸⁵. Pentru intensificarea propagandei politice și atragerea țăranimii au fost numiți responsabili cu colectivizarea la nivelul plășilor, care prezentau periodic analize ale realităților din teritoriu⁸⁶. Se realizau sinteze periodice privind posibilitatea înființării altor G.A.C.-uri, fiind luate în discuție aspecte diverse: terenul, inventarul viu (vite) sau mort (căruțe, unelte agricole etc.), starea de spirit a populației, structura socială, influența P.N.L și P.N.Ț., etc.⁸⁷

În articolul intitulat „Comitetele provizorii comunale trebuie să pornească neîntârziat la muncă”, publicat în ziarul „Chemarea” din 18 iulie 1949 de Damian Ionescu-președintele Comitetului Provizoriu Județean, se atrăgea atenția că trebuia intensificată propaganda de atragere a țăranimii în G.A.C., folosind în acest scop sprijinul dat de organizațiile de masă și de tineret. El preciza:

„Sarcina cea mai de frunte a comitetelor este aceea de a convinge țăranimea săracă și mijlocașă că nu poate scăpa de necazuri, sărăcie și chiaburi decât prin transformarea socialistă a agriculturii, prin crearea gospodăriilor colective. Cu ajutorul neprecupețit al P.M.R., sprijinindu-se pe organizațiile de masă și tineret, comitetele provizorii să păsească cu încredere la înfăptuirile pe care poporul muncitor le așteaptă de la ele”⁸⁸.

Pe baza Regulamentului de funcționare, comitetele provizorii județene, orășenești și comunale aveau atribuții specifice regimului politic pe care-l reprezentau: „întărirea vigilenței maselor față de unelirile dușmanilor R.P.R.” (art.3-d); „organizarea și îndrumarea activității economice de interes local pentru sporirea bunurilor comune ale

⁷⁹ Giurescu, 2013 :75.

⁸⁰ Kligman, Verdery, 2015: 28.

⁸¹ Apostol Stan, „Teroare și rezistență în România democrației populare”, în Rusan (editor), 1999: 16.

⁸² DJDBAN-PCR: dosar 39/1950, f. 3.

⁸³ *Ibidem*, dosar 16/1949, f. 3; 39/1950. f.3;44/1950, f. 12.

⁸⁴ *Ibidem*, dosar 16/1949, f. 27.

⁸⁵ *Ibidem*, dosar 19/1949, f. 71, vezi și dosar 44/1950, f. 16.

⁸⁶ *Ibidem*, dosar 44/1950, f. 22.

⁸⁷ *Ibidem*: 131.

⁸⁸ Ionescu, 1949: 1.

poporului și apărarea acestora împotriva dușmanilor R.P.R.” (art.3-f)⁸⁹. Înfăptuirea colectivizării prin acțiuni propagandistice presupunea crearea unui aparat birocratic enorm⁹⁰. Era nevoie de activiști care să cuture satele și să devină „apostolii” colectivizării. În Dâmbovița, această realitate era presantă și pentru rezolvarea ei, în concordanță cu recomandările Comitetului Central al P.M.R., conducerea județeană a P.M.R. a luat măsuri diverse: a înființat Școala țărănească unde erau pregătite serii de țărani săraci și mijlocași, absolvenții urmând să ocupe funcții politice la nivel de comună sau plasă, se făceau cursuri de instruire cu activul de la sate, se pregăteau serii de agitatori, se organizau cercuri de lectură și cercuri pentru studierea istoriei Partidului Comunist, erau încurajate cursurile serale țărănești. Spre exemplu, în martie 1950 existau la nivel de județ 177 de cercuri de lectură cu 5 007 membri, 43 de cursuri serale cu 1 921 de participanți, 200 de grupe de citit constituite pe lângă Căminele culturale, 34 de cercuri unde se studia istoria Partidului Comunist, s-au realizat la tipografie 10 500 de lozinci „cu rol mobilizator”, etc.⁹¹. Este important de precizat că organizația județeană a P.M.R., în iulie 1949 număra 14 223 membri din care 5 511 (38%) erau țărani, cei mai mulți (4 815) provenind din rândul săracilor și al mijlocașilor. Existau la nivel de județ 394 de organizații de bază ale P.M.R., din care 203 (peste 50%) la sate⁹². Pentru a cunoaște și a impulsiona colectivizarea agriculturii din județ, la Târgoviște veneau trimiși ai Comitetului Central al P.M.R. care făceau recomandări cu caracter obligatoriu. Politica P.M.R. de atragere a țăranilor în G.A.C. era dusă până în cele mai îndepărtate sate de împuternicitul sătesc, numit de Comitetul provizoriu „ca reprezentant al organului local al Puterii de Stat.” El avea atribuții mari în direcția colectivizării agriculturii:

„Lămurește țărănimea muncitoare despre foloasele pe care le aduce producției agricole întrebuițarea tractoarelor și a altor mașini agricole, mobilizează pentru munca câmpului în întovărășiri cu ajutorul S.M.T. și o îndrumă pentru folosirea uneltelor agricole de la centrele de mașini agricole. Popularizează în rândurile țărănimii muncitoare rezultatele obținute de către colhozurile din U.R.S.S. și o îndrumă potrivit dispozițiilor organelor superioare pentru întovărășirea în gospodăriile agricole colective”⁹³.

Respectând disciplina de partid, împuternicitul se îngrijea de îndeplinirea în satul său a hotărârilor Comitetului provizoriu, urmărea modul în care se făcea propaganda pentru atragerea țăranilor la „colectivă”, făcea propuneri către autoritățile județene pentru înființarea unei noi gospodării colective⁹⁴. Un alt factor important în propaganda politică de atragere a țăranilor în G.A.C. erau agitatorii, cei care pe de o parte căutau să-i convingă pe săteni despre avantajele comasării terenurilor, iar pe de altă parte îi „demascau pe chiaburi”. Într-o sinteză făcută de P.M.R.-Dâmbovița se preciza că agitatorii „trebuie să țină permanent trează vigilența de clasă împotriva dușmanilor – chiaburii – căci autoliniștirea este cea mai periculoasă atitudine pe care

⁸⁹ DJDBAN-PJ: dosar 9/1950, f. 30.

⁹⁰ Kligman, Verdery, 2015: 76.

⁹¹ DJDBAN-PCR: dosar 40/1950, f. 30.

⁹² DJDBAN-PCR: dosar 40/1950, f. 31.

⁹³ *Ibidem*, dosar 9/1950, f. 30.

⁹⁴ *Ibidem*, dosar 44/1950, f. 22.

o putem adopta”⁹⁵. Presa dădea exemplul agitatorilor de la G.A.C. „Victoria socialistului” din comuna Văcărești, unde aceștia au demascată în fața comunei pe chiaburi, „arătând cum și de unde au acumulat aceștia averile”⁹⁶. Misiunea esențială a acestor activiști era lămurirea țăranilor prin munca de la om la om, în legătură cu avantajele comasării terenurilor și a „superiorității lucrului făcut cu tractoarele pe mari întinderi de pământ”⁹⁷. Propaganda politică își găsea un sprijin în presa comunistă locală („Chemarea”, „Uzina și ogorul”) sau centrală („Scânteia”, „Scânteia satelor”), presa scrisă fiind considerată de P.M.R. „un instrument de afirmare a ideologiei și de reeducare a masei”⁹⁸.

Aici erau publicate articole-sinteză despre transformările din agricultură, opinii ale țăranilor, acțiunile de modernizare inițiate de P.M.R., noile legi și decrete din anii 1949-1950, realizările din G.A.S.-uri și întovărășiri, constituirea primului G.A.C. la Văcărești pe 14 august 1949, lămuriri privind avantajele muncii în „colectivă”, cum se făcea retribuirea muncii, ce însemna norma de muncă, opinii ale liderilor comuniști județeni, critici la adresa chiaburilor ș.a. Comentând laudativ noua Lege a impozitului agricol apărută în iulie 1949, ziarul „Chemarea” considera că aceasta „asigură țăranilor condițiuni mai ușoare de trai, reparând nedreptățile guvernelor reacționare burghezo-moșierești din trecut și ea netezește drumul spre transformarea socialistă a agriculturii”⁹⁹. Pentru a reliefa importanța acestei legi, în ziar erau publicate scrisori laudative ale țăranilor. Astfel, în scrisoarea din 12 iulie 1949 trimisă de țăranii A. Radu și D. Gheorghe din Răcari erau aduse mulțumiri P.M.R. pentru că legea lovea în chiaburi și-i apăra pe săraci. Conținutul era redactat în cel mai pur stil propagandistic comunist:

„Noi țăranii săraci și mijlocași mulțumim partidului și guvernului pentru noua lege și îi asigurăm că vom munci din răspuțeri pentru a ajuta la îndeplinirea Planului de Stat în agricultură. Vestea că Partidul a făcut ca să fie votată o nouă lege a impozitelor s-a răspândit ca fulgerul în comuna noastră. [...]. Noua lege făcută de partid apără pe țăranii săraci, pe care îi scutește în unele cazuri de impozite, ușurează ca niciodată mijlocașii, micșorându-le sumele de plată. Este foarte drept ca greul să apese pe chiaburi care niciodată nu au avut milă de popor”¹⁰⁰.

Inaugurarea primei G.A.C. din județ, pe 14 august 1949 în comuna Văcărești, a prilejuit o amplă campanie de presă. Pe prima pagină a ziarului „Chemarea” era scris cu majuscule anunțul despre acest eveniment. Erau prezenți invitați și delegați de la „centru”, de la județ, delegații de muncitori din Târgoviște. De menționat că la inaugurare a participat Constantin Sandu din partea Comitetului Central al P.M.R. care, într-o retorică tipic comunistă sublinia „importanța istorică a înființării G.A.C. în țara noastră.” Autoritățile dâmbovițene doreau să facă din această primă G.A.C. un model la nivel județean și un titlu de mândrie la nivel național, căci se afla printre

⁹⁵ „Uzina și ogorul”, I, nr. 5 din 4 decembrie 1949, p. 3.

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁸ Stoica Stan, „Rolul rezervat presei scrise în aparatul de propagandă pentru colectivizarea agriculturii (perioada 1949-1950)”, în Rusan (editor), 1999: 667.

⁹⁹ „Chemarea”, V, nr. 144 din 18 iulie 1949, p. 1.

¹⁰⁰ „Chemarea”, V, nr. 144 din 18 iulie 1949, p. 1.

primele din țară după cele din Sibiu, Vaslui, Arad, Cluj¹⁰¹. De altfel, pentru ca aceste G.A.C.-uri să fie cât mai convingătoare privind eficiența economică, în primii doi ani au fost scutite de impozite iar recolta s-a distribuit țăranilor înscriși, în funcție de munca prestată¹⁰².

În ziarul „Chemarea” exista rubrica „De vorbă cu corespondenții” unde erau date răspunsuri celor care adresau diverse întrebări sau trimiteau comentarii despre noile transformări din satele dâmbovițene. Linia generală a acestei rubrici era îndemnul la vigilență față de chiaburi și organizarea țăranilor în G.A.C. Pentru ca răspunsurile să fie convingătoare, erau presărate cu citate din *Rezoluția P.M.R. din 3-5 martie 1949*. Spre exemplu, răspunzându-i Matildei C. din Pietroșița, ziarul din 12 septembrie 1949 atrăgea atenția că la sate, pe parcurs ce aveau loc transformări socialiste, lupta de clasă se ascutea: „Chiaburimea nu a fost lichidată, ci se duce lupta pentru îngrădirea tendințelor ei de exploatare și sabotaj. Lupta de clasă se ascute la sate pe măsură ce crește conștiința țaranului muncitor și este chiar periculos să ne legănăm în iluzia că aceasta a fost o problemă a trecutului”¹⁰³. Același ziar avea rubrica „Chemarea satelor” unde era prezentată susținerea de către (unii) țărani a acțiunilor duse de Comitetul Provizoriu Județean în plan economic și gospodăresc: îngrijirea animalelor, combaterea dăunătorilor pentru cartofi și zarzavat, vaccinarea animalelor, construirea unor cămine culturale, etc.¹⁰⁴

Apariția pe 7 noiembrie 1949 a ziarului local „Uzina și ogorul” a fost considerată un eveniment important în desfășurarea propagandei politice. Damian Ionescu – președintele Comitetului Provizoriu Județean scria cu acest prilej, în legătură cu rolul pe care urma să-l joace acest ziar: „Suntem convinși că el va fi farul luminos care va călăuzi – așa cum o spune titlul – pe neobosiții spărgători de norme din fabrici și uzine și pe harnica țăranime muncitoare, conducându-i spre noi și mari realizări pe drumul construirii socialismului”¹⁰⁵. Chiar în primul număr era publicat un articol despre comuna Lucieni în care erau prezentate transformările produse după instalarea Comitetului provizoriu comunal, în antiteză „cu greutățile și necazurile dinainte provocate de boieri și chiaburi”. Redăm un fragment ceva mai mare pentru a vedea stilul și felul argumentației-specifice „tiparului” comunist:

„Comuna Lucieni, situată la aproape 8 Km de Târgoviște a fost până la înscăunarea regimului de democrație populară, una din comunele care au avut mult de suferit de pe urma regimurilor burghezo-moșierești. Necazurile se răsfrângeau din plin asupra populației formată în marea ei majoritate din oameni săraci. Datorită exploatării regimurilor trecute, locuitorii nu-și puteau asigura cele necesare traiului, fiind astfel nevoiți să ia calea orașului, unde prin căraușiile ce le făceau cu vitele lor slabe, puteau să câștige o amară bucată de pâine pentru existența lor și a familiilor lor. Datorită acestui fapt, satul rămânea în mâna boierilor și a chiaburilor, care cu ajutorul jandarmilor jefuiau nestingherit avutul obștesc, rotunjindu-și în felul acesta averile, în

---

¹⁰¹ Dumitru Șandru, „Colectivizarea agriculturii și problema agrară: repere social-politice”, în Dobrinco, Iordachi (editori), 2005: 54.

¹⁰² *Ibidem*.

¹⁰³ „Chemarea”, V, nr. 154 din 12 septembrie 1949, p. 2.

¹⁰⁴ *Ibidem*, nr. 152 din 4 iulie 1949, p. 2.

¹⁰⁵ „Uzina și ogorul”, I, nr. 1 din 7 noiembrie 1949, p. 3.

timp ce satul era lăsat în părăsire, fără școală, drumuri, dispensare, etc. Odată cu instalarea Comitetului Provizoriu Comunal, care a fost format din cele mai capabile și cinstite elemente, s-a trecut la înfăptuirea unor importante lucrări pentru realizarea cărora era necesară mobilizarea tuturor locuitorilor”¹⁰⁶.

Propaganda politică de pregătire a țăranilor pentru înființarea G.A.C.-urilor avea în vedere prezentarea în presă a unor schimbări pozitive făcute de regimul comunist. Așa apăreau informații despre înființarea unor internate și acordarea de burse pentru copiii săraci (comuna Pietroșița), transformarea unor conace în care „altădată domnea huzurul” în case de odihnă și sanatorii pulmonare pentru „oamenii muncii” (comuna Tătărai)¹⁰⁷, lucrări de modernizare a drumurilor, repararea unor clădiri publice (cămine culturale, școli, etc.). O formă de propagandă erau scrisorile țăranilor trimiși în stațiune la odihnă, care mulțumeau P.M.R. pentru noile condiții de viață. Spre exemplu, pe 18 iulie 1949, C. Ionescu din Adâncea scria într-un evident stil propagandistic:

„În zilele în care am fost găzduiți știu că au stat înainte trântorii care sugeau sângele nostru și ne ziceau să așteptăm până murim să avem parte de raiul din cer. [...] Eu mulțumesc P.M.R. și regimului nostru pentru toate câte face pentru noi și îmi iau angajamentul de a lupta cu toate puterile mele să-i ajut să distrugă toate rămășițele reacționare care ar vrea ca noi să o ducem tot prost. Trăiască Partidul și Republica noastră”¹⁰⁸.

O formă subtilă de propagandă politică o reprezenta rubrica „Din experiența agitatorului” deschisă în ziarul „Uzina și ogorul”. Aici erau prezentate opinii ale agitatorilor privind marile „avantaje” ale regimului comunist: reducerea impozitelor, dezvoltarea cooperăției, grija P.M.R. pentru educația, cultura și sănătatea cetățenilor, schimbările din lumea satelor, incriminarea influenței regimului „ciocoilor” (chiaburilor), munca în colectiv a pământului, etc.¹⁰⁹ În viziunea conducerii județene a P.M.R., un factor de atragere a țăranilor la colectivizare îl reprezentau absolvenții școlilor de partid, recrutați din rândul săracilor și mijlocașilor. La absolvire aceste cadre trebuiau să promoveze la sate politica P.M.R., atât ca propagandiști cât și în diverse funcții politice. Ziarul „Uzina și ogorul” din 21 decembrie 1949 dădea exemplul lui B. Dumitru – țăran sărac din comuna Cuparu care, după absolvire a devenit secretar al organizației de bază, reușind să-i lămurească pe săteni să constituie o întovărire din 122 de persoane cu 92 de hectare¹¹⁰. Comitetul Provizoriu Județean atrăgea atenția că trebuiau sprijinite G.A.S.-urile, S.M.T.-urile și G.A.C.-urile pentru „a deveni exemplu pentru țăranimea muncitoare, de a căpăta încredere în acest sector socialist”¹¹¹.

La solicitarea C.C. al P.M.R., s-a trecut la aplicarea în județ a *Îndreptarului pentru prelucrarea Hotărârii Plenarei a V-a a C.C. al P.M.R. din 23-24 ianuarie 1950*. Aici se menționa, între altele, „exproprierea rămășițelor moșierești”¹¹². În ședința Comitetului Provizoriu Județean din 12 mai 1950 se sublinia că trebuiau încurajate

¹⁰⁶ „Uzina și ogorul”, I, nr. 1 din 7 noiembrie 1949, p. 3.

¹⁰⁷ „Chemarea”, V, nr. 161 din 5 septembrie 1949, p. 1.

¹⁰⁸ *Ibidem*, nr. 154 din 18 iulie 1949, p. 1.

¹⁰⁹ „Uzina și ogorul”, I, nr. 8 din 30 decembrie 1949, p. 2.

¹¹⁰ *Ibidem*, nr. 7 din 21 decembrie 1949, p. 5.

¹¹¹ DJDBAN-PJ: dosar 9/1950, f. 91.

¹¹² DJDBAN-PCR: dosar 64/1950, f. 33.

S.M.T.-urile și gospodăriile colective „pentru a deveni un exemplu pentru țărănimia muncitoare, de a căpăta încredere în acest sector socialist”¹¹³. Propaganda politică din județul Dâmbovița, ca de altfel și din celelalte județe, s-a desfășurat cu intensitate pe toată perioada colectivizării.

Acțiuni și propagandă culturală

Începutul colectivizării în județul Dâmbovița s-a bazat, între altele, pe o varietate de acțiuni cultural-propagandistice în care s-au implicat diverși factori: Comitetul Județean și organizațiile de bază P.M.R., căminele culturale, bibliotecile, școlile, ziarele „Chemarea” și „Uzina și ogorul”, U.F.D.R., A.R.L.U.S, întreprinderile, U.T.M. ș.a. Toate acțiunile aveau ca numitor comun sublinierea avantajelor înființării G.A.C. și direcționarea luptei împotriva chiaburilor. Ele au antrenat zeci și sute de activiști, agitatori, ziarști, cadre didactice, muncitori, femei, utemiști, tineri care acționau din convingere sau din oportunism. S-a urmărit linia trasată de Plenara C.C. al P.M.R. din 3-5 martie 1949 și anume, ca cel puțin la început, colectivizarea să pedaleze pe convingere, dar trebuie spus că măsurile de constrângere nu s-au lăsat prea mult așteptate. Cultura figura printre „armele” cele mai importante ale arsenalului propagandistic¹¹⁴. Toate acțiunile erau aprobate de partid în cadrul Comisiei de propagandă și agitație condusă la nivel județean de Ilie Tomescu¹¹⁵. Demersurile culturale puneau în practică sarcinile reieșite din *Planul de Stat* și din alte documente elaborate la nivel central¹¹⁶. Periodic se stabileau planuri de muncă și se făceau analize privind îndeplinirea lor, urmărindu-se să se promoveze „beneficiile agriculturii socialiste”¹¹⁷.

În cursul lunii martie 1949 s-au organizat pe plăși ședințe cu directorii căminelor culturale și cu bibliotecarii, unde s-a discutat despre intensificarea muncii culturale prin creșterea numărului de cititori, serbări, abonamente la revista „Albina”, întreceri între căminele culturale, șezători, expuneri, conferințe, vizionări de filme, expoziții de carte¹¹⁸. Evenimentul major care a direcționat formele și amploarea acțiunilor cultural-propagandistice l-a reprezentat Conferința județeană a căminelor culturale din 27 aprilie 1949, având ca scop principal lămurirea țăranilor pentru a înființa G.A.C. Desfășurată în sala Teatrului „Tudor Vladimirescu” din Târgoviște, conferința preciza cu fermitate:

„Căminele culturale au sarcina de a contribui din plin la pregătirea condițiilor pentru transformarea socialistă a agriculturii. Ele sunt factori mobilizatori în acțiunea de lămurire a țăranimii sărace și mijlocașe asupra avantajelor lucrării pământului cu mijloace mecanizate în mari gospodării colective. Cu ajutorul organizațiilor de bază P.M.R., căminele trebuie să folosească toate mijloacele pe care le au la dispoziție: biblioteci, radio, conferințe, serbări, etc. pentru a contribui din plin la desfășurarea

¹¹³ *Ibidem*-PJ: dosar 9/1950, f. 91.

¹¹⁴ Kligman, Verdery, 2015: 238.

¹¹⁵ DJDBAN-PCR: dosar 19/1949, f. 71.

¹¹⁶ *Ibidem*, dosar 39/1950, f. 9.

¹¹⁷ Kligman, Verdery, 2015: 240, vezi și DJDBAN-PCR: dosar 39/1950, f. 9.

¹¹⁸ „Chemarea”, V, nr. 138 din 29 martie 1949, p. 2.

unei campanii largi și bine pregătită, în această privință. Tot prin cămine, urmează să se facă o largă popularizare a realizărilor P.M.R., guvernului și Comitetului Provi-zoriu Județean, cerându-se și concursul U.T.M. care trebuie să agite masele în acest sens. În sfârșit, printr-un schimb mai larg de experiență între echipele artistice de la sate și cele din întreprinderi, urmează să se cimenteze și mai mult legăturile dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare”¹¹⁹.

Se atrăgea atenția că toate căminele culturale trebuiau scoase de sub influența chiaburilor „eliminându-i imediat din Sfat dacă acest lucru nu s-a făcut până în prezent”. Autoritățile comuniste cereau „promovarea elementelor strâns legate de interesele clasei muncitoare”¹²⁰. În perioada următoare, activitatea de agitație a cămi-nelor s-a intensificat iar paleta acțiunilor culturale s-a diversificat, dincolo de emo-țiile artei aflându-se interesul politic major al trecerii la colectivizare¹²¹. Au apărut preocupări noi: s-au reparat aparatele de radio, s-au trimis cărți noi la biblioteci, s-au organizat caravane cinematografice care prezentau filme în 45 de comune pe lună. În octombrie 1949 au început cursurile pentru pregătirea de noi operatori cinema-tografici¹²². Pentru aceste caravane se foloseau aparatele cinematografice ale cămi-nelor culturale din comunele Valea-Lungă, Gorgota, Bădulești, Răcari și Pietroșița, acoperindu-se astfel toate zonele. În presa comunistă erau publicate apeluri către cei din artă, știință, literatură, îndemnându-i să susțină „marea operă de construire a socialismului în patria noastră” și să lupte „împotriva influențelor imperialiste în cultură.”¹²³. Autoritățile județene atrăgeau atenția că prin diversificarea acțiunilor culturale se putea încuraja acțiunea de colectivizare și de edificare a noilor realități comuniste: „Trebuie să se ducă o muncă și mai susținută, astfel încât țărănimea muncitoare să se adape din plin din izvorul de lumină și cultură pe care P.M.R. l-a pus la îndemâna noastră a tuturor, pentru a ne ajuta să ne croim o viață mai bună”¹²⁴. O atenție specială se acorda cercurilor de lectură, citirii și comentării presei. În cercurile de lectură erau prezentate și „disecate” broșurile *Viața în colhoz*, *Colhozul tractor*, *Știința pentru toți*, revista „Albina”, etc. Se dădea atenție agitației vizuale (lozinci, portretele liderilor comuniști, drapele etc.), organizării de expoziții de carte și fotografii cu ocazia unor evenimente (conferințe, congrese, Ziua de 23 august ș.a.). Inaugurarea noilor G.A.C.-uri era însoțită de spectacole de muzică și dansuri, fanfară, afișarea unor lozinci și a portretelor liderilor comuniști.

Cărțile noi erau popularizate în căminele culturale, în cinematografe și în cadrul unor standuri organizate în întreprinderi¹²⁵. Ample acțiuni cultural-propagan-distice au avut loc pe 25 septembrie 1949 cu prilejul aniversării ziarului „Scânteia”, când pe stadionul din Târgoviște au prezentat spectacole numeroase cămine culturale

¹¹⁹ *Ibidem*, nr. 139 din 9 mai 1949, p. 2.

¹²⁰ DJDBAN-PCR: dosar 39/1950, f. 9.

¹²¹ Stoica Stan, „Rolul rezervat presei scrise în aparatul de propagandă pentru colectivizarea agriculturii (perioada 1949-1950)”, în Rusan (editor), 1999: 670.

¹²² „Uzina și ogorul”, I, nr.1 din 7 noiembrie 1949, p. 2.

¹²³ *Ibidem*.

¹²⁴ *Ibidem*.

¹²⁵ DJDBAN-PCR: dosar 44/1950, f. 3.

din județ. Ziarul „Chemarea”, dând o coloratură politică acestor manifestări, scria că dâmbovițenii „au arătat că sunt ferm hotărâți să apere prin munca și lupta lor dreptul la pace, fericire și viața nouă socialistă”¹²⁶. Acțiunile culturale de la sate erau monitorizate în rubricile „Viața de partid” și „Din lumea satelor” din ziarul „Uzina și ogorul”, unde se atrăgea atenția ca „fiecare să știe să cucerească noi poziții pe drumul către socialism și să apere ceea ce a cucerit”¹²⁷. Aici erau date exemple de cămine culturale, cum era cel din comuna Vulcana Pandlele, care organizau activități educative pe baza *Îndrumătorului cultural* (ghid primit de toate căminele culturale), asigurând totodată condiții corespunzătoare: săli reparate și încălzite, material propagandistic, etc. Comitetul județean P.M.R. considera că pe perioada iernii 1949-1950 trebuia intensificată propaganda culturală la sate, țăranii având destul timp liber.

Ca urmare, pe 12 noiembrie 1949, în colaborare cu Comitetele P.M.R. ale plășilor a fost elaborat *Planul de muncă pentru activitățile culturale la sate* care prevedea: deschiderea de cursuri serale țărănești, cercuri de studii, cursuri duminicale, audiții colective la radio, seri culturale, manifestări culturale, întâlniri ale țăranilor cu agronomi și cu ingineri de la S.M.T. și G.A.S., vizite la S.M.T. și G.A.S. ș.a.¹²⁸

Cu sprijinul organizațiilor locale ale P.M.R. s-a trecut la transpunerea în practică a acestor măsuri. În scurt timp, la nivel de județ s-au deschis 25 cursuri serale și 125 de cercuri de lectură, satele au fost împărțite pe sectoare și în fiecare sector s-a înființat o casă de lectură, agitatorii s-au implicat în citirea colectivă a gazetelor, etc.¹²⁹ Periodic se făceau analize exigente la nivel de plasă privind propaganda culturală și se cerea intensificarea efortului pentru răspândirea la sate a presei comuniste dâmbovițene și a ziarelor centrale „Scânteia”, „Scânteia satelor”, a revistei „Veac nou”. Organele județene de partid centralizau rezultatele, laudând plășile fruntașe, pe responsabilii cu propaganda și pe agitatori: Titu (responsabil N. Spiridon), Găești (Ghiță T.), Ghergani (D. Ștefan), Bilciurești. Totodată erau criticate plășile cu rezultate slabe: Fieni, Pucioasa, Valea Mare, Matei Voievod, cauza principală fiind considerată munca slabă în organizațiile de partid (situația se referă la finele anului 1949)¹³⁰.

Comitetul județean P.M.R. atrăgea atenția că fiecare membru de partid trebuia „să considere ca o datorie a sa intensificarea muncii politice și culturale la sate pentru răspândirea măreței învățături a lui Marx, Engels, Lenin și Stalin”¹³¹. În cadrul campaniei propagandistice erau prezentate cu ocazia manifestărilor culturale, rezultatele la lucrările agricole obținute de formele noi de organizare a activității (întovărășirile, G.A.S., C.A.P. Văcărești), acțiunile de înfrumusețare a localităților prin muncă obștească, realizarea unor lucrări de infrastructură, repararea unor poduri și podețe, etc.

Un rol important în această campanie îl avea U.F.D.R. – filiala Dâmbovița, înființată în februarie 1948, având la conducere pe Maria Necula – secretar județean.

¹²⁶ „Uzina și ogorul”, I, nr. 164 din 2 octombrie 1949, p. 1.

¹²⁷ *Ibidem*, II, nr. 9 din 9 ianuarie 1950, p. 3.

¹²⁸ DJDBAN-PCR: dosar 39/1950, f. 9.

¹²⁹ *Ibidem*, dosar 39/1950, f. 10.

¹³⁰ „Uzina și ogorul”, I, nr. 164 din 2 octombrie 1949, p. 1.

¹³¹ *Ibidem*, II, nr. 9 din 9 ianuarie 1950, p. 3.

Acțiunile sale la sate erau variate: cursuri de alfabetizare, constituirea unor echipe artistice, serbări, acțiuni de curățenie și înfrumusețare a satelor, articole în presă, spectacole urmate de citirea din *Îndrumătorul cultural* a textului cu tema „Foloasele asocierii în vederea lucrărilor pământului cu mijloace mecanizate”, colectarea de bani și ajutoare pentru copiii săraci¹³². În articolul din 8 martie 1949, intitulat semnificativ „Chemarea femeii”, liderul U.F.D.R., Maria Necula arăta că femeile aveau datoria să ia parte la efortul de a „crea și a construi o altă lume, în locul vieții imorale de aventuri și desfrâu care caracterizează pe femeia clasei aristocrate burgheze”¹³³.

O atenție importantă era acordată centrelor de alfabetizare. În ianuarie 1950, în Dâmbovița existau 1 059 de astfel de centre unde învățau 31 268 de cursanți, depășind astfel cifra de 15 000 de persoane stabilită de Ministerul Învățământului Public¹³⁴. Campania cultural-propagandistică era puternic susținută de presa comunistă prin diverse modalități: articole laudative despre participarea sătenilor la reconstrucția satelor, încurajarea colaborării dintre țărănime și muncitorime (muncitorii organizau caravane la sate pentru repararea uneltelor agricole)¹³⁵, articole despre grija P.M.R. pentru sănătatea și viața țăranilor (scrisori de mulțumire adresate ziarelor de țărani trimiși în stațiuni de odihnă)¹³⁶, lămuriri privind modul de organizare și de plată a activității în G.A.C.¹³⁷, informații despre întreceri între comune în cadrul campaniei agricole (plasa Pucioasa)¹³⁸. Comitetul județean P.M.R. era direct interesat de eficientizarea presei în efortul de atragere a țăranilor în G.A.C. În acest scop, aveau loc periodic, pe plăși, consfătuiri cu corespondenții de presă ai ziarelor „Scânteia” și „Uzina și ogorul” în care se prezentau binefacerile „colectivei”, schimburi de experiență¹³⁹.

Având în vedere faptul că în Dâmbovița ritmul de constituire a G.A.C. era lent, pe 21 decembrie 1949, ziarul „Uzina și ogorul” cerea intensificarea muncii culturale de convingere a țăranilor despre avantajele sistemului socialist în agricultură. De asemenea, se preciza că trebuiau îmbinate activitatea culturală cu evidențierea rezultatelor pozitive obținute în producție de cei asociați, precum și cu promovarea în continuare a „modelului” sovietic¹⁴⁰. Pe 11-12 martie 1950 s-a organizat consfătuirea cu corespondenții de presă ai ziarelor „Scânteia” și „Uzina și ogorul”, prilej cu care s-au făcut precizări despre cum trebuia făcută presa pentru a-i încuraja pe țărani să se înscrie în colectiv. Se acorda atenție deosebită conferințelor pentru popularizarea S.M.T-urilor, G.A.C.-urilor și G.A.S.-urilor, la care era planificată participarea a 20% din populație¹⁴¹. Campania cultural-propagandistică a continuat cu intensitate pe toată perioada colectivizării și, în viziunea comunistă, aceasta trebuia să aibă un „conținut progresist”¹⁴².

¹³² „Chemarea”, V, nr. 140 din 11 aprilie 1949, p. 3.

¹³³ Necula, 1949 : 4.

¹³⁴ „Uzina și ogorul”, II, nr. 12 din 30 ianuarie 1950, p. 1.

¹³⁵ „Chemarea”, V, nr. 139 din 5 aprilie 1949, p. 3.

¹³⁶ „Uzina și ogorul”, I, nr. 4 din 27 noiembrie 1949, p. 3.

¹³⁷ „Uzina și ogorul”, I, nr. 22 din 9 aprilie 1950, p. 2.

¹³⁸ *Ibidem*, nr. 17 din 6 martie 1950, p. 4.

¹³⁹ „Uzina și ogorul”, I, nr. 22 din 9 aprilie 1950, p. 2, vezi și DJDBAN-PCR: dosar 44/1950, f. 3.

¹⁴⁰ „Uzina și ogorul”, I, din 21 decembrie 1949, p. 1.

¹⁴¹ DJDBAN-PCR: dosar 39/1950, f. 9.

¹⁴² *Ibidem*: 10.

„Modelul” sovietic

Un rol important în campania propagandistică l-a avut prezentarea așa zisului „model” sovietic – în fapt fiind vorba despre evidențierea „marilor succese” ale agriculturii din U.R.S.S. Această acțiune se încadra în procedeul pedagogic numit învățarea prin exemplu, care-i implica pe oameni direct, adesea la modul „încarnat” și reprezenta un aspect tipic al propagandei comuniste¹⁴³. Comitetul județean P.M.R. Dâmbovița, urmând recomandările autorităților centrale, mergea pe ideea că argumentele factive aveau un impact puternic asupra mentalității țăranilor. Propaganda cuprindea mai multe modalități: prezentarea impresiilor țăranilor dâmbovițeni care în iulie 1949 vizitaseră U.R.S.S. (astfel de vizite erau o modalitate folosită și de alte județe)¹⁴⁴, articole laudative la adresa metodelor și a rezultatelor din agricultura sovietică, recenzii de cărți inspirate din „marile victorii” ale U.R.S.S., acțiuni inițiate de A.R.L.U.S. (conferințe, seri culturale, cinstirea zilei de 7 noiembrie-Ziua Marii Revoluții Socialiste din Octombrie), articole despre Stalin la împlinirea vârstei de 70 de ani pe 21 decembrie 1949, apeluri către țărani, prezentarea în presă a unor fotografii despre „viața îmbelșugată” din satele sovietice, inaugurarea în ziarul „Chemarea” a rubricii „Note din U.R.S.S.”, acțiuni inițiate de căminele culturale (serbări, citirea presei, etc), înființarea în județ a unor cercuri și filiale A.R.L.U.S., etc.¹⁴⁵

O campanie intensă s-a făcut în jurul vizitei efectuată în U.R.S.S., în iulie 1949, de trei țărani dâmbovițeni: Radu Toma (comuna Frasin), Maria Dumitru (comuna Petrești), Grigore Dumitru (comuna Băleni Români). Pe 2 august 1949, la revenirea acestora din vizită, ziarul „Chemarea” le adresa pe prima pagină urarea „Bine ați venit!” Cei trei au fost primiți la Târgoviște cu onoruri în Sala de festivități a Uzinelor Metalurgice, în prezența conducerii județene a P.M.R. și a membrilor Comitetului Provizoriu Județean. Cu acest prilej, Ilie Tomescu-secretarul Secției de Agitație și Propagandă a Județenei P.M.R. arăta că țăranii dâmbovițeni, oaspeți ai U.R.S.S., „s-au înapoiat convinși de superioritatea regimului socialist și a agriculturii socialiste, devenind astfel militanți ai muncii de lămurire pentru transformarea socialistă a agriculturii noastre înapoiate, într-o agricultură modernă, socialistă, în spiritul *Rezoluției C.C. al P.M.R. din 3-5 martie 1949*”¹⁴⁶.

Ziarul „Chemarea” prezenta pe larg impresiile celor trei dâmbovițeni, concentrate pe două aspecte. Primul aspect se referea la „bunăstarea” țăranilor sovietici: „Ceea ce am văzut acolo- zicea Maria Dumitru – întrece toate închipuirile ce îmi făceam după spusele tovarășilor de partid sau din cele ce citisem. Ochii mei au văzut viața bună pe care o trăiesc cetățenii sovietici”¹⁴⁷. La rândul său, Radu Toma se arăta copleșit de vizită: „Am văzut în marea țară a socialismului drumul spre fericire”¹⁴⁸. Al doilea aspect sublinia nevoia de a se trece la constituirea G.A.C-urilor ca modalitate de a aduce bunăstarea în satele dâmbovițene: „Pentru țăranimea sovietică, greutățile vieții au fost înlăturate și voi căuta mereu – declara Grigore Dumitru – să lămuresc pe cei de

¹⁴³ Kligman, Verdery, 2015: 248.

¹⁴⁴ Breazu, 2015: 191.

¹⁴⁵ DJDBAN-PCR: dosar 16/1949, f. 27.

¹⁴⁶ „Chemarea”, V, nr. 157 din 8 august 1949, p. 1.

¹⁴⁷ *Ibidem*.

¹⁴⁸ *Ibidem*.

la noi ce înseamnă traiul într-o țară socialistă, demascând pe cei care ar mai încerca să răspândească minciuni pe socoteala marilor noștri prieteni de la răsărit”¹⁴⁹.

Același ziar îi informa pe țărani dâmbovițeni că cei trei se vor deplasa în diverse sate pentru a prezenta experiența sovietică și a sublinia binefacerile colectivizării. Astfel, în numărul din 15 august 1949 se preciza: „De azi înainte, zile și nopți la rând, tovarășii Maria Dumitru, Radu Toma și Grigore Dumitru vor sta de vorbă cu toți țărani săraci din județul nostru, lămurindu-i asupra vieții fericite pe care o trăiesc oamenii sovietici, viață pe care vor trece și ei – treptat – s-o construiască”¹⁵⁰. Este important de precizat că în mod sistematic, presa comunistă prezenta impresiile laudative la adresa U.R.S.S. ale celor trei țărani dâmbovițeni, focalizate pe marile „binefaceri” ale colectivizării. De pildă, ziarul „Uzina și ogorul” din 19 februarie 1950 scria: „Noi ne înapoiem acasă convinși că agricultura sovietică este cea mai înaintată din lume, că colhoznicii sunt cei mai fericiți din lume. Noi vom face totul ca să ajutăm cu experiența noastră acumulată în U.R.S.S., la lupta pentru construirea socialismului în România”¹⁵¹.

În a doua parte a anului 1949, cei trei dâmbovițeni, deveniți cei mai aprigi susținători ai „modelului” sovietic, s-au deplasat în diferite localități rurale unde au făcut prezentări ale „binefacerilor” colectivizării raportate la realitatea sovietică și, pentru a fi mai convingători, le arătau țăranilor spice de grâu aduse din U.R.S.S. După fiecare întâlnire, presa ținea să sublinieze, într-un evident ton propagandistic, faptul că tot mai mulți țărani se arătau convinși de „modelul” sovietic. Spre exemplu, după întâlnirea lui Grigore Dumitru, organizată la Bilciurești cu țăranii din zona de sud a județului la jumătatea lunii august 1949, ziarul „Chemarea” scria cu o evidentă exagerare: „Luând sfârșit marea adunare, țăranii săraci și mijlocași din aceste comune s-au îndreptat către casele lor, convinși că numai alături de U.R.S.S. și punând în practică experiența ei vor putea să construiască o viață mult mai bună și fericită”¹⁵².

La rândul ei, Maria Dumitru a dat o „mână de ajutor” la convingerea țăranilor din comuna Văcărești pentru înființarea, pe 14 august 1949 a primei G.A.C. din județ, fiind prezentă la festivitatea de inaugurare. Grigore Dumitru, devenit președintele Comitetului provizoriu din comuna Băleni Români, s-a implicat în constituirea la începutul anului 1950 a întovăririi din comună care cuprindea 200 de țărani și 164 de hectare. În presă se făceau referiri la experiența sovietică, ajungându-se la exagerări evidente. Spre exemplu, se menționa că la G.A.S. – Răzvadul de Sus, prin aplicarea metodelor sovietice „vișii cresc văzând cu ochii,” iar în alte G.A.S.-uri se economisea motorina cu 15-20% la lucrările agricole¹⁵³. Ziarul „Uzina și ogorul” din 19 februarie 1950 adresa îndemnul: „Să învățăm din bogata experiență sovietică”¹⁵⁴.

Nu erau ocolite în presă aspectele politice din U.R.S.S., fiind elogiată *Constituția stalinistă*. Se atrăgea atenția asupra semnificației articolului 12 din *Constituția U.R.S.S.*: „Cine nu muncește nu mănâncă”¹⁵⁵. De asemenea, presa publica diverse lozinci de

¹⁴⁹ *Ibidem*.

¹⁵⁰ *Ibidem*, nr. 158 din 15 august 1949, p. 1.

¹⁵¹ „Uzina și ogorul”, II, nr. 15 din februarie 1950, p. 3.

¹⁵² „Chemarea”, V, nr. 159 din 23 august 1949, p. 3.

¹⁵³ „Uzina și ogorul”, II, nr. 17 din 15 aprilie 1950, p. 3.

¹⁵⁴ *Ibidem*, II, nr. 15 din 19 februarie 1950, p. 3.

¹⁵⁵ „Uzina și ogorul”, I, nr. 5 din 4 decembrie 1949, p. 1.

evidențiere a contribuției „marelui vecin” de la Răsărit la democrație, socialism și pace: „Trăiască Partidul Comunist Bolșevic al U.R.S.S., stegarul frontului democrației și socialismului”, „Glorie Armatei Sovietice, eliberatoarea țării noastre, apărătoarea păcii și libertății popoarelor”¹⁵⁶. Încă de la apariția sa din 7 noiembrie 1949, ziarul „Uzina și ogorul” publica scrisorile trimise de țărani în care aceștia își arătau – chipurile – preocuparea pentru a cunoaște realizările din U.R.S.S. Așa de pildă, C. Mocanu – țaran muncitor la G.A.C. „Victoria socialismului” din comuna Văcărești scria: „Dorim ca în paginile ziarului să aflăm cât mai multe din realizările pe care tovarășii noștri țărani colhoznici din URSS le obțin zi de zi, pentru ca astfel, învățând de la ei să putem ajuta la transformarea socialistă a agriculturii”¹⁵⁷.

În conformitate cu circulara C.C. al P.M.R. s-a înființat Comisia județeană pentru organizarea „Săptămânii prieteniei româno-sovietice” (1-7 noiembrie 1949). Activitățile erau diverse și elogiau U.R.S.S.: conferințe, serbări, filme sovietice, expoziții de carte, distribuirea în județ a materialelor de propagandă realizate de Editura P.M.R., prelucrarea *Tezelor elaborate de C.C. al P.M.R.* În județ s-au înființat 148 secțiuni A.R.L.U.S, 1183 de Colțuri roșii¹⁵⁸. Comisia județeană de propagandă și agitație avea în atenție extinderea secțiunilor A.R.L.U.S. și „întărirea lor cu elemente corespunzătoare”¹⁵⁹.

Căminele culturale organizau variate acțiuni de reliefare a succeselor din agricultura sovietică: serbări, conferințe, omagierea lui Stalin, evidențierea realizărilor și a nivelului de trai din satele sovietice, prezentarea unor cărți cu impact politic (*Istoria U.R.S.S., P.M.R., partid de tip nou, forța conducătoare în R.P.R., etc.*), amenajarea unor expoziții cu fotografii din U.R.S.S. ș.a. Diverse formații artistice se deplasau la sate și promovau încrederea în noua agricultură de tip socialist, care urma să aducă țăranilor bunăstarea. Elevii școlilor erau angrenați în astfel de spectacole pe care le prezentau în satele din zonă¹⁶⁰. În colaborare cu A.R.L.U.S. se organizau întâlniri cu țăranii din diverse sate pentru a le prezenta semnificația romanului sovietic *Spre culmi* (de A. Sacse), al cărui erou principal îl întruchipa pe „*homo sovieticus*,” devotat construcției socialiste. Finalul acestor întâlniri cuprindea concluzii în interesul transformării socialiste a agriculturii: însămânțarea la timp și după metode agrotehnice moderne, superioritatea G.A.C. ca formă de organizare a muncii, folosirea „măreței” experiențe a sovietelor ș.a.¹⁶¹

Dincolo de propaganda comunistă

În anii 1949-1950, colectivizarea, declarată oficial ca o activitate de convingere a sătenilor, se dorea a fi o acțiune bine pregătită care să se desfășoare treptat¹⁶². În fapt, asigurările că nu se vor face colectivizări fără consimțământul sătenilor s-au dovedit a fi simple manevre politice¹⁶³. Acțiunile propagandistice încercau să pre-

¹⁵⁶ *Ibidem*, nr. 1 din 7 noiembrie 1949, p. 1.

¹⁵⁷ *Ibidem*.

¹⁵⁸ DJDBAN-PCR: dosar 19/1949, f. 96.

¹⁵⁹ *Ibidem*, dosar 16/1949, f. 27.

¹⁶⁰ „Uzina și ogorul”, I, nr. 8 din 30 decembrie 1949, p. 2.

¹⁶¹ *Ibidem*, II, nr. 25 din 15 martie 1950, p. 2.

¹⁶² Ionescu, 1995: 222.

¹⁶³ Tănase, 1998:77.

zinte belșugul pe care urma să-l aducă viitoarea organizare de tip cooperatist a agriculturii, dar rezultatele în Dâmbovița nu au fost cele așteptate, cauzele fiind diverse: mentalitatea țăranilor, în care proprietatea asupra pământului era socotită bunul cel mai de preț al gospodăriei sătești, influența în mediul rural a propagandei liberale și național-țărăniste, în Dâmbovița existând puternice tradiții de susținere a acestor partide, inabilitatea și lipsa de pregătire a unor activiști comuniști, superficialitatea unor activiști în munca de îndrumare și control, astfel că unii țărani nu cunoșteau rolul gospodăriilor colective, „șovăiala” unor membri de partid, activitatea necorespunzătoare a unor corespondenți de presă, etc.¹⁶⁴ În anii 1949-1950, dincolo de acțiunile propagandistice, autoritățile comuniste județene au recurs și la măsuri coercitive: cote obligatorii, confiscări de bunuri, intimidare, blamare, critici aduse în presa comunistă, presiuni repetate asupra familiilor pentru a se înscrie în G.A.C., urmărirea fugarilor de la domiciliu, trimiterea în judecată a chiaburilor care „au sabotat planul de însămânțări”, pregătirea și infiltrarea informatorilor care să furnizeze date despre adversarii regimului, urmărirea și condamnarea opozaților, rapoarte și informări periodice „asupra mișcării bandiților, fugarilor și elementelor de sprijin ale acestora, precum și a chiaburilor și a altor dușmani ai poporului”¹⁶⁵. Treptat, măsurile punitive în județ și la nivel de țară se vor înăspri, ajungându-se la „un război total împotriva țăranilor pentru a obține o economie controlabilă”¹⁶⁶.

În Dâmbovița, ținta acestor măsuri erau nu numai foștii fruntași ai P.N.L. și P.N.Ț., caracterizați ca „stafii ale trecutului”¹⁶⁷, ci mai ales chiaburii care, în viziunea autorităților județene erau „dușmanii de moarte ai țăranimii”¹⁶⁸. Aceștia erau percepuți ca adversari ai colectivizării din cauză că nu doreau să-și piardă proprietățile, și împotriva lor s-a dus o luptă cu „toate mijloacele”¹⁶⁹. În accepțiunea de atunci, prin chiabur se înțelegea țăran înstărit, dar Securitatea a extins termenul și la cei din oraș cu o stare materială mai bună (avocați, funcționari, mici proprietari, negustori, preoți, morari, muncitori și chiar fără profesie). Securitatea județeană întocmea tabele cu chiaburi, precizând cu meticulozitate: numele și prenumele, data și locul nașterii, domiciliul, profesia în trecut și în prezent, averea (casă, cazan de țuică, vie, pomi, pământ, moară, etc), atitudinea și acțiunile politice din trecut și din prezent. Există și o rubrică în tabel unde se făcea o caracterizare laconică dar dură: „exploatatori”, „dubioși”, „zgârciți”, „exploatatori de brațe de muncă”, „afaceriști”, „ostili regimului”, „speculanți” etc.¹⁷⁰ Presa comunistă locală („Chemarea”, „Uzina și ogorul”) publica articole de defăimare și intimidare a chiaburilor, caracterizându-i ca „sabotori, reazem al foștilor moșieri”¹⁷¹, „lipitori ai satelor, cu o ură nemărginită împotriva oamenilor muncii,” etc.¹⁷² P.M.R. considera că opoziția țăranimii la colectivizare era organizată de chiaburi și de aceea a pornit împotriva acestora „lupta de clasă”¹⁷³.

¹⁶⁴ DJDBAN-PCR: dosar 44/1950, f. 31.

¹⁶⁵ *Ibidem*-MRT: dosar 11/1950, f. 34.

¹⁶⁶ Tismăneanu, 2005: 146.

¹⁶⁷ „Uzina și ogorul”, I, nr. 2 din 13 noiembrie 1949, p. 1.

¹⁶⁸ „Uzina și ogorul”, II, nr. 48 din 9 octombrie 1950, p. 1.

¹⁶⁹ Tănase, 1998: 76.

¹⁷⁰ DJDBAN-PCR: dosar 44/1950, f. 8, dosar 64/1950, f. 116.

¹⁷¹ „Uzina și ogorul”, I, nr. 4 din 27 noiembrie 1949, p. 1.

¹⁷² „Chemarea”, V, nr. 159 din 23 august 1949, p. 2

¹⁷³ Iosif Toma Popescu, „Teroarea comunistă în câteva episoade”, în Rusan (editor), 1999: 200.

În Dâmbovița au urmat mai multe „valuri” de arestări, în „acord” cu deciziile luate de autoritățile centrale. Ele au început în București și în județe în noaptea de 15-16 august 1949, sub pretext că maniștii plănuiau răsturnarea prin forță a regimului „democrat popular” și au continuat în perioada următoare¹⁷⁴. În anul 1949, în județul Dâmbovița erau arestate 15 persoane de diverse culori politice, îndeosebi liberali și maniști, motivele fiind diferite: critici la adresa colectivizării, „injurii aduse comuniștilor și guvernului”, „răspândire de știri false cu caracter alarmist”, „instigare în rândurile populației că va cădea actualul regim”, „răspândirea de broșuri antisovietice” ș.a.¹⁷⁵ O modalitate folosită de autorități era șantajarea celor arestați pe 15-16 august 1949 și puși în libertate pe 14 februarie 1950. Prin șantaj, unii din cei puși în libertate erau recrutați de Securitate în calitate de informatori, așa cum rezultă din raportul Biroului de Securitate Gura Ocniței din 2 martie 1950, adresat Serviciului județean de Securitate: „Susnumiții au fost prelucrați ca informatori de organele acestui serviciu, urmând ca Dvs. să-i dirijați în bune condițiuni, folosind șantajul asupra lor, exploatând punerea în libertate”¹⁷⁶. În unele localități, prin politica „dezbină și stăpânește” promovată de autorități, s-a ajuns la acte de forță din partea săracilor împotriva chiaburilor. Spre exemplu, în noiembrie 1949, în satul Răscăieți, țărani nu au mai așteptat venirea de la București a proprietarului (chiaburului) Săulescu pentru a le da „dreptul” și, fără aprobare i-au luat porumbul¹⁷⁷. Uneori, starea tensionată din satele dâmbovițene pe tema colectivizării era provocată sau amplificată de oportuniști care, profitând de context, se declarau „înlăcărați” susținători ai P.M.R., pentru ca apoi să ceară drepturi materiale pe seama „burghezilor.” Este edificator cazul lui N. Angelescu din organizația P.M.R. Cojocaru care, cu mare supărare, pe 10 noiembrie 1949 reclama la conducerea centrală a partidului: „După patru ani de muncă în P.M.R., mă văd în pragul iernii, fără nici-o cămașă, izmene, haine, bocanci și lemne. Căci eu nu am putut lua niciun ban de nicăierea, căci am muncit numai voluntar. Vă rog cu lacrimi în ochi, a mi se da efectele și hainele burghezilor”¹⁷⁸.

În cursul anului 1950, măsurile menite să grăbească ritmul colectivizării și să elimine rezistența opoziției s-au diversificat. Un ordin al Direcției Generale a Securității Poporului din 31 ianuarie 1950 solicita urmărirea activităților din G.A.C. „pentru a cunoaște și a împiedica acțiunile dușmănoase”¹⁷⁹. Un raport întocmit de Securitatea dâmbovițeană în martie 1950 privind starea de spirit a populației de la sate ne arată realități diverse. Astfel, în unele sate țărani săraci sperau că prin G.A.C. vor primi mai mult pământ și vor scăpa de sărăcie (satele Bolovani, Pitaru, etc.), în altele (Brâncoveanu, Braniștea, Costești Vale, Beșteloaia, etc.) sătenii erau îngrijorați din cauza zvonurilor că vor fi forțați să intre în G.A.C. și că „vor mânca la cazan”¹⁸⁰. În același raport sunt menționate pe localități „elementele dușmănoase”: foști maniști,

¹⁷⁴ Nițu, 2014: 228.

¹⁷⁵ DJDBAN-MI: dosar 47/1938-1951, f. 179.

¹⁷⁶ DJDBAN-MI: dosar 32/1942-1959, f. 11.

¹⁷⁷ „Uzina și ogorul”, I, nr. 4 din 27 noiembrie 1949, p. 3.

¹⁷⁸ DJDBAN-PJ: dosar 10/1950, f. 7.

¹⁷⁹ Ionescu, 1995: 222.

¹⁸⁰ Cătănuș, Roske, 2004: 130-144.

liberali, ofițeri deblocați din armată, chiaburi. Securitatea atenționa că era nevoie de intensificarea muncii propagandistice¹⁸¹. Pentru a vedea „vigilența” organelor de urmărire, este relevantă adresa din 26 octombrie 1950, trimisă la Târgoviște de Regiunea XI Miliție Prahova în care se cerea o prezentare exactă a cazurilor de împotrivire la politica P.M.R., precizându-se: evenimentul, data, locul, ora când s-a produs, prezentarea faptelor, date asupra autorilor (antecedente politice, apartenența politică, starea civilă, originea socială, starea materială, dacă infractorii au fost prinși și arestați). În cursul aceleiași luni, în baza unui ordin secret, Miliția a început operațiunea de prindere a fugarilor de la domiciliu, culegerea de informații, supravegherea, urmărirea precum și cunoașterea „elementelor de sprijin ale bandiților și fugarilor”¹⁸². Organele de urmărire au întocmit în anul 1950 un tabel cu 134 de țărani săraci și mijlocași „ostili regimului democrat”¹⁸³. Un alt ordin trimis pe 28 octombrie 1950 de Regiunea XI Miliție Prahova cerea să se facă tabele pe localități cu cei care nu au însămânțat grâul, iar aceștia nu mai aveau voie să părăsească localitatea¹⁸⁴. Calvarul acestor măsuri, în care un rol important îl aveau nu numai structurile comuniste, ci și Securitatea, Miliția, Justiția, avea să se amplifice în anii următori¹⁸⁵. Era evident că P.M.R. se inspira din normele și practicile staliniste¹⁸⁶.

În județul Dâmbovița, acțiunile de rezistență împotriva colectivizării au angrenat maniști, liberali, foști legionari, persoane încadrate în Frontul Plugarilor sau fără apartenență politică, intelectuali (cadre didactice, avocați, preoți), ofițeri deblocați din armată, țărani înstăriți, mijlocași și chiar și unii săraci. Acestea se reflectă în presa comunistă și în documentele întocmite de Serviciul județean de Securitate și de Miliția raionului Târgoviște. Rezistența la colectivizare cuprindea forme variate: tergiversarea, amânarea, fuga de acasă pentru a nu semna intrarea în „colectiv”, propagandă între săteni privind pericolul pierderii proprietății private, întâlniri clandestine, zvonuri anticomuniste, refuzul de a preda cotele impuse de stat asupra produselor agricole, critici la adresa regimului privind imitarea colhozurilor sovietice, declararea doar a unei părți din pământul aflat în proprietate, transformarea terenului în islaz pentru a nu da la „colectiv”, comentarii despre politica externă, analogii cu situația grea din U.R.S.S. unde alimentele erau raționalizate, cultivarea speranței că „vin americanii”, răzmerițe¹⁸⁷. Acțiunile de împotrivire se duceau în condiții de dificultate, cauzate de diverși factori: elita politică la nivel central și județean era urmărită, unii fiind condamnați și închiși, P.N.Ț. și P.N.L. erau considerate de autorități partide dizolvate, aveau loc acțiuni de supraveghere și urmărire din partea Miliției și Securității, șantaj, infiltrarea de informatori, supravegherea locuințelor celor socotiți „adversari periculoși”, arestări, metode specifice regimului comunist¹⁸⁸. Cu toate dificultățile existente,

---

¹⁸¹ *Ibidem*: 138.

¹⁸² DJDBAN-MRT: dosar 11/1950, f. 72.

¹⁸³ DJDBAN-MRT: dosar 11/1950, f. 54.

¹⁸⁴ *Ibidem*: 72.

¹⁸⁵ Cătănuș, Roske, 2004: 50.

¹⁸⁶ Bărbulescu, Deletant, Hitchins, Papacostea, Teodor, 1998: 493.

¹⁸⁷ DJDBAN-MI: dosar 32/1942-1959, f.19; dosar 37/193-1967, f. 76; dosar 38/1949-1951, f.101; dosar 45/1932-1951, f. 72; dosar 46/1937-1950, f. 16; dosar 47/1936-1970, f.76.

¹⁸⁸ Nițu, 2014: 229.

în Dâmbovița s-au organizat diverse forme de rezistență împotriva colectivizării și a regimului comunist, la vedere sau în „subteran”¹⁸⁹.

Acestea sunt doar câteva aspecte de dincolo de „cortina” propagandei comuniste și le-am prezentat succint pentru a vedea că acțiunea de colectivizare, nu a însemnat doar convingere de bună voie, ci a existat și o politică a „băului”¹⁹⁰. Amploarea măsurilor coercitive luate de autoritățile județene pentru impunerea colectivizării, precum și formele de rezistență ale dâmbovițenilor împotriva acestor măsuri vor constitui tema unui alt articol.

Concluzii

Începutul colectivizării în județul Dâmbovița (1949-1950) este un subiect neabordat până în prezent. Cercetarea noastră asupra acestei chestiuni importante a istoriei recente caută să scoată la lumină modalitățile folosite de autoritățile comuniste pentru adoptarea „modelului” sovietic în agricultură, fiind prezentate în acest articol cu precădere acțiunile propagandistice, multe și variate. În campania de colectivizare începută în anul 1949 și declarată încheiată în 1962, au fost antrenați mii de membri de partid, activiști, agitatori, absolvenți ai Școlilor de partid, utemiști, membri ai U.F.D.R., A.R.L.U.S și S.M.T., muncitori. Obiectivele esențiale erau atragerea țăranilor la început în întovărășiri, apoi în G.A.C.-uri, precum și denigrarea chiaburilor. În anii 1949-1950, în Dâmbovița, acțiunea de înființare a G.A.C.-urilor a fost condusă de organizația județeană a P.M.R.. Cu toată propaganda, cu toate eforturile, planurile și analizele de lucru periodice făcute de comuniști, colectivizarea a mers lent, cauza principală fiind neîncrederea țăranilor în „colectivă”. Primul G.A.C. s-a înființat pe 14 august 1949 la Văcărești, printre primele din țară, el fiind transformat de presă în „modelul” dâmbovițean al noii agriculturi socialiste. Campania propagandistă a fost intensă și a cunoscut forme variate, dar cu toate acestea, rezultatele, nici în Dâmbovița, nici la nivel național n-au fost cele scontate. Insuccesul propagandistic avea multe cauze, esențială fiind cea care ținea de mentalitatea țăranimii. Atașamentul țăranului față de pământ, vite, gospodărie reprezenta viața sa și de ele se legau „idealurile sale și traiul de zi cu zi”¹⁹¹. Asta explică faptul că în satele dâmbovițene, și în sate din alte județe a predominat solidaritatea țăranilor în fața pericolului colectivizării. Sunt multe cazuri în Dâmbovița când sătenii s-au opus celor care veneau să ia batozele, tractoarele sau alte bunuri ale chiaburilor¹⁹². Astfel de situații erau explicate de autorități prin faptul că „munca politică merge slab”¹⁹³.

Într-o analiză din 18 septembrie 1949, conducerea județeană a P.M.R. Dâmbovița recunoștea că transformarea socialistă a agriculturii era dificilă din cauză că „nu este clar înțeleasă de țăranime” și concluziona că „trebuie să transformăm oamenii și atunci greutatea este mai mare”¹⁹⁴. Sinteze întocmite de Securitate subliniau că „este

¹⁸⁹ DJDBAN-MI: dosar 46/1937-1950, f. 98.

¹⁹⁰ Cătănuș, Roske, 2004: 25.

¹⁹¹ Cătănuș, Roske, 2004: 9.

¹⁹² DJDBAN-PCR: dosar 10/1950, f. 7.

¹⁹³ *Ibidem*, dosar 16/1949, f. 99.

¹⁹⁴ *Ibidem*, dosar 10/1950, f. 7.

nevoie de muncă de lămurire intensă”¹⁹⁵. Începutul colectivizării s-a dorit a fi făcut prin convingere, dar treptat s-a trecut la măsuri de constrângere, culminând cu arestarea și condamnarea unora dintre opozanți. Fără folosirea forței, ar fi fost aproape imposibil să „se încadreze” universul țărănesc în patul procustian al modelului¹⁹⁶. Gheorghe Apostol, unul dintre liderii comuniști, recunoștea că „s-a forțat colectivizarea”¹⁹⁷. Era normal ca acolo unde s-au organizat G.A.C.-uri prin forță să se înregistreze acțiuni dușmănoase din partea sătenilor¹⁹⁸.

E greu să vorbim despre o „cale dâmbovițeană” privind realizarea colectivizării, multe din formele și metodele folosite de autorități fiind întâlnite și în alte județe. O particularitate ar fi că în anii 1949-1950, spre deosebire de alte județe (Sibiu, Arad, Bihor, Năsăud, Rădăuți, Botoșani, Vlașca, Ilfov, Romanai etc.), în Dâmbovița nu s-au înregistrat răscoale țărănești. Cum am putea caracteriza atitudinea sătenilor dâmbovițeni în fața „tăvălugului” colectivizării? În anii 1949-1950, acțiunile propagandistice ale P.M.R. au avut un anume ecou în special în rândul unora din țărani săraci care, oricum nu aveau nimic de pierdut. Dar nici aceștia „nu se îngheșuiau să semneze adeziunea”¹⁹⁹. Ideea colectivizării agriculturii prin convingere, „trâmbițată” de propaganda comunistă nu a avut însă ecoul scontat în rândul mijlocașilor și chiaburilor, din rândul acestora provenind majoritatea opozanților. Tocmai de aceea, autoritățile județene solicitau rapoarte periodice din partea Miliției despre starea de spirit a populației sătești și despre mersul colectivizării²⁰⁰. În anii de după 1950, în Dâmbovița, presiunea colectivizării va crește, se vor diversifica „metodele” (îmbinând promisiunile cu amenințările), dar se vor diversifica și formele de împotrivire, culminând cu răscoala sătenilor din satul Mărcești în februarie 1962²⁰¹.

În fața măsurilor dure și a lipsei de perspectivă (cine să-i ajute?), treptat, cei ce se temeau de colectivizare, după lungi tergiversări, umilințe, amânări, amenințări, brutalități, au trebuit să se înscrie în C.A.P., cei mai mulți mimând că au înțeles noile realități. Era o atitudine adoptată într-o situație disperată, când ei nu-și puteau apăra proprietățile. Colectivizarea s-a făcut fără un fundament legal iar pentru realizarea ei s-au folosit „tactici din cele mai viclene, adaptate de la o regiune la alta de regizori versați și versatili”²⁰². Până la urmă, în anul 1962, colectivizarea agriculturii a fost declarată încheiată în județul Dâmbovița, ca de altfel la nivelul țării, hărâzindu-i pe țărani să-și piardă averea și vocația²⁰³. Drama colectivizării în Dâmbovița nu ne este cunoscută în profunzimea și în dimensiunile ei reale.

---

¹⁹⁵ Cătănuș, Roske, 2004:133.

¹⁹⁶ Kligman, Verdery, 2015: 391.

¹⁹⁷ Apostol, 2011: 128.

¹⁹⁸ Cătănuș, Roske, 2000: 177.

¹⁹⁹ Eugen Negrici, „Rolul literaturii în campania de colectivizare”, în Dobrințu, Iordachi (editori), 2005: 158.

²⁰⁰ DJDBAN-MRT: dosar 11/1950, f. 187.

²⁰¹ Giurescu, 2007: 567.

²⁰² Romulus Rusan, „Prefață” în Popa, 2016: 8.

²⁰³ Romulus Rusan, „Recviem pentru țărani români” în Popa, 2015: 9.

Referințe

- Direcția Județeană Dâmbovița a Arhivelor Naționale, fond Miliția Raionului Târgoviște = DJDBAN-MRT.
- Direcția Județeană Dâmbovița a Arhivelor Naționale, fond Ministerul de Interne- DJDBAN-MI.
- Direcția Județeană Dâmbovița a Arhivelor Naționale, fond Prefectura județului Dâmbovița- DJDBAN-PJ.
- Direcția Județeană Dâmbovița a Arhivelor Naționale, fond Comitetul Județean Dâmbovița al Partidului Comunist Român-DJDBAN-PCR.
- „Chemarea”, 1949.
- „Uzina și ogorul”. 1949, 1950.
- Apostol, Gheorghe (2011) *Eu și Gheorghiu Dej*, București: Editura PACO.
- Bărbulescu, Mihai; Deletant, Dennis; Hitchins, Keith; Papacostea, Șerban; Teodor, Pompiliu (1998) *Istoria României*, București: Editura Enciclopedică.
- Betea, Lavinia (1997) *Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceaușescu, Iliescu*, București: Editura Evenimentul Românesc.
- Berstein, Serge; Milza Pierre (1998) *Istoria secolului XX*, vol. II, București: Editura All.
- Breazu, Florentin (2015) „Începutul colectivizării în județul Vlașca. Studiu de caz-primul președinte al G.A.C.”, în „Memoria-revista gândirii arestate” nr. 91/92 (2-3/2015), editată de Fundația Culturală Memoria.
- Cătănuș, Dan; Roske, Octavian (2000) *Colectivizarea agriculturii în România. Dimensiunea politică, vol.I, 1949-1953*, București: Institutul Național Pentru Studiarea Totalitarismului.
- Cătănuș, Dan; Roske, Octavian (2004) *Colectivizarea agriculturii în România. Represiunea, vol. I 1949-1953*, București: Institutul Național Pentru Studiarea Totalitarismului.
- Curculescu, Marian; Oproiu, Mihai (2017) *Școala dâmbovițeană în secolul XVIII-1948*, Târgoviște: Editura Transversal.
- Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1956) *Articole și cuvântări*, Ediția IV-a, București: Editura de Stat pentru Literatură Politică.
- Deletant, Dennis (1997) *România sub regimul comunist*, București: Editura Fundația Academia civică.
- Dobrincu, Dorin; Iordachi, Constantin (editori), (2005), *Țărănimea și puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949-1962)*, București: Editura Polirom.
- Dobrincu, Dorin; Iordachi, Constantin (coordonatori) (2017), *Edificarea orânduirii socialiste. Violența politică și lupta de clasă în colectivizarea agriculturii din România, 1949-1962*, Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Giurescu, Dinu C. (coord.) (2007) *Istoria României în date*, București: Editura Enciclopedică.
- Giurescu, Dinu C. (coord.) (2013) *Istoria României*, vol. X, *România în anii 1948-1989*, București: Editura Enciclopedică.
- Giurescu, Dinu C. (2015) *România în timpul lui Gheorghe Gheorghiu-Dej*, București: Editura Enciclopedică.
- Gură-Ionescu, Nicoleta (2010) *Dimensiunile represiunii din România în regimul comunist. Dislocări de persoane și fixări de domiciliu obligatoriu*, București: Editura Corint.
- Ionescu, Damian (1949) „Comitetele provizorii trebuie să pornească neîntârziat la muncă,” în „Chemarea”, V, nr. 154 din 18 iulie, p. 1.
- Ionescu, Ghiță, (1995) *Comunismul în România*, București: Editura Litera.
- Istoria Universală*, Larousse, (2006) vol. III, București: Editura Univers enciclopedic.
- Kligman, Gail; Verdery, Katherine (2015) *Țăranii sub asediu. Colectivizarea agriculturii în România (1949-1962)*, București: Editura Polirom.
- Murgescu, Bogdan (coord.) (2001) *Istoria României în texte*, București: Editura Corint.
- Neagoe, Stelian (2007) *Oameni politici români-enciclopedie*, București: Editura Machiavelli.

- Necula, Maria (1949) „Chemarea femeii,” în „Chemarea”, V, nr. 110 din 8 martie, p. 4.
- Nițu, Liviu (2014) *Elita politică istorică (1945-1955)*, București: Editura Mica Valahie.
- Oproiu, Mihai; Stoicescu, Nicolae (1983) *Dicționarul istoric al județului Dâmbovița*.
- Pârvan, Dobrin; State, Radu (2008) *O istorie a Consiliului județean Dâmbovița*, Târgoviște: Editura Bibliotheca.
- Popa, Daniel, (2015) *Povestea familiei Motrescu din Vicovu de Jos. Luptele partizanilor anticomuniști din Bucovina, 1944-1958*, seria „Recviem pentru țăranul român”, nr.1, Fundația Academia Civică, Centrul Internațional de Studii asupra Comunismului.
- Popa, Daniel, (2016) *Pământul tuturor, pământul nimănui. Mărturii despre colectivizarea din Alba, Mureș, Hunedoara*, seria „Recviem pentru țăranul român”, nr.4, Fundația Academia Civică, Centrul Internațional de Studii asupra Comunismului.
- Rusan, Romulus (ed.) (1999) *Analele Sighet 7. Anii 1949-1953. Mecanismele terorii*, București: Fundația Academia Civică.
- Roske, Octavian (1995) „Colectivizarea agriculturii. Represiunea Totală 1957-1962”, II, în „Analele Totalitarismului”, an III, nr. 2.
- Roske, Octavian (1995) „Colectivizarea agriculturii. Represiunea Totală 1957-1962”, IV, în „Analele Totalitarismului”, an III, nr. 4.
- Roske, Octavian (1996) „Colectivizarea agriculturii. Represiunea Totală 1957-1962”, V, în „Analele Totalitarismului”, an IV, nr. 1.
- Scurtu, Ioan (2007) *Istoria contemporană a României (1918- 2007)*, București: Editura Fundației „România de mâine”.
- Tănase, Stelian (1998) *Elite și societate. Guvernarea Gheorghe Gheorghiu-Dej (1948-1965)*, București: Editura Humanitas.
- Tismăneanu, Vladimir (2005) *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, București: Editura Polirom.
- Zimbrea, Jeni (1949) „Tare frumoasă este munca la G.A.S.”, în „Uzina și ogorul”, I, nr. 7 din 21 decembrie, p. 3.

TIMIȘOARA ÎN DECEMBRIE 1989. REVOLUȚIE SAU COMPLIT EXTERN?

Dumitru TOMONI*

TIMISOARA IN DECEMBER 1989. REVOLUTION OR EXTERNAL PLOT? (Abstract)

On December 16th in Maria Square of Timisoara, a solidarity action to support pastor Laszlo Tökés, ends in a mutiny, against Ceausescu regime, standing for an outbreak of discontent towards an oppressive and dictatorial regime. Following a bloody Sunday and two more days of a state of siege, Lorin Fortuna, taking advantage of the outburst of a general strike in all industrial units of the city, announces from the balcony of the Opera House the setting up of the first free political structure, "Frontul Democratic Roman" (the Romanian Democratic Front). Thus, Timisoara becomes the first free city in Romania, and the leaders of the Front launch an appeal towards all the big cities of the country to follow their example. The very same day, Lugoj is the first city to answer the appeal. The following day, Arad, Caransebes, Resita, Cluj, Sibiu, Brasov and Bucuresti do the same. Ceausescu is thus, forced to flee from the top of the building housing the Central Committee of the Romanian Communist Party.

Over the years, the events which took place in Timisoara were considered both a spontaneous mutiny changed into a revolution, and a plot coming from outside the country, being led by secret services.

Keywords: *December 1989, Timisoara, mutiny, revolution, plot, secret services.*

În cele aproape trei decenii scurse de la revolta timișorenilor din 16-22 decembrie 1989, ce a marcat începutul răsturnării regimului de dictatură a lui Nicolae Ceaușescu, evenimentele petrecute în cea mai dramatică săptămână a municipiului de pe Bega au suscitāt diverse interpretări. Cele mai des susținute au fost revolta spontană a timișorenilor nemulțumiți de regimul totalitar și complotul extern pus la cale de serviciile secrete străine, dornice de a-l înlătura pe Ceaușescu de la putere.

Indiscutabil, la sfârșitul anului 1989 după căderea zidului Berlinului și înlăturarea regimului Jivcov din Bulgaria, milioane de români credeau și sperau că urmează regimul Ceaușescu. Starea de nemulțumire generalizată a românilor și evoluția situației internaționale făceau ca foarte mulți să estimeze și să comenteze în cercuri intime atât iminenta răsturnare a regimului dictatorial cât și o modalitate de realizare. Forma nu putea fi decât violentă „deoarece statul totalitar dobândise o

---

* Prof. dr. Liceul Teoretic „Traian Vuia” Făget, vicepreședinte SȘIR.

„Studii și articole de istorie”, vol. LXXXVI, 2019, pp. 121-134.

structură polițienească avansată, bazată pe o teroare care tindea să nimicească orice manifestare de opoziție încă de la nivelul individului, fără a se putea vorbi de o manifestare potrivnică a unui grup mai numeros”¹.

Starea de spirit potrivnică regimului Ceaușescu și speranța multor români că inevitabilul se va produce erau lucruri cunoscute de autoritățile comuniste. Așa se explică, printre altele, și măsurile excepționale de securitate luate cu ocazia Congresului al XIV-lea al PCR din 20-24 noiembrie 1989. Evenimentele din Bulgaria² – înlăturarea lui Todor Jivkov din funcția de secretar general al Partidului Comunist Bulgar au accentuat panica puterii și au sporit măsurile de vigilență și de propagandă. O întregă armată de activiști de partid și U.T.C. a fost mobilizată pentru a deturna sensul acestor evenimente. În Timișoara au fost convocați la Clubul C.F.R. de către secretarul cu probleme de propagandă al P.C.R. Timiș Vasile Bolog până și profesorii care predau istoria și științele sociale în școlile județului, pentru a nu cădea sub influența celor auzite sau văzute la posturile de radio și de televiziune străine și a-i convinge că în România regimul are un „viitor de aur”.

În după-amiaza zilei de 16 decembrie 1989, în Piața Maria, acțiunea de solidarizare cu pastorul László Tökés, expresie a unui civism recunoscut timișorenilor, s-a transformat într-o revoltă anticeaușistă, expresie a răbufnirii nemulțumirilor față de un regim agresiv și dictatorial. După o duminică sângeroasă, cea mai cumplită zi din istoria modernă a orașului Timișoara³, „ziua celor opt bătălii ale timișorenilor cu dictatura”⁴ și alte două zile de asediu, în 20 decembrie 1989, pe fondul declanșării grevei generale în toate întreprinderile mari din oraș, Lorin Fortuna anunța din balconul Operei constituirea primei formațiuni politice libere, Frontul Democrat Român, ce-și schimba în scurt timp denumirea în Frontul Democratic Român. Astfel, Timișoara devenea primul oraș liber din România, iar liderii F.D.R. vor lansa un apel către toate orașele țării de a urma exemplul Timișoarei, apel căruia orașul Lugoj i-a dat curs în aceeași zi, iar Aradul, Caransebeșul, Reșița, Clujul, Sibiu, Brașovul și Bucureștiul în ziua următoare, obligându-l pe Ceaușescu să fugă de pe clădirea Comitetului Central al P.C.R.

Pentru prima dată varianta complotului extern în declanșarea revoltei timișorenilor a fost susținută de Ceaușescu în ședința Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R. din 17 decembrie 1989:

„Aici este amestecul cercurilor din afară, al cercurilor străine de spionaj, începând cu Budapesta pentru că el [László Tökés-n.n.] a dat un interviu. De fapt, lucrurile sunt cunoscute. De altfel este cunoscut și faptul că atât în răsărit, cât și în apus toți discută că în România ar trebui să se schimbe lucrurile. Și-au propus și cei din răsărit și cei din apus să schimbe și folosesc orice”⁵.

Și mai explicit a fost Ceaușescu în teleconferința din seara zilei de 20 decembrie: „Este necesar să se explice tuturor cetățenilor, încă din această seară, că toate aceste

¹ AMRT, *Sinteza aspectelor rezultate din anchetele efectuate de Parchetul Militar în perioada 1990 – 1994, în cauzele privind evenimentele din decembrie 1989*: 2.

² Tănase, 1999: 233.

³ Milin, 1990: 67.

⁴ Medeleț, Ziman, 1990: 12-14.

⁵ Bălan, Rado, II, 1989: 7.

incidente grave de la Timișoara au fost organizate și dirijate de cercurile revanșarde, revizioniste, serviciile de spionaj străin, cu scopul clar de a provoca dezordine, de a destabiliza situația din România, de a acționa în direcția lichidării independenței și suveranității teritoriale ale României”⁶. Pentru Ceaușescu, complotul extern era mai mult decât evident:

„Din datele de care dispunem până în prezent, se poate declara cu deplină certitudine că aceste acțiuni cu caracter terorist au fost organizate și declanșate în strânsă legătură cu cercurile reacționare, imperialiste, iredentiste, șovine și cu serviciile de spionaj din diferite țări străine. Scopul acestor acțiuni antinaționale a fost acela de a provoca dezordine în vederea destabilizării situației politice, economice, de a crea condițiile dezmembrării teritoriale a României, distrugerii independenței și suveranității patriei noastre socialiste”⁷.

La fel ca în cazul revoltei de la Brașov din 15 noiembrie 1987, Ceaușescu nu putea accepta ideea că românii nu-l mai vor, „cel mai iubit fiu al poporului” punând revolta timișorenilor pe seama serviciilor secrete străine.

La scurt timp după înlăturarea lui Ceaușescu, ziariști și analiști dornici de senzațional, sau legați prin interese de fostul regim comunist, Securitate sau Armată, au lansat varianta complotului extern pus la cale de serviciile secrete sovietice și americane pentru înlăturarea regimului dictatorial. Prezența agenților străini destabilizatori încă din primele momente ale revoltei va fi îmbrățișată, la început mai timid, dar odată cu trecerea timpului și sporirea nemulțumirilor față de noua putere postdecembristă, tot mai zgomotos, devenind chiar o modă. În acest sens, excelează prin tenacitatea dovedită de-a lungul timpului Alex Mihai Stoenescu⁸, dar și alți exegeți ai evenimentelor din decembrie 1989⁹. În aceeași logică a rolului primordial jucat de agenții străini în declanșarea și organizarea revoltei timișorenilor, sunt prezentate evenimentele din Timișoara și în volumul colectiv intitulat „Armata română în Revoluția din Decembrie 1989”, coordonat de Costache Codrescu și apărut în două ediții. Dacă Stoenescu susținea implicarea Marilor Puteri, – și în special a Uniunii Sovietice –, pentru a reabilita Securitatea¹⁰, volumul colectiv încerca să justifice intervenția Armatei în reprimarea protestatarilor.

Susținătorii teoriei complotului extern orchestrat împotriva lui Ceaușescu de către ruși și americani, vorbesc de selecționarea și instruirea specială a unor transfugi români aflați în lagărele din Ungaria ce urmau să fie trimiși în special în zona Banatului și Transilvaniei pentru a desfășura acțiuni destabilizatoare. Aceștia trebuia ca „în momentul în care se semnala un conflict într-o localitate din zonă... să se deplaseze urgent acolo, să-l amplifice și să-l direcționeze”¹¹.

Un alt grup diversionist ar fi fost trimis de serviciile sovietice sub forma unor turiști aflați în tranzit spre Iugoslavia, cu autoturisme particulare, în medie de 80-100 de mașini pe zi. Tot în această perioadă s-ar fi intensificat și activitatea unor persoane

⁶ Bălan, Rado, II, 1989: 24.

⁷ Oșca, Munteanu, Tomoni, Șimăndan, 2009: 359.

⁸ Revoluția 2007: 205-212.

⁹ Cesereanu, 2009: 99-101; Teodorescu, 1992; Nicolaescu, 1995; Nicolaescu, 2005; De la regimul 2008.

¹⁰ Revoluția 2007: 207.

¹¹ Teodorescu, 1992: 49; Nicolaescu, 2005: 52.

„cunoscute ca agenți sovietici care desfășurau activități de propagandă asupra unor intelectuali filo-sovietici din Timișoara”¹². Cine erau acei intelectuali filo-sovietici cu influență în mediul intelectual timișorean, nu ni se spune și nici noi nu am putut afla până astăzi.

Susținătorii complotului străin i-au atribuit un anumit rol și fostului consul general al Iugoslaviei la Timișoara, Marko Atanaskovici considerat a fi agent al serviciilor speciale ungare, care ar fi întreținut relații strânse cu personalitățile locale și care „circula frecvent între România și Iugoslavia, uneori trecând frontiera de 2-3 ori pe zi”¹³. Or, se știe că atât revoluționarii din Comitetul cetățenesc constituit în sediul Comitetului Județean Timiș al P.C.R., cât și cei din balconul Operei, au făcut eforturi repetate pentru ca lista de revendicări să ajungă la consulul iugoslav și prin intermediul său să fie transmisă la ambasadă și la agenția Taniug¹⁴.

Tot pe seama agenților străini a fost pusă și prima manifestare din decembrie 1989 de ostilitate față de regimul dictatorial. În noaptea de 10/11 decembrie au fost împrăștiate pe străzile Timișoarei manifeste cu un conținut exclusiv anticeaușist: „Jos dictatura!”, „Jos tirania ceaușistă!” și „Moarte dictatorului!”. A doua zi, la primele ore ale dimineții milițienii au fost mobilizați pentru adunarea acestor manifeste. Pentru că nu au fost identificați autorii acestei acțiuni și nimeni nu și-a asumat această formă de protest, atât Alex Mihai Stoenescu¹⁵ cât și Sergiu Nicolaescu¹⁶ au considerat că agenții străini au împrăștiat aceste manifeste pentru a provoca forțele represive și a-i pregăti pe timișoreni.

Aceiași agenți străini ar fi acționat în zilele de 15 și 16 decembrie 1989 în jurul casei pastorului László Tőkés pentru a transforma o acțiune de solidarizare cu pastorul ce urma să fie evacuat în baza unei hotărâri judecătorești, într-o formă de protest față de regim. „Toți aceștia – declara fostul șef al Serviciului Român de Informații, Virgil Măgureanu – împreună cu alte grupări, așa-zisele grupuri de turiști sovietici... în mașini Lada, tineri atletici, persoane care se mișcau întotdeauna grupat” i-ar fi instigat pe timișoreni la revoltă¹⁷. Potrivit lui Sergiu Nicolaescu, printre cei aflați în jurul casei lui Tőkés, organele de filaj au identificat „agenți ai spionajului străin care încercau să își piardă urma în mulțime”¹⁸. Nu numai că niciunul dintre miile de timișoreni ce s-au perindat atunci prin casa pastorului nu a văzut vreun străin, dar nici organele Securității locale nu au confirmat această supoziție așa cum vom vedea în paginile următoare.

Nici condamnarea lui Tőkés nu ar fi fost întâmplătoare, el fiind „cel mai mare dușman al unității naționale”¹⁹ și în același timp „doar un pretext bine urmărit și exploatat de forțele externe”²⁰. Dacă motivele acestei condamnări au fost elucidate de

---

¹² Nicolaescu, 2005: 52.

¹³ Nicolaescu, 2005: 53.

¹⁴ Suci, 1990: 229-231.

¹⁵ Stoenescu, 2004: 325-326.

¹⁶ Nicolaescu, 2005: 54.

¹⁷ De la regimul 2008: 15.

¹⁸ Nicolaescu, 2005: 55.

¹⁹ De la regimul 2008: 169.

²⁰ Tinu, 2001: 19.

Marius Mioc²¹, în ceea ce privește rolul pastorului Tőkés în revoluția din Timișoara, lucrurile sunt și mai clare. Parafrazându-l pe Nicoale Bălcescu în încercarea de a stabili legătura dintre revoluția pașoptistă europeană și cea din Țările Române, putem spune răspicat că încercarea de evacuare a pastorului reformat a fost doar ocazia și nu cauza revoltei timișorenilor. Că lucrurile stau așa și nu altfel, o dovedesc atât apelurile repetate ale pastorului adresate în 16 decembrie celor adunați în fața casei parohiale de a se împrăștia pentru a nu da ocazia unor incidente, cât și faptul că în după-amiaza acelei zile acțiunea timișorenilor de solidarizare cu Tőkés se transformă în revoltă împotriva dictaturii lui Ceaușescu.

Un alt moment controversat legat de începutul revoltei timișorenilor și de posibila prezență a unor grupuri „de șoc” este cel al spargerii vitrinelor în zilele de 16 și 17 decembrie. Dexteritatea cu care unii spărgeau vitrinele, calmul și seninătatea afișată au atras atenția unor martori oculari. Astfel, Vasile Andraș mărturisea că: „Se spărgeau vitrinele la librăria din colț, la tutungerie. Treaba asta o făceau patru tineri tunși zero, îmbrăcați în haine civile, având niște bâte, zic eu speciale, lungi de 1,70-1,80 m prevăzute la capete cu verigi metalice. Ei spărgeau, dar nu luau nimic, aveau ceva parcă doar împotriva vitrinelor, lucru pe care de altfel îl executau într-adevăr cu plăcere”²². „Cele mai multe vitrine – își amintește și Sandu Hanuș – au fost sparte de un grup de șapte-opt persoane având niște bastoane, – de unde?, cum de veniseră astfel pregătiți? – ca și sticle de băutură.”²³ De aceea, unii exegeți ai evenimentelor din Timișoara văd în aceste grupuri „mercenari străini în acțiuni de diversiune” sau pur și simplu acțiuni de diversiune făcute de Securitate și Armată pentru a justifica reprimarea demonstrațiilor²⁴.

În sinteza privind anchetele efectuate de Parchetele Militare se consemnează:

„În timpul și pe fondul acțiunii de protest s-au produs și multe acțiuni violente (spargerea geamurilor, a vitrinelor, incendierea unor spații) și chiar provocări la adresa armatei... Lucru curios, în contra acestor acțiuni nu s-a reacționat de către forțele de ordine, căroră părea că le convine această situație poate pentru a-și legitima intervenția. Este acel moment când își manifestă prezența presupuse elemente diversioniste (neidentificate) cu rol atât de controversat. Cum organele de Miliție stăteau în expectativă, se poate aprecia că aceste elemente, indiferent de apartenența lor, acționau din ordine și din «rațiuni superioare»”²⁵.

În aceeași logică, scriitorul Vasile Popovici crede că diversiunea s-a întors împotriva inițiatorilor: „După părerea mea, această acțiune era menită să-i facă pe oameni să se gândească la bunurile obștești, la prăpădul, la vandalismul care se întâmpla, și cum să se desolidarizeze... Cred că a fost un calcul prost: abia așa lumea a înțeles că ceva foarte grav, ceva îngrozitor, ceva ce-i în stare să stupefieze toată lumea, ceva se întâmpla, se întâmplă, și abia acest lucru era în stare să zguduie conștiința”²⁶.

---

²¹ Mioc, 2002.

²² Suciu, 1990: 118.

²³ Suciu, 1990: 71.

²⁴ Nicolaescu, 2005: 58.

²⁵ AMRT, *Sinteza aspectelor rezultate din anchetele efectuate de Parchetul Militar în perioada 1990-1994, în cauzele privind evenimentele din decembrie 1989*: 40-41.

²⁶ Milin, 1997: 15.

Marea majoritate a protestatarilor prezenți în acele zile pe străzile orașului nu împărtășesc astfel de supoziții considerând că spargerea vitrinelor era o formă de protest față de regim și față de intervenția dură a forțelor de represiune. Nu este exclusă nici prezența în aceste grupuri a unor indivizi certați cu legea sau pur și simplu mânați de dorința de a fura și nici a unor oameni ai Miliției și Securității din dorința de a-i compromite pe demonstranți și a justifica represiunea. Poetul Nicolae Bădilescu consideră că spargerea vitrinelor în seara de 16 decembrie lăsa urme materiale ale protestului și menținea o stare de spirit favorabilă revoltei:

„Grupul nostru a fost cel mai activ, pe Bulevardul Tinereții am spart toate vitrinele...manevrele acelea au favorizat evenimentele din zilele următoare și cine le condamnă e un tâmpit ori un nenorocit de comunist, pentru că ele au avut un rol important! Foarte important! A doua zi, duminică, timișorenii care noaptea dormiseră liniștiți, datorită acelor vitrine sparte și-au spus cuvinte pe care nu le mai rostiseră niciodată: ... înseamnă că se poate ... se pare c-a sosit momentul ... așa că ...”²⁷

Convingerea poetului este împărtășită și de către inginerul Dan Fleșeriu:

„La un moment dat însă, s-a conturat o inițiativă. Personal am apreciat că n-ar fi trebuit să i se dea curs, dar sunt convins că, deși manifestarea s-a soldat cu reale pierderi materiale, nu s-a greșit deloc. «Trebuie să spargem vitrinele!», susținea unul dintre manifestanți, «ca să rămână urme. Acum suntem puțini, peste câteva ore vom merge pe la casele noastre, așa că mâine, cum în ziare, la radio ori la televiziune nu se va spune nimic, nu va ști nimeni de manifestarea noastră. Însă dacă mâine se vor vedea aceste urme, s-ar putea ca în seara ce vine să fim mai mulți. Mai mulți și mai puternici»”²⁸.

La fel gândea și regizorul Ștefan Iordănescu:

„Mergând în coloană, tot înaintând, s-a creat între noi, între manifestanți, o relație aparte, de atașament, de prietenie, și mai ales de dorință de a face ceva deosebit. Ideea care s-a conturat cel mai exact a fost că trebuia să lăsăm urme, dovezi că trecuserăm pe acolo și... Chestia cu urmele avea de fapt bătaie dublă. Pe de-o parte devenea un avertisment pentru nenorociții de comuniști de la putere, pe de altă parte un imbold pentru ceilalți timișorenii... și-așa, luat de entuziasmul general, le zic feciorilor ăloră «Băieți, hai să facem ceva să se știe că am fost pe străzi, că am strigat lozinci...» Și m-am apropiat de vitrină, m-am întors și am dat cu cotul în ea cât am putut de tare! Atât le-a trebuit flăcăilor,că au sărit și dă-i cu ce aveau la îndemână, în cel mai rău caz cu cotul, ca mine”²⁹.

Și inginerul Mircea Gașpar credea că spargerea vitrinelor avea un efect mobilizator:

„Vitrinele sparte ne-au mobilizat, ne-au dat curaj, fiecare ne-am zis, acum e momentul și am ieșit în oraș...”³⁰

Nici maiorul Nicolae Mavru, Șeful Serviciului de Filaj nu a identificat „mercenari străini” în rândul celor care spărgeau vitrine: „Menționez că spargerea

²⁷ Suciu, 2008: 97.

²⁸ Suciu, 1990: 35.

²⁹ Suciu, Bogdan, 2011: 183-184.

³⁰ Suciu, Bogdan, 2011: 187.

geamurilor și alte acte huliganice au fost începute de trei copii de 10-12 ani țigani, fiind urmași la început de 3-4 tineri prost îmbrăcați apoi de circa 40-60 alți tineri”³¹.

În unele situații, argumentele folosite pentru a justifica o intervenție străină la Timișoara sunt de-a dreptul hazlii. Astfel, comandantul U.M. 01185 relatează că în dimineața zilei de 17 decembrie coloana de militari prezenți la defilare în Piața Operei „a devenit un adevărat magnet, fiind înconjurată de persoane cu înfățișare și îmbrăcăminte ce nu arătau a fi din Timișoara (subl. n.)”³². Dacă ar fi fost vorba de un sat din zona Munților Apuseni s-ar fi putut vedea o diferență între portul localnicilor și cel al străinilor, dar într-un oraș studențesc și multiethnic cum este Timișoara greu se pot face astfel de diferențieri. La fel de exagerată ni se pare și afirmația că în aceeași zi „au început să apară câteva drapele cu însemnele de stat ale Ungariei”³³. Niciunul dintre miile de demonstrați nu confirmă existența unor drapele maghiare, mai mult în acea stare de spirit era greu de presupus că cineva ar fi comis o asemenea imprudență.

Indiscutabil că în acele zile au fost în Timișoara turiști străini, în special din Republica Moldova. Problema nu este legată de prezența lor ci de numărul și implicarea efectivă în declanșarea și catalizarea revoltei timișorenilor. De aceea, în timpul procesului de la Timișoara, în perioada în care acesta a fost strămutat la București, generalul Cornel Bădoiu, președintele completului de judecată, a solicitat informații de la Direcția Generală a Pașapoartelor și Controlul Trecerii Frontierelor care țineau o evidență pe zile și pe ore cu privire la toți străinii care intrau și ieșeau din țară. „Ce am constatat?, declara Bădoiu într-un interviu realizat în anul 1992. Că fenomenul nu era în creștere, ci în descreștere, adică numărul străinilor care au intrat în țară a scăzut pe măsură ce ne-am apropiat de luna decembrie”³⁴.

Potrivit cercetărilor făcute de Asociația „17 decembrie” Timișoara, în hotelurile din oraș au fost cazați în luna decembrie 1989 un număr de 1638 de turiști străini, mai puțin decât în luna noiembrie când numărul acestora era de 2190³⁵. Posibilitatea cazării unor turiști străini în campingul din oraș era exclusă, deoarece pe timpul iernii acesta era închis. Dacă ar fi stat pe străzi în mijlocul demonstrațiilor sau în mașini parcate în diferite locuri, cu siguranță că ar fi fost identificați atât de către locuitorii orașului care, în acele zile fierbinți, pentru a evita eventuale arestări, au fost într-o continuă mișcare, și, evident, de către forțele represive care erau în stare de alertă. Că nu au fost văzuți străini în rândul demonstrațiilor o spun sute de participanți la acele evenimente. Consemnăm în acest sens mărturisirea fostului deținut politic și senator, Tănase Tăvală: „Părerea mea personală, ca un om care am parcurs în timpul revoluției Timișoara și ziua și noaptea, foarte multe puncte, este că nu au existat teroriști... Nu am constatat existența străinilor sau a cetățenilor români înarmați care să circule printre manifestați”³⁶. Același lucru îl va spune și Dan Voinea, după o cercetare de mai bine de un deceniu a Revoluției din 1989: „în rândul victimelor din toată România,

³¹ AMRT, Nota nr. 2016534/19.12.1989: 4.

³² AMRT, Nota nr. 2016534/19.12.1989: 62.

³³ AMRT, Nota nr. 2016534/19.12.1989: 62.

³⁴ *Caietele Revoluției* 6/2008: 96.

³⁵ Mioc, 2005: 13.

³⁶ *Întrebări* 2001: 154.

nu avem cetățeni străini, decât câțiva jurnaliști... Declanșarea revoluției în România aparține timișorenilor și ei ar fi văzut în rândul lor un cetățean străin, că era ungar, că era neamț, că era american, că era rus, care instiga. Ei nu au fost conduși de nimeni, au fost conduși de propria lor nemulțumire față de regim”³⁷. „Noi nu am identificat până în prezent cetățeni străini în rândul victimelor sau în rândul trăgătorilor” declara fostul șef al Parchetelor Militare la Timișoara. În perioada 16-19 decembrie au fost arestate peste 978 de persoane, participante sau nu la demonstrații, luate de-a valma de pe stradă, din gară, din parcări sau alte locuri, dar între ele nu era nici un cetățean străin. La fel stăteau lucrurile și în privința celor 73 de morți înregistrați până în 22 decembrie 1989 și a celor 296 de răniți. Or, în acele zile vigilența autorităților era maximă, așa cum declară și Anastasiu Gabriel, locțiitorul șefului Direcției I Informații Interne, în 14 ianuarie 1990:

„În aceeași zi de 18 decembrie 1989, în urma (probabil) a ordinului primit de la București, ni s-a cerut să verificăm dacă în rândul persoanelor care au fost reținute de organele de Miliție pentru distrugerile produse în oraș, precum și a celor care erau rănite și duse la spital, sunt cetățeni străini sau cetățeni români care anterior trecuseră ilegal frontiera și fuseseră predați de autoritățile statelor vecine ori reveniseră fraudulos în România. Ni s-a explicat că ceea ce se petrecea la Timișoara a fost inițiat și organizat din exterior și că ar fi fost realizat de cetățeni din categoriile enumerate mai sus, care ar fi desfășurat și acțiuni de instigare”³⁸.

Argumentele cele mai puternice ce infirmă rolul agenților străini în declanșarea revoltei timișorenilor vin din partea rapoartelor oficiale ale Securității și a declarațiilor făcute de lucrătorii acestei instituții sau cei ai Ministerului de Interne. Astfel, Radu Tinu, adjunctul șefului Securității județene, prezent pe străzile orașului împreună cu subalternii săi încă din primele momente ale revoltei, declară la Procesul de la Timișoara că, în urma datelor culese în acele zile „nu a fost nici un element din afară, care să provoace aceste tulburări”³⁹. Întrebat fiind de procuror dacă în urma muncii informative pe care a desfășurat-o a depistat vreun instigator, răspunsul lui Tinu a fost atunci, fără echivoc: „Nu”⁴⁰.

Pe o poziție similară s-a situat la Procesul de la Timișoara și col. Filip Teodorescu, adjunct al șefului Contraspionajului Român, trimis în noaptea de 16 decembrie la Timișoara împreună cu un grup format din 14 ofițeri din diferite direcții ale Departamentului Securității Statului, pentru a identifica agenții străini veniți cu sarcina de a destabiliza situația din România, „dotați cu armament și materiale de propagandă anticomunistă și antiromânească”⁴¹. Ajuns la Timișoara în dimineața zilei de 17 decembrie, Teodorescu este însărcinat de generalul-maior Macri Emil să obțină informații „cu privire la cauzele reale care au generat evenimentul, implicarea unor organizații interesate din Ungaria, inclusiv cu privire la infiltrarea clandestină din rândul cetățenilor români aflați în lagărele din Ungaria, starea de spirit în principalele obiective economice”⁴². „Pe linie de contraspionaj, mi s-a ordonat să stabilesc urgent

³⁷ Întrebări 2001: 139.

³⁸ AMRT, Declarația lui Anastasiu Gabriel din 14.01.1990: 9.

³⁹ Procesul I 2004: 444.

⁴⁰ Procesul I 2004: 459.

⁴¹ Procesul I 2004: 280.

⁴² Procesul 2013: 101.

numărul străinilor din țări occidentale prezenți pe raza județului, împrăștierea și preocupările acestora, iar dacă apar diplomați din București să luăm măsuri de cunoaștere a activităților... Întrucât numărul străinilor prezenți în județ era nesemnificativ, cei mai mulți fiind în vizită la rude în mediul rural, mi s-a ordonat să preiau informațiile de pe toate liniile de muncă, să le triez și să le sintetizez în rapoartele ce urmau a fi transmise prin telex personal generalului – colonel Iulian Vlad”, declara Filip Teodorescu în 12 ianuarie 1990⁴³. În prima informare – în acele zile a trimis trei informări la București – trimisă în 19 decembrie generalului Iulian Vlad, șeful Departamentului Securității Statului, Filip Teodorescu spunea că nu au fost identificați conducători și că „acțiunea este absolut spontană, generată de nemulțumirea generală specifică (sic!) nu numai Timișoarei, ci poate altor județe din țară”⁴⁴. La proces revine asupra caracterului spontan al evenimentelor începute în 16 decembrie precizând că „datele comunicate de noi la București menționau că manifestațiile au fost și sunt spontane și nu se datoresc unei organizări prealabile sau vreunor agenți străini”⁴⁵. Tot la proces, Filip Teodorescu declara fără nici o rezervă că, „pe întreaga perioadă a evenimentelor de la Timișoara, cu toate eforturile depuse, nu am reușit să obținem informații din care să rezulte că agenți ai spionajului străin s-ar fi infiltrat în județul Timiș, în scop de a destabiliza situația”⁴⁶. Din păcate pentru probitatea morală a celor doi reprezentanți ai Securității, peste ani, ei și-au schimbat punctul de vedere asupra evenimentelor de la Timișoara, astăzi fiind, și cu complicitatea mass-media dornice de senzational, unii dintre cei mai vocali susținători ai complotului organizat la Timișoara în decembrie 1989 de serviciile străine împotriva lui Ceaușescu.

Nici generalul maior Emil Macri, șeful Direcției de Contrainformații Economice din Departamentul Securității Statului și nici lt. col. Gabriel Anastasiu, trimiși la Timișoara în același grup de ofițeri, pentru a identifica „instigatori și, mai ales, persoane străine strecurate”, nu vor confirma existența agenților străini. Astfel, Emil Macri îl informa pe Ion Coman în 18 decembrie că nu „a identificat nici un agent străin”, iar pe Iulian Vlad că nu deține „informații din care să rezulte instigatori și persoane care au venit cu scop de destabilizare”⁴⁷.

Același lucru îl susține Macri și în declarația dată în 2 ianuarie 1990: „Rezumând sintetic informațiile obținute ele nu au pus în evidență nici lideri și nici amestecul vreunei puteri străine în producerea evenimentelor de la Timișoara. Raportarea acestor date la eșalonul superior, respectiv generalul I. Vlad, a produs iritare și chiar supărare, dar personal am afirmat că eu nu pot inventa altceva”⁴⁸. Referindu-se la cele petrecute în Timișoara în săptămâna 16-22 decembrie, Gabriel Anastasiu declara în 14 ianuarie 1990 „că acțiunea nu rezultă că a fost organizată din timp de anumite persoane, ci are caracter spontan; că nu au fost stabilite ca participante persoane din atenția serviciilor de informații interne; că cetățenii străini aflați la studii în centrul universitar Timișoara nu au participat și nici nu au manifestat interes

---

⁴³ Procesul 2013: 102.

⁴⁴ Procesul I 2004: 301.

⁴⁵ Procesul I 2004: 315.

⁴⁶ Procesul I 2004: 292.

⁴⁷ Procesul I 2004: 37.

⁴⁸ Procesul 2013: 70-71.

pentru acțiunile de stradă ce se desfășuraseră”⁴⁹. Gabriel Anastasiu declara și la proces că „s-a văzut clar că nu era vorba de instigare, de elemente din acestea transfuge, fugare, ci că era vorba de niște activități la care participau oamenii muncii...” Un alt ofițer de securitate, lt. Col. Gheorghe Carașcă va ajunge la aceleași concluzii:

„Misiunea pe care am primit-o de la generalul Emil Macri a fost aceea de a stabili prin cercetări cine sunt capii evenimentelor din Timișoara și dacă sunt legături cu elementele ostile din afară. Ofițerii de securitate au efectuat cercetări pe linia problemelor menționate mai sus... Menționez că din cercetările efectuate, care au avut loc în Penitenciarul Timișoara, nu au rezultat aspecte care să intereseze organul de securitate”⁵⁰.

Rapoartele și declarațiile de mai sus merită o atenție specială. Toți acești ofițeri superiori, cu funcții de răspundere în Securitate, au fost trimiși la Timișoara cu o misiune specială: de a identifica atât pe conducătorii revoltei cât și pe agenții străini care i-au instigat pe timișoreni. Aceștia, împreună cu organele județene ale Securității, beneficiau de întreaga logistică, aveau oameni în toate zonele fierbinți ale orașului și, mai ales, erau mai mult decât motivați pentru a satisface dorința superiorilor de a eluda cauzele reale ale revoltei și a pune totul în seama agenților străini destabilizanți și instigatori. Nici cei 40 de militari ai Batalionului 404 Cercetare, din Buzau, dislocați în orașul de pe Bega, în perioada 18-22 decembrie 1989, conduși de maiorul Remus Gherculescu, comandantul batalionului, și coordonați de către colonelul Vasile Ioniță, șeful secției cercetare din Direcția de Informații a Armatei nu au putut identifica agenți străini sau conducători ai protestatarilor⁵¹.

Demnă de consemnat este și declarația dată de Iulian Vlad la Curtea Supremă de Justiție, Secția Militară în 11 iulie 1991, în calitatea de martor în procesul revoluției din Timișoara:

„Menționez că misiunea gl. Macri și a celorlalți pe care i-am trimis la Timișoara a fost aceea de a se stabili în primul rînd ce amestec au străinii și străinătatea în declanșarea evenimentelor, întrucît pe baza datelor pe care le dețineam din surse externe, rezulta acest lucru...Evident, cauza de fond însă ce a condus la declanșarea evenimentelor din dec. 1989 la Timișoara – așa cum mi s-a raportat de organul de securitate local și după cum și știam din celelalte date că fenomenul era caracteristic întregii populații din România, a fost nemulțumirea justificată a oamenilor față de condițiile materiale și spirituale în care oamenii erau siliți să trăiască. Dacă nu ar fi existat aceste nemulțumiri, oricîte încercări ar fi făcut străinătatea pentru a-l răsturna pe Ceaușescu și regimul politic impus de el, nu ar fi reușit. Începînd cu noaptea de 16/17 dec. și în continuare pînă în data de 20 dec. 1989 organul de securitate local – col. Sima, cît și gl. Macri și în lipsa lui col. Teodorescu îmi comunicau date din care rezultau că sute de elemente turbulente au devastat orașul și că elementul străin nu rezultă a se fi implicat în continuarea fenomenului”⁵².

Prezența agenților străini era o mai veche obsesie a lui Ceaușescu, – exprimată și cu ocazia revoltei muncitorilor din Brașov în 1987 – care orbit de paranoia puterii

⁴⁹ Procesul 2013: 116.

⁵⁰ Apud Stoenescu, 2004: 485.

⁵¹ Procesul VII 2009: 4330-4331.

⁵² <https://mariusmioc.wordpress.com/2014/05/21/minciunile-istoricului-cristian-troncota-declaratia-lui-iulian-vlad-in-procesul-revolutiei-de-la-timisoara/>

și a cultului personalității nu putea accepta că românii se revoltă împotriva regimului său. Dacă nu au putut fi identificați agenți străini instigatori înseamnă, mai mult ca sigur, că nu au fost, sau nu au avut nici un rol în declanșarea evenimentelor de la Timișoara. Că, între timp, cei care atunci căutau cu disperare agenți străini, dar fără nici un rezultat, sunt astăzi cei mai aprigi susținători ai complotului extern pus la cale la Timișoara, este doar o problemă ce ține de nostalgia vremilor apuse și de o explicabilă dorință de mediatizare. Atitudinea lor s-a modificat pentru prima dată în etapa a doua a procesului de la Timișoara, așa cum mărturisește și Cornel Bădoiu:

„Se vehicula tot mai des ideea că ceea ce s-a întâmplat la Timișoara a fost o diversiune a Ungariei și că cei ce au ieșit în stradă nu erau cetățenii României, ci oamenii «aruncați» de peste graniță, că de fapt «de peste graniță» s-a dorit dezmembrarea României. Această variantă a început să fie susținută în proces și de inculpați, în special de cei de la fostul Departament al Securității Statului. Ulterior a fost îmbrățișată și de inculpații «politici» ca să zic așa”⁵³. „Ea a fost preluată – continuă Cornel Bădoiu – de aproape toți inculpații în procesul CPEX. Merită subliniat faptul că, inițial, cei de la securitate – când i-am interogat prima oară – n-au amintit nimic despre așa ceva, ba, dimpotrivă, au precizat – toți la unison – că nu au avut date din care să rezulte vreun amestec din afară în declanșarea, cel puțin la început, a evenimentelor. Și am în vedere în primul rând pe Macri, Teodorescu Filip, Anastasiu Gabriel etc. Ei însă și-au schimbat poziția pe măsură ce a trecut timpul și atmosfera s-a destins, iar ei nu mai trăiau sentimentul de culpabilitate”⁵⁴.

Cercetarea istorică nu poate fi făcută pe impresii, ci pe documente, iar cele cunoscute până acum converg spre ideea că pe un fond extern favorabil și chiar încurajator revolta timișorenilor a fost declanșată de criza fără precedent a unui regim anacronic și detestat de marea majoritate a românilor.

Cu sau fără prezența agenților străini, protestul timișorenilor a fost hotărât, dramatic și chiar eroic, lucru recunoscut chiar și de către susținătorii complotului extern împotriva lui Ceaușescu. Astfel, într-un interviu acordat lui John Simpson, redactorul-șef pentru știri externe ale BBC, Virgil Măgureanu declara despre rolul agenților străini că „această influență din afară a existat la Timișoara, inclusiv amestecul unor grupuri care au fost anterior pregătite în afară pentru a interveni într-o eventuală revoltă”, dar „nu datorită lor s-a produs revolta populației din Timișoara, ei au facilitat numai o anumită organizare, eventual au dirijat-o... dar în nici un caz nu aceștia au fost oamenii care au determinat cursul evenimentelor din Timișoara și amploarea lor”⁵⁵. În aceiași termeni se exprimă și Sergiu Nicolaescu, afirmând că „atât cursul evenimentelor de la Timișoara, clar anticomuniste, cât și deznodământul lor, au fost determinate în mod fundamental de populația Timișoarei”⁵⁶.

După ce face o prezentare documentată a evenimentelor desfășurate la Timișoara, Peter Siani-Davies ajunge la concluzia că „nici URSS nu a jucat vreun rol important în zilele anterioare fugii lui Ceaușescu”⁵⁷, chiar dacă dorea înlăturarea lui

---

⁵³ *Caietele Revoluției* 6//2008: 95.

⁵⁴ *Caietele Revoluției* 6//2008: 95.

⁵⁵ *Întrebări* 2001: 45-46.

⁵⁶ Nicolaescu, 2005: 51.

⁵⁷ Siani-Davies, 2006: 263.

și nici iredentiștii maghiari⁵⁸. Susținând autenticitatea Revoluției Române, autorul exclude posibilitatea unei conspirații interne, chiar dacă „exista o profundă nemulțumire în armată, în Ministerul de Interne și în cadrul Partidului”⁵⁹. În același timp, el consideră cu deplin temei că teoria conspirațiilor „a apărut în mod constant de la revoluție încoace, mai ales în scrierile celor care încearcă o reabilitare parțială sau totală a fostului regim, pe care-l consideră defectuos, dar cu adevărat românesc”⁶⁰.

Nici istoricul Dennis Deletant, un bun cunoscător al istoriei românilor, nu creditează ideea conspirației externe sau interne decât ca posibile scenarii de înlăturare al lui Ceaușescu: „Importanța comploturilor și a complotiștilor de după revoluție a întrecut cu mult semnificația avută înainte”⁶¹. El consideră că aceste conspirații nu se susțin fiind doar diversiuni:

„O radiografie clară a evenimentelor din timpul revoluției a fost greu de obținut, acestea fiind întunecate de fabricile de zvonuri care, pe lângă Securitate, au fost singurele instituții care au lucrat ore suplimentare în timpul lui Ceaușescu, ca și de diversiunile săvârșite de un șirag întreg de autori care, în confuzia referitoare la unele evenimente ale revoluției, au inventat teorii de conspirații, fără ca acestea să poată fi susținute de dovezile necesare”⁶².

Într-o substanțială și documentată lucrare dedicată revoluției române, Constantin Corneanu prezintă pe larg evenimentele de la Timișoara consemnând că: „Revolta populară a timișorenilor a fost o realitate a Revoluției Române din Decembrie 1989, în timp ce agenții KGB & GRU, și nu numai, rămân doar o ipoteză de lucru neconfirmată, deocamdată, în profida faptului că au fost înregistrați numeroși turiști din fosta URSS pe teritoriul României”⁶³. Cum era de așteptat de la un istoric consacrat, autorul surprinde motivația reală a revoluției timișorenilor: „Nu context existența acestor agenți străini în România, precum și faptul că aveau anumite planuri de acțiune, însă a pune în seama lor izbucnirea revoltei populare de la Timișoara reprezintă o negare a unui adevăr istoric: oamenii s-au revoltat la gândul că regimul Ceaușescu refuză să se predea în fața ISTORIEI și a adevărurilor sale”⁶⁴.

Susținând revolta spontană a timișorenilor, publicistul Radu Ciobotea consideră cu deplin temei că:

„nimeni n-a avut controlul total asupra evenimentelor de la Timișoara. Nici o agentură nu și-a executat scenariul sofisticat, nici o personalitate n-a tras hăturile politice, nici o organizație polițienească sau militară n-a stabilit că așa – și nu altfel – trebuiau să procedeze liderii acelor zile... Realitatea măreață și haotică a acelor zile infirmă zdrobitor miile de comentarii savante care transformau Revoluția timișoreană într-o partitură compusă de unguri și cântată la patru mâini de CIA și KGB”⁶⁵.

Majoritatea zdrobitoare a celor care s-au aplecat cu onestitate asupra evenimentelor de la Timișoara din decembrie 1989, au subliniat determinarea și spiritul de

---

⁵⁸ Siani-Davies, 2006: 271.

⁵⁹ Siani-Davies, 2006: 272.

⁶⁰ Siani-Davies, 2006: 258.

⁶¹ Deletant, 1995: 320.

⁶² Deletant, 2006: 260.

⁶³ Corneanu, 2014: 475.

⁶⁴ Corneanu, 2014: 485.

⁶⁵ Suci, 2008: IV-V.

sacrificiu al timișorenilor. Aceeași stare de spirit rezultă și din sutele de declarații ale participanților la evenimente, așa cum o spune și Ștefan Iordănescu, regizor la Teatrul Național Timișoara: „Revoluția e a noastră, a celor mulți, noi am ieșit în stradă, noi am fost arestați, împușcați, uciși, noi i-am răsturnat pe comuniști, nu *agenturili străine*, despre zilele acelea trebuie să se vorbească cu respect. Cu respect, considerație. Cu venerație împărtășită cu voce tremurândă!”⁶⁶

Cu siguranță serviciile secrete au dorit înlăturarea lui Ceaușescu, devenit un personaj politic anacronic, dar nu s-a dovedit rolul lor în declanșarea și susținerea revoltei de la Timișoara. Dimpotrivă, cei trimiși de Ceaușescu pentru a identifica agenții străini implicați în acele evenimente, profesioniști de necontestat, au negat atunci și în lunile următoare orice implicare externă. Timișorenii au ieșit în stradă și au rezistat singuri o săptămână pentru că nu mai voiau să îndure foamea, frigul și frica, provocate de un regim dictatorial. Serviciile secrete ar fi putut folosi revolta timișorenilor, susținută în zilele de 20 și 21 decembrie și de locuitorii altor orașe din Banat și Ardeal, inclusiv de o parte a bucureștenilor, și pe fondul greșelilor făcute de Ceaușescu, să se implice pentru a pregăti înlăturarea lui și a aduce la conducerea României o echipă dezirabilă. Membrii acestei echipe „au preluat revoluția și i-au modelat finalul în stilul lor, cu riscurile inerente ale unor victime în plus”, susține Ruxandra Cesereanu într-o amplă analiză consacrată evenimentelor din decembrie 1989⁶⁷.

Referințe

AMRT = Arhiva Memorialului Revoluției Timișoara.

Bălan, Romeo; Rado, Gino (2014) *Enciclopedia Revoluției din Timișoara 1989. Vol. II.*

Documente ale revoluției, Timișoara: Edit. Memorialul Revoluției 1989.

Caietele Revoluției, nr. 6 (19)/2008.

Cesereanu, Ruxandra (2009) *Decembrie '89. Deconstrucția unei revoluții*, Editia a II-a, Iași: Edit. Polirom.

Corneanu, Constantin (2014) *Victorie însângerată. Decembrie 1989*, Târgoviște: Edit. Cetatea de Scaun.

De la regimul (2008) = *De la regimul comunist la regimul Iliescu. Virgil Măgureanu în dialog cu Alex Mihai Stoenescu*, București: Edit. RAO.

Deletant, Dennis (1995) *Ceaușescu și Securitatea. Constrângere și disidență în România anilor 1965-1989*, București: Edit. Humanitas.

Deletant, Dennis (2006) *România sub regimul comunist*, ediția a-II-a, București: Edit. Fundația Academică Civică.

Întrebări (2001) = *Întrebări cu și fără răspuns. Decembrie 1989*, Timișoara: Edit. Mirton.

Medeleț, Florin; Ziman, Mihai (1990) *O cronică a Revoluției din Timișoara 16-22 decembrie 1989*, Timișoara.

Milin, Miodrag (1997) *Timișoara în revoluție și după*, Timișoara: Edit. Marineasa.

Milin, Miodrag (1990) *Timișoara 15-21 decembrie 89*, Timișoara.

Mioc, Marius (2005) *Revoluția din 1989 și minciunile din Jurnalul Național*, Timișoara: Edit. Marineasa.

---

⁶⁶ Suci, Bogdan, 2011: 186.

⁶⁷ Cesereanu, 2009: 227.

- Mioc, Marius (2002) *Revoluția, fără mistere. Începutul revoluției române: cazul László Tőkés*, Timișoara: Edit. „Almanahul Banatului”.
- Nicolaescu, Sergiu (2005) *Lupta pentru putere. Decembrie 89*, București: Edit. Bic All.
- Nicolaescu, Sergiu (1995) *Revoluția. Începutul adevărului. Un raport personal*, București: Edit. Topaz Grup.
- Oșca, Alexandru; Munteanu, Ioan; Tomoni, Dumitru; Șimăndan, Emil (2009) *Revoluția română în Banat*, Craiova: Edit. Sitech.
- Procesul (2013)=*Procesul de la Timișoara*, coordonator Gino Rado, Timișoara: Edit. Memorialul Revoluției 1989.
- Procesul I (2004)=*Procesul de la Timișoara*, vol. I, ediție îngrijită de Miodrag Milin, Timișoara: Fundația Academia Civică.
- Procesul VII (2009)=*Procesul de la Timișoara*, vol. VII, ediție îngrijită de Miodrag Milin, Timișoara: Fundația Academia Civică.
- Revoluția (2007)=*Revoluția română din decembrie 1989. Istorie și memorie*, coordonator Bogdan Murgescu, Iași.
- Siani-Davies, Peter (2006) *Revoluția română din decembrie 1989*, București: Edit. Humanitas.
- Stoenescu, Alex Mihai (2004) *Istoria loviturilor de stat în România*, vol. 4 (I), București : Edit. RAO.
- Suciu, Titus (2008) *Lumea bună a balconului*, București: Edit. Institutului Revoluției Române din Decembrie 1989.
- Suciu, Titus (1990) *Reportaj cu sufletul la gură*, Timișoara: Edit. Seicon.
- Suciu, Titus; Bogdan, Vasile (2011) *Candelă împotriva timpului*, Timișoara : Edit. Memorialul Revoluției 1989.
- Tănase, Stelian (1999) *Miracolul revoluției*, București: Edit. Humanitas.
- Teodorescu, Filip (1992) *Un risc asumat*, București: Edit. Viitorul Românesc.
- Tinu, Radu (2001) *Timișoara... no comment*, București: Edit. Paco.

HOW TO MEASURE SOCIAL PROGRESS?

(Abstract)

The paper examines the existing concepts and indicators used for assessing social progress. It starts from the nexus between progress and economic growth, and focuses first on per capita GDP at PPP, using the database built up by Angus Maddison, but then shifts towards alternative approaches such as the Better Life Index, the World Happiness Index, the Social Progress Index, and the Human Development Index, with its special development into Leandro Prados de la Escosura's Historical Human Development Index. It also summarizes the findings of Steven Pinker's analysis on the impact of Enlightenment on human developments since the late 18th century, and on those of Maria Bucur's 'Century of Women', connecting them with Amartya Sen's capabilities approach, and concludes that by all measures global social progress was increasingly significant during the last century.

Keywords: *progress; 20th century; GDP per capita; Better Life Index; Social Progress Index; Historical Human Development Index; capabilities.*

Acest articol nu ambiționează să deschidă (și cu atât mai puțin să închidă) o discuție de ansamblu despre progres și despre eventualele riscuri care amenință omenirea în viitor. Nu este nici o istorie a conceptului de progres, a felului în care acest concept s-a impus în secolele XVIII-XX¹ sau a formelor în care el a fost contestat². Nu intenționăm nici să insistăm asupra distincției posibile între progresul spiritului universal (în sens hegelian), progresul vieții materiale și progresul social, înțeles fie ca nivel al complexității organizării societății, fie în funcție de anumite idealuri de echitate și funcționalitate socială care sunt ele însele istoricește prestabilite; de altfel, valoarea practică a acestor distincții analitice este deseori pusă sub semnul întrebării de suprapuneri, fie ele și parțiale. De aceea, ambiția acestui studiu este mult mai limitată, și anume să prezinte câțiva dintre indicatorii folosiți pentru măsurarea progresului (sub unele dintre ipostazele sale) și să indice magnitudinea acestuia în ultimii 100 de ani.

Încă de la început vom observa că nu există un consens deplin asupra felului în care se măsoară progresul în istorie. Totuși, așa cum explică Alain de Benoist, cele mai multe interpretări leagă progresul de creșterea economică:

---

* Profesor universitar, Universitatea din București, Facultatea de Istorie & președinte, Societatea de Științe Istorice din România. E-mail: bogdan.murgescu@istorie.unibuc.ro.

¹ A se citi mai ales Bury, 1920 și Pollard, 1968.

² De exemplu Meadows et alia, 1972 sau Wright, 2004.

„Dar, mai presus de toate, teoria progresului persistă în versiunea sa productivistă. Ea hrănește ideea că o creștere nelimitată este totodată normală și dezirabilă, și că un viitor mai bun depinde de un volum mereu mai mare de bunuri produse, o idee care favorizează globalizarea comerțului. Această idee inspiră totodată ideologia „dezvoltării”, care vede în continuare societățile Lumii a Treia ca (economic) rămase în urma Occidentului și exaltă modelul occidental de producție și de consum ca destin al întregii umanități. Această ideologie a dezvoltării a fost formulată perfect în 1960 de către Walt Rostow, care a enumerat „stadiile” pe care trebuie să le parcurgă orice societate de pe planetă pentru a atinge epoca consumerismului și a capitalismului comercial. După cum arată Serge Latouche, Gilbert Rist și alții, teoria dezvoltării este în cele din urmă doar o credință. Atâta timp cât această credință persistă, va persista și ideologia progresului”³.

Dincolo de criticile care au fost aduse ideii de a lega progresul de creșterea economică, mai ales din perspectiva sustenabilității ecologice, se cuvine mai întâi să examinăm felul cum poate fi măsurată creșterea economică⁴.

Indicatorul sintetic cel mai frecvent folosit în analizele macroeconomice este **Produsul Intern Brut / locuitor** (abreviat: PIB/locuitor). Acest indicator⁵, care are la origine eforturile economiștilor de la National Bureau of Economic Research (NBER) de a măsura volumul activității economice a Statelor Unite în contextul crizei economice din 1929-1933 și scrierile lui Simon Kuznets, a fost inclus în sistemul conturilor naționale, adoptat mai întâi de OECD și în 1953 de către Organizația Națiunilor Unite. PIB/locuitor a cunoscut mai multe actualizări ale metodologiei de calcul, dintre care cea mai importantă este utilizarea parității puterii de cumpărare (abreviat PPP de la Purchasing Power Parity) ca element care elimină distorsiunile cauzate de diferențele dintre nivelul și structura prețurilor din diversele țări și conferă astfel mai multă acuratețe comparațiilor internaționale. O serie consistentă de date pentru PIB/locuitor la PPP a fost publicată în anii 1995-2007 de Angus Maddison, un economist britanic devenit profesor universitar la Groningen, în Țările de Jos⁶; după moartea lui Maddison în 2010, baza de date alcătuită de el este gestionată de Universitatea din Groningen, actualizată periodic cu rezultatele ultimelor cercetări și reevaluări, și pusă la dispoziția publicului interesat.

Datele referitoare la evoluția istorică a PIB/locuitor la PPP sunt categorice: dincolo de variațiile de la nivelul diverselor țări și/sau regiuni geografice, la nivel mondial în secolele XIX-XX a avut loc o creștere exponențială a ratelor de creștere economică. Practic, PIB/locuitor a crescut de 1,42 ori de la începutul erei noastre până în 1820, apoi s-a dublat din 1820 până în 1913 (riguros a crescut de 2,28 ori) și s-a cvadruplat în anii 1913-2003 (de fapt, a crescut de 4,29 ori).

---

³ Benoist, 2008: 16.

⁴ În paragrafele următoare sintetizez idei pe care le-am prezentat mai pe larg în Murgescu, 2015.

⁵ Despre istoria și implicațiile acestui indicator există mai multe monografii recente, unele foarte critice. A se vedea mai ales Philipsen, 2015; Lepenies, 2016 și Masood, 2016.

⁶ Deși în România s-a impus folosirea denumirii „Olanda”, oficial numele statului este „Regatul Țărilor de Jos” (în neerlandeză „Koninkrijk der Nederlanden”), în cadrul căruia Olanda este doar una dintre provinciile istorice, la fel ca și provincia Groningen (situată în nordul acestui stat), cu capitala în orașul Groningen.

Tabelul nr. 1: Creșterea PIB/locuitor la nivel mondial⁷

Perioada	PIB/locuitor la PPP (dolari internaționali Geary-Khamis 1990)	Rata medie anuală de creștere (%)
1	467	
1-1500		0,02
1500	566	
1500-1820		0,05
1820	667	
1820-1870		0,54
1870	873	
1870-1913		1,31
1913	1526	
1913-1950		0,88
1950	2113	
1950-1973		2,91
1973	4091	
1973-2003		1,56
2003	6516	

Folosirea produsului intern brut ca principal indicator sintetic al activității economice a generat multe critici, unele pornind de la modul de calcul care exclude componentele non-comerciale ale activității economice, altele de la neglijarea sustenabilității ecologice și/sau economico-sociale a creșterii economice. Cele mai substanțiale dintre aceste critici au fost sintetizate de raportul Comisiei pentru măsurarea performanței economice și a progresului social, comisie cunoscută sub numele Comisia Stiglitz-Sen-Fitoussi (economistul american Joseph Stiglitz a fost președinte al comisiei, indianul Amartya Sen a fost consultant, iar francezul Jean-Paul Fitoussi coordonator executiv). Raportul a evidențiat nevoia de a pune în centrul politicilor economice sustenabilitatea și calitatea vieții, precum și pe cea de a concepe bunăstarea umană prin analiza integrată a veniturilor, consumurilor și averii acumulate⁸. Acest raport a stat apoi la baza unor completări ale sistemelor de indicatori folosiți de Eurostat și de O.N.U., precum și la cea a Inițiativei O.E.C.D. pentru o viață mai bună (Better Life Initiative), lansată în 2011, și care cuprinde printre altele și calcularea unui indice (Better Life Index, abreviat BLI) care ia în considerare 11 dimensiuni ale stării de bine, fiecare dimensiune cuprinzând unul sau mai mulți indicatori considerați relevanți. Cele 11 dimensiuni sunt: locuirea (condițiile de locuire și costurile asociate acesteia); veniturile și averia financiară acumulată; locurile de muncă,

⁷ Maddison, 2007: 382-383. De menționat că ultima actualizare a bazei de date Maddison, deși a schimbat baza de calcul în dolari internaționali 2011 și a adus unele corecturi punctuale datelor referitoare la diverse țări (inclusiv România), nu oferă încă date agregate la nivel mondial (MPD 2018), ceea ce ne-a determinat să folosim acum datele publicate în Maddison, 2007. Chiar dacă datele de pe coloana cu valori absolute se vor schimba semnificativ prin schimbarea unității de referință, cele din coloana cuprinzând ratele medii anuale de creștere au mari șanse să rămână stabile.

⁸ Stiglitz et alia, 2010.

veniturile, siguranța locurilor de muncă și șomajul; viața în comunitate și calitatea rețelelor sociale de sprijin; educația; mediul; guvernanta și participarea democratică; sănătatea; satisfacția de viață și nivelul de fericire; securitatea personală, omuciderea și rata agresiunilor; balanța între timpul de muncă și viața personală⁹. Istoricii economiei au reacționat pozitiv la această dezvoltare a bazei de indicatori, au lansat proiectul Clio Infra, susținut instituțional de Institutul Internațional de Istorie Socială de la Amsterdam și de universitățile din Utrecht, Groningen și Tübingen, și au publicat un important volum dedicat analizei bunăstării globale în ultimele două secole¹⁰. Cei 22 de co-autori care au participat la acest volum au abordat 11 aspecte considerate semnificative pentru bunăstarea umană – tendințele demografice, PIB/locuitor, salariile reale, educația, speranța de viață, înălțimea oamenilor, securitatea personală, instituțiile politice, calitatea mediului, inegalitatea veniturilor și inegalitatea de gen – și au discutat tendințele generale de-a lungul perioadei de referință, explorând totodată și variantele calculării unui indice compozit al bunăstării umane. Una dintre concluziile importante ale acestei cercetări este aceea că, pe ansamblul perioadei studiate, indicele compozit al bunăstării umane (chiar agregat în moduri diverse) a crescut per total mai mult decât a crescut PIB/locuitor, și că, mai ales pentru nivelurile mai scăzute de prosperitate, corelația dintre PIB/locuitor și majoritatea indicatorilor (precum și indicele compozit al bunăstării umane) a fost relativ ridicată, ceea ce arată rolul-cheie al capacității de producție totală a unei societăți în asigurarea posibilității oamenilor de a avea acces la resurse esențiale pentru bunăstare. Abia după depășirea unui prag de 4000-5000 de dolari internaționali 1990 Geary-Khamis pe locuitor, gradul de corelare scade, dispersia datelor diversilor indicatori parțiali care intră în compunerea indicelui compozit al bunăstării umane crește și se ajunge la o apropiere a nivelurilor de bunăstare chiar și în condițiile în care deosebirile dintre nivelurile stricte ale PIB/locuitor sporesc la nivel global¹¹.

Alți indicatori care sunt folosiți în ultimii ani sunt **Indicele Global al Fericirii** (World Happiness Index), inițiat de Organizația Națiunilor Unite și care publică rapoarte anuale începând din 2012¹², și **Indicele Progresului Social**, dezvoltat de asociația Social Progress Imperative cu sprijinul specialiștilor de la Massachusetts Institute of Technology și care începând din 2014 publică rapoarte globale agregând date pentru 51 de indicatori grupați în 3 categorii (nevoi umane fundamentale, cu subgrupele hrană și servicii medicale de bază, apă și condiții sanitare, condiții locative, și siguranță personală; fundamente ale bunăstării, cu subgrupele acces la cunoștințe de bază, acces la informații și comunicații, sănătate, și calitatea mediului; oportunități cu subgrupele drepturi personale, libertate personală și posibilități de opțiune, incluziune, și acces la educație avansată)¹³.

⁹ www.oecdbetterlifeindex.org/ (accesat 30.06.2015).

¹⁰ Zanden et alia, 2014.

¹¹ Am sintetizat aici o serie de date și comentarii din capitolul final, elaborat de Auke Rijpma (Zanden et alia 2014: 249-269).

¹² <http://worldhappiness.report/> (accesat 14.01.2019).

¹³ <https://www.socialprogress.org/> (accesat 14.01.2019). De menționat că printr-un acord cu Comisia Europeană, în 2016 a fost publicat și un European Union Regional Social Progress Index, care cuprinde date la nivelul celor 272 regiuni NUTS 2 ale Uniunii Europene (https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/maps/social_progress, accesat 14.01.2019).

Dacă însă datele pentru acești indicatori compoziți nu au încă o dimensiune istorică suficientă pentru analize pe durate mai mari de timp, ceva mai bună este situația pentru **Indicele Dezvoltării Umane** (IDU – în engleză Human Development Index, abreviat HDI). Inspirat de economiștii Amartya Sen și Mahbub ul Haq, Indicele Dezvoltării Umane combină 3 măsuri ale dezvoltării umane, și anume PIB/locuitor, speranța de viață la naștere ca indicator sintetic al stării de sănătate și un indice compozit al nivelului de educație al populației. El a fost adoptat de Programul Națiunilor Unite pentru Dezvoltare (abreviat PNUD), care publică începând din 1990 rapoarte anuale cu privire la situația dezvoltării umane în aproape toate țările lumii¹⁴. Treptat, aceste rapoarte au inclus și date referitoare la diversele forme de inegalitate socială, la măsura în care indivizii beneficiază de libertate, de securitate personală și de posibilitatea de a participa la decizia democratică, și la conservarea mediului, ceea ce le permite să calculeze nu doar indicele clasic al dezvoltării umane, ci și un asemenea indice ajustat pentru a ține cont de inegalitățile sociale (Inequality-adjusted Human Development Index). Potrivit ultimului raport, care cuprinde date pentru anul 2017, pe primul loc în lume se situa Norvegia cu un indice de 0,953 (față de 0,850 în 1990), România ocupa locul 52 cu 0,811 (față de 0,701 în 1990), media mondială a fost 0,728 (față de 0,598 în 1990), iar ultimul loc în lume (dintre cele 189 țări care au raportat date) este deținut de Niger cu un indice de 0,354 (față de 0,210 în 1990)¹⁵. Deși decalajele la nivel global rămân considerabile, iar la nivelul indicelui ajustat pentru a ține cont de inegalități (Inequality-adjusted Human Development Index) sunt chiar mai mari (la nivelul anului 2017 raportul dintre prima țară din clasament, Islanda cu 0,878, și Republica Central-Africană, situată pe ultimul loc cu 0,212, este de peste 4:1)¹⁶, se cuvine să reținem și observația lui Branko Milanovic cu privire la faptul că măsurătorile globale ale inegalităților dintre state trebuie neapărat ponderate funcție de populația statelor respective. Concret, Branko Milanovic arată că inegalitatea veniturilor la nivel global pare să crească atunci când se iau în considerare statele ca entități egale, dar că, atunci când se ponderează funcție de populație, se poate constata o reducere semnificativă a inegalităților globale în ultimele 4 decenii¹⁷. Această observație poate fi confirmată și de studiul evoluției Indicelui Dezvoltării Umane din 1990 încoace.

Căutând să aplice ideea centrală a Indicelui Dezvoltării Umane la o perioadă mai lungă de timp, istoricul spaniol Leandro Prados de la Escosura a adaptat metodologia de calcul și a calculat un **Indice Istoric al Dezvoltării Umane** (în engleză Historical Index of Human Development, abreviat HIHD) la nivel mondial (cu detalieri pentru 8 grupe de țări) pentru 14 repere cronologice din perioada 1870-2007.

---

¹⁴ Rapoartele, datele și metodologia sunt disponibile online la <http://hdr.undp.org/en> (accesat 10.01.2019).

¹⁵ HDR 2018: 26-29.

¹⁶ HDR 2018: 30-33.

¹⁷ Milanović, 2016: 165-169. Explicația pe care o oferă este aceea că în pofida creșterii inegalităților interne în unele state, ca și a eșecurilor altor state (mai ales din Africa), recuperările de decalaje realizate de societăți asiatice foarte numeroase au condus la reducerea semnificativă a inegalităților la nivel global.

Tabelul nr. 2: Indicele Istoric al Dezvoltării Umane¹⁸

Anul	HIHD mondial	HIHD țările OECD	HIHD Europa central-răsăriteană + Rusia
1870	0,076	0,175	0,173
1900	0,107	0,246	0,119
1913	0,122	0,277	0,133
1929	0,157	0,334	0,187
1938	0,185	0,366	0,266
1950	0,210	0,417	0,335
1960	0,263	0,482	0,413
1970	0,307	0,541	0,482
1980	0,334	0,593	0,490
1990	0,367	0,658	0,509
2000	0,416	0,745	0,497
2007	0,460	0,809	0,537

O observație ce merită să fie reținută: potrivit calculelor lui Leandro Prados de la Escosura, descompunerea ratei anuale medii de creștere de 1,3% anual pentru ansamblul perioadei 1870-2007 la nivel mondial indică faptul că sporul adus de creșterea PIB/locuitor a reprezentat doar 0,2%, față de 0,5% aportul creșterii indicelui compozit al nivelului de educație și 0,6% aportul creșterii speranței medii de viață la naștere¹⁹.

Una dintre cărțile recente care discută problematica progresului din ultimele două secole a fost publicată de filosoful american Steven Pinker²⁰. Ca reacție la mizerabilismul care domină o mare parte din dezbaterile publice și la atractivitatea perenă a ideilor regresive, Pinker insistă asupra faptului că rațiunea, știința, umanismul și progresul promovate de Luminism au condus la folosirea cunoașterii pentru îmbunătățirea graduală a celor mai multe aspecte ale existenței umane și au adus omenirii câștiguri care prin acumularea în timp s-au dovedit substanțiale. Dincolo de argumentele generale, în 14 dintre cele 24 de capitole ale cărții sale Pinker examinează evoluțiile din ultimele două secole și jumătate în ceea ce privește durata vieții, starea de sănătate a oamenilor, asigurarea subzistenței alimentare, acumularea de bogăție, inegalitatea socială în conexiune cu îmbunătățirea condiției grupurilor sociale defavorizate, poluarea și problemele mediului, pacea (reducerea numărului și ponderii conflictelor militare), siguranța existențială, terorismul, democrația, egalitatea în drepturi, accesul la cunoaștere, calitatea vieții (incluzând raportul dintre timpul de muncă și *loisir*) și fericirea. În multe dintre aceste capitole concluziile, bazate pe apelul la datele statistice adunate de istorici, sunt previzibile, cum ar fi faptul că speranța medie de viață la naștere a crescut la nivel mondial de la mai puțin de 30 de ani în 1771 la 71,4 ani în 2015 (cu unele țări depășind chiar pragul de 80 de ani)²¹.

¹⁸ Prados de la Escosura, 2015: 230, 233.

¹⁹ Prados de la Escosura, 2015: 236.

²⁰ Pinker, 2018.

²¹ Pinker, 2018: 53-55.

Desigur, s-ar putea argumenta și faptul că prelungirea duratei vieții poate fi și un cadou otrăvit, fie datorită efectelor sociale ale îmbătrânirii populației și ale creșterii ponderii cheltuielilor pentru îngrijirea sănătății unor cohorte tot mai numeroase de oameni vârstnici, fie datorită unei posibile scăderi a calității vieții după depășirea anumitor praguri de vârstă; pe de altă parte însă, chiar și numai enunțarea alternativei de a ne întoarce la o durată mai redusă a vieții, așa cum a fost într-un trecut mai mult sau mai puțin îndepărtat, ne arată absurdul unei asemenea alternative și întărește concluzia că faptul că oamenii trăiesc mai mult decât în trecut este totuși un element de progres. Dacă datele despre durata vieții, accesul la resurse economice, educație și drepturi politice, sau despre declinul morții violente erau poate previzibile, surprinzătoare sunt datele prezentate de Steven Pinker cu privire la evoluția IQ-ului în perioada 1909-2013: în baza a 271 de eșantioane provenind din 31 de țări, el constată că la nivel mondial poate fi constatată o creștere medie de 30 de puncte (pe locul întâi situându-se țările asiatice, unde primele cercetări au fost făcute abia după al doilea război mondial, dar creșterea din 1950 până în 2013 a depășit 35 de puncte)²². Concluzia lui Pinker este categorică: deși oamenii sunt „vulnerabili la iluzii, ego-centrism și uneori stupefiantă prostie”, capacitatea de a combina ideile și de a folosi cunoașterea în scopuri practice a condus la acumulări, care confirmă faptul că „viața este mai bună decât moartea, sănătatea este mai bună decât boala, abundența este mai bună decât nevoia, libertatea este mai bună decât coerciția, fericirea este mai bună decât suferința, iar cunoașterea este mai bună decât superstiția sau ignoranța”²³.

Unul dintre domeniile în care secolul XX a adus progrese notabile sunt statutul și drepturile femeilor. Aceste progrese sunt reconstituite sistematic în cartea dedicată de Maria Bucur „secolului femeilor”²⁴, care arată cum femeile au trecut de la situații de inferioritate socială la statutul de agenți modelatori ai istoriei. Astfel, la începutul secolului XX femeile aveau drept de vot doar în Noua Zeelandă, la finele perioadei interbelice erau deja peste 20 de state în care femeile puteau vota; în a doua jumătate a secolului XX extinderea dreptului de vot pentru femei a devenit mai degrabă regula decât excepția la nivel mondial, iar preocupările femeilor au influențat semnificativ agenda publică la nivel local, național și chiar mondial. În 2017 femeile reprezentau peste 23% dintre parlamentari la nivel mondial, și ocupaseră funcții politice de prim-rang în mai multe state importante. Femeile au reușit să-și îmbunătățească poziția în cadrul familiei, să decidă dacă și când doresc să aibă copii, și să câștige acces la educație, la locuri de muncă și la poziții de conducere în economie. Ele au reușit să contribuie semnificativ la dezvoltarea științei și la creațiile culturale. Desigur, unele inegalități persistă, după cum și deosebiriile dintre state în ceea ce privește drepturile femeilor. Un exemplu doar. În secolul XX a crescut ponderea femeilor în cadrul forței de muncă salariate din industrie și servicii, fenomen stimulat de mobilizarea pe front a bărbaților în primul război mondial, dar în foarte multe situații femeile au fost plătite mai puțin decât bărbații, chiar și atunci când îndeplineau aceeași muncă. Gradual, diferențele de gen în ceea ce privește veniturile salariale s-au redus la nivel

---

²² Pinker, 2018: 241.

²³ Pinker, 2018: 452-453.

²⁴ Bucur, 2018.

mondial considerabil, de la circa 65% în 1960 la circa 30% în 1990, scăderea datorându-se în mai mare măsură creșterii nivelului de educație al femeilor și accesului lor la funcții mai bine plătite decât măsurilor legislative și modificărilor de comportament la nivelul angajatorilor²⁵.

Lista domeniilor în care s-au realizat progrese poate continua. Înainte însă de a încheia această analiză, se cuvine să reflectăm la o observație a lui Amartya Sen, economist indian care a primit premiul Nobel pentru economie în anul 1999. Astfel, el consideră libertatea ca fiind deopotrivă țelul fundamental și principalul mijloc al dezvoltării și afirmă:

„Dezvoltarea constă în îndepărtarea diverselor tipuri de privațiuni de libertate care nu lasă oamenilor prea multe opțiuni și oportunități prin care să-și exercite reprezentarea lor argumentată [în original „reasoned agency” – aș fi preferat ca traducere „acțiunea rațional decisă” – BM]. Îndepărtarea privațiunilor de libertate fundamentale, după cum se susține aici, este *constitutivă* pentru dezvoltare. Cu toate acestea, pentru o mai bună înțelegere a legăturii dintre dezvoltare și libertate trebuie să pătrundem dincolo de acea recunoaștere inițială (care este crucială). În general, importanța intrinsecă a libertății umane, ca obiectiv predominant al dezvoltării, este puternic completată de eficiența instrumentală a libertăților de o anumită natură, cu scopul de a promova libertăți de o altă natură [...]

Această lucrare conturează nevoia pentru o analiză integrată a activităților economice, sociale și politice, implicând o varietate de instituții și multe reprezentări interactive. Ea se concentrează în special asupra rolurilor și interconexiunilor dintre anumite libertăți instrumentale cruciale, incluzând *oportunități economice, libertăți politice, facilități sociale, garantarea transparenței și siguranța protecționistă* [în original „protective security” – aș fi preferat ca traducere „siguranța protectoare” – BM]. Aranjamentele sociale, implicând multe instituții (printre altele, statul, piața, sistemul juridic, partidele politice, media, grupurile de interes public și forumurile de discuții publice) sunt cercetate prin prisma contribuției lor la sporirea și garantarea libertăților fundamentale ale indivizilor, priviți ca agenți activi ai schimbării, și nu ca receptori pasivi ai beneficiilor distribuite²⁶.

În această viziune, progresul social constă în creșterea capabilităților umane, în lărgirea marjei alegerilor pe care le pot face oamenii și în extensia posibilităților de a-și modela activ propria existență. Este de datoria istoricilor să reamintească semenilor faptul că acest tip de progres s-a accelerat considerabil în ultimul secol, iar în cazul generației noastre este perceptibil chiar și la nivelul experienței existențiale individuale. Totodată însă, deși în cazul României ultimele două decenii (cam de la începerea negocierilor de aderare la Uniunea Europeană) sunt o perioadă fastă, de creștere economică și extindere considerabilă a capabilităților celor mai mulți dintre noi, nu trebuie să pierdem din vedere că nimic nu este garantat dinainte, și că va fi nevoie de angajament civic, de coerență și de consecvență pentru ca România să valorifice șansele de progres oferite de apartenența la Uniunea Europeană²⁷.

²⁵ Weichselbaumer, Winter-Ebmer 2005: 508.

²⁶ Sen, 2004: 14-15 (confruntat cu Sen 1999: xii-xiii).

²⁷ Murgescu, 2018: 126.

Referințe

- Benoist, Alain de (2008) 'A Brief History of the Idea of Progress', *The Occidental Quarterly*, vol. 8, Spring 2008, no. 1, pp.7-16. Accesibil online la <https://www.toqonline.com/archives/v8n1/TOQv8n1Benoist.pdf> (accesat 14.01.2019).
- Bucur, Maria (2018) *The Century of Women. How Women have Transformed the World since 1900*. Lanham-Boulder-New York-London: Rowman&Littlefield.
- Bury, John Bagnell (1920) *The idea of progress; an inquiry into its origin and growth*. London: Macmillan and Co. Accesibil online la: <https://archive.org/stream/ideaofprogressin00buryuoft#page/n7/mode/2up> (accesat 14.01.2019).
- HDR (2018) = *Human Development Indices and Indicators. 2018 Statistical Update*. Published for the United Nations Development Programme (UNDP). Accesibil online la http://hdr.undp.org/sites/default/files/2018_human_development_statistical_update.pdf (accesat 10.01.2019).
- Lepenies, Philipp (2016) *The Power of a Single Number: A Political History of GDP*. New York: Columbia University Press.
- Maddison, Angus (2007) *Contours of the World Economy 1-2030 AD Essays in Macroeconomic History*. Oxford: Oxford University Press.
- MPD (2018) = *Maddison Project Database*, version 2018. Bolt, Jutta, Robert Inklaar, Herman de Jong and Jan Luiten van Zanden (2018), "Rebasing 'Maddison': new income comparisons and the shape of long-run economic development", Maddison Project Working paper 10. Accesibil online la <https://www.rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/maddison/releases/maddison-project-database-2018> (accesat 14.01.2019).
- Masood, Ehsan (2016) *The Great Invention: The Story of GDP and the Making and Unmaking of the Modern World*. New York: Pegasus Books.
- Meadows, Donella H.; Meadows, Dennis L; Randers, Jørgen; Behrens III, William W. (1972) *The Limits to Growth. A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. New York: Universe Books. Accesibil online la <http://www.donellameadows.org/wp-content/userfiles/Limits-to-Growth-digital-scan-version.pdf> (accesat 14.01.2019).
- Milanović, Branko (2016) *Global inequality: A New Approach for the Age of Globalization*. Cambridge, Massachussets: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Murgescu, Bogdan (2015) 'Alternativă în măsurarea decalajelor economice la nivelul duratei lungi', în *Economie și istorie: dialog și interdisciplinaritate: in honorem Ioan Lumperdean la împlinirea vârstei de 60 de ani*. Coordonatori: Dana Bako, Iosif Marin Balog, Rudolf Gräf, Răzvan V. Mustață. Cluj-Napoca: Editura Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, pp. 231-241.
- Murgescu, Bogdan (2018) 'Riscul deceniului următor în economie și dilema dacă e bine să-l evităm sau nu', *Cronicle Curs de Guvernare*, nr. 100, octombrie 2018, pp. 124-126.
- Philipsen, Dirk (2015) *The Little Big Number: How GDP Came to Rule the World and What to Do about It*. Princeton: Princeton University Press.
- Pinker, Steven (2018) *Enlightenment Now: The Case for Reason, Science, Humanism, and Progress*. New York: Penguin Books Ltd./Viking.
- Pollard, Sidney (1968) *The Idea of Progress. History and Society*. London: Watts.
- Prados de la Escosura, Leandro (2015) 'World Human Development: 1870-2007', *Review of Income and Wealth*, 61, 2015, no. 2, pp. 220-247.
- Sen, Amartya (2004) *Dezvoltarea ca libertate*. Traducere: Cristina Ionescu, Nora Chiriță. Revizie text: Dan Criste. București: Editura Economică. Ediția originală: *Development as Freedom*. New York: Oxford University Press, 1999.
- Stiglitz, Joseph E.; Sen, Amartya; Fitoussi, Jean-Paul (2010) *Mismeasuring Our Lives: Why GDP Doesn't Add Up*. The Report by the Commission on the Measurement of Economic

Performance and Social Progress. With a Foreword by President Nicolas Sarkozy. New York: The New Press. O formă mai completă este accesibilă online la <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/118025/118123/Fitoussi+Commission+report> (accesat 14.01.2019).

Weichselbaumer, Doris; Winter-Ebmer, Rudolf (2005). 'A Meta-Analysis on the International Gender Wage Gap', *Journal of Economic Surveys*, 19, 2005, no. 3, pp. 479-511. Accesibil online la <http://www.econ.jku.at/papers/2003/wp0311.pdf> (accesat 14.01.2019).

Wright, Ronald (2004) *A Short History of Progress*. Toronto: Anansi.

Zanden et alia (2014) = *How Was Life? GLOBAL WELL-BEING SINCE 1820*. Edited by Jan Luiten van Zanden, Joerg Baten, Marco Mira d'Ercole, Auke Rijpma, Conal Smith and Marcel Timmer. Paris: OECD.

III. ISTORIA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI

ISTORICUL TEODOR BOTIȘ (1873-1940)

Sebastian Dragoș BUNGHEZ*

THE HISTORIAN TEODOR BOTIȘ (1873-1940)

(Abstract)

Teodor Botiș was an important personality of Arad culture in the first four decades of the twentieth century. He was a clergyman, a teacher, a journalist, and a historian. He contributed to the realization of the Great Union, being one of the delegates at the Great National Assembly in Alba-Iulia. As a historian, he had written works that are still indispensable to those who study the history of Arad and Banat. His books were appreciated by intellectuals of the epoch, and his work has been rewarded by two awards from the Romanian Academy.

Keywords: *Teodor Botiș, historian, school, church, newspaper.*

Teodor Botiș (1873-1940) a fost o personalitate marcantă a vieții culturale și religioase din Arad în prima jumătate a secolului al XX-lea. Născut într-un sat din actualul județ Bihor, Valea Neagră, în 1873, a urmat studii secundare la Liceul romano-catolic din Oradea, apoi a fost nevoit să plece, din cauza ostilității față de români care apăruse în perioada Memorandului și s-a transferat la Liceul de stat din Sibiu, pe care l-a terminat în 1894¹. S-a înscris apoi la Institutul Teologic Ortodox din Arad (1894-1897). Fiind remarcat de episcopul Aradului, Ioan Meșianu, a fost sprijinit să-și continue studiile la Facultatea de Teologie Ortodoxă din Cernăuți, unde a obținut în 1900 titlul de doctor în teologie. A activat apoi la Institutul Pedagogic-Teologic din Arad, mai întâi ca profesor suplinitor și pedagog (1900-1901), apoi ca profesor provizoriu (1901-1908), iar din 1908 a devenit, în urma unui examen, profesor definitiv la catedrele de Dogmatică și Liturgică ale Institutului Teologic. Între timp, fusese hirotonisit diacon în 1901 și preot în 1907².

Stabilirea lui Teodor Botiș la Arad, oraș care a devenit la începutul secolului al XX-lea cel mai important centru politic al românilor din monarhie³ a făcut ca acesta

---

* Prof. dr, Liceul „Atanasie Marienescu” Lipova, jud. Arad, membru al filialei Arad a Societății de Științe Istorice din România.

¹ Tomov, 1973: 241.

² Vesa, 2008: 276-278.

³ Despre rolul politic al Aradului la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea a se vedea Popeangă, 1978 și Petras, 2008.

să vină în contact cu importante personalități ale vieții politice și culturale. În acest context îl găsim pe tânărul teolog arădean în legături strânse cu familia Mocioni, fiind prezent la toate momentele importante ale acestei familii⁴.

Ca profesor al Institutului Pedagogic-Teologic din Arad a avut ocazia să colaboreze cu figuri importante ale învățământului arădean, precum Roman Ciorogariu, Petru Pipoș, Nicolae Mihulin și alții. Acești profesori erau și personalități ale vieții cultural-politice, care s-au impus ca lideri ai românilor luptând pentru drepturile acestora, mai ales după ce clasa politică maghiară a adoptat măsurile dure de maghiarizare din 1907. În 1912 Teodor Botiș, alături de profesorul Avram Sădean și de directorul Institutului Pedagogic-Teologic din Arad, Roman Ciorogariu, a fost unul dintre organizatorii sărbătorii dedicate centenarului Preparandiei arădene. Evenimentul a adunat la Arad importante personalități și a fost considerat în epocă o „sărbătoare națională, un important moment de exprimare a solidarității naționale, în pofida unor măsuri luate de autoritățile maghiare”⁵.

După realizarea Marii Uniri a desfășurat o bogată activitate culturală, ca profesor și director al Institutului Pedagogic-Teologic din Arad (1918-1927), iar din anul 1927 rector al Academiei Teologice din Arad, atunci când Institutul Teologic a fost transformat în Academie⁶.

A fost redactor al „Anualelor Institutului Pedagogic-Teologic”, de la preluarea funcției de director, în anul școlar 1918-1919, și până la transformarea Institutului Teologic în Academie Teologică. Apoi, din 1927 până în 1938 a redactat „Anuarul Academiei teologice din Arad”⁷.

A îndeplinit și funcția de redactor responsabil al revistei „Biserica și Școala”, din 1917 până în 1921⁸, asigurând funcționarea acesteia într-o perioadă dificilă.

În epoca interbelică profesorul arădean s-a implicat și în organizarea despărțământului Astei arădene, pe care l-a condus în anii 1924-1932. În această calitate a organizat numeroase conferințe la Arad, la care a invitat importante personalități ale vieții culturale care activau în jurul Extensiunii Universitare Clujene și al Universității libere. Dintre acestea îi amintim pe psihologul Florian Ștefănescu-Goangă, secretarul Extensiunii, pe istoricul de artă Coriolan Petran, pe istoricii Silviu Dragomir și Ioan Lupaș, lingvistul Sextil Pușcariu și istoricul literar Gheorghe Bogdan-Duică. Din partea Universității libere a participat istoricul de artă I. D. Ștefănescu⁹.

Teodor Botiș a fost și un slujitor devotat al cauzei naționale românești, activând ca membru al redacției ziarului „Românul”, în primele luni de după reparația sa în 8 noiembrie 1918, ca organ de presă oficial al Consiliului Național Român Central. Articolele sale au fost printre cele mai emoționante și mai citite, precum cel intitulat *Fapte*, publicat în numărul 3 al ziarului, din 30 octombrie/12 noiembrie 1918, în care chema la punerea în practică a principiului „liberei dispunerii de noi înșine, dreptul natural și indiscutabil al Consiliului nostru național de a lua în mâinile sale teritoriile

⁴ A se vedea Drașovean, 2015: XVIII, XXIV și Czibula, 2014: 142, 146.

⁵ Pantea, 2012: 232.

⁶ Drașovean, 2015: XIX.

⁷ Săsăujan, 2005: 129.

⁸ Tomov, 1973: 243.

⁹ Pantea, 2018: 189.

locuite de românii din Transilvania și Ungaria”¹⁰. A fost apoi ales ca delegat al Institutului Teologic la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia¹¹. Impresionat de cele trăite acolo, profesorul arădean descria astfel atmosfera din cetatea Marii Uniri:

„La gară așteaptă într-o ținută mândră compania de onoare a locotenentului Ovid Grita, comanda Legiunii naționale române din Alba-Iulia. Când intră trenul în gară compania loc. Grita face onor la dreapta. Glasul biruitor al goarnei se amestecă cu puternicele acorduri ale imnului național („Deșteaptă-te, române!”-n.n.), cântat de elevii institutului nostru teologic, care cu însuflețire sub stindard național, cu culorile aranjate orizontal, veniră la marea adunare. (...).

Pretutindenii cântece și jocuri, ovații și scene de înfrățire, ordine și disciplină, care ar putea servi spre lauda celor mai civilizate neamuri. Mulțumită admirabilei organizări și a muncii gigantice, ce a prestat-o locotenentul Grita, în calitate de șef al poliției, nici un incident neplăcut n-a conturbat și profanat evlavlia și măreția serbării”¹².

Un aspect important al activității lui Teodor Botiș este cel de istoric. Deși nu a scris foarte mult, lucrările care au ieșit de sub pana sa sunt de o incontestabilă valoare.

O primă carte, scrisă în colaborare cu colegul său de la Institutul Pedagogic-Teologic din Arad, profesorul Avram Sădean, este *Cei dintâi ani din trecutul și vieța Preparandiei (Școlii normale) gr. or. române din Arad*, publicată în 1912. Scrierea acestei lucrări a fost prilejuită de sărbătorirea centenarului înființării înaltei școli arădene. Ideea unei lucrări cu această temă a apărut încă din 1908, când directorul Institutului, viitorul episcop de Oradea, Roman Ciorogariu, a propus într-o ședință a corpului profesoral din data de 26 martie/8 aprilie „să se scrie și publice istoria institutului și anume îmbinat cu istoria institutului teologic. Și fiindcă acesta reclamă muncă și spese, supune afacerea corpului profesoral”. Ca urmare a propunerii, s-a luat decizia de a se scrie această istorie de către profesorii Institutului cu sprijinul consistoriului¹³. Din diverse motive, propunerea nu s-a materializat imediat. Abia în 1912 Botiș și Sădean au publicat lucrarea amintită mai sus. În introducerea acesteia, cei doi afirmă că au scris-o în urma însărcinării conferinței profesorale din 3/16 martie 1912. Din cauza lipsei de timp nu au putut consulta și descifra decât o parte din documentele existente în arhivele Seminarului, Consistoriului, orașului și comitatului Arad, așa încât consideră această lucrare doar o „schiță istorică”¹⁴.

Cu toată modestia reflectată în introducere, se poate spune că, deși de dimensiuni mici (150 de pagini), cartea publicată în 1912 este valoroasă prin selectarea celor mai importante informații despre înființarea și funcționarea instituției în primii săi doi ani școlari. Cauzele principale ale înființării școlii sunt considerate a fi petițiile adresate împăraților de către fruntașii românilor, în care se cerea „promovarea culturii naționale românești”, dar și contribuția românilor la războaiele Austriei împotriva lui Napoleon, precum și „considerațiuni mai înalte politice”¹⁵.

¹⁰ Botiș, 1974: 94.

¹¹ Bunghez, 2017: 167.

¹² *Biserica și Școala*, 48/1918: 1. Paternitatea articolului 'Marea adunare națională de la Alba Iulia. Proclamarea unității naționale. Un neam, o țară.', nesemnat, i-a fost atribuită lui Teodor Botiș de către fiul său, Emil Botiș. A se vedea Botiș, 1974: 95.

¹³ Pantea, 2012: 220.

¹⁴ Botiș, Sădean, 1912: 3.

¹⁵ *Ibidem*: 16.

Este descrisă și inaugurarea școlii, pe data de 3/15 noiembrie 1812, în urma unui ordin dat de împăratul Francisc I. Numele ei inițial era cel de „Școala regească preparandală gr. neunită a nației române”¹⁶.

Sunt menționați și primii profesori ai școlii: Dimitrie Țichindeal, Ioan Mihuț, Iosif Iorgovici și Constantin Diaconovici Loga¹⁷.

Primul director al școlii, numit în funcție la 1 iulie 1813, a fost senatorul și căpitanul orașului Arad, devenit mai apoi și primar al acestuia, Sava Arsici¹⁸. De altfel, primul sediu al școlii a fost stabilit în casa aparținând acestuia, supranumită „Rehkopf” (cap de cerb), probabil de la prezența unui cap de cerb pe o altă casă din vecini¹⁹. Din păcate, casa era departe de a corespunde cerințelor minime pentru un sediu de școală și nici clădirile în care s-au ținut cursuri nu erau prea sănătoase, astfel încât din această cauză mai mulți elevi și profesori s-au îmbolnăvit.

Sunt tratate și alte probleme, precum educația religioasă-morală și disciplina școlară, întreținerea elevilor, salariile profesorilor etc.

În ultimul capitol, „Începuturile de desrobire națională-bisericească”, se relatează despre lupta frunțașilor români, în frunte cu Dimitrie Țichindeal, care a fost sprijinit de episcopul unit de Oradea, Samuil Vulcan, pentru a pune capăt asuprii naționale la care ierarhia bisericească sârbă îi supunea pe români.

La sfârșitul lucrării este reprodusă și lucrarea *Arătare* publicată de D. Țichindeal în 1813, a cărei reeditare era considerată necesară de către directorul Institutului Pedagogic-Teologic, Roman Ciorogariu, pentru a se evita dispariția sa, având în vedere că din aceasta mai supraviețuiau doar foarte puține bucăți, „ca reliquie în casele bătrânilor noștri”²⁰.

Botiș și Sădean aveau de gând să reia și să continue lucrarea, alcătuind o adevărată monografie a Institutului, pentru scrierea căreia se angajaseră în fața Consistoriului din Arad în 1913. În acest scop Avram Sădean a efectuat cercetări în arhivele statului din Viena și Budapesta, iar Teodor Botiș în arhivele orașului și comitatului Arad, precum și în cele ale Consistoriului și ale Institutului, adunând un bogat material documentar. Planul era să se termine monografia în 1917. Din păcate, Avram Sădean, mobilizat în armata austro-ungară ca locotenent în rezervă, a murit pe frontul din Galiția la 18 octombrie 1914. Atunci Teodor Botiș a continuat singur scrierea monografiei, utilizând și materialul documentar adunat de colegul său, terminând-o la sfârșitul anului 1917. Autoritățile ungare au interzis însă tipărirea ei atunci, iar după război apariția ei a fost amânată de scumpirea enormă a costurilor tiparului. Abia în 1922, în preajma centenarului Institutului Teologic Diecezan, Consistoriul Diecezan a aprobat în ședința din 8/21 aprilie tipărirea monografiei, intitulată *Istoria Școlii Normale (Preparandiei) și a Institutului Teologic Ortodox-Român din Arad*²¹.

---

¹⁶ *Ibidem*: 26.

¹⁷ *Ibidem*: 50.

¹⁸ *Ibidem*: 51.

¹⁹ *Ibidem*: 43.

²⁰ Pantea, 2012: 223.

²¹ Botiș, 1922: 4, 5.

Noua lucrare reia o parte din informațiile din cea veche, dar le completează cu multe altele, nu numai despre Institutul Pedagogic, ci și despre cel Teologic. Ca urmare, monografia este mult mai amplă decât lucrarea din 1912, având peste 700 de pagini, față de numai 150, prima. Este structurată în două mari părți, cea dintâi tratând istoria Institutului Pedagogic, iar cealaltă istoria Institutului Teologic. Fiecare dintre cele două părți are o structură asemănătoare, numele mai multor capitole fiind identice.

Ambele părți încep cu capitole ce se referă la întemeierea celor două școli. Despre Preparandie Botiș reia informații din lucrarea publicată în 1912, în timp ce despre Institutul Teologic arată că a fost înființat ca școală clericală în eparhia Arad, după modelul celor deschise la Carloveț și Pacraț, prin rezoluția împăratului Francisc I din anul 1821. Deși aceasta prevedea că școala va începe să funcționeze din 1 noiembrie 1822²², deschiderea ei s-a amânat până în primele zile ale lui decembrie 1822²³.

Al doilea capitol al ambelor părți tratează „Organizarea și viața internă”. Sunt descrise principalele evenimente din viața școlilor, care au fost directorii și profesorii, câți elevi au urmat cursurile lor în fiecare an și cu ce probleme s-au confruntat etc. Un eveniment important pe care autorul îl amintește a avut loc în 1869. În toamna acestui an, ca urmare a intrării în vigoare pe 28 mai a „Statutului organic” al Bisericii Ortodoxe Române din Ungaria, Preparandia s-a transformat din institut regesc, care era „în nemijlocită atârnare dela guvernul statului în toate trebile sale interne”, în „institut pedagogic gr.-or. român”, aflat sub jurisdicția consistoriului eparhial din Arad²⁴. După câțiva ani, în 1876 a avut loc o nouă schimbare. La începutul anului școlar 1876-1877 Preparandia și Institutul Teologic au fost unite într-un singur institut, „pedagogico-teologic”, cu un director și un corp profesoral comun, iar ambele școli au fost mutate în noul edificiu construit în acest scop lângă catedrala ortodoxă²⁵. Deși Institutul Pedagogico-Teologic s-a mai mutat și în 1885 într-un nou local, forma de organizare din 1876 a rămas neschimbată până în momentul publicării cărții lui Botiș, în 1922. Cele două școli au fost însă despărțite în 1927 printr-o Decizie a Ministerului Învățământului și a Departamentului pentru Culte²⁶.

Și cel de-al treilea capitol are un titlu identic în ambele părți, „Învățământul”. Aici sunt enumerate principalele discipline studiate, numărul de ore care intrau în obligațiile elevilor și ale profesorilor, excursiile de studiu efectuate, care au fost manualele folosite, între autori numărându-se și profesori ai școlii, precum Lazar Petrovici, Petru Pipoș, Teodor Ceontea, Gheorghe Vuia, Ioan Petran și alții²⁷. La Institutul Teologic s-au folosit manualele tipărite de ambele părți ale Carpaților, iar profesorul Augustin Hamsea și-a publicat o parte din prelegeri în periodicul oficial al Episcopiei Aradului, „Biserica și Școala”²⁸.

---

²² *Ibidem*: 518.

²³ *Ibidem*: 523.

²⁴ *Ibidem*: 77.

²⁵ *Ibidem*: 85.

²⁶ Ilica, 2012: 159.

²⁷ Botiș, 1922: 206, 207.

²⁸ *Ibidem*: 586, 587.

Capitolul al patrulea se ocupă de „Disciplina” pe care erau obligați să o respecte elevii celor două școli. Sunt relatate aici diverse probleme ale elevilor și sunt enumerate chiar restricțiile care le erau impuse. De exemplu elevii Preparandiei erau obligați să evite unele distracții periculoase în timpul liber, precum scăldatul în Mureș²⁹, iar pentru cei ai Institutului Teologic era interzisă părăsirea locuinței noaptea după ora 9, iar iarna chiar după ora 7 seara. Ultimii erau opriți și să joace cărți, să „cerceteze” birturile, ori să se „preumble” cu femei³⁰. Unele pedepse erau foarte aspre: „bătaie înaintea tinerimei întregi, (...) închisoare în școală pe lângă pâine și apă, eliminare din institut și arest de 24 ore în închisoarea publică a orașului”³¹. În aceste capitole sunt reproduse și câteva statute și regulamente care au fost adoptate în cele două școli de-a lungul timpului.

Un capitol din prima parte care nu are corespondent în a doua este cel intitulat „Tendențe de maghiarizare”. Aici Botiș arată că la Preparandie s-a introdus studiul obligatoriu al limbii maghiare încă din anul școlar 1819-1820, iar din 1832 s-a instituit obligativitatea ca toți învățătorii și cantorii să cunoască „limba patriei”³². După instaurarea dualismului s-a condiționat din nou deținerea funcției de învățător de cunoașterea limbii maghiare, astfel că în 1887 au fost destituiți 47 de învățători români din comitatul Bihor care nu o știau³³.

Alte capitole se referă la salariile profesorilor, evoluția acestora și sursele din care erau plătite, la tipurile de examene care se dădeau (inițial lunare, trimestriale și semestrale, apoi numai semestriale), la clădirile care au găzduit cele două școli până la construirea în 1885 a edificiului care le adăpostea în acel moment pe amândouă, la bibliotecile lor și la Societatea de lectură etc.

Fiecare din cele două părți ale lucrării se încheie cu scurte prezentări ale profesorilor școlilor, precum și cu liste ale elevilor absolvenți din fiecare promoție.

Lucrarea impresionează prin bogăția documentației, obținută în cea mai mare parte din arhive, dar și prin organizarea riguroasă a informației și analiza pătrunzătoare realizată de autor, de altfel recompensat cu premiul „Năsturel” al Academiei Române³⁴. Într-o recenzie publicată în 1923 în revista „Dacoromania” de la Cluj, N. Georgescu-Tistu afirma despre ea: „E un vast și util material adunat și coordonat cu strădanie de dl. Teodor Botiș și de Avram Sădean, căruia, după însăși mărturisirea prefetei, e păcat că o moarte prea timpurie i-a luat locul ce i se cuvenea, de coautor”³⁵, iar profesorul Ștefan Pascu aprecia în necrologul pe care i l-a publicat peste 20 de ani lui Teodor Botiș că este „una dintre cele mai bune monografii apărute în istoriografia română asupra unei școli”³⁶.

Cea de a treia lucrare istorică scrisă de Teodor Botiș este *Monografia familiei Mocioni*, apărută la Editura Fundațiilor Regale din București în 1939. Geneza

---

²⁹ *Ibidem*: 210.

³⁰ *Ibidem*: 590.

³¹ *Ibidem*: 220.

³² *Ibidem*: 239.

³³ *Ibidem*: 252.

³⁴ Drașovean, 2015: XXI.

³⁵ Săsăuian, 2005: 130, 131.

³⁶ Pascu, 1942: 540.

acesteia se leagă de un episod din tinerețea lui Teodor Botiș. Pe când era încă student, la recomandarea episcopului Ioan Meșianu, a fost ales ca „prefect de studii” (pedagog) al copiilor familiei lui Eugen Mocioni. A îndeplinit această funcție, în paralel cu parcurgerea studiilor teologice, între anii 1894-1897. În acești ani s-a legat o frumoasă prietenie între membrii importanteii familii românești din Banat și Teodor Botiș, care a vizitat de mai multe ori reședința acesteia din castelul de la Căpâlnaș în anii următori. A cercetat tot atunci biblioteca familiei Mocioni, în care a găsit documente ce l-au ajutat să scrie mai târziu monografia acesteia³⁷. A participat apoi la cele mai importante evenimente din viața nobilei familii bănățene, iar numele său revine de mai multe ori în *Cartea de aur a familiei Mocsonyi din Căpâlnaș. 1882-1933*, un jurnal de însemnări zilnice în manuscris, care se găsește în posesia Bibliotecii Județene „A.D. Xenopol” din Arad. Singur sau împreună cu soția sa, poeta Maria Botiș-Ciobanu, Teodor Botiș îi vizita adesea pe membrii familiei Mocioni la Căpâlnaș³⁸. Profesorul și clericul arădean lua parte la evenimente din cele mai diverse din viața familiei, atât vesele, precum cununțiile și botezurile, cât și triste, precum înmormântările. De pildă, în urma morții pe frontul galițian în 1915 a lui Petru Mocioni, unul dintre foștii săi elevi, protopopul Teodor Botiș a celebrat liturghia de înmormântare la Căpâlnaș, ținând și o cuvântare funerară, în care a accentuat calitățile de „bun român și darnic creștin ale răposatului”³⁹.

Teodor Botiș s-a simțit mereu dator față de binefăcătorii și prietenii săi, a căror activitate politică și culturală excepțională a admirat-o foarte mult, și de aceea a decis să scrie o monografie a familiei Mocioni. Înainte de terminarea monografiei a publicat însă mai multe articole despre membrii marcanți ai familiei, precum cel apărut în numerele 11 și 12 din 1934 ale revistei „Societatea de mâine”, în care se referă la *Atitudinile politice ale celor doi mari Mocioni: Andrei și Alexandru*, relevând dragostea de neam, demnitatea și abilitatea politică a iluștrilor reprezentanți ai familiei bănățene.

Monografia a scris-o însă, după cum singur mărturisește în prefață, la inițiativa jurisconsultului familiei Mocioni, dr. Gheorghe Dobrin, care încerca astfel să împlinească o dorință a răposatului fost prefect al Severinului, Ionel Mocioni. Această idee a fost sprijinită și de Antoniu Mocioni, care era pe atunci ultimul descendent masculin al familiei⁴⁰.

Cartea începe cu un capitol intitulat „Originea și genealogia familiei Mocioni”, în care Teodor Botiș stabilește că ambele ramuri ale familiei, atât cea de Foen, cât și cea armalistă, se trag din preotul aromân Constantin Mocioni, originar din Macedonia, care s-a așezat în Ungaria în 1747⁴¹. Se dau și doi arbori genealogici, cuprinzând pe cei mai importanți membri ai celor două ramuri ale familiei și se relatează și câteva informații relevante despre aceștia. Urmează apoi biografiile a 13 membri marcanți ai familiei Mocioni, cele mai consistente fiind cele ale lui Andrei Mocioni de Foen

---

³⁷ Săsăujan, 2005: 127.

³⁸ Czibula, 2014: 142.

³⁹ Pantea, 2017: 200.

⁴⁰ Botiș, 1939: 4-5.

⁴¹ Botiș, 1939: 16.

(1812-1880) și Alexandru Mocioni (1841-1909), doi dintre cei mai importanți frunțași politici ai românilor bănățeni și transilvăneni.

Teodor Botiș consacră 70 de pagini biografiei lui Andrei Mocioni de Foen, care a fost membru al Senatului imperial și al Dietei Ungariei și a luptat pentru drepturile naționale ale românilor din monarhia habsburgică. Tot Andrei Mocioni a jucat un rol determinant, alături de Andrei Șaguna, în înființarea Mitropoliei ortodoxe a românilor din Transilvania și Ungaria și a fost membru al Academiei Române încă de la fondarea ei.

Celuilalt reprezentat de vază al familiei Mocioni, Alexandru, îi sunt închinat nu mai puțin de 265 de pagini, mai bine de jumătate din lucrare, biografia sa fiind prezentată în amănunt. Toate acțiunile importante ale lui Alexandru Mocioni sunt abordate: activitatea sa ca deputat în Dieta Ungariei, fiindu-i reproduse largi fragmente din cele mai relevante discursuri, înființarea în 1869 la inițiativa sa a Partidului Național Român din Banat și Ungaria, al cărui prim președinte a fost, intrarea sa în pasivism politic și rolul jucat în luptele politice din preajma Memorandului, precum și acțiunile sale din domeniile bisericesc, cultural și economic. Biografia lui Alexandru Mocioni se încheie cu câteva pagini referitoare la personalitatea sa, autorul afirmând despre el că „întrupa eleganța, modestia și bunătatea”⁴².

În finalul *Monografiei familiei Mocioni* sunt publicate câteva documente interesante: diplomele de înnobilitare a celor două ramuri ale familiei, un memoriu alcătuit de Andrei Mocioni, cerând înființarea unei episcopii ortodoxe române la Timișoara, o parte din corespondența membrilor familiei cu personalități importante ale epocii și câteva dintre lucrările lui Alexandru Mocioni.

Ca și lucrarea din 1922, și aceasta a fost premiată de Academia Română, fiind considerată de Ștefan Pascu „o operă la înălțimea celeia dată, în urmă cu 16 ani, în domeniul monografiei școlare”⁴³. Într-o dare de seamă semnată I.L. (probabil Ioan Lupaș), publicată în „Anuarul Institutului de Istorie Națională” din Cluj se afirma că aceasta este o „publicație de interes deosebit nu numai pentru cei doritori să cunoască impunătoarea ascensiune a familiei de origine macedoromână Mocioni (Muciană) – emigrată pe la sfârșitul veacului al XVII-lea din *urbs amplissima*: Moscopolea, – ci și pentru oricine vrea să afle, cum și prin ce mijloace au contribuit membrii acestei familii, înrădăcinate cu timpul în țarina românească a Banatului, la progresul obștesc al neamului, din care făceau parte”⁴⁴. Și Sextil Pușcariu aprecia valoarea ei, afirmând într-un articol publicat în revista „Dacoromania”, că „aduce prețioase contribuții la cunoașterea zbuciumului nostru din trecut spre lumină”⁴⁵.

Teodor Botiș a murit la 14 august 1940, fiind adânc regretat de foștii săi colaboratori și studenți, atât pentru valoarea sa ca profesor și istoric, cât și pentru firea sa nobilă și generoasă, care îl făcea să îi ajute pe toți cei ce îi cereau ajutorul.

Opera sa istorică rămâne și azi valoroasă, fiind indispensabilă consultarea ei pentru toți cercetătorii problemelor pe care le-a abordat.

⁴² Botiș, 1939: 374.

⁴³ Pascu, 1942: 541.

⁴⁴ L.I., 1942: 437.

⁴⁵ Drașovean, 2015: XXIII.

Referințe

Biserica și Școala, an XLII (1918).

Botiș, Emil (1974) 'Un cronicar al evenimentelor din toamna anului 1918 – Dr. Teodor Botiș', în *Țara Moșilor. Studii articole și comunicări*, volum îngrijit de Romulus Felea, Abrud: f. ed, pp. 92-98.

Botiș, Teodor; Sădean, Avram (1912) *Institutul Pedagogic Gr.-Or. Rom. din Arad. Cei dintâi ani din trecutul și viața Preparandiei (Școlii Normale) Gr.-Or. Române din Arad*, Arad: Tipografia Diecezană Gr.-Or. Rom.

Botiș, Teodor (1922) *Istoria Școlii Normale (Preparandiei) și a Institutului Teologic Ortodox-Român din Arad*, Arad: Editura Consistoriului.

Botiș, Teodor (1939) *Monografia familiei Mocioni*, București: Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II”.

Bunghez, Sebastian-Dragoș (2017) 'Profesorii Institutului Pedagogic-Teologic participanți la Marea Unire', în *Colocviul Internațional „EUROPA: Centru și margine Cooperare culturală transfrontalieră” Ediția a VI-a 19-20 octombrie 2017 Arad – România*, Arad: Editura Gutenberg Univers, pp. 163-171.

Czibula, Adriana (2014) 'O jumătate de secol la castel: Familia Mocioni din Căpâlnaș', în *Momente din istoria lecturii publice. Simpozion bienal național cu participare internațională. Ediția a V-a, Arad, 22-25 septembrie 2014*, Arad: Editura Nigredo, pp. 140-147.

Drășovean, Florin (2015) 'Dr. Teodor Botiș (1873-1940)', în Botiș, Teodor (2015) *Monografia familiei Mocioni*, Ediția a III-a îngrijită și prefațată de acad. Păun Ion Otiman, București: Editura Academiei Române, pp. V-XXVII.

Ilica, Anton (2012) *Istoricul Preparandiei din Arad. De la Școala Regească Preparandială Gr. Neunită a Națiunii Române la Liceul Pedagogic „Dimitrie Țichindeal” Arad*, Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință.

L.I. (1942) 'TEODOR BOTIȘ: Monografia familiei Mocioni. București, 1939, 476 p.', *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, VIII, 1939-1942, Sibiu: Tipografia „Cartea Românească din Cluj”, pp. 437-438.

Pantea, Maria Alexandra (2012) 'Centenarul Preparandiei arădene expresia solidarității naționale', în *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat – Crișana*, vol. V, Arad: „Vasile Goldiș” University Press.

Pantea, Maria Alexandra (2017) *Relatări din Primul Război Mondial prezentate în presa ecleziastică din Banat*, București: Editura Tritonic.

Pantea, Maria Alexandra (2018) 'Activități sociale și culturale organizate de Astra arădeană în perioada interbelică' în Ardelean Aurel (coord.) (2018), *Astra și arădenii - ctitori de modernitate românească*, Arad: „Vasile Goldiș” University Press, 2018.

Pascu, Ștefan (1942) 'Teodor Botiș 1873-1940', *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, VIII, 1939-1942, Sibiu: Tipografia „Cartea Românească din Cluj”, pp. 539-541.

Petraș, Lucian (2008) *Politică și demers național în comitanul Arad (1895-1916)*, Timișoara: Editura Brumar.

Popeangă, Vasile (1978) *Aradul. Centru politic al luptei naționale din perioada dualismului (1867-1918)*, Timișoara: Editura Facla.

Săsăujan, Mihai (2005) 'Preotul, profesorul și istoricul Teodor Botiș (1873-1940). Date bibliografice', *Teologia*, anul IX, nr. 2, Arad, 2005, pp. 125-155.

Tomov, Maria (1973) 'Teodor Botiș (1873-1940)', *Anuarul Liceului Pedagogic Arad pe anul școlar 1972-1973*, Arad, 1973, pp. 241-250.

Vesa, Pavel (2008) *Preoți cărțurari arădeni de altădată*, Arad: Editura Gutenberg Univers.

ȘCOALĂ ȘI IDENTITATE CULTURALĂ. STUDIU DE CAZ: LICEUL TEORETIC „DOSITEI OBRADOVICI” TIMIȘOARA

Iuliana GALEȘ*

SCHOOL AND CULTURAL IDENTITY. CASE STUDY THEORETICAL HIGH SCHOOL „DOSITEI OBRADOVICI” TIMIȘOARA (Abstract)

The educational system of a country reveals the society's vision of itself, on the type of citizen it wants, but also the various orientations within it. We will present the way how a group shall retain its identity in the context of an increasingly accelerated assimilation and the role of the school in cultivating cultural-linguistic values.

One of the most important communities in the west of the country is the Serbian community. Theoretical High School "Dositei Obradovici" in Timișoara is trying through the proposed activities to keep the balance between the objective of transmitting traditional elements of the community, namely to form an open citizen to various cultural experiences.

Keywords: *ethnic identity, education, minorities, schools, Timis (Romania), serbs.*

Organizarea și funcționarea sistemului de învățământ al unui stat dezvăluie viziunea societății despre ea însăși, despre tipul de cetățean pe care și-l dorește, dar și diferitele orientări din interiorul acesteia. România este un stat tânăr, iar tradiția în domeniul educativ nu este nici ea foarte veche și uniformă. După 1918 fiecare regiune componentă a noului stat venea cu un alt tip de organizare și o altă viziune asupra învățământului. În anii următori s-au făcut eforturi pentru unificarea și uniformizarea sistemului educativ, precum și pentru întărirea elementelor identitare românești. S-a construit astfel o întreagă mitologie națională care cultiva mândria de a fi român și atașamentul față de tânăra națiune. Însă evidențierea trăsăturilor excepționale ale românilor s-a făcut uneori în antiteză cu cei care aparțineau altor grupuri cultural-lingvistice. Acest lucru a fost continuat și în perioadele următoare, iar școala a reflectat direcțiile înspre care se îndrepta societatea românească.

În lucrarea de față ne propunem să prezentăm modul în care un grup cultural-lingvistic încearcă să-și mențină identitatea în condițiile unei asimilări accentuate și rolul pe care îl are școala în această privință. Va trebui să avem în vedere conceptul de *identitate multiplă*, specifică spațiilor multietnice, dar și *asimilarea și aculturația*

---

* Doctorand, Universitatea de Vest din Timișoara.

care sunt procese firești, ce duc la dispariția parțială a diversității. Vom ilustra importanța pe care o are școala în cultivarea limbii și a tradiției unui grup cultural-lingvistic minoritar, prezentând școlile cu predare în limba sârbă din județul Timiș.

Banatul a fost o zonă multietnică și multiconfesională cu o situație particulară. Conviețuirea îndelungată a grupurilor etnice și confesionale a dus la influențe reciproce care au determinat crearea solidarității cetățenești responsabile de dezvoltarea regiunii. Până la mijlocul secolului trecut Timișoara și întreaga zonă se mândreau cu plurilingvismul cetățenilor, folosirea curentă a minim două dintre limbile diverselor comunități fiind o normalitate.

Mai ales după 1948, odată cu industrializarea și cu migrarea economică internă, structura populației s-a modificat în favoarea românilor. Politica statului a încurajat mai degrabă asimilarea sau, în unele cazuri, emigrarea anumitor grupuri. De asemenea, a fost continuată propaganda majoritar-națională, pe toate căile posibile, școala fiind unul dintre principalii ei promotori. Decenii întregi elevii au învățat aceleași texte despre „eroii neamului”, au privit peste tot același material vizual care glorifica unicitatea și faptele de vitejie ale „strămoșilor” și ale unor personaje emblematic, mai vechi sau mai noi. Din conținuturile prezentate tinerilor lipsea participarea altor grupuri cultural-lingvistice la istoria acestei țări. Supralicitarea simbolurilor istorice, religioase, etnice care întăresc sentimentul apartenenței poate determina atitudini ostile față de ceilalți, inventând sau reînviind conflicte și reluând discursul naționalist al secolelor trecute:

„Posibila falsă imagine privind identitatea este rezultatul alimentării imaginii colective cu noțiuni și mesaje fără legătură cu realitățile, dar care se adresează sentimentelor și/sau instinctelor omului. În astfel de cazuri, proiecțiile asupra trecutului istoric și a prezentului politic sunt fantasmagorice”¹.

Același lucru se întâmplă în cazul tuturor grupuri cultural-lingvistice. În efortul de a rezista asimilării, eroii, evenimentele istorice majore, valorile religioase, obiceiurile devin mărci identitare. Uneori sunt preluate ritualuri care au dispărut sau nu aparțin respectivei zone geografice pentru ca, răspândite în întreaga comunitate, să ducă la consolidarea nucleului de elemente identitare. Acest lucru se întâmplă datorită faptului că asimilarea și aculturația sunt tot mai accentuate. Sunt 4 tipuri de asimilare, după Taifel:

1. Neavând restricții, minoritarii se pierd ca grup, iar etichetele grupului nu mai au conotație negativă.
2. Unii indivizi sunt acceptați datorită calităților individuale, fiind considerate o excepție de la grup și, pentru a avea succes trebuie să se distanțeze de grup.
3. Unii își ascund identitatea reală pentru a fi asimilați.
4. „aculturația” – încercarea de a păstra propria distinctivitate și identitate, dar, în același timp, de a se apropia de majoritate².

În această situație raportările la comunitate sunt diferite. În cazul grupurilor care trăiesc într-un spațiu clar determinat și care au o tradiție a exercitării unor politici de grup individul valorizează pozitiv apartenența la acesta. În cazul celor care

---

¹ Neumann, 2015a: 203.

² Apud Chiru, 2015: 28-29.

trăiesc în comunitatea majoritară și nu pot organiza acele evenimente și activități prin care să se exerseze limba, obiceiurile, să se facă schimbul de idei în cadrul grupului, asimilarea devine un proces firesc.

Școala a fost întotdeauna cadrul instituțional în care se transmit valori ce întăresc sentimentul apartenenței la un grup, de aceea este foarte importantă pentru fiecare comunitate cultural-lingvistică. Tradiția învățământului în diferite limbi materne s-a păstrat până în prezent, deși în diferite perioade, în funcție de politica statului, a fost încurajat sau limitat.

În perioada interbelică, s-au înmulțit școlile cu altă limbă de predare decât cea majoritară. Astfel, apare în 1934 secția liceală de limbă sârbă la Liceul „Constantin Diaconovici Loga”, secție care va deveni ulterior liceu de sine stătător. Din 1932 funcționează, inițial ca școală confesională, și instituția este la originea liceului maghiar. Liceul Real Maghiar-German va lua denumirea Liceul „Nikolaus Lenau” și va fi cu predare exclusivă în germană.

După 1948, în primii zece ani ai noului regim, situația învățământului cu predare în limba maternă părea înfloritoare. Școala Mixtă Sârbească Timișoara va cuprinde clasele gimnaziale și liceale cu predare în sârbă. S-au organizat în cadrul ei și cursuri de pregătire cu durată de un an pentru educatorii și învățătorii pentru clasele cu predare în limba maternă, precum și cursuri pentru specialiști în agricultură și în diferite ramuri ale industriei. Mai târziu, în 1961, reorganizarea rețelei școlare a dus la transformarea acestei școli mixte în secția unui liceu mai mare care cuprindea clase cu predare în română, sârbă, germană, maghiară. Și în alte localități ale județului existau clase cu predare în aceste limbi, ele începând să dispară după anii șaizeci din cauza micșorării numărului de elevi. Trendul constant descendent al populației școlare germane, maghiare și sârbe a fost motivul desființării grupelor/claselor cu un număr mic de elevi.

În 1990 au reapărut ca instituții independente liceul cu predare în limba maghiară – Liceul Teoretic „Bartok Bela” – respectiv cel cu predare în limba sârbă, Liceul Teoretic „Dositei Obradovici” Timișoara. În scurt timp peisajul liceelor timișorene s-a îmbogățit prin apariția liceelor cu profil bilingv: Liceul Teoretic „Jean Louis Calderon”, cu predare intensivă în franceză și spaniolă, Liceul Teoretic „William Shakespeare”, liceu bilingv româno-englez. cu profil teologic, baptist, pentecostal, ortodox și catolic, Liceul Teologic Romano-Catolic „Gerhardinum” având și clase cu predare în limba maghiară. Mai târziu, în 2006, a apărut și o secție în limba ucraineană la Lugoj, la Colegiul Național „Iulia Hasdeu”, unde își pot continua studiile în limba maternă. elevii bănățeni. A luat avânt și învățământul pentru comunitatea romă, tot mai multe școli introducând orele de limbă maternă romani în oferta curriculară.

Despre școlile cu predare în limba sârbă a scris Dușan Sablici în volumul *Școlile sârbești din România, 1919-1989*. Lucrarea sa a fost urmată de broșura *Liceul Teoretic „Dositei Obradovici”, 1989-1993*, ambele în limba sârbă și de cartea *Liceul Teoretic „Dositei Obradovici” Timișoara. 1990-2015*, de Iuliana Galeș, în ediție româno-sârbă. Modul în care comunitatea încearcă să-și mențină instituțiile culturale-educative pentru a-și transmite moștenirea lingvistică și culturală este reflectat de documentele școlii și de articolele din presă, mai ales cea de limbă sârbă.

Un scurt istoric al învățământului în limba sârbă din România este necesar. Până în 1919 școlile de limbă sârbă erau confesionale. Aceste școli vor deveni instituții ale statului. În intervalul 1919-1948 au existat 54 de localități care aveau școli primare cu predare în limba sârbă. Elevii care doreau să continue studiile o făceau la liceele existente în Timișoara: Liceul Piarist, Liceul „Carmen Sylva”, Liceul „Constantin Diaconovici Loga” etc. În urma „Convenției cu privire la învățământul în limba maternă din Banat”, încheiată între România și Iugoslavia în 1934 a fost înființată câte o secție liceală, în limba sârbă la Liceul „Constantin Diaconovici Loga” din Timișoara respectiv în limba română la Liceul din Vârșeț, Serbia. Pentru a asigura necesarul de profesori au fost angajate cadre didactice din Iugoslavia. Această secție și-a desfășurat activitatea între anii 1934-1948. În această perioadă au absolvit cursurile liceului 256 elevi dintre cei 400 școlarizați.

În urma reformării sistemului de învățământ în 1948, s-a înființat Liceul Mixt Sârbesc (1948-1953), continuat de Școala Medie numărul 8, cu predare în limba sârbă (1953-1960), apoi Școala Medie numărul 6, cu secții în limba sârbă și în limba română (1960-1961). Școala de atunci cuprindea următoarele secțiuni: gimnaziu, liceu, secția sârbă a școlii tehnice agricole până în 1952, școala pedagogică până în 1958, toate având cursuri de zi și fără frecvență. Având în vedere necesitatea pregătirii unor dascăli pentru școlile și grădinițele din satele cu populație sârbească, a existat și un curs de un an pentru învățători până în 1953, respectiv un curs de un an pentru educatoare. Numărul elevilor școlarizați de Liceul Mixt Sârbesc a fost destul de mare: 568 elevi, dintre care au absolvit 370; secția pedagogică a avut 307 elevi dintre care 285 au și absolvit, secția tehnică agricolă a școlarizat 64 de elevi, absolvind 60. Cursul de învățători a fost frecventat de 27 de persoane, iar cel pentru educatoare a fost urmat de 23. Cât privește locul de proveniență al elevilor, în perioada 1948-1961, din totalul de 421, 372 de elevi proveneau din mediul rural.

În 1960, numărul elevilor sârbi a fost de 245 (107 în clasele I-VII și 138 în clasele VIII-XI). Considerându-se că era insuficient pentru a justifica existența unei instituții independente, autoritățile au unit mai multe școli sub denumirea *Liceul numărul 1* devenit din 1965 *Liceul numărul 10*. Noul liceu avea clase cu predare în limbile română, maghiară, germană și sârbă, cu profiluri variate, învățământ de zi și seral.³ În perioada 1961-1977, numărul anual al elevilor secției în limba sârbă a fost de aproximativ 6% din totalul elevilor școlii. Din cei 591 elevi înscriși la această secție, 474 erau din mediul rural.

În 1977 o nouă organizare a rețelei școlare face ca instituția să fie denumită Liceul Filologie – Istorie Timișoara, cu secții în limbile română, sârbă și germană. De-a lungul timpului au existat întotdeauna mai multe profiluri, pentru limba română existând și variantele zi/seral. Industrializarea și migrarea populației de la sate spre orașe, se reflectă și în proporția elevilor proveniți din diverse medii. De data aceasta, față de deceniile precedente, se schimbă raportul urban/rural în ceea ce privește originea elevilor. Din cei 585 elevi înscriși în perioada 1974-1984, aproape jumătate 296 mai provin din mediul rural. Cât privește profilurile secției în limba sârbă a Liceului Filologie-Istorie, acestea erau mai variate: filologie-istorie, matematică-fizică,

---

³ Sablici, 1996: 223-224.

electrotehnică, mecanică, prelucrarea lemnului. Nu au funcționat toate concomitent, profilul filologic fiind singurul prezent continuu în oferta instituției. După 1983 începe să crească ponderea claselor cu profil tehnic în defavoarea celor teoretice, ai căror elevi se împușinează⁴.

În 1990 se înființează Liceul Teoretic „Dositei Obradovici” Timișoara. Numele a fost ales în onoarea cărturarului iluminist care a contribuit la reformarea limbii literare și la constituirea învățământului modern sârb. Obradovici s-a născut în județul Timiș, deci există o legătură emoțională puternică a locuitorilor din zonă față de ilustrul înaintaș. La trei ani de la apariție și la 60 de ani de la înființarea secției liceale de limbă sârbă, în 1993, Liceului Teoretic „Dositei Obradovici” i-a fost decernat premiul „Vuk Stefanović Karadžić”, de către Ministerul Culturii din Serbia, fiind singura școală din afara onorată cu această distincție, pentru activitatea în slujba culturii sârbe. Acordarea în 2007 a „Medaliei de aur” din partea Guvernului Serbiei pentru merite deosebite în promovarea limbii și culturii naționale este și ea o recunoaștere a importanței acestei școli în menținerea tradiției sârbe.

Misiunea unei asemenea școli este de a promova valorile cultural-lingvistice ale comunității, fapt formulat explicit în *Planul de Dezvoltare Instituțională* (începând cu 2008):

„Liceul Teoretic "Dositei Obradovici" Timișoara este inițiator, susținător și catalizator al activităților educative ale comunității, este promotor și continuator al tradițiilor ei.

Liceul Teoretic "Dositei Obradovici" va crea un cadru propice pentru formarea și dezvoltarea competențelor și aptitudinilor elevilor pentru ca aceștia să se adapteze unei societăți dinamice.

Școala urmărește educarea elevilor în spiritul deschiderii și al respectării valorilor unei societăți multiculturale”⁵.

Observăm că prima afirmație este legată de rolul în cadrul grupului cultural-lingvistic, dar celelalte sunt cele care apar și în documentele altor școli. Asumarea explicită a rolului în cadrul grupului cultural-lingvistic se regăsește doar în documentul similar al liceului cu predare în limba maghiară.

Pentru a-și îndeplini această misiune liceul propune: întărirea rolului cultural și educativ al școlii în comunitatea locală, dezvoltarea competențelor de comunicare socială, sprijinirea elevilor și a familiilor acestora pentru ameliorarea situației școlare, dezvoltarea la elevi și la cadrele didactice a abilităților de a proiecta și de a realiza în echipă diferite activități în școală și comunitate.

Sloganul școlii, ales în 2010, a fost „O școală pentru comunitate, o comunitate pentru școală”, tocmai pentru a sublinia legătura strânsă care există între Liceul Teoretic „Dositei Obradovici” și comunitatea locală. Este o formulă prin care școala își recunoaște și își asumă rolul de a promova limba și cultura sârbă în contextul actual.⁶ De altfel, întreg colectivul școlii este implicat în activitățile și proiectele

---

⁴ Sablici, 1996: 226.

⁵ Arhiva Liceului „Dositei Obradovici” Timișoara, *Planul de Dezvoltare Instituțională a școlii, 2008-2012*.

⁶ Arhiva Liceului „Dositei Obradovici” Timișoara, *Planul de Dezvoltare Instituțională a școlii, 2008-2012*.

tuturor celorlalte instituții și organizații ale comunității sârbe (biserică, asociații culturale, formații artistice și sportive).

Situația școlilor cu predare în limba sârbă s-a înrăutățit, continuându-se trendul demografic descendent. Rezultatele ultimelor recensăminte arată pe de-o parte o scădere drastică a numărului etnicilor sârbi, iar pe de altă parte îmbătrânirea populației:

Tabel nr. 1: Populația de etnie sârbă din județul Timiș

Anul	Zona	Total populație	Sârbi
2002	Județul Timiș	677926	13273
	Timișoara	317660	6311
2011	Județul Timiș	683540	10102
	Timișoara	318279	4843

Sursa: <http://www.recensamantromania.ro/noutati/volumul-ii-populatia-stabila-rezidenta-structura-etnica-si-confesionala/>

Se observă și tendința de îmbătrânire a populației, ceea ce are drept consecință reducerea natalității⁷:

Tabel nr. 2: Populația de etnie sârbă pe grupe de vârstă

Total sârbi/național	0-4 ani	5-19 ani	20-59 ani	Peste 60 de ani
18076	395	1876	9458	6347

Sursa: <http://www.recensamantromania.ro/noutati/volumul-ii-populatia-stabila-rezidenta-structura-etnica-si-confesionala/>

După cum se vede o treime dintre membri comunității sârbe sunt în categoria celor peste 60 de ani, în timp ce tinerii sunt tot mai puțini, iar unii dintre aceștia, din diverse motive, nu sunt cuprinși în instituțiile în care se studiază în limba sârbă. Această stare de fapt a făcut ca numărul elevilor Liceului Teoretic „Dositei Obradovici” să scadă constant. Dispariția ofertei de limbă sârbă în localitățile din apropiere nu a însemnat întotdeauna orientarea către liceul timișorean, iar din zona Clisurii Dunării, care la începutul anilor nouăzeci furniza un număr mare de liceeni, în ultimii ani au venit doar câte 2-3 elevi. (Motivele economice, în principal, au determinat depopularea zonei, iar tinerii rămași se orientează către liceul de la Moldova Nouă, unde pot beneficia de studiul limbii sârbe ca ore suplimentare.)

Structura școlii timișorene a rămas aceeași, câte o clasă pe nivel, până în clasa a VIII-a, iar apoi două profiluri, filologie și matematică-informatică, dar numărul elevilor s-a redus constant⁸.

⁷ <http://www.recensamantromania.ro/noutati/volumul-ii-populatia-stabila-rezidenta-structura-etnica-si-confesionala/>

⁸ Arhiva Liceului Teoretic „Dositei Obradovici”. Statistici.

Tabel nr. 3: Evoluția numărului elevilor Liceului Teoretic „Dositei Obradovici”

An școlar	Ciclul primar	Ciclul gimnazial	Ciclul liceal	Total
1990-1991	69	108	169	366
1995-1996	92	95	161	338
2000-2001	61	90	129	280
2006-2007	45	65	122	223
2011-2012	49	54	105	207
2016-2017	60	51	88	199

Sursa: Arhiva Liceului Teoretic „Dositei Obradovici”, Statistici.

Am selectat doar câțiva ani, suficienți însă pentru a ilustra scăderea constantă a numărului de elevi. Asimilarea și aculturația sunt facilitate de familiile mixte tot mai numeroase. Asimilarea presupune renunțarea completă la propria identitate etnică, adoptând cultura societății majoritare, în schimb, „aculturația a fost conceptualizată ca proces de re-socializare ce implică schimbări atitudinale, a valorilor și identificărilor, dobândirea unor norme și aptitudini sociale noi, schimbări în afilierea de grup, integrare sau adaptare în noul mediu social.”⁹ Aceste procese firești sunt facilitate de asemănările dintre grupuri, precum și de dorința oamenilor de a se integra cu succes în societate, respectiv de a obține anumite avantaje. În ceea ce privește comunitatea sârbă credem că este vorba mai ales de aculturație, asemănările numeroase cu populația majoritară favorizând influențele reciproce. De asemenea, laicizarea și urbanizarea societății moderne a eliminat multe dintre elementele specifice, de unicitate, care exprimau cu mândrie apartenența la o comunitate și marcau diferențele față de ceilalți.

Două aspecte sunt definitorii în afirmarea identității: limba și religia. Vom urmări modul în care școala valorifică și promovează aceste două mărci identitare. Limbajul este un atribut fundamental al identității etnice, „utilizarea limbajului influențează formarea identității de grup, iar identitatea de grup influențează *pattern*-urile atitudinilor de limbaj și utilizarea acestuia”¹⁰. Recunoașterea lingvistică este foarte importantă, de aceea există o luptă constantă pentru păstrarea sau extinderea utilizării ei în cât mai multe domenii ale vieții publice. Denumirea multilingvă a localităților, publicațiile în limba maternă, posibilitatea de a redacta anumite documente oficiale, existența unor instituții culturale în care să se folosească limba maternă și școlile cu predare în limba maternă sunt obiective pe care toate grupurile cultural-lingvistice și le propun la un moment dat. Limba este principalul mijloc de transmitere a valorilor proprii și principalul liant al comunității:

„Pentru minoritari este la fel de important ca limba comună să facă accesibile pentru fiecare membru al minorității conținuturile culturale proprii, să transmită oportunitățile instituționale ale acesteia și să le fundamenteze solidaritatea. La fel de importantă se consideră a fi și educația care să promoveze valorile culturale proprii”¹¹.

⁹ Chiru, 2015: 80.

¹⁰ Chiru, 2015: 86.

¹¹ Salat, 2001:112.

În cazul limbii sârbe, aceasta pierde teren în fața limbii oficiale, mai ales că familiile mixte sunt tot mai numeroase. De asemenea, în familie se învață mai degrabă graiul popular, specific zonelor rurale din Timiș sau Caraș-Severin, care este diferit față de limba literară sârbă și față de limba uzuală vorbită în Serbia. De asemenea, se preferă alfabetul chirilic care a devenit o marcă identitară, dar ridică niște dificultăți în plus. În învățământul preșcolar și de multe ori și în primele clase primare învățarea limbii materne este o prioritate. Pentru mulți dintre copii aceasta este doar limba unor bunici, a unui părinte sau doar a școlii. Limba română a devenit dominantă, lucru remarcat cu tristețe de diferiți oameni de cultură ai comunității sârbe. Astfel, Stevan Bugarschi, prezentând școala sârbească în revista „Régi[j]óvilág”, descria situația de după 2000:

„Profesori români de limba maternă, documentele școlare în română, unele manuale doar în limba română, elevi care nu vorbesc bine limba maternă, anunțuri în limba română și alte asemenea aspecte, se folosește parțial româna și în timpul orelor de curs, iar în sala profesorală și în pauze, aproape că a dispărut comunicarea în limba în care funcționează oficial școala”¹².

Învățarea cititului și scrierii debutează cu alfabetul chirilic, cel latin intrând în programa școlară abia spre sfârșitul clasei I. Unii părinți se tem de acest decalaj, iar cei care nu știu limba sârbă se găsesc în imposibilitatea de a-și ajuta copiii. Acest lucru determină orientarea multor copii către alte școli. Un alt aspect avut în vedere este și însușirea tuturor celorlalte discipline școlare în sârbă, ceea ce face ca limbajul de specialitate să fie complet diferit, iar necunoașterea celui din limba română este considerată de către unii părinți un handicap prea mare pentru accesul la studiile superioare. Această situație se reflectă în rezultatele școlare la examene și diverse concursuri. Principala competiție este olimpiada de limba sârbă, unde elevii timișoreni sunt aproape singurii competitori. La celelalte discipline există rezultate bune doar la limba română, limba engleză și concursuri interdisciplinare pe teme umaniste. Sunt puține și se datorează mai degrabă efortului individual al elevilor. La disciplinele care necesită limbaj de specialitate nici nu există participanți. Performanța școlară este influențată și de absența manualelor și a materialelor didactice în limba sârbă. Cu excepția câtorva, pentru majoritatea disciplinelor școlare din liceu, dar și din gimnaziu, nu există manuale în limba sârbă, cu atât mai puțin auxiliare școlare. Din cauza numărului mic de exemplare necesare și a costurilor legate de traduceri, nu a fost considerată o investiție rentabilă. Materialele auxiliare sunt în aceeași situație.

Nu se pot utiliza manuale din Serbia datorită programelor școlare diferite și astfel nu pot fi autorizate de către Ministerul Educației, iar materialele didactice sunt destul de scumpe, astfel încât sunt obținute prin donații ale unor instituții din țara vecină. Există, în consecință, o situație destul de delicată: elevii învață la clasă în limba maternă, sunt evaluați în această limbă, dar manualele sunt în limba română.

Dacă se analizează promovabilitatea la examenele naționale și rezultatele elevilor, se poate observa că acestea nu sunt la nivelul altor licee teoretice cu același profil.

---

¹² Bugarschi, 2015: 45-46.

Tabel nr. 4: Promovabilitatea elevilor la examenele naționale pe parcursul a 10 ani¹³

Anul	Promovabilitate Evaluare națională, clasa a VIII-a	Promovabilitate Bacalaureat
2006	64%,	96,2%
2007	87,5%	97,37%
2008	100%	96,43%
2009	100%	100%
2010	100%	100%
2011	65%	36%
2012	8,33%	72,72%
2013	70%	75,75%
2014	33,33%	52,38%
2015	57,14%	60,81%
2016	83,33%	18,18%

Sursa: Arhiva Liceului Teoretic „Dositei Obradovici” Timișoara. Statistici.

Înainte de 2006 promovabilitatea a fost de 100%, schimbarea condițiilor de examen în 2011 a dus la scăderea drastică a rezultatelor. Totuși, în majoritatea anilor, acestea au fost la nivelul mediei naționale.

Într-un studiu despre performanțele elevilor care studiază în limba maghiară¹⁴, Adrian Hatos remarca faptul că există numeroase aspecte particulare care influențează rezultatele învățării de aceea nu se pot trage concluzii certe, dar, analizându-se performanțele școlare la clasă, s-a observat că elevii maghiari au medii mai mari dacă învață în clase mixte, decât în clasele cu predare în limba maghiară. Putem extinde aceste aprecieri și asupra celorlalte comunități. Segregarea are drept consecință o tendință de autoprotecție prin instituirea unor grile de evaluare proprii, în favoarea elevilor, dar influențează negativ rezultatele evaluărilor oficiale.

Personalul didactic are un rol important în asigurarea calității educației, respectiv ca model pentru întreaga comunitate. Predarea făcându-se în limba sârbă, cunoașterea acesteia la nivel înalt este o condiție obligatorie pentru angajarea în școală. Acest fapt restrânge numărul de potențiali candidați pentru ocuparea posturilor. Toate școlile cu predare în altă limbă decât româna au probleme legate de găsirea cadrelor didactice pentru fiecare disciplină. Pentru a asigura funcționarea școlii se fac uneori compromisuri, ceea ce influențează negativ activitatea. Pe de altă parte însă, colectivul didactic este mai stabil decât în alte instituții, ceea ce asigură continuitatea și posibilitatea unor proiecte educative pe termen lung.

Multe dintre cadrele didactice ale Liceului Teoretic „Dositei Obradovici” sunt implicate în activitățile metodico-științifice legate de limba sârbă în principal, dar și de alte discipline școlare. Mai multe grupuri de lucru au redactat manualele de limba sârbă pentru toate ciclurile de învățământ. Alți profesori au tradus unele dintre manualele de la celelalte discipline. S-au conceput materiale auxiliare, respectiv s-au scris lucrări despre comunitatea sârbă și școala ei. Participarea cadrelor didactice la

¹³ Arhiva Liceului Teoretic „Dositei Obradovici” Timișoara. Statistici.

¹⁴ Hatos, 2011: 321-337.

activitățile specifice învățământului este destul de importantă, de la asumarea unor funcții administrative, la participarea la diferite simpozioane, concursuri, cursuri de formare¹⁵. Acest aspect arată deschiderea unei părți a personalului didactic spre experiențele comune acestei categorii profesionale, dar există și o pondere destul de mare a celor care se limitează la activitățile curente ale școlii, fără să fie foarte activi în cadrul comunității sârbe.

O componentă importantă a activităților școlare este cea extracurriculară. De fapt, aceasta diferențiază cel mai mult instituțiile, indicând gradul de implicare și de creativitate al tuturor celor din școală. Au existat proiecte educative transfrontaliere, prin programele de finanțare IPA, în cadrul cărora s-a colaborat cu parteneri din Serbia și din Ungaria. Cel dintâi a fost proiectul „Parteneriate școlare autentice.-strategie comună de dezvoltare a aptitudinilor specifice domeniilor reale prin metode e-learning”, inițiat de Liceul Teoretic „Bela Bartok” Timișoara, partenerul din Serbia fiind Liceul Maghiar din Senta, în perioada 2006-2007. A continuat și în 2008-2009 prin „Talentum”, ambele proiecte fiind axate pe domeniul „Științe” și adresându-se elevilor din clasele III-VIII. Cele două proiecte au fost o provocare, deoarece presupuneau o colaborare trilingvă, o parte a activităților a fost online, ceea ce era o noutate în perioada respectivă, iar domeniul științific a fost atractiv datorită activităților non-formale propuse¹⁶. La finalul proiectului, elevii din România au făcut o vizită de două zile la partenerul din Serbia.

În anul școlar 2010-2011 s-a desfășurat proiectul „Moștenirea culturală în zonele de frontieră.”, alături de Colegiul Național „Constantin Diaconovici Loga” și de Liceul „Borislav Petrov Brața” din Vârșeț, continuat în 2012-2013 cu proiectul „Dezvoltarea schimburilor educaționale, sociale și culturale și recunoașterea asemănărilor și diferențelor dintre tineri”. Ambele au avut ca obiect domeniul socio-uman și au implicat elevi din clasele V-XI și au presupus pentru toți partenerii colaborarea în activități de cercetare, dar și îmbogățirea bazei materiale. Elevii din Timișoara și Vârșeț au participat la activități comune în ambele orașe, respectiv în satele din zonă, unde au strâns material documentar despre moștenirea culturală sârbească și românească¹⁷.

În 2005, prin programul „Youth in Action”, un grup de liceeni a participat la proiectul „Orientare profesională”, propus de centrul de resurse umane din Majdanpek, Serbia, proiect finanțat din fonduri europene. Alte proiecte au fost „Banatul pe drumul spre Europa”, al Casei Corpului Didactic Timiș, în 2014¹⁸, și „Banatul istoric. Spațiu multicultural româno-sârb”¹⁹, precum și „Pe aripi de vis – cu păpușarii pe Bega”, finanțat prin programul „Tineret în acțiune”, 2012, de Asociația Culturală „Beli Bagrem” din Timișoara și Centrul pentru Dezvoltare Creativă și Cooperare Multiculturală Zrenjanin. Sunt proiecte în care aspectele multiculturale ale regiunii au fost valorificate prin numeroase întâlniri și acțiuni culturale în care au conlucrat elevi din mai multe școli din cele trei țări vecine²⁰.

¹⁵ Galeș, 2017: 34-36.

¹⁶ „Naša reč”, nr 996/20 martie 2009: 21.

¹⁷ Arhiva Liceului Teoretic „Dositei Obradovici”.

¹⁸ <http://www.banateuropeanroad.ccd-timis.ro/descriere-proiect.html>.

¹⁹ <https://ziuadevest.ro/actualitate/46567-premii-pentru-elevii-de-la-liceul-dositei-obradovici>.

²⁰ Arhiva Liceului Teoretic „Dositei Obradovici” Timișoara, Activități extracurriculare.

Festivalul „Inimă de copil” a avut două ediții: 2009 și 2010, organizatorii fiind Asociația „Beli Bagrem” și liceul sârbesc. În cadrul acestei manifestări elevii mai multor licee din Timișoara, în primul rând cele cu predare în limba minorităților, ai Liceului din Sânnicolaul Mare și ai Școlii din Urseni au prezentat tuturor cântecele și dansurile specifice, au desenat, s-au întâlnit cu scriitori locali și au participat la un minicampionat de fotbal. Ediția a II-a a adus și musafiri din Catalonia, programul incluzând în plus și o paradă a costumelor populare²¹. Tot pe teme interculturale a fost și proiectul „Competiția liceelor în promovarea educației civice”, propus de Fundația Csiki, Miercurea Ciuc, un proiect derulat prin programul PHARE 2001. În proiect au fost implicate 12 licee cu predare în limba minorităților din toată țara²². „Mozaicul etniilor” a fost un proiect derulat cu Institutul Intercultural din Timișoara. Elevii sârbi din Timișoara au avut activități culturale comune cu elevii bulgari de la Dudeștii Vechi și cu cei maghiari din Cluj. Aceste activități s-au desfășurat în 2001 în cele trei localități. Patru ani consecutivi, 2009, 2010, 2011, 2012, liceul sârbesc a fost inițiatorul din Timișoara al unei acțiuni colective: „Parada Absolvenților de Liceu”. Elevii din circa 20 de licee timișorene au dansat în centrul orașului pe muzica lui Strauss, în același timp cu elevi din alte zece țări, scopul fiind intrarea în Cartea Recordurilor. Am enumerat aceste activități pentru a arăta implicarea elevilor și a dascălilor din liceul sârbesc în viața comunității locale, deschiderea care există pentru colaborarea cu parteneri din Serbia și din România.

Există de asemenea un număr foarte mare de activități care se adresează exclusiv membrilor comunității. Cele mai longevive sunt: *În ochii mamei mele*, *Obiceiurile de iarnă la sârbii din Banat* (ambele legate de arte plastice), *Tabăra religioasă* la mănăstirea Sfântul Gheorghe în prima săptămână a fiecărei vacanțe de vară, *Întâlnirile prietenești ale copiilor*.

Acestea din urmă au debutat în 1991, inițial constând într-un spectacol desfășurat la Liceul „Dositei Obradovici” la care participau elevii din toate școlile în care se predă limba sârbă. Din 2000 proiectul presupune o excursie de trei zile în diferite localități, timp în care se desfășoară diverse activități educative. Începând din 2014 se organizează de către Uniunea Sârbilor din România Festivalul Venac la care participă preșcolari și elevi din clasele primare din toate școlile în care se studiază limba sârbă, un concurs de cântece și dansuri populare. Au avut o existență limitată proiecte precum „Kumačanje”, „Zilele literelor chirilice”, Concursul internațional „Dani cirilice”, organizat de Asociația „Dani cirilice Bavaniște”, Serbia, workshopurile organizate de „Societatea pentru protecția animalelor și a naturii” („Društvo za zaštitu životinja i prirode”) din Djurdjevo și Taberele ecologice de la Palić. Mai pot fi menționate și competiții precum Concursul internațional „Moja skola, moja kuća”, Požarevac, și la „Vitezovo proleće”, Belgrad, concursuri de cultură generală care au apropiat elevii din România de cei din Serbia.

Elevii de gimnaziu și de liceu au mai puține activități de acest gen. Putem începe cu participarea în 2004 la Concursul Internațional de la Belgrad, organizat cu ocazia împlinirii a 200 de ani de la Pruna răscoală a sârbilor („Prvi srpski ustanak”²³).

²¹ „Naša reč”, nr 1008/12, iunie 2009: 10-11.

²² Arhiva Liceului Teoretic „Dositei Obradovici” Timișoara, Activități extracurriculare.

²³ Prima Răscoală a Sârbilor (1804-1813) a fost o revoltă împotriva Imperiului Otoman condusă de Karageorge Petrovici a fost un prim pas către obținerea autonomiei Serbiei și spre modernizarea țării.

În 2005-2006, s-a desfășurat proiectul „Mozaicul tinerilor bănățeni”, în colaborare cu Institutul Intercultural Timișoara, iar la Vojvoda Stepa, Serbia, a avut loc un concurs pentru elevi pe tema relațiilor româno-sârbe. În anul următor în cadrul proiectului „Sprijinul psihosocial al tinerilor din diasporă cu ajutorul educației prin seminar și realizarea centrelor sârbești pentru tineretul din diasporă” elevii au fost implicați în activități propuse de specialiști din țara vecină. În aceeași arie de tematică s-au înscris și proiectele din anul școlar 2006-2007 : „International school partnership, Teen Tolerance Drama, România-Serbia-Ungaria” și „Parlamentul European al Tinerilor” de la Novi Sad²⁴.

În 2009 la Krusevac, Serbia, apoi în anul următor la Maribor, Slovenia, s-a participat la Festivalul European pentru Tineret „Spring Festival” cu câte un grup de liceeni care au prezentat specificul multicultural al Banatului. În 2014 și 2015 alte echipe de câte patru liceeni au concurat la competiția de cultură generală de la Vârșeț, „Znanjem do znaja” („Ne informăm ca să știm”). De asemenea, din 2011 până în 2014, echipe de trei elevi au participat la UNESCO Kamp, Kikinda, Serbia, o tabără de trei zile cu activități legate de cultura și tradiția bănățeană²⁵.

În mai multe vacanțe de vară elevii Liceului Teoretic „Dositei Obradovici” au fost invitați în diverse tabere în care tineri sârbi din diverse țări conclucrau în diverse activități și prezentau celorlați ceea ce e reprezentativ pentru regiunea din care vin. Astfel, în 2003 și 2004, un grup de elevi au participat la o tabără la Moba (Serbia), la invitația Bisericii Ortodoxe Sârbe. În anii 2009, 2010, respectiv 2011, un grup de elevi a beneficiat de o tabără de vară la Tara, Serbia. Crosul Radio Televiziunii Sârbe s-a finalizat, începând din 2011, cu o tabără în diverse localități din Serbia. Grupuri de 5-6 elevi din comunitatea sârbă au prezentat România, Timișoara, în cadrul zilei dedicate cunoașterii reciproce. Pentru cei talentați la matematică, câte doi elevi au participat la tabăra de pregătire de la Divčibare (Serbia), în anii 2012, 2014, 2016. După cum se vede, multe dintre aceste activități se desfășoară în colaborare cu instituții din Serbia. Comparativ cu alte școli din oraș și din județ, este o situație fericită, elevii având ocazia de a relaționa cu tineri dintr-o regiune extinsă unde își pot îmbunătăți cunoștințele de limbă maternă. Însă atenția acordată școlii de statul sârb nu a fost constantă și nu a fost subordonată unor obiective precise. Problemele fostelor țări iugoslave, mai ales ale Serbiei, nu au permis în anii nouăzeci o colaborare foarte strânsă, dar în ultimii zece ani proiectele comune au fost tot mai multe. Totuși activitățile propuse au fost de multe ori punctuale, limitate temporal și axate pe teme restrânse. Obiectivul perfecționării cadrelor didactice din punct de vedere științific, metodic și mai ales lingvistic, nu s-a îndeplinit decât în mică măsură. Nu există nici un sprijin constant, logistic și financiar, pentru susținerea unor programe de însușire a limbii sârbe.

Alături de limbă, a doua componentă identitară puternică este religia. În Banat sârbii și românii au o istorie comună, mult timp bisericile ortodoxe, indiferent de grupul etnic dominant, depinzând de mitropolia de la Sremski Karlovci. Biserica Ortodoxă Sârbă a rămas până astăzi subordonată administrativ acestei mitropolii. Ca limbă de cult se folosește încă limba slavonă, iar calendarul bisericesc este cel iulian,

²⁴ „Naša reč”, nr 929/7 decembrie 2007, p 9.

²⁵ <http://www.divers.info.ro>.

de aceea toate sărbătorile religioase sunt decalate cu 13 zile față de cele ale ortodocșilor români. Biserica se implică în multe activități educative sau de întrajutorare, fie ca organizator principal, fie ca partener. Extrem de rar există elevi care aparțin altui cult religios, iar de la ora de religie s-au retras în toată perioada vizată doar 2-3 liceeni. Majoritatea participă la toate manifestările cu caracter religios. De altfel și ziua școlii este ziua Sfântului Sava – 27 ianuarie – protectorul școlilor sârbești și, implicit, al liceului din Timișoara. Sărbătoarea presupune un serviciu religios, „nașii” zilei fiind inițial clasa a II-a, apoi, din 2000, clasele a X-a. Acesta este urmat de o serbare școlară și de o mică recepție pentru invitați. Din 2010 s-a instituit și s-a extins obiceiul de a fi nași și la bisericile sârbe din oraș. După liturghie elevii mai mici susțin un moment artistic închinat Sfântului Sava. Din 2012 s-a încercat instituirea unei alte Zile a Școlii, o vineri din a doua jumătate a lunii noiembrie, dar care, neavând vreo semnificație anume, nu a reușit să o egaleze ca valoare artistică și ca trăire pe cea din ianuarie.

O zi importantă în calendarul sărbătorilor școlii este Crăciunul. Elevii liceului sârbesc sunt cei care susțin în Ajunul Crăciunului, adică pe 6 ianuarie, la cele trei biserici din oraș, un moment artistic. După liturghie are loc un spectacol cu tematica legată de această sărbătoare, urmat de împărțirea cadourilor. În curtea fiecărei biserici se aprinde Badnjak-ul, rugul din crengi de stejar, specific comunității sârbe.

O sărbătoare specifică sârbilor este Materice (Ziua Mamei), ultima sâmbătă din decembrie, sărbătorită exclusiv la biserică. La finalul slujbei religioase are loc un mic spectacol organizat de elevii care studiază limba sârbă²⁶. Această relație foarte strânsă cu biserica și numărul destul de mare de manifestări cu caracter folcloric arată o orientare puternic tradiționalistă menită să păstreze și să transmită mai departe setul de valori reprezentative. Școala a devenit cadrul instituționalizat în care are loc socializarea în cadrul grupului, celelalte organizații completând educația intracomunitară. Această scurtă prezentare a activităților extrașcolare demonstrează faptul că instituția a devenit principalul promotor și susținător al păstrării tradiției, astfel că rolul ei în menținerea identității etnice este major.

După 1989 numărul instituțiilor în limba sârbă s-a redus constant. În prezent, cu excepția liceului din Timișoara, se mai predă în limba sârbă la Beregsău Mic, o clasă cu învățământ simultan la ciclul primar, respectiv câte o grupă la patru grădinițe din Timișoara, Sânmartinul Sârbesc și Cenei, în total 290 de elevi²⁷. Mai există și acele școli unde se predă limba sârbă la cerere, în localitățile Peciu Nou, Sânpetru Mare, Cenei, Gelu, Variaș, Crai Noi, Foeni, acestea însumând 356 elevi, la toate ciclurile școlare. Foarte puțini ajung să studieze la liceu. Motivele sunt diverse, dar credem că principalul este legat de tendința foarte puternică de asimilare care face să se prefere comoditatea unor licee mai apropiate de casă. Liceul timișorean este sprijinit de alte instituții ale comunității pentru a oferi servicii de transport sau cazare și hrană gratuită. Funcționează un microbuz al școlii, iar Uniunea Sârbilor din România pune la dispoziția școlii alte două mijloace de transport, unul pentru copiii din sate, altul pentru cei din zonele mai îndepărtate ale orașului. În ultimii ani

---

²⁶ Arhiva Liceului Teoretic „Dositei Obradovici” Timișoara, Activități extracurriculare.

²⁷ Document ISJ. Timiș.

ponderea elevilor din mediul rural, mai ales la clasele mici, a crescut, iar acest lucru se reflectă și în modul de funcționare al școlii. Deși este principala instituție școlară a comunității, Liceul „Dositei Obradovici” nu a reușit din păcate să-și asume rolul de centru cultural-educativ al întregii comunități școlare și să inițieze programe educative integrative, pentru toate instituțiile școlare din Timiș sau Caraș-Severin în care se studiază limba sârbă. Neexistând o abordare unitară, coerentă și constantă, colaborarea se limitează la participarea comună la anumite evenimente, iar una dintre consecințe este pierderea potențialilor elevi. Solidaritățile, asocierile, se creează mai degrabă la nivelul comunităților locale și mai puțin la nivelul grupului cultural-lingvistic, ceea ce arată disponibilitatea de a renunța la *pattern*-urile etnice. Numărul tot mai mic al tinerilor care se manifestă activ și au inițiative în cadrul comunității va duce la micșorarea constantă a importanței instituțiilor educative.

Care este rolul unei școli cu predare în altă limbă maternă decât româna? Existența acestor instituții este un semn al modernității sau doar prelungirea unei tradiții? Mai mult decât însușirea limbii materne și instrucția pe care trebuie să o acorde o astfel de instituție, o astfel de școală a preluat în mare măsură roluri care până de curând erau ale familiei sau ale comunității. Este vorba de socializare, de transmitere și cultivare a valorilor unui grup cultural-lingvistic, de întărire și de afirmare a apartenenței la un grup. Dinamica societății actuale facilitează deschiderea spre grupuri tot mai diverse și fenomene precum aculturația sau asimilarea. Se poate vorbi atât despre construirea unei noi identități, în care valorile general umane și cele civice să fie cele dominante, dar și despre încercarea de a păstra cât mai fidel valorile tradiționale.

În cazul grupurilor etnice minoritare, școala în limba maternă a devenit principalul promotor al acestor valori. Cauze obiective, precum evoluția demografică, și cele subiective, precum opțiunile personale, duc la dispariția lentă a acestui tip de instituții. Astfel, grupurile cultural-lingvistice vor trebui să se adapteze și să găsească soluții alternative pentru transmiterea moștenirii cultural-lingvistice. Pentru întreaga societate românească, menținerea diversității, integrarea și valorificarea altor experiențe culturale sunt un semn al deschiderii și ai modernității.

Referințe

- Bugarschi, Stevan (2015) „A romániai szerb középiskolai oktatás”, in „*Régi[j]óvilág*” decembrie, p.45-46. Bugarski, Stevan, Stepanov, Ljubomir, *Srbi u Temišvaru. Mehala*, Timișoara: Editura Uniunii Sârbilor din România, 2008.
- Cerović, Ljubivoje (2005) *Sârbii din România, Timișoara*, Timișoara: Editura Uniunii Sârbilor din România.
- Chiru, Maria Cristina (2015) *Identitate etnică*, București: Editura ANI.
- Ferréol, Gilles (editor) (1999) *Cetățenie și integrare socială*, București: Editura ANI.
- Galeș, Iuliana (2017) *Liceul Teoretic „Dositei Obradovici” Timișoara (1990-2015)*, Timișoara: Uniunea Sârbilor din România.
- Adrian Hatos (2011) „Performanța școlară și lingvistică a copiilor de etnie maghiară” în „*Revista Română de Sociologie*”, serie nouă, anul XXII, nr. 3-4, București, p. 321-337.
- Iancu, Ovidiu (2013) *Identitate culturală și mental colectiv românesc în postcomunism (1990-2007)*, Cluj-Napoca: Editura Eikon.

- Kiss Tamás; Veress Ilka (2010) *Minorități din România: dinamici demografice și identitare*, Cluj-Napoca: Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale.
- Neumann, Victor (2015a) *Conceptualizarea istoriei. Limitele paradigmei naționale*, București: Editura RAO.
- Neumann, Victor (2015b) *Neam, popor sau națiune? Despre identitățile politice europene*; București: Editura RAO.
- Sablici, Dușan (1996) *Școlile sârbești din România, 1919-1989*, Timișoara: Uniunea Sârbilor din România.
- Salat, Levente (2001) *Multiculturalismul liberal: bazele normative ale existenței minoritare autentice*, Iași: Polirom.
- Arhiva Liceului Teoretic „Dositei Obradovici” Timișoara.
Colecția ziarului „Naša reč”, 1991-2015.
<http://www.recensamantromania.ro>(accesat 31.08.2016).
<http://www.banateuropeanroad.ccd-timis.ro/descriere-proiect.html> (accesat 3.03.2016).
<https://ziuadevest.ro/actualitate/46567-premii-pentru-elevii-de-la-liceul-dositei-obradovici>(accesat 20.06.2014).

PREZENȚE FEMININE ÎN ÎNVĂȚĂMÂNTUL INTERBELIC DIN COMARNIC: DE LA INSTITUȚIONAL LA SOCIAL

Maria Cristina ILINCUȚA*

WOMEN PRESENCE IN THE INTERWAR EDUCATION IN COMARNIC: FROM INSTITUTIONAL TO SOCIAL (Abstract)

During the inter war period, we notice a greater feminine representation on the Romanian education system compared the previous period. We are witnessing an institutional feminization of the preschool and primary educational system. There are more teachers in the working class than in the upper/managerial class. Even though the primary school was mandatory and free starting with the 19th century, illiteracy recorded a high percentage, especially for the rural girls. The teachers' mission was to improve the cultural level in the villages, especially through education.

Equal opportunities for the girls was nonexistent especially during the secondary and university education at that time. The changes in the political-judicial status of the Romanian women during the interwar period is happening through the feminist movement. But still, the Romanian educational system during the inter war period was maintaining the gender difference.

Keywords: *illiteracy, educational policies, the interwar period, Comarnic education, România.*

Nivelul de educație al unei țări este determinat de influența unor factori. Astfel, factorul economic determină o „relație duală”¹ între învățământ și progresul societății. Capitalul uman și cel financiar au o legătură ciclică. Regimul politic influențează, la rândul său, sistemul educațional, dar și statutul socio – juridic al membrilor comunității. Mentalitatea joacă și ea un rol important, mai ales, în modul de înțelegere și aplicare a legislației școlare.

Educația feminină din perioada interbelică este analizată la nivelul învățământului primar din mediul rural. Demersul nostru își propune să prezinte câteva aspecte din microistoria învățământului interbelic din localitatea Comarnic, punctând prezența genului feminin la nivel instituțional, dar și social.

Aspecte generale – diferențe de gen

Politicile educaționale ale perioadei interbelice au promovat diferențele de gen. Chiar dacă, spre sfârșitul perioadei studiate, numărul absolventelor din învățământ-

---

*Prof. drd., Liceul „Simion Stoilnicu”, Comarnic, județul Prahova.

¹ Murgescu, 2010: 385.

„Studii și articole de istorie”, vol. LXXXVI, 2019, pp. 169-178.

tului primar a fost aproape egal cu cel al băieților, totuși, șansele lor se micșorează la nivel secundar și universitar. În România interbelică domeniul învățământului, mai ales primar, devine accesibil forței de muncă feminine, salarizată însă fără mari eforturi din partea statului. Controlul genului feminin se făcea prin educație.

Nici sub aspectul politico-juridic, femeile nu aveau o situație favorabilă ceea ce a activizat mișcarea pentru drepturile lor sociale și politice. Prin diverse asociații, petiții, memorii, conferințe publice, femeile își conturează un mai bun statut social și profesional. Astfel, la 20 iulie 1918, s-a înființat Asociația pentru Emanciparea Civilă și Politică a Femeilor din România condusă de: Maria Băiculescu, Elena Meissner, Ella Negruzzi, Calypso Botez, Eleonora Halippa². Printre obiectivele organizației se numărau: „emanciparea civilă și politică; accesul la educație și la muncă, la diverse profesii din care femeile erau excluse”³.

Constituția din 1923 nu rezolvase problema statutului civil și politic al femeilor. Un prim câștig, ce-i drept parțial, era obținut abia prin „Legea organizării administrative”, din anul 1929, potrivit căreia femeile obțineau dreptul de a vota și de a fi alese în consiliile comunale și județene, condiționat între altele de nivelul studiilor⁴.

În 1932 femeile obțineau autoritate juridică, putându-și administra averea, semnând contracte, prezentându-se în fața tribunalelor fără acordul soțului.

Câțiva ani mai târziu, legea electorală din 1939 acorda drept de vot doar femeilor alfabetizate. Limitarea legislativă s-a menținut, iar dreptul de a fi alese era acordat doar pentru Senat. Abia în anul 1946 votul și eligibilitatea acestora deveneau depline.

După cum se poate observa, nivelul de educație reprezenta o barieră pentru femei. Prin sistemul de învățământ se realiza „un control în socializarea rolurilor de gen”⁵. Abordând această problemă a diferențelor intelectuale de gen, o militantă a luptei femeilor pentru drepturi, din perioada interbelică, Calypso Botez, susținea că: „doar politica unei educații limitate determină inferioritatea femeii”⁶.

Cercetătoarea Maria Bucur este de părere că, mișcarea feministă din perioada interbelică a fost destul de rezervată, fiind susținută de curentul tradiționalist⁷. De altfel, socialiștii susțineau această mișcare, în timp ce, dreapta politică ajungea să denigreze femeile⁸.

Se considera astfel că emanciparea realizată prin educație era periculoasă pentru că „periclita celula familiei tradiționale”⁹. Mergând pe această idee, susținea că, „prin acordarea accesului la educație, femeia nu mai avea rezultate pozitive”¹⁰ și își neglija

---

² Eleonora Halippa era reprezentanta mișcării feministe din Basarabia. În epocă funcționa o colaborare între toate reprezentantele României Mari.

³ Văcărescu, „Cauza feminismului va triumfa. Drepturi și mișcări de emancipare ale femeilor în România.”, articol accesibil on line la <https://http://www.cooperativag.ro/cauza-feminismului-va-triumfa/> (accesat la 21.11.2018).

⁴ Dreptul la vot era acordat absolventelor ciclului inferior secundar, normal, profesional. În lege existau și alte condiționări în afara celor referitoare la studii.

⁵ Filipovici, 2015: 331.

⁶ Botez, 1920: 8.

⁷ Bucur, 2002: 111.

⁸ Popescu, 2004: 37.

⁹ Bucur, 2002:115.

¹⁰ Filipovici, 2015: 333.

rolurile din viața privată, de mamă și soție și devenea responsabilă și pentru eșecurile intelectuale și morale ale copiilor ei, inclusiv pentru eșecul întregii societăți.

Accesul fetelor în învățământul secundar era limitat și de aspecte socio-economice. Diferența de gen era mult mai vizibilă la acest nivel de învățământ, unde se aplica o segregare școlară, prin înființarea școlilor de băieți și de fete. Egalitatea de șanse era încălcată pentru că, în învățământul secundar, fetele studiau după o programă diferită, care nu le permitea înscrierea la orice facultate. Uneori, aceste școli duceau lipsă de personal didactic feminin, care să le asigure pregătirea necesară. Pentru a exemplifica aceste limitări, la Universitatea din București, studentele erau în procent de 21,9% în anul 1925, crescând la 31,3% în anul 1930. Până la sfârșitul perioadei interbelice, fetele reprezentau circa 28% din numărul total al studenților¹¹. Tendința politicilor educaționale era de a le orienta către domenii ale producției de bunuri decât spre acelea care să le asigure o poziție socio-economică importantă.

Instituționalizarea profesiilor feminine (înfirmeră, soră medicală, învățătoare, educatoare) se va realiza, mai cu seamă, în perioada interbelică. Învățământul și sănătatea erau două domenii potrivite pentru femei, asigurându-le transferul rolurilor de educatoare și mame din spațiul privat în cel public. Cele două profesii dobândesc un rol educator și modelator pentru tinerele din mediul rural.

După Marele Război au fost propuse două proiecte de ameliorare a vieții satului românesc: prin cercetarea sociologică a lui Dimitrie Gusti – cu efect în domeniul învățământului și, proiectul lui Iuliu Moldovan – cu finalitate în domeniul sanitar¹². Proiectul sociologic gustian urmărea îmbunătățirea nivelului de trai al oamenilor din mediul rural, prin educație. Astfel, învățătoarelor le revenea un rol dublu: de a transmite cunoștințe conform programei școlare și, de a le forma competențe și abilități elevelor prin activități practice.

Politica educațională s-a schimbat în anii '30 din cauza pericolului extremei drepte. Din acest moment, regele Carol al II-lea s-a preocupat să controleze tinerii pentru a nu fi atrași în echipele legionare și în consecință în anul 1934 este înființat Oficiul de Educație a Tineretului Român. Era o formă de înregimentare și educare a tineretului cu vârsta între 7-18 ani¹³ care completa educația școlară cu cea extracurriculară. Personalul didactic era implicat în toate formele educaționale, mai ales în mediul rural.

Începând cu anul 1937, O.E.T.R. se transformă în Straja Țării, o organizație obligatorie în instituții. Prin intermediul său se asigura tinerilor o „educație națională, morală, socială, religioasă, și mai ales, o pregătire fizică”¹⁴.

O altă măsură pentru „culturalizarea satelor” a fost înființarea Serviciului Social (1937). Fiecare absolvent de facultate sau școală normală, înainte de a ocupa un post trebuia să realizeze șase luni „de muncă obștească” la sat¹⁵, după care tinerii se puteau angaja în domeniul în care se pregătiseră.

---

¹¹ Sdrobiș, 2015: 106.

¹² Sdrobiș, 2015: 204-206.

¹³ Pentru fete, vârsta se prelungea până la 21 de ani.

¹⁴ Rostas, 2017: 33-34.

¹⁵ Sdrobiș, 2015: 219.

Dacă în spațiul urban, educația fetelor către nivelul secundar și cel universitar era limitată, în mediul rural ea avea un rol important. Sistemul de educație de la sate încerca să rezolve unele probleme sociale: analfabetismul, mortalitatea infantilă provocată de anumite boli, alcoolismul, neimplicarea cetățenilor în viața comunității etc. Din acest motiv, ne propunem să pătrundem în microistoria învățământului primar rular, redând aspecte din viața elevilor și învățătoarelor din localitatea Comarnic.

Aspecte ale învățământului interbelic din Comarnic

Localitatea Comarnic se află în județul Prahova, iar în perioada interbelică era arondată Plășii Peleş¹⁶. Din punct de vedere economic, așezarea era înzestrată cu industrie producătoare de șamotă, de ciment și var hidraulic și de prelucrare a lemnului. Sub aspect demografic, localitatea Comarnic avea cea mai numeroasă populație din Plasa Peleş – circa 7300 locuitori¹⁷. În ceea ce privește sistemul de învățământ, aici funcționau 8 școli și grădinițe dintre care trei au fost construite în perioada interbelică. Unele școli funcționau în case închiriate de Comitetul Școlar, și de multe ori, spațiile erau improprii procesului de instrucție. Nivelul de pregătire al populației era redus, înregistrându-se un procent destul de mare al analfabeților, mai ales în rândul fetelor. Pentru o imagine completă a situației prezentăm procentul știutorilor de carte, conform recensământului din 1930:

Tabelul nr. 1: Știutorii de carte – 1930

	Bărbați	Femei
Romania (comunele rurale)	68%	32%
Prahova	75%	40,8%

Sursa: Manuilă, 1930 VII : 230- 248

La nivel național, procentele fac referire doar la comunele rurale, iar pentru județul Prahova au fost incluse și așezările urbane (Sinaia, Câmpina, Ploiești).

Din analiza surselor arhivistice locale, imediat după război, numărul absolventelor învățământului primar era destul de mic. Pentru a exemplifica ne vom raporta la situația Școlii mixte nr. 1. În anul școlar 1921-1922 erau înscriși 302 elevi, din care au promovat 206, fetele fiind de două ori și jumătate mai puține decât băieții. Dacă în clasa I-a erau înscrise 31 de eleve, în clasa a IV-a erau doar 14 fete. Interesul scăzut pentru școală poate fi pus pe seama condiției sociale precare. Războiul făcuse foarte multe victime, la nivelul localității erau 410 elevi orfani¹⁸. O altă cauză era distanța mare până la școala din centrul localității. Comarnicul cuprindea 7 cătune aflate pe dealurile laterale ale Văii Prahovei și nu toate aveau școli, iar unii copii erau nevoiți să parcurgă mai mult de 5 km distanță până la școala din centru. La acestea se adaugă mentalitatea vremurilor, potrivit căreia, fetele trebuiau ținute mai mult timp în gospodărie, la activitățile casnice.

¹⁶ Plasa Peleş cuprindea așezările de la Azuga la Breaza, centrul administrativ era la Sinaia.

¹⁷ Buletinul Societății Regale Române de Geografie, 1930: 220.

¹⁸ ANSJPH-SC, 37/1938:7-20.

Absenteismul a fost o preocupare a autorităților, care introdusese ca măsură legislativă – sancționarea părinților care nu-și trimiteau copiii la școală, prin aplicarea unei amenzi. În anul școlar 1921-1922, diriginta Școlii nr. 2 din Vatra Satului (cartier al Comarnicului), a întocmit o listă cu elevii care acumulaseră peste 20 de absențe, dintre care 25 erau fete.

Conform legislației, dirigințele școlii înainta aceste liste către Comitetul Școlar. Aplicarea amenzilor era făcută de percepătorul fiscal din localitate, în termen de 20 de zile. Din sumele încasate, un procent de 15% îi revenea acestuia, restul sumei mergea către bugetul comunei. Legislația era destul de restrictivă în cazul neîncasării amenzilor. Dacă percepătorul neglijase aplicarea amenzilor la timp, el se făcea răspunzător de achitarea sumelor. Și învățătorilor li se oprea din salariu, în cazul în care nu întocmeau „Registrele de chemare”, listele cu elevii absenți sau nu consemnau absențele elevilor. Tot acest demers trebuia să fie supravegheat de Comitetul Școlar. Însă, de la legislație la realitate era o cale destul de lungă.

Strângerea amenzilor depindea de implicarea membrilor Comitetului Școlar. Astfel, părinții elevelor de la Școala din Vatra Satului au făcut o petiție către autorități, reclamând faptul că, nimeni nu se preocupase de construcția unei școli în cartierul lor, refuzând să plătească amenzile și să-și trimită fetele la școala din centru¹⁹. În localitate existau numeroase văduve de război care se ajutau de copii pentru muncile din gospodărie. Ele nu reușeau să achite amenzile din cauza sărăciei²⁰.

Legea învățământului primar din 1924 aducea câteva schimbări. Durata studiilor primare se extinsese la șapte clase. Primele patru alcătuiau ciclul inferior primar, unde elevii dobândeau cunoștințe de cultură generală. Următoarele trei clase, ciclul superior primar, capăta un caracter practic, aplicându-se programe adaptate activităților economice din fiecare zonă în parte²¹. Această modificare a duratei școlarizării primare a influențat numărul absolventelor.

În anul școlar 1929-1930, în școlile din localitate au frecventat un număr de 730 de elevi, repartizați în cele cinci școli. Dacă la clasele a I-a efectivele elevilor erau mari, uneori ajungându-se și la 70 de elevi, la clasele a IV-a numărul absolvenților se înjumătățea. Cauza era abandonul școlar al fetelor din ciclul superior primar²².

În anii crizei economice s-a înregistrat o ușoară scădere a numărului de elevi, dar acest lucru era un fenomen general, specific țărilor agrare. „Scăderea veniturilor agricole a făcut, pe de o parte, ca unii dintre părinți să nu-și mai poată trimite copiii la școală.”²³ Fenomenul este vizibil și în învățământul comărnicean. În timpul crizei economice s-a constatat scăderea frecvenței băieților la învățământul primar superior (clasele V-VII), unde în anul școlar 1933-1934, la clasa a VI-a erau înscriși 33 elevi, din care la examenul de absolvire s-au prezentat doar 4, restul lucrând în fabricile din localitate și împrejurimi²⁴.

¹⁹ ANSJPH-SC, 97/1921-1922: 97-101.

²⁰ ANSJPH-SC, 97/1921-1922: 105.

²¹ Gorun, 2014:79.

²² ANSJPH-SC, 125/1930:60-74.

²³ Murgescu, 2010 :311.

²⁴ ANSJPH-SC, 33/1934: 56.

Școlarizarea fetelor păstrează aceleași tendințe, cu o frecvență mai bună în primele patru clase primare. La acest nivel se constată o promovabilitate egală a fetelor și a băieților. Interesul fetelor pentru continuarea studiilor era însă scăzut. Bunăoară, în anul școlar 1938-1939, la Școala mixtă nr.1, la clasele V-VII, din cele 32 de eleve înscrise au finalizat studiile doar 16, ultima clasă fiind frecventată de doar două fete²⁵.

Pornind de la cifrele din „Anuarul Statistic al României” se constată că, în deceniul patru al secolului al XX-lea, numărul elevelor nu l-a depășit niciodată pe cel al elevilor. La nivel național ponderea absolvenților de școală primară era ușor mai mare (85,3%), față de cea a fetelor (84,7%), dar învățământul secundar fusese absolvit doar de 10,1% de fete, din totalul populației feminine de vârstă școlară²⁶.

Din Comarnic au urmat școala secundară, de la Câmpina sau Ploiești, un număr redus de fete, care proveneau din familiile mai înstărite ale industriașilor, comercianților sau funcționarilor. Un astfel de exemplu este cel al domnului Comșescu Ion²⁷, care susținuse școlarizarea fiicei lui, Filofteia. Aceasta urmează școala normală și revine în Comarnic, pe un post de învățătoare²⁸.

În perioada interbelică, cu tot efortul autorităților analfabetismul a rămas o problemă nerezolvată a sistemului. Ponderea analfabeților era mai mare la populația feminină din mediul rural, cu vârsta peste 65 de ani. Școlile pentru adulți amelioraseră situația în rândul populației de vârstă școlară, față de perioada anterioară, dar nu eradicaseră analfabetismul.

Într-un alt registru al analizei noastre se înscrie rolul genului feminin în sistemul instituționalizat de învățământ primar, din perioada interbelică. Primul Război Mondial a oferit femeilor ocazia de afirmare în acest domeniu. Bunăoară, la Comarnic, ca urmare a mobilizării învățătorilor, cadrelor didactice feminine le revine sarcina de a asigura educația elevilor, până la nivelul la care putem vorbi de feminizarea acestui sector de activitate.

O primă problemă a sistemului de învățământ primar o reprezintă numărul mare de elevi care îi reveneau unui învățător.

Tabelul nr. 2: Ponderea elevi/cadru didactic – învățământ primar

	1920	1930
La nivel național	1 cadru didactic la 61 de elevi	1 cadru didactic la 45 de elevi
Comarnic	1 cadru didactic la 51 de elevi	1 cadru didactic la 40 de elevi

Sursa: Manuilă, 1930 VII-Profesiuni: p. X; Anuarul Statistic al României, 1920: 230-236; ANSJPH-SC, 19/1920: 11-23.

După cum reiese din tabel, într-o decadă, ponderea elevilor ce îi reveneau unui învățător scade. Această scădere se menține către sfârșitul perioadei interbelice, dar nu foarte mult sub cifra de 40 de elevi. Cauza era creșterea numărului de învățători,

²⁵ ANSJPH-SC, 36/1934-1942: 87-90.

²⁶ Anuarul Statistic al României, 1930: 343-438.

²⁷ Deținea un magazin în Comarnic, fiind foarte apreciat pentru produsele sale.

²⁸ Documentele de la sfârșitul perioadei interbelice o menționează la Școala nr. 2 din Vatra Satului.

mai ales femei. Pentru a ilustra acest fapt, am analizat prezența învățătoarelor în anul școlar 1929-1930. La nivel de țară, ponderea acestora era de 58% din personalul didactic, iar în localitatea Comarnic procentul era de 61%²⁹.

În perioada interbelică, organizarea învățământului primar a fost realizată pe baza a două legi specifice, din 1924, respectiv, 1939. Conform acestora, absolvențele școlilor normale susțineau examenul de capacitate, care le dădea dreptul de a intra în sistem, mai întâi provizoriu, iar mai apoi, definitiv. Legea învățământului primar din 1939 aducea schimbări politicii educaționale interbelice. Astfel, absolvenților școlilor normale li se impunea să facă dovada satisfacerii Serviciului Social. Ca urmare a proiectului gustian, viitoarelor cadre didactice li se cerea „Certificatul de liberă practică”, obținut după șase luni de activitate într-o școală primară rurală.

Înaintarea în gradele didactice se realiza prin inspectarea activității la clasă, dar și a implicării în domeniul „culturii poporului”. Din analiza „Registrului de inspecții” al Școlii nr.1 reiese că, înscrierea doamnei învățătoare Petrescu Cornelia la gradul I s-a făcut prin două tipuri de inspecții. Astfel, la 1 februarie 1937, Inspectorul Școlar Prahova îi evaluează activitatea metodică-didactică de la clasă, iar la 5 februarie era inspectată de Elena Popescu, delegată de minister, cu scopul „cercetării activității gospodărești cerută de lege pentru înaintarea la gradul I”³⁰.

Ținuta și moralitatea erau condiții înscrise în legislația școlară, reprezentând garantarea respectului comunității pentru ”dascălul lor”. Un caz de încălcarea a moralității este înregistrat la o școală dintr-un cartier al Comarnicului, în anul 1921. Aici, învățătoarea M.N., care era și diriginta școlii, anunța Revizoratul că, din cauza lipsei combustibilului era nevoită să închidă școala. Absenteismul repetat al învățătoarei determină nemulțumirea părinților, care solicită Comitetului Școlar o anchetă. Președintele acestuia cercetează situația și transmite forurilor superioare o informare:

„Am constatat că domnișoara învățătoare M.N. a dat naștere unui copil, fără a fi măritată. Aceasta a provocat o impresie detestabilă locuitorilor din această circumscripție și întregii comunități. Frumos exemplu de moralitate!”³¹

Documentele nu menționează sancțiunea, dar învățătoarea nu se mai regăsește în statele de plată ale școlii. În mentalul colectiv, cadrul didactic trebuia să fie în exemplu, dar nu știm în ce măsură, judecata comunității era aplicată și în cazul învățătorilor.

Ținuta era și ea un aspect serios al perioadei pe care, Inspectoratul Școlar Prahova o clarifica într-o notă transmisă cadrelor didactice femei:

„Constatându-se că mulți dintre membrii corpului didactic se prezintă la cursuri într-o ținută necontrolată sau nepotrivită rolului lor, ministerul atrage atenția, că de azi sunteți obligate a veni în fața elevilor într-o ținută corectă. Doamnele și domnișoarele sunt obligate să îmbrace la clasă un șorț negru, lung de cel puțin 10 cm sub genunchi. Fardul este interzis”³².

²⁹ Din 18 cadre didactice, în învățământul primar comărnicean, 11 erau femei, în anul școlar 1929-1930.

³⁰ ANSJPH-SC, 889/1934-1942: 30-36.

³¹ ANSJPH-SC, 110/1921: 16.

³² ANSJPH-SC, 37/1939-1941: 297.

În deceniul patru al secolului al XX-lea, învățătoarele sunt implicate în numeroase activități extracurriculare. Acestea erau considerate forme ale perfecționării didactice, condiționând de executarea lor obținerea gradelor didactice. Așa cum am amintit, proiectul gustian transfera în sarcina cadrelor didactice numeroase activități: conferințe, monografiile rurale, organizarea Căminelor Culturale, „pregătirea gospodărească și cetățenească”, înființarea cantinelor și coloniilor școlare³³.

La Comarnic, cadrele didactice au organizat la 23 februarie 1930 o Conferință cu tema – „Relele alcoolismului”, la care au participat circa 235 de săteni³⁴. O altă măsură a proiectului cultural a fost implementată în 1934, prin deschiderea Căminului Cultural „Bibescu Vodă”, în cartierul Posada. Printr-o telegramă, ministrul Constantin Angelescu îl felicita pe primarul localității, pentru această reușită. Aici erau organizate șezători populare, conferințe și proiecții cinematografice. Temele acestora făceau referire la efectele produse de alcool, sifilis și tuberculoză³⁵.

Școlile sătești deveneau centre de muncă activă pentru săteni. Învățătorii, care erau și comandanții stolurilor străjerești, și cei care asigurau instruirea premilitară, implicau tinerii în acțiuni de întrajutorare a familiilor sărace. O figură feminină a perioadei interbelice, care susține comunitatea comărniceană, a fost învățătoarea Cornelia Petrescu. Fusesse repartizată aici în anul 1924, alături de soțul său³⁶. S-a implicat foarte mult în proiectele comunității. Era membră a Asociației „Cercurilor de gospodine”³⁷, predând elevelor discipline gospodărești, în cadrul orelor de lucru manual de la clasele V-VII. Activitățile practice desfășurate cu elevele erau variate: de la împodobirea și curățenia localului școlii, până la aprovizionarea cu alimente a oamenilor săraci. Obiectele brodate sau țesute de eleve erau expuse și vândute. Banii încasați erau direcționați către Cooperativa Străjerilor. Veniturile erau obținute și din vânzarea produselor recoltate de pe terenul școlii. Astfel, Cooperativa școlară avea în anul 1938 un capital social de 5370 lei³⁸.

Cornelia Petrescu administra cantina școlară, unde se servea zilnic un fel sau două de mâncare caldă, pentru circa 75 de elevi săraci³⁹. Cantina era susținută financiar prin donațiile primite de la Întreprinderile Prințului Bibescu. O altă obligație a învățătoarei a fost aceea de a organiza șezători cu sătenii. Pentru că predase și la cursurile pentru adulți, ea reușea să organizeze activități culturale cu mamele elevelor.

Anul școlar 1939-1940 aducea schimbări învățământului din Comarnic. Din cauza războiului, învățătorii erau concentrați în unități militare, timp în care, erau supliși de colege. La 10 noiembrie 1940 Școala nr. 1 este distrusă de cutremur.

---

³³ Toate aceste activități erau puse sub coordonarea „Fundațiilor Culturale Regale”, fiind aplicate de Institutul Social Român, înființat de D. Gusti. Nu toate obiectivele proiectului au fost atinse. Monografiile sătești nu au avut finalitatea dorită.

³⁴ ANSJPH-SC, 26/1929: 1-4.

³⁵ ANSJPH-SC, 34/1933-1934: 10-23.

³⁶ Ioan Petrescu a fost director al Școlii mixte nr.1 din Comarnic, după 1935 devine inspector școlar.

³⁷ Asociația Cercurilor de Gospodine este organizată în 1920, din inițiativa Valentinei Focșa. Asociația avea ca obiective îmbunătățirea condițiilor de viață și de muncă ale femeilor. Președinta organizației a fost Simona Lahovary.

³⁸ ANSJPH-SC, 38/1939: 88.

³⁹ ANSJPH-SC, 38/1939: 102.

Comitetul Școlar a hotărât închirierea a trei săli, în locații diferite, unde au fost primiți elevii.

Implicarea României în război a determinat mobilizarea cadrelor didactice masculine, procesul instructiv-educativ rămânând în grija învățătoarelor. De la Școala nr. 1 pleaseră pe front patru învățători, iar cinci învățătoare îi suplineau prin rotație. Elevii învățau în două schimburi, în condiții improprii, iar învățătoarele ajungeau să lucreze pe zi cu 100 de elevi⁴⁰.

Tot în același an, Ministerul Învățământului transmitea o adresă referitoare la munca de război a cadrelor didactice:

„Pe timpul vacanței de vară, elevii sub coordonarea cadrelor didactice vor cultiva lotul școlii, (...) vor strânge plante medicinale, (...) vor ajuta familiile celor mobilizați, văduvelor, invalizilor. Cadrele didactice vor întocmi grafice pentru serviciul muncii de război”⁴¹.

În loc de concluzii

Perioada interbelică a reprezentat o etapă importantă a activismului feminin. Chiar dacă, mișcarea feministă a avut un caracter moderat, totuși, se înregistrează câteva schimbări ale statutului politico-juridic al femeilor. Educația rămâne un factor covârșitor în progresul unui popor. Politicile educaționale interbelice au favorizat o segregare pe sexe a învățământului. Acest lucru devine evident, mai ales, în învățământul secundar, unde diferențele de gen sunt vizibile. Educația era un mijloc de control al fetelor. Limitarea căilor de acces către învățământul universitar îngreșea posibilitatea fetelor de a practica anumite profesii. În perioada studiată, educația și sănătatea erau domenii deschise populației feminine, iar depășirea limitelor de către acestea era redusă.

Din acest motiv, susținem părerea cercetătoarei Anca Filipovici, conform căreia, „emanciparea prin educație a fost o consecință și nu un scop în sine”⁴². Afirmatia este făcută în urma cercetării învățământului secundar feminin. Extrapolând această idee asupra învățământului primar considerăm că, în acest caz, emanciparea era un scop în sine, iar educația a fost un mijloc de realizare a sa. Acest lucru este susținut de studiul de caz al învățământului primar interbelic din Comarnic. Politicile educaționale interbelice, cu toate activitățile sale, făceau din factorul feminin (eleve și învățătoare) un mijloc al emancipării societății.

Aceasta este o realitate a perioadei interbelice, fără a lua în calcul pericolul extremismului politic, regimul autoritar impus de rege, eșecul proiectului sociologic gustian și iminența războiului.

Referințe

Anuarul Statistic al României (1930) București, Tipografia Curții Regale „F. Gobl”
ANSJPH-SC = Arhivele Naționale Serviciul Județean Prahova- fond Școala din Comarnic.
Botez, Calypso (1920) *Problema feminismului. O sistematizare a elementelor ei*, București: Tipografia Gutenberg.

⁴⁰ ANSJPH-SC, 41/1942:76.

⁴¹ ANSJPH-SC, 41/1942:190.

⁴² Filipovici, 2015: 332.

- Bucur, Maria; Miroiu, Mihaela (2002) *Patriarhat și emancipare în istoria gândirii politice românești*, Iași: Polirom.
- Buletinul Societății Regale Române de Geografie (1930) vol.XLVIII, București: Institutul de Arte Grafice „Al. Vlahuță”.
- Diac, Florin (2004) *O istorie a învățământului românesc modern (sec. XVII-1944)* Vol. I, București: Oscar Print.
- Filipovici, Anca (2015) *Învățământul secundar feminin în România interbelică: tendințe și evoluții* în Mihalache, Catalina; Rados, Leonida, *Educația publică și condiționările sale (secolele XIX-XX)*, Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”.
- Gorun, Adrian, Gorun, Horațiu, Tiberiu. (2014). *O perspectivă istorico- sociologică asupra legislației din învățământul românesc. (De la Marea Unire la decretul nr.175/2 august 1948)*. București: Pro Universitaria.
- Jinga, Luciana (2015) *Gen și reprezentarea în România comunistă, 1944-1989*, București: Polirom.
- Manuilă, Sabin. (1930) *Recensământul general al populației României din 1930*. București: Institutul Central de Statistică.
- Mihalache, Cătălina (2016) *Copilarie, familie, scoala: politici educaționale și receptări sociale*, Iași: Editura Universității „Al.I. Cuza”.
- Mihalache, Cătălina; Rados, Leonida (2016) *Educația publică și condiționările sale (secolele XIX-XX)*, Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”.
- Murgescu, Bogdan (2010) *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*, București: Polirom.
- Popescu, Luciana (2004) *Politica sexelor*, București: Maiko.
- Rostas Zoltan; Sdrobiș, Dragoș (2017) *Culturalizarea în uniformă*, București: Paideia.
- Rostas, Zoltan; Văcărescu, Theodora-Eliza (2008) *Cealaltă jumătate a istoriei*, București: Curtea Veche.
- Sdrobiș, Dragoș (2015) *Limitele meritocrației într-o societate agrară. Șomaj intelectual și radicalizarea politică a tineretului în România interbelică*, București: Polirom.
- Văcărescu, Theodora-Eliza (2013) *Cauza feminismului va triumfa. Drepturi și mișcări de emancipare ale femeilor în România*. Accesibil online la: <http://www.cooperativag.ro/cauza-feminismului-va-triumfa/> (accesat 21.11.2018).

ASALTUL COMUNIST ASUPRA ȘCOLII. ANII DE ÎNCEPUT, 1947-1948

Bogdan TEODORESCU*

The communist assault on the school. Early years, 1947-1948 (Abstract)

The Archives of the Ministry of Religious Affairs and Public Instruction, which actually contain documents of the Ministry of National Education and of the Ministry of Public Instruction, the titles of the relevant departments in those years, have recently been made available to researchers and the interested public. Certain long-standing appreciations have been confirmed, but it also brought an insight into the Romanian school at a turning point in history. The Communist assault on the education system could not succeed in the short term, even if it used commonly-used methods. Its goals were to get rid of undesirables persons and his opponents and joining to high standards of civilization.

This ambitious program should have elevated Romanian society to high cultural standards such as full literacy, school extension to 7 years, including the rural area, diversification of secondary school with an emphasis on technical high schools. But its implementation was solved exclusively by means of forced ideology, coercion and repression, so a bright project was completed with dark means.

Moreover, in their general strategy, but also in their tactics, the Communists seemed to ignore the economic situation of Romania at that time. It was a country that was still underdeveloped, crushed by a ruthless war and the ruinous debts that followed, with a chronically underfinanced school and consequently without any material resources. The situation was not better either as regards the human resources available, because the change and progress of the school could only be achieved by enhancing its quality, which in those years was far from necessary as hundreds of teachers and teachers were "compressed", harassed and manipulated and in certain situations detained, often without trial, in the communist gulag.

Only a few years later, after repeated analyzes that clearly showed his failure, political leadership weakened the tension and gradually allowed the survivors of the years of repression to return from where they had been driven away.

From the tumult of those years, we retain the heroic effort of a good part of the teaching staff present in schools, people who despite complicated and hostile times, have not betrayed their purpose and eventually saved the school, giving generations of students the chance to make a difference in their lives.

Keywords: *Sovietization, repression, purification, political school, literacy, industrialization.*

---

* prof. dr., Secretarul General al SȘIR.

Să facem împreună, spre a ne familiariza cu subiectul, un mic exercițiu de imaginație, închipuindu-ne măcar pentru o clipă că ne-am întoarce cu șapte decenii în urmă. Suntem în 1950, la doi ani după ce învățământul a fost reglementat printr-un decret lege și în consecință școala se află în plin proces de transformare. Ce putea observa în prima sa zi după ce îi trecuse pragul un copil la vârsta primei sale experiențe didactice? Să-l urmărim cu atenție. După ce a deschis o ușă masivă din lemn, iată-l intrat într-un hol spațios, în jurul căruia erau dispuse mai multe săli identice cu altul, așezat la etaj.

Spre a ajunge acolo, a trebuit să urce o scară de lemn, scârțâind din toate încheieturile și care, și-a dat seama mai târziu, că se balansa amenințător, mai cu seamă la orele de vârf, când era tropăită concomitent de câteva zeci de elevi. Aerul vetust și mohorât al locului, bine odorizat cu un insecticid și un raticid înțepător, parcă se risipea când te trezeai dintr-o dată sub o cupolă de sticlă care răspândea în jur lumină și căldură. Viitorul elev nu era singur, venise cu bunica, profesoară la Școala Normală din vecinătate și care știa bine locurile, inclusiv sala de clasă unde trebuia în cele din urmă să ajungă.

După o mică inspecție la etaj, coborâre și la parter, intrară în prima încăpere pe dreapta, unde copilul observă mai întâi rândurile de bănci așezate în ordine și, în mijloc, un podium, pe care se afla o masă cu un scaun – catedră. În spate, trona o tablă mare, neagră, și văzându-le pe toate, viitorul școlar simți în jur un aer de autoritate. În fine, rotindu-și ochii, descoperi în fața sa, pe peretele dinspre stradă, patru mari portrete, înfățișând bărbați de aceeași vârstă, deosebiți – i se păru lui – doar de părul care le acoperea chipurile. Dedesubt – știa să citească – desluși un apel atrăgător: *Învățați. învățați. învățați!* și un nume de care mai auzise: *Lenin*. Nu era timp de prea multe comentarii, apăru alături de ei și învățătoarea, o femeie mărunțică, vizibil intrată în al șaselea deceniu de viață care, de când isprăvisse Școala Normală cunoscuse și anii complicați ai Regelui Ferdinand dar și dictatura carlistă și antonesciană și, în fine, regimul comunist.

Aici, în această sală de clasă, parcă timpul se oprise în loc și aproape nimic nu se schimbă din vremea lui Spiru Haret, ctitorul Școlii de băieți al cărui elev ajunsese: locurile, clădirile și oamenii păreau a fi la fel cu ce a fost ieri sau alaltăieri. În realitate, multe erau în plină schimbare, iar altele se schimbaseră deja.

În raportul politic al Comitetului Central, la Congresul Partidului Muncitoresc Român (21 februarie 1948), secretarul general Gheorghe Gheorghiu Dej marca evenimentele care jalonaseră preluarea puterii de către comuniști în România: 23 august (răsturnarea dictaturii antonesciene, întoarcerea armelor împotriva Germaniei fasciste și „eliberarea” României de către glorioasele armate sovietice); 6 martie (formarea primului guvern de concentrare democratică), reforma agrară, alegerile parlamentare (câștigate de un bloc de partide democratice conduse de P.C.R.), transformările petrecute în țara noastră în ultima jumătate a anului care s-a scurs (abolirea monarhiei), toate concluzionate drept „etape diferite ale aceluiași proces de făurire prin lupta poporului muncitor, a unui regim de democrație populară. Rezultatul acestui proces este Republica Populară Română”¹.

¹ Roller, 1952, VII.

Fiind prin excelență un domeniu al formării, de care depindea în mod hotărâtor atât prezentul cât și viitorul societății românești, școala a atras de la început atenția noilor decidenți ai puterii, care, după modele sovietice, au alcătuit un program al schimbării pentru învățământul preuniversitar, ale cărui prime obiective au fost puse în lucru încă în anii 1946-1948. Că este așa, o dovedește și un document al Comitetului Central care constituia în februarie 1947 o Comisie Centrală a Învățământului care aștepta propuneri pentru reorganizarea școlii de toate gradele, plecând însă de la propriile obiective: „defascizarea și reeducarea corpului didactic, deblocarea cadrelor fascizate și necorespunzătoare, promovarea de noi cadre didactice, serios pregătite și cu concepții democratice, care să pregătească o reformă generală în acest domeniu, în direcție practică și realistă”².

Pentru început, marile obiective ale viitorului trebuiau pregătite printr-o atentă selecție a cadrelor și transformarea comunistă a școlii de aici a început. Împrejurările complexe de la jumătatea anilor 1940 s-au dovedit favorabile acestui program. Defascizarea aparatului de stat s-a rezolvat prin legile de purificare din toamna 1944 și iarna 1944-1945, care au furnizat un bun pretext pentru epurarea din școala de toate gradele a celor neagrați pentru că aveau alte convingeri politice decât cele ale comuniștilor, acțiune care s-a prelungit ulterior până la sfârșitul anilor 1950, deși avea doar menirea să curețe administrația de stat de oamenii dictaturii antonesciene³.

Alegerile parlamentare din noiembrie 1946 au fost de asemeni o bună ocazie pentru a face publice unele apartenențe politice, mai cu seamă la partidele „istorice” învinse și în același timp, și a unor atitudini anticomuniste și antisovietice. Pentru a înțelege motivele și anvergura acestei acțiuni, trebuie să caracterizăm în termeni generali corpul didactic în a doua parte a anilor 1940, când domina aici o majoritate cu o bună pregătire științifică și didactică, având o puternică conștiință a valorii personale și de grup și care era animată și de civism, și de convingeri politice care înclinau mai mult spre centru și dreapta politică.

Spargerea acestui bloc și remodelarea sa era o misiune dificilă pe care însă conducerea comunistă și-a asumat-o imediat, punând la cale o tactică simplă și care își mai verificase eficiența: îndepărtarea indezirabililor, reeducarea (ideologică) a celor docili și înlocuirea treptată a locurilor rămase libere cu persoane loiale, mai târziu cu oameni tineri formați corespunzător în școli și universități comuniste.

Categoria celor nedoriți era foarte largă. Intrau aici membri partidelor „istorice”, care asigurau încă o opoziție politică legală în 1947, membri ascunși ai mișcării legionare, persoanele aparținătoare care afirmaseră atitudini anticomuniste și antisovietice și, nu în ultimul rând, elita didactică, neconformă pentru că avea opinii și conștiința întâietății. Toți aceștia vor fi considerați dușmani declarați ai noului regim și treptat, cu mijloace de tot felul vor fi îndepărtați din școală, mai spectaculos în învățământul universitar, oarecum mai discret în cel elementar și mediu, dar cu rezultate în cele din urmă asemănătoare.

După câteva luni de la încheierea alegerilor parlamentare, pe când încă România mai era o democrație, a început răfuiala așteptată. Ministerul Educației

² S.A.N.I.C., C.C. al P.C.R., SPA, 30/1947, 20.

³ Someșan, 2004, 243-245; Teodorescu, 2015a, 25.

Naționale (M.E.N.), transformat ad-hoc în poliție politică, cu largul concurs al aliaților P.C.R. din blocul care câștigase scrutinul recent, culegea și transmitea informații despre posibili indezirabili deferiți ulterior unei comisii de disciplină și de regulă risipiți la alte școli sau eliminați⁴.

Totodată, P.C.R. încuraja tacit constituirea sindicatelor în școli și pentru personalul administrativ (în rândul cărora intrau și mulți oameni simpli ușor de manipulat), în unele locuri, cum se va vedea și în cele ce urmează, utilizate ca instrument de destabilizare și de discreditare a conducerilor constituite și a directorilor în funcție. Când conflictul din școală ajungea la punctul culminant, la cererea celor interesați era declanșată o anchetă în cursul căreia toate părțile aflate în conflict erau solicitate să dea declarații din care nu lipseau tot felul de incriminări, material suficient pentru îndepărtarea celor nedoriți⁵.

Aceste campanii care inaugurau transformările „revoluționare” ale învățământului găseau la ministerul de resort persoane și echipe în continuă mișcare. În 1947, deținătorul portofoliului era ziaristul social-democrat Ștefan Voitec, recompensat cu un lung mandat (îl preluase odată cu al doilea guvern Sănătescu, în toamna 1944), pentru acțiunea de eliminare din P.S.D. a unui grup anticomunist (care sub conducerea lui Constantin Titel Petrescu va constitui, înainte de alegerile din 1946 un P.S.D. independent), ceea ce a rămas fiind un aliat constant al P.C.R. până la marea fuziune din februarie 1948⁶. Totuși Voitec nu a lăsat în urma lui numai elogii. Acceptase, în condițiile în care primul guvern Groza cuprindea demnitari din P.N.L. Tătărescu și P.N.Ț. Anton Alexandrescu, funcționari din aceste formațiuni politice, și la P.C.R. se observase lipsa sa de vigilență și fermitate, motiv pentru care se constituise, pe lângă Comitetul Central, o Comisie a Învățământului și cu scopul de a urmări modul în care era desfășurat programul educației⁷.

Astfel, la câteva luni după ce Voitec nu mai era ministru, în mai 1948, a apărut o situație neobișnuită. Un foarte important dosar de anchetă fusese dosit de fostul secretar general al ministerului, acuzat acum de tănuire și complicitate cu cei implicați și amenințat cu „Siguranța Statului”⁸ (între timp se constituise însă Securitatea Poporului, care avea să devină operativă în toamna 1948⁹). După efemerul Minister al Educației Naționale (ianuarie-aprilie 1948) condus de interimarul Lothar Rădăceanu, un comiliton al lui Ștefan Voitec, frâiele au fost preluate de Gheorghe Vasilichi, un om de partid, tinichigiu de profesie, creditat însă cu bune relații în mișcarea comunistă internațională¹⁰.

Deși în vremea sa (anii 1948-1949) s-au întâmplat multe și despre o parte va fi vorba și în cele ce urmează, nici el nu s-a bucurat de apreciere și a fost schimbat relativ repede, fiind acuzat de „sentimentalism față de dușmani declarați” și „liberalism”¹¹.

---

⁴ S.A.N.I.C., M.C.I.P., 347/1947.

⁵ S.A.N.I.C., M.C.I.P., 356/1948.

⁶ Scurtu et alii, 2001, 228-231.

⁷ Teodorescu, 2015a, 25.

⁸ S.A.N.I.C., M.C.I.P., 397/1948, 13.

⁹ Tismăneanu et alii, 2007, 479-480.

¹⁰ Scurtu et alii, 2001, 146.

¹¹ Tismăneanu et alii, 2007, 305.

Și totuși, în acei ani schimbarea școlii a făcut primii pași, a fost elaborată o nouă lege a învățământului¹² precum și alta de organizare a ministerului de resort, numit acum „al Învățământului Public”¹³, au fost înființate centre de îndrumare a corpului didactic¹⁴ și școli politice pentru ideologizare¹⁵, s-a lansat programul de alfabetizare¹⁶, a fost dezvoltat cel de introducere obligatorie în studiu a limbii ruse¹⁷, au fost elaborate noile curricule¹⁸ și primele manuale unice¹⁹.

Concomitent însă, patru dosare din arhiva ministerului de resort ne ajută să înțelegem cât de complicată era în acei ani situația școlii și care erau cele mai presante solicitări ale momentului. Așa cum am afirmat și mai sus, alegerile parlamentare din 1946 și campania electorală care le-a precedat au fost un bun prilej pentru devoalarea unor apartenențe politice și exprimarea unor opțiuni de vot în consens cu vechiul regim democratic, ceea ce a condus, firește, la identificarea unor „dușmani ai poporului” care activaseră totuși încă legal. Considerând în mod greșit că alegerile vor fi libere și au șanse mari să le câștige, partidele „istorice” n-au ezitat să-și mobilizeze membrii, ignorând că la acea oră soarta României fusese deja decisă, că rezultatul scrutinului era hotărât dinainte, și că în felul acesta fragilizau mult situația membrilor și simpatizanților lor. Consecințele zilei de 19 noiembrie 1946 nu vor întârzia să apară.

La câteva luni după, o Comisie de informații pentru purificarea aparatului de stat (este neclar dacă funcționa pe lângă M.E.N. sau dacă era o organizație centrală), solicita ministerului să obțină date despre un număr important de cadre didactice, învățători și profesori din județul Dorohoi și din alte locuri din țară. Relativ repede ajungea la minister un raport complet²⁰, unul din cele care s-au păstrat, dar nu singurul, care probează puternica angajare politică din rândul corpului didactic în acei ani. Din cei 59 de învățători despre care s-au cerut relații, 7 sunt foști legionari, 21 elemente reacționare antiguvernamentale și antidemocratice, inclusiv antisovietice, 16 sunt național-țărăniști, câțiva veniți de la legionari, 5 de la P.N.L. Brătianu, 2 de la P.S.D. (nota bene, aliat al P.C.R. la acea dată, dar persoanele sunt incriminate pentru că au făcut propagandă manistă), unul este „dușman al democrației”, pur și simplu, un membru P.C.R., a votat însă cu țărăniștii, și doar unul fără convingeri politice, dar antidemocrat.

Între cei 59 sunt și 5 directori care, nici ei, nu se situează în afara politicii. 3 sunt liberali, dar fiecare are istoria lui. Unul s-a „camuflat” în social-democrat, altul are acasă portretul lui Zelea Codreanu, în fine, un al treilea, prizonier în răsărit, este fatalmente antisovietic. Al patrulea este țărănist acuzat de propagandă manistă, iar despre al cincilea s-a aflat în cele din urmă că este apolitic²¹. Ca să rezumăm, din cele

---

¹² MO, 3 august 1948, 6322-6324.

¹³ S.A.N.I.C., M.C.I.P., 108/1948.

¹⁴ S.A.N.I.C., M.C.I.P., 347/1948.

¹⁵ S.A.N.I.C., CC al P.C.R., Cancelarie, 58/1948, 57.

¹⁶ Tismăneanu et alii, 2007, 295-298.

¹⁷ S.A.N.I.C., CC al P.C.R., Cancelarie, 58/1948, 30.

¹⁸ S.A.N.I.C., M.C.I.P., 284/1948.

¹⁹ S.A.N.I.C., M.C.I.P., 116/1948.

²⁰ S.A.N.I.C., M.C.I.P., 344/1947.

²¹ S.A.N.I.C., M.C.I.P., 344/1947, 1-4.

59 de cadre didactice, 31 au o apartenență politică certă. Rămâne de văzut ce se ascunde în spatele etichetelor de reacționar antigubernamental și antisovietic, categorie reprezentată de 21 de persoane, dar cel mai simplu ar fi să-i considerăm oponenți fără partid. Lista incriminațiilor a ajuns în cele din urmă și în minister, dar nu avem informații despre ce a urmat, posibil a fi fost folosită ulterior când epurarea din învățământul preuniversitar a continuat și în școli.

Foarte harnice, mai cu seamă în a demasca persoane indezirabile politic, se remarcă organizațiile din teritoriu ale Frontului Plugarilor și P.S.D. care nu ezită să ofere garanții pentru altele, decât cele de mai sus a căror investigare le-a fost cerută. Spre exemplu, Frontul Plugarilor exonerează un învățător dintr-o comună, caracterizat drept democrat și oferă și argumente: a curățat cimitirul, a plantat flori, dar când e consultat asupra altor doi învățători din aceeași comună, unul e democrat convins, dar celălalt legionar, evident antisovietic²². Și P.S.D. informează despre legionarii din școlile gălățene, unii chiar directori, intrați ulterior în P.C.R. sau secretari de școli, mâna dreaptă a altor directori²³.

Spre deosebire de cei de mai sus, organizațiile săsești oferă numai garanții pentru toți etnicii germani, unii încorporați și chiar veterani de război. Un caz special îl reprezintă un profesor de la liceul german din Timișoara, care a intrat în Grupul Etnic German, dar nu a avut funcții și nici nu a susținut mișcarea, motiv pentru care a fost admonestat și îndepărtat, după cum singur mărturisește²⁴.

Drumul comuniștilor spre putere nu a fost însoțit întotdeauna de succese și de dovezi de loialitate din partea aliaților politici. S-a întâmplat uneori ca anchete precum cea de mai sus să fie împiedicate de obstacole neprevăzute, exact acolo unde te-ai fi așteptat mai puțin, în cazul de față la ministerul condus de Voitec, mai exact în biroul secretarului general, în primăvara 1947, când din guvern și implicit la M.E.N. erau și reprezentanți ai PNL Tătărescu și P.N.Ț. Alexandrescu.

Un an mai târziu, odată cu remanierea executivului, după adoptarea primei Constituții a Republicii Populare Române, odată cu interimarul Lothar Rădăceanu, au plecat și demnitarii în subordine²⁵ și cu această ocazie șefa de cabinet a fostului secretar general al ministerului a descoperit la fireasca predare-primire finală un dosar abandonat²⁶.

Acum, în iulie 1948, în manieră totuși confidențială, ancheta cuprinsă între paginile sale este reactivată, noua echipă ministerială condusă de comunistul Gheorghe Vasilichi, motivând întârzierea unei decizii cu un an pentru că „formele administrative nu aveau în fruntea lor elemente de serioasă încredere precum vechea conducere a Direcției Generale a Învățământului Primar din Minister și fostul secretar general în funcție, care au tăcut și s-au solidarizat astfel cu cei șaisprezece învinuiți”, toți din școli bucovinene din județul Suceava, din jurul Câmpulungului și Vetrei Dornei, și că tăcerea lor binevoitoare este un motiv calificat pentru a-i deferi Siguranței Statului²⁷.

---

²² S.A.N.I.C., M.C.I.P., 344/1947, 22-23.

²³ *Ibidem*: 21-22.

²⁴ *Ibidem*: 14-18.

²⁵ Scurtu et alii, 2001, 146.

²⁶ S.A.N.I.C., M.C.I.P., 397/1948, 10.

²⁷ *Ibidem*: 5.

Să observăm că tonul noilor autorități s-a schimbat radical, dosarul rătăcit poate și din neglijență a produs o vinovăție gravă, cu atât mai mult cu cât între timp inspectorul școlar de la Suceava, acuzat de luare de mită și de cârdășie cu „reacționarii”, a fost doar retras de la catedră, iar din lista celor 16, doar 2 au fost „comprimați”²⁸. Amenințarea cu Siguranța Statului nu era fără rost, dacă ne gândim la evenimente care aveau loc chiar în acele zile. La 10 iulie 1948, secretariatul Comitetului Central al P.M.R. stabilea instituirea Direcției Generale a Securității Poporului (prin reorganizarea vechii Siguranțe, „pe baze militare”) în timpul cel mai scurt alcătuiindu-se, fără a fi făcute publice, schema de organizare principiile și bugetul noii instituții. Prin Decretul 221 din 30 august 1948, articolele 4-6, statuau că „ofițerii de securitate sunt singurii competenți a instrumenta în infracțiunile ce primejduiesc regimul democratic și securitatea poporului”²⁹. Era momentul maturizării represiunii ca armă politică determinantă în impunerea, consolidarea și perpetuarea regimului comunist³⁰. În noile condiții, verificată relativ repede, ancheta din 1947 este acum însoțită de vinovății și pedepse.

Grupul celor investigați, învățători și profesori, era alcătuit din membri ai P.N.Ț. și P.S.D., cei dintâi învinuiți de implicare frauduloasă în alegerile parlamentare din 1946³¹. Declarațiile martorilor, uneori contradictorii, construiesc totuși o imagine complexă a situației politice a satelor bucovinene din jurul Câmpulungului și a localității Vatra Dornei, în zilele premergătoare scrutinului și probează o atmosferă în bună măsură ostilă guvernului Groza, punând totodată în valoare și prestigiul și autoritatea de care se bucurau aici învățătorii, mulți dintre ei făcând campanie în favoarea partidelor din care făceau parte (P.N.Ț. și P.S.D.).

Cel mai mare scandal s-a produs atunci la o secție de votare unde unii afirmă că reprezentantul opoziției, un învățător³², n-ar fi fost acceptat în comisia electorală³³. Alții însă susțin că cel în cauză n-ar fi fost lăsat să voteze³⁴, sau că ar fi încercat să defacă urna spre a dovedi fraudarea alegerilor³⁵. Indiferent de motiv, el ar fi îndemnat pe simpatizanții țărăniștilor să ia atitudine și atunci 900 de oameni ar fi plecat acasă fără să mai voteze, iar 500 s-ar fi manifestat zgomotos³⁶. Mica răscoală de la Dorna-Cândreni³⁷, în sud-vestul județului Suceava, a fost desigur observată, după cum observat a fost și numărul mare de simpatizanți țărăniști, unii învățători, cel mai însemnat fiind între ei chiar șeful organizației maniste din județul Câmpulung, președintele sindicatului local al învățătorilor, acuzat pentru influența pe care o avea între colegii săi, dar și pentru că deținuse funcții în vremea dictaturii lui Antonescu³⁸.

---

²⁸ S.A.N.I.C., M.C.I.P., 397/1948, 3.

²⁹ Tismăneanu et alii, 2007, 479-480.

³⁰ Deletant, 1997, 74.

³¹ S.A.N.I.C., M.C.I.P., 397/1948, 13-16.

³² *Ibidem*: 11.

³³ *Ibidem*: 20.

³⁴ *Ibidem*: 21.

³⁵ *Ibidem*: 16.

³⁶ *Ibidem*: 23.

³⁷ *Ibidem*: 20.

³⁸ *Ibidem*: 3.

Pentru a nu crea impresia unei răzbunări politice, în grupul anchetat au fost introduse și persoane care la vremea potrivită nu au știut să tacă, afișând atitudini antiguvernamentale, precum o învățătoare care în campanie i-a oprit pe elevi să-l ovaționeze pe dr. Petru Groza atunci când acesta a venit în județul Suceava³⁹. Alții au fost acuzați de declarații antisemite și antidemocratice, pentru că în contextul unor conflicte din motive personale cu autoritățile au proferat la adresa unor colegi acuzații de fascism și nazism⁴⁰. Până în cele din urmă, toți au fost deferiți Comisiei de Disciplină a ministerului, modul în care au fost anchetați socotind vinovăția lor deasupra oricărei îndoieli, Securitatea Statului urmând a-i prelua și ancheta la rândul ei⁴¹.

Reluarea și finalizarea cercetărilor, e drept, la solicitări confidentiale, dar altfel imposibil de desfășurat în secret, la un an și jumătate după cele întâmplate, avea rostul să avertizeze și implicit să descurajeze orice opoziție în rândul slujitorilor școlii.

Tot în siajul alegerilor parlamentare s-a consumat și un alt episod în centrul căruia s-a aflat directorul Școlii Normale din Bacău, acuzat în vara 1946 de imoralitate de către un grup de elevi și de „abuzuri mari și prejudicii” de un corp de control financiar, cel din urmă și cu concursul personalului administrativ al școlii⁴². S-a lansat, firesc, o anchetă și s-a solicitat declarații de la toate persoanele care puteau furniza relații. Inițial, elevii (atât cei de la clasele mari cât și ceilalți) îl învinovătesc la unison pe director⁴³. Între timp, în iulie 1946, Direcția Generală a Poliției informează că în cazul de la Bacău ar fi la mijloc o manevră a propagandei țărăniste care și-ar fi mobilizat organizațiile de tineret în campania pentru alegerile parlamentare viitoare. Sunt numiți și doi instigatori, ambii elevi, unul cu părinți în P.N.Ț., celălalt, „legionar periculos”. Toată afacerea ar fi fost orchestrată de unul dintre profesorii școlii care ar fi dorit înlocuirea directorului cu o persoană agreeată de organizația locală P.N.Ț.⁴⁴

Aproape concomitent dau însă declarații și profesorii, toate, fără excepție, favorabile conducătorului instituției, inclusiv aceea a presupusului organizator al conspirației care, în totul, îl laudă la rând cu ceilalți pe director; dau declarații în același mod și reprezentanții autorităților locale și, culmea, spre sfârșitul anchetei, elevii produc o a doua serie de declarații, absolut contrarii celor dintâi⁴⁵. Când toată lumea se pregătea să plece în vacanța de vară, o inspecție financiară descoperă nereguli în gestionarea bunurilor școlii, dar momentan lucrurile rămân în așteptare⁴⁶.

Abia după alegeri întreaga istorie are un final. Ministerul trimite un inspector, elevii sunt puși să dea al treilea rând de declarații, care le confirmă pe cele dintâi, sunt stabilite vinovățiile și dosarul este încheiat. După două ședințe ale Comisiei de Disciplină din minister, la 18 și 20 iunie 1947, directorul este exclus din învățământ pe durata de doi ani pentru că „nu a supravegheat activitatea personalului adminis-

---

³⁹ S.A.N.I.C., M.C.I.P., 397/1948, 22.

⁴⁰ *Ibidem*: 21.

⁴¹ *Ibidem*: 19.

⁴² S.A.N.I.C., M.C.I.P., 383/1947, 1-2.

⁴³ *Ibidem*: 3-19.

⁴⁴ *Ibidem*: 22.

⁴⁵ *Ibidem*: 23-40.

⁴⁶ *Ibidem*: 44.

trativ, nu a tratat omenește elevii și personalul didactic, s-a servit de elevi și profesori (?) în scopuri personale care i-au adus venituri și a cumulat și grave învinuiri de imoralitate”⁴⁷.

Ancheta de la Bacău atestă încă o dată consolidarea pozițiilor comuniștilor în aparatul de stat după victoria în alegerile din toamna 1946, decizia atunci adoptată dorind să arate că persoanele cu o integritate relativă sunt indezirabile, dar și că momentul schimbării elitelor din administrația școlii a venit.

O situație mai complicată, cu un război nu numai de vorbe și cu două tabere bine conturate se desfășoară la Liceul „Matei Basarab” din București unde, este bine de observat de la început, mișcarea evenimentelor cuprinde perioada decisivă a schimbării școlii între momentul declarării conflictului și acela al deciziei ministeriale la capătul unei anchete efectuate în ianuarie-februarie 1948, aflându-se chiar instalarea noului regim și preluarea completă a puterii de către comuniști⁴⁸.

Cercetarea unui teanc de declarații din partea mai multor categorii de emitenți – directori, profesori, personal administrativ sindicalizat, conduce la concluzia că în anii aceia bătălia principală pentru asumarea puterii în școli nu se ducea peste tot între ceea ce convențional numim „cei vechi”, respectiv „cei noi”, ci cel mai adesea între „cei vechi” care sub presiunea politicului căutau fie să descopere un modus vivendi cu noul regim, fie să i se opună cu pasivitate, resemnați că rolul lor în viața școlii se apropie de sfârșit. Concomitent, știind că pozițiile „foștilor” sunt oricum șubreze, încercau să iasă la lumină tot felul de oportuniști, cei mai mulți declarându-și atașamentul față de noii stăpâni ai puterii. În marja lor se afla și o masă de oameni simpli, năucii de un limbaj manipulator, cei mai mulți, în cazul de față, grupați într-un sindicat, constituit chipurile pentru a le apăra drepturile.

Frazele repetate la nesfârșit în ședințele organizației au prins și, fie sub influența liderilor, fie poate și la sugestia inspectorilor care conduc ancheta, se regăsesc în mai multe declarații. Astfel, șefii organizației sindicale au atribuțiile unor persoane providențiale. „Noi cunoaștem astăzi adevărul datorită tov. ...”⁴⁹, care ne-a deschis porțile dreptății”, se exprimă o femeie de serviciu care crede că a fost „comprimată” din voința directorului și nu pentru că acesta trebuie să respecte un ordin ministerial de restrângere⁵⁰, în vreme ce o alta, care se consideră persecutată, știe că șeful instituției „a prins necaz pe sindicat și pe cel care îl conduce” pentru că, „până cu un an în urmă muncitorii din școală nu știau nici de partid, nici de sindicat”⁵¹. Aflăm din aceleași declarații că un tehnician, considerat „om al directorului”, ar „turna zi de zi venin în sufletele oamenilor prin faptele și vorbele sale și le stârnește revolta, căci și ei au gustat din suflul de libertate și de demnitate adus de guvernul țării”⁵². În vâltoarea vorbelor, cei interesați de bunul mers al lucrurilor în școală sunt mai mereu numiți „tovarăși”, în vreme ce, se înțelege, așa-ziii reacționarii, sunt considerați „domni”⁵³.

---

⁴⁷ S.A.N.I.C., M.C.I.P., 383/1947, 1-2.

⁴⁸ S.A.N.I.C., M.C.I.P., 356/1948, 1-2.

⁴⁹ *Ibidem*: 29.

⁵⁰ *Ibidem*: 9.

⁵¹ *Ibidem*: 40.

⁵² *Ibidem*: 22.

⁵³ *Ibidem*.

Deși e greu să distingi motivele care au declanșat discordia, printre rânduri se conturează următorul scenariu, ai cărui protagoniști sunt de la început secretarul școlii pe de o parte și directorul pe o poziție opusă. Cel dintâi, nemulțumit că nu a fost lăsat să-și extindă fișa postului, ar fi încercat în replică să-l înlocuiască pe șeful instituției cu un profesor țărănist din școală, cu speranța ce avea să se dovedească deșartă că acest partid va câștiga alegerile. Ulterior, când pozițiile directorului s-au consolidat, acesta i-a restrâns atribuțiile, aducându-i funcția la dimensiunile obișnuite. În această situație, secretarul și-a rafinat mijloacele, încercând să submineze conducerea cu ajutorul unei noi organizații sindicale care grupa personalul administrativ și de întreținere al școlii⁵⁴.

Persoana aleasă să conducă noua organizație a fost în cele din urmă un tânăr pedagog, monarhist, care a instrumentat de la început organizația în direcția dorită de inițiator. Printr-o serie de acțiuni ilegale, precum angajări fără avizul conducerii, înlesniri acordate rudelor unor prieteni etc., el a provocat pe de-o parte reacția de împotrivire a directorului școlii, iar pe de alta, a indus membrilor sindicatului atât impresia că el este un factotum cât și îndrăzneala de a-l privi pe șeful instituției ca pe un patron nedrept căruia de regulă trebuie să i te opui și să-l sfidezi⁵⁵. Situația s-a agravat când susnumitul, la recomandarea aceluiași secretar al școlii a obținut și o funcție în ministerul condus de Ștefan Voitec, de la înălțimea căreia a pregătit schimbarea conducerii școlii, fără efecte însă⁵⁶.

Din acest moment încolo, se conturează două tabere: directorul, cu o majoritate de profesori, și grupa sindicală, care își adaugă și câțiva nemulțumiți din corpul didactic. Unul, supărat că și-a pierdut funcția în conducere, are totuși luciditatea să laude ce e de apreciat la director, dar să-i și arate unde a greșit⁵⁷. În focul luptei, cel mai adesea se întâmplă că ambele grupuri au atitudini excesive. Știind că sindicatul urmărește îndepărtarea sa, directorul concediază persoanele angajate ilegal și „comprimă” o salariată în urma unui ordin al ministerului, care cerea restrângeri. Două sindicaliste, despre care a mai fost vorba, îi răspund sfidându-l, una, „vulgară, obraznică, violentă și cu elevii la masă, întreține în jurul liceului cinci membri de familie, doi dintre ei în serviciul unor adversari ai directorului”, cealaltă, „mai echilibrată, este prinsă însă furând și în cele din urmă e și ea comprimată”⁵⁸.

Nu vor însă să plece nici atunci când sunt detașate la Școala Normală „Elena Doamna”⁵⁹. Între timp, secretarul și șeful sindicatului obțin pentru ele o altă numire de la Casa Școalelor și obligă Comitetul Sindical să le plătească⁶⁰. Directorul, întemeiat pe ordinul ministerului, le licențiază încă o dată, dar nici vorbă să se lase duse, stimulate și de exemplul liderului de sindicat, care și el, în aceeași situație, continuă să locuiască în școală⁶¹.

---

⁵⁴ S.A.N.I.C., M.C.L.P., 356/1948, 16-18.

⁵⁵ *Ibidem*: 6.

⁵⁶ *Ibidem*: 8.

⁵⁷ *Ibidem*: 84.

⁵⁸ *Ibidem*: 9.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*: 11-12.

La polul opus, pedagogii, colegi cu șeful sindicatului, îl ridică în slavă, ceea ce, cum am văzut deja, nu ezită să facă nici membrii organizației. Astfel, un pedagog, a cărui activitate a fost monitorizată de director – motiv de mare nemulțumire⁶² – îi face un portret dintre cele mai luminoase, spunând între altele că „a dat întotdeauna îndemnuri la bine”, nu a fost văzut niciodată citind „Dreptatea”⁶³, e membru al unui partid muncitoresc, s-a abonat la „Scânteia”, „Libertatea” și „Viața sindicală”, ceea ce un alt coleg, tot pedagog, contrazice, cel puțin în ce privește oficiosul țărănist⁶⁴, nu fără a evidenția că toate îndemnurile lui au fost spre muncă și supunere față de superiori.

Ce făcea, la urma urmelor, atât de atractivă, funcția de director de liceu, stârnind tot acest tăărăboi, marcat pe de-o parte de acte autoritare ale șefului instituției și pe de alta, de replici de nesupunere apăsătoare dinspre subalternii sindicalizați. Școala de veche tradiție, liceul „Matei Basarab”, din câte se știe între cele dintâi din Epoca Modernă în capitala țării, dispunea de o cantină și un cămin. În situația economică și socială precară din anii imediat postbelici, încă insuficient stăpânită de comuniști, buna lor funcționare depindea de mai multe condiționări. De pildă, o parte din ingredientele pentru masă erau procurate și din donații ale elevilor, uneori solicitați excesiv. De asemeni, legal, directorul și alte persoane din conducerea școlii, beneficiau de rații și în aceleași condiții, și de anumite cantități de alimente, livrate evident gratuit. În cursul anchetei, reclamat de subalterni, directorul a solicitat acte din care să rezulte toate acestea⁶⁵. Atribuit în anul școlar 1946-1947, de regulă înainte de fiecare vacanță, în contul săptămânilor în care nu se lua masa la internat, bonusul se ridica în total la 25 de kilograme cartofi, 10 kilograme ceapă, 2,75 kilograme zahăr, 3 kilograme untură, 2 kilograme ulei, 3 kilograme făină, 8 kilograme săpun, dar și 5 kilograme mălai și 5 kilograme brânză, iar la 12 iulie 1947 a primit și 30 kilograme săpun suplimentar⁶⁶.

Ulterior, dintr-o declarație a economului de la internat, rezultă că atunci când a fost solicitat de anchetatori, directorul i-a cerut printr-un terț să micșoreze cantitățile, în realitate ele fiind mai mari⁶⁷ decât le-a cuprins în inventarul anchetei. Tot el, afirmă că șeful instituției lua constant alimente în timpul anului în afara rațiilor legiuite, iar în vacanțe și în timpul verii femeia lui de serviciu se aproviziona direct de la internat⁶⁸.

Nu e doar atât. Lipsa cărnii a obligat școala să înființeze o fermă de porci, la momentul anchetei populând-o 35 de exemplare. Directorul și câțiva funcționari s-au obligat să crească 1-2 porci, dar separat, el a primit toată osânda de la alți trei porci, iar la fiecare tăiere își rezerva 2-3 kilograme⁶⁹.

Cum am mai spus-o, lupta pentru putere în această școală se dă în această fază între forțe egale, stimulate în bună măsură și de avantajele materiale înlesnite de

---

⁶² S.A.N.I.C., M.C.I.P., 356/1948, 24.

⁶³ *Ibidem*: 26.

⁶⁴ *Ibidem*: 28.

⁶⁵ *Ibidem*: 13-14.

⁶⁶ *Ibidem*: 19.

⁶⁷ *Ibidem*: 21.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ *Ibidem*: 14.

accesul la funcție. Deocamdată, decidenții politici rămân în umbră, nu fără a susține tacit acele instrumente care le pot ușura în timp voința de schimbare. Actorii acestei piese, înverșunați unii împotriva altora, lasă impresia că exprimă atitudini mai generale – directorul că apără legalitatea, dar în spirit vechi, syndicatele că doresc în țară un regim democratic care să le respecte drepturile. Într-o declarație finală, directorul combate punct cu punct toate acuzațiile ce i-au fost aduse, fără a convinge însă că are dreptate în toate situațiile⁷⁰. Nici tabăra cealaltă nu se lasă mai prejos, un coleg îi cere chiar demisia pentru că a executat deciziile ministrului formal și pentru că „are rezerve față de ideologia clasei muncitoare”⁷¹.

Pe o poziție mai apropiată de adevăr, care nu e numai în favoarea unora, se plasează șeful organizației sindicale a profesorilor, care denunță instigarea la neîndeplinirea sarcinilor de serviciu din partea șefului celuiilalt sindicat și faptul că multe dintre declarațiile contra directorului au fost forțate, însoțite de amenințări de tot felul, de care se pare că a avut și el parte. Oricum, încheie el, „profesorii sunt consternați și socotim că o măsură trebuie luată pentru eliminarea răului”⁷².

Este și ceea ce se va întâmpla în aprilie 1948 după ultima reșezare a ministrului, când comisia de anchetă anunță concluziile și deciziile în consecință. Principalul incriminat este șeful sindicatului pentru că a întreținut o stare de spirit care a avut „grave consecințe pentru activitatea din școală și prestigiul ei”, în situația în care, pe de altă parte, sindicatul este lăudat pentru ceea ce a făcut în ansamblu în apărarea membrilor săi. Nici directorul școlii nu e mai puțin vinovat, în seama sa punându-se constituirea celor două tabere în luptă pentru interese, ambiții și răzbunări personale. Incriminat este și secretarul școlii, pentru că a contribuit la menținerea acestei stări de lucruri, în situația în care i s-au restrâns anumite atribuții aducătoare de beneficii. În cauză a fost atât bunul mers al școlii, cât și „procesul ei de democratizare”. Sancțiunile au în vedere membrii ambelor tabere, secretarul fiind transferat disciplinar la altă școală, directorul schimbat din funcție și detașat, ca de altfel și pedagogul, șef de sindicat. Abuzurile săvârșite de administrația școlii vor fi cercetate separat de organele de control financiar cu concluziile care se impun⁷³.

Anul 1948 avea să se dovedească decisiv pentru schimbarea de atâta vreme anticipată. Proclamarea Republicii Populare Române la 30 decembrie 1947 era urmată de adoptarea în Marea Adunare Națională, organul suprem al puterii de stat, a unei Constituții, la 13 aprilie 1948 care acorda întreaga putere poporului, apt să o exercite prin instituții reprezentative, conduse de aleși, la rândul lor răspunzători în fața celor ce i-au votat. La titlul al treilea, referitor la drepturile și îndatoririle fundamentale ale cetățenilor, articolele 22 și 23 se opreau asupra celui rezervat școlii, unde statul garanta organizarea și dezvoltarea învățământului primar gratuit și obligatoriu, bursele de stat acordate elevilor și studenților merituoși și organizarea și dezvoltarea învățământului profesional și tehnic, prefigurarea nu foarte îndepărtată în timp a politicii de industrializare, urmărită consecvent în toți cei 41 de ani care au urmat⁷⁴.

⁷⁰ S.A.N.I.C., M.C.I.P., 356/1948, 6-14.

⁷¹ *Ibidem*: 74.

⁷² *Ibidem*: 76.

⁷³ *Ibidem*: 1-2.

⁷⁴ Scurtu et alii, 2001, 24-25.

Era evident că în consecința actului legislativ suprem domeniului și instituțiilor ale vieții sociale vor cunoaște reglementări esențiale și în această privință viitorul apropiat a adus confirmările. Astfel, Decretul-lege 175 din 3 august 1948, legifera învățământul de toate gradele⁷⁵, iar ulterior, după repetate discuții în guvern, lua înfățișarea finală și legea de organizare a Ministerului Învățământului Public⁷⁶, în antecedente fiind al Educației Naționale până la 13 aprilie 1948.

Îndeobște este acceptat că noua lege a școlii a urmărit trei obiective principale: formarea tinerilor în spirit comunist, controlul riguros al întregului învățământ de toate gradele (primar, elementar, mediu și superior) și formarea cadrelor necesare pentru viitoarea industrializare a României⁷⁷. Astfel, încă la capitolul 1 de „Principii generale”, aflăm că dreptul la învățătură este egal pentru toți cetățenii țării, fără deosebire de sex, naționalitate și religie, pentru ca imediat să ni se spună că este organizat exclusiv de stat (care a desființat pluralismul școlii și a constituit un monopol prin excluderea particularilor și a bisericii), pentru ca mai apoi să ni se precizeze că în noua situație îi vor fi asigurate bazele democratice, populare și realist-științifice, ignorându-se că mai întâi o adevărată democrație lasă loc de exprimare tuturor.

Articolul 2 statuează lărgirea și democratizarea învățământului pentru a cuprinde pe toți copiii de vârstă școlară, dar și pe neștiutorii de carte din generațiile anterioare, și aici înțelegem că formularea se referă de fapt doar la extindere, democratizarea trebuind înțeleasă după legiuitorii comuniști exclusiv în sensul formării comuniste a tinerei generații. În același sens trebuie interpretată și partea a doua a acestui articol, unde pregătirea cadrelor medii și superioare pe baze științifice trebuie făcută în așa fel încât să corespundă nevoilor consolidării democrației populare și construirii societății socialiste, ceea ce nu se poate traduce altfel decât printr-o serioasă îndoctrinare marxist-leninistă în școala de toate gradele⁷⁸.

Structura învățământului public rămâne potrivit legii cea tradițională, cu diviziunile principale: preșcolarul (3-7 ani), facultativ, elementarul, de 7 ani, gratuit și obligatoriu în primele 4 clase, apoi în cele trei următoare doar gratuit, învățământul mediu, de 4 ani, și superior, de 4-5 ani⁷⁹. Nici curriculele nu suportă modificări esențiale, după influența franceză, preluată în vremea lui Haret, acum valorizată și în școala sovietică, care așază limba și literatura română, istoria și geografia, matematicile, științele naturii și educația fizică la loc de frunte, motiv pentru care vor beneficia de manuale unice⁸⁰; cel de istorie a României, scris de un grup de profesori liceali și din mediul universitar, sub coordonarea lui Mihail Roller, a funcționat din 1947 până în 1956⁸¹.

La sfârșitul anului, într-o reuniune de inspectori, s-a afirmat foarte clar că celelalte se lucrează greu, sunt evocate mai cu seamă dificultățile manualului de limba română⁸², în vreme ce manualele pentru disciplinele științifice vor copia

⁷⁵ MO, 3 august 1948, 6322-6324.

⁷⁶ S.A.N.I.C., M.C.I.P., 108/1948; 109/1948.

⁷⁷ Tismăneanu et alii, 2007, 290.

⁷⁸ MO, 3 august 1948, 6323.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ S.A.N.I.C., M.C.I.P., 116/1948.

⁸¹ Roller, 1947, cu ediții noi în 1948, 1952, 1956.

⁸² S.A.N.I.C., CC al P.C.R., Cancelarie, 58/1948, 44.

modelele sovietice (elev în școala elementară în anii 1954-1957, deci mulți ani mai târziu, autorul acestor rânduri a fost încă beneficiarul lor). Limba rusă era introdusă încă din clasa a IV-a și aceasta cu începere din anul școlar 1945/1946, dar abia în 1948 studiul ei a fost legiferat⁸³.

Secțiunea a treia⁸⁴ prezintă școlile medii practic de patru tipuri: licee, școli pedagogice, tehnice și profesionale, ultimele două fiind destinate industrializării de perspectivă. Noutatea absolută e reprezentată de „școala paralelă”, care pune la dispoziția oamenilor muncii cursuri de alfabetizare și de echivalare a școlii medii, ambele cu durata de doi ani, în al doilea caz, după un examen de admitere cu scoatere din producție și dreptul după absolvire de a da examen în învățământul superior. Articolul 31⁸⁵ din Legea învățământului este și mai explicit: „pentru nevoile dezvoltării economice și sociale se pot înființa școli cu o durată mai scurtă decât cea prevăzută în legea de față”. La Articolul 35 erau desființate școlile confesionale, iar la Articolul 37 Legea învățământului se insinua în cod penal, întrucât cei care nu vor aduce la îndeplinire precedentul vor fi pedepsiți cu 5-10 ani închisoare și confiscarea averii⁸⁶.

O bună parte a anului 1948 găsește funcționarii ministerului de resort în plină activitate de elaborare a noii legi de funcționare a instituției pe care o reprezintă, mai întâi dedicată Ministerului Educației Naționale (4 capitole, 115 articole). Deși s-a renunțat la această construcție administrativă, efortul de a elabora la dispoziții generale obiectivele noi ale administrației școlii cumulează o sumă de verbe ale deciziei, care anunță deja un centralism excesiv și o voință autoritară. Astfel, M.E.N. organizează, administrează, controlează, îndrumază (sic!), supraveghează învățământul de orice fel, organizează, dirijează și controlează educația morală, socială și fizică a tineretului școlar, avizează organizarea și programele în vederea coordonării operei de instruire și educare⁸⁷.

Peste doar câteva luni, Decretul 266 din 27 septembrie 1948 pentru organizarea nou înființatului Minister al Învățământului Public, simplifică textul stufos mai sus citat (4 capitole și 52 de articole), stabilind două obiective esențiale: să pună învățământul în concordanță cu dezvoltarea economică, socială și culturală a R.P.R. și să îndrume, coordoneze și supravegheze întregul învățământ public⁸⁸.

Prioritățile autorităților în succesiunea legii pentru reforma învățământului se reflectă într-o sumă de acte normative, elaborate în vara și la începutul toamnei 1948. Astfel, în aceeași zi cu decretul lege destinat școlii, era adoptat un altul pentru naționalizarea acelor bunuri aparținând bisericilor, congregațiilor, comunităților sau particularilor ce au servit pentru funcționarea și întreținerea instituțiilor de învățământ general, tehnic sau profesional⁸⁹.

Să remarcăm totuși că organigrama noii instituții este doldora de funcționari, constituindu-se practic paisprezece direcții, dintre care numai șase sunt destinate

⁸³ S.A.N.I.C., M.C.I.P., 345/1948.

⁸⁴ MO, 3 august 1948, 6323.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ MO, 3 august 1948, 6324.

⁸⁷ S.A.N.I.C., M.C.I.P., 108/1948, 22-48.

⁸⁸ S.A.N.I.C., M.C.I.P., 109/1948, 41.

⁸⁹ MO, 3 august 1948, 6324-6325.

școlii, restul având un pronunțat caracter de îndrumare, administrare și control. La rândul lor, fiecare direcție are cel puțin patru subdiviziuni, iar Direcția Administrativă nouă. Și inspectoratele școlare în subordine sunt structurate pe cinci diviziuni⁹⁰. Pe acest subiect, lungi discuții avuseseră loc atât la Ministerul Justiției care ar trebui să valideze legalitatea, dar și la Ministerul de Finanțe, care îndeamnă mereu, din motive financiare, să se renunțe la funcționarii inutili. În ceea ce privește personalul angajat, un articol special stabilește următoarele categorii: persoane angajate dintre cadrele didactice, detașate la cererea conducerii M.I.P., temporar angajate pe baza legii contractului de muncă, sau în conformitate cu prevederile statutului funcționarilor publici⁹¹. În cele din urmă, ministerul implică o structură centralizată, cu o birocrație instalată la dispoziția conducerii, deci fatalmente obedientă, încadrată cu un mare număr de direcții, fără alt rol decât acela de a disipa în teritoriu deciziile unei puteri autoritare, al cărui scop esențial e să țină sub control școala.

Concomitent era publicată lista liceelor teoretice care vor funcționa de la 1 septembrie 1948, încadrate într-o cifră a cărei depășire incumbă transformarea școlilor suplimentare în licee tehnice și profesionale⁹². Nu este tot, pe 6 august 1948, proaspăt înființatele școli de îndrumare I.C.D., destinate, firesc, cadrelor didactice formate în vechiul regim, care urmează a fi îndoctrinate cu concepția revoluționară a clasei muncitoare, vor primi sedii la București și Predeal, alte două centre, unul pentru băieți și altul pentru fete fiind organizate la București, toate patru încadrate acum cu directori și lectori⁹³. Vom relua și detalia mai jos subiectul.

Funcționarea noii societăți avea însă nevoie de cadre și acestora le-au fost destinate deciziile M.I.P. din octombrie 1948, care instituiau școlile serale de doi ani pentru alfabetizare, de trei ani pentru echivalarea claselor V-VII pentru absolvenții învățământului primar și respectiv de 4 ani pentru absolvenții vechilor gimnazii sau a altor școli echivalente⁹⁴. Paralel cu școlile serale erau înființate 25 de licee industriale, între care cele de la Satu Mare, Cluj și Oradea, cu secții în limba maghiară, iar cel de la Brașov în limba germană.

Printr-o altă serie de decizii ale M.I.P.⁹⁵, se înființau școli speciale, echivalente cu cele medii, care vor funcționa în marile centre universitare, la București, Cluj și Iași, pentru cei aflați în câmpul muncii, spre a le da posibilitatea să urmeze cursurile învățământului superior. Persoanele agreeate parcurg un traseu de selecție și sunt recrutate de comitetul de întreprindere care face recomandări din categoria de vârstă 25-40 de ani. Decizia finală a candidaturii la un examen de admitere aparține unei comisii speciale, cu participarea ministerului și a reprezentanților Confederației Generale a Muncii. Cei admiși sunt scoși din producție și întreținuți de întreprindere, parcurg programa liceală în cursul a 9 ore zilnic, 6 de predare și 3 de seminar, în numai doi ani de zile. Un alt examen încheie studiile.

Ca să conchidem, prioritățile Ministerului Învățământului Public imediat după adoptarea legii școlii erau desființarea școlilor particulare și confesionale și în

---

⁹⁰ S.A.N.I.C., M.C.I.P., 109/1948, 41-55.

⁹¹ *Ibidem*: 52.

⁹² MO, 3 august 1948, 6355-6356.

⁹³ MO, 6 august 1948, 6501.

⁹⁴ MO, 29 octombrie 1948, 8598.

⁹⁵ MO, 29 octombrie 1948, 8597.

consecință, etatizarea și laicizarea învățământului și constituirea unei rețele paralele de studii, de regulă de scurtă durată, cu unele aparențe de onorabilitate, condiția de vârstă și de preocupare pentru studiu a învățăceilor fiind însă asociată și cu scăderea constantă a exigenței. În aceste condiții, avalanșa de candidați slab pregătiți favorizați la admiterea în școlile superioare încalcă grav acel articol din Legea învățământului, cel privind egalitatea de șanse, discriminând flagrant celelalte categorii de absolvenți și scade îngrijorător nivelul calitativ al pregătirii universitare.

În anul 1948, Ministerul Învățământului Public nu putea să nesocotească ideologizarea corpului didactic. Din documentele instituției rezultă că din vara 1948 se organizau în acest scop școli politice pe centre și cursuri de îndrumare a cadrelor didactice – I.C.D.-uri, ambele cu scopul declarat de a îndoctrina și a selecta astfel resursa umană adecvată pentru școala prezentului și a viitorului și a constitui în timp rezerva așteptată de cadre de conducere pentru învățământul românesc⁹⁶. Un dosar voluminos cu peste 450 de pagini ne arată cum erau selecționați cursanții. Sarcina stabilirii lor aparținea direcțiilor de cadre cărora li se încredințase „urmărirea salariaților în munca lor profesională și din punct de vedere al moralei proletare și dacă în munca lor de fiecare zi aplică învățătura marxist-leninistă”. Evident, „scopul era de a-i promova pe cei mai buni și a fi aleși cei mai potriviți pentru noile sarcini”⁹⁷. Și unele și altele erau pași obligatorii pentru cei ambițioși și dornici să promoveze și din acest motiv nu întotdeauna selecția confirma așteptările. Pe durata activității, școlile politice, de regulă organizate în vacanțele școlare își supuneau cursanții unei duble testări: una cu caracter de referință, a fiecăruia despre unul dintre ceilalți, și alta a conducerii, despre toți, ambele furnizând informații prin care se aprecia atât nivelul ideologic și politic (caracterizarea finală se făcea cu note, tot după modelul sovietic, de la 1 la 5 și includea și un examen)⁹⁸, cât și felul în care persoana evaluată muncește în colectiv, dacă împărtășește cunoștințele cu alții (munca de la om la om era foarte apreciată), dacă este devotat clasei muncitoare, dacă și-a îndeplinit sarcinile ce i-au fost trasate sau dacă are posibilități de dezvoltare⁹⁹.

În ansamblu, rezultatele școlilor politice de scurtă durată pot fi caracterizate, cel puțin pentru primul an de activitate, drept nesatisfăcătoare, dacă nu cumva la data respectivă au fost considerate satisfăcătoare cu indulgență. Cele desfășurate la Brașov, despre care va fi vorba în cele ce urmează, au adunat cadre didactice din județ, dar și candidați veniți din afară. Lectura referințelor și a evaluărilor incriminează totuși o selecție nu tocmai adecvată scopului propus, edificatoare fiind situația unei învățătoare de 34 de ani, ce e drept, membră P.M.R., dar căsătorită cu un țărănist notoriu, caracterizat drept „periculos pentru regimul democrat”¹⁰⁰.

Pe de altă parte, timpul petrecut la cursuri este prea scurt sau lectorii nu sunt la înălțimea cerințelor, ceea ce conduce la aprecierea finală că nivelul ideologic al celor instruiți nu sporește adecvat, ci doar de la 1 la sosire la 2 la plecare. A trebuit să citim mult până să găsim un director, lăudat, pentru felul în care „a democratizat școala” și

---

⁹⁶ S.A.N.L.C., M.C.I.P., 335/1948.

⁹⁷ *Ibidem*: 422, 423.

⁹⁸ *Ibidem*: 12.

⁹⁹ *Ibidem*: 11.

¹⁰⁰ *Ibidem*: 121.

pentru care la final a fost răsplătit cu un patru¹⁰¹, și o învățătoare, care a venit cu un nivel ideologic „mijlociu”, dar care s-a implicat în colectiv și s-a dovedit devotată clasei muncitoare. Are și o cultură ridicată (sic!), își îndeplinește sarcinile, are un caracter bun și poate fi folosită. Firesc, după asemenea laude, obține un 4 ca notă generală la plecare (avusese 2 la sosire) și un alt 4 după cunoscutul examen¹⁰².

Alții, precum un inginer, director de școală și el, e bine pregătit profesional, dar a muncit puțin la cursuri, fie pentru că nu e interesat, nepăsător din fire, fie că nu pare capabil să-și însușească ideologia clasei muncitoare. Cât a avut la sosire (2) a avut și la plecare¹⁰³. De remarcat că unii se străduiesc, poate că au priceput că viitorul lor depinde și de notele și referințele de aici, dar nu reușesc mare lucru, precum o fată de țaran, membră de sindicat, unde se ocupa cu „chestiuni de dans și teatru”, care arată „sinceritate și devotament”, dar la final e departe de a avea nivelul ideologic dorit. A venit cu nota 1, pleacă cu nota 2¹⁰⁴.

Participarea la cursurile I.C.D.-urilor, desfășurate pe serii, cu centrele stabilite printr-un ordin al ministerului, este mai atent selecționată, cursanții fiind stabiliți de inspectoratele școlare teritoriale, desigur și cu aviz sindical și de partid, fără ca rezultatele finale să fie mai bune. La Predeal, în seria a șasea din 1949 s-au pregătit, între 8 iulie și 10 septembrie mai mulți cursanți ale căror dosare s-au păstrat¹⁰⁵. Vom prezenta în cele ce urmează un eșantion care îl recomandă ca fiind reprezentativ.

Primele pagini ale dosarului sunt consacrate unui excurs autobiografic cu întrebări și răspunsuri care prezintă date personale esențiale, locul de muncă, studiile, participarea sindicală și politică înainte și după 23 august, condamnări, călătorii în străinătate, familia (soție, părinți, frați, surori) cu starea materială și situația politică înainte și după 23 august. În chestionar mai pot fi incluse și aprecieri solicitate cursanților și adăugate de regulă la sfârșitul cursurilor, „dacă în școală a fost o atmosferă democrată, dacă au fost atitudini reacționare și eventual cum s-au manifestat, dacă participantul la cursuri a alcătuit o gazetă de perete, dacă a contribuit și cu ce articole”. O absolventă de școală normală e întrebată de ce vrea să intre în învățământ și, evident, cum vede rolul învățătorilor în școala democrată¹⁰⁶.

În dosar sunt cuprinse și referatele și lucrările de seminar ale candidatului și pentru exemplificare, prezentăm câteva subiecte: Rolul corpului didactic în drumul R.P.R. spre socialism, Unde duc contradicțiile imperialismului, De ce U.R.S.S. este țara cea mai democrată din lume, Cum îmi voi duce munca în lumina sarcinilor ce revin școlii, De ce U.R.S.S. este în fruntea lagărului păcii, De ce Gospodăria Agricolă Colectivă (suntem după plenara P.M.R. din martie) este singura cale justă de dezvoltare a agriculturii noastre, Cum și de ce încearcă imperialismul anglo-american să submineze unitatea clasei muncitoare¹⁰⁷. Pentru cele opt săptămâni petrecute în școală se acordă note cursanților pentru referatul pe un subiect dat, pentru lucrarea scrisă și pentru răspunsurile orale, fără a se alcătui însă o medie.¹⁰⁸ Nota finală de apreciere

---

¹⁰¹ S.A.N.I.C., M.C.I.P., 335/1948, 127.

¹⁰² *Ibidem*: 214.

¹⁰³ *Ibidem*: 22.

¹⁰⁴ *Ibidem*: 48.

¹⁰⁵ S.A.N.I.C., M.C.I.P., 347/1948.

¹⁰⁶ *Ibidem*: 72.

¹⁰⁷ *Ibidem*: 63.

¹⁰⁸ *Ibidem*: 22.

subliniază la cei mai mulți absolvenți prezența rămășițelor culturii burghezo-moșierești, într-un caz se vorbește chiar de un „fond sufleteș accentuat mic burghez, care n-a fost hărțuit de existență”. Pentru același se mai vorbește despre menținerea unor concepții idealist-mistice de individualism, de persistența neîncrederii, de lipsa combativității, persoana în cauză a ajutat, dar niciodată din proprie inițiativă, trebuie să ducă „mai multă viață de partid și muncă pe teren”¹⁰⁹.

Clasa are însă și premianții săi. Un învățător din Moldova, fiu de țăran sărac, U.T.M-ist, care lucrează și în organizația P.M.R., și în organizațiile de masă, a dat răspunsuri bune la seminar, „juste, bine gândite, este disciplinat, serios, modest, nu ezită să vorbească despre lipsurile sale”, deficitar doar atunci când e vorba de neîmplinirile celorlalți. Dacă în cele mai multe cazuri, critica excedă laudele nu este mai puțin adevărat că atunci când sunt de susținut pentru indiferent ce motive oameni utili, aprecierile nu mai conțin.

Într-o altă situație, un profesor de desen, prezent la definitivat abia în 1946, pentru că trei ani la rând nu s-au mai organizat sesiuni de examen reclamă pierderea dosarului și implicit amânarea sine die a majorărilor salariale convenite. Este o mică deficiență administrativă care stârnește însă în favoarea celui nedreptățit o furtună de elogii, precum „a fost între cei dintâi care au contribuit la democratizarea învățământului”, a depus o muncă rodnică pentru curățirea învățământului de „elemente dușmănoase”, este un element devotat, capabil, energic și activ. Explicația e simplă, e membru P.C.R., a avut sarcini importante și de răspundere, a fost în mod conspirativ (?) secretar al colectivului județean al secției locale P.S.D., secretar al comitetului județean Cluj al Blocului Partidelor Democratice în alegerile din 1946 etc.¹¹⁰

Două mari probleme au creat dificultăți, la prima vedere insurmontabile decidenților și activului din învățământ în anii 1947-1948: campania de alfabetizare și studierea limbii ruse pe întreaga durată a școlarizării, din clasa a IV-a până în ultimul an universitar, ambele având o incontestabilă încărcătură politică. Alfabetizarea trebuia să cuprindă în învățământul primar întreaga generație de copii de vârstă școlară din acei ani și să recupereze toți analfabeții generațiilor anterioare (după unele statistici, probabil exagerate, 49% în mediul rural¹¹¹) și era motivată de nevoia de a atrage în opera de construcție socialistă pe toți cei care se puteau numi „oameni ai muncii”, analfabeții aflându-se practic în afara politicii. Marea provocare care nu putea fi rezolvată decât prin coerciție era numărul mare de cadre care trebuiau mobilizate în acest scop, cu deosebire în mediul rural, și a reacției scontate negative a multora dintre cei utilizați. În 1949, se vorbea de 10.000 de învățători și profesori dislocați la sate¹¹², dar și opoziția acestora, protestele și chiar refuzul declarat, fără teama pierderii locului de muncă, fiind pe măsură. În mult-invocata ședință cu inspectorii generali din noiembrie 1948, inspectorul de Cluj vorbește de 600 de cadre didactice care și-au dat demisia, deși se știa că pentru aceasta vor fi declarați sabotori ai reformei și nu vor mai fi primiți în învățământ¹¹³.

¹⁰⁹ S.A.N.I.C., M.C.I.P., 347/1948, 22, 23.

¹¹⁰ S.A.N.I.C., M.C.I.P., 237/1948, 79-81.

¹¹¹ Tismăneanu et alii, 296.

¹¹² *Ibidem*.

¹¹³ S.A.N.I.C., CC al P.C.R., Cancelarie, 58/1948, 18.

Acționau puternic împotriva alfabetizării și o serie de mentalități străvechi, potrivit cărora în școala comunistă se vor altera convingerile religioase ale copiilor, că fetele nu au nevoie de educație sau că prezența la școală obligă familia la cheltuieli suplimentare și se sustrage o forță de muncă activă agriculturii. În cele din urmă, chiar dacă analfabetismul nu a fost lichidat cum se declara triumfalist în 1952, creșterea nivelului educației a fost reală după cum știința de carte, ideologizată sau nu, reprezintă prima treaptă spre o înțelegere superioară a celui alfabetizat și a lumii din care face parte¹¹⁴.

Aceleași obiective declarat politice le avea și studierea limbii ruse, considerată o punte între români și popoarele Uniunii Sovietice, după un război devastator în care fusesem în tabere diferite și totodată o garanție că și pe această cale experiența marelui vecin din răsărit în construirea unei noi societăți putea fi mai ușor însușită.

Inițiat încă în toamna 1944, studiul acestei limbi a funcționat în școala românească din toamna anului următor, dar s-a generalizat, devenind obligatoriu prin legea învățământului din 3 august 1948. Și aici, ca și în cazul alfabetizării, marea problemă erau miile de cadre necesare asigurării catedrelor pe întreaga verticală a școlii românești.

O soluție, desigur departe de a acoperi nevoile, a furnizat Institutul de Studii Româno-Sovietice din București, Calea Victoriei 141, recent înființat, care a organizat cursuri de vară pentru 416 absolvenți care urmau a fi numiți pe catedre la 1 octombrie 1948, printr-o decizie a Ministerului Învățământului Public¹¹⁵. Nu era o operațiune simplă, graba și nevoia stringentă de profesori obligau autoritățile să încalce reguli bine stabilite și să-i primească pe cei mai mulți fără a-i obliga să completeze chestionarul autobiografic solicitat de serviciile de cadre. Acum, când cursurile se încheiaseră, se considera că cei mai mulți sunt necunoscuți și se presupunea că cel puțin o parte au fost în antecedente cetățeni români din Basarabia, reîntorși în țară, inclusiv ilegal, pentru că nu mai puteau suporta rigurile regimului comunist din U.R.S.S.

Ulterior, când institutul nu a mai fost presat, chestionarele au fost oferite spre completare și pe lângă rubricile standard, cunoscute deja de la școlile politice și I.C.D.uri, viitorii profesori erau întrebați dacă au mai lucrat în învățământ, dacă au mai predat limba rusă, dacă au făcut parte din mișcarea antifascistă înainte de 23 august și dacă sunt înscriși în A.R.L.U.S.(Asociația Română pentru Legăturile de Prietenie cu U.R.S.S.)¹¹⁶. La solicitările imperative ale ministerului, inspectoratele școlare au trimis în seria a doua de cursuri, după cum urmează, 16 candidați din București (între care 10 profesori, 2 bacalaureați, 3 absolvenți de școală normală și unul fără nicio calificare), 20 vin de la Cluj, între care un inginer agronom, un absolvent de seminar teologic și altul de liceu industrial, de la Brașov – 4, unul licențiat în filosofie este cotate „slab profesional și nu inspiră încredere”, iar de la Suceava o candidată e respinsă pentru că „nu face politică”. De la Galați, 3 din 9 sunt absolvenți ai unui liceu rus din localitate. E pusă pe liste și o învățătoare cu 30 de ani vechime, pensionată în 1947, dar foarte dornică să predea totuși limba rusă¹¹⁷.

---

¹¹⁴ S.A.N.I.C., CC al P.C.R., Cancelarie, 91/1952, 31.

¹¹⁵ S.A.N.I.C., M.C.I.P., 345/1948, 2.

¹¹⁶ *Ibidem*: 23.

¹¹⁷ *Ibidem*: 46.

Nu lipsesc însă nici atitudinile extreme și o altă învățătoare se plânge că a fost amenințată cu moartea dacă perseverează în predarea limbii ruse în școală¹¹⁸.

Cu toate eforturile, în noiembrie 1948, la ședința de care am mai vorbit, se recunoștea deschis că „la clase au fost încadrați și profesori care n-au trecut prin cursurile Institutului Româno-Sovietic sau A.R.L.U.S.”, sau persoane provenind din armată, cei în cauză nefiind în niciun fel verificați. Îndemnul de la centru era să fie urmăriți, verificați și, dacă nu corespund, „să se ia și alte măsuri”¹¹⁹.

Fără a-și atinge obiectivele propuse pe termen scurt, studiul acestei limbi, la fel ca al oricărei alteia, a avut și o finalitate pozitivă. În următorii ani, după începutul precar de care a mai fost vorba, învățăceii adunați din toate colțurile țării și-au însușit ABC-ul didacticii (între timp s-a înființat și Institutul „Maxim Gorki” pentru studierea limbii ruse) și în destule cazuri ne-au apropiat pe noi, elevii de atunci, de marea literatură rusă și sovietică. Nu știu dacă ce am învățat atunci, în anii 1950, era chiar „limba lui Lenin”, dar în mod cert, ajutați și de avalanșa de traduceri, cele mai multe sub semnătura unor scriitori reputați, de la Tudor Arghezi la Cezar Petrescu și nu numai, orele de limba rusă ne-au facilitat cunoașterea lui Pușkin, Dostoievski și Cehov, citiți mereu de atunci cu satisfacția descoperirii unei mari culturi¹²⁰.

Dar în birourile Ministerului Public erau abordate în vara 1948 și primele planuri de învățământ ale școlii comuniste, publicate într-o broșură înaintea deschiderii anului școlar 1948/1949. Cum varianta propusă pentru învățământul elementar nu este completă, le vom prezenta doar pe cele destinate învățământului mediu, pentru licee teoretice, licee clasice, încă în ființă, și școlilor pedagogice.

Tabelul nr. 1: Plan de învățământ școli medii¹²¹

Clasele	Clasa a VIII-a	Clasa a IX-a	Clasa a X-a	Clasa a XI-a
Limba română	3	3	3	3
Limba rusă	3	3	3	3
A doua limbă	2	2	2	2
Istoria	2	2	3	3
Geografia	2	2	2	2
Filosofia			2	2
Constituția				1
Matematica	5	5	5	5
Fizica	2	2	2	2
Chimie		2	2	2
Științele naturii	2	3	2	2
Higiena (sic!)	1	1	1	1
Educația fizică	1+2	1+2	1+2	1+2
Muzica	1			
Desen	1	2	2	2
Aplicații practice	1	2	2	2
Activități educative	1	1	1	1
	29	32	34	35

¹¹⁸ S.A.N.I.C., CC al P.C.R., Cancelarie, 58/1948, 14.

¹¹⁹ S.A.N.I.C., CC al P.C.R., Cancelarie, 58/1948, 30, 31.

¹²⁰ Teodorescu, 2015b, 54.

¹²¹ S.A.N.I.C., M.C.I.P., 284/1948, 10 verso.

Tabelul nr. 2: Plan de învățământ licee clasice¹²²

Clasele	Clasa a VIII-a	Clasa a IX-a	Clasa a X-a	Clasa a XI-a
Limba română	5	5	4	4
Limba rusă	3	3	3	3
Limba latină	2	2	2	2
Limba elină		2	2	2
Istoria	2	2	3	3
Geografia	2	2	2	2
Filosofia			2	2
Constituția				1
Matematica	5	5	5	5
Fizica	2	2	2	2
Științele naturii	2	3	2	2
Chimie		2	2	2
Higiена (sic!)	1			
Educația fizică	1+2	1+2	2	2
Muzica	1			
Desen	1	1	1	1
Aplicații practice	1	1	1	1
Activități educative	1	1	1	1
	31	34	34	35

Tabelul nr. 3: Plan de învățământ școli pedagogice¹²³

Clasele	Clasa a VIII-a	Clasa a IX-a	Clasa a X-a	Clasa a XI-a
Limba română	5	4	4	4
Limba rusă	3	3	3	3
Istoria	2	2	3	3
Geografia	2	2	2	2
Constituția				1
Economia politică			2	
Filosofia			1	2
Pedagogia	2	2	3	2
Didactica și practica pedagogică		2	4	6
Legislația școlară				1
Matematica și contabilitatea	4	3	3	3
Fizica	2	2	2	2
Chimie		2	2	2
Științele naturii și Agricultură	2	2	2	2
Higiена (sic!)	1	1	1	1
Educația fizică	3	3	2	2
Muzica	2	2	2	2
Desen	2	2	1	1
Lucru manual	2	2	1	1
Activități educative	2	2	1	1
Total ore	34	36	39	41

¹²² S.A.N.I.C., M.C.I.P., 284/1948, 11.¹²³ S.A.N.I.C., M.C.I.P., 284/1948, 14 verso.

Din păcate nu s-au păstrat, ca în cazul Legii de organizare a ministerului variantele de lucru, comentariile noastre referindu-se astfel numai la documentul finit. Schimbările față de vechile curricule sunt deocamdată infime, modelul francez impus de Haret, utilizat de altfel și de școala rusă și mai apoi sovietică este restaurat în toate dimensiunile sale.

Remarcăm deci un relativ echilibru între disciplinele umaniste, limba română cu limbile străine studiate, istoria, căreia îi adăugăm și geografia, acoperind 12 ore, tot atâtea cât și matematica, fizica, chimia și științele naturii, dar numai la clasa a X-a. Atrage atenția atât numărul de ore atribuit limbii ruse, trei în toate clasele, și chiar al orelor de istorie, câte 3 la clasele terminale ale liceului. Cum se vede, deocamdată sunt păstrate și liceele clasice, unde limba română se studiază în 5, respectiv 4 ore, limba latină în câte două și, desigur, și limba elină își are locul ei. Pregătirea de cultură generală e susținută și prin marele număr de ore de matematică, 5 la toate clasele liceelor teoretice și chiar clasice. Școlile pedagogice, cu durata de 4 ani, au un plan de învățământ complicat, în care disciplinele de cultură generală sunt egal distribuite cu cele didactice și cu practica pedagogică, se studiază de asemeni matematica, asociată cu contabilitatea și științele naturii cu practica agricolă. Singurele noutăți sunt legate de disciplinele ideologice, filosofia, studiată în clasele X-XI la liceele teoretice și clasice și economia politică, în anul III, cu două ore la școlile pedagogice.

Impresionează de asemeni, comparativ cu discuțiile care se fac azi, numărul mare de ore săptămânal din programul elevilor, între 29 și 35 la liceele teoretice, între 31 și 35 la cele clasice și între 34 și 41 la școlile pedagogice, ceea ce, în condițiile a șase zile de lucru înseamnă aproape 6 ore zilnic la teoretic și clasic și aproape 7 la pedagogic.

În chestiuni de conținut, este cert că cel mai afectate au fost disciplinele umaniste, limba și literatura română, istoria și filosofia. La reuniunea cu inspectorii teritorialii, organizată de minister, s-a afirmat astfel răspicat că vechea literatură era „îmbibată cu misticism în prezentarea metafizică a fenomenelor”, echivalate cu „cele mai redutabile mijloace ale dușmanului de clasă” și atunci e de preferat o selecție care ar putea induce unele lipsuri în pregătirea culturală a elevilor, oricum de preferat „otravei care s-ar strecura altfel în sufletele lor”¹²⁴.

Pentru elevii acelor ani, grila evaluării literaturii române din perspectiva așa-zisului realism-socialist alegea din marii clasici doar operele care puneau în evidență revolta socială, anula aproape în întregime literatura interbelică și introducea în studiu autori ai clasei muncitoare precum Ion Păun Pincio sau Dumitru Theodor Neculuță, alături de obscurul versificator A. Toma intrat a doua zi după moarte, în 1954, într-o uitare completă, dar lăudat cât cuprinde în acei ani și romanelor scrise la comandă politică, printre ele fiind și cel semnat (s-a zis) de Mihail Sadoveanu, „Mitrea Cocor”, repede distins cu o mulțime de premii și chiar și ecranizat.

Istoria, ca disciplină școlară, a preocupat conducerea comunistă încă din anii 1946/1947. Nevoia unei schimbări radicale se impusese încă din 1946, când Mihail Roller, viitor șef de secție la C.C. al P.C.R.¹²⁵, se întâlnește cu ministrul Voitec, căruia

¹²⁴ S.A.N.I.C., CC al P.C.R., Cancelarie, 58/1948, 61.

¹²⁵ S.A.N.I.C., CC al P.C.R., AP, 106/1946, 2, vezi și Teodorescu, 2015a, 29.

fi prezentase mai multe manuale de specialitate pentru care obținuse greu avizul. Cert este că în anul următor apărea sub redacția sa prima ediție a manualului de istorie a României, ulterior istorie a R.P.R. în a cărei prefață se puteau afla „deosebirile structurale față de istoriile precedente: reflectarea dezvoltării societății omenești în întreaga ei complexitate pe baza studiilor premergătorilor noștri și unei largi documentări”. Și aici dificultățile întâmpinate nu au fost puține. „Frământările sociale (a se citi lupta de clasă) nu au preocupat cercetarea istorică anterioară și au lipsit monografiile de epoci și de personalități” (ceea ce a obligat la lungi explicații). Nici prefața ediției din 1948 nu este mai explicită și abia în 1952 se întrevăd mai clar direcțiile noi pe care s-a axat programa și implicit manualul: „lupta de clasă, instituțiile feudale, rolul monopolistilor anglo-americieni, dușmani dintotdeauna ai poporului român, social-democrația de dreapta, agentura burgheziei în sânul mișcării muncitorești și, desigur, rolul Partidului Comunist din România în lupta pentru libertate, socialism și independență națională”¹²⁶.

Atribuind istoriei o importanță deosebită în propaganda politică, potrivit modului în care era interpretată, era firesc să i se acorde un număr sporit de ore. Astfel, la clasele inferioare ale liceului se păstrau pentru istoria antică și medievală două ore, la clasa a X-a, două ore, plus o oră de istorie a României până la 1821, alte trei ore fiind rezervate pentru clasa a XI-a, unde se studia, firesc, mersul istoriei românilor de la 1821 până în prezent (cu observația că în unele locuri istoria României se studia integral doar în clasa a XI-a, încălcându-se astfel prevederile planului de învățământ). Răspunsul autorităților era să se planifice materia în așa fel încât cursul să poată fi acoperit și într-un an¹²⁷. Predarea acestei discipline era aliniată concepției materialismului dialectic și istoric ce segmenta dezvoltarea societății în cinci moduri de producție și orânduirii și că lupta de clasă era considerată cel mai important factor de progres.

În ce privește filosofia, în anul școlar 1948/1949 se studia doar istoria sa, desigur într-un spirit nou¹²⁸. La Constituție, programa prevedea teme despre lupta de clasă, care potrivit concepției staliniste „se ascute în fiecare clipă”, despre superioritatea constituțiilor socialiste față de cele burgheze pentru care drepturile și libertățile cetățenești practic nu există și se cerea profesorilor să prezinte elevilor toate acele reforme care jalonau mersul construcției socialismului în România, inclusiv cele care nu fuseseră anunțate la data elaborării programei¹²⁹.

Conținuturile programei la alte discipline, cum ar fi Pedagogia la liceele de profil sunt și mai explicite, întrucât ele par a fi destinate mai degrabă viitorilor învățători din Uniunea Sovietică, temele cuprinse prezentând o avalanșă de revoluționari democrați ruși, doar o parte din ei cu preocupări în această specialitate, amestecați cu filosofi și scriitori de secol XIX, cu liderii revoluției de la 1917 și, desigur, cu corifeii pedagogiei sovietice din ultimii 50 de ani, totul declanșat de o scurtă introducere în care sunt prezentați Immanuel Kant și Johann Herbart¹³⁰. Până și melodiile recomandate

---

¹²⁶ Roller, 1952, VII-VIII.

¹²⁷ S.A.N.I.C., M.C.I.P., Cancelarie, 58/1948, 45.

¹²⁸ S.A.N.I.C., M.C.I.P., 116/1948, 127.

¹²⁹ *Ibidem*.

¹³⁰ *Ibidem*: 89.

spre a fi studiate și fredonate, părți componente ale repertoriului muzical la serbările școlare sunt covârșitor rusești și sovietice. Astfel, la unison, ar trebui cântate imnul R.P.R., dar și imnul sovietic și Internaționala (e drept, compusă de autori francezi, Eugène Pottier, la 1871 textul și Pierre Degeyter – muzica), la care se adaugă Imnul tinereții, sovietic, Porniți înainte, tovarăși, vechi cântec revoluționar, Marșul tineretului democrat, sovietic, și trei piese românești recente: Marșul brigadierilor, Marșul U.T.M. și Marșul tineretului. Pentru cor sunt avizate Cantata despre Stalin, două cântece populare, unul ucrainian, celălalt rus, la paritate cu două melodii populare românești și Slavă ție, stea curată (din partea cu cor a Simfoniei a IX-a de Bethoven)¹³¹.

Aceste programe trebuiau dezvoltate în manuale despre care Legea învățământului afirma clar că vor fi unice. În noiembrie 1948 lucrarea era departe de a fi gata, dar din Minister se spunea că „la elementar sunt toate, dar este lipsă de tiraj, la clasele V-VII sunt gata toate, în cea mai mare parte, iar la mediu, Editura Didactică și Pedagogică face mari eforturi să le încheie”. Situația nu e deloc îmbucurătoare, dar la sfârșit se spune că nu e cazul să ne grăbim, pentru că astfel vom pune la îndemna copiilor manuale necorespunzătoare¹³².

Chiar dacă subiectul nu apare decât tangențial în actele M.I.P., câteva indicii arată dificultăți serioase. La istorie, funcționează din 1947 un manual unic și, deși s-au scos patru ediții în opt luni (până în iunie 1948), lipsurile recunoscute în prefața unei ediții ulterioare nu au putut fi înlăturate, tot ce s-a putut face fiind corectarea unor erori tipografice¹³³. Se mai vorbește, tot în ediția din 1952 și de alte îmbunătățiri, aici, învățătura lui Stalin, care pune accent pe istoria popoarelor, fiind decisivă¹³⁴.

În chinuri grele se naștea și manualul de geografie pentru clasa a IX-a, pentru care au fost solicitați să refere Mauriciu Kandel și arheologul Dumitru Tudor, autor la Istoria României a lui Roller și licențiat în antecedente și în geografie. Cel dintâi ar vrea să se scoată elogiile aduse lui Carol I (?) și să se pună accent pe avântul luat de economie după naționalizare (în noiembrie 1948 trecuseră de atunci abia 5 luni). Ulterior el revine cu observația că nu se acordă atenție regiunilor istorice ale României, ci doar celor naturale¹³⁵. La rândul său, Dumitru Tudor deplânge prea strânsa legătură cu manualul lui Roller și, deși nu este împotriva influențelor, ar dori „ca ceea ce s-a împrumutat să fie redat cu alte cuvinte”¹³⁶. Situația e complicată, alți referenți au desființat manualul și nu e clar dacă până la urmă în această formă el a mai ajuns la elevi.

Pentru că obediența față de modelele sovietice era linia obișnuită și nu numai în învățământ, pentru disciplinele științifice au fost preluate ad-litteram manualele care funcționau în țara marelui vecin din răsărit. Procedeu verificat în practică și de cel mai mare succes, încât mai erau valabile și la jumătatea anilor 1950, când le-a folosit și generația celui care scrie. Matematica sau fizica sunt la fel în toate limbile pământului și pentru toate regimurile politice. Problema era în acele detalii care

¹³¹ S.A.N.I.C., M.C.I.P., 116/1948, 108-109.

¹³² S.A.N.I.C., CC al P.C.R., Cancelarie, 58/1948, 44.

¹³³ Roller, 1952, III-IV.

¹³⁴ Roller, 1952, III.

¹³⁵ S.A.N.I.C., M.C.I.P., 116/1948, 9-10.

¹³⁶ *Ibidem*: 18.

țineau de istoria științelor, unde savanții și inventatorii ruși dețineau întâietatea absolută. De pildă, Lomonosov, un savant rus din secolul al XVIII-lea descoperise legile gravitației și, în același secol, un mujic rus genial, Polzunov, schițase prima mașină cu aburi.

Într-o analiză la Ministerul Învățământului Public se recunoștea deschis în toamna 1948 că așezarea nouă a școlii a produs numeroase „greutăți” între cele mai serioase fiind lipsa profesorilor calificați care nu ne dă însă motive să spunem că școala nu merge „cum ar vrea dușmanii noștri”. E clar că mulți învățători promovați după cursuri de scurtă durată să predea la școala de 7 ani în extindere nu sunt pregătiți suficient, dar, crede autorul acestui demers, e nevoie să le stimulăm entuziasmul și buna credință¹³⁷.

Un an mai târziu, problema e departe de a fi rezolvată, chiar dacă luăm în serios un plan de cadre care evaluează lotul existent, necesarul la 1 septembrie 1949 și evident numărul de cadre noi care să completeze necesitățile.

Tabelul nr. 4: Plan de cadre la 1 septembrie 1949¹³⁸

		31/08/1949	Necesar 1/09/1949	Spor de cadre noi
Alfabetizarea		55000	55000	
Învățământ preșcolar /educatoare		4011	4820	809
Învățământ elementar Învățători I-IV	Total	47183	50511	3329
	Urban	9527	9688	
	Rural	37655	40823	
Profesori V-VIII	Total	16196	21496	5300
	Urban	7170		
	Rural	9026		
Învățământ mediu		6545	6416	
Școli speciale		128	128	
Învățământul superior	Profesori	555	635	80
	Conferențieri	584	648	67
	Șefi de lucrări	337	442	105
	Asistenți	949	1375	426
	Preparatori	149	430	281

Să constatăm pentru început că școala rurală este în mare deficit și că acoperirea catedrelor școlii de șapte ani cu învățători l-a sporit și mai mult. Numărul de educatoare lipsă din cămine și grădinițe ar fi putut fi mult mai mare dacă această treaptă a școlii ar fi fost obligatorie. Asupra învățământului universitar nu insistăm. Este însă clar că epurările masive din anii anteriori, ca și cele care vor urma au descompletat zeci de catedre. Este însă corect, potrivit piramidei funcțiilor în școala superioară, ca necesarul de asistenți, preparatori și șefi de lucrări să fie mult mai mare decât cel al profesorilor și conferențiarilor.

Am încheia evocând un bilanț al situației din învățământul preuniversitar, realizat la o ședință de analiză pe probleme educative, unde impresia generală este că

¹³⁷ S.A.N.I.C., CC al P.C.R., Cancelarie, 58/1948, 100.

¹³⁸ S.A.N.I.C., M.C.I.P., 125/1948, 2.

autoritățile administrative sunt cert depășite de nenumăratele provocări cărora ar trebui să le pună capăt. „Democratizarea” școlii, din perspectiva raporturilor între conducerile lor administrative și sindicate, mai are pași mulți de făcut, cum a arătat-o un eșantion reprezentativ, desprins în paginile anterioare din arhiva M.I.P. Starea de tulburare din școală este agravată uneori și de organizațiile elevilor, grupate în U.A.E.R. (Uniunea Asociațiilor de Elevi din România), nu întotdeauna dornice să fie îndrumate de direcțiile de școli și de profesori, precum și de organizațiile U.T.M., deși se fac în această direcție nenumărate recomandări.¹³⁹ Adăugați în școli și prezența organizațiilor A.R.L.U.S., cu structuri și activități proprii, care strâng cotizații, care dezvoltă legături cu alte organizații asemănătoare, dar care ar trebui să-și coordoneze activitatea după ordinele M.I.P.¹⁴⁰

Ațiunea concomitentă a tuturor acestora, chiar atunci când este dominată de bune intenții, pare a contraveni conducerii unice, centralizate, și stârnește uneori concluzii hilare. Unii inspecitori întreabă, spre exemplu, ce este bine să se cânte la începutul cursurilor, Imnul R.P.R. sau Internaționala. La care se răspunde că un „Bună dimineața” este suficient¹⁴¹.

Probleme delicate pune, de asemeni, relația cu biserica, mai cu seamă în Transilvania, unde s-au desființat multe școli confesionale. Recomandarea este ca în raporturile cu această instituție „nici să fie susținută, dar nici combătută”. Arma cea mai redutabilă nu este „lupta ideologică și propaganda anti-religioasă”, ci „eliberarea economică, materială și socială, care va duce treptat la desființarea apăsării și a superstiției religioase”¹⁴².

Starea școlii, așa cum e prezentată de unii inspecitori, pare însă dezastruoasă. În Târnava Mică lipsesc localurile, în primar sunt acoperite manualele doar în proporție de 70%, în corpul didactic 80% au fost legionari, iar organizația P.M.R. nu permite angajarea lor, ca și a altora care au refuzat să semneze unirea Bisericii greco-catolice cu Biserica Ortodoxă. Frământările religioase s-au încheiat în școli, se conchide, când au fost numiți în fruntea lor oameni de partid¹⁴³.

Nu insistăm asupra modului în care e definită superioritatea școlii comuniste față de toate celelalte sau felul în care sunt privite activitățile educative, în fond, obiectivul principal al reuniunii. Impresia generală a celui care citește azi procesul-verbal al ședinței este acela al unui dialog între surzi, conducerea ministerului, dealtfel foarte relaxată și în general împăciuitoare, adresându-se unor funcționari județeni, copleșiți de zeci de probleme și în totul lipsiți de soluții.

Arhiva M.C.I.P. pentru anii 1947-1948 abia în ultima vreme pusă la dispoziția cercetătorilor și publicului interesat, pe lângă confirmarea unor aprecieri de multă vreme știute, a adus și o privire dinăuntru asupra școlii românești într-un moment de răscruce. Asaltul comunist asupra învățământului, cu obiectivul de a-l curăța de indezirabili și oponenți și a-l alătura unor standarde înalte de civilizație nu avea cum să reușească pe termen scurt.

---

¹³⁹ S.A.N.I.C., CC al P.C.R., Cancelarie, 58/1948, 72.

¹⁴⁰ *Ibidem*: 82.

¹⁴¹ *Ibidem*: 81.

¹⁴² *Ibidem*: 54.

¹⁴³ *Ibidem*: 19-21.

Punerea în lucrare a unui program ambițios care ar fi trebuit să ridice societatea românească la standarde culturale înalte precum alfabetizarea completă, extinderea școlii de 7 ani, inclusiv în lumea satului, diversificarea școlii medii cu accent pe liceele tehnice, se rezolva exclusiv prin mijloacele ideologizării forțate, coerciției și represiunii, un proiect luminos dus însă la capăt cu mijloace întunecate. Mai mult decât atât, în strategia generală, dar și în tacticile lor, comuniștii păreau a ignora situația economică de atunci a României, o țară totuși subdezvoltată, secătuită de un război necruțător și de datoriile ruinătoare care au urmat, cu o școală cronic subfinanțată și, în consecință, în totul lipsită de resurse materiale. Nici în ce privește situația resursei umane disponibile, situația nu era mai bună, schimbarea și progresul școlii nu se puteau realiza decât sporindu-i calitatea, ceea ce în anii aceia a fost departe de necesități câtă vreme sute de învățători și profesori erau „comprimați”, hărțuiți și manipulați și în anumite situații reținuți, de multe ori fără judecată în gulagul comunist.

Abia câțiva ani mai târziu, după repetate analize care îi arătau clar eșecul, conducerea politică a slăbit tensiunea și treptat a permis supraviețuitorilor anilor grei ai represiunii să se întoarcă de-acolo de unde fuseseră izgoșiți.

Din tumultul acelor ani îndepărtați, ceea ce rămâne este efortul eroic al unei bune părți a corpului didactic prezent atunci în școli, oameni care în timpuri complicate și dușmănoase nu și-au trădat menirea și au salvat în cele din urmă școala, dându-ne nouă, generațiilor de elevi de atunci șansa de a nu ne irosi viața.

Referințe

- S.A.N.I.C., M.C.I.P. = Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Dosarele 344/1947 și 383/1947, precum și 108/1948, 109/1948, 112/1948, 116/1948, 125/1948, 284/1948, 335/1948, 345/1948, 347/1948, 356/1948, 397/1948.
- S.A.N.I.C., CC al P.C.R., Cancelarie = Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale, Comitetul Central al Partidului Comunist Român, Cancelarie, Dosarul 58/1948, 91/1952.
- S.A.N.I.C., CC al P.C.R., SPA = Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale, Comitetul Central al Partidului Comunist Român, Secția Propagandă și Agitație, Dosarul 106/1946.
- M.O. (3 august 1948) = Monitorul Oficial, Partea I A, Anul CXVI, 177, p. 6322-6324.
- M.O. (29 octombrie 1948) = Monitorul Oficial, Partea I A, Anul CXVI, 252, p. 8597-8598.
- Bărbulescu, Mihai; Deletant, Dennis; Hitckins, K.; Teodor, Pompiliu (1998) *Istoria românilor*, București: Editura Enciclopedică.
- Scurtu, Ioan; Alexandrescu, Ion; Bulei, Ion; Mamina, Ion (2001) *Enciclopedia de istorie a României*, București: Editura Meronia.
- Tismăneanu, Vladimir; Dobrinco, Sorin; Vasile, Cristian (2007) *Raport final (al Comisiei Prezidențiale pentru analiza dictaturii comuniste din România)*, București: Editura Humanitas.
- Cristian, Vasile (2004) *Educație și ideologie în România între anii 1948-1953*, în „Revista de istorie”, serie nouă, tom XIII, nr. 5-6, p. 121-140, septembrie-decembrie.
- Deletant, Dennis (1997) *Românii sub regimul comunist*, București: Fundația Academia Civică.
- Someșan, Maria (2004), *Universitate și politică în deceniile 4-6 ale secolului XX. Episoade și documente*, București: Editura Universității din București.
- Teodorescu, Bogdan (2015a) *Învățământul superior de istorie la București în primii ani ai stalinismului*, în „Studii și Articole de Istorie”, LXXXV, p. 17-39.
- Teodorescu, Bogdan (2015b) *Et in Arcadia Ego. Memorii. Amintiri dintr-un alt veac. I*, București: Editura Lumina Tipo.

ÎNVĂȚĂMÂNTUL ÎN SATUL ROMÂNESC DIN CÂMPIA BUZĂULUI ÎN TIMPUL REGIMULUI COMUNIST

Miu GHEORGHE*

EDUCATION IN THE ROMANIAN VILLAGE FROM THE BUZAU PLAIN IN THE TIME OF THE COMUNIST REGIME

(Abstract)

The issue of this article concerns education in the villages of Buzau Plain, from Soviet to the end of the communist regime, part of a larger study of the Romanian village under communist experiment.

Entitled "Education in the Romanian Village in the Buzau Plain during the Communist Regime", the article is structured in three parts: the premises of the communist experiment - Sovietization of rural education and the collectivization of villages in the Buzau Plain (1948-1962); the school from the villages of Buzau Plain from Sovietisation to a return to the traditions of the Romanian education (1962-1978); the return to socialist realism - cultural revolution and excessive ideology in the rural schools of the Buzau plain (1978-1989). The school network analyzed within this research includes educational units within the three rural communes of Buzau, Pogoanele, Padina, and Smeeni, where the first schools functioned in the nineteenth century.

The Communist experiment on the Romanian education from 1962-1989, having as its starting point the Sovietization of the years 1948-1962, has so far reverberated to the state of the educational system and the Romanian society. The study of the archives of the rural schools in the Buzau plain reveals the extent of the cultural offensive of the communist regime, directed against the traditional Romanian village, aimed at transforming the school into a propaganda and ideology vector in the Romanian society.

Keywords: *the history of education, cultural revolution, sovietization/communization, ideological/propaganda, rural schools, the Romanian village from Buzau Plain during the Communist Regime.*

Problematika acestui articol are în vedere învățământul din satele Câmpiei Buzăului, de la sovietizare până la sfârșitul regimului comunist, parte a unui studiu mai larg despre satul românesc supus experimentului comunist.

Intitulat „Învățământul în satul românesc din Câmpia Buzăului în timpul regimului comunist”, articolul este structurat în trei părți: premisele experimentului comunist-sovietizarea învățământului rural din Câmpia Buzăului (1948-1962), școala

---

* Prof. drd., Școala Gimnazială nr.1 Padina, județul Buzău.

din satele Câmpiei Buzăului de la sovietizare la o reîntoarcere relativă la tradițiile învățământului românesc (1962-1978), revenirea la „realismul socialist”/„revoluție culturală” și ideologizare excesivă în școlile sătești din Câmpia Buzăului (1978-1989). Această temă de cercetare se raportează la trei localități rurale din Câmpia Buzăului, Padina, Smeeni și Pogoanele¹, în prezent aceste comune fiind încadrate administrativ în județul Buzău.

Din punct de vedere geografic, zona la care ne referim se află la întâlnirea Câmpiei Buzău-Călmățui cu Câmpia Bărăganului de mijloc, incluzând circa 20 de sate cu centrul administrativ de plasă, ulterior raional, la Pogoanele. Principala cale de comunicație care leagă localitățile Padina-Pogoanele-Smeeni este D.N. 2C, cu acces către E 85, direcția Buzău-Urziceni.

Rețeaua școlară analizată în cadrul acestei cercetări include unități de învățământ de pe raza a trei comune rurale din Câmpia Buzăului, Pogoanele, Padina și Smeeni, unde primele școli au funcționat încă din secolul al XIX-lea. Școala din Pogoanele datează din anul 1855, de altfel satul fiind înființat în 1852, însă având ulterior o dezvoltare demografică impresionantă, devenind centru de plasă în perioadă interbelică și centru raional la începutul perioadei comuniste². La Padina, vechea biserică Sf. Nicolae, sfințită la 13 septembrie 1835, a servit din toamna aceluiași an și ca lăcaș de învățatură, în tinda acestei biserici, prin grija postelnicului Costache Vernescu, funcționând prima școală, menționată și de Fr. Damé în lucrarea „Recensământul copiilor de vârstă școlară din comunele rurale”, apărută la București în 1894³. În satul Smeeni, școala a început să funcționeze începând cu anul 1864, însă primii învățători sunt atestați încă din 1838⁴.

Referitor la stadiul cunoașterii în domeniul istoriei învățământului rural din Câmpia Buzăului în perioada 1948-1989, o să fac o referire succintă la analize și studii pe tema învățământului românesc din perioada comunistă, la nivel național, județean și local, luând în atenție lucrări generale, articole, disertații, enciclopedii, monografiile de comune, dar și literatura propagandistică a timpului.

Despre experimentul comunist asupra învățământului românesc din perioada 1948-1989 s-a scris relativ puțin la nivel național, necesitând un atent studiu de arhivă, pentru a disemina și identifica corect trăsăturile acestei perioade. Conform istoricului Dinu Giurescu, autor al unei disertații despre învățământul din perioada 1948-1989, experimentul comunist în sistemul educațional românesc a cunoscut trei etape: sovietizarea și revoluția culturală (1948-1962), desovietizarea și reîntoarcerea formală la tradițiile învățământului românesc (1962-1978), revenirea la revoluția culturală și ideologizarea excesivă (1978-1989)⁵. Reforma din 1948⁶ a destructurat învățământul românesc, promovând modelul sovietic și inițiind o serie de experimente succesive asupra sistemului de educație din România. După 1968 a urmat o revenire relativă la tradiția învățământului românesc, iar după 1978 s-a insistat pe

¹ De menționat că localitatea Pogoanele a căpătat statutul de oraș în anul 1989.

² Nicolescu, Simache, 2009: 113.

³ Miu, 2007: 175.

⁴ Nicolescu, Mateescu, 2009: 112.

⁵ Giurescu, Dinu (2001) „Învățământul în România între anii 1948-1989...”, 2001: 4.

⁶ Dobos, Danut, Reforma învățământului: Decretul 175/1948, AT, nr. 3/1995, p. 200-209.

folosirea sistemului de educație pentru a pregăti cadre calificate economiei centralizate comuniste, seria schimbărilor și reformelor educației continuând și astăzi în cadrul unui sistem puternic zdruncinat de comunism⁷. „Raportul final” redactat în 2007 de Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România argumentează faptul că, după 1948, educația a devenit un instrument de propagandă al regimului comunist, după modelul sovietic, propaganda fiind componenta principală a culturii noi socialiste. Experimentul comunist în domeniul educației viza formarea omului nou și promovarea unei atitudini comuniste față de muncă. După modelul sovietic al pedagogiei lui Anton S. Makarenko, actul de predare al disciplinelor de studiu trebuia îmbinat cu propaganda și îndoctrinarea⁸.

La nivel județean, despre învățământul buzoian s-a mai scris sub formă enciclopedică, însă fără a se realiza o sinteză asupra evoluției educației buzoiene sub impactul ideologiilor politice. Prezentând personalități și evenimente, profesorul Stoica Relu a întocmit o enciclopedie intitulată „Istoria învățământului buzoian”, în care prezintă „o istorie de date – evenimente care marchează realizări notabile în domeniul educației, școlii și gândirii pedagogice pe plaiurile buzoiene”⁹. Pe aceeași linie enciclopedică, referiri la învățământul buzoian întâlnim și în lucrarea „Buzău – mică enciclopedie istorică”, editată de Muzeul Județean Buzău.

La nivel local, avem mai multe monografii referitoare la satele din Câmpia Buzăului, care cuprind și capitole despre școlile rurale din zonă, numai că păcătuiesc prin prudență excesivă și discurs istoric marcat de o „tăcere politizată”, pe un fond de „tăcere socială”¹⁰. Printre acestea se numără lucrările: „Smeeni – perla Bărăganului”, „Căldărăști (Trandafir). Satul Moromeților lui Marin Preda”, „Pogoanele – orașul din Câmpia Buzăului” și „Padina – cinci secole de istorie”.

Literatura propagandistică a regimului comunist este extrem de activă în a oferi versiunea oficială asupra stării învățământului în anii 1948-1989. Cărți precum „Materiale pentru cursurile serale de partid de la sate”, vorbesc de la sine despre politizarea educației în mediul rural în perioada de început a regimului comunist¹¹. În ultima fază a comunismului românesc, publicațiile și broșurile propagandistice, precum cea referitoare la „Legea educației și învățământului nr.28/1978”, adoptată de Marea Adunare Națională a R.S.R. la 21 decembrie 1978, consfințeau faptul că obiectivele învățământului românesc erau incluse în „Programul P.C.R. de edificare a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României către comunism”¹².

Principalele ipoteze ale acestei cercetări asupra învățământului rural din Câmpia Buzăului pornesc de la următoarele afirmații: regimul comunist a folosit școala din mediul rural ca instrument al „revoluției culturale”, școala a fost ideologizată și supusă controlului partidului comunist, regimul comunist a promovat discriminarea politică și socială în învățământ, scopul școlii în comunism a fost transformarea elevilor în „comuniști adevărați”, școala a fost transformată într-un mijloc „pentru

⁷ Giurescu, Dinu (2001) „Învățământul în România între anii 1948-1989...”, 2001: 25.

⁸ Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România-Raport final, 2007: 293-294.

⁹ Stoica, 2005: 3.

¹⁰ Glingman, Verdery, 2015: 449.

¹¹ *Materiale...*, 1951: 1.

¹² Buletinul oficial al RSR, nr.113, 26 dec.1978.

asigurarea elevilor cu cunoștințele și deprinderile necesare pentru muncă”, nivelul educațional a crescut în perioada comunistă, învățământul a cunoscut și aspecte pozitive și de modernizare ale infrastructurii școlare. Vom răspunde, de asemenea, și unor întrebări care se pun cu referire la evoluția învățământului rural din Câmpia Buzăului în perioada comunistă și care extind sistematic dimensiunile acestei cercetări.

Pentru realizarea acestei cercetări am folosit izvoare inedite provenite din arhive și baze de istorie orală. Printre arhivele cercetate se numără: ANIC-filiala județeană Buzău, arhiva Inspectoratului Școlar Județean Buzău, arhive de primărie, arhivele școlilor rurale Smeeni, Pogoanele și Padina din județul Buzău, caietele statistice de la Direcția Județeană de Statistică Buzău.

1. Premisele experimentului comunist – sovietizarea învățământului rural și colectivizarea satelor din Câmpia Buzăului (1948-1962)

Pentru o analiză obiectivă asupra experimentului comunist în domeniul educației în mediul sătesc din regiunea istorico-geografică aflată în atenția cercetării de față, trebuie pornit de la originile fenomenului, ori în acest caz începutul este marcat de sovietizarea învățământului rural și colectivizarea satelor din Câmpia Buzăului (1948-1962).

Sovietizarea învățământului românesc debutează odată cu reforma din 1948. Decretul nr.175 pentru reforma învățământului a fost publicat pe 3 august 1948, fiind emis de Prezidiul Marii Adunări Naționale a R.P.R. Principiile acestei legi vizau: „înlăturarea neștiinței de carte, democratizarea învățământului”, pregătirea de specialiști etc. Prin această reformă a fost promovată o politică educațională bazată pe manuale unice, cele mai multe traduse din limba rusă. Tradiția învățământului românesc a fost eliminată, sistemul de notare a fost înlocuit cu cel rusesc, denumirea școlilor, modificări ale curriculum-ului¹³ etc. Reforma învățământului din 1948 a avut drept obiectiv politizarea sistemului de educație din România, epurarea corpului profesoral și constituirea unei categorii de cadre care să aplice politica partidului, școala reprezentând o componentă esențială în pregătirea cadrelor necesare construirii socialismului. Conform viziunii leniniste, elevii trebuiau să devină o generație de comuniști, copiii urmând să fie educați de mici în spiritul învățaturii partidului comunist¹⁴.

Nu numai învățământul cunoștea modificări de substanță după 1948, dar și administrația era sovietizată. Din punct de vedere administrativ, zona la care se raportează această cercetare, Câmpia Buzăului, cu cele trei localități semnificative, Pogoanele, Smeeni și Padina, a cunoscut reorganizări teritoriale succesive după modelul sovietic. În aprilie 1949 se desființează județele și plasele, iar România este organizată administrativ în regiuni și raioane, 28 de regiuni, între care Ploiești și Buzău. În anii 1950-1952 numărul regiunilor se reduce la 18, satele din Câmpia Buzăului intrând în componența regiunii Ploiești¹⁵. Din anul 1957, comuna Smeeni și satele adiacente, Albești, Bălaia, Sălcioara au trecut la raionul Buzău, conform

¹³ Giurescu, Dinu (2001) „Învățământul în România între anii 1948-1989...”, 2001: 4-11.

¹⁴ Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România-Raport final, 2007: 290-291.

¹⁵ Nicolescu, Mateescu, 2012:208.

HCM nr.139/ 1957. Celelalte localități de câmpie, Padina și Pogoanele au rămas în componența raionului Pogoanele.

Rețeaua școlară din perioada 1948-1962 cuprinde în satele Câmpiei Buzăului unități de învățământ diverse, de la școli elementare, la gimnaziile și școli profesionale agricole, acestea fiind redenumite după modelul sovietic. În martie 1948, în Pogoanele funcționau următoarele unități de învățământ: Gimnaziul unic mixt, Școala elementară nr. 1, Școala elementară nr.2 și Școala elementară nr.3¹⁶ și două grădinițe. La acestea se adaugă unitățile școlare de pe raza comunei Căldărăști, încorporată apoi în Pogoanele, o școală elementară și o grădiniță. Pe raza comunei Smeeni existau în anul 1949 școli precum: Școala elementară Smeeni, Școala elementară Sălcioara, Școala elementară Moisica, Școala elementară Bălaia. La acestea se adaugă unități școlare situate pe teritoriul comunei Udați, ulterior inclusă în Smeeni, precum cele menționate în 1950: Școala elementară Udați, Școala elementară Udați Noi, Școala elementară Călțuna, Școala elementară Lucieni, Școala elementară Albești. Rețeaua școlară din Padina era constituită în 1949 din două școli elementare de băieți, două școli elementare de fete și alte școli elementare la Satu-Nou și Juguri¹⁷.

Tabelul nr. 1: Rețeaua școlară din satele Câmpiei Buzăului în perioada 1948-1989

Anul școlar	1955/ 1956	1959/ 1960	1960/ 1961	1961/ 1962	1962/ 1963	1968/ 1969	1974/ 1975	1978/ 1979	1985/ 1986	1988/ 1989
Comuna Pogoanele¹⁸										
Învățământ preșcolar										
Grădinițe de copii	2	2	3	3	3	4	4	4	4	4
Învățământ de cultură generală										
Școli/total	4	3	3	3	3	5	4	5	5	5
Școli de 4 ani	2	2	2	2	2	2	1	2	2	2
Școli de 7 ani/ 8 ani	2	1	-	-	-	2	2	2	2	2
Școli de 11 ani/ Licee	-	-	1	1	1	1	1	1	1	1
Învățământ profesional										
Școli profesionale	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Comuna Padina¹⁹										
Învățământ preșcolar										
Grădinițe de copii	1	1	2	2	2	3	3	3	2	2
Învățământ de cultură generală										
Școli/total	3	3	3	3	3	3	3	3	2	2
Școli de 4 ani	2	2	2	2	2	1	1	1	-	-
Școli de 7 ani/ 8 ani	1	1	1	1	1	2	2	1	1	1
Școli de 11 ani/ Licee	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1
Învățământ profesional										
Școli profesionale	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

¹⁶ Nicolescu, Simache, 2009, 147.

¹⁷ Stoica, 2005: 113.

¹⁸ D.J.S. Buzău, Caietul statistic al comunei Pogoanele (1967): 62.

¹⁹ D.J.S. Buzău, Pașaportul statistic al comunei Padina (1959-1965) : 31; Caietul statistic al comunei Padina (1967): 62; Caietul statistic al comunei Padina (1977): 163; Caietul statistic al comunei Padina (1987): 62.

Anul școlar	1955/ 1956	1959/ 1960	1960/ 1961	1961/ 1962	1962/ 1963	1968/ 1969	1974/ 1975	1978/ 1979	1985/ 1986	1988/ 1989
Comuna Smeeni²⁰										
Învățământ preșcolar										
Grădinițe de copii	1	1	2	2	2	5	7	5	6	6
Învățământ de cultură generală										
Școli/total	4	4	4	4	4	9	9	9	9	9
Școli de 4 ani	3	3	3	3	3	5	5	5	5	5
Școli de 7 ani/8 ani	1	1	1	1	1	4	4	4	4	4
Școli de 11 ani/ Licee	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1
Învățământ profesional										
Școli profesionale	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1

Nivelul infrastructurii școlare, starea școlilor la începutul instaurării regimului comunist în zonă și în prima fază a acestuia (1948-1962) constituie un subiect de analizat și reinterpretat în funcție de datele oferite de arhive. Prin Legea de înființare a Sfatului Popular din 8 septembrie 1950, se constituiau așa numitele „organe locale ale puterii de stat”, școlile din întreaga țară, inclusiv din zona Buzăului, intrând sub jurisdicția acestora. Sfaturile populare supervizau starea școlilor și adoptau hotărâri privind îmbunătățirea infrastructurii școlare, care nu era deloc bună la început de experiment comunist în mediu rural. Rapoarte periodice ale sfaturilor populare din comunele Smeeni, Pogoanele, Padina, Căldărăști, Udați aveau în vedere organizarea anului școlar, reparațiile cladirilor școlare, extinderea spațiului școlar prin construcția de noi săli de clasă, procurarea de manuale sau obținerea de fonduri pentru construcția a noi școli.

Astfel, la Pogoanele, în februarie 1949, așa cum reiese din statistici și registre de inspecții, Școala elementară nr.1 ducea lipsă de spațiu, de bănci și de sobe de teracotă, în timp ce orele se desfășurau în schimburi, una din sălile de clasă fiind folosită la cursurile de alfabetizare, iar alta pentru grădinița de copii²¹.

Nici la Smeeni, infrastructura școlară nu era mai bună. Școala elementară din Smeeni funcționa în 1949 într-o clădire cu trei săli de clasă, construită în 1936, în timp ce Școala Sălcioara avea o singură sală de clasă, iar Școala Moistica două săli de clasă²². În decembrie 1955, Sfatul Popular al comunei Smeeni pune în discuție finalizarea construcției noului local de școală prin demersuri la secția de învățământ a regiunii Ploiești, pentru obținerea de fonduri necesare reparației clădirii și înprejmuirii²³. Dealtfel investițiile în infrastructură devin generoase în comuna Smeeni datorită liderului comunist Chivu Stoica, născut la Smeeni în 1908 și elev al școlii de aici. Grație acestuia se va construi în 1957 căminul cultural din localitate, clădire cu etaj, cinematograful și bibliotecă²⁴.

Școala din Padina avea în 1949 un local de școală compus din șase săli de clasă, cancelarie și un coridor²⁵, construcție realizată încă din 1896, prin contribuția

²⁰ D.J.S. Buzău, Pașaportul statistic al comunei Smeeni(1959-1965): 62; Caietul statistic al comunei Smeeni(1987): 62.

²¹ Nicolescu, Simache, 2009: 148.

²² Nicolescu, Mateescu, 2012: 125.

²³ Nicolescu, Mateescu, 2012: 126-127.

²⁴ *Ibidem*: 471-499.

²⁵ Arhiva Șc. Gen. Padina, 4/2/ 1936-1949: 71.

locuitorilor comunei. Școala elementară nr.2 beneficia de o altă clădire școlară în Satu Nou, sat anexat comunei Padina.

Statisticile privind populația școlară din satele Câmpiei Buzăului pentru perioada 1948-1962 denotă evoluția demografică și creșterea nivelului educațional, prin accesul sporit și obligatoriu la educație al elevilor din mediul rural.

La începutul regimului comunist, în anul școlar 1948-1949, în satele Câmpiei Buzăului se înregistrau următoarele efective de elevi: Școala elementară mixtă cu 7 clase din Pogoanele – un total de 391 elevi înscriși, din care 331 elevi frecventau cursurile²⁶; școlile de pe raza actualei comune Smeeni, Școala Smeeni – 309 elevi, Școala Sălchioara – 66 elevi, Școala Moisica – 54 elevi, Școala Bălaia – 25 elevi; Școala elementară cu 6 clase din comuna Padina – 356 de elevi înscriși și 321 prezenți²⁷.

Tabelul nr. 2: Populația școlară din satele Câmpiei Buzăului în perioada 1948-1989

Anul școlar	1955/ 1956	1959/ 1960	1960/ 1961	1961/ 1962	1962/ 1963	1968/ 1969	1974/ 1975	1978/ 1979	1985/ 1986	1988/ 1989
Comuna Pogoanele²⁸										
Învățământul preșcolar										
Copii înscriși	65	60	66	78	69	155	302	305	302	268
Învățământul de cultură generală										
Total elevi	734	1029	1346	1198	1292	2042	1667	2418	1579	1455
Clasele I-IV	580	712	847	733	722	891	1494	2081	1138	953
Clasele V-VIII	154	317	365	381	447	887				
Clasele IX-XII	-	-	134	84	123	264	173	337	441	502
Învățământul profesional										
Școala profesională	-	-	-	-	-	-	-	-	78	213
Comuna Padina²⁹										
Învățământul preșcolar										
Copii înscriși	74	70	105	110	105	125	295	322	178	118
Învățământul de cultură generală										
Total elevi	758	1036	1121	1259	1314	1508	1193	1547	865	755
Clasele I-IV	641	762	783	775	797	1508	1193	1446	807	611
Clasele V-VIII	117	274	338	484	517					
Clasele IX-XII	-	-	-	-	-	-	-	101	58	144
Învățământul profesional										
Școala profesională	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Comuna Smeeni³⁰										
Învățământul preșcolar										
Copii înscriși	20	30	30	30	32	165	207	279	303	270

²⁶ Nicolescu, Simache, 2009: 152-153.

²⁷ Arhiva Șc. Gen. Padina, 4/2/ 1936-1949: 71-72.

²⁸ D.J.S. Buzău, Caietul statistic al comunei Pogoanele(1967): 62-66.

²⁹ D.J.S. Buzău, Caietul statistic al comunei Pogoanele(1967): 62-66D.J.S. Buzău, Pașaportul statistic al comunei Padina (1959-1965): 31; Caietul statistic al comunei Padina(1967): 62; Caietul statistic al comunei Padina (1977): 163; Caietul statistic al comunei Padina(1987): 62.D.J.S. Buzău, Pașaportul statistic al comunei Smeeni (1959-1965): 62; Caietul statistic al comunei Smeeni (1987): 62.

³⁰ D.J.S. Buzău, Pașaportul statistic al comunei Smeeni (1959-1965): 62; Caietul statistic al comunei Smeeni (1987): 62.

Anul școlar	1955/ 1956	1959/ 1960	1960/ 1961	1961/ 1962	1962/ 1963	1968/ 1969	1974/ 1975	1978/ 1979	1985/ 1986	1988/ 1989
Învățământul de cultură generală										
Total elevi	367	600	667	738	766	1641	1452	1835	1249	981
Clasele I-IV	273	449	444	489	467	888	1452	1645	909	751
Clasele V-VIII	94	151	223	249	299	753				
Clasele IX-XII	-	-	-	-	-	-	-	190	340	230
Învățământul profesional										
Școala profesională	-	-	-	-	-	-	-	62	304	367

Corpul profesoral din satele din Câmpiei Buzăului a cunoscut în perioada 1948-1962 fluctuații numerice și calitative datorită politicii regimului comunist de epurare a cadrelor didactice, discriminare socială și politică, ideologizare și luptă de clasă, fapt care în final va duce la destructurarea acestuia și formarea unei noi intelectualități rurale. Pentru început mă voi limita la o prezentare cantitativă a potențialului pedagogic al școlilor rurale din Padina, Pogoanele și Smeeni. Astfel, Școala elementară din Padina funcționa în decembrie 1948 cu 7 învățători la Școala elementară de băieți și 7 învățătoare la Școala elementară de fete, iar unii dintre aceștia suplineau și discipline de gimnaziu³¹. În 1952, Școala elementară Smeeni avea un personal constituit dintr-un director, 8 învățători, 4 profesori, 1 administrator și 4 îngrijitori. La aceștia se adăugau un director și un învățător la Școala Sălcioara, un director/învățător la Școala Moisca și un director/învățător la Școala Bălaia³². În același an 1952, școlile elementare din Pogoanele aveau următoarea încadrare: Școala elementară nr.1 – un director, cinci învățători și zece profesori, Școala elementară nr.2 – un director și cinci învățători, Școala elementară nr.3 – un director și cinci învățători³³. Deși statisticile indică o creștere a personalului didactic din școlile mai sus menționate, totuși o mare parte din învățători sunt suplinitori, iar deficitul de personal didactic pentru gimnaziu, elementar II în terminologia timpului, face ca să-i întâlnim pe aceiași învățători ca suplinitori ai disciplinelor de gimnaziu.

Tabelul nr. 3: Corpul profesoral din satele Câmpiei Buzăului în perioada 1948-1989

Anul școlar	1955/ 1956	1959/ 1960	1960/ 1961	1961/ 1962	1962/ 1963	1968/ 1969	1974/ 1975	1978/ 1979	1985/ 1986	1988/ 1989
Comuna Pogoanele³⁴										
Cadre didactice din învățământul preșcolar										
Educatoare	2	2	2	3	3	4	4	12	10	8
Cadre didactice din învățământul de cultură generală										
Total cadre didactice	35	36	36	43	45	77	78	99	70	69
Clasele I-IV	20	24	24	24	24	28	29	70	55	49
Clasele V-VIII	15	12	6	16	15	36	36			
Clasele IX-XII	-	-	6	3	6	13	13	29	15	20
Cadre didactice din învățământul profesional										
Școli profesionale	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

³¹ Arhiva Șc. Gen. Padina, 4/2/ 1936-1949: 64.

³² S.J.A.N. Buzău, 2/1951: 5-15.

³³ Nicolescu, Simache, 2009: 339.

³⁴ D.J.S. Buzău, Caietul statistic al comunei Pogoanele (1967): 62-66.

Anul școlar	1955/ 1956	1959/ 1960	1960/ 1961	1961/ 1962	1962/ 1963	1968/ 1969	1974/ 1975	1978/ 1979	1985/ 1986	1988/ 1989
Comuna Padina³⁵										
Cadre didactice din învățământul preșcolar										
Educatore	2	2	3	3	3	4	12	12	6	3
Cadre didactice din învățământul de cultură generală										
Total cadre didactice	33	31	32	42	51	58	51	48	29	31
Clasele I-IV	20	20	20	22	26	23	20	-	-	-
Clasele V-VIII	13	11	12	20	25	35	31			
Clasele IX-XII	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Cadre didactice din învățământul profesional										
Școli profesionale	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Comuna Smeeni³⁶										
Cadre didactice din învățământul preșcolar										
Educatore	1	1	2			5	9	11	9	8
Cadre didactice din învățământul de cultură generală										
Total cadre didactice	18	23	24	25	27	65	65	81	63	72
Clasele I-IV	12	14	14	14	14	31	-	63	49	40
Clasele V-VIII	7	9	10	11	13	34	-			
Clasele IX-XII	-	-	-	-	-	-	-	18	14	32
Cadre didactice din învățământul profesional										
Școli profesionale	-	-	-	-	-	7			13	9

Sovietizarea și comunizarea sistemului de învățământ au fost de o importanță capitală pentru regimul comunist din România, Gheorghe Gheorghiu Dej afirmând că rolul ministerului învățământului este „distrugerea dușmanului de clasă pe planul culturii”, în cadrul unui efort susținut de „reeducare a corpului didactic”³⁷.

Sovietizarea învățământului rural din Câmpia Buzăului s-a desfășurat în perioada 1948-1962, în paralel cu colectivizarea satului românesc, cunoscând mai multe forme de manifestare, de la introducerea limbii ruse, lupta de clasă în școli, munca culturală, ideologizarea și propaganda, epurarea cadrelor didactice și până la introducerea metodelor pedagogice sovietice.

Studierea limbii și literaturii ruse în cadrul învățământului românesc a avut un scop ideologic și propagandistic, introducerea acestei limbi cu titlu obligatoriu la clasa a IV-a, începând cu anul 1948, fiind confruntată cu lipsa de profesori de specialitate, în mediul rural aceștia fiind priviți cu ostilitate. Mai târziu, în anii '60-'70, limba rusă a beneficiat în școli de nenumărate facilități, raportul inversându-se, deficitul de profesori fiind înregistrat la limbile engleză și franceză³⁸. Frenezia predării limbii ruse a cuprins și școlile rurale din Câmpia Buzăului. Un raport al Sfatului Popular al comunei Udați din iulie 1951 menționa că la Școala Udații Vechi erau organizate cursuri de limba rusă cu 22 de cursanți de către un anume Pimen

³⁵ D.J.S. Buzău, Pașaportul statistic al com. Padina (1959-1965): 31; Caietul statistic al com. Padina (1967): 62.

³⁶ D.J.S. Buzău, Pașaportul statistic al com. Smeeni (1959-1965): 62; Caietul statistic al com. Smeeni (1987): 62.

³⁷ Tismaneanu, Dobrinu, Vasile (editori), 2007: 305.

³⁸ *Ibidem*: 298-299.

Gusan, referent al sfatului popular³⁹. Șocul produs în mentalul colectiv de introducerea limbii ruse și sovietizarea de ansamblu a societății românești este evident, în 1948 la Școala Padina dintr-o dată religia era înlocuită cu limba rusă, iar tabloul regelui Mihai cu cel al lui Stalin, așa cum își amintește o fostă elevă a școlii elementare de fete din acel an, o bătrână a satului Padina de astăzi, M.A., într-un interviu de istorie orală⁴⁰. Într-un raport de inspecție din 8 decembrie 1948, întocmit de un subinspector școlar care a vizitat Școala elementară din Padina, se scoteau în evidență inadvertențele legate de predarea limbii ruse⁴¹.

În perioada 1948-1962, regimul comunist a dus lupta de clasă în școli și prin alte metode, cum ar fi epurarea cadrelor didactice pe criterii politice, pe lângă reforma din 1948, hotărârea 1003/1957 viza îndepărtarea din funcții a cadrelor didactice care nu erau corespunzătoare din punct de vedere politic⁴². Politica regimului comunist în cadrul sistemului de învățământ a urmărit până la mijlocul anilor 1960, constituirea corpului didactic după criterii politice și sociale. Au fost excluși din învățământ profesori de liceu, iar alții au fost transferați în mediul rural, pe motiv că aceștia constituie „elemente dușmănoase” și nu își însușesc metodele pedagogice sovietice⁴³, în locul acestora fiind aduși absolvenți ai școlilor pedagogice, care aveau o origine socială „sănătoasă”, țărănească sau muncitorească.

În acest context al reșezării corpului didactic după criterii sociale și politice, are loc o epurare politică severă a învățătorilor și profesorilor din școlile rurale din Câmpia Buzăului, fapt consemnat de documente din perioada 1948-1962. La 15 septembrie 1949, Comitetul Provizoriu al județului Buzău a decis punerea în disponibilitate a următorilor învățători titulari, profesori și suplinitori: Panțu Maria, conducătoare la grădinița de copii din Padina, Urse Maria, învățătoare la Școala elementară Padina și Drăgoi Ecaterina, învățătoare la Școala elementară Padina⁴⁴. Se făcea un pas în sensul epurării sistemului de învățământ, în baza ordinului Ministerului Învățământului-Direcția cadre, nr. 394, privitor la recrutarea, scoaterea și mișcarea cadrelor didactice din învățământ⁴⁵. Epurările au continuat la nivelul raionului Pogoanele, pe data de 11 iulie 1952, Comitetul executiv al Sfatului Popular raional adoptând decizia nr. 4599 prin care se desfăcea contractul de muncă la 16 cadre didactice pe motiv că sunt „elemente dușmănoase regimului nostru de democrație populară”. Printre cei scoși din învățământ se numără: Ioana Sburlan și Viorica Fărcășanu de la Școala Pogoanele, Elena Parapancea de la Școala Padina, Elena și Stelian Sima de la Școala Casota⁴⁶.

Lupta de clasă, ideologizarea școlii, discriminarea socială și propaganda politică sunt omniprezente în sistemul de învățământ în perioada 1948-1962. Imediat după reforma din 1948, regimul comunist a declanșat o veritabilă luptă de clasă în

³⁹ S.J.A.N. Buzău, 1/1950: 3.

⁴⁰ M.A., interviuri Gheorghe Miu(Padina).

⁴¹ Arhiva Șc. Gen. Padina, 4/2/(1936-1949):64-67.

⁴² Giurescu, Dinu (2001) „Învățământul în România între anii 1948-1989...”, 2001: 15.

⁴³ Tismaneanu, Dobrințu, Vasile (editori), 2007: 301.

⁴⁴ S.J.A.N. Buzău, 15/1949, decizia nr. 469.

⁴⁵ Miu, 2007: 271-272.

⁴⁶ Nicolescu, Simache, 2009: 337.

școli, sub lozinca democratizării învățământului, mizându-se pe un procentaj de 50% fii de muncitori și țărani, un *numerus clausus* pe criterii sociale care aducea aminte de alte vremuri și alte forme de extremism politic. În perioada colectivizării au fost eliminați din școli copiii ai căror părinți erau catalogați a fi chiaburi⁴⁷.

În acest context sumbru, ideologizarea și propaganda comunistă sunt nelipsite în școlile rurale din Câmpia Buzăului, într-o vreme în care învățătorii epocii comuniste au fost reduși la stadiul de simpli proletari a căror menire era, în viziunea liderului comunist Gheorghe Gheorghiu Dej, „să ducă în popor cuvântul partidului”⁴⁸. Registrul de inspecții și procesele verbale ale sedințelor Consiliului Pedagogic al Școlii elementare din Padina pentru perioada octombrie 1948 – ianuarie 1949 oferă exemple edificatoare pentru ideologizarea rapidă și în forță pe care o cunoșteau școlile sătești după reforma din 1948. În cadrul Consiliului Pedagogic întrunit la Școala Padina pe data de 23 ianuarie 1949 se adoptă măsuri capitale care vizează sovietizarea și comunizarea școlii: ședințele consiliului pedagogic urmau să se țină săptămânal, în fiecare joi, după orele 8 seara, în cadrul cărora urma să fie prelucrat material propagandistic din publicațiile „Veac Nou” și „Scânțea”, în recreația de la ora 10 urma să se citească zilnic articolul de fond din *Scânțea* pentru ridicarea „nivelului politic și ideologic” al cadrelor didactice⁴⁹. La 25 februarie 1949, subinspectorul școlar al Inspectoratului Școlar Buzău revine la Școala Padina pentru a culege roadele prelucrărilor politice și face următoarele constatări generale: toate sălile de clasă sunt pavoazate cu colțul R.P.R., colțul A.R.L.U.S., biroul politic, colțul ideologic și cu lozinci sugestive, holul școlii este pavoazat cu un frumos colț A.R.L.U.S., adăugându-se sugestiv că „învățământul se face în spiritul luptei de clasă”⁵⁰.

În același sens, al ideologizării școlilor sătești, într-un raport de activitate din 1952 al Școlii elementare din Căldărăști se menționa destul de clar că „învățătorii și profesorii fac educație comunistă în școală, dezvoltă dragostea față de Uniunea Sovietică, față de partidul și guvernul nostru, trezind ura față de ațâțătorii de război, contra chiaburimii și a tuturor exploataților”⁵¹.

După îndoctrinarea politică a învățătorilor și profesorilor, misiunea pe care partidul comunist le-o trasa acestora era aceea de a-i îndoctrina pe elevi. Din primele luni ale sovietizării și comunizării învățământului românesc, începând cu anul 1948 și până la sfârșitul regimului comunist în 1989, **îndoctrinarea politică a elevilor** a fost o realitate crudă în școlile rurale din Câmpia Buzăului.

Subinspectorii inspectoratului școlar de la Buzău cutreierau școlile din județ, ca niște veritabili comisari cu propaganda, trasând sarcini de ideologizare politică pentru cadrele didactice, așa cum reiese din procesele verbale de inspecție încheiate. Astfel, în februarie 1949, la Școala elementară nr.2 Pogoanele se indica „să se ridice cât mai mult nivelul politic al elevilor prin actualizarea și politizarea lecțiilor”⁵². În urma unei inspecții efectuate pe data de 25 februarie 1949 la Școala elementară

⁴⁷ *Ibidem*: 12.

⁴⁸ Tismaneanu, Dobrințu, Vasile (editori), 2007: 294.

⁴⁹ Arhiva Șc. Gen. Padina, 2/1936-1949: P.V. 23 ian.1949.

⁵⁰ Arhiva Șc. Gen. Padina, 2/1936-1949: 68-70.

⁵¹ Nicolescu, Necula, 2009: 51.

⁵² Nicolescu, Simache, 2009: 148.

Padina, subinspectorul constata că „nivelul politic al elevilor este bun și învățământul se face în spiritul luptei de clasă”⁵³.

O altă formă de îndoctrinare politică a elevilor după modelul sovietic, a fost înregimentarea acestora în organizațiile de pionieri. La 30 aprilie 1949 se înființează primele detașamente de pionieri. Organizații de pionieri existau în anii 50 în toate școlile rurale din Câmpia Buzăului. Numai la Școala Bălaia din comuna Smeeni exista în anul 1959 o organizație formată din 6 detașamente⁵⁴. Structurate în detașamente, pe clase aceste organizații de pionieri, înzestrate pe inventar cu tobă, trompetă, steagul de unitate și de detașament, aveau o deviză pe cât de generoasă pe atât de nocivă în privința îndoctrinării a generații întregi de tineri și anume: „pentru cauza partidului – înainte!”

Munca culturală sau activitatea instructiv-educativă a fost de la începutul sovietizării învățământului rural și a colectivizării satului românesc o modalitate de propagandă politică și de ideologizare. În bună parte, sarcina acestei așa zise munci culturale a picat pe învățători și profesori. Pentru o jumătate de normă în plus, aceștia erau folosiți ca directori de cămine culturale sau activiști culturali.

Nu au scăpat de munca culturală și activitățile instructiv-educative impuse de regimul comunist nici școlile sătești din Câmpia Buzăului. La 26 octombrie 1948, Consiliul pedagogic al Școlii elementare Padina era convocat pentru a stabili un plan de muncă al activităților instructiv-educative, pregătirea articolelor de ziar și a manifestărilor artistice dedicate zilei de 7 noiembrie⁵⁵. Sfatul Popular al comunei Pogoanele dezbate în sesiunea din aprilie 1960 raportul privind munca cultural-educativă, scoțând în evidență acțiunile comune desfășurate de școlile din localitate și căminul cultural⁵⁶. La căminul cultural din Smeeni, construit prin intervenția liderului comunist Chivu Stoica, în anii '50-'60 aveau loc seri tematice, jurnale vorbite, cronici ale brigăzilor artistice, activități culturale organizate în special de cadrele didactice, coordonate de reprezentanții regimului comunist pentru îndoctrinarea sătenilor din localitate⁵⁷.

Alfabetizarea a constituit o parte „revoluției culturale” inițiate de regimul comunist din România în perioada 1948-1962, constituind o strategie ideologică de atragere a oamenilor în politica partidului, în special în rândul țărănimii. Pentru ca învățătorii și propagandiștii comuniști să transmită cuvântul partidului în rândul țăranilor, aceștia trebuiau învățați carte mai întâi, ca să-l recepteze. Numeroase cadre didactice au fost trimise la sate în perioada 1948-1953, în cadrul acestei alfabetizări forțate și puternic ideologizate, în ciuda rezervelor și ostilității multor profesori⁵⁸. În această campanie de combatere a alfabetismului au fost cooptate și alte instituții și organizații: armata, Uniunea Femeilor Democrate, întreprinderi etc. Combaterea analfabetismului s-a făcut prin organizarea unor cursuri speciale de 1-2 ani, echivalente cu clasele primare, pentru persoane cu vârsta între 14 și 55 de ani⁵⁹.

⁵³ Arhiva Șc. Gen. Padina, 2/ 1936-1949: 69.

⁵⁴ Nicolescu, Mateescu, 2012: 129.

⁵⁵ *Ibidem*, P.V. 26 oct. 1948.

⁵⁶ Nicolescu, Simache, 2009: 288.

⁵⁷ Nicolescu, Mateescu, 2012: 282.

⁵⁸ Tismaneanu, Dobrinu, Vasile (editori), 2007: 296.

⁵⁹ Giurescu, Dinu (2001) „Învățământul în România între anii 1948-1989...”, 2001: 8.

Satele din Câmpia Buzăului au cunoscut din plin ofensiva alfabetizării forțate, în paralel cu colectivizarea. Registrele de inspecție consemnau lipsa spațiului școlar pentru elevi, în ciuda acestui fapt, în februarie 1949, la școlile elementare din Pogoanele elevii învățau în jumătăți de zile, pentru că unele din sălile de clasă erau folosite la cursurile de alfabetizare⁶⁰. Eficiența acestor cursuri de alfabetizare nu era întotdeauna vizibilă, astfel un raport al Sfatului Popular al comunei Udați, datat iulie 1951, menționa că din cei 12 înscriși la cursul de alfabetizare frecventau doar 4⁶¹. Încă din luna decembrie 1948, organizații de masă din localitatea Padina, de fapt formațiuni politice satelite Partidului comunist, precum Frontul Plugarilor, au fost antrenate în organizarea cursurilor de alfabetizare⁶². La 18 decembrie 1948, la Școala elementară Padina era convocat în ședință Consiliul Pedagogic, având pe ordinea de zi un singur punct referitor la alfabetizare⁶³. La Școala elementară din Padina, procesul verbal al inspecției din data de 25 ianuarie 1949 consemnează că la cursurile de alfabetizare sunt înscriși la ciclul I – 638 analfabeți, la ciclul II – 653 analfabeți, din care frecventează la ciclul I – 240 analfabeți, iar la ciclul II – 247 analfabeți. Se trasa sarcina organizării unor conferințe de lămurire cu locuitorii satului pentru mărirea frecvenței la alfabetizare⁶⁴. În comuna Smeeni, în aprilie 1951, un raport al Sfatului Popular menționa 320 de înscriși la cursurile de alfabetizare, din care 283 participau în mod curent⁶⁵.

În virtutea minciunii oficializate, specifice regimului comunist, propaganda R.P.R. susținea încheierea alfabetizării încă din 1952⁶⁶. Cert este că analfabetismul a fost redus în perioada comunistă, însă a fost vorba de un efort de durată, statisticile indicând o descreștere de la 43% în 1930 la circa 11% după căderea comunismului⁶⁷.

Politica educațională a regimului comunist își are începutul după reforma din 1948 și a fost axată pe manualul unic și pe unele erori de curriculum, recunoscute parțial chiar de către istoriografia comunistă, însă fiind atribuite numai perioadei 1948-1965, nicidecum regimului comunist de după 1965. În același mod negativ s-a manifestat uniformizarea sistemului educațional, diminuarea statutului învățătorilor și profesorilor, scăderea calității actului educațional datorită ideologizării învățământului și epurării corpului profesoral⁶⁸. Tradiția învățământului românesc a fost eliminată, sistemul de notare a fost înlocuit cu cel rusesc, s-a schimbat denumirea școlilor, s-au produs modificări în curriculum etc.

După deschiderea anului școlar la 1 octombrie 1948, autoritățile comuniste au demarat o campanie intensă și în planul politicii educaționale în școlile rurale din Câmpia Buzăului. În ianuarie 1949, printre sarcinile de lucru trasate cadrelor didactice de la Școala elementară Padina se numărau: studierea temeinică a „Îndrumătorului”

⁶⁰ Nicolescu, Simache, 2009:148.

⁶¹ Nicolescu, Mateescu, 2012: 469.

⁶² Arhiva Șc. Gen. Padina, 2/1936-1949: 65.

⁶³ Arhiva Șc. Gen. Padina, 2/1936-1949: P.V. 18 dec.1948.

⁶⁴ Arhiva Șc. Gen. Padina, 2/1936-1949: 67.

⁶⁵ Nicolescu, Mateescu, 2012: 217.

⁶⁶ Tismaneanu, Dobrinu, Vasile (editori), 2007: 297.

⁶⁷ Giurescu, Dinu (2001) „Învățământul în România între anii 1948-1989...”, 2001: 24.

⁶⁸ Tismaneanu, Dobrinu, Vasile (editori), 2007: 307.

didactic, restructurarea cunoștințelor profesionale ale învățătorilor prin studierea „Pedagogiei în U.R.S.S.”, autor M. Roller și a „Educației poporului” de Kalașnikov⁶⁹.

Planul de lucru al lecțiilor era introdus obligatoriu de la 2 octombrie 1949 pentru toate cadrele didactice de la Școala elementară Padina, câte 3 schițe de lecție la obiectele principale⁷⁰. Învățământul sătesc intra în seria rapoartelor, discuțiilor, planurilor de muncă săptămânale, schițelor de lecții și a metodelor pedagogice de tip sovietic, în primii ani ai sovietizării învățământului românesc prevalând propaganda și mai puțin performanța. Dealtfel, la 13 februarie 1949, are loc la Pogoanele, sub egida Inspectoratului Școlar Buzău, o reuniune a directorilor de școli din fosta plasă Câmpul, viitorul raion Pogoanele, a cărei tematică a fost „modalitatea de întocmire a planurilor de lecție după principiile materialismului dialectic și în spiritul pedagogiei sovietice”⁷¹.

Învățătorii și profesorii satelor au primit din partea partidului misiunea de „lămurire” a țăranilor în cadrul procesului de colectivizare și de propagandă comunistă în general, în perioada 1948-1953, aceștia fiind considerați simple instrumente de propagandă⁷². Astfel în ședința Consiliului Pedagogic al Școlii elementare Padina din data de 6 iulie 1949 se trasa drept sarcină pentru vacanța de vară a cadrelor didactice participarea acestora la „munca de lămurire” pentru colectivizarea satului și laicizarea învățământului⁷³.

Cursurile agrozootehnice reprezintă o altă direcție de acțiune a regimului comunist pentru sovietizarea și colectivizarea satului românesc, prin folosirea școlii ca instrument de propagandă și a cadrelor didactice ca purtătoare ale învățaturii comuniste. În februarie 1949, la Școala elementară Padina se trasa ca sarcină de lucru cadrelor didactice strângerea legăturilor dintre școală și mase prin participarea la campania de însămânțări, conferințe de lămurire cu țăranii și munca pe teren⁷⁴. Învățământul agrozootehnic denotă conexiunea dintre școală, ca instrument de propagandă, și procesul de colectivizare a agriculturii, cursurile agrozootehnice fiind considerate „factorul principal în pregătirea membrilor cooperatori”, a țăranilor colectivști⁷⁵, acestea prezentând lecții despre mărirea producției agricole, avantajele folosirii îngrășămintelor chimice, organizarea și retribuirea muncii în Gospodăriile Agricole Colective etc⁷⁶. Un raport din aprilie 1951 al Sfatului Popular din comuna Smeeni preciza organizarea de conferințe cu tematică agricolă în fiecare duminică la căminul cultural din localitate⁷⁷.

Perioada 1948-1962 este definită de sovietizarea învățământului rural și colectivizarea satelor din Câmpia Buzăului, astfel încât rețeaua școlară este remodelată, subordonată Sfatului Popular, entități administrative ale partidului-stat. Crește

⁶⁹ Arhiva Șc. Gen. Padina, 2/1936-1949: 66.

⁷⁰ Arhiva Șc. Gen. Padina, 2/1936-1949: P.V. 26 sept.1949.

⁷¹ Nicolescu, Simache, 2009: 149.

⁷² Tismaneanu, Dobrinu, Vasile (editori), 2007: 297.

⁷³ Arhiva Șc. Gen. Padina, 2/1936-1949: P.V. 6 iulie1949.

⁷⁴ Arhiva Șc. Gen. Padina, 2/1936-1949: 73.

⁷⁵ Nicolescu, Necula, 2009: 230.

⁷⁶ Nicolescu, Necula, 2009: 218.

⁷⁷ Nicolescu, Mateescu, 2012: 217.

nivelul educațional, sporește frecvența elevilor la școală, însă cu prețul discriminării sociale, ideologizării și îndoctrinării atât a profesorilor, cât și a elevilor. Prin școală și alfabetizarea forțată, regimul comunist a început o veritabilă „revoluție culturală”, care nu a ocolit nici satele din Câmpia Buzăului.

2. Școala din satele Câmpiei Buzăului de la sovietizare la o reîntoarcere relativă la tradițiile învățământului românesc (1962-1978).

Perioada 1962-1978 este caracterizată printr-o reorientare și o revenire timidă și parțială la tradiția învățământului românesc, în baza Legii nr.11 privind învățământul, adoptată la 13 mai 1968. Învățământul este organizat ciclic: preșcolar, învățământ obligatoriu de 10 clase, învățământ profesional și tehnic, școli de maiștri și de specializare. Și această lege a învățământului este marcată de factorul politic și de dezideratul formării concepției materialist-dialectice, ca urmare în anii '70, în România, predominau liceele industriale și agricole. Din totalul liceelor din România anilor '70, absolvenți de licee industriale, agricole și școli profesionale vor fi circa 77%, iar de licee de matematică-fizică vor fi circa 13,4%, tendința fiind tot mai evidentă în anii 1980⁷⁸.

Reorganizarea administrativă din 1968 are consecințe și asupra zonei la care se raportează această cercetare, Câmpia Buzăului cu localitățile Pogoanele, Smeeni și Padina, reintegrate în nou înființatul județ Buzău. În 1968, localitatea Smeeni se constituie drept comună a județului Buzău prin unificarea cu comuna Udați, incluzând 4 sate ale vechii comune, Smeeni, Sălcioara, Moisica și Bălaia, la care se adaugă alte 4 sate ale fostei comune Udați, Udați-Mânzu, Albești, Călțuna și Lucieni⁷⁹. Alte modificări administrative survin în zona Pogoanele a Câmpiei Buzăului, unde localitatea Căldărăști, fostă comună până la 6 iunie 1968, devine un simplu sat al comunei Pogoanele din județul Buzău⁸⁰.

Rețeaua școlară din perioada 1962-1978 cuprinde în satele Câmpiei Buzăului unități de învățământ diverse, de la grădinițe, școli primare și generale până la licee teoretice, grupuri școlare și școli profesionale agricole, acestea purtând amprenta legii noi a învățământului din 1968. Coordonarea acestei rețele școlare se făcea de către organele de partid și de stat, respectiv Inspectoratul Școlar Județean Buzău și Sfaturile Populare ale localităților respective, care propuneau și eliberau directori din conducerea școlilor, întrețineau și organizau infrastructura școlară, politica educațională, activitatea instructiv-educativă etc. Așa cum reiese din Dispoziția nr. 61/1977, I.S.J. Buzău controla rețeaua școlară cu mâna forte a partidului, eliberând în masă un număr de 19 directori, în funcție de propunerile de pe lista „rezervei de cadre” a Comitetului Județean al P.C.R., ținând cont de referatul Sectorului personal, un fel de birou al dosarelor de cadre al inspectoratului, la care se adăugau propunerile Sfaturilor Populare locale⁸¹.

În 1968, în comuna Smeeni funcționau 13 unități de învățământ, dintre care o Școală profesională de mecanici agricoli, 4 școli cu clasele I-VIII, 5 școli cu clasele

⁷⁸ Giurescu, Dinu (2001) „Învățământul în România între anii 1948-1989...”, 2001: 16.

⁷⁹ Nicolescu, Mateescu, 2012: 301.

⁸⁰ Nicolescu, Necula, 2009: 9.

⁸¹ Arhiva I.S.J. Buzău, 28/1978.

I-IV și 3 grădinițe⁸². Grupul școlar agricol din Smeeni/Școala profesională de mecanici agricoli a luat ființă în 1964, având 160 de elevi în perioada 1964-1967⁸³.

La Pogoanele, în 1963, rețeaua școlară era formată dintr-un liceu, înființat în 1960, 2 școli cu clasele I-VIII, 2 școli cu clasele I-IV, 2 grădinițe sezoniere, o școală de mecanizatori agricoli, organizată pe lângă S.M.T. Pogoanele, pentru ca la 15 septembrie 1967, aceeași rețea școlară să fie formată din liceu, școlile generale 2 și 3, două grădinițe și școala de mecanici agricoli⁸⁴.

În anii 1962-1978, în comuna Padina existau patru unități de învățământ: Școala generală nr.1, Școala generală nr.2, Școala primară Tătulești, Grădinița Padina. Din anul școlar 1974-1975, Școala generală nr.1 Padina va avea clase afiliate liceului.

Infrastructura școlilor din satele Câmpiei Buzăului, în a doua fază a experimentului comunist din învățământ (1962-1978), a fost în atenția Sfaturilor Populare, secondate de CAP-uri, organizații de partid locale, într-un cuvânt, așa numitele *organe locale ale puterii de partid și de stat*, care supravegheau învățământul din mediul sătesc.

La Smeeni, investițiile în infrastructura școlară făcute de Consiliul Agricol al Regiunii Ploiești vor culmina în 1964 prin construcția unui complex de clădiri pentru Școala profesională de mecanici agricoli, clădire școlară, cantină, atelier mecanic, centrală termică echipată cu un cazan cu aburi cu 16 elemente. Amplasamentul acestui grup școlar agricol se afla pe partea dreaptă a drumului Buzău-Smeeni-Pogoanele, lângă SMT Smeeni. În 1967, se extind modernizările din cadrul Școlii profesionale de mecanici agricoli, în cadrul unui proiect aprobat de Consiliul Agricol al Regiunii Ploiești, construindu-se o nouă centrală termică, baie și spălătorie, după tiparul unei școli de tip urban⁸⁵.

Comuna Padina a cunoscut mai multe tentative, rămase inițial la nivel de proiect, pentru modernizarea infrastructurii rețelei școlare din localitate în perioada 1962-1978. Astfel, printr-o adresă a Sfatului Popular al comunei Padina, datată 13 august 1962, se solicita avizarea proiectului de construcție a unei școli cu 8 clase⁸⁶. Timp de aproape 10 ani, proiectul construcției unei noi școli la Padina este lăsat în așteptare. Se revine în forță în anul 1974, când Consiliul Popular al comunei Padina întocmește un memoriu de necesitate pentru construcția unui local de școală cu 8 săli de clasă în centrul comunei Padina. Este invocată o ipotetică adunare populară a cetățenilor comunei Padina care a aprobat ca din contribuția bănească pe anii 1973, 1974 și 1975 să se construiască noul local de școală. Necesitatea ridicării acestei construcții școlare este argumentată în felul următor: clădirea principală a școlii este veche și afectată de inundații, nu există suficient spațiu școlar, fiind doar 14 săli de clasă folosite în două ture, școala nu are laboratoare și nici ateliere, din anul școlar 1974-1975 va avea clase afiliate liceului⁸⁷. O altă modernizare de infrastructură școlară vizează Școala generală nr.2 din Padina. În 1970, I.S.J. Buzău recomandă

⁸² Nicolescu, Mateescu, 2012: 301.

⁸³ Arhiva Lic. Teh. Smeeni, 32 bis/1967.

⁸⁴ Nicolescu, Simache, 2009: 309.

⁸⁵ Arhiva Lic. Teh. Smeeni, 32 bis/ 1967.

⁸⁶ Arhiva Primăriei Padina, 2/1962, DSAPC Ploiești – Școală cu 8 săli de clasă.

⁸⁷ Arhiva Primăriei Padina, 15/1979, Finanțare – Școala cu 8 săli de clasă.

Consiliului Popular al comunei Padina să întocmească un proiect de prelungire a clădirii Școlii generale nr.2, datorită faptului că numărul sălilor de clasă construite este insuficient față de numărul elevilor⁸⁸.

Înființat în 1960, Liceul Teoretic Pogoanele a funcționat inițial în două clădiri școlare. Abia în 1967, s-a construit actuala clădire a liceului, cu 8 săli de clasă, laboratoare și alte facilități, cu fonduri de la Regiunea Ploiești, dar și prin contribuția financiară a locuitorilor comunei, circa 300 000 de lei⁸⁹. Tot în localitatea Pogoanele, în septembrie 1966, Comitetul Executiv al Sfatului Popular aprobă construirea a 3 săli de clasă la Școala generală nr.2 și reparații capitale la Școala generală nr. 3⁹⁰.

Cutremurul din martie 1977 a produs pagube însemnate infrastructurii școlare din comunele Pogoanele și Padina, unitățile de învățământ de aici aflându-se pe o listă de 14 localități rurale din județ cu pagube însemnate la capitolul clădiri școlare. Prin adresa nr.32/ 15.06.1977, către Inspectoratul Școlar Județean Buzău, se estimau cheltuieli însemnate pentru reparații capitale la unitățile de învățământ din Pogoanele, respectiv 265 000 lei pentru Școala generală nr. 1 Pogoanele, unde fuseseră afectate 5 săli de clasă, și 319 947 lei pentru Școala generală nr.2 Pogoanele, cea mai afectată de cutremur, cu 8 săli de clasă⁹¹. Într-o adresă din 19 martie 1977 se preciza că în comuna Padina au suferit pagube în urma cutremurului Școala generală nr. 1, cu 11 săli de clasă, Școala generală nr. 2, cu 7 săli de clasă și Școala primară Tătulești, cu o clasă. Așa cum reiese dintr-o altă adresă din 25 august 1977, necesarul reparațiilor pentru toate școlile din comuna Padina s-a ridicat la 45 500 lei, lucrările la Școala Tătulești fiind amânate pentru luna septembrie 1977, datorită lipsei de lucrători⁹².

Tabelul nr. 4: Baza materială în școlile din satele Câmpiei Buzăului în perioada 1962-1989

Anul școlar	1965/ 1966	1968/ 1969	1975/ 1976	1978/ 1979	1979/ 1980	1985/ 1986
Comuna Pogoanele⁹³						
Săli de clasă/total	14	23	32	46	46	35
Școli generale	10	19	28	36	36	26
Licee real-umaniste	4	4	4	-	-	-
Licee de specialitate	-	-	-	10	10	9
Laboratoare școlare/total	-	-	-	6	7	5
Școli generale	-	-	-	4	5	3
Licee real-umaniste	-	-	-	2	-	-
Licee de specialitate	-	-	-	-	2	2
Ateliere școlare/total	-	-	-	4	6	4
Școli generale	-	-	-	3	2	-
Licee real-umaniste	-	-	-	-	-	-
Licee de specialitate	-	-	-	1	4	4

⁸⁸ Arhiva Primăriei Padina, 3/1970: 1-8.

⁸⁹ Nicolescu, Simache, 2009: 309.

⁹⁰ S.J.A.N. Buzău, 4/1965: 298-302.

⁹¹ Arhiva ISJ Buzău, 56/1977.

⁹² *Ibidem*, RC/ 19 martie 1977.

⁹³ D.J.S. Buzău, Caietul statistic al comunei Pogoanele (1977): 103-111.

Anul școlar	1965/ 1966	1968/ 1969	1975/ 1976	1978/ 1979	1979/ 1980	1985/ 1986
Cabinete școlare/total	-	-	-	3	5	-
Școli generale	-	-	-	3	3	-
Licee real-umaniste	-	-	-	-	-	-
Licee de specialitate	-	-	-	-	2	-
Comuna Padina⁹⁴						
Săli de clasă/total	24	24	22	21	24	16
Școli generale	24	24	22	21	24	16
Licee real-umaniste	-	-	-	-	-	-
Licee de specialitate	-	-	-	-	-	-
Laboratoare școlare/total	-	-	-	3	5	3
Școli generale	-	-	-	3	3	3
Licee real-umaniste	-	-	-	-	-	-
Licee de specialitate	-	-	-	-	2	-
Ateliere școlare/total	-	-	-	-	4	-
Școli generale	-	-	-	-	2	-
Licee real-umaniste	-	-	-	-	-	-
Licee de specialitate	-	-	-	-	2	-
Cabinete școlare/total	-	-	-	-	1	-
Școli generale	-	-	-	-	1	-
Licee real-umaniste	-	-	-	-	-	-
Licee de specialitate	-	-	-	-	-	-
Comuna Smeeni⁹⁵						
Săli de clasă/total	33	33	34	39	47	40
Școli generale	33	33	30	33	41	35
Licee real-umaniste	-	-	-	-	-	-
Licee de specialitate	-	-	4	6	6	-
Școli profesionale	-	-	-	-	-	5
Laboratoare școlare/total	-	-	-	1	2	4
Școli generale	-	-	-	1	2	1
Licee real-umaniste	-	-	-	-	-	-
Licee de specialitate	-	-	-	-	-	-
Școli profesionale	-	-	-	-	-	3
Ateliere școlare/total	-	-	-	6	4	2
Școli generale	-	-	-	5	3	-
Licee real-umaniste	-	-	-	-	-	-
Licee de specialitate	-	-	-	1	1	-
Școli profesionale	-	-	-	-	-	2
Cabinete școlare/total	-	-	-	9	10	-
Școli generale	-	-	-	9	10	-
Licee real-umaniste	-	-	-	-	-	-
Licee de specialitate	-	-	-	-	-	-

⁹⁴ D.J.S. Buzău, Caietul statistic al comunei Padina (1977): 103-111.

⁹⁵ D.J.S. Buzău, Caietul statistic al comunei Smeeni (1977): 103-111.

Corpul profesoral din școlile rurale asociate Câmpiei Buzăului cunoaște o relativă stabilitate în perioada 1962-1978, datorită politicii dispozițiilor de repar-tizare, care fixează foarte multe cadre didactice în localitățile și școlile unde au primit post. B.R., cadru didactic pensionar din Pogoanele, povestește că primul post didactic l-a primit într-un sat de lângă Suceava, de unde a venit la Pogoanele, Buzău, cu negație și a lucrat doi ani de zile la Casa Pionierilor, abia în 1975 titularizându-se la Școala generală nr.2 Pogoanele, unde a rămas până la pensie⁹⁶.

Statutul cadrului didactic rămâne în continuare extrem de politizat, profesorii și învățătorii fiind considerați simpli proletari ai sistemului comunist. Este elocventă în acest sens, Nota nr. 5485/ 20 sept.1975 înaintată de I.S.J. Buzău către Școala Udați, unitate de învățământ aparținând rețelei școlare din comuna Smeeni, prin care se relua adresa nr. 7831 a Ministerului Educației și Învățământului, semnată de Paul Niculescu Mizil, cu privire la apelativele „domn/doamnă” versus „tovarăș/tovarășă”. Adresele respective scot în evidență faptul că apelativul: „domn/doamnă” exprimă relațiile de inegalitate socială din vechea societate bazată pe „exploatarea omului de către om”, iar această formă de adresare este inadmisibilă în școlile sistemului comunist, al căror scop este „educația comunistă a tinerelor generații”. Se argumentează apoi în spiritul și etica comunistă de ce apelativul „tovarăș/tovarășă” este cel mai sănătos ca formulă de adresare între conducerea școlii, cadre didactice, elevi și ceilalți cetățeni, invocându-se relațiile noi din societatea socialistă. Pentru mai multă persuasiune, se amenință cu sancțiuni corespunzătoare, se trasează sarcini și toate cadrele didactice sunt obligate să ia la cunoștință prin proces verbal și semnătură⁹⁷. Dintr-un alt unghi vede statutul cadrului didactic din școlile rurale ale Câmpiei Buzăului profesorul P. Ct., pensionar, care afirmă că: „profesorul era respectat, mult mai respectat decât este astăzi... în perioada comunistă în școli exista organizare și rigoare, pe atunci directorul verifica planul de lecție și planificarea”.⁹⁸

În perioada 1962-1978, populația școlară din satele Câmpiei Buzăului a crescut atât din punct de vedere al elevilor înscriși, dar și din punct de vedere al celor care frecventau școala. Statisticile indică chiar o dublare a numărului de elevi. Astfel, analizând cazul Școlii generale cu cls. I-IV Moisica din comuna Smeeni, numărul de elevi înscriși la clasele I-IV era în 1970 de 24, pentru ca în 1980 să ajungă la 62. Pentru aceeași unitate de învățământ, situația copiilor născuți în perioada 1968-1980 indică același trend crescător- 11 născuți în 1968, 19 în 1976 și 25 născuți în 1980⁹⁹. De menționat că la Smeeni, în anul școlar 1963-1964, populația școlară includea 598 de elevi cu 16 clase la Școala cu 8 clase, 79 de elevi la Școala Sălcioara, 52 de elevi la Școala Moisica¹⁰⁰.

Ideologizarea și politizarea școlilor rurale din Câmpia Buzăului au continuat și în perioada 1962-1978. Într-o dare de seamă din anul școlar 1963-1964, 28 de cadre didactice de la Școala cu 8 clase din Smeeni erau cooptate să participe la cursurile de învățământ politic, având de ales între discipline de studiu precum „Economia

⁹⁶ B.R., interviuri Gheorghe Miu (Pogoanele).

⁹⁷ Arhiva Liceului Tehnologic Smeeni, 2/1976-1982: 1-173.

⁹⁸ P. Ct., interviuri Gheorghe Miu (Pogoanele).

⁹⁹ Arhiva Sc.gen. Smeeni, inv. 2002, Situații statistice.

¹⁰⁰ Arhiva Sc.gen. Smeeni, Dări de seamă statistice (1962-1964).

politică”, „Istoria P.M.R.” sau „Teoria marxist-leninistă”. Apartenența lor politică era la fel previzibilă – P.M.R. și U.T.M.¹⁰¹. Într-un interviu de istorie orală, P. Ct., astăzi pensionar, profesor de Fizică-Chimie și director al școlilor din Pogoanele în anii 70-80, recunoștea că „secretarul de partid al comunei controla întreaga activitate” a localității, de la școală până la primărie¹⁰², pentru ca un alt cadru didactic pensionar, Gh. V., profesor de Matematică la Școala generală nr.1 Padina, să-și amintească de „tovarășul Stan”, zis și „Stan politicu”, secretarul de partid al comunei Padina, care nu ezita să intre în asistență chiar și la orele de Matematică¹⁰³.

Îndoctrinarea elevilor din școlile sătești ale Câmpiei Buzăului a continuat în perioada 1962-1978, chiar dacă s-a vorbit despre o relaxare și o reîntoarcere la tradițiile învățământului românesc. După 1964, această îndoctrinare a căpătat o coloratură naționalistă, în consens cu linia comunismului național a lui Dej și Ceaușescu. Astfel, în ședința Consiliului pedagogic al Școlii generale nr.3 din Pogoanele, organizată pe data de 28 septembrie 1968, în prezența inspectorului Georgescu Aurel, trimis în teritoriu de I.S.J. Buzău, acesta insista pe educația patriotică în „munca cu pionierii”¹⁰⁴. Dealtfel, înregimentarea elevilor în organizațiile de pionieri, după modelul sovietic, a constituit modalitatea oficializată de îndoctrinare a elevilor și transformarea acestora în uteciști și comuniști ai satului comunist. Despre cât de importantă era această „muncă cu pionierii”, rezultă din ședința Consiliului pedagogic al Școlii generale nr. 3 Pogoanele, desfășurată pe 18 decembrie 1968, în cadrul căreia singurul punct pe ordinea de zi era: „organizarea și desfășurarea muncii cu pionierii; rezultate și măsuri de viitor”¹⁰⁵.

Munca culturală și activitatea instructiv-educativă, denumită și „activitate social-culturală și obștească” în perioada 1962-1978, a continuat să fie un mijloc de propagandă prin care cadrele didactice erau cooptate în efortul de a menține controlul politic și ideologic al regimului comunist asupra satelor din Câmpia Buzăului. Un proces verbal de inspecție din aprilie 1966, înregistrat la Școala generală Pădureni/nr.2 din Padina, scoate în evidență activitatea social-culturală și obștească pe care o desfășura un profesor din școlile rurale din Câmpia Buzăului, în cazul de față, profesorul de matematică Micu Titus, inspectat pentru definitivat. Reiese din acest proces verbal, că profesorul respectiv s-a evidențiat prin conducerea brigăzii artistice de agitație „Toamna bucuriilor” împreună cu care a dat spectacole la Padina și Pădureni (Satu-Nou). La căminul cultural din localitate, același profesor de matematică a fost responsabil cu cursurile agrozootehnice, printre cursurile prezentate de el numărându-se cel intitulat „Creșterea producției vegetale-obiectiv de seamă al agriculturii noastre socialiste”¹⁰⁶.

Politica educațională a regimului comunist, deși mai relaxată, continuă după același tipar în școlile rurale din Câmpia Buzăului și în perioada 1962-1978. Începând cu data de 23 ianuarie 1969, Inspectoratul Școlar Județean organizează ședințe de

¹⁰¹ Arhiva Sc.gen. Smeeni, Dări de seamă statistice (1962-1964).

¹⁰² P. Ct., interviuri Gheorghe Miu (Pogoanele).

¹⁰³ Gh. V., interviuri Gheorghe Miu (Padina).

¹⁰⁴ Arhiva Liceului Teoretic Pogoanele, Registrul de procese verbale (1968-1989): PV 28 sept.1968.

¹⁰⁵ Arhiva Liceului Teoretic Pogoanele, Registrul de procese verbale (1968-1989): PV 18 dec.1968.

¹⁰⁶ Arhiva Sc. gen. Padina, Registrul de inspecții (1966-2010): Șc. gen. Pădureni/nr.2.

analiză a procesului instructiv-educativ din școli, cu participarea directorilor și secretarilor de partid din școli, ședințe prezidate de inspectorul școlar general Dănilă Gheorghe și care se desfășoară în amfiteatrul Liceului B.P. Hașdeu din Buzău. Obiectivele vizate în prima ședință țin de generalizarea învățământului de 10 clase și mărirea spațiului de școlarizare¹⁰⁷.

Din punct de vedere al calității actului educațional, cadrul didactic pensionar B.R., profesor și director al Școlii generale nr.2 din Pogoanele în perioada 1962-1978, afirmă că: „în perioada comunistă erau condiții bune pentru actul didactic, profesori responsabili și conștiincioși, care își dădeau gradele didactice, stăpâni pe meserie, foarte respectați în comunitate, deși nu erau bine remunerați”¹⁰⁸.

Între anii 1962-1978, chiar și în contextul liberalizării lui Dej din 1964, a instalării la putere a lui Nicolae Ceaușescu în 1965 și a noii legi a învățământului din 1968, experimentul comunist a continuat în școlile satești din Câmpia Buzăului, pornind de la premisele expuse anterior și anume: școlile rămân anexe ale administrației comuniste/ sfaturilor populare, continuă ideologizarea și propaganda politică, îndoctrinarea elevilor, politica educațională inițiată de partidul comunist, activitățile cultural-educative/munca culturală. Infrastructura școlară și starea școlilor din satele Câmpiei Buzăului, în a doua fază a experimentului comunist din învățământ (1962-1978), au cunoscut îmbunătățiri, însă au fost puternic afectate de cutremurul din martie 1977.

3. Revenirea la *realismul socialist* – o nouă *revoluție culturală* și ideologizare excesivă în școlile satești din Câmpia Buzăului (1978-1989)

Legea educației și învățământului nr.28 din 1978 a reluat într-o formă mult mai hotărâtă concepțiile dicatorului comunist Nicolae Ceaușescu în materie de învățământ, fiind caracterizată printr-o politizare accentuată/misiunea școlii de a forma tânăra generație în spiritul materialismului dialectic și istoric, ierarhizarea disciplinelor/ științe fundamentale exacte/ însușirea concepției revoluționare despre lume, integrarea învățământului cu producția/practica productivă.

Rețeaua școlară din satele Câmpiei Buzăului nu a cunoscut modificări semnificative în anii 1978-1989, însă sub impactul directivelor lui Nicolae Ceaușescu și a Legii educației din 1978, licee teoretice, precum Liceul din Pogoanele, au devenit licee agroindustriale. Dealtfel, în România anilor 70-80, absolvenții de licee industriale, agricole și școli profesionale prevalau numeric în fața celor de licee teoretice sau de matematică-fizică.

Infrastructura școlară a continuat să cunoască modernizări în perioada 1978-1989, în ciuda faptului că educația nu reprezenta o prioritate pentru regimul comunist, majoritatea fondurilor fiind îndreptate către dezvoltarea economică. Școala era importantă pentru regimul comunist ca instrument de propagandă și pentru formarea cadrelor calificate profesional pentru economia socialistă. Ponderea cheltuielilor pentru învățământ din P.I.B. nu era deloc onorantă, România ocupând în 1989 ultimul loc, al 19-lea, cu 2,1% din PIB alocat învățământului¹⁰⁹.

¹⁰⁷ Arhiva ISJ Buzău, Registru PV ședințe cu directorii: PV din 23 ian.1969.

¹⁰⁸ B.R., interviuri Gheorghe Miu (Pogoanele).

¹⁰⁹ *Ibidem*: 24.

Într-un astfel de context, sunt semnalate modernizări sporadice ale infrastructurii școlare din școlile satești ale Câmpiei Buzăului, prin construcția de clădiri școlare, ateliere de practică productivă, dotări cu material didactic etc. La 19 iulie 1979, era recepționată la Padina o investiție din contribuția bănească a populației intitulată „Școala cu 8 săli de clasă”, construcție dată parțial în folosință în 1978 și finalizată în 1979. Construcția școlară, o cladire cu etaj care a servit în anii 80 drept liceu cu treapta I, a fost realizată între anii 1975-1979, antreprenor general fiind C.A.P.-ul din localitate, iar beneficiar Consiliul Popular al comunei Padina. Investiția era rezultatul unui demers mai vechi al fostului Sfat Popular al comunei Padina pe lângă D.S.A.P.C.- Regiunea Ploiești, datând din 1962, reluat în 1964 și ulterior proiectul construcției fiind refăcut în 1974, valoarea investiției fiind de 714 000 lei. Școala rezultată era o construcție din zidărie portantă, întărită cu beton armat și planșee monolite din beton armat, cu parter și etaj, cuprinzând: 8 săli de clasă, 1 cameră director, 1 laborator, 1 cameră bibliotecă pionieri, 1 cameră cancelarie, 1 cabinet medical, 1 depozit materiale didactice¹¹⁰.

Politizarea și ideologizarea excesivă a învățământului din anii 1978-1989 reprezintă o realitate care se regăsește în activitatea școlilor din Câmpia Buzăului, procesul educațional fiind puternic influențat de politica partidului comunist. Despre cât de politizat era învățământul buzoian în acea perioadă reiese din modul de organizare a ședințelor cu directorii de școli din județ. La 6 ianuarie 1981, ședința de analiză a activității școlare pe trim. I al anului școlar 1980-1981, cu participarea directorilor de școli și secretarilor organizațiilor de partid din fiecare școală, s-a desfășurat în sala de festivități a Comitetului județean al P.C.R., având în prezidiu, alături de inspectorul general de atunci, pe secretarul Comitetului județean al P.C.R., Maria Lazăr¹¹¹. Așa cum arată un proces verbal încheiat la Școala cu clasele I-X Padina, pe 18 februarie 1988, erau și situații în care consiliul profesoral era declarat „adunare generală a oamenilor muncii”, pe ordinea de zi fiind „Programul comun al activității politico-educative”¹¹².

În perioada 1978-1989, pornind de la Legea educației din 1978, misiunea oficială a școlii era **de a forma tânăra generație în spiritul materialismului dialectic și istoric**, în acest cadru **îndoctrinarea elevilor** continuând în școlile satești din Câmpia Buzăului. În acest sens, la 30 septembrie 1980, la început de an școlar, pe ordinea de zi a Consiliului profesoral al Școlii primare nr.3 Pogoanele se afla „Planul de muncă al Organizației Pionierilor” pentru anul școlar 1980-1981, pentru ca alte ședințe ale consiliului să fie dedicate unor referate de educație politică pentru elevi precum „Rolul educației prin muncă și pentru muncă în dezvoltarea personală a elevilor mici”, pornind de la lozinca liderului comunist Nicolae Ceaușescu „nici muncă fără pâine, nici pâine fără muncă”¹¹³. Analizând „Planul de măsuri privind îmbunătățirea activității de educație materialist-științifică și umanist revoluționară a elevilor și preșcolarilor în anul școlar 1987-1988”, pus în aplicare la Școala cu clasele I-X Padina,

¹¹⁰ Arhiva Primăriei Padina, 95/1979: 1-183.

¹¹¹ Arhiva ISJ Buzău, Registrul de procese verbale al ședințelor cu directorii (1968-1989).

¹¹² Arhiva Școlii gen. Padina, 4/1988: 1-67.

¹¹³ Arhiva Lic. Teoretic Pogoanele, Registrul procese verbale Școala nr.3.

se observă cu ușurință modalitățile de îndoctrinare ale elevilor prin: procesul de învățământ, îmbunătățirea activității de pregătire și perfecționare a cadrelor didactice, activități extrașcolare și de vacanță ale preșcolarilor și elevilor¹¹⁴. O altă caracteristică a perioadei 1978-1989, din punct de vedere al ideologizării și îndoctrinării elevilor, este reprezentată de cultul personalității dicatorului comunist Nicolae Ceaușescu.

Munca culturală sau activitatea social-obștească a continuat să fie în anii 1978-1989 un mijloc de a-i folosi pe învățători și profesori în scopul propagandei politice și ideologizării comunităților din care făceau parte. În deceniul 9, un comandant-instructor al unității de pionieri de la Școala cu clasele I-X din Padina, cadru didactic, își făcea o scurtă prezentare a activității social-obștești prin: participarea la instruirile Consiliului județean al Organizației Pionierilor, acțiunile de rostire a „Legământului pionierilor”, valorificarea sticlelor și borcanelor, colectarea hârtiei, textilelor și plantelor medicinale, realizarea într-un procent 45% a angajamentului de muncă patriotică, participarea la activitățile cercurilor tehnico-aplicative¹¹⁵. Cadrul didactic pensionar D.P., referindu-se la munca culturală, menționează într-un interviu că: „la căminul cultural aveau loc programe și concursuri cultural-artistice, existau formații corale, brigada artistică, dansuri populare, grup vocal, de toate acestea ocupându-se cadrele didactice”¹¹⁶.

Integrarea învățământului cu producția și practica productivă a fost deviza regimului comunist, pornind de la Legea educației din 1978. **Practica agricolă** a intrat în rutina începutului de an școlar în unitățile de învățământ din Câmpia Buzăului. În septembrie 1986 avea loc la Buzău o instruire organizată de Comandamentul județean pe probleme de agricultură, la care au participat reprezentanți ai Comitetului județean al P.C.R., ai inspectoratului școlar, ai Direcției agricole, directori de școli și ai unor unități agricole, hotărându-se participarea tuturor elevilor și cadrelor didactice la campania agricolă de toamnă. Toate unitățile de învățământ din Padina, Pogoanele și Smeeni au fost antrenate în practica agricolă din anii '80. În acest sens, pe 15 septembrie 1986, la Școala profesională agricolă din Smeeni are loc o ședință de instructaj a cadrelor didactice și maiștrilor instructori înainte de a pleca cu elevii la practica agricolă. Timpul de lucru al elevilor urma să fie de 6 ore, evidența cantității și calității muncii depuse fiind în sarcina conducătorilor de grupuri, cadre didactice, care erau atenționate cu aplicarea de sancțiuni până la desfacerea contractului de muncă dacă vor da dovadă de neglijență în supravegherea elevilor¹¹⁷.

Colapsul regimului comunist din anii '80 a fost puternic resimțit în școlile rurale din Câmpia Buzăului, perioada fiind caracterizată prin privațiuni alimentare și energetice, la care regimul Ceaușescu a supus o întreagă țară. Astfel, în iarna anilor 1987-1988, la Școala cu clasele I-X din Padina exista un „Program de măsuri privind gospodărirea energiei și combustibilului” în baza hotărârii Consiliului de Stat al R.S.R. cu nr.272/1987, care includea măsuri tehnice, măsuri organizatorice, program în două ture între orele 7:20-13:10, respectiv 13:20-16:50, măsuri educative de genul

¹¹⁴ Arhiva Școlii gen. Padina, 4/1988: 1-67.

¹¹⁵ Arhiva Școlii gen. Padina, 2/1983: f.1-23.

¹¹⁶ D.P., interviuri Gheorghe Miu (Pogoanele).

¹¹⁷ Liceul Tehnologic Smeeni, Registrul PV- Școala profesională agroindustrială: PV 15 sept.1986.

„sub conducerea organizației de partid, în colaborare cu organizațiile de copii și tineret se va desfășura o permanentă muncă educativă împotriva risipei de energie”¹¹⁸.

Cadrul didactic pensionar D.P., care a activat ca profesor la școlile din Pogoanele și Casa Pionierilor din aceeași localitate, recunoaște că în anii ‘80 a cunoscut criza regimului comunist, că lipseau alimentele, că folosea felinarul și lampa, că era obligată să crească sau să cumpere animale pentru contractul de achiziții la stat, însă consideră că era mai bine în comunism „pentru că exista mai mult respect și conștiinciozitate”¹¹⁹.

Ultima etapă a experimentului comunist, perioada 1978-1989, a însemnat pentru școlile satești din Câmpia Buzăului o revenire la realismul socialist, printr-o nouă revoluție culturală și politizare ideologică, având drept caracteristici: îndoctrinarea politică și ideologică, cultul personalității, munca voluntară a elevilor, colectarea de materiale refolosibile, condițiile dificile din școli, alimentația deficitară și consumul de energie limitat.

Concluzii

Sfârșitul regimului comunist este consemnat de registrele consiliilor profesionale ale școlilor satești din Câmpia Buzăului, printr-o trecere bruscă de la discursul politic și ideologic din noiembrie-decembrie 1989 la alegerile libere pentru funcțiile de director și consiliile de conducere ale unităților de învățământ din ianuarie 1990. Acțiunile sunt coordonate de Comitete provizorii ale Frontului Salvării Naționale, discutate în adunări generale ale salariaților și supervizate de recomandări ale Ministerului Învățământului. Sunt aleși directori, cadre didactice, reprezentanți ai părinților, ai elevilor, ai comunității, SMA-urilor etc¹²⁰.

Cuvântul libertate va fi folosit în exces după 22 decembrie 1989, până și Organizația Pionierilor schimbându-și denumirea pentru scurt timp în „Organizația Copiii României Libere”¹²¹, însă în mentalul colectiv, atât pentru cadrele didactice și cât și pentru elevii școlilor rurale din Câmpia Buzăului, va rămâne balastul ideologic al politicii educaționale comuniste, administrată școlii românești în perioada 1948-1989.

În perioada regimului comunist, școlile satești din Câmpia Buzăului au fost folosite ca pepiniere de cadre pentru construirea socialismului, elevii fiind îndoctrinați politic și pregătiți ca viitori comuniști. Administrația statului comunist, Sfaturile populare și organizațiile locale ale partidului comunist au văzut în școală instrumentul ideal de propagandă și ideologizare a satului românesc.

Experimentul comunist asupra învățământului românesc are consecințe asupra stării actuale a sistemului educațional și a societății românești. Aspectele pozitive legate de creșterea nivelului educațional, formarea și calificarea profesională, modernizarea infrastructurii, au fost umbrite de politizare, ideologizare și îndoctrinare, atât pentru corpul didactic dar și pentru elevi. Studiul arhivelor școlilor satești din Câmpia Buzăului scoate la iveală amploarea ofensivei culturale a regimului

---

¹¹⁸ *Ibidem*.

¹¹⁹ D.P., interviuri Gheorghe Miu (Pogoanele).

¹²⁰ Liceul Tehnologic Smeeni, Registrul PV – Școala profesională agroindustrială: 115.

¹²¹ S.J.A.N. Buzău, 16/1986-1989: 2.

comunist, îndreptată împotriva satului românesc tradițional, având drept scop transformarea școlii într-un vector de propagandă și ideologizare în societatea românească.

Referințe

- Kligman, Gail; Verdery, Katherine (2015) *Țăranii sub asediu. Colectivizarea agriculturii în România (1949-1962)*, Iași: Polirom.
- Tismăneanu, Vladimir, Dobrințu, Dorin, Vasile, Cristian (editori) (2007) *Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România: Raport final*, București: Humanitas.
- Stoica, Relu (2005) *Istoria învățământului buzoian. Repere cronologice*, Pitești: Carminis.
- Nicolescu, Valeriu; Mateescu, Ilie (2012) *Smeeni-perla Bărăganului. Repere monografice*, Buzău: Editgraph.
- Nicolescu, Valeriu; Necula, Victor (2009) *Căldărăști(Trandafîru). Satul Moromeșilor lui Marin Preda*, Buzău: Raluca.
- Nicolescu, Valeriu; Simache, Constantin, (2009) *Pogoanele- orașul din Câmpia Buzăului*, Buzău: Raluca.
- Miu, Gheorghe (2007) *Padina-cinci secole de istorie(1536-1962)*, Buzău: Omega.
- Materiale pentru cursurile serale de partid de la sate*, vol 1, București: P.M.R.
- Dobos, Danut, „Reforma învățământului: Decretul 175/1948”, *Arhivele Totalitarismului*, nr. 3/1995, p. 200-209.
- „Legea educației și învățământului nr. 28/1978”, *Buletinul oficial al RSR*, nr.113/1978.
- SJAN Buzău=Serviciul Județean al Arhivelor Naționale, fond „Sfatul Popular al comunei Udați”, fond „Sfatul Popular al comunei Smeeni”, fond „Comitetul Provizoriu al jud. Buzău”, fond „Sfatul Popular al comunei Pogoanele”, fond Organizația Pionierilor (1968-1989).
- Arhiva Șc. Gen. Padina, fond „Secretariat”, Registru de inspecții (1936-1949), fond Secretariat-Permanent, Caiet statistic 1965-1966, fond Registru de inspecții (1966-2010), Sc. gen.Pădureni.
- Arhiva ISJ Buzău, fond Personal, fond „Documente privind situația localurilor de școli...”, fond Permanent – Registru de procese verbale al ședințelor cu directorii (1968-1989).
- Arhiva Lic. Teh. Smeeni, fond DSAPC. Sfatul Popular al Regiunii Ploiești, fond Secretariat, Registru de procese verbale- Școala profesionala agroindustrială.
- Arhiva Primăriei Padina, fond Urbanism.
- Arhiva Șc.gen. Smeeni, fond Secretariat- Dări de seamă statistice (1962-1964).
- Arhiva Liceului Teoretic Pogoanele, fond Școala generală nr.3, Registru de procese verbale (1968-1989), fond Secretariat.
- D.J.S. Buzău= Direcția Județeană de Statistică Buzău, fond Caietul statistic al comunei Pogoanele(1967), D.J.S. Buzău, Pașaportul statistic al comunei Padina (1959-1965): 31; Caietul statistic al comunei Padina (1967): 62; Caietul statistic al comunei Padina (1977): 163; Caietul statistic al comunei Padina (1987): 62; D.J.S. Buzău, Pașaportul statistic al comunei Smeeni (1959-1965): 62; Caietul statistic al comunei Smeeni (1987): 62.

Ediții online

- Giurescu, Dinu (2001) “Învățământul în România între anii 1948-1989. Disertație susținută cu ocazia ceremoniei de acordare a titlului de Doctor Honoris Causa al Universității din Craiova, 22 noiembrie 2001”, (accesat 30.12.2018, http://www.ucv.ro/pdf/international/informatii_generale/doctor_honoris/68.pdf).

Lista autorilor de interviuri și a persoanelor intervievate

GHEORGHE MIU (Pogoanele):

B.R. : data nașterii 25.03.1949/ 69 de ani, femeie, studii IP 3 Suceava/ Universitatea București, religia ortodoxă, profesia – profesor de Lb. română/„originea socială” – născută în Pogoanele într-o familie de țărani, ocupația principală – cadru didactic la Școala generală nr.2 Pogoanele.

D.P. : data nașterii 03.12.1949/ 70 de ani, femeie, studii IP 3 Galați/ Facultatea de Filologie, religia ortodoxă, profesia – profesor de Lb. română/„originea socială” – născută în comuna Traian, județul Brăila, într-o familie de țărani, ocupația principală – cadru didactic la școlile din Pogoanele.

P.Ct. : data nașterii 13.10.1936/ 82 de ani, bărbat, studii IP 3 Brașov, religia ortodoxă, profesia – profesor de Fizică-Chimie/„originea socială” – născut în comuna Florica, județul Buzău, tatăl său fiind factor poștal, ocupația principală – cadru didactic din 1964 la școlile din Pogoanele.

GHEORGHE MIU (Padina):

Gh.V. : data nașterii 03.07.1939/ 79 de ani, bărbat, studii – Universitatea București, religia ortodoxă, profesia – profesor de Matematică/„originea socială” – născut în Padina într-o familie de țărani, ocupația principală – cadru didactic din 1964 la Școala generală nr.1 Padina.

M.A. : data nașterii 18.04.1939/ 79 de ani, femeie, studii școala elementară cu 7 clase, religia ortodoxă, profesia – agricultor/„originea socială” – născută în Padina într-o familie de țărani, ocupația principală – țăran/ cooperator (1962-1989).

O PLANIFICARE CU PROBLEME: FORMAREA ARTIȘTILOR PRIN INTERMEDIUL ÎNVĂȚĂMÂNTULUI SUPERIOR ÎN PERIOADA COMUNISTĂ¹

Valentin MAIER*

A PLANNING WITH ISSUES: TRAINING ARTISTS THROUGH THE HIGHER EDUCATION IN THE COMMUNIST PERIOD (Abstract)

This study follows the problem of training the workforce in communism and deals with the special situation of preparing artists through the State centralized educational system. All the measures implemented originate in the limits of a communist regime applied by the Romanian leaders also according to their own education and knowledge. Analyzing numerous transcripts of the political leaders' meetings we came to the conclusion that their basic knowledge about the arts, in general, was very limited and accordingly of the artistic higher education. We cannot even say that it was no one who could explain to them the special situation of this type of higher education. In fact, I have exemplified with some transcripts that its characteristics were thoroughly explained to them. Social engineering in communist Romania through higher education was done with limited achievements, especially in the artistic and similar type of higher education, situated so far from the focus of the communist idea of social and economic success.

Keywords: *communism, planning, higher education, artistic higher education, specializations.*

Regimul politic comunist a fost instaurat în România după cel de-Al Doilea Război Mondial și a durat până la sfârșitul anului 1989 influențând profund societatea românească. Cu toate că nu a fost singurul regim dictatorial și nici măcar totalitar căruia cetățenii români au trebuit să-i facă față, faptul a fost posibil pentru că ideologia comunistă a avut de partea sa atât timpul necesar, cât mai ales mijloacele adecvate pentru a marca, în special negativ, societatea.

Prin natura sa, comunismul, inclusiv cel autohton, avea integrată o doză consistentă de utopie, care poate fi surprinsă în proiectele pe care și le-a propus și, mai ales, în realizările sale. Ilustrativ în acest sens este și cazul formării forței de muncă specializată pentru a răspunde nevoilor societății acelor vremuri, încadrabilă

---

¹ Documentarea pentru acest articol a fost realizată în cadrul unui proiect finanțat printr-un grant al Consiliului Național al Cercetării Științifice, CNCS – UEFISCDI, număr de proiect PN-II-ID-PCE-2011-3-0476. Mai multe informații se pot găsi aici <http://ephe-ro1948-1989.blogspot.ro/>.

* Dr., asistent cercetare, Muzeul Universității din București, valentin_maier@yahoo.com.

în ideea generală, dar nicidecum originală, a formării „omului nou”. Drepturile și obligațiile sale erau stabilite în limitele oficiale cuprinse în cadrul legislativ, dar prioritate aveau dorințele, uneori arbitrare, ale dictatorului și ale aparatului său administrativ. Cu alte cuvinte, forța de muncă în perioada comunistă a fost pregătită adesea după bunul plac al dictatorului care își argumenta, uneori, în fața propriului sistem politic creat, deciziile luate. Aparatul administrativ crescut în umbra sa a putut influența în anumite limite deciziile dictatorului și mai ales modul în care măsurile prevăzute erau duse la îndeplinire.

Pentru că pregătirea forței de muncă este un subiect extrem de complex, în cele ce urmează îmi propun să prezint câteva aspecte ale modului în care s-a desfășurat formarea artiștilor prin intermediul învățământului superior în timpul comunismului, concentrându-mă inclusiv asupra identificării și folosirii unor surse noi utile în acest demers. În același timp este important să fac mențiunile că sistemul de învățământul superior, era doar unul din modurile de pregătire a forței de muncă și că era controlat, ca și întreg învățământul în comunism, de către Stat. Conform cu obiectivele noului regim politic, unele tipuri de învățământ superior erau „mai utile”, iar învățământul superior artistic nu se număra printre ele.

Istoriografia

În ultimii ani, au apărut mai multe lucrări care au îmbunătățit istoriografia învățământului superior artistic², mai ales că multe instituții de învățământ superior au ținut să marcheze și publicistic aniversarea existenței lor. În ciuda tipului de lucrări și obiectivelor lor³, din cele pe care le-am aflat și citit, se detașează câteva idei importante: prea puține lucrări folosesc documente de arhivă (de la instituțiile de învățământ superior, Arhivele Naționale Istorice Centrale sau alte arhive); porțiunea de istorie aferentă perioadei comuniste se rezumă în general la prea puține informații; istoria contemporană ocupă un rol supradimensionat în raport cu celelalte perioade istorice; sunt folosite prea puține lucrări deja apărute; de multe ori lucrările publicate în comunism⁴, cu toate problemele lor ideologice, sunt mult mai de folos pentru cunoașterea perioadei comuniste față de cele realizate după 1989.

Pentru îmbunătățirea istoriografiei învățământului superior artistic sunt necesare mai multe măsuri⁵: deschiderea și facilitarea accesului la arhivele instituțiilor de învățământ superior artistic; constituirea și darea în cercetare a cât mai multor fonduri arhivistice de la diverse instituții, un efort considerabil ce trebuie condus și grăbit de Arhivele Naționale Istorice Centrale și care trebuie completat de filialele județene (pentru subiectul nostru, mai ales Mureș, Cluj, Timiș, Iași) și din București; realizarea unei bibliografii a învățământului superior artistic în regim de actualizare periodică; consultarea și diseminarea informațiilor aflate în fondurile arhivistice

---

² Dintre acestea menționăm Cozmei, 2010a; Cosma, 2004-2014; Pintilie, 2006; Demetrescu, Beldiman, Bedros, 2006; Catrina, 1995. Dintre studii amintim pe cele mai recente: Rusu, 2011; Pașca, 2015.

³ Informații utile pentru facultățile de muzică/arte plastice pot fi întâlnite și în monografiile altor instituții precum Chiriacescu, 1998: 206-217.

⁴ *** (1964) *100 de ani de la înființarea Institutului de Arte Plastice 'Nicolae Grigorescu' din București 1864-1964*; *** (1966) *Institutul de Artă Teatrală și Cinematografică 'Ion Luca Caragiale': monografie*.

⁵ Vezi și constatările din Vasile, 2014: 32, 33.

deschise deja publicului (încă multe fonduri sunt necercetate) prin lucrări publicate (se constată necesitatea lor pentru a analiza numeroase surse), conferințe organizate, expoziții și alte evenimente care să crească vizibilitatea acestui subiect de cercetare, precum și omogenitatea corpului de cercetători.

Închei aceste rânduri dedicate istoriografiei, cu speranța că ceea ce voi prezenta în paginile care urmează va constitui o contribuție pentru istoriografia învățământului superior artistic, atrăgând atenția asupra existenței unor surse disponibile încă neutilizate la adevăratul potențial, dar și încercând să ofer cât mai multe informații asupra modului în care au fost luate unele decizii privind destinul învățământului superior artistic.

Sursele

Problema generală a formării artiștilor, dar și în ansamblu a pregătirii forței de muncă, necesită o preocupare din partea mult mai multor specialiști. O cercetare multidisciplinară este ideală, eu voi oferi o viziune proprie, istorică. Cu siguranță că ar fi interesant de aflat, de exemplu, despre planurile de învățământ și cât de utile și actuale au fost la vremea lor. Pentru fundamentarea unei cercetări istorice sunt necesare surse primare variate și de calitate, analizate conform metodologiei istorice. Se spune că sursele există, trebuie doar ca istoricii să le identifice și să le utilizeze. Evident, sunt și surse recuperabile parțial sau care chiar s-au pierdut pentru totdeauna (documentele istorice pot fi distruse, iar istoria orală își pierde obiectul de activitate în momentul în care oamenii care ar fi urmat să fie intervievați dispar). Sunt exemple de realități simple care explică imposibilitatea unui demers științific exhaustiv.

Primele surse pe care le-am folosit și pe care le aduc în discuție sunt cele arhivistice, care au fost de mai multe tipuri în funcție de emitent: Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale (fondul CC al PCR – Secțiunile Propagandă și Agitație, Cancelarie, Economică, Președinția Consiliului de Miniștri), Serviciul Municipiului București al Arhivelor Naționale (fondul Comitetul de Partid al Centrului Universitar din București), Arhiva Ministerului Educației Naționale și Arhiva Institutului Național de Statistică (în special documente cuprinzând date statistice, emise la vremea respectivă de Direcția Centrală de Statistică precum *Învățământul superior la începutul anului universitar 1987-1988 și Învățământul superior la sfârșitul anului universitar 1987-1988*). Ca tipologie, documentele sunt foarte variate, de la studii și analize, până la corespondență și stenograme.

Alte surse sunt revista „Forum” și cartea cu apariție anuală *Admiterea în învățământul superior*, deosebit de utile în reconstituirea rețelei de învățământ superior (centre universitare, instituții, facultăți, secții, specializări, durata de studiu, forma de învățământ), condițiilor de admitere și probelor de examen.

Datele statistice sunt și ele importante, iar atunci când nu au fost preluate din menționata Arhivă a INS, sunt originare din „Anuarul statistic al R.P.R./R.S.R.”, din publicarea recensămintelor populației sau din monografiile instituțiilor de învățământ superior. În legătură cu cele din urmă, ele suplinesc deocamdată parțial lipsa consultării arhivelor acestor instituții. Pe viitor și ele vor constitui o sursă importantă, accesul pentru cercetători în aceste arhive nu este momentan tocmai facil – o mare

problemă cauzată de variate motive pe care nu le analizăm aici⁶. Și tot legat de monografiile, în special de cele din comunism, ele pot constitui și surse în sine și nu doar reprezentante ale istoriografiei. În ele sunt prezentate doar un corpuscul de probleme, utilizând anumite surse, și analiza lor generează alte posibile subiecte de cercetare. Monografiile apărute după 1989 tratează în general descriptiv și diluat perioada comunistă, oprindu-se asupra câtorva tipuri de surse, folosindu-se mult prea puțin de arhivele instituțiilor respective. Întorcându-ne la utilizarea datelor statistice, în cercetarea istorică asupra comunismului trebuie depășită concepția „populară” însușită inclusiv de o parte din specialiști care poate fi sintetizată astfel: „statistica este o mare minciună, iar în comunism cu atât mai mult”. E drept însă că și un matematician-statistician ar fi mult mai potrivit în raport cu un istoric, pentru a fi consultat pentru o cercetare care implică prelucrarea datelor statistice.

Alte surse importante sunt actele legislative. Ele au fost preluate atât din Buletinul oficial al R.P.R./R.S.R., colecții de legi⁷, cât și direct din arhive. Găsim unele acte legislative doar în arhive, pentru că la momentul respectiv nu se publicau în Buletinul oficial⁸ și/sau au fost desecretizate în ultimii ani (nu știm încă care erau motivele, în toate cazurile, pentru nepublicarea unor acte legislative cu importanță pentru învățământul superior). Dincolo de faptul că actele legislative prezintă ceea ce emițătorul dorea să reglementeze nu ceea ce a reușit să realizeze prin adoptarea lor, sunt importante pentru că le putem trata ca o emanație de idei aflate în stadiu de proiect: este important să știm ce se dorea să se obțină prin aceste acte. În plus, ele conțin foarte multe informații, pe care nu le putem găsi în alte surse și care au o contribuție semnificativă la reconstituirea cadrului general, și uneori și a unor situații specifice (vezi ordinele ministeriale).

Nu trebuie neglijate nici volumele de documente care au rolul de a atrage atenția asupra unor noi surse disponibile⁹ și nici dicționarele, care se pot dovedi utile instrumente de lucru¹⁰.

Obiectivele învățământului superior artistic în viziunea regimului politic

Principalul obiectiv al învățământului superior în comunism era acela de a pregăti cadre specializate pentru diferitele sectoare ale societății: funcționa o instituție de învățământ superior pentru pregătirea cadrelor politice, o alta pentru cele

---

⁶ Și au originea în mentalitatea care predomină față de trecutul istoric și documentele vechi, considerate nefolositoare, „bune de aruncat” și în general, ele constituie o corvoadă (mai ales) pentru că multe trebuie păstrate conform legislației în domeniu.

⁷ „Colecția de Hotărâri ale Consiliului de Miniștri și alte acte normative”; „Colecția de hotărâri și dispoziții ale Consiliului de Miniștri al Republicii Populare Române”; „Colecția de legi și decrete”; „Colecția de legi, decrete și alte acte normative”; „Colecție de legi, decrete, hotărâri și alte acte normative”; „Colecțiune de legi și regulamente”; „Colecțiune de legi, decrete, regulamente și dispoziții normative”; „Colecțiune de legi, decrete și decizii”; „Colecțiune de legi, decrete, hotărâri și decizii”; „Colecție de legi, decrete, hotărâri și decizii”; „Colecție de legi, decrete, hotărâri și dispoziții”; *** (1954) *Învățământul superior din R.P.R.*

⁸ Acte cu o mențiune simplă: „Nu se publică în Buletinul Oficial”.

⁹ Doar trei exemple: Drăghia, Lăcătușu, Popescu, Preda, Stoenescu, 2016; Murgescu, Cazan, 2013; Pavelescu, Dumitru, 2007.

¹⁰ Cozmei, 2010b; Dobre, 2004; Bărsănescu, Bărsănescu, 1978.

militare, pentru medicină și farmacie, institute agronomice pentru nevoile agriculturii, institute pedagogice și universități pentru învățământul general și numeroase institute mono/poli-tehnice pentru rezolvarea cerințelor industriei și nu numai. Existau alte două tipuri de instituții pentru învățământul de educație fizică și sport și pentru cel artistic. Cel din urmă poate fi la rândul său împărțit în trei ramuri: teatru și artă cinematografică, arte plastice și decorative și muzică.

Liderii politici ai vremii au încercat să găsească cea mai bună formă de funcționare a învățământului superior artistic, pentru ca acesta să poată răspunde pozitiv necesităților cultural-artistice ale învățământului și ale societății în general. Indiferent de tipul acestora ele erau influențate atât de caracteristici intrinseci, cât și de cadrul politic în care funcționau.

Necesitățile cultural-artistice cuprindeau formarea de cadre specializate care să-și desfășoare activitatea aproape exclusiv în instituțiile cultural-artistice ale statului, mai ales într-un stat comunist în care totul era controlat, chiar și timpul liber. Creația artistică poate fi influențată și controlată până la un punct, chiar dacă limita aceasta a fost serios pusă la îndoială în comunism¹¹. S-a încercat planificarea spectacolelor de teatru și film și a altor producții artistice precum producția de automobile sau alte fabricate industriale. Chiar dacă talentul artistic este un dat și munca necesară cizelării sale ține de o alchimie care probabil va rămâne pentru totdeauna un mister uman, după același tipar era gândită în comunism și pregătirea de cadre specializate în acest domeniu: artiștii trebuiau să fie de un anumit tip (muzicieni, artiști plastici etc.) și mai ales număr, și să răspundă întocmai cerințelor statului. Operele artistice trebuiau să glorifice noua societate construită de comunism și era nevoie de cadre specializate adecvate¹² care să conducă acest proces. Toate acestea implicau și politizarea învățământului superior artistic¹³.

În ceea ce privește necesitățile învățământului, ele au privit pregătirea de cadre specializate atât pentru învățământul preuniversitar și universitar, cât și pentru cercetare. Dacă în ultimele două cazuri este vorba doar despre un număr în general limitat și foarte bine pregătit de persoane, pentru învățământul preuniversitar situația era mult mai dificil de rezolvat. În condițiile în care învățământul general obligatoriu s-a tot extins, atât ca număr de instituții (au funcționat inclusiv școli și licee cu profil

---

¹¹ „Planificarea culturală” și opresiunea venită din partea factorului politic a generat însă și apariția unor strategii de rezistență din partea artiștilor (Cârneli, 2013: 151). În legătura cu controlul exercitat de Securitate asupra artiștilor plastici vezi Lăcătușu, 2017: 91-128.

¹² Și în învățământul superior artistic au fost realizate epurări ale corpului didactic și studentesc, mai ales în anii 1950. Vezi exemple din rândul Conservatorului din București precum Mihail Jora, Dimitrie Cuclin sau Alice Voinescu și alte detalii în Cosma, 2004-2014. De asemenea, „adecvarea” studenților putea fi reglată chiar prin condițiile de admitere. Studiindu-le an de an, observăm unele diferențe, în sensul că în anul 1986 au fost introduse condiții speciale și în învățământul superior artistic precum obligativitatea de a prezenta dovezi din care să rezulte participarea la activitatea artistică de masă și faptul că au fost premiați la diferite concursuri, inclusiv internaționale sau la Festivalul Național „Cântarea României” (*Forum*, 1982: 86).

¹³ Predarea științelor sociale, mai ales în anii 1950, se afla chiar în calea pregătirii artistice specifice, în raport cu numărul de ore atribuite per săptămână (Cosma, 2004-2014). În plus, în instituțiile de învățământ au fost dezvoltate organizațiile de partid. De exemplu, dintr-o sursă inedită putem afla că în 1976, la Conservatorul din București, exista „o organizație puternică ce cuprinde 223 membri, ce activează în 4 organizații de bază și 15 grupe de partid, la un total de 1036 studenți, cadre didactice, personal artistic și tehnico-administrativ” (SMBAN-CPCUB, 12/1976: 11).

artistic), cât și ca număr de clase (de la 7 la 8 și de la 8 la 10), ritmul procesului de formare a cadrelor specializate, adică profesori de muzică și arte plastice/desen (din anul 1969), a trebuit să crească. Profesorii pentru învățământul preuniversitar erau pregătiți atât în facultățile specifice ale institutelor pedagogice răspândite în mai multe centre universitare din țară, cât și în instituții specifice (conservatoare și institute de arte plastice, fără institutele de teatru și artă cinematografică). Până la finalul comunismului nu s-a găsit o rezolvare fericită, care să suplinească cererea mare de profesori. În plus, exista o problemă și mai delicată, ce ținea de specificul acestui tip de învățământ: pentru majoritatea celor care ajungeau profesori după ce au terminat o facultate artistică (fie la un institut pedagogic, fie la o instituție specifică) a fi repartizat în învățământ era în mare parte un eșec personal și profesional. Nimeni din cei implicați direct în acest deznodământ nu erau mulțumiți, nici absolvenții (care considerau că meritau să-și continue activitatea artistică, nu să se „rosească” în învățământ, probabil la sat în urma unei repartizări mai puțin fericite), nici guvernării (și ei considerau că sunt prea mulți artiști deși analizele interne le sugerau un mare deficit de cadre în învățământ). În afara unei chemări personale către catedră, drama era amplificată pentru studenții de la conservatoare sau institutele de arte plastice constrânși să urmeze un astfel de drum.

În fine, forța de muncă pregătită de învățământul superior artistic trebuia să răspundă și cerințelor variate venite din partea societății. În acord cu obiectivele propuse ale comunismului în ceea ce privește educația de masă, acest tip de învățământ avea un rol de primă importanță. La fel în plan politic, susținând activitatea propagandistică¹⁴, ajutând în legitimarea și ulterior menținerea comunismului (artiști lucrând pentru consiliile județene și alte instituții cu importanța locală sau națională). Pe de altă parte, liderii politici au încercat să găsească un mod de folosire a absolvenților printr-o repartizare cât mai atentă, direct în producție, așa cum li se părea ideal să fie, prin care să contribuie la dezvoltarea economiei și de preferință în industrie, văzută ca ramură de bază. Avea însă să se observe că integrarea proaspeților absolvenți nu erau ușoară, nici măcar pentru inginerii repartizați într-o unitate industrială, cu atât mai puțin pentru artiști. Dacă se poate numi mai ușor o ramură industrială care asimila cu oarecare succes acești absolvenți atunci putem menționa doar industria ușoară (cu subramurile textilă, confecții, ceramică fină, sticlă etc.)¹⁵.

Din sursele pe care le am la dispoziție, o să încerc să susțin cele afirmate mai sus, fără a mă opri asupra unor probleme ce țin de evoluția structurală a învățământului superior artistic în comunism despre care m-am mai ocupat și cu alte ocazii¹⁶.

---

¹⁴ Un exemplu era modul în care era privită muzica chiar de rectorul Conservatorului din București: „În România socialistă, muzica, alături de celelalte domenii ale vieții spirituale, a devenit un bun al întregului popor, unul din factorii de edificare a conștiinței omului nou, o mesageră a unității în jurul partidului, a secretarului său general” (Călinoiu, 1987: 1). Poate că nu era tocmai o definiție sinceră, ci una care se încadra la „rubrica” *captatio benevolentiae*, dar afirmația rămâne. În plus, cercetând revista *Muzica* an de an de la apariția sa din 1950, se poate afirma ușor că „poluarea propagandistică” era mult mai înăbușitoare în perioada lui Nicolae Ceaușescu.

¹⁵ Un exemplu de repartizare este cel din anul 1980: din totalul de 27846 de absolvenți repartizați, 548 au fost din învățământul superior artistic, primele trei instituții unde au fost alocați fiind: Ministerul Educației și Învățământului – 339 absolvenți, Consiliul Culturii și Educației Socialiste – 150 și Ministerul Industriei Ușoare – 41 (AMED, 13/1980: nenumărat).

¹⁶ Maier, 2014a; Maier, 2014b.

Cunoștințele liderilor politici despre artă și învățământul artistic

În jurul anului 1968, anul noii legi a învățământului¹⁷ adoptată la 20 de ani distanță de la cea precedentă, au fost mai multe analize interesante făcute la nivel central asupra dezvoltării învățământului artistic. S-a pus în discuție inclusiv renunțarea la caracterul de instituție de învățământ superior a conservatoarelor și celorlalte instituții, pe modelul altor țări, inclusiv schimbarea denumirii, de exemplu din „Conservator” în „Academie de muzică” pentru că „în multe țări, conservatoarele nu sunt institute de învățământ superior”¹⁸. Nici una, nici alta din cele două măsuri nu au fost materializate:

„Specialiștii din țara noastră au fost unanim de acord să se păstreze caracterul de învățământ superior conservatoarelor și celorlalte instituții de artă, pentru pregătirea cadrelor artistice în condiții de funcționare similare instituțiilor de învățământ superior”¹⁹.

Au fost luate măsuri pentru creșterea cifrei de școlarizare acolo unde necesarul o impunea (instrumente muzicale, canto), de scădere a acestora inclusiv prin școlarizare o dată la doi ani (istoria și teoria artei), dar și o lărgire a profilului specialiștilor capabil să asigure „o mai mare adaptabilitate a acestuia la nevoile reale ale practicii socialiste și creșterea eficienței folosirii cadrelor artistice”²⁰. S-a stabilit și scăderea generală a duratei de școlarizare, cei care aveau aptitudini artistice deosebite urmând să fie selecționați pe bază de concurs pentru continuarea studiilor prin învățământul postuniversitar. Cu o singură excepție: specializarea canto. De ce? Aceasta a fost și una din întrebările ridicate în cadrul ședinței Comitetului Executiv al CC al PCR din ziua de 16 decembrie 1968:

„Tov. Popescu Dumitru²¹: [...]. Nu știu, însă, la canto, de ce au lăsat tot 5 ani. Aici se justifică că la bacalaureat începe formarea vocii. Dar s-a stabilit din punct de vedere medical că durează exact 5 ani și nu 4 ani?”

Tov. Ion Dumitrescu²²: La canto nu se poate recruta un student decât după bacalaureat, când se stabilește vocea. Ei nu învață muzică cu nimic înainte de 20 de ani. Cu multă judecată am făcut acest lucru. Este singura secție în care este nevoie de 5 ani neapărat. Ca să învețe solfeji, chestiuni de muzicologie, aceasta se poate face numai de la 20 ani în sus și de aceea sunt necesari 5 ani”²³.

¹⁷ Legea nr. 11 din 13 mai 1968 privind învățământul în Republica Socialistă România, în *Colecția de legi, decrete, hotărâri și alte acte normative*, 1968: 39-88.

¹⁸ SANIC-CCSC, 210/1968: 252, 256.

¹⁹ SANIC-CCSC, 210/1968: 256.

²⁰ SANIC-CCSC, 210/1968: 255.

²¹ Dumitru Popescu (1928-) este scriitor, fost lider comunist, care a condus mai multe instituții importante (Popescu, 2006; Tismăneanu, 2011).

²² Ion Dumitrescu (1913-1996) a fost compozitor, profesor, președinte al Uniunii Compozitorilor din România. Perioada cât a fost Dumitrescu președinte, 1954-1977, este văzută retrospectiv ca fiind una esențială în dezvoltarea acestei instituții (și nu numai – Editura Muzica, Festivalul George Enescu, Magazinul Muzica), dar și în îmbunătățirea statutului muzicianului, inclusiv prin menținerea pe cât posibil a unei independențe artistice (Tuchilă, 2013; Sandu-Dediu, 2018; Iorgulescu, <http://www.ucmr.org.ro/Istoric.html#1div1>; Secară, <http://www.ucmr.org.ro/Istoric.html#1div2>; <http://www.ucmr.org.ro/bio-biblio.asp?CodP=16> (accesate la 10.04.2019). Important de menționat este amănuntul că Dumitrescu s-a format în proximitatea lui Mihail Jora, ceea ce ne oferă anumite indicii asupra personalității celui dintâi (Arnăuțoiu, 2005).

²³ SANIC-CCSC, 210/1968: 25.

Să observăm stilul în care se exprima Dumitrescu (vezi și următoarele intervenții ale sale, din câte cunoaștem, prezentate în mod inedit în prezentul articol și care pot întregi personalitatea compozitorului)²⁴, care era tranșant și la obiect, inclusiv în discuțiile purtate cu liderii comuniști. În acest caz avem și confirmarea unui contemporan, Dumitru Popescu, care a relatat, în memoriile sale publicate recent, despre faptul că Dumitrescu „își cucerea nu numai prietenii, ci și rivalii prin exuberanța discursului colorat, străin de sinuozitățile și prețiozitățile intelectualului care nu are cine știe ce de spus”²⁵.

Întorcându-ne la cele discutate, o altă problemă ridicată a fost cea a lipsei doctoratului în domeniul muzicii. Sunt propuse cursuri postuniversitare de 3-9 luni, „un deziderat mai vechi al specialiștilor”²⁶, care să fie ținute la forma de învățământ seral. Ion Dumitrescu nu era de acord cu aceste precizări, deoarece „compoziția e o meserie grea, serioasă”, cursurile nu trebuie să fie comune sau de nivel scăzut, trebuie să dureze un an suplimentar care să fie echivalat cu doctoratul la celelalte instituții de învățământ:

„Nu ar avea rost să fie seral și să-i scoatem pe studenți după prerogative. Să se facă cursuri de zi, să se concentreze pe cursurile principale. Din aceștia, în muzică, vor fi trei oameni la dirijat într-un an, 5-7 oameni la compoziție, 4-6 oameni la muzicologie. Mai mult nu se poate. Dacă în 5 ani scoatem câte 5 șefi de orchestră umplem pământul, nu avem unde să-i plasăm. Acești oameni vor fi picături filtrate la chintesență”²⁷.

Prin ultimele afirmații Dumitrescu încerca să ofere o șansă în plus acceptării argumentării sale, altfel el afirmase cu aceeași ocazie că „în conservatoare lipsesc de foarte multă vreme specialiști de dirijat, de orchestră, care este o specialitate de mare meserie, lipsesc muzicologi și compozitori”²⁸.

Problema a fost rezolvată și la începutul anilor 1970 s-a introdus și anul de specializare (inclusiv) pentru învățământul artistic:

„Pentru nevoile cercetării științifice și învățământului superior, precum și pentru elementele deosebit de talentate din domeniul artei, Ministerul Educației și Învățământului organizează, după anul IV, un an de specializare”²⁹.

De exemplu, cifra de școlarizare pentru anul de specializare în 1974 era de 25 de locuri și era defalcată în felul următor: Conservatorul de muzică din București – 12 locuri de înscriere (3 la compoziție, 1 la dirijat orchestră sau dirijat cor, 2 la violoncel, 3 la vioară, 3 la pian); Conservatorul de muzică din Iași – 1 loc la violoncel;

²⁴ Personalitatea lui Ion Dumitrescu a făcut obiectul unor lucrări recente precum: Tuchilă, Roth, 2006; Gheorghe, 2008; Popescu, 2014.

²⁵ Popescu, 2006: 64.

²⁶ Cu doi ani înainte, în 1966, se rezolvase o altă problemă a unei părți a acestora: echivalarea studiilor realizate înainte de 1948 la Conservatoarele de muzică și artă dramatică din București, Iași, Cluj și Timișoara precum și de la Academiiile sau Școlilele de arte frumoase din București, Iași și Timișoara cu studiile superioare din comunism (SANIC-CCSPCM, 99/1966: 1-7).

²⁷ SANIC-CCSC, 210/1968: 27.

²⁸ SANIC-CCSC, 210/1968: 27.

²⁹ DCS nr. 147. Anterior, în 1973 se organizase anul 5 de studiu ca an de specializare conform Hotărârii Consiliului de Miniștri nr. 647 din 7 iunie 1973 privind aprobarea planului de școlarizare la învățământul superior, pentru anul universitar 1973/1974 (SANIC-CCSC, 298/1973: 2, 3).

Institutul de arte plastice din București – 8 locuri (5 la pictură, 1 la grafică, 2 la tapiserie-imprimeuri, tapiseri-contexturi sau creație vestimentară); Institutul de arte plastice din Cluj-Napoca – 4 locuri (1 la pictură, 1 la grafică, 1 la sculptură, 1 la la tapiserie-imprimeuri, tapiserie-contexturi sau creație vestimentară³⁰.

Nici cursurile la fără frecvență nu erau o soluție, așa cum propunea Janoš Fazekas³¹. Dumitrescu răspundea:

„[...] Nu se poate învăța pianul prin corespondență și nu se poate face armonie prin corespondență. [...] În principiu, muzica și orice artă se învață de la maestru la maestru în curs individual. Nu se poate să învățăm o artă completă prin corespondență”³².

Ion Gheorghe Maurer susținea cele afirmate de Dumitrescu:

„Sunt absolut de acord că învățământul fără frecvență este total lipsit de educație (sic!). Or, mai mult decât în toate părțile este nevoie ca în domeniul artistic să nu scoatem din capul locului niște ratați, niște oameni care nu pot să facă treabă. Să se ducă să facă o meserie, să nu facă prost un lucru care pentru a fi făcut cum trebuie să fie făcut cu omul care se dedică acestuia cu foarte multă pasiune”³³.

Nicolae Ceaușescu era și el de acord, dar cerea un studiu comparativ cu situația din alte țări și mai făcea o precizare importantă:

„Așa cum facem noi, că vrem pe toți să-i facem artiști plastici, nu prea se face în lume așa ceva. Dacă face facultatea de arte plastice îți vine cu pretenții și spune că este artist plastic și nu se duce să lucreze ca profesor de desen. Cei de la litere nu vor să se ducă unde sunt repartizați, spunând că sunt poeți”³⁴.

A urmat un schimb de replici între Ceaușescu și Dumitrescu pe tema celor patru facultăți de arte plastice care au fost înființate la institutele pedagogice („Ce, facem artiști plastici cu miile?”), chiar dacă lui Ceaușescu i se spunea că aceștia vor fi doar profesori, el tot era nemulțumit („Nici unul nu vrea să se ducă ca profesor”), adăugând indignat la întrebarea lui Dumitrescu dacă nu există metode de repartizare ca profesori:

„Te obligă să-i cumperi tot ce creează, că dacă nu-i cumperi spune că nu susținem arta. Pentru artele plastice avem un institut cu 30-40 de oameni. Eu v-am rugat să luați cum este în Franța, în Italia și să facem un învățământ apropiat de ei, că au ceva experiență mai multă decât noi”³⁵.

După ce Ceaușescu a subliniat că accentul trebuie să fie pe desen tehnic pentru proiectare industrială, discuția a avansat, a aflat că sunt 2000 de studenți la facultățile de muzică, și a răbufnit („Aceasta ne costă bani. Chiar toată lumea trebuie să urmeze universitatea de muzică? [...] Sunt mai mulți muzicieni decât medici”)³⁶.

³⁰ AMED, Ordinul Ministrului Educației și Învățământului nr. 518 din 21 iunie 1974.

³¹ Și Nicolae Ceaușescu a propus această formă de învățământ: „Pe timpuri se învăța la fără frecvență și omul lucra undeva și câștiga [...]. Avem deja un număr de artiști care nu-i folosim nicăieri, nici n-au învățat cine știe ce, dar au uitat și ce au învățat și îi și plătim [...]. Pentru acest învățământ trebuie să și corespundă, să aibă talent și să și lucreze” (SANIC-CCSC, 52/1968: 53).

³² SANIC-CCSC, 210/1968: 28.

³³ SANIC-CCSC, 210/1968: 31.

³⁴ SANIC-CCSC, 210/1968: 31, 32.

³⁵ SANIC-CCSC, 210/1968: 32.

³⁶ SANIC-CCSC, 210/1968: f. 33.

Când a fost atins subiectul repartizării absolvenților de învățământ superior artistic, Ceaușescu a spus că ministerele au motive că nu-i primesc decât parțial, pentru că „vin cu niște lucruri că nu le pot pune în aplicare, că nu învață ceea ce au ei nevoie acolo”, fiind susținut de Brăduț Covaliu³⁷ care recomanda „să punem profesorii care ne trebuie ca să facem artistul care ne trebuie”³⁸. Ceaușescu își detalia punctul de vedere:

„Întreprinderile îi țin o lună, iar după aceea le dau drumul că în institut nu învață ceea ce trebuie. Să punem problema: dacă este vorba să învețe pentru industrie, să învețe pentru industrie. În industrie trebuie să facă ce vreau eu, nu ceea ce gândesc eu! Artă, dar să țină seama de nevoile mele și de aceea pun problema să organizăm învățământul de la început”³⁹.

Inevitabil s-a ajuns și la problema planificării artiștilor, pentru că Ceaușescu arăta că „trebuie să scoatem atâți cât avem nevoie”⁴⁰, dar Dumitrescu afirma fără rezerve:

„Artiști ca să scoatem, nu putem planifica nimic. Artistul mare iese dintr-o frământare, dintr-o gloată mai mare de oameni. Avem nevoie de mari artiști, de mari instrumentiști, de mari vocaliști. De acord că industria nu poate ține pe unii care încep cu extravagante, dar aici este veșnic neputința de a găsi limitele de unde începe extravaganta. Trebuie lăsați în industrie puțini viermi (sic!) ca să scoată industria din toropeala existentă”⁴¹.

Dumitrescu continua să-și dezvolte argumentația, inclusiv când a fost pusă în discuție problema finanțării acestui învățământ:

„În Franța statul nu are obligația, îl lasă pe stradă și recrutează oamenii cei mai buni prin niște concursuri draconice. Sunt profesor în conservator de 30 de ani și am asistat la cele mai năstrușnice planificări. Nu avem oameni buni în orchestre, nu sunt violonceliști, violoniști că am planificat și supraplanificat. Nu merge planificarea aici. Aici sunt alte lucruri pe care trebuie să le învățăm încet. Nici în Franța, ca să se facă o orchestră bună a trebuit să ia oameni din toată lumea, deși în Franța există cel mai teribil conservator de instrumentiști. Noi vrem să facem cu români și lucrul acesta nu este așa de simplu și nu după toate metodele. Trebuie să avem puțină răbdare. În artă întotdeauna trebuie să se piardă ceva și spunem ceva, aceasta este de la noi, trece la meserie”⁴².

Chestiunea banilor necesari per student era întotdeauna spinoasă și a ieșit la suprafață în dese rânduri indiferent de perioadă. De exemplu, în ședința Secretariatului CC al PCR din ziua de 18 octombrie 1971, Mircea Malița a prezentat o statistică referitoare la costul unui an de studiu din care rezulta că în învățământul tehnic era o sumă de 10.000 lei, în agronomie 16.000 lei, pentru muzică 15.000 lei, la

---

³⁷ Brăduț Covaliu (1924-1991) a fost pictor, profesor și președinte al Uniunii Artiștilor Plastici din România (1968-1976).

³⁸ SANIC-CCSC, 210/1968: f. 36.

³⁹ SANIC-CCSC, 210/1968: f. 36.

⁴⁰ Cu altă ocazie afirmase în problema artiștilor nefolosiți: „să luăm teatru cu teatru și să ținem numai pe cei care au ce face” (SANIC-CCSC, 87/1969: 17)

⁴¹ SANIC-CCSC, 210/1968: 37.

⁴² SANIC-CCSC, 210/1968: f. 38.

artă plastică 27.000 lei, la teatru 36.000 lei⁴³. Ceaușescu era contrariat de faptul că „învățământul tehnic care este învățământul de bază” costă mai puțin decât cel artistic („De ce ne costă mai mult la conservator decât la politehnică?”), cerând o analiză serioasă pentru identificarea de măsuri care să reducă cheltuielile în învățământ („Nu pot să fiu de acord să mă coste mai mult un artist decât un inginer. Trebuie să verificăm tot sistemul”)⁴⁴.

Malița a încercat să-i explice că în învățământul artistic sunt de fapt (și deja) puțini studenți, dar cheltuielile per student sunt mari, dând exemplul Institutul de teatru din Târgu Mureș, unde o promoție era formată din cinci persoane⁴⁵.

S-a emis și ideea de a organiza teatre pe lângă institute pentru a putea avea o sursă de câștig financiar, și această măsură este încadrabilă acelei preocupări care odată cu trecerea timpului a devenit omniprezentă și obsesivă: integrarea învățământului și cercetării cu producția, și care va fi prevăzută inclusiv în noua lege a învățământului din 1978⁴⁶.

Toate cele de mai sus ne arată și un anumit grad de cunoștințe, scăzut, din partea liderilor politici ai vremii, în special la Ceaușescu, în ceea ce privește problemele și specificitățile domeniului artistic. Chiar dacă în aceste ședințe erau și oameni avizați pe problemele artistice, Ceaușescu ținea să arate că deținea cheia rezolvării oricărei probleme, drept pentru care are contribuția sa specifică, ce nu poate fi ignorată, dincolo de constrângerile sistemului politic comunist.

Mai redăm în acest sens o singură discuție privitoare la propunerile privind perfecționarea învățământului superior, cel puțin la fel de concludentă și care a avut loc în timpul ședinței Comitetului Executiv al CC al PCR din ziua de 14 mai 1974:

„Tov. Petre Lupu: Să nu spunem artă teatrală având în vedere că televiziunea cuprinde și teatru și cinematograf. Să i se spună artă teatrală și cinematografică.

Tov. Elena Ceaușescu: Aici sunt trei facultăți. De ce?

Tov. Nicolae Ceaușescu: Actoria, este clar. Regia. O facultate de regie?⁴⁷

Tov. P. Niculescu-Mizil: Nu sunt facultăți, tovarășe Ceaușescu, sunt specializări.

Tov. EC: Tovarășe Mizil, ai aici o facultate care cuprinde trei discipline.

Tov. NC: Operatoria ce crează?

Tov. PNM: Pe cel care filmează.

Tov. Ion Iliescu: Operatorul este cadru tehnic.

Tov. NC: Dar ce caută la teatru? Aceasta este o problemă mai mult tehnică.

---

⁴³ În 1952 cele mai mari costuri pentru un student pe an erau la Comitetul Cinematografiei 9776 lei; la Comitetul de Artă era 4981 lei, iar cel mai puțin la Ministerul Gospodăriei Silvice 3293 lei (SANIC-CCSPCM, 573/1952: 12).

⁴⁴ SANIC-CCSC, 118/1971: 59, 60.

⁴⁵ SANIC-CCSC, 118/1971: f. 60.

⁴⁶ „La temelia școlii stă principiul politehnizării, imbinarea strânsă a muncii, învățământului și cercetării – factori primordiali pentru construcția socialismului și comunismului în patria noastră, pentru progresul și civilizația omenirii” (Legea educației și învățământului nr. 28 din 26 decembrie 1978, *Buletinul Oficial al Republicii Socialiste România*, 1978: 1-20).

⁴⁷ Ceaușescu a mai fost critic la adresa ideii de facultate de regie: „Și acum avem învățământ fără frecvență într-o serie de domenii. Și în învățământul artistic se poate face așa, cât și cei care vor să facă regie [...]. Nu suntem o țară mare ca să facem o facultate de regizori” (SANIC-CCSC, 52/1968: 55; SANIC-CCSC, 102/1966: 29).

Tov. Dumitru Popescu: E la film. Unde pregătim artistul de teatru pregătim și operatorul. Operatorul este artist.

Tov. EC: Operatorul este tehnician.

Tov. DP: Este om de artă; de el depinde imaginea. Pregătirea lui este de om de artă, altfel iese un film anost.

Tov. Leone Răutu: La cinematografia de specialitate poate ar trebui de văzut durata, însă ca profil ar trebui să rămână. Reporterul este deosebit de operator.

Tov. DP: De ele depinde cum ies cadrele filmate.

Tov. PNM: Aceștia sunt artiști care iau cadrele.

Tov. NC: Ca să fie trecut pe genericul filmului. De altfel acolo se mai trece și cine a făcut costumele, cine a făcut coafura. Operatorul este tehnician. El trebuie să știe să umble cu aparatul, să-l mânuiască. Sigur că trebuie să facă un film artistic. Nu este vorba de amatori, că este vorba de o meserie.

Tov. LR: Operatorii de film sunt coautorii regizorilor. Nu au același regim ca tehnicienii.

Tov. NC: Mecanicul de la teatru este un colaborator apropiat al regizorului.

Tov. LR: S-ar putea vedea cum este organizat în alte țări, pentru că eu știu că în Franța există această specialitate. Este o ramură mai nouă.

Tov. DP: Acum s-a dezvoltat această ramură.

Tov. NC: Constatarea făcută este că nu avem operatori buni. Avem niște nepricepuți. Eu cred că nu este bine pus aici la teatru. Tu te referi la pregătirea artiștilor de film. În general se știe că cei mai buni artiști au fost cei care n-au învățat în facultate, nici în România și nici în străinătate. La fel, cei mai buni pictori n-au fost aceia care au învățat în facultate. Spun asta pentru că noi puțin deformăm... că în alte țări... Tovarășul Răutu știe bine, nu se duc chiar de la 15 ani să învețe. Adică eu cred că problema cu operatoria să o analizăm tocmai pentru a-i pregăti mai bine, pentru că punându-i la teatru, aici pun accent nu pe tehnică, ci pe jocul artistic. Nu văd că este o legătură între una și alta. Dar să analizăm⁴⁸.

Pregătirea profesorilor de muzică și arte plastice⁴⁹

Probleme serioase de planificare a ridicat și situația pregătirii profesorilor de muzică și artă. Deja am observat parțial cum decurgeau discuțiile din spatele adoptării unor măsuri de reglementare a situației din învățământul superior artistic.

Facultățile de muzică și artă au fost înființate în cadrul institutelor pedagogice la începutul anilor 1960, funcționând în paralel cu secțiile pedagogice de la institutele de arte plastice și conservatoare⁵⁰. În anul 1960 a fost înființată câte o facultate de arte plastice la institutele pedagogice din București, Cluj-Napoca, Iași și Timișoara, iar anul următor câte o facultate de muzică la aceleași institute, plus la cel din Târgu Mureș⁵¹. Din datele statistice pe care le avem pentru anii 1960, facultățile de muzică și artă au avut înscriși maximum 20,6% din totalul studenților în aceste institute (1962) și maximum 25,3% din studenții înscriși în anul I (1962), iar în ceea ce privește situația similară, dar în rândul absolvenților, vârful a fost atins în anul 1964 (24,6%)⁵², ceea ce

⁴⁸ SANIC-CCSC, 55/1974: 40v-41v.

⁴⁹ Vezi și Maier, 2018.

⁵⁰ Maier, 2014b: 136.

⁵¹ Ulterior, aceste facultăți aveau să fie integrate institutelor specifice, universităților, în cazul Iașului și Timișoarei, iar la Târgu Mureș s-a optat pentru păstrarea facultății de muzică, până spre sfârșitul anilor 1970 când au fost desființate/comasate.

⁵² Prelucrări ale autorului pe baza datelor statistice din AINS.

arată o preocupare pentru formarea de profesori în domeniul artistic. Cu toate acestea, la ședința Comitetului Executiv al CC al PCR din ziua de 16 decembrie 1968, Dumitrescu recunoștea că:

„În ce privește profesorii de muzică, s-a făcut acum o mare campanie pentru înființarea institutelor pedagogice care nu au dat roade, cu facultăți improvizate, ca să umplem posturile rămase vacante. Tot noi ne-am dat seama că acestea nu constituie o treabă bună, că un om pregătit sumar, intrând în învățământul muzical strică și ocupă un loc de 30 de ani până iese la pensie. Am bătut calea ca oamenii să învețe în conservatoare, să-și învețe meseria, să devină profesori de muzică. Avem încă nevoie de învățământul muzical. Sunt mii și mii de catedre libere care trebuie umplute sub două forme: fie că le completăm cu ce vin la iuțeală, fie că suntem mai înceți și cu cadre de valoare. Părerea noastră este să fie umplute încet, cu cadre de valoare, care să prezinte nivel și să poată să ne reprezinte”.

O constatare foarte importantă și care nu a fost contrazisă în timpul ședinței. Ca urmare, nu este de mirare că facultățile de desen de la Institutele pedagogice din București și Cluj au fost transferate în cadrul institutelor de arte plastice din respectivele localități, în timp ce cele din Iași și Timișoara erau integrate universităților. Universitatea din Timișoara cuprindea și Facultatea de Muzică⁵³. Anterior facultățile de muzică trecuseră printr-un proces similar (excepție a făcut Institutul Pedagogic din Târgu Mureș).

În 1975, cu prilejul ședinței Comitetului Politic Executiv din ziua de 21 mai, s-a discutat asupra proiectului de decret privind repartizarea în producție a absolvenților instituțiilor de învățământ superior de la învățământul de zi. Ceaușescu observa că învățământul de artă era „cam dezvoltat”, în special pedagogia, fiind de părerea că „profesorul sau învățătorul să conducă și activitatea muzicală în școală; cum am învățat și pe timpuri”, iar Paul Niculescu explica faptul că dezvoltarea „este datorată lipsei foarte mari de profesori de muzică și de artă, plus că sunt încă mari goluri la orchestre”⁵⁴.

La doi ani distanță, în cadrul ședinței Biroului Permanent al Comitetului Politic Executiv, din ziua de 6 iunie 1977 a fost prezentată problema cifrelor de școlarizare corespunzătoare planului pe anul universitar 1977/1978. Ceaușescu arăta că la desen și muzică nu s-au redus cifrele de școlarizare („La desen, la muzică văd că rămâneți fermi!”)⁵⁵ și nu înțelegea de ce în planul pe care îl citea era scris de două ori muzica („Muzica cu durata de 3 ani și apoi, iar muzică. Nu se poate asta!”), când de fapt era o cifră de școlarizare pentru învățământul pedagogic și una pentru cel artistic. Până să-i explice Suzana Gâdea, Ceaușescu se întrebă „de ce trebuie fărâmițat în două locuri?”, fiind de părere că:

„Tot muzică învață la muzică! Și de acolo unii merg și devin artiști și compozitori, pentru că nu toți pot să devină artiști, compozitori și restul pot să predea muzica. De altfel, toți marii muzicieni ar trebui să fie și profesori. De aceea nu avem

⁵³ SANIC-CCSC, 78/1971: 230, 231; AMED, 330/1972: nenumărat.

⁵⁴ SANIC-CCSC, 56/1975: 14, 15.

⁵⁵ Au mai fost cazuri când propunerile inițiale de reducere a cifrelor de școlarizare erau considerate prea drastice și au fost îndulcite. Vezi cazul din anul universitar 1972/1973, la secțiile care pregătesc profesori de muzică din cadrul conservatoarelor (AMED, 330/1972: nenumărat).

ce face cu ei. În fond, tovarăși, cel mai bun compozitor trebuie să predea și muzica, cel mai bun cântăreț, și așa mai departe. Nu să pregătim niște oameni cu cunoștințe slabe și să-i punem profesori. Însăși concepția noastră este greșită în legătură cu pregătirea acestor profesori”⁵⁶.

Ideea lui Ceaușescu precum că „cel mai bun compozitor trebuie să predea și muzica” a folosit-o și în alte rânduri, inclusiv pentru situația scriitorilor sau antrenorilor sportivi în relație cu învățământul⁵⁷.

Ceaușescu ia decizia ca muzica și desenul să fie unite într-un singur loc, specializările de la învățământul pedagogic dispărând, fiind cât se poate de tranșant:

„Dispar. Nu toți devin artiști plastici. Cel mai bun pictor trebuie să fie și profesor. Ce facem cu acest tânăr?! De aceea se duc la «Fondul literar» și «Fondul plastic» și spun: dăm că nu am ce mânca. Nu se poate asta! Acolo, fiind profesor, să se apuce să și picteze; dacă o să devină ceva, o să devină, dacă nu are pâinea asigurată și nu stă cu mâna întinsă”⁵⁸.

Tot în 1977, dar la o ședință a Biroului Permanent al al Comitetului Politic Executiv ținută pe data de 13 iunie, deci o săptămână mai târziu, s-au discutat propunerile privind perfecționarea nomenclatorului de specializări în învățământul superior. La învățământul artistic s-a prezentat și problema pregătirii profesorilor de muzică și de desen, precizându-se că „necesarul de cadre în aceste domenii nu justifică două forme de pregătire în paralel”⁵⁹. Pentru remedierea situației se propuneau ca absolvenții conservatoarelor să fie și profesori de muzică, adică să aibă dublă specializare („muzică instrumentală-muzică”, „canto-muzică”, „muzică-compoziție, muzicologie”), și la fel și pentru profilul de „arte plastice și arte decorative” („pictură, grafică, sculptură-profesor de desen”, „artă monumentală-restaurare, muzeologie și profesor de desen”, „tapiserie, scenografie-profesor de desen”), cu excepția aceluia de la „forme industriale, ceramică, sticlă, metal”. Dacă situația o impunea, profesorii pentru muzică și desen putea fi pregătiți în regimul învățământului de trei ani, organizat pe lângă conservatoare și institute de arte plastice⁶⁰.

În plus, specializarea arta și metodologia spectacolului a fost eliminată din nomenclator⁶¹.

Măsurile preconizate au fost incluse întocmai în Decretul Consiliului de Stat nr. 209 din 12 iulie 1977⁶².

⁵⁶ SANIC-CCSC, 64/1977: 49v.

⁵⁷ Constantin, Maier (2014) „Învățământul superior de educație fizică și sport în România (1948-1989)”, în *Danubius*, nr. 32, 2014, p. 358.

⁵⁸ SANIC-CCSC, 64/1977: 50.

⁵⁹ SANIC-CCSC, 68/1977: 180v, 181, 181v.

⁶⁰ SANIC-CCSC, 68/1977: 180v, 181, 181v. Vezi și SANIC-CCSPA, 19/1973: 61-63.

⁶¹ „Specializarea «arta și metodologia spectacolului», care pregătește critici de artă, metodiști pentru cultura de masă și secretari literari pentru teatre, nu se justifică deoarece numărul de specialiști ceruți de către Consiliul Culturii și Educației Socialiste este mic (5 în 1977/1978) [...]. Specialiștii pentru critică de artă, metodiștii pentru cultura de masă și secretarii literari, pentru teatre să fie recrutați dintre absolvenții specializărilor de actorie, regie, imagine de film și televiziune și să se organizeze pentru aceștia cursuri de specializare în instituțiile de învățământ superior care i-a pregătit, după efectuarea stagiului. Specializarea «arta și metodologia spectacolului» să intre în lichidare cu începere din anul 1977/1978” (SANIC-CCSC, 68/1977: 180v, 181, 181v).

⁶² DCS nr. 209.

În legătură cu cifrele de școlarizare putem bănuși că necesarul de personal era superior planului, dar nu știm care era de fapt diferența. Avem date chiar pentru anul universitar 1989/1990, pe care le prezentăm în tabelul următor.

Tabelul nr. 1: Planul de școlarizare, necesarul de personal și propunerile de școlarizare la final de comunism.

Profilul de specializare	Planul de școlarizare în anul I pentru anul universitar 1988/1989			Necesar de personal cu pregătire superioară prezentat de ministere	Propuneri de școlarizare în anul I pentru anul universitar 1989/1990			Realizat		
	Total	Zi	Seral		Total	Zi	Seral	Total	Zi	Seral
Artă teatrală, cinematografică și televiziune	35	15	20	161	35	15	20	37	16	21
Muzică	80	50	30	320	80	50	30	85	50	35
Arte plastice și decorative	85	45	40	203	85	45	40	88	48	40
TOTAL	200	110	90	684	200	110	90	210	114	96

Surse: SANIC-CCSC, 28/1989: 22, 22v; SANIC-CCSPA, 117/1989: 43v-44v.

Din datele prezentate se observă cât de mare era necesarul de cadre specializate, de peste 3 ori mai mare decât numărul de studenți școlarizați, în condițiile în care respectivele locuri la admitere nu garantau faptul că studenții și reușeau să absolve facultatea.

Tot din tabel observăm că o parte importantă din studenți studiau la forma de învățământ seral. Chiar dacă, așa cum am văzut, în învățământul superior artistic formele de învățământ seral și fără frecvență⁶³ au avut o răspândire limitată, totuși în anii 1980, forma de învățământ seral a fost introdusă treptat la aproape toate specializările⁶⁴. Faptul este explicabil pentru că reducerea cheltuielilor în învățământ, în special în anumite tipuri de învățământ neconsiderate prioritare precum învățământul tehnic (și aici doar în puține cazuri), începuse de la sfârșitul anilor 1970 și se intensificase în anii 1980. De asemenea, cheltuielile per student la formele de învățământ seral și fără frecvență erau mai mici decât cele la zi.

Prezentăm și situația specializărilor în 1989 pe cele trei profiluri de specializare⁶⁵: artă teatrală, cinematografică și televiziune (actorie, regie și imagine de film

⁶³ În 1969 nu mai se primeau cifre de școlarizare la fără frecvență în învățământul superior artistic (SANIC-CCSC, 45/1969: 21)

⁶⁴ În anul 1981 la actorie; imagine de filme și televiziune; tapiserie, scenografie – profesor de desen; forme industriale, ceramică, sticlă, metal; 1982 – regie; muzică instrumentală-muzică; canto-muzică; pictură, grafică, sculptură, restaurare - profesor de desen; 1984 – muzică și compoziție muzicală-muzicologie; 1987 – artă monumentală, restaurare, muzeologie – profesor de desen.

⁶⁵ Structura profilelor în învățământul superior artistic a mai fost schimbată doar în 1977, de la înființarea lor din anul 1974, dar merită menționat că o variantă de lucru inedită din 1973 prevedea înființarea a 10 profile: artă dramatică; operatorie de film și televiziune; instrumente; canto; muzică; compoziție, muzicologie, dirijat; arte plastice; arte decorative; estetica produselor industriale; istoria și teoria artei (SANIC-CCSPA, 19/1973: 112-115).

și televiziune); arte plastice și decorative (pictură, grafică, sculptură – restaurare – profesor de desen; artă monumentală, restaurare, muzeologie – profesor de desen; tapiserie, scenografie – profesor de desen; tapiserie – profesor de desen; forme industriale, ceramică, sticlă, metal) și muzică (muzică instrumentală – muzică; muzică și compoziție muzicală, muzicologie; canto-muzică), precizând totodată că la forma de învățământ seral, erau 5 ani de studiu, cu excepția specializării canto-muzică unde se studiau 6 ani (și 5 la zi), în rest la zi erau prevăzuți 4 ani⁶⁶. În total în 1989 erau 11 specializări, un număr redus la jumătate față de situația anilor 1950⁶⁷.

Concluzii

Formarea artiștilor prin intermediul învățământului superior artistic era necesară în viziunea regimului pentru a rezolva cerințele cultural-artistice ale învățământului și culturii precum și ale altor domenii, în special încercându-se orientarea artiștilor și către domenii cu finalitate productivă industrială.

Pregătirea unei forțe de muncă adecvată cerințelor societății nu a fost nicicând ușor de realizat și nu poate fi decât un proces încununat cu un succes parțial. Sunt prea mulți factori care trebuie cântăriți și nu toți pot fi controlați de cel care urmărește procesul de inginerie socială. Dintre toți, factorul uman este cel mai problematic. Cred că este o utopie să credem că se va găsi o singură „formulă a fericirii”, a potrivirii dintre caracteristicile unei personalități și profesia pe care trebuie să o urmeze. Cert este că încercări vor fi tot timpul, mai ales în regimuri dictatoriale, care se hrănesc cu iluzia că pot reglementa și controla orice aspect al societății. Succese vor fi doar parțiale. Liderii comuniști aveau să se convingă și ei de acest fapt, mai ales în cazul învățământului superior. Am putut documenta cum mai ales Ceaușescu nu a acceptat acest mod de lucru special în tratarea problemei învățământului superior artistic, dar nici el și nici alți lideri politici, par să nu fi stăpânit unele aspecte de bază în înțelegerea artei și artistului în general. Politicienii însă au fost preveniți în ceea ce privește specificitățile domeniului artistic. Am prezentat mai multe discuții ce au avut loc cu diverse prilejuri și care au fost immortalizate (mai mult sau mai puțin ad litteram) în stenograme. Accentul am vrut să-l pun pe cunoștințele slabe ale liderilor comuniști asupra caracteristicilor acestui tip de învățământ și nu neapărat pe cele ale lui Ceaușescu, dar într-o dictatură să nu cunoști poziția dictatorului este cel puțin deplasat, așa că nu putea fi ocolit. În această problemă, sperăm că pe viitor să putem surprinde ipostaze mai complexe, inclusiv ale lui Gheorghe Gheorghiu-Dej.

După cum a reieșit din textul stenogramelor, măsurile preconizate au fost uneori intens dezbătute și multe au conținut argumentări foarte bune pentru a susține o poziție sau alta. Cele prezentate de compozitorul și președintele Uniunii Compozitorilor, Ion Dumitrescu, au fost mai mult decât grăitoare. De altfel, sunt de părere că perso-

---

⁶⁶ *Forum*, 1989: 94-96.

⁶⁷ De exemplu în 1954 artiștii puteau să se pregătească în 22 de specializări: Arta actorului, Regie de teatru, Regie de operă, Teatrologie și filmologie, Pian-orgă, Instrumente de coarde, suflat și percuție, Canto, Muzicologie, Pictură, Pictură de teatru, Sculptură, Grafică și gravură, Istoria și tehnica artelor, Pictură monumentală, Ceramică, Textile imprimeuri, Dirijat cor, Pedagogie, Compoziție, Dirijat orchestră, Operatorie și Regie film. În 1964 existau 19 specializări, iar din 1974 doar 11.

nalitatea sa trebuie să fie mult mai bine cunoscută specialiștilor și publicului larg, prin studii și cărți care să-i fie dedicate în continuare. Nu am avut inițial în plan, dar prin stenogramele prezentate fie și parțial, cred că am contribuit și la confirmarea unor mărturii privitoare la influența benefică a lui Dumitrescu asupra liderilor politici comuniști în problemele artistice și implicit la asigurarea unui statut cât s-a putut de bun pentru artiști (și ținând cont de peste cele două decenii în care a activat la nivel înalt, a avut o influență certă). Normal, mai sunt și alte personalități, cu efecte faste și nefaste pentru formarea artiștilor prin intermediul învățământului superior, și care trebuie descoperite în viitor.

Nu doar condiția și specificul artistului sau modul său de formare prin învățământul superior au fost problematice, ci inclusiv pregătirea de profesori în domeniul artistic pentru învățământul preuniversitar. Poate că este suficient să spunem, că destinul multor studenți din acele vremuri a fost marcat de cele discutate și mai ales stabilite în stenogramele prezentate sau în alte tipuri de documente. Și cu acestea, să spunem că a fost și un alt obiectiv al acestor pagini, și anume acela de găsi modul în care s-a ajuns la unele decizii, pe care altfel le cunoșteam din literatura secundară sau din actele legislative, în timp ce altele au un caracter inedit. Cele prezentate sunt importante dar sunt doar câteva exemplificări din mulțimea de documente care așteapta să fie descoperite și mai ales analizate în viitor.

Referințe

AINS=Arhiva Institutului Național de Statistică, *Situația învățământului superior la începutul anului universitar/ Situația învățământului superior la sfârșitul anului universitar*, 1961/1962-1967/1968.

AMED=Arhiva Ministerului Educației, dosare nr. 330/1972, 13/1980, Ordinul Ministrului Educației și Învățământului nr. 518 din 21 iunie 1974.

SANIC-CCSC=Serviciul Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond *CC al PCR-Secția Cancelarie*, dosare 102/1966, 52/1968, 210/1968, 45/1969, 87/1969, 78/1971, 118/1971, 298/1973, 55/1974, 56/1975, 64/1977, 68/1977.

SANIC-CCSPA= Serviciul Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond *CC al PCR-Secția Propagandă și Agitație*, dosar 19/1973.

SANIC-CCSPCM= Serviciul Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond *CC al PCR-Secția Președinția Consiliului de Miniștri*, dosare 573/1952, 99/1966.

SMBAN-CPCUB=Serviciul Municipiului București al Arhivelor Naționale, fondul *Comitetul de Partid al Centrului Universitar București*, dosar 12/1976.

DCS nr. 147=Decretul Consiliului de Stat nr. 147 din 5 iunie 1974 privind nomenclatorul profilelor și specializărilor din învățământul superior, precum și instituțiile și facultățile din sistemul Ministerului Educației și Învățământului.

DCS nr. 209=Decretul Consiliului de Stat nr. 209 din 12 iulie 1977 pentru modificarea anexelor nr. 1 și 2 la DCS nr. 147.

Legea nr. 11 din 13 mai 1968 privind învățământul în Republica Socialistă România, în *Colecția de legi, decrete, hotărâri și alte acte normative*, 1968, p. 39-88.

Legea educației și învățământului nr. 28 din 26 decembrie 1978, în „Buletinul Oficial al Republicii Socialiste România”, nr. 113, 26 decembrie 1978, p. 1-20.

Forum, nr. 3/1982; nr. 3/1989.

*** (1954) *Învățământul superior din R.P.R.*, București.

- *** (1964) *100 de ani de la înființarea Institutului de Arte Plastice 'Nicolae Grigorescu' din București 1864-1964*, București.
- *** (1966) *Institutul de Artă Teatrală și Cinematografică 'Ion Luca Caragiale': monografie*, București.
- Arnăuțoiu, Ioana Voicu (2005) *Mihail Jora – viața neștiută*, <https://www.societateamuzicala.ro/societateaculturala/mihail-jora-viata-nessiuta> (accesat 10.04.2019).
- Bârsănescu, Șt.; Bârsănescu, Florela (1978) *Educația, învățământul, gândirea pedagogică din România. Dicționar cronologic*, București.
- Catrina, Constantin (1995) *Contribuții documentare privind învățământul muzical din Brașov*, Brașov.
- Călinoiu, Nicolae (1978) „Creativitate și valoare în învățământul muzical”, în *Muzica*, nr. 11, noiembrie 1987, p. 1.
- Cârnelci, Magda (2013) *Artele plastice în România 1945-1989. Cu o addenda 1990-2010*, Iași, 2013.
- Chiriacescu, Sergiu T. (1998) *Învățământul superior brașovean 1948-1998*, Brașov, p. 206-217.
- Constantin, Pompiliu-Nicolae; Maier, Valentin (2014) „Învățământul superior de educație fizică și sport în România (1948-1989)”, în *Danubius*, nr. 32, 2014, p. 345-368.
- Cosma, Octavian Lazăr (2004-2014) *Universitatea Națională de Muzică din București la 140 de ani*, București.
- Cozmei, Mihai (2010a) *Pagini din istoria învățământului artistic modern din Iași. La 150 de ani*, București.
- Cozmei, Mihail (2010b) *Existențe și împliniri: dicționar biobibliografic: domeniul muzică*, Iași.
- Demetrescu, Ruxandra; Beldiman, Ioana; Bedros, Vlad (2006) *UNARTE*, București.
- Dobre, Florica (2004) *Membrii C.C. al P.C.R. 1945-1989. Dicționar*, București.
- Drăghia, Dan; Lăcătușu, Dumitru; Popescu, Alina; Preda, Caterina; Stoenescu, Cristina (2016) *Uniunea Artiștilor Plastici din România în documente de arhivă*, București.
- Gheorghe, Luminița Carmen (2008) *O viață luminată de muzică: Ion Dumitrescu*, București.
- Iorgulescu, Adrian (?) *Scurt istoric al Uniunii*, <http://www.ucmr.org.ro/Istoric.html#1div1> (accesat la 10.04.2019).
- Lăcătușu, Dumitru (2017) „Evoluția relației dintre artiștii plastici și Securitate în perioada 1950-1990”, în Caterina Preda (ed.), *The State Artist in Romania and Eastern Europe, The Role of the Creative Unions*, București: Editura Universității din București, p. 91-128.
- Maier, Valentin (2014a) „Evolution of the Artistic Higher Education in Communist Romania in the Years 1948-1989”, în *International Review of Social Research*, 2014, nr. 4, p. 131-148.
- Maier, Valentin (2014b) „Evoluția instituțiilor muzicale de învățământ superior din timpul regimului comunist”, în *Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu»*, 2014, nr. LIII, p. 129-148.
- Maier, Valentin (2018) „Învățământul pedagogic artistic în comunism”, în *Euroregionalia*, nr. 5, p. 193-212.
- Murgescu, Bogdan, Cazan, Marius (2013) *Documente privind reglementările referitoare la admiterea în învățământul superior din România (1948-1968)*, București.
- Pașca, Eugenia Maria (2015) „Învățământul artistic ieșean în anul aniversar 2015”, în *Dezvoltarea economico-socială durabilă a euroregiunilor și a zonelor transfrontaliere*. Coordonatori: Marina Rădulescu, Teodor Păduraru, Marilena Doncean. Iași: 2015, p. 1-9.
- Pavelescu, Alina; Dumitru, Laura (2007) *P.C.R. și intelectualii în primii ani ai regimului Ceaușescu (1965-1972)*, București.
- Pintilie, Ileana (2006) *Timișoara între tradiție și modernitate. Pedagogia artistică în secolul al XX-lea*, Timișoara.

- Popescu, Crinuța (2014) *Mari muzicieni români. Fundamentarea teoretică și originalitatea la: Ion Dumitrescu, Gheorghe Dumitrescu, Victor Giuleanu*, București.
- Popescu, Dumitru (2006) *Cronos autodevorându-se... Panorama răsturnată a mirajului politic. Memorii, II*, București.
- Rusu, Anca Maria (2011) „Dramatica evoluție a școlii ieșene de teatru (1836-1951)”, în *Colocvii teatrale*, nr. 12, p. 7-33.
- Sandu-Dediu, Valentina (2018) *Istorie și ideologie muzicală: 1944-2000*, https://coolsound.ro/wp-content/uploads/2018/11/Valentina-Sandu-Dediu_Muzica-romaneasca_1944-2000_romana.pdf (accesat la 10.04.2019).
- Secară, Constantin (?) *Uniunea Compozitorilor și Muzicologilor din România-istoric și devenire*, <http://www.ucmr.org.ro/Istoric.html#ldiv2> (accesat la 10.04.2019).
- Tismăneanu, Vladimir (2011) *Cine a fost Dumitru Popescu-Dumnezeu? Marele pontif al religiei politice ceausiste*, <http://www.contributors.ro/cultura/cine-a-fost-popescu-dumnezeu-marele-pontif-al-religiei-politice-ceausiste/> (accesat 10.04.2019).
- Tuchilă, Costin; Roth, Pușa (2006) *Un clasic modern: Ion Dumitrescu*, București.
- Tuchilă, Costin (2013) *Simpozion omagial „Centenar Ion Dumitrescu (1913-1996)”*, <http://libersaspun.3netmedia.ro/tag/ion-dumitrescu-compozitori-romani/> (accesat la 10.04.2019)
- Vasile, Cristian (2014) *Viața intelectuală și artistică în primul deceniu al regimului Ceaușescu: 1965-1974*, București.

IV. DIDACTICĂ ȘI MANAGEMENT EDUCAȚIONAL ÎN PREDAREA ȘI ÎNVĂȚAREA ISTORIEI. ANALIZE ȘI OPINII

FOLOSIREA LA CLASĂ A IZVOARELOR ISTORICE. STUDIU DE CAZ: HOTĂRÂREA ADUNĂRII SAȘILOR ȚINUTĂ ÎN 8 IANUARIE 1919 LA MEDIAȘ

Vasile CIOBANU*
Gabiela GRUBER**

THE USE OF HISTORICAL SOURCES IN CLASS. CASE STUDY: THE RESOLUTION OF THE SAXON ASSEMBLY HELD ON JANUARY 8th 1919 IN MEDIAȘ (Abstract)

The Union of Transylvania with Romania on December 1st, 1918 was also approved by the Germans in this province, who were known as Transylvanian Saxons. On January 8th, 1919 an assembly of the Central Saxon Committee and of the National German-Saxon Council was held in Mediaș in order to discuss the Saxons' attitude towards the Union. The 138 representatives passed a declaration in which they acknowledged the right to self-determination of Romanians, the most numerous ethnicity in Transylvania, and adhered to their resolution of uniting this province with Romania. The declaration explains the reasons of their attitude. Moreover, the assembly urged the other German citizens of Romania to follow the Saxons' example and to accede to the union of the provinces they were living in with Romania. The Mediaș declaration marked the beginning of a new era. The resolution had an ample echo in the Saxon and Romanian public opinion. The historian Nicoale Iorga wrote on January 16th, 1919 that the proclamation adopted in Mediaș was a document written with great wisdom, at the right moment for Saxons, as well as for Romanians.

At the end are some methodical recommendations for using the Mediaș declaration in class.

Keywords: *political history, documents, national minorities, the union of Transylvania with Romania, didactic recommendations.*

---

* Cercetător științific 1, Institutul de cercetări socio-umane, Sibiu.

** Conf. univ. dr. Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu.

„Studii și articole de istorie”, vol. LXXXVI, 2019, pp. 251-273.

În procesul de întregire a statului național român din 1918-1919, un loc aparte îl ocupă atitudinea adoptată de elitele conducătoare ale celorlalte etnii din teritoriile unite în acești ani cu România. Dintre acestea, germanii au fost printre primii care s-au pronunțat față de unirea provinciilor în care trăiau cu România.

Fenomenul este cunoscut și pe lângă istoriile generale ale grupurilor de germani din România, în care este menționat¹, în ultimul timp au apărut o serie de lucrări asupra acestui subiect², dar pot să mai apară noi informații și interpretări. În cele ce urmează ne oprim asupra hotărârii adoptate de adunarea săsească de la Medias, din 8 ianuarie 1919, de la care se împlinesc în acest an o sută de ani, pentru a-i clarifica geneza, conținutul, semnificația istorică și ecoul pe care l-a avut în opinia publică a vremii.

Figura nr. 1: Pergamentul cu textul declarației de la Medias predat regelui Ferdinand la 30 ianuarie 1919 de o delegație a conducerii sașilor

Die am 8. Januar 1919 in Mediasch abgehaltene Nationalversammlung der Siebenbürger Sachsen hat einstimmig folgenden Beschluss gefasst: Die Weltereignisse haben für das Gebiet, auf dem das Volk der Siebenbürger Sachsen vor fast 800 Jahren seine Heimat begründet hat, neue Tatsachen geschaffen. König Ferdinand von Rumänien hat in seinem Dekrete vom 27. Dez. 1918 die Herrschaft über dieses Gebiet ausgesprochen und angetreten. Der zahlreichste Volksstamm Siebenbürgens und der angrenzenden Teile Ungarns aber hat in seiner Karlsburger Nationalversammlung den Anschluss an Rumänien erklärt. Durch die Vereinigung Siebenbürgens und der von Rumänen bewohnten Teile Ungarns mit Rumänien wird ein Gesamtgebiet geschaffen, dessen Zusammenghörigkeit in den ethnographischen Verhältnissen begründet ist. Angesichts dieser Tatsachen und in der Ueberzeugung, dass sich hier ein weltgeschichtlicher Vorgang vollzieht, spricht das sächsische Volk in Siebenbürgen, indem es sich auf den Boden des Selbstbestimmungsrechtes der Völker stellt, seinen Anschluss an das Königreich Rumänien aus und entbietet dem rumänischen Volke seine brüderlichen Grüsse und herzlichsten Glückwünsche zur Erfüllung seiner nationalen Ideale. Das sächsische Volk Siebenbürgens trägt damit nicht nur der weltgeschichtlichen Entwicklung Rechnung, sondern auch dem innern Rechte der rumänischen Völker auf Vereinigung und Staatenbildung und spricht die zuversichtliche Erwartung aus, dass sich das rumänische Volk und der rumänische Staat, dem das sächsische Volk seine altererbte Tüchtigkeit zur Verfügung stellt, sich ihm gegenüber immer durch vornehme und gerechte Gerinnung leiten lassen wird. Das sächsische Volk, das Jahrhunderte hindurch eine verfassungsmässige Selbstverwaltung besass, die ihm entgegen feierlicher und gesetzlicher Zusicherung widerrechtlich

¹ Gündisch, 1998; Hausleitner 2014; Economu, 2011; Schroeder, 2012; Hrenciuc, 2013; Trașcă, Anghel, 2018.

² Gräf, Stanciu, 1918; Ciobanu, 2013: 208-209; Suveică, 2017.

entzogen wurde, erwartet ferner, dass es ihm niemals unmöglich gemacht werde, sich als eine ihrer Völkern bewusste nationale und politische Einheit in aller Zukunft zu behaupten und zu entwickeln in der Voraussetzung, dass der neue Staat ihm alles gerne bieten und geben wird, was es als seine Lebensbedingungen ansieht. Eine Gewähr hiefür sieht es in den Karlsburger Beschlüssen der rumänischen Nationalversammlung, in denen ausgesprochen ist, dass jedes Volk sich in seiner Sprache und durch seine Söhne leiten, unterrichten, verwalten und rechtsprechen und in Gesetzgebung und Regierung die entsprechende Vertretung erhalten soll, die für Kirche und Schule Autonomie gewährleisten und überhaupt eine gerechte und wohlwollende Berücksichtigung aller freiheitlichen, nationalen, politischen, wirtschaftlichen und kulturellen Rechte der Völker und damit auch unseres Volkes verbürgen. Das sächsische Volk stimmt ferner dem Beschlusse der Karlsburger Nationalversammlung zu, wonach auf dem Friedenskongress die Gerechtigkeit und die Freiheit für die grossen und die kleinen Nationen gleichmässig gesichert werden sollen, und sieht darin eine dauernde Bürgschaft für den Frieden der Völker. Es hofft und wünscht, dass auch die übrigen deutschen Volksgenossen im neuen Staate sich seinem Vorgehen anschliessen werden und spricht die Erwartung aus, dass die Rechte, die ihm gebühren, auch den übrigen Deutschen zuerkannt werden und dass die völkische und politische Zusammengehörigkeit aller Deutschen in dem neuen Staate anerkannt wird. Im vollen Bewusstsein der Bedeutung seines Entschlusses betrachtet sich das sächsische Volk von heute an als ein Glied des rumänischen Reiches, seine Söhne und Töchter als Bürger dieses Staates. Es bittet Gott, dass er den verantwortungsvollen Schritt, den es zu tun sich verpflichtet fühlte, zum Guten lenke und mit seinem Segen beglei-

W. Klaus Otto Lotz
Sekretär

D. Schuller
Präsident

Notă: Facsimilul reprodus este preluat din volumul editat de Bogdan Bucur, *Cartea de aur a Centenarului Marii Uniri*, București, RAO, 2017, pp. 363-364.

Mulțumim domnului Bogdan Bucur pentru permisiunea de a reproduce facsimilul documentului pe care l-a aflat în Fondul Casa Regală de la Arhivele Naționale ale României,
Serviciul Arhivele Naționale Istorice Centrale București.

Figura nr. 2: Mediascher Zeitung, anul 27, nr. 4, 11 ianuarie 1919. Variantele publicate în presă și pe foi volante, imediat după 8 ianuarie 1919, ca și cele din volumele de documente: *Minoritățile naționale din România 1918–1925. Documente*. Coordonatori: Ioan Scurtu, Liviu Boar. București, Arhivele Statului din România, 1995, p. 128, *Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională. 1918. Documente interne și externe*. Coordonatori: Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Mircea Mușat, vol. III, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, pp. 122-123 (o variantă în limba franceză, transmisă de Consiliul Dirigent guvernului de la București, în 9 ianuarie 1919) nu au formulele de început și de încheiere din textul scris pe pergament.

Mediascher Zeitung

für sächsisch-deutsche Volkspolitik.

Erscheint Mittwoch und Sonnabend

<p>Bezugspreise: Für Werbende: bei Abnahme des Blattes jährlich 20 K (monatlich K 2.00). Bei Bestellung im Post- und Fernverkehr im Juliand jährlich 24 K (monatlich 2 K). Fernlieferung im Ausland jährlich 42 K (monatlich K 3.50). Einzelpostnummer 20 Pf.</p>	<p>Verantwortlicher Schriftleiter: Erich Kallmann Leipzig. Text und Verlag: Dr. E. Kallmann, Leipzig. Schulung und Verwaltung: Witold, Buchholz Str. 2. Herausg. 22. Das Verlagsgebäude: 20508.</p>	<p>Anzeigenpreis: Eine Zeile der ersten Schrift über die ganze Breite des Blattes K 2.40; über zwei Zeilen K 1.80; über ein Drittel-Zeile 20 Pf. Bei Wiederholungen über längere Zeilen nach Abrede. Zusätze im schmalen Teil des Blattes pro Zeile K 1.00.</p>
<p>Nr. 4.</p>	<p>Sonnabend, 11. Januar 1919.</p>	<p>27. Jahrgang.</p>

An unser Volk!

Der erweiterte sächsische Reichsausschuss vereint mit dem deutsch-sächsischen Nationalrat für Eisenbürgen als die deutsche Vertretung des sachsenbürgisch-sächsischen Volkes hat am 8. Januar 1919 in Weibitz einmütig folgende Entschliessung gefasst:

Die Weltgeschichte haben für das Gebiet, auf dem das Volk der Eisenbürger wohnt vor fast 800 Jahren seine Heimat begründet hat, neue Katastrophen geschaffen. König Ferdinand von Rumänien hat in seinen Dekreten vom 27. Dezember 1918 die Herrschaft über dieses Gebiet ausgerufen und angeordnet. Der sächsische Reichsausschuss und der angrenzende Teil Ungarns aber hat in seiner Reichsbürger Nationalversammlung den Anspruch an Rumänien erklärt. Durch die Vereinigung Eisenbürgens und der von Rumänien besetzten Teile Ungarns mit Rumänien wird ein Gesamtgebiet geschaffen, dessen Souveränitätsfähigkeit in den ethnographischen Verhältnissen begründet ist.

King-fürst dieser Katastrophen und in der Überzeugung, daß sich hier ein weltgeschichtlicher Vorgang vollzieht, spricht das sächsische Volk in Eisenbürgen, indem es sich auf den Boden des Selbstbestimmungsrechtes der Völker stellt, seinen Anspruch an das sächsische Rumänien aus und erklärt dem rumänischen Volk seine brüderliche Hilfe und herzlichsten Glückwünsche zur Erfüllung seiner nationalen Ideale.

Das sächsische Volk Eisenbürgens trägt damit nicht nur der weltgeschichtlichen Entscheidung Rechnung, sondern auch dem inneren Rechte des rumänischen Volkes auf Vereinigung und Staatsbildung und spricht die gerechtfertigte Erwartung aus, daß sich das rumänische Volk und der rumänische Staat, dem das sächsische Volk seine altrechtliche Fähigkeit zur Verfügung stellt, sich ihm gegenüber immer durch Besonnenheit und gerechte Behandlung leiten lassen wird. Das sächsische Volk, das Jahrtausende hindurch eine verfassungsmäßige Selbstverwaltung besitzt, die ihm entgegen freierlicher und gerechtfertigter Zustimmung unerschrocken entgegen wehrte, erwartet ferner, daß es ihm niemals unzulässig gemacht werde, sich als eine überflüssige Belastung nationaler und politischer Einheit in aller Zukunft zu behaupten und zu erhalten in der Voraussetzung, daß der neue Staat ihm alles gerne bieten und geben wird, was es als seine Lebensbedingungen anfordert.

Eine Gewähr hierfür sieht es in den Reichsbürger Beschlüssen der rumänischen Nationalversammlung in deren entgegenstehen ist, daß jeder Volk sich in seiner Sprache und durch seine eigene Leiter, unterrichten, ernennen und wählen und in Gesetzgebung und Regierung die entsprechende Vertretung erhalten soll, die für Kirche und Schule, für Wissenschaft, Kunst und Kultur eine gerechte und maßvolle Berücksichtigung aller freiwirtschaftlichen, nationalen, politischen, wirtschaftlichen und kulturellen Rechte der Völker und damit auch unsern Volkes verleiht.

Das sächsische Volk nimmt ferner den Beschlüssen der Reichsbürger Nationalversammlung zu, darauf auf dem Freizustand die Herrschaft und die Freiheit für die großen und die kleinen Nationen gleichmäßig gefördert werden sollen, und sieht darin eine dauernde Gewähr für den Frieden der Völker.

Es heißt und wünscht, daß auch die übrigen brüderlichen Volksgenossen im neuen Staat sich seinen Wünschen anschließen werden und spricht die Erwartung aus, daß die Rechte, die ihm gebühren, auch den übrigen Deutschen zufließen werden und daß die sächsische und politische Souveränitätsfähigkeit aller Deutschen in dem neuen Staat anerkannt wird.

Im besten Bewußtsein der Bedeutung seines Aufschlusses betrachtet sich das sächsische Volk von heute an als ein Glied des rumänischen Reiches, seine eigene und Richter als Bürger dieses Staates. Es bittet Gott, daß er den deutschen Volksgenossen die gleiche, den es zu tun sich verpflichtet sieht, zum Guten leitet und mit seinem Segen beglücke.

Weibitz, 8. Januar 1919.

Die sächsische Nationalversammlung.

Sursa foto: Vasile Ciobanu.

Declarația Adunării Naționale Săsești de la Mediaș, din 8 ianuarie 1918, prin care sașii își exprimă adeziunea la unirea Transilvaniei cu România de la 1 decembrie 1918³

„Adunarea Națională a sașilor transilvăneni ținută la 8 ianuarie 1919, la Mediaș, a adoptat în unanimitate următoarea hotărâre:

Evenimentele mondiale au creat o situație nouă pentru ținutul în care poporul sașilor transilvăneni și-a întemeiat patria sa acum 800 de ani. Regele Ferdinand al României, prin decretul său din 27 decembrie 1918, a proclamat și a stabilit autoritatea sa asupra acestui teritoriu. Poporul cel mai numeros din Transilvania și din teritoriile învecinate din Ungaria, în cadrul Adunării Naționale de la Alba Iulia, a declarat adeziunea la România. Prin unirea Transilvaniei și a teritoriilor ungurești locuite de români cu România s-a creat un teritoriu unitar, a cărui apartenență laolaltă este întemeiată pe realitățile etnografice.

În baza acestor fapte și cu convingerea că aici are loc un eveniment istoric de importanță mondială, și în temeiul dreptului popoarelor la autodeterminare, poporul săsesc din Transilvania proclamă unirea sa la Regatul României și transmite poporului român salutările sale frățești și sincere felicitări pentru împlinirea idealurilor sale naționale.

Poporul săsesc din Transilvania ține astfel seamă nu doar de evoluția istorică mondială, ci și de drepturile esențiale ale poporului român la unire și la constituirea statului, și își exprimă încrezător speranța că poporul român și statul român, cărora poporul săsesc le pune la dispoziție hărnicia sa moștenită din vechime, vor avea întotdeauna față de el o atitudine de echitate și nobilă. Poporul săsesc, care a avut de-a lungul secolelor o autoadministrație constituțională, ce i-a fost luată în ciuda tuturor asigurărilor formale sau legale, așteaptă ca în viitor să nu fie împiedicat să-și afirme și să-și dezvolte conștiința unității sale naționale și politice, presupunând că noul stat îi va oferi și îi va da cu plăcere tot ce consideră că reprezintă condițiile sale de viață.

O garanție pentru aceasta se află în Rezoluțiile Adunării Naționale Românești de la Alba-Iulia, în care se afirmă că fiecare popor să se conducă, să învețe, să se administreze și să fie judecat în limba sa și prin fiii săi, iar în legislativ și în guvern să primească o reprezentare corespunzătoare, care să garanteze autonomia bisericii și a școlii și care să țină seama în mod drept și binevoitor de toate libertățile, de toate drepturile naționale, politice, economice și culturale ale poporului și să le garanteze astfel și poporului nostru.

Poporul săsesc a fost de acord cu Rezoluțiile Adunării Naționale de la Alba-Iulia, în timp ce Congresul de Pace va trebui să asigure în mod egal dreptatea și libertatea atât pentru națiunile mari, cât și pentru cele mici, considerându-le o garanție de durată pentru pacea popoarelor.

[Poporul săsesc] Speră și dorește ca și ceilalți conaționali germani din noul stat să se alăture exemplului său și își exprimă așteptarea că drepturile ce i se cuvin vor fi

---

³ Traducerea de față a utilizat variantele anterioare publicate în volumele de documente, cu câteva schimbări. Mulțumim domnului profesor universitar dr. Bogdan Murgescu pentru sugestiile și propunerile de perfecționare a textului traducerii. Gratiudinea noastră se îndreaptă și spre evaluatorii revistei care ne-au ajutat prin sugestiile și observațiile pertinente la îmbunătățirea textului întregului articol.

recunoscute și celorlalți germani, iar apartenența comună etnică și politică a tuturor germanilor din noul stat va fi recunoscută.

Deplin conștient de importanța hotărârii sale, poporul sășesc se consideră de astăzi membru al Regatului Român, iar pe fiii și fiicele sale ca cetățeni ai acestui stat. El roagă pe Dumnezeu să ducă spre bine și să însoțească cu binecuvântarea sa pasul plin de răspundere, pe care s-a simțit dator să-l facă”.

Dr. Hans Otto Roth

Secretar

D. A. Schullerus

Președinte

Urmărind cronologic luările de poziție ale grupurilor de germani care trăiau împreună cu românii, constatăm că primii care s-au pronunțat au fost germanii din Basarabia, 79.000 în 1918, adică 3,00% din totalul populației provinciei⁴. Reprezentanții lor în Sfatul Țării, Philipp Almendinger și Robert von Lesch, s-au abținut de la vot în 27 martie/9 aprilie 1918, pe motiv că nu aveau mandat să se pronunțe în problema apartenenței statale a Basarabiei, ci veniseră pentru a discuta reformele care trebuiau întreprinse în Republica Democratică Moldovenească. Doar un congres al germanilor din Basarabia, colonizați îndeosebi în sudul provinciei, ar fi putut decide cărui stat să aparțină acest teritoriu⁵. O asemenea reuniune a avut loc în 7 martie 1919, la Tarutino, și s-a încheiat cu o hotărâre prin care „congresul coloniștilor germani din Basarabia declară unirea cu Regatul României și este de convingerea fermă, că coloniștii germani din Basarabia vor trăi în pace și unire cu poporul român, uniți sub același sceptor”⁶.

Între timp însă, o adunare a conducătorilor germanilor din Bucovina (68.075, adică 8,4% din total)⁷ a decis, în 26 noiembrie 1918, în urma unor discuții cu reprezentanții românilor bucovineni, să subscrie la unirea provinciei stăpânită de austrieci din 1774, cu Regatul României. Totodată, a fost aleasă o delegație din 7 persoane care a participat la Congresul General al Bucovinei din 28 noiembrie 1918, convocat de Consiliul Național Român în sala sinodală a Mitropoliei din Cernăuți. Congresul a decis unirea necondiționată a Bucovinei cu România. Din partea delegației germanilor, Alois Lebouton a citit în limba germană o declarație prin care germanii bucovineni aveau la unirea provinciei cu România, și își exprimau speranța că Transilvania și Banatul vor urma aceeași cale. Totodată, ei își arătau încrederea în declarațiile conducătorilor românilor bucovineni că în noua lor patrie se vor bucura de toate drepturile, la fel ca românii⁸.

La 9 decembrie 1918, o adunare formată din 500 de persoane reprezentând pe cei 5000 de sași care trăiau în București, a scris la unirea Transilvaniei cu România și a decis să-i sfătuiască pe conașionalii lor din patrie să le urmeze exemplul⁹. În Transilvania, recensământul de la 1910 înregistrase 234.901 germani, repre-

⁴ Enciu, 1995: 800-801.

⁵ Ciobanu, 2013: 208-209; Bobeică: 146, 157.

⁶ Ciobanu, 2013: 266; *Deutsche Politische Hefte aus Großrumänien*, III, 1923, nr. 3: 14.

⁷ Dicționarul, 1922, p. IV.

⁸ Ciobanu, 2013: 194-196.

⁹ Ciobanu, 2013: 60-63; Țigău, 2018: 114-116.

zentând 8,4% din populație¹⁰. Dintre aceștia, 37.533 au fost mobilizați în armata austro-ungară și au luptat pe diferite fronturi ale Marelui Război. Drept urmare, aproape 10.000 au murit în lupte sau au fost dați dispăruți ori au fost luați prizonieri¹¹. În toamna anului 1918, în contextul înfrângerilor suferite și al frământărilor interne, Imperiul Austro-Ungar s-a destrămat. În Transilvania s-au înființat consilii și gărzii naționale românești, maghiare, săsești cu scopul de a asigura liniștea și ordinea publică și trecerea la un nou regim politic¹². La 1 decembrie 1918, românii transilvăneni în Adunarea Națională de la Alba Iulia au hotărât unirea Transilvaniei cu România și au desemnat un Consiliu Dirigent. Încă înainte de această dată și mai ales în luna decembrie 1918, Consiliul Național German-Săsesc (Deutsch-Sächsische Nationalrat) a purtat discuții cu reprezentanții românilor pentru aderarea sașilor la hotărârile de la Alba Iulia. La 30 decembrie 1918, un comitet restrâns al Consiliului Național German-Săsesc (CNGS) – președinte Adolf Schullerus, parohul Sibiului și secretar Hans Otto Roth, tânăr jurist – a hotărât să recunoască unirea Transilvaniei cu România. Hotărârea a fost comunicată președintelui Consiliului Dirigent, Iuliu Maniu, la 1 ianuarie 1919, împreună cu un memoriu în care erau exprimate o serie de deziderate ale sașilor cu privire la respectarea identității lor naționale și a drepturilor pe care le avuseseră până atunci.¹³ A doua zi, o delegație săsească, în frunte cu episcopul Teutsch, a fost primită de generalul Berthelot, sosit la Sibiu. Adolf Schullerus, președintele CNGS, i-a declarat generalului că sașii erau originari din regiunea Moselei, unde se întâlneau germani și francezi. Totodată, el saluta libertatea de care se vor bucura sașii după apăsarea comună la care au fost supuși românii și sașii. Ziarul lui Valeriu Braniște, *Drapelul* din Lugoj, scria despre declarațiile amintite:

„Ne bucurăm că are încredere dimpreună cu noi în libertatea ce o va aduce pentru toți, deci și pentru sași, regimul României Mari. La tot cazul, este laudabil că concetățenii sași, prudenți și circumspecți cum îi cunoaște istoria, au înțeles pe deplin glasul vremii și se consideră cu satisfacțiune cetățeni liberi ai României Mari, ținând departe de sine agitațiile acelora, cari voiesc să exploateze pe blânzii și harnicii sași contra închegării naționale a tuturor românilor”¹⁴.

În 2 ianuarie 1919 a fost convocată o reuniune lărgită a Comitetului Central Săsesc și a CNGS, pentru 8 ianuarie 1919. Ambele foruri de conducere erau alcătuite din reprezentanți aleși ai sașilor. Adunarea trebuia să discute și să confirme decizia adoptată de conducerea CNGS. O asemenea întrunire fusese solicitată de diferite cercuri din rândurile sașilor și fusese hotărâtă în ședința CNGS din 14-16 decembrie 1918. Mediașul a fost ales datorită poziției sale centrale în Transilvania. În dimineața zilei de 8 ianuarie 1918 s-au prezentat în aula gimnaziului evanghelic săsesc (astăzi Liceul „Stephan Ludwig Roth”) din centrul orașului, 138 de reprezentanți sași. Președintele comitetului cercual săsesc Mediaș, Michael Ambrosi sen.¹⁵, scria în gazeta locală *Mediascher Zeitung*, din ziua anterioară adunării, că urma să fie adoptată cea

¹⁰ Bolovan, 2015: 25.

¹¹ Teutsch, 1926: 220-221.

¹² Roth, 1993: 21-46; Ciobanu, 2013, 17-52.

¹³ Roth, 1993: 52-55; Ciobanu, 2013: 52-60, 63-68.

¹⁴ *Drapelul*, XIX, 1919, nr. 1/14 ianuarie: 3.

¹⁵ Vezi Balling, 1993: 610.

mai dificilă hotărâre din istoria sașilor, după colonizarea lor în Transilvania. El a recunoscut dreptul la autodeterminare al popoarelor și aprecia că soarta sașilor se împletea tot mai strâns cu aceea a românilor.

Sedința Comitetului Central Săsesc a început cu întârziere, numai după ce s-a obținut aprobarea președintelui Consiliului Dirigent, Iuliu Maniu, ca reprezentantul cenzurii militare, care trebuia să fie prezent potrivit stării de asediu, să nu participe la adunare. Sașii doreau astfel să-și asume cu demnitate decizia pe care urmau s-o adopte și să înlăture suspiciunea oricărei influențe externe. Pe de altă parte, probabil se așteptau la discuții aprinse și voiau ca fiecare să-și poată afirma punctul de vedere fără nicio teamă. Dealtfel, celor prezenți li s-a cerut să nu comunice în afară nimic din cele discutate, iar reprezentanții presei au fost solicitați să nu publice nimic fără aprobarea biroului adunării. Așa se explică faptul că în presă nu au apărut niciodată relatări despre desfășurarea acestei adunări. Reconstituirea discuțiilor purtate o datorăm procesului verbal stenografiat de Fritz Klein, al doilea secretar al CNGS, care a fost descifrat și publicat abia în anul 2003, de redacția revistei *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*¹⁶. După salutul sașilor medieșeni, gazdele reuniunii, președintele Comitetului Central și al CNGS, Adolf Schullerus¹⁷, le-a mulțumit și a subliniat importanța adunării care trebuia să hotărască drumul poporului săsesc pentru viitor. A urmat la cuvânt Rudolf Brandsch, fost deputat în parlamentul maghiar, care a precizat că legăturile sașilor cu Ungaria s-au desfăcut. Adunarea națională, cum a numit el reuniunea căreia îi vorbea, trebuia să găsească o nouă bază de drept pentru poporul săsesc și să hotărască unirea cu România. Brandsch mai adăuga că promisiunile noului guvern maghiar condus de Károlyi Mihály de a acorda autonomie tuturor germanilor din Ungaria veneau prea târziu și el nu vedea nicio forță care să le aplice. El a prezentat apoi situația Transilvaniei din acel moment: la 1 decembrie 1918 Adunarea Națională a românilor hotărâse unirea cu România; guvernul român acceptase rezoluția de unire; în 27 decembrie regele Ferdinand a dat un decret prin care prelua stăpânirea asupra acestui teritoriu¹⁸; un guvern provizoriu și-a început activitatea în 2 decembrie 1918; trupe românești au ocupat deja o mare parte a Transilvaniei. În acest context, sașii, afirma fostul deputat, nu aveau decât alternativa acceptării unirii. El răspundea eventualelor obiecții că realitățile prezentate nu puteau fi schimbate nici de Conferința de Pace, deoarece marile puteri învingătoare susțineau dezideratele statului român, nici prin război, deoarece în Ungaria nu existau forțele militare necesare. Pentru sași, conchidea el, nu exista altă cale decât să aprobe unirea Transilvaniei cu România și demonstra că baza de drept a asigurării existenței lor și a identității proprii se afla în prevederile referitoare la minoritățile naționale din rezoluția de la Alba Iulia, pe care le-a citit. Brandsch denumea Hotărârile de la Alba Iulia *Magna Charta* a libertății sașilor. Celor care cereau garanții

¹⁶ Mitschrift' (2003): 195-201; despre personalitatea lui F. Klein vezi Ciobanu (2016): 214-225.

¹⁷ Pentru A. Schullerus vezi Göllner, 1986 și *Schriftsteller-Lexikon*, 2012: 368-390.

¹⁸ În realitate, decretul-lege a fost publicat în *Monitorul Oficial*. Partea I, nr. 212, 13/26 decembrie 1918, p. 3749, dar a apărut în presă în 27 decembrie, dată care a fost reținută de conducătorii sași și este menționată inclusiv în textul proclamației adoptată la finalul adunării săsești. Art. 1 al legii prevedea: „Ținuturile cuprinse în hotărârea Adunării Naționale din Alba Iulia de la 18 noiembrie/1 decembrie 1918 sunt și rămân de-a pururea unite cu Regatul României”.

pentru asigurarea acestor drepturi, le reamintea că „tot ceea ce fac oamenii va putea fi schimbat de oameni”. O garanție, credea deputatul sas, se afla în voința sașilor de a-și afirma și apăra drepturile lor. El credea totuși că puteau fi socotite garanții: asumarea în fața lumii a drepturilor minorităților din statul român, preluarea Transilvaniei sub sceptrul regelui Ferdinand, reglementarea internațională, la Conferința de Pace, a apărării drepturilor minorităților naționale. Dar avertiza că această ocrotire din afara granițelor nu trebuia supraapreciată. Nădejdea deputatului sibian era în asigurarea drepturilor minorităților prin înscrierea acestor drepturi în legi. Brandsch arăta însă că pentru aceasta era nevoie de aprobarea unirii cât mai curând, pentru ca adeziunea sașilor să fie bine primită și să poată fi începute tratativele, mai ales că urmau alegeri pentru adunarea constituantă a țării, în vederea căroră se pregătea o nouă lege electorală și Brandsch dorea ca reprezentanții sașilor să participe la dezbaterile legii. Pentru guvernul român, aderarea sașilor la unire era importantă, întrucât se sconta pe contribuția lor în influențarea șvabilor să susțină unirea Banatului întreg cu România. Statul român, afirma Brandsch, îi putea considera adversari pe sași, în lipsa unei declarații oficiale privind atitudinea lor. Pentru sași era importantă recunoașterea unirii, întrucât astfel funcționarii lor puteau să-și păstreze posturile, tinerii puteau intra în jandarmerie, iar ofițerii puteau fi preluați în armata română. Deci, pentru sași, aderarea la unire era o necesitate, conchidea liderul sas. El nu uita să menționeze că în noul stat se va da o luptă politică aspră pentru afirmarea și păstrarea drepturilor sașilor, a identității lor, dar adăuga că ei nu vor fi singuri, ci împreună cu șvabii bănățeni, cu germanii din Vechiul Regat, cu cei din Bucovina și Basarabia, alcătuind un bloc de un milion de locuitori care își vor putea impune cererile față de guvernele de la București și vor putea constitui o punte a României spre Germania. Brandsch a citit în finalul pledoariei sale pentru aderarea sașilor la unirea Transilvaniei cu România o rezoluție redactată de fostul deputat Rudolf Schuller și adoptată de comitetul de cinci al CNGS: A. Schullerus, R. Brandsch, R. Schuller, H.O. Roth, A. Polony. Brandsch a supus dezbaterii adunării rezoluția prezentată¹⁹.

Primul vorbitor a fost Rudolf Schuller²⁰ care a susținut ideea adoptării declarației de aderare la unire cu exemple din istoria politică. El constata că Ungaria nu mai avea puterea de odinioară, că în Conferința de Pace vor decide învingătorii, care încheiaseră tratatul secret din 1916 cu România. Schuller citise și el textul tratatului și îl întrebase pe fostul lui coleg de studii, Iuliu Maniu, care i-a confirmat că statele învingătoare își vor respecta semnăturile. La fel i-a declarat și fostul lui coleg din gimnaziul săsesc de la Bistrița, Alexandru Vaida Voevod, membru al Consiliului Dirigent. În 7 ianuarie, mărturisirea Schuller, i-a arătat proiectul de rezoluție citit de Brandsch lui Vasile Goldiș, șeful Resortului Culte și Instrucțiune Publică din Consiliul Dirigent, care i-a confirmat răspunsurile anterioare. El conchidea că sașii trebuiau să acționeze fără întârziere și să-și clarifice atitudinea față de statul român, chiar în interesul viitorului lor. El recomanda adoptarea rezoluției prezentate, altfel s-ar

---

¹⁹ 'Mitschrift' (2003): 195-201. Despre R. Brandsch există două monografii publicate de Karl Kessler, 1954 și Eduard Eisenburger, 1983.

²⁰ Despre R. Schuller vezi *Schriftsteller-Lexikon*, 2012: 363-367.

comite o greșeală politică ireparabilă. Discursul a fost primit cu aplauze de adunare. R. Brandsch a revenit și a mai precizat că CNGS a aprobat și cere aderarea la unire²¹.

Avocatul medieșean Friedrich Ipsen²² a venit însă cu o contrapropunere: adunarea nu trebuie să se pronunțe pentru unirea cu România Mare. El propunea trei alternative: rămânerea sașilor în Ungaria, dacă va fi posibil, „o Elveție transilvăneană independentă”, după principiile lui Wilson sau unirea la România Mare, pe care o considera „cea mai rea” variantă. El combătea argumentele lui Brandsch pentru unirea cu România, arătând că Ungaria era încă puternică și nu țara i-a trădat pe cetățenii săi, ci noul guvern condus de Károlyi Mihály. El mai observa că Basarabia nu fusese promisă României în 1916, pentru că era stăpânită atunci de Rusia, stat membru al Antantei, ceea ce ar fi schimbat situația. După aprecierea lui Ipsen, în acel moment, Ungaria ar fi fost mai puternică decât România, grav afectată de război (de exemplu, ar mai fi avut doar 25 de locomotive în funcție). El nu avea nicio încredere în garanțiile din hotărârile de la Alba Iulia și considera că românii aveau nevoie de sași, dar nu voiau să facă niciun contraserviciu dacă aceștia ar fi acceptat unirea. Ipsen voia „cel puțin o Elveție transilvăneană”, pe care Brandsch o socotea foarte defavorabilă pentru sași. În concluzie, Ipsen aprecia drept o greșeală acceptarea unirii fără nicio condiție și garanție. În final, el a dat citire rezoluției pentru care pledase²³.

Medicul Karl Flechtenmacher, conducătorul sașilor brașoveni, a subliniat că înaintea prăbușirii Imperiului Austro-Ungar, cei prezenți se gândeau la victorie. Atunci șovinismul maghiar a crescut și acesta făcea ca despărțirea de statul maghiar să le fie mai ușoară sașilor. El voia ca sașii să aibă și în continuare autonomie pentru biserică și școală și să le fie asigurate celelalte drepturi. Flechtenmacher se pronunța pentru tratative cu statul român, în urma cărora să le fie satisfăcute aceste cereri. El constata însă că în Hotărârile de la Alba Iulia erau recunoscute, în linii mari, dezideratele sale și recunoașterea unirii de către sași lăsa deschise posibilitățile de continuare a tratativelor. Președintele Consiliului Național Săsesc din Brașov afirma că trebuiau asigurate condițiile de viață pentru sași în viitor, care să permită și continuarea conviețuirii cu românii. El își exprima consimțământul pentru rezoluția propusă de Brandsch, cu rezerva ca unirea să fie recunoscută după hotărârea definitivă a Conferinței de Pace²⁴.

După o scurtă pauză s-a cerut încheierea dezbaterilor, dar Friedrich Ipsen s-a opus și a urmat la cuvânt secretarul CNGS, Hans Otto Roth, care a analizat situația politică, domeniu în care avea experiența muncii de redactor la principalul cotidian săsesc, *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*. El a atras atenția asupra unei alte probleme grave, aceea socială și a arătat că soldații care abia așteptau să se întoarcă acasă, spre sfârșitul războiului au fost trimiși în Ucraina. H.O. Roth reamintea de influența bolșevismului din Rusia și aprecia că reînvierea ideii naționale în România, Cehoslovacia, Iugoslavia apăra acest spațiu de bolșevism. Roth susținea aderarea la unire, pentru că trebuiau înfăptuite mari reforme, între care și reforma agrară. Dacă

²¹ 'Mitschrift', 2003: 201-203.

²² Friedrich Ipsen era un fruntaș al comunității săsești din Mediaș, membru al conducerii Comitetului Cercual Mediaș, trimis în Comitetul Central Săsesc și în CNGS; Knall, 2018: 49, 52-53, 69.

²³ 'Mitschrift', 2003: 203-205.

²⁴ 'Mitschrift', 2003: 205-206.

nu acceptau unirea, sașii urmau să nu participe la legiferarea reformei și riscau s-o vadă aplicându-se împotriva lor. „Rezervorul forței” lor, considera Roth, era proprietatea asupra pământului. El aprecia că nu se putea vorbi de faptul că sașii ar trăda statul maghiar prin hotărârea lor de aderare la unirea Transilvaniei cu România, deoarece acest stat nu și-a îndeplinit îndatoririle față de cetățenii săi. În final, el s-a referit la consecințele aderării la unire, apreciind că în Transilvania era nevoie de o jandarmerie puternică, pentru apărarea ordinii, la care trebuiau să contribuie și sașii, solicitând secții sășești ale acestei forțe. De asemenea, secretarul CNGS s-a referit la noua misiune culturală, îmbucurătoare pentru ei, a sașilor, de a educa pe șvabi și pe reprezentanții germanilor din Bucovina și Basarabia. Dar cel mai important pentru ei era să-și apere „rezervorul de forță” și aceasta se putea realiza „numai prin unire”²⁵.

Următorul vorbitor a fost Friedrich Müller, directorul seminarului pentru învățătoare din Sighișoara. El fusese trimis în noiembrie 1918 să întărească echipa deputaților sași din Budapesta care ducea tratative privind statutul sașilor în viitor cu reprezentanții românilor și cu guvernul maghiar²⁶. Müller a declarat de la început că nu era de acord cu constatările lui Ipsen și cu cererea lui. El constata că SUA doreau o Românie puternică în răsăritul Europei și că o „Elveție transilvăneană” nu era posibilă. Din experiența sa, profesorul sighișorean afirma că în timpul tratativilor se putea promite orice, ca apoi promisiunea să nu fie respectată. Astfel, el considera că sub influența politicianilor de la București, sașilor nu li se va accepta autonomia națională. De aceea, ei trebuiau să fie mai puternici, să contribuie la dezvoltarea și la democratizarea țării. Românii vor avea nevoie de ei și la menținerea ordinii, își încheia intervenția Friedrich Müller²⁷.

La rândul său, Arthur Polony²⁸, redactor responsabil al gazetei brașovene *Kronstädter Zeitung* și membru al comitetului de cinci, a combătut afirmațiile lui Ipsen arătând că soarta Transilvaniei o hotărăsc faptele și a prezentat raportul de forțe: el aprecia că „Ungaria este la pământ”, că va veni o nouă revoluție, mai sângeroasă decât cea din toamna anului 1918 și că Germania nu va interveni, deoarece avea ea însăși dificultăți. Dar sașii trebuiau să fie mândri că erau germani și să recunosacă acest fapt. În acest moment, glasuri din sală au cerut ca și în rezoluție să se facă această precizare. Polony arăta că Ipsen greșea atunci când aprecia că în România va izbucni o revoluție. Nu existau socialiști și țărani de aici, afirma el, erau interesați de pământ, dar erau mulțumiți cu reforma agrară promisă. De aceea, sașii nu trebuiau să-și prelungească atitudinea de neutralitate, în așteptarea rezultatelor Conferinței de Pace. În ceea ce privește loialitatea față de Ungaria, Polony afirma că era doar un cuvânt agitatoric. Un popor trebuie să-și fie sieși loial, iar pentru că și sașii aveau dreptul la autodeterminare, ei să accepte unirea Transilvaniei cu România²⁹.

Și alți vorbitori l-au combătut pe Ipsen: Otto Fritz Jickeli³⁰, din Sibiu, le-a reproșat maghiarilor că au uitat să se sprijine pe sași, iar brașoveanul Wilhelm

²⁵ 'Mitschrift', 2003: 206-207. Despre H.O. Roth vezi recenta monografie a lui Thomas Frühmesser, 2013.

²⁶ Ciobanu, 2013: 49-52. Despre Friedrich Müller vezi monografia lui Ulrich Andreas Wien, 2002.

²⁷ 'Mitschrift', 2003: 207-208.

²⁸ Pentru A. Polony vezi Baling, 1991: 609.

²⁹ 'Mitschrift', 2003: 208-209.

³⁰ Pentru O.F. Jickeli, comerciant din Sibiu, afirmat mai târziu ca scriitor, vezi *Schriftsteller-Lexikon*, 2000: 378-382.

Traugott Copony³¹, fost deputat, a declarat că sașii trebuiau să accepte recrutările pentru jandarmerie și armată, deoarece nu erau suficiente gărzile locale pentru apărarea ordinii. Era nevoie de o jandarmerie modernă. El considera că revoluția nu era exclusă, deoarece știa că bolșevicii ruși trimiteau agitatori. În consecință, afirma că „singura posibilitate, speranță, era aderarea la statul român, căruia să-i dăm mijloacele să apere și casa și gospodăria noastră”³². La rândul său, profesorul Binder constata că trebuia acceptată unirea, dar propunea ca, dacă nu era posibilă autonomia, să se ceară o perioadă de trecere pentru administrație și alte domenii care nu erau atribuții directe ale statului ca: poșta, armata, finanțele³³.

După încheierea dezbaterii generale, președintele adunării, Adolf Schullerus, a completat discuțiile relevând că trebuia trecut de la evul mediu, cu privilegiile sale, de care s-au bucurat și sașii, la democrație, că se punea problema egalității cu românii. Întreaga desfășurare a evenimentelor, declara Schullerus, îi determina pe sași să se unească cu românii, cu care trăiau împreună în sate și orașe³⁴.

În încheierea dezbaterilor, s-a dat cuvântul lui R. Brandsch care a subliniat că sașii vor avea un reprezentant în guvern, că vor fi numiți prefecți dintre ei și a recomandat încă o dată votarea rezoluției pe care o propusese. Friedrich Ipsen a răspuns unora dintre antevorbitori în cuvântul său de încheiere. El era de acord cu recrutarea sașilor în armata română pentru înfrângerea eventualei revoluții, pe care o considera posibilă și în cazul alipirii la România, și cu afirmația că sașii trebuiau să se recunoască germani. Avocatul medieșean a combătut însă unirea cu România fără condiții, ca și renunțarea la cererea autonomiei, susținând că dreptul la autodeterminare trebuie să țină cont nu numai de număr, ci și de cultura și de capacitatea economică a unui popor.

Rezoluția sa a primit doar 4 voturi, toate celelalte aprobând rezoluția lui Brandsch. Au urmat alte discuții în comisii și apoi documentul a fost citit în plen. Aici s-au făcut și s-au votat noi propuneri de formulări. După a treia lectură, rezoluția propusă de R. Brandsch a fost adoptată în unanimitate³⁵.

La sfârșitul celor opt ore de dezbateri, președintele Schullerus a apreciat nivelul ridicat al discuțiilor și responsabilitatea uriașă a adunării pentru hotărârea adoptată, mai ales că, afirma el, nu se știa în acel moment cum o va primi majoritatea poporului sășesc. Schullerus înțelegea dificultatea țăranilor și meseriașilor de a înțelege necesitatea acestei rupeți neașteptate de trecut și a alipirii Transilvaniei la România, mai ales că în noua patrie românii erau concurenți economici pentru sași. Președintele CNGS chema presa, organizațiile naționale săsești la activitatea de lămurire a poporului pentru a înțelege factorii politici care au impus adoptarea unei asemenea hotărâri. Apelul viza și solidaritatea națională, menținerea și întărirea conștiinței de sine germane-săsești în momentele grele care urmau. El și-a încheiat discursul într-o atmosferă însuflețitoare: „Trăiască, să trăiască poporul german-sășesc și țara și patria România!”³⁶.

³¹ Pentru W.T. Copony vezi Balling, 1993: 650 și *Schriftsteller-Lexikon*, 1995: 378-379.

³² 'Mitschrift', 2003: 210.

³³ 'Mitschrift', 2003: 210.

³⁴ 'Mitschrift', 2003: 210-211.

³⁵ 'Mitschrift', 2003: 211-212; Ciobanu, 2013: 72.

³⁶ 'Mitschrift', 2003: 213-214.

Declarația, care este mai curând o proclamație, se adresa poporului sășesc căruia i se explica modul în care s-a ajuns la Unirea Transilvaniei cu România: evenimentele internaționale, dreptul la autodeterminare al românilor transilvăneni, majoritari în acest spațiu, ca și decretul regelui Ferdinand publicat în 26 decembrie 1918, prin care prelua stăpânirea asupra Transilvaniei, ca urmare a Hotărârii de la Alba Iulia. Unirea era apreciată drept un eveniment de importanță mondială. Pe aceste temeuri și uzând de dreptul la autodeterminare, „poporul sășesc din Transilvania își exprimă adevărată garanție în prevederile din Hotărârea de la Alba Iulia cu privire la drepturile minorităților naționale în noul stat român, dar și în hotărârile Conferinței de Pace de la Paris care „va trebui să asigure în mod egal dreptatea și libertatea, atât pentru națiunile mari, cât și pentru cele mici”. În final, se exprima încrederea că și celelalte grupuri de germani ajunse în România (cele din Bucovina, Basarabia, Banat) vor primi aceleași drepturi ca sașii, preconizate în Hotărârea de la Alba Iulia, punctul III, iar statul să le recunoască apartenența etnică și să le permită asocierea. Membrii adunării conchideau că sașii erau conștienți de însemnătatea acestei decizii și se socoteau deja cetățeni ai României³⁷.

Adunarea a mai hotărât ca documentul să fie adus la cunoștință și explicat tuturor sașilor, pentru a înțelege rațiunea politică a acestui pas care îi ducea sub alt sceptru decât acela al regilor Ungariei, care îi chemaseră în Transilvania, în secolul al XII-lea. Declarația a fost publicată în ziarele săsești și pe foi volante, a fost citită și dezbătută în adunări publice. Cu această ocazie s-a afirmat că în urma destrămării monarhiei austro-ungare, a recunoașterii dreptului la autodeterminare în lume, românii, care formau majoritatea populației Transilvaniei, au decis unirea acestui teritoriu cu România. Totodată, se informa asupra faptului că regele Ferdinand I al României a luat în stăpânire Transilvania, iar intrarea armatei române în provincie era legitimă. Această armată era și o pavază în fața extinderii bolșevismului³⁸.

Declarația de la Mediaș a fost predată Consiliului Dirigent în 10 ianuarie 1919. Cu acest prilej, Adolf Schullerus sublinia că hotărârea luată a fost „rodul unei mature chibzuirii și a convingerii ferme” în punerea în practică a hotărârilor de la Alba Iulia cu privire la drepturile minorităților naționale³⁹. În 29-30 ianuarie 1919, o delegație condusă de Adolf Schullerus, președintele CNGS, a predat declarația la București, regelui și guvernului României.⁴⁰ În discursul său rostit în fața regelui Ferdinand, Schullerus sublinia încă o dată: „Poporul sașilor transilvăneni s-a unit cu statul român pe baza decretului Majestății Voastre din 27 decembrie anul trecut și pe baza declarației de la Alba Iulia, de bună voie și plin de încredere”.⁴¹ Sașii puneau în serviciul noii lor patrii toate forțele lor și doreau să-și poată păstra nealterată identitatea.

³⁷ Vezi textul documentului în anexă.

³⁸ Roth, 1993: 60-61.

³⁹ *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*, anul 44, 1919, nr. 18 753, 11 ianuarie: 1.

⁴⁰ Ciobanu 2018: 98-100.

⁴¹ Scurtu, 1993: 151.

Întrucât se vehiculau idei greșite despre motivațiile deciziei luate la Mediaș, conducerea sașilor a respins printr-un comunicat oficial și prin ziare acuzația venită din presa maghiară că hotărârea de la Mediaș s-a luat sub presiunea armatei române prezentă deja în Transilvania. Comunicatul din 17 ianuarie 1919 preciza că:

„Adunarea Națională Săsească ce a luat hotărârea de la Mediaș era reprezentanța autorizată a poporului săsesc și era formată din oameni de încredere, aleși pe baze democratice [...] Nu este adevărat deci că hotărârea Adunării Naționale s-a luat sub presiunea militară sau a altei forțe. Este urmarea exclusivă a situației noi, survenită prin schimbările generale și este hotărârea liberă și independentă a poporului săsesc”⁴².

Adunarea de la Mediaș și declarația adoptată s-au bucurat de un amplu ecou în presa românească a vremii. Ziarele românești de pretutindeni au publicat știri, note, comentarii și chiar textul integral al documentului. *Gazeta lugojeană Drapelul* a reprodus declarația pe două coloane, originalul german și traducerea în limba română, cu justificarea că hotărârile de la Mediaș îi priveau și pe șvabii bănățeni, care nu le puteau cunoaște, deoarece trupele străine care ocupau Banatul nu permiteau accesul tuturor ziarelor în teritoriu⁴³. Conducătorii sași, presa românească și săsească au subliniat însemnătatea adoptării deciziei de la Mediaș, care a marcat ruperea de trecut îndelungat al sașilor sub stăpânirea coroanei maghiare și intrarea într-o nouă epocă, spre care priveau cu speranțe, dar și cu neliniște. Pentru dezvoltarea lor economică se deschideau noi perspective. Ei ajungeau dintr-o regiune de margine a unui mare imperiu, într-o zonă centrală a unui stat de mărime mijlocie. Industria și comerțul sașilor aveau noi perspective de dezvoltare în România, dar agricultura urma să suporte concurența produselor de la sud și est de Carpați⁴⁴.

Acceptând Unirea, conducătorii sași au putut duce tratative cu Consiliul Dirigent pentru satisfacerea dezideratelor lor, pentru păstrarea unor drepturi de care beneficiaseră până atunci, pentru menținerea în funcții publice a funcționarilor sași, pentru preluarea ofițerilor și subofițerilor sași în armata și în jandarmeria română. Un avantaj era și participarea sașilor, deveniți cetățeni români, la dezbaterile legii pentru reforma agrară și mai apoi a noii constituții a României.

Pentru România, declarația de la Mediaș a însemnat un argument în plus la Conferința de Pace care urma să recunoască la nivel internațional apartenența Transilvaniei la statul român, așa cum releva și ziarul liberal *Viitorul* într-un articol consacrat hotărârii de la Mediaș, care reliefa că astfel hotărârea sașilor avea și o semnificație europeană⁴⁵. Delegația României la Conferință putea prezenta declarația de adeziune a sașilor pentru a demonstra că nu numai românii transilvăneni doreau Unirea, ci și alți locuitori ai Transilvaniei. Și acest lucru s-a întâmplat în memoriile și notele înaintate diferitelor foruri ale conferinței de către reprezentanții României⁴⁶.

⁴² *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*, anul 46, 1919, nr 13 759, 18 ianuarie: 1.

⁴³ *Drapelul*, XIX, 1919, nr. 4, 9/22 ianuarie: 1.

⁴⁴ Țigău, 2018 : 110-135; Ciobanu, 1994: 78-89.

⁴⁵ Culoğlu, 1919:1.

⁴⁶ Vezi, de exemplu, memoriul semnat de Vasile Lucaciu, Ghiță Pop, Iosif Șchiopul ș.a. la 12 aprilie 1919, adresat legațiilor puterilor aliate din Berna și „celor patru mari” la Paris, prin care se protesta împotriva armistițiului de la Belgrad din, 13 noiembrie 1918, semnat de guvernul Károlyi și generalul francez d’Espèrey, prin care se institua zona neutră și linia de demarcație în Transilvania. *Dr. Vasile Lucaciu luptător activ*, 1988: 417.

Dealtfel, urma ca fostul deputat Rudolf Brandsch să fie chemat la Paris de către delegația României, pentru a întări prin susținerea sa declarația de la Mediaș. El nu a mai fost solicitat pentru această misiune, în schimb a mers în Banat pentru a convinge pe conducătorii șvabilor să adere și ei la unirea provinciei lor cu România, act care s-a produs la 10 august 1919, când a fost aleasă și o delegație a șvabilor bănățeni care a susținut la Paris hotărârea adoptată la Timișoara de a cere unirea întregului Banat cu România, deoarece Conferința hotărâse împărțirea acestei provincii istorice între România și Serbia⁴⁷. Astfel, conducătorii sași au fost un exemplu prin atitudinea lor și pentru șvabii din Banat.

Dintre minoritățile naționale din Transilvania, sașii au fost primii care s-au declarat de acord cu hotărârile Adunării Naționale a românilor de la Alba Iulia, oferind un model de urmat și de către locuitorii altor etnii transilvănene (evrei, romi).

Importanța adunării săsești și a declarației adoptate la 8 ianuarie 1919 era sintetizată de Nicolae Iorga, care aprecia în ziarul său, *Neamul Românesc*, din 3/16 ianuarie 1919, că proclamația adoptată era „un act de cea mai mare însemnătate pentru siguranța și viitorul stăpânirii noastre în Ardeal”. După ce prezenta succint textul declarației, istoricul conchidea că „hotărârea aceasta, așa de prudent și de frumos redactată, vine la vremea sa și ea corespunde, nu numai dorințelor noastre [...], ci și interesului probat în cursul secolelor, al acestora înșiși”⁴⁸/ Aceeași apreciere elogioasă și încredere în viitor răzbate și dintr-un articol apărut în primul număr al unei noi publicații sibiene: „Cu sinceritate răspundem deci la gestul neapărat sincer al sașilor, apreciind just valoarea și calitățile încercate ale acestui popor care, desigur, va fi o piatră solidă la baza clădirii României Mari, moderne și democratice”⁴⁹.

Așa cum presupunea A. Schullerus, proclamația de la Mediaș nu i-a convins pe toți sașii de necesitatea aderării la unirea Transilvaniei cu România, deși acest act era deja realizat, iar unitățile armatei române erau prezente în regiunile locuite de sași. Inclusiv unele cercuri ale elitei săsești s-au îndoit de corectitudinea deciziei luate la 8 ianuarie 1919. La 27 ianuarie 1919, Comitetul Cercual Târnava Mică s-a întrunit la Dumbrăveni și a constatat că ar fi fost nevoie de o consultare mai largă a poporului în cadrul unei Conferințe Naționale Săsești. Li s-a răspuns de la CNGS că în condițiile de atunci ale transporturilor nu s-ar fi putut aduna un număr mai mare de reprezentanți⁵⁰. Opiniile critice exprimate la adresa proclamației au fost combătute în presă și în adunări publice, explicându-se cititorilor și ascultătorilor motivele adoptării acestei atitudini, așa cum fuseseră evocate și în cadrul dezbaterilor din reuniunea lărgită a Comitetului Central Săsesc și a CNGS. Majoritatea sașilor însă au înțeles imperativele care au determinat pe reprezentanții sașilor reuniți la Mediaș să adopte o rezoluție pentru recunoașterea unirii Transilvaniei cu România. Dealtfel, în 5-6 noiembrie 1919 s-a organizat la Sighișoara a IV-a Conferință Națională Săsească (Sachsentag), la care au participat peste 500 de reprezentanți ai sașilor. Cu această ocazie s-a confirmat hotărârea luată la Mediaș și a fost adoptat un nou program

---

⁴⁷ Ciobanu, 2013: 159-181.

⁴⁸ Iorga, 1919: 1.

⁴⁹ *Renașterea Română*, I, 1919, nr. 1, 6/1 ianuarie 1919: 2.

⁵⁰ SJSAN-CNS, 14/1919: 26-27.

național sășesc, pentru noua etapă din evoluția sașilor transilvăneni, începută odată cu unirea Transilvaniei cu România și aderarea lor la această decizie istorică⁵¹.

De remarcat și faptul că sașii deveneau în noua patrie nucleul minorității germane, reprezentanții lor având cea mai bogată experiență politică. Proclamația de la Mediaș a fost luată ca model și de germanii din Basarabia, care au preluat și unele formulări din hotărârea sașilor de la Mediaș în declarația adoptată de ei la 7 martie 1919⁵².

Pasul întreprins de un grup al elitei sășești în urmă cu o sută de ani a fost impus de realitățile politice, sociale și militare ale momentului istoric care a fost sfârșitul Marelui Război și redesenarea hărții Europei la Conferința de Pace de la Paris, din anii 1919–1920, care de multe ori nu a făcut decât să valideze voința popoarelor de a uza de dreptul lor la autodeterminare, recunoscut pe plan internațional. În acest complex fenomen intern și internațional se încadrează declarația Adunării Naționale Sășești de la Mediaș, venită la momentul oportun pentru români și pentru sași, contribuind la consolidarea Hotărârilor de Unire adoptate la 1 decembrie 1918 la Alba Iulia și la recunoașterea lor internațională.

Abordare didactică a declarației adunării sășești de la Mediaș, din 8 ianuarie 1919

Documentul intitulat *Declarația adunării sășești de la Mediaș, din 8 ianuarie 1919, prin care sașii își exprimă azeziunea la unirea Transilvaniei cu România de la 1 decembrie 1918* poate fi integrat într-o activitate didactică la ora de istorie de la clasa a XII-a, pentru tema „Minorități naționale în România secolului al XX-lea”. În manualul publicat la Editura Corint, la începutul lecției sunt menționate minoritățile naționale din statul român după Marea Unire din 1918. În acest context, se poate introduce în structura lecției studiul de caz intitulat *Declarația Adunării Sașilor ținută în 8 ianuarie 1919 la Mediaș*. Ar fi ocazia cea mai potrivită pentru ca elevii să analizeze documentul citat mai sus.

Descriem mai jos o posibilă activitate didactică ce reprezintă doar o secvență de învățare din lecția citată mai sus. Activitatea propusă reprezintă o introducere în subiectul lecției, asigurând o reactualizare activă a cunoștințelor anterioare și, în același timp, asimilarea de noi informații despre problema analizată. De aceea, activitatea propusă totalizează doar 15 minute, urmând ca la încheierea acesteia, lecția să se desfășoare în continuare cu alte secvențe de învățare corespunzătoare conținutului propus de manual și de profesorul clasei.

Considerăm că activitatea didactică descrisă mai jos poate fi cel mai bine implementată la elevii de liceu, având în vedere complexitatea cunoștințelor care vor fi mobilizate, reactualizate sau completate, complexitatea raționamentelor necesare înțelegerii informației istorice, precum și competențele specifice care ar trebui atinse cu elevii, conform *Programei școlare pentru Istorie pentru clasa a XII-a*, adoptată în anul 2009, aflată încă în vigoare.

---

⁵¹ Ciobanu, 2009: 411–418.

⁵² Ciobanu, 2013: 211–212, 266–267.

Clasa va fi organizată în grupe de câte 4-5 elevi, care vor primi spre analiză două fișe diferite, în care documentul este împărțit în două fragmente, pentru a evita supraîncărcarea elevilor, pentru a economisi timpul alocat acestei activități și pentru a putea să creăm dezbateri și schimburi de argumente între elevi. Deși elevii au de analizat doar două fișe de lucru și nu câte o fișă cu conținut diferit pentru fiecare din grupurile constituite, considerăm că lucrul în grupuri mai mici oferă fiecărui elev posibilitatea să-și exprime punctele de vedere, să facă schimb de idei cu colegii din grup sau chiar să-și modifice opiniile inițiale. În plus, concluziile la care pot să ajungă grupurile care analizează aceeași fișă pot fi diferite. Astfel, în etapa finală a activității este posibilă o dezbatere generalizată la nivelul întregii clase, în care grupurile care au analizat aceeași fișă pot să confrunte argumente diferite, descoperite în timpul activității de analiză a documentului istoric. Fișa numărul 1 va cuprinde prima parte a documentului:

„Adunarea Națională a sașilor transilvăneni ținută la 8 ianuarie 1919, la Mediaș, a adoptat în unanimitate următoarea hotărâre:

Evenimentele mondiale au creat o situație nouă pentru ținutul în care poporul sașilor transilvăneni și-a întemeiat patria sa acum 800 de ani. Regele Ferdinand al României, prin decretul său din 27 decembrie 1918, a proclamat și a stabilit autoritatea sa asupra acestui teritoriu. Poporul cel mai numeros din Transilvania și din teritoriile învecinate din Ungaria, în cadrul Adunării Naționale de la Alba Iulia, a declarat adeziunea la România. Prin unirea Transilvaniei și a teritoriilor ungurești locuite de români cu România s-a creat un teritoriu unitar, a cărui apartenență laolaltă este întemeiată pe realitățile etnografice.

În baza acestor fapte și cu convingerea că aici are loc un eveniment istoric de importanță mondială, și în temeiul dreptului popoarelor la autodeterminare, poporul sășesc din Transilvania proclamă unirea sa la Regatul României și transmite poporului român salutările sale frățești și sincere felicitări pentru împlinirea idealurilor sale naționale.

Poporul sășesc din Transilvania nu ține astfel seamă numai de evoluția istorică mondială, ci și de drepturile esențiale ale poporului român la unire și la constituirea statului, și își exprimă încrezător speranța că poporul român și statul român, cărora poporul sășesc le pune la dispoziție hărnicia sa moștenită din vechime, vor avea întotdeauna față de el o atitudine de echitate și nobilă”.⁵³

Fișa va cuprinde următoarele sarcini de lucru:

1. Sintetizați în cuvinte proprii contextul istoric care a determinat formularea documentului de către reprezentanții sașilor din Transilvania.
2. Precizați ce hotărâre exprimă „poporul sășesc din Transilvania” față de Marea Unire din 1918.
3. Identificați cel puțin trei argumente prezentate în document, prin care sașii din Transilvania susțin hotărârea precizată mai sus.
4. Ce așteptări exprimă sașii față de poporul și față de statul român.
5. Explicați la ce se referă autorii atunci când afirmă că „aici are loc un eveniment istoric de importanță mondială, [...] sprijinindu-se pe dreptul autodeterminării popoarelor [...]”.

---

⁵³ Scurtu, Boar, 1995: 128.

Elevii sunt lăsați să lucreze în interiorul grupei timp de 10 minute. Răspunsurile așteptate după expirarea timpului de lucru sunt sugerate în rândurile următoare:

„1. Prin Diploma andreeană din anul 1224 sașii colonizați în regiunea Sibiului au primit privilegiu care semnificau „asigurarea deplinei libertăți economice și sociale”.⁵⁴ Astfel, potrivit documentului amintit, ei puteau să-și aleagă singuri preoții, nu puteau să fie judecați decât de Regele Ungariei sau de comitele Sibiului, aveau dreptul de expoatare a sării, puteau să folosească liber „pădurea, cu tot ce ține de ea și folosirea apelor cu toate vadurile lor”.⁵⁵ Negustorii sași se bucurau de libertatea comerțului, oriunde în regatul Ungariei.⁵⁶ Documentul conturează și ideea solidarității comunității săsești, menționând dreptul de folosință al tuturor (bogați și săraci) asupra „comunalelor”.⁵⁷

Prin Adunarea Națională de la Alba Iulia, românii din Transilvania au proclamat unirea Transilvaniei cu România.

2. Poporul săsesc din Transilvania își exprimă adevărată adeziune la Regatul României, făcând uz de dreptul la autodeterminare. Prin formularea „poporul săsesc din Transilvania proclamă unirea sa la Regatul României și transmite poporului român salutările sale frățești și sincere felicitări pentru împlinirea idealurilor sale naționale” sașii se declară nu supuși, ci practic frați egali cu românii, de la popor la popor.

3. Argumentele existente în document se referă la: a) modificările survenite în organizarea lumii și a regiunii din care făceau parte sașii după Primul Război Mondial, b) hotărârea românilor din Transilvania de a se uni cu România, exprimată în Adunarea Națională de la Alba Iulia, c) sașii acceptă ideea că prin unire s-a creat un teritoriu unitar ce are la bază „relații etnografice”, d) dreptul la autodeterminare a popoarelor.

4. Sașii exprimă speranța că „poporul și statul român va avea o atitudine dreaptă și demnă” față de ei.

5. Autorii documentului se referă la modificările importante care se produc după Primul Război Mondial: dispariția Imperiului Austro-Ungar și a Imperiului Țarist și formarea noilor state din centrul și sud-estul Europei: Austria, Ungaria, Cehoslovacia, Polonia, România.

„Dreptul la autodeterminare al popoarelor” reprezintă unul dintre principiile de organizare a lumii după Primul Război Mondial, introdus de președintele Woodrow Wilson în cele „14 puncte” prezentate în Senatul SUA. Potrivit acestui principiu „orice națiune care dorește să dispună liber de propria sa viață, [poate n.n.] să decidă asupra propriilor ei instituții”.⁵⁸

Dacă, după analiza efectuată asupra documentului, elevii dovedesc faptul că nu înțeleg în amănunt unele dintre formulările existente, profesorul va completa informațiile dându-le explicații suplimentare. Astfel, profesorul introduce informații suplimentare referitoare la pozițiile divergente ale unora dintre liderii sași prezenți la adunarea de la Mediaș.

Fișa nr. 2 va cuprinde partea a doua a declarației:

---

⁵⁴ Năgler, 1992: 144-147.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ Botoran, Calafeteanu, Campus, Moisuc, 1983: 200.

„Poporul sășesc, care a avut de-a lungul secolelor o autoadministrație constituțională, ce i-a fost luată în ciuda tuturor asigurărilor formale sau legale, așteaptă ca în viitor să nu fie împiedicat să-și afirme și să-și dezvolte conștiința unității sale naționale și politice, presupunând că noul stat îi va oferi și îi va da cu plăcere tot ce consideră că reprezintă condițiile sale de viață.

O garanție pentru aceasta se află în Rezoluțiile Adunării Naționale Românești de la Alba-Iulia, în care se afirmă că fiecare popor să se conducă, să învețe, să se administreze și să fie judecat în limba sa și prin fiii săi, iar în legislativ și în guvern să primească o reprezentare corespunzătoare, care să garanteze autonomia bisericii și a școlii și care să țină seama în mod drept și binevoitor de toate libertățile, de toate drepturile naționale, politice, economice și culturale ale poporului și să le garanteze astfel și poporului nostru.

Poporul sășesc a fost de acord cu Rezoluțiile Adunării Naționale de la Alba-Iulia, în timp ce Congresul de Pace va trebui să asigure în mod egal dreptatea și libertatea atât pentru națiunile mari, cât și pentru cele mici, considerându-le o garanție de durată pentru pacea popoarelor.

[Poporul sășesc] Speră și dorește ca și ceilalți conaționali germani din noul stat să se alătore exemplului său și își exprimă așteptarea că drepturile ce i se cuvin vor fi recunoscute și celorlalți germani, iar apartenența comună etnică și politică a tuturor germanilor din noul stat va fi recunoscută.

Deplin conștient de importanța hotărârii sale, poporul sășesc se consideră de astăzi membru al Regatului Român, iar pe fiii și fiicele sale ca cetățeni ai acestui stat. El roagă pe Dumnezeu să ducă spre bine și să însoțească cu binecuvântarea sa pasul plin de răspundere, pe care s-a simțit dator să-l facă”.⁵⁹

Pe fișă sunt înscrise următoarele sarcini de lucru:

1) Explicați semnificația afirmației: „Poporul sășesc [...] a deținut de-a lungul secolelor o autonomie administrativă constituțională, ce i-a fost retrasă în ciuda tuturor asigurărilor formale sau legale”.

2) Pe baza textului, explicați ce statut dorec să obțină sașii în cadrul noului stat român?

3) Identificați cel puțin trei argumente aduse de sași în sprijinul cerinței de mai sus.

4) Ce speranță exprimă autorii documentului față de atitudinea celorlalți concetățeni germani din componența noului stat ?

5) Care este prima consecință pe care sașii o deduc după aderarea lor la Unire?

După expirarea celor zece minute în care elevii lucrează în interiorul grupei, reprezentantul său va prezenta clasei răspunsurile așteptate, care pot să fie completate de profesor, la nevoie.

1. „Autoadministrația constituțională” semnifică statutul de care s-au bucurat sașii de la venirea lor pe teritoriul Transilvaniei, conform diplomei andreene din anul 1224⁶⁰. Ei au pierdut această autonomie în 1876, când guvernul maghiar a desființat așa-numitul „pământ crăiesc” pe care fuseseră colonizați sașii și unde dispuneau de autonomie administrativă⁶¹.

⁵⁹ Scurtu, Boar, 1995: 128.

⁶⁰ Năgler, 1992: 144-147.

⁶¹ Wagner, 2000: 67-68.

2. Poporul sășesc dorește „să nu fie împiedicat să-și afirme și să-și dezvolte unitatea națională și politică”.

3. Argumentele aduse de sași în sprijinul menținerii unității lor naționale și politice sunt: a) presupunerea sașilor că noul stat le va oferi „tot ce consideră [ei, n.n.] că reprezintă condițiile [lor, n.n.] de viață”, b) garanția oferită de Rezoluțiile Adunării Naționale de la Alba Iulia, referitoare la drepturile minorităților naționale, c) Congresul de Pace care va trebui să asigure drepturi și libertăți atât pentru națiunile mari cât și pentru cele mici.

4. Este exprimată speranța că ceilalți concetățeni germani (din Basarabia și Banat)⁶² se vor alătura noului stat (cei din Bucovina aderaseră deja la 28 noiembrie 1918).

5. Prima consecință după aderarea la Unire este menționată în finalul declarației: „poporul sășesc se consideră astăzi un membru al regatului român, iar pe fiii și fiicele sale [ii consideră, n.n.] ca cetățeni ai acestei țări”.

Comentariu didactic al activității:

Prin sarcinile de lucru formulate este vizată formarea/dezvoltarea unor competențe cuprinse în *Programa Școlară pentru Istorie, clasa a XII-a*, aprobată în anul 2009.

Astfel, pentru fișa nr. 1, sarcina de lucru nr. 1 vizează atingerea competenței specifice 3.2*, „analizarea mesajelor transmise de surse istorice variate prin compararea terminologiei folosite”⁶³. Aceeași competență este vizată în fișa nr. 2, de sarcina de lucru nr. 1. Ambele cerințe solicită elevii să realizeze legături între afirmațiile cuprinse în document și cunoștințele lor anterioare despre procesul istoric analizat, comparând terminologia folosită. Răspunsurile așteptate mobilizează cunoștințele obținute anterior de elevi despre statutul sașilor în Transilvania de-a lungul Evului Mediu. Elevii sunt puși, de asemenea, în situația să utilizeze „termeni/concepte specifice(e) istoriei în contexte care implică interpretări și explicații intra și interdisciplinare”, așa cum solicită competența 1.2*, din *Programa școlară de Istorie pentru clasa a XII-a*⁶⁴. Un alt scop al activității didactice desfășurate pe baza acestor fragmente de document este de a-i determina pe elevi să identifice informații istorice noi, din analiza documentului istoric. Deci, învățarea se realizează direct, prin metoda învățării prin descoperire, elevii fiind implicați activ în descoperirea informației. Acestui scop îi sunt subsumate cerințele 2, 3, și 4 din ambele fișe de lucru. Cerințele cu nr. 5, formulate în ambele fișe de lucru, vizează înțelegerea de către elevi a semnificației textului istoric. Răspunzând acestor cerințe, elevii acționează conform competenței specifice 1.1 din *Programa școlară de Istorie pentru clasa a XII-a*, constând în „construirea unor explicații și argumente intra- și multidisciplinare cu privire la evenimente și procese istorice”⁶⁵.

În încheierea activității, în următoarele 5 minute, elevii dezbat argumentele identificate în document, prin care autorii justifică adeziunea sașilor la statul român

⁶² Ciobanu, 2013: 133-214.

⁶³ *Programa...*, 2005.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ *Ibidem*.

nou creat, exprimându-se liber, pentru a-și dezvolta competența 4.2 din *Programa școlară pentru Istorie*, „integrarea cunoștințelor obținute în medii non-formale de învățare în analiza fenomenelor istorice studiate”⁶⁶. Lucrând împreună în cadrul grupelor și, apoi, dezbătând argumentele identificate, elevii își dezvoltă competențe de comunicare și de ascultare, dar învață și să accepte punctele de vedere ale celorlalți, își formează atitudini bazate pe cooperare. În timpul dezbaterii li se cere elevilor să argumenteze și pozițiile divergente exprimate de liderii sași față de aderarea lor la Unire. Elevii vor fi îndemnați să aprecieze coeziunea, logica și eleganța documentului în ansamblu, și a unor fraze în special.

În concluzie, prin selecția materialului didactic, prin organizarea lui în funcție de competențele solicitate de programa școlară, sau prin formularea atentă de către profesor a sarcinilor de lucru, istoria poate să contribuie la analiza amănunțită a faptului istoric sau la utilizarea terminologiei istorice în discursuri proprii ale elevilor. Prin abordarea adecvată a documentelor istorice la clasă, elevii își pot dezvolta competența de cercetare științifică, identificând informații prin efort propriu. Competența de argumentare, cea de a realiza legături între informațiile cuprinse în documentele istorice și între cunoștințe dobândite din medii informale de învățare contribuie la perceperea nuanțată a realității înconjurătoare, fie ea trecută, sau contemporană individului care studiază. Gândirea critică și judecata independentă a indivizilor sunt astfel favorizate, fiind atât de necesare într-o societate care nu își găsește întotdeauna un mod echilibrat de exprimare.

Referințe

- Ardeleanu, Ion; Arimia, Vasile; Mușat, Mircea (coord.) (1986) *Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională. 1918. Documente interne și externe*. vol. III. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Balling, Mads Ole (1993) *Von Reval bis Bukarest. Statistisch-biographisches Handbuch der Parlamentarier der deutschen Minderheiten in Ostmittel- und Südosteuropa 1919-1945*, vol II. Kopenhagen: Dokumentation Verlag.
- Bobeică, Alexandru (1993) *Sfatul Țării, stindard al renașterii naționale*. Chișinău, Editura Universitas.
- Bolovan, Ioan (2015) *Primul Război Mondial și realitățile demografice din Transilvania. Familie, moralitate și raporturi de gen*. Cluj-Napoca: Editura Școala Ardeleană.
- Botoran, C.; Calafeteanu, I.; Campus, E.; Moisuc, V. (1983) *România și Conferința de Pace de la Paris (1918-1920)*. Cluj-Napoca: Editura Dacia.
- Bucur, Bogdan (2017) *Cartea de aur a Centenarului Marii Uniri*. București: RAO, 2017.
- Ciobanu, Vasile (1994) 'Presa românească despre adeziunile germanilor din România la Marea Unire din 1918', *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane Sibiu*, vol. 1, 1994: 78-89.
- Ciobanu, Vasile (2009) 'Conferința Națională Săsească de la Sighișoara (5-6 noiembrie 1919). 90 de ani', în *Partide politice și minorități naționale din România în scolul al XX-lea*. Coordonatori: Vasile Ciobanu, Sorin Radu. Sibiu: Editura Techno Media, pp. 407-418.
- Ciobanu, Vasile (2013) *Germanii din România în anii 1918-1919*. Sibiu: Editura Honterus.

---

⁶⁶ *Ibidem*.

- Ciobanu, Vasile (2016) 'Fritz Klein (1895-1936) – cel mai însemnat jurnalist sas din secolul al XX-lea', în *Metamorfoze II. Presa minorităților etnice din România*. Coordonator Cătălin Negoită. București: Editura Tritonic, 2016, p. 214-225.
- Ciobanu, Vasile (2018) 'Adunarea săsească de la Mediaș din 8 ianuarie 1919', în *Mediașul și Marea Unire*. Coordonatori: Vasile Mărculeț, Helmuth Julius Knall. Mediaș: Editura Crisserv, 2018, pp. 89-101.
- Culoglu, Emanoil (1918) 'Declarația de unire a sașilor', *Viitorul* (București), anul 11, nr. 3221, 4/17 ianuarie 1918, p. 1.
- Dicționarul (1922) *Dicționarul statistic al României, întocmit pe baza rezultatelor recensământului populației din 28 februarie 1919*. București, s. n.
- Dr. Vasile Lucaciu luptător activ pentru unirea românilor. *Texte alese*. (1988). Studiu introductiv, îngrijirea ediției, note și comentarii de Ion Iacoș și Valeriu Achim. Cluj-Napoca: Editura Dacia.
- Drapelul* (Lugoj) (1919), XIX, nr. 4, 9/22 ianuarie.
- Economu, Radu (2011) *Unirea Bucovinei*. Chișinău: Editura Alexandru cel Bun.
- Eisenburger, Eduard (1983). *Rudolf Brandsch. Zeit- und Lebensbild eines Siebenbürger Sachsen*. Cluj-Napoca: Dacia Verlag.
- Enciu, Nicolae (1995) 'Populația Basarabiei în anul Marii Uniri', *Revista istorică*, VI, 1995, nr. 9-10, pp. 795-806.
- Deutsche Politische Hefte aus Großrumänien* (Sibiu) (1923), anul III, nr. 3, p. 14.
- Frühmesser, Thomas (2013) *Hans Otto Roth. Biographie eines rumäniendeutschen Politikers (189-1953)*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag.
- Gräf, Rudolf, Stanciu, Daniela (coordonatori) (2018) *Loyalitätswechsel und institutioneller Neuanfang. Die regionalen deutschen Minderheiten in Rumänien 1918-1928*. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană.
- Gündisch, Konrad G. (1998) *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen*. München, Langen Müller.
- Hausleitner, Mariana (2014) *Die Donauschwaben 1868-1948. Ihre Rolle im rumänischen und serbischen Banat*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Hrenciuc, Daniel (2013) *Între destin și istorie: germanii în Bucovina (1918-2012)*. Cluj-Napoca: Editura Argonaut.
- Iorga, N. 'Declarația sașilor', *Neamul Românesc*, XIV, 1919, nr. 1, 3 ianuarie, p. 1.
- Keßler, Karl (1969) *Rudolf Brandsch. Ein südostdeutscher Volksmann*. München: Verlag des Südostdeutschen Kulturwerks.
- Knall, Helmuth Julius (2018) 'Mediașul în perioada Marii Uniri', în *Mediașul și Marea Unire. Studii*. Volum îngrijit de: Vasile Mărculeț și Helmuth Julius Knall. Mediaș: Editura Crisserv, pp. 40-88.
- Livezeanu, Irina (1998) *Cultură și naționalism în România Mare*, București: Humanitas.
- 'Mitschrift der Mediascher Anschlussversammlung vom 8. Januar 1919', *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde* (München), vol. 26, 2003, pp. 196-201.
- Murgescu, Bogdan (2018) 'Istoricii și Marea Unire din 1918. Complexitate, valori, sens', *Studii și articole de istorie*, LXXXV, 2018, pp. 7-17.
- Nägler, Thomas (1992) *Așezarea sașilor în Transilvania*. București: Editura Kriterion.
- Petre, Zoe (coordonator) (f.a.) *Istorie. Manual pentru clasa a XII-a*. București: Editura Corint.
- Programa școlară pentru istorie, clasa a XII-a. Ciclul Superior al Liceului* (2005). București.
- Roth, Harald (1993) *Der „Deutsch-sächsischer Nationalrat für Siebenbürgen“ 1918/19*. München: Verlag Südostdeutsches Kulturwerk.
- Scurtu, Ioan (coordonator) (1993), *România. Documentele Unirii 1918. Album*. București, Arhivele Statului din România: Editura Fundației Culturale Române.

- Scurtu, Ioan; Boar, Liviu (coordonatori) (1995) *Minoritățile naționale din România 1918-1925. Documente*. București: Arhivele Statului din România.
- Suveică, Svetlana (2017) 'Negotiating Loyalty. The Bessarabian Germans from the Russian Empire to the Romanian Nation-State (1917-1919)', în *Mutter: Land, Vater: Staat. Loyalitätskonflikte, politische Neuorientierung und der Erste Weltkrieg im österreichisch-russländischen Raum*. Coordonatori: Florian Kühner-Wielach; Markus Winkler. Regensburg: Verlag Friedrich Pustet, 2017, pp. 135-152.
- Teutsch, Friedrich (1926) *Die Siebenbürger Sachsen in den letzten fünfzig Jahren 1868-1919*. Hermannstadt: Verlag von W. Krafft.
- Țigău, Dragoș Lucian 'Adeziunea sașilor la Marea Unire din 1918 reflectată în presa bucureșteană', în *Mediașul și Marea Unire*. Coordonatori: Vasile Mărculeț, Helmuth Julius Knall. Mediaș: Editura Crisserv, 2018, pp. 110-135.
- Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen*, vol. X Q-Sch (2012) editat de Harald Roth. Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag.
- Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen*, vol. VII H-J (2000), editat de Hermann A. Hienz. Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag.
- Schroeder, Olga (2012) *Die Deutschen in Bessarabien 1914-1940. Eine Minderheit zwischen Selbstbehauptung und Anpassung*. Stuttgart: Bessarabischer Verein e.V.
- SJSAN-CNS=Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale, fond Consiliul Național Săsesc, dos. 14, 1919.
- Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt* (Sibiu) (1919), anul 44, nr. 18 753, 11 ianuarie 1919, p. 1.
- Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*, anul 46, 1919, nr 13 759, 18 ianuarie: 1.
- Trașcă, Ottmar; Anghel, Remus Gabriel (coordonatori) (2018) *Un veac frământat. Germanii din România după 1918*. Cluj-Napoca, Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale.
- Wagner, Ernst (2000) *Istoria sașilor ardeleni*. București: Editura Meronia.
- Wien, Ulrich Andreas (2002). *Friedrich Müller-Langenthal. Leben und Dienst in der evangelischen Kirche in Rumänien im 20. Jahrhundert*. Neuauflage mit Vorwort, Bildteil und Ergänzungen des Autors herausgegeben von Hermann Fabini. Sibiu/Hermannstadt: Monumenta Verlag.

DEZBATEREA, DE LA CONCEPTUL TEORETIC LA PRACTICA DIDACTICĂ

Ana PREDA-TUDOR*

DEBATE AT THE CLASS HISTORY (Abstract)

The article suggests a theoretical and practical analysis of debate as a methodological pattern that could be used during history classes. Insights into teaching methodology have rendered the selection of debate as a case study to be fully illustrative, a theoretical perspective on it that could be a method combining different forms of complementary activities, an outlook on the proposals which refer to the domain of our subject matter that are made available by the Romanian Association for Debate Oratory and Rhetoric. Nevertheless, we have subjectively interpreted them owing to our teaching experience but at the same time, we have made the right decision as to what, when and how much time to dedicate to them during the history classes.

Keywords: *debate, arguments, communication, critical thinking.*

Studiul de față propune o analiză teoretică și practică a dezbaterii ca tipar metodic la care putem apela în cazul istoriei predate la clasă. Radiografia metodologică ilustrează justificarea alegerii dezbaterii ca studiu de caz didactic, o perspectivă teoretică asupra dezbaterii ca metodă care poate îmbina mai multe modalități și forme de lucru complementare, o privire asupra propunerilor care acoperă domeniul disciplinei noastre așa cum se regăsesc ele în sursele Asociației Române de Dezbateri, Oratorie și Retorică, pe care le-am supus interpretării subiective generate de propria experiență didactică, care a vizat însă, obiectiv, ce, cât și cum se pretează aplicării efective la clasă în cadrul orei de istorie.

Argument

Urmărind criteriile menționate mai sus ne putem întreba: de ce tocmai dezbaterea? Și cum o adaptăm istoriei? Un posibil răspuns susține necesitatea ca profesorul de istorie să-și încurajeze elevii să înțeleagă istoria nu ca pe o simplă înlănțuire de fapte și evenimente, ci ca un ansamblu de fapte istorice care pot fi interpretate diferit în funcție de mai mulți factori precum perioadă, context, perspective politice, economico-sociale, culturale, experiențe personale. De aici decurge un alt răspuns: aducându-i în contact cu metodele cercetării istorice, profesorul facilitează prezentarea unor surse diverse, care pot fi interpretate diferit, interpretări care pot veni în contradicție cu

---

* Profesor de istorie, Colegiul Național "B.P.Hasdeu" Buzău.

clasificarea generalizată a faptelor bune sau rele. Analizând critic evenimentele istorice, elevii vor fi puși în situația de a dezbate punctele de vedere la care ajung, cu atât mai mult cu cât ele sunt diferite. Așa vor ajunge să conceapă argumente cât mai solide pe care să le supună atenției colegilor, să le susțină și să le compare cu contraargumentele la care nu s-au gândit sau cu care nu sunt de acord, care să le influențeze părerea. Puși, prin jocul de rol, în situația de a reflecta asupra diverselor fapte și de a lua decizii, elevii capătă încredere în propria capacitate de a discerne asupra unor perspective multiple, înțeleg cum să nu se lase manipulați și dobândesc instrumente de analiză și reflecție importante pentru propriul traseu de formare.

Deși nu reprezintă o noutate în domeniul atât de vast al metodicii predării disciplinelor umaniste, dezbateră devine necesară nu numai în procesul de predare, dar și în experiența cotidiană a fiecăruia, profesor sau elev. Așa se poate explica explorarea amănunțită a conceptului, insistența cu care a fost transformat la noi într-un adevărat brand de către Asociația Română pentru Dezbateri, Oratorie și Retorică, care-l promovează de ceva vreme prin intermediul cluburilor de debate, prin conceperea programei pentru un curs opțional, prin elaborarea manualului elevului, al profesorului, al îndrumărilor pentru instructori, prin organizarea școlii de vară pentru profesori, indiferent de disciplina predată.

Toată această organizare se justifică prin deschiderea imperioasă spre dialog, prin duelul echilibrat dintre argumentele pro și contra aduse ideilor care stârnesc atenția, prin punerea în balanță a subiectelor sociale de interes comun, prin experimentul purificator al raportării mesajelor venite din domenii diverse la analiza gândirii critice, prin exercițiul democratic de a nu lăsa nimic nefiltrat și nedeslușit prin prisma perspectivelor multiple. Tot acest demers complex se cere în continuare format și consolidat prin aplicare atât printre cei tineri, cât și printre cei cu experiență. Dacă elevii se simt atrași în dezbateri din dorința de a experimenta cât mai multe, de a găsi oportunități cât mai diverse care să le alunge starea de plictiseală degrabă instalată în atitudinea lor față de școală, profesorii încearcă să răspundă provocărilor tinerei generații și societății în genere prin adaptarea din mers a demersului didactic. Cursurile de formare bine organizate și nu atât de scumpe, precum și exemple de bună practică cât mai larg popularizate ar servi acestui scop.

Perspectiva teoretică

Comparată cu un sport de luptă directă¹ al minții și al comunicării, „metoda dezbaterii are ca scop atingerea esenței unei probleme prin discutarea ei”², ceea ce presupune analiza amănunțită a acesteia în forma structurată a unei dispute educaționale³. Diferitele ghiduri metodice definesc dezbateră academică ca o activitate de învățare prin colaborare care implică prezentarea, sub forma unei lecturi sau a unui studiu de caz, a unui subiect controversat, urmată de formularea unei întrebări binare de către profesor și apoi de abordarea de către elevi, grupați în echipe, a pozițiilor pro și contra pentru care construiesc argumente, ce necesită comparația și dezbateră⁴.

---

¹ Beteringhe, 2016: p. 23.

² *Manualul*, 2016: 6.

³ Beteringhe și alții, 2016: 39.

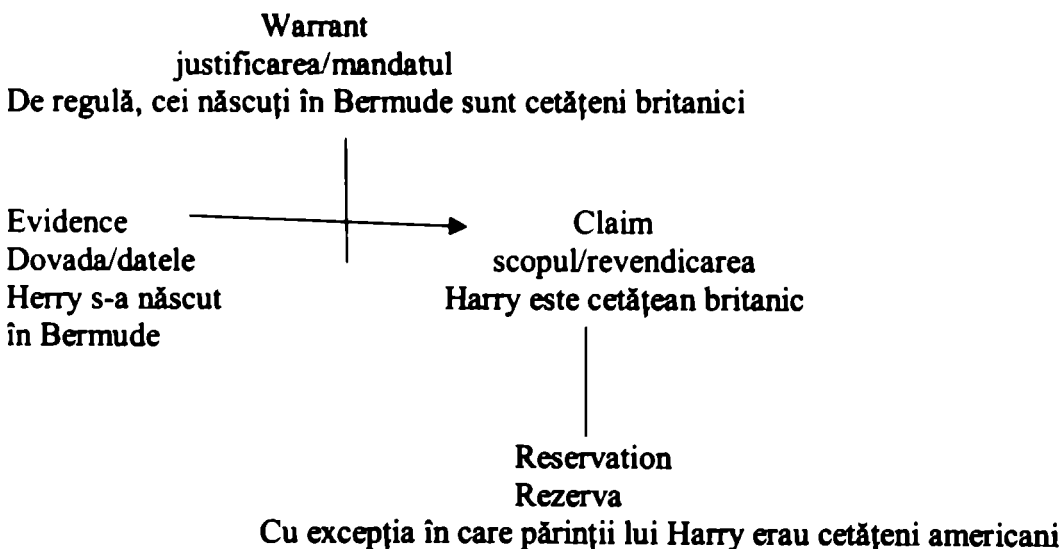
⁴ Steele, Meredith, Temple, *Lectura și scrierea pentru dezvoltarea gândirii critice*, vol. II, 1998: 34.

Întrebându-ne ce implică dezbateră, descoperim mai multe concepte aflate în interdependență: comunicarea, argumentarea și contraargumentarea, oratoria și retorica, etica.

Comunicarea reprezintă un concept larg de transmitere de informații, înglobând atât procesele umane, cele simbolice, cât și mijloacele utilizate de animale. Comunicarea retorică cunoaște mai multe tipuri – modul narativ, cel metaforic, cel argumentativ, ultimul fiind cel mai important pentru dezbateră, întrucât se concentrează pe identificarea motivelor.

Argumentarea ilustrează procesul prin care oamenii utilizează diferite rațiuni pentru a-și comunica pretențiile⁵, dar și „structurarea și cântărirea” propriilor gânduri exprimate apoi într-un mod logic, în același timp cu „ascultarea gândurilor celorlalți, înțelegerea și evaluarea lor”⁶, concretizate în formularea unui răspuns care să-ți permită să intri în polemică. Argumentarea reprezintă o abilitate necesară atât în viața cotidiană, cât și în mediul școlar, servind mai bunei înțelegeri și organizării a ideilor necesare răspunsurilor la întrebări și probleme variate, la redactarea eseurilor, la justificarea atitudinilor, opțiunilor, în diverse prezentări. Atunci când diferențele de opinie nu pot fi rezolvate, se impune analiza acestei situații în cadrul dezbaterii, unde un arbitru trebuie să decidă soluționarea, pe baza argumentelor formulate.

Argumentul reprezintă elementul care, înglobând „un gând independent”⁷, justifică o părere, o atitudine, o poziție. Conform filosofului Stephen Toulmin, părțile componente ale argumentului sunt *dovada* sau datele, ca punct de plecare, *justificarea* sau mandatul, ca mijloc de realizare, *rezerva*, care implică întrebările pe care autorul argumentului și le pune în legătură cu scopul acestuia și pretențiile sau *revendicarea*, ca punct terminus.

⁵ Editors of IDEA, 2009: 2.

⁶ Manualul, 2016: 6.

⁷ Ibidem, p.7.

Această structură explică un argument simplu⁸. Schema se complică atunci când argumentul este unul convergent, în care necesarul de dovezi menite să susțină pretenția se multiplică. La rândul ei, revendicarea cunoaște mai multe tipuri: descriptive, relaționale și evaluative. Dacă primele două sunt utilizate drept dovezi pentru dezvoltarea argumentelor evaluative⁹, pretențiile evaluative sunt mult mai complexe, de vreme ce analizează un obiect, compară două sau mai multe obiecte¹⁰ sau solicită o acțiune particulară posibilă doar în comparație cu alte acțiuni¹¹; pretențiile evaluative pot fi utilizate drept suport pentru alte revendicări, reunite toate într-o rețea complicată¹². Schema lui Toulmin este importantă pentru că arată părțile componente ale argumentului și modul în care ele acționează împreună¹³.

Manualul European Network of Debating Teachers insistă asupra necesității logice a argumentului, care trebuie să răspundă la întrebarea „de ce?” în toate ipostazele structurii acestuia, atât în cazul afirmației făcute, a explicației și a dovezilor aduse, dar și a impactului pe care îl produce¹⁴. Afirmația aduce, prin ideea susținută, tema de discuție și poziția autorului. Supusă întrebării „de ce?”, afirmația trebuie să justifice, prin explicații și exemple, logica din spatele poziției. Explicația aduce nuanțări, clarificări ce alcătuiesc o justificare a procesului cognitiv conținut în afirmație, iar exemplul, prin apelul firesc la dovezi confirmate de experiența comună și explicate astfel încât să-l lege de afirmație, întărește demonstrația¹⁵. Impactul trebuie să justifice importanța afirmației fie raportată la contextul general, fie la consecințele asumării ei.

Cele două exemple sintetizate mai sus ne conduc către unul dintre cele mai populare modele de argumentare¹⁶, concentrat în acronimul românesc ARDEI¹⁷ sau cel englezesc SEXI¹⁸. Rolul utilizării modelului are drept scop formularea unor argumente cât mai convingătoare, care susțin sau infirmă un caz sau o moțiune.

Contraargumentarea, cu variantele combatere, respingere sau apărare, presupune atacarea cazului echipei adverse fie asupra sensului termenilor utilizați, a dovezilor sau soluțiilor propuse, fie în planul logicii¹⁹. Contraargumentarea poate fi ofensivă, atunci când vizează combaterea argumentelor formulate de echipa adversă sau defensivă, când se apără propriile poziții²⁰. Atacarea raționamentelor pe care s-au construit argumentele presupune identificarea lor dintr-o gamă de erori de raționare și evidențierea lor. Combaterea conținutului valoric al argumentelor se realizează dacă acestea pică testul aplicabilității și al moralității. La rândul lor, exemplele

---

⁸ Albert R. Jonsen, Toulmin, *The Abuse of Casuistry: A History of Moral Reasoning*, 1988: 2.

⁹ Editors, 2009: 7.

¹⁰ Editors, 2009: 10.

¹¹ Editors, 2009: 11.

¹² Editors, 2009: 11.

¹³ Editors, 2009: 5.

¹⁴ *Manualul*, 2016: 8-9.

¹⁵ *Manualul*, 2016: 9-10.

¹⁶ Beteringhe et alii, 2016: 10.

¹⁷ *Idem*, acronimul românesc este ARDEI – afirmație, raționament, dovezi, exemple, impact.

¹⁸ *Idem*, acronimul englezesc este SEXI – statement, explanation, illustration, impact.

¹⁹ Beteringhe et alii, 2016: 23.

²⁰ Beteringhe et alii, 2016: 24-25.

trebuie să conțină dovezi corecte și adecvate argumentelor invocate²¹. Un model de contraargumentare ce servește atât variantei ofensive, cât și celei defensive, este tehnica celor 4 S (steps = pași) prin care se identifică și se precizează ce anume va fi atacat, se formulează clar obiecția, se explică și se rezumă²².

Oratoria, ca arta de a compune și rosti discursuri, de a vorbi frumos și convingător în public²³ și retorica, ca arta de a vorbi frumos, de a convinge un auditoriu prin măiestria argumentației, frumusețea stilului și a limbii²⁴ contribuie și ele la alcătuirea și susținerea unui caz de dezbateră, implicând elemente de stil generate de limbajul verbal, nonverbal și paraverbal.

Limbajul verbal asigură, prin dicție, tonalitate, ritm, comunicarea conținutului, cognitiv sau afectiv, pentru a fi înțeles și pentru a stimula o reacție, de dorit chiar, una emoțională. Un discurs bun se bazează pe utilizarea corectă a termenilor, stimulând, prin recursul la comparații, paralelisme, metafore, repetiții, crearea unei imagini mentale, ce include senzații auditive, vizuale și tactile²⁵. Limbajul nonverbal acoperă, prin postură, atitudine, gesturi, expresii faciale, îmbrăcăminte, cca 60% din actul comunicării²⁶, iar limbajul paraverbal întărește forța discursului prin felul în care sunt instrumentate pauzele, ritmul sau intensitatea vocii.

Dezbateră solicită o atentă documentare, atât de necesară pentru a dobândi informații din domenii care nu ne sunt la îndemână, pentru a interpreta date, a formula opinii avizate bazate pe surse și idei contradictorii și pentru a exersa gândirea critică. Pentru o documentare este necesară o bună organizare a muncii, interpretarea surselor pe baza unor criterii obiective ce analizează autorul, publicația, afilierea organizatorică, dovezile aduse, obiectivitatea și perioada de publicare a materialului²⁷. Prelucrarea informațiilor presupune și ea un plan organizat, menit să valorifice puncte de vedere diverse, care să contureze o imagine de ansamblu cât mai completă, iar integrarea lor în construcția argumentelor și a dovezilor are rolul de a clarifica idei mai puțin familiare sau concepte complexe, de a influența convingerile, atitudinile și acțiunile auditoriului²⁸ și de a stimula propria creativitate și analiză critică.

Dezbateră implică, de cele mai multe ori, recursul la etică, la principii general valabile care reglează comportamentul unui grup, în situații care problematizează dimensiuni ale moralității sau ale conflictelor valorice. Această poziționare poate reglementa modalități de comportament ale celor implicați, elevi și profesori, dar și diferitele interacțiuni sociale pe care aceștia le au²⁹.

---

²¹ Beteringhe et alii, 2016: 30.

²² Beteringhe et alii, 2016: 33.

²³ <https://dexonline.net/>, accesat la data de 05.01.2019.

²⁴ Idem.

²⁵ Lucas, 2014: 232-234.

²⁶ Beteringhe et alii, 2016: 42.

²⁷ Beteringhe et alii, 2016: 48.

²⁸ Lucas, 2014: 149.

²⁹ Beteringhe et alii, 2016: 60.

Aplicabilitatea la clasă

Conținutul teoretic conturat mai sus nu include detaliile formatului World Schools, aplicat în competițiile naționale și internaționale de dezbateri. El poate fi consultat ușor în sursele ARDOR³⁰, la unele dintre ele făcând deja trimitere. Formatul depășește timpul alocat unei ore de curs, fapt care nu limitează posibilitatea de adaptare la specificul situației de la clasă³¹.

Cu siguranță, succesul aplicării dezbaterii poate fi asigurat prin alegerea de către elevi a orei de opțional la clasa a 10-a sau a 11-a, care beneficiază deja de o programă³² acceptată de ministerul de resort, de un manual al elevului, de mai multe ghiduri pentru profesori. Orientarea disciplinei și a programei către transdisciplinar se încadrează în noul demers legislativ, facilitează dezvoltarea abilităților formulate în Recomandarea Parlamentului European și a Consiliului Uniunii Europene privind competențele cheie din perspectiva învățării pe parcursul întregii vieți³³ și stimulează independența în gândire și acțiune a elevilor, modelarea comportamentului, implicarea conștientă și motivată în propria formare³⁴.

Profesorii care au susținut acest opțional la clasă remarcă nu doar „deprinderea de către elevi a regulilor dezbaterii academice și susținerea argumentată a punctelor de vedere, ci și familiarizarea cu problemele lumii actuale, la care caută soluții, explorarea unor teme care nu sunt incluse în programele școlare ale diverselor discipline, exersarea cetățeniei active și responsabile. Adolescenții devin mai siguri, mai convingători, deprind strategii eficiente de persuasiune pe care le folosesc în diferite situații de viață. Acest exercițiu de învățare critică trebuie folosit consecvent, astfel încât să determine o schimbare la nivelul școlii românești în ansamblu³⁵. În condițiile elaborării unei programe proprii de curs opțional pentru clasa a XII-a, care a insistat asupra documentării și a elaborării eseului în scris pentru elevi, util pentru examenul de bacalaureat la limba română și la limba străină, din 30 de elevi în medie, cam 10 au învățat la nivel avansat după un an de curs, 6-7 la nivel mediu, iar restul sub medie sau au rămas la nivel de începător. Mult mai preocupați de examenele de bacalaureat decât de rezultatele școlare, elevii s-au lăsat totuși antrenați în discuții, încingând atmosfera atunci când s-a ajuns la confruntări directe, fie în meciuri de tip World Schools, fie în argumente unul contra unul³⁶. Se cuvine precizat că aplicarea opționalului s-a făcut la clasele a XI-a și a XII-a cu profil umanist.

Când nu există posibilitatea aplicării la clasă a opționalului, contextul teoretic poate fi investigat practic, în încercarea de a vedea ce, cât și cum anume se potrivește unei ore obișnuite de istorie.

Privind lucrurile obiectiv și ținând cont de încorsetările impuse de programa obligatorie și de numărul de ore pe săptămână, considerăm că stă la îndemâna

³⁰ <http://ardor.org.ro/resurse/#debateri>, accesat la data de 08.01.2019.

³¹ Pitic, Ionescu, 2014: 4.

³² *Programă școlară pentru disciplina opțională Dezbatere, oratorie și retorică*, Curriculum la decizia școlii pentru liceu, aprobată prin ordinul ministrului nr. 4074 din 21.04.2011, în <http://ardor.org.ro/resurse/#debateri>, accesat la data de 04.01.2019.

³³ *Programă școlară pentru disciplina opțională Dezbatere, oratorie și retorică*, p. 2.

³⁴ *Ibidem*: 3.

³⁵ Gabriela Șerbu, profesor de limba și literatura română la Colegiul Național „B.P.Hasdeu” Buzău.

³⁶ Monica Ionescu, profesor de limba și literatura engleză la Colegiul Național „B.P.Hasdeu” Buzău.

fiecărui profesor să-și învețe elevii cât este de important să-și pună foarte des întrebarea „de ce?”, să caute mai multe variante de răspuns la întrebări, să formuleze argumente, pe care să le folosească în justificarea opiniilor sau în realizarea unui eseu, să facă apel la exemple cu care să-și susțină părerea, să conceapă un plan de învățare, a cărui realizare s-o urmărească pas cu pas, să asculte părerea colegilor și să conceapă contraargumente, să se documenteze din mai multe surse, pe care să le analizeze obiectiv, să se raporteze la reguli impuse prin anumite formate care să le influențeze și modeleze comportamentul. Toate acestea se deprind în timp și au nevoie de insistența profesorului și de conștientizarea la care trebuie să ajungă elevul în legătură cu utilitatea lor pe termen scurt și lung. Ele se pot realiza la majoritatea disciplinelor, deși istoria ar avea un avantaj ce ține de varietatea epocilor studiate și a tematicii care aduce numeroase interferențe de domenii de activitate. Dacă deschiderea rămâne apanajul unui singur profesor și nu se intersectează cu atitudini similare, succesul printre elevi va fi limitat.

Aplicații metodice

Sursele ARDOR se bazează pe aplicații care pot fi folosite la clasă. Propunerile de dezbateri acoperă domenii diverse, astfel încât regăsim suficiente teme controverse care preocupă societatea contemporană în ansamblul ei. Aici pot fi încadrate preocupările sociale legate de familie (căsătorie, violența domestică, contracepție, relația părinți-copii), locul și rolul școlii, al religiei, al presei, al sistemului sanitar în societate, discriminare, consumul de droguri, pirateria digitală; aspectele științifice precum responsabilitatea oamenilor de știință pentru descoperirile lor, donația organelor umane, selecția genetică, clonarea, dar și problematica protecției mediului.

Trecându-le în revistă pe cele care acoperă istoria, am observat că temele care încadrează motiunile propuse pe site³⁷ vizează problematici românești, europene și internaționale specifice secolele XX-XXI și fac referire la:

- * drepturile omului în general, dreptul la vot în special, cu abordări tipice societății contemporane legate de obligativitate, scăderea vârstei de vot, relații interetnice și interreligioase;
- * limitarea libertăților personale, discriminare, inclusiv cea pozitivă pentru minorități, femei, refugiați, nesupunerea civilă;
- * formele de guvernare, regimul politic, sistemul politic, intervenția statului în economie;
- * politica Uniunii Europene;
- * activitatea organizațiilor internaționale – ONU, NATO;
- * raporturile dintre statele dezvoltate și cele în curs de dezvoltare;
- * dezarmarea;
- * globalizarea;
- * provocările internetului, mass-media;
- * activitatea sindicatelor;
- * sistemul de educație și cel juridic.

---

³⁷ <http://ardor.org.ro/debatebase/>, accesat la data de 09.01.2019.

Multe dintre ele pot fi integrate sau adaptate în lecțiile noastre de la clasele X-XII.

Pentru că numărul propunerilor este destul de mare, în jur de 200, am analizat doar una dintre ele – „Parlamentul european este la fel de important ca parlamentele naționale ale țărilor U.E.”. Justificarea alegerii se poate explica prin faptul că politica Uniunii Europene reprezintă o temă de actualitate, importantă atât pentru traseul nostru ca țară, cât și pentru fiecare cetățean în parte. După un minim dicționar al termenilor, ni se prezintă câte două argumente care reflectă poziția guvernului și a opoziției și trei surse de informare, identice pentru ambele tabere. În primul caz, grupul care sugerează poziția guvernului va invoca autonomia de decizie în plan militar și de politică externă, dar și situația în care un parlament național va putea impune, printr-o moțiune susținută de mai multe țări, punctul său de vedere forului legislativ european. Gruparea opoziției subliniază concordanța legislativă care trebuie să existe între deciziile europene și cele naționale, dar și influența europeană asupra celei naționale în privința deciziilor bugetare și comerciale. Dezbateră care rezultă plecând de la aceste argumente presupune o documentare riguroasă și cunoștințe consolidate despre structura instituțională națională și europeană, care implică un efort suplimentar față de lecția obișnuită de la clasă și ceva pasiune strecurată în activitatea de la clubul de debate sau pentru pregătirea unui concurs. Moțiunea rămâne importantă pentru analiza de caz care încearcă să echilibreze raportul național-european în orice discuție politică sau socială care ar stârni reacții partinice.

În altă sursă³⁸, Parlamentul european reprezintă tema proiectului de lecție schițat pentru două ore și preconizat a se desfășura sub forma unei simulări. Practic, e un joc de rol în care elevii „învață personal despre rolul unui reprezentant de stat și trebuie să apere puncte de vedere ale țării pe care o reprezintă”³⁹. Moțiunea presupune simularea unei ședințe a Parlamentului european care dezbate adoptarea unei politici comune, în care fiecare stat membru își exprimă punctul de vedere. Pare foarte ușor de aplicat la clasa a XI-a, la capitolul „Relații internaționale”, la lecția dedicată Uniunii Europene. O sugestie de adaptare a acestui proiect are în vedere chiar o simulare a unei ședințe care să reunească reprezentanții tuturor instituțiilor europene, în care aceștia vin să-și prezinte atribuțiile și rolul în dezvoltarea construcției europene.

Cu acest proiect de lecție am deschis analiza celor 16 schițe de lecție propuse în manualul European Network of Debating Teachers. Ele acoperă, fără o ordine prestabilită, cu predilecție teme politice specifice perioadei contemporane, dar și subiecte sociale și de cultură din alte epoci istorice. Citindu-le, am observat că stimulează dezbateră implicând metode complementare nu foarte diverse, uneori nemenționate ca atare, precum cântarul opiniilor, jocul de rol, simularea, întrebările socractice, comparația.

Aplecându-mă asupra proiectului intitulat „Religie” descopăr că este conceput pentru două ore și, în viziunea autorilor, poate fi aplicat la istorie, religie și dirigenție cu scopul de a dezvolta abilitățile de cercetare, argumentare, vorbire în public și de scriere analitică, cu ajutorul cărora, la sfârșitul lecției, elevii să poată identifica și

---

³⁸ *Manualul*, 2016.

³⁹ *Ibidem*: 44.

diferența dintre marile religii ale lumii⁴⁰. Planul lasă la latitudinea profesorilor cărora li se adresează alegerea nivelului clasei și a tipului de lecție în care vor să încadreze această propunere de dezbatere. La istorie ea s-ar preta la clasa a IX-a, la capitolul „Marile religii”, unde elevii consolidează cunoștințe dobândite anterior despre creștinism și islamism și se familiarizează cu iudaismul și budismul. Personal, aș aplica această propunere la o lecție de consolidare, doar pe parcursul unei singure ore și cu o moțiune care ar avea în vedere rolul religiei în perioada antichității. De asemenea, proiectul se potrivește bine și în cazul capitolului „Religia și viața religioasă. Religia în lumea contemporană” din programa pentru clasa a XI-a, cu atât mai mult cu cât putem prelua ca atare moțiunea formulată – „religia este utilă pentru umanitate”. El poate constitui un reper și pentru clasa a XII-a la capitolul „Religia și viața religioasă”, evident cu o moțiune particulară, adaptată spațiului românesc. Un lucru care poate fi reproșat autorilor este limitarea cercetării la internet pentru o temă sensibilă, care, ușor, poate stârni interpretări partinice sau eronate. Cu atât mai mult cu cât rolul profesorului, mai ales al celui care încurajează dezbaterile, este acela de a forma la elevi abilitatea de documentare din surse diverse, cu trimiteri la o bibliografie adecvată vârstei, care să nu fie exclusiv digitală.

Caietul profesorului cuprinde mai multe sugestii metodice de abordare a problematicii dezbaterii. Fiecare element constitutiv al dezbaterii pe care l-am prezentat în contextul teoretic – argumentarea, contraargumentarea, elemente de stil în dezbateri, documentarea, etica în dezbateri – cuprinde nu doar obiectivele propuse, ci și metode care pot fi utilizate, mijloace didactice, structura unității de învățare, activitățile sugerate pentru fiecare parte de lecție, trimiteri bibliografice, sugestii de evaluare. Anexele cuprind atât liste cu moțiuni formulate pentru diferite domenii de activitate, unele dintre ele regăsindu-se detaliate în resursele site-ului ARDOR, cât și texte, tabele conceptuale, fișe de lucru, exemple de problematizări, sugestii de filme, propuneri de autoevaluare și interevaluare, modele de arbitraj care pot fi incluse sau adaptate disciplinei noastre. De apreciat legătura pe care autorii o realizează între acest caiet al profesorului și manualul elevului, potrivirea necesară cu programa elaborată pentru cursul opțional, precum și flexibilitatea afirmată prin libertatea profesorului de a adapta modelele propuse la condițiile reale pe care le are la dispoziție.

Apropiindu-ne de broșura realizată prin aportul profesorilor participanți în 2017 și 2018 la tabăra de leadership pentru profesori și instructori de dezbateri ARDOR, observăm că exemplul oferit pentru istorie vizează o tematică vastă – Relațiile internaționale în secolul XX, cu siguranță, aceasta găsindu-și aplicabilitatea în materia din clasa a XI-a. Putem profita de faptul că nu sunt oferite prea multe detalii pentru a căpăta mai multă libertate de adaptare la stilul profesorului sau la nivelul clasei, la stabilirea unei ore sau a mai multor de recapitulare, în funcție de numărul statelor aduse în discuție, cu ajutorul jocului de rol.

Obiectivele pe care le-am putea formula implică atât utilizarea corectă a limbajului de specialitate, cât și enunțarea și analiza continuității sau schimbărilor de direcție a politicii externe a unui stat european sau extraeuropean de-a lungul diferitelor perioade ale secolului XX. La rândul ei, analiza ar implica formularea și

---

⁴⁰ *Manualul*, 2016: 47.

susținerea argumentelor, contra-argumentarea, chiar elemente de stil aduse prin includerea în jocul de rol a personalităților politice și a organizațiilor internaționale, cu rol de consolidare a demonstrației. Fiind un moment recapitulativ, elevii trebuie să demonstreze nu numai însușirea unor conținuturi, comunicate corect, ci și abilități de sinteză, de identificare a relației cauză-efect, comparație, transfer de cunoștințe, argumentare și problematizare.

N-o să insist asupra modalităților care pot fi utilizate pentru a constitui grupele de lucru. Putem să alegem împreună cu elevii etapele de timp, statele a căror politică externă vrem s-o analizăm și personalitățile reprezentative. Ar fi de preferat echipe de 3 elevi pentru fiecare stat, coordonate de o grupă care, reprezentând un organism internațional, să propună o moțiune având drept laitmotiv pacea în lume. Metodele și mijloacele didactice utilizate pe parcursul lecției țin de alegerea fiecărui profesor, iar reacția clasei ne va servi drept reper în ajustarea exercițiului pe parcursul desfășurării lui sau într-o altă situație de aplicare. Am atașat în anexe schița unui proiect de lecție gândit pentru relațiile internaționale din perioada interbelică. Scopul urmărit este să ajungem la dezbateri pentru a putea observa ce pot face elevii cu cunoștințele acumulate și cum le pot prelucra în conturarea unor argumente valide. Concepția unui plan al desfășurării lecției pe etape, care să lase mai mult timp pentru partea de dezbateri, ar fi binevenită și ar preîntâmpina posibilele deviații de parcurs. Cu siguranță ne va fi mult mai ușor să aplicăm acest model de exercițiu la o clasă de profil umanist, unde cele două ore din curriculum-ul obligatoriu sau măcar una de curs opțional ne-ar oferi timpul necesar și suficient.

Sintetizând tot acest demers teoretic și practic al dezbaterii, putem conchide că, prin exemplele de bună practică, am încercat justificarea utilității aplicării ei la clasă. Motivațiile găsite sunt preponderent de factură educațională, particularizate pentru istorie și metodică predării ei și evidențiază necesitatea problematizării dezbaterii ca metodă ce însumează mai multe forme și modalități de aplicare la clasă. Ea oferă posibilitatea de a aborda altfel prezentarea trecutului, astfel încât elevii să înțeleagă prezentul și să-și proiecteze conștient viitorul. Valențele clișeice ale acestei afirmații pot fi atenuate prin „predarea unei istorii dilematice, problematizate, deschisă spre reflecție”⁴¹, care să genereze deconstruirea evenimentului istoric și să permită aflarea miezului lucrurilor și înțelegerea mesajului pentru ziua de azi și pentru cea de mâine. Să nu uităm modalitățile prin care profesorul poate contribui la modelarea minții și comportamentului tinerilor astfel încât aceștia „să înțeleagă lumea, să trăiască prin această înțelegere și să vrea, cu ardoare și fără preget, să o schimbe în bine” învățând atât „ce au realizat alții, suferințele, coborâșurile, drumul drept și căile ocolite”, cât și „să-și orienteze mereu propria viață în funcție de posibilitățile umane, inclusiv de cele la care nimeni nu s-a gândit”⁴². Predarea istoriei prin metode care stimulează gândirea critică are rolul de a genera pe de o parte interesul tinerilor pentru mersul lucrurilor în societate, acceptarea diversității cu toate manifestările sale și asumarea responsabilității implicării civice, iar pe de altă parte întrunește strădania unor profesori pasionați de a oferi modele de bună practică cât mai multor actori implicați

---

⁴¹ Băluțoiu et alii, 2006: 4.

⁴² Gardner, 2004: 13.

în sistemul educațional și un mod de ilustrare a devizei „dă mai departe!” pe care reprezentanții ARDOR o doresc cât mai răspândită. Indiferent cum i-am considera pe cei devotați dezbaterii, idealști sau poate prea dedicați muncii lor, consider că reperiile aduse de tot acest demers trebuie înțelese ca un recurs obligatoriu la „problema indispensabilă a valorii”⁴³ și ca alternativă viabilă la tradiționalism, monotonie și la acel slogan indolent „lasă că merge și așa”.

Anexă: Plan de lecție

Unitatea de conținut: Relațiile internaționale

Tema: Instituții, mecanisme și politici de rezolvare a conflictelor în lumea contemporană

Clasa: a XI-a

Tipul lecției: recapitulativă

Competențe specifice:

- 1.3. Compararea unor opinii și argumente diferite referitoare la o temă de istorie.
- 2.2. Analizarea instituțiilor, normelor și procedurilor de guvernare.
- 2.3. Folosirea strategiilor de negociere și cooperare civică.
- 2.4. Exprimarea acordului/dezacordului în raport cu un context social
- 3.3. Descoperirea în sursele de informare a perspectivelor diferite asupra evenimentelor și proceselor istorice.
- 4.2. Folosirea mijloacelor și a tehnologiilor de informare și comunicare pentru investigarea unui eveniment sau a unui proces istoric.

Obiective operaționale:

- Să utilizeze informațiile istorice despre politica externă a statelor în perioada interbelică în contexte comparative;
- Să aducă argumente care susțin justetea deciziilor luate de fiecare stat în parte;
- Să găsească contraargumente care să contrazică poziția afirmată a unuia sau a mai multor state;
- Să analizeze o situație dată din mai multe perspective;
- Să evalueze rolul Societății Națiunilor.

Desfășurarea lecției:

Activitatea de organizare trebuie realizată înainte de ora propriu-zisă pentru a câștiga timp. Elevii sunt împărțiți în grupe de 3, fiecare echipă reprezentând delegații unui stat interbelic (conducătorul statului, ministrul de externe și un reprezentant al presei) ales după alcătuirea de către elevi a unei liste cu statele pe care ei le consideră reprezentative pentru a caracteriza politica externă a perioadei. Nu trebuie uitați reprezentanții Ligii Națiunilor.

Președintele Societății Națiunilor deschide ședința de bilanț invitând țările participante la un dialog deschis, sincer, principial. Este stabilit timpul alocat

---

⁴³ Gardner, 2004: 17.

intervenției fiecărui stat – 10 minute, din care 5 pentru exprimarea poziției și 5 pentru răspunsurile la întrebări.

Participanții vor expune poziția externă a fiecărui stat analizând elementele pozitive și negative prin raportare la scopurile Societatea Națiunilor. Reprezentanții celorlalte state au dreptul de a adresa întrebări sau de a aduce contraargumente la analizele prezentate.

La finalul ședinței se va alcătui o analiză SWOT pe baza căreia să se poată concluziona care a fost rolul jucat de Societatea Națiunilor în perioada interbelică.

Resurse necesare:

- Materiale: foi flipchart, markere în diverse culori, coli A4, computer, videoproiector, Internet;
- Timp: 2x50 minute
- Umane: 6-7 grupe de 3 elevi

Strategii didactice:

- metode și tehnici: jocul de rol, metoda privirilor încrucișate
- forme de organizare a activității: frontală, pe grupe.
- Bibliografie:

* Bogdan Antoniu, Dinu Rudolf, *Istoria relațiilor internaționale în secolele XIX-XX*, Ministerul Educației și Cercetării, Proiectul pentru învățământul rural, 2005.

* Pierre Milza, *Istoria secolului XX, volumul I. 1900-1945 Sfârșitul "lumii europene"*, București, Editura All, 1998.

* *Marea istorie ilustrată a lumii*, vol. 6, Războaiele mondiale și perioada interbelică (1914-1945), București, Editura Litera Internațional, 2008.

Evaluarea activității: prezentarea criteriilor de evaluare – respectarea sarcinilor, a timpului alocat fiecărei sarcini, calitatea argumentelor și a contraargumentelor. Evaluarea poate fi realizată și de către elevi.

* Metoda privirilor încrucișate se încadrează în strategiile cooperative și evidențiază mai multe puncte de vedere asupra unui fapt sau fenomen istoric, susținute prin argumente. Utilizarea ei furnizează elevilor o imagine comprehensivă asupra a ceea ce s-a întâmplat, o viziune interdisciplinară și o perspectivă multiplă asupra faptelor și fenomenelor istorice.

Referințe

*** (2002) *Manual de dezbateri academice*, Iași: Editura Polirom.

*** (2016) *Manualul – lecții din diverse materii predate folosind metoda dezbaterilor*.

*** (2003) *The Editors of IDEA - The Debatabase Book. A Must-Have Guide for Successful Debate*, International Debate Education Association.

Beteringhe, Emanuel et alii (2016) *Manualul elevului pentru disciplina opțională Dezbateri, oratorie și retorică*, București.

Driscoll, William; Popper, Karl (2002) *Manual de Dezbateri Academice*, trad. Viorel Murariu; Lucas, Stephen E. (2014) *Arta de a vorbi în public*, Iași: Editura Polirom.

Rybacki, K; Rybacki, D. (2004) *O introducere în arta argumentării. Pledarea și respingerea argumentelor*, Iași: Editura Polirom.

- Adăscăliței, Felicia et alii (2010) *Elemente de didactică a istoriei*, București: Editura Nomina.
- Băluțoiu, Valentin et alii (2006) *Istoria secolului al XX-lea și educația pentru cetățenie democratică*, București: Centrul Educația 2000+.
- Gardner, Howard (2004) *Mintea disciplinată. Educația pe care o merită orice copil, dincolo de informații și de teste standardizate*, București: Editura Sigma.
- Steele, Jeannie L.; Meredith, Kurtis S.; Temple, Charles (1998) *Lectura și scrierea pentru dezvoltarea gândirii critice*, vol. II, Centrul Educația 2000+.
- *** (2010) *Cele mai bune lecții de civică. Culegere de proiecte didactice*, București, Editura Alcris.
- ARDOR, <http://ardor.org.ro/>.
- European Network of Debate Teachers, www.debatingteachers.com.
- IDEA, <http://idebate.org/>.
- World Schools Style, <http://www.schoolsdebate.com/guides.asp>.
- Debatepedia, <http://dbp.idebate.org/ro>.

UTILIZAREA ENCICLOPEDIIEI LIBERE WIKIPEDIA ȘI A INSTRUMENTELOR DIGITALE ASOCIATE ÎN ACTIVITATEA DE PREDARE-ÎNVĂȚARE A ISTORIEI

Antonia BERA*
Diana-Georgiana LUTZ**
Iulian MĂCREANU***
Cosmina VĂDUVA****
Vlad POPOVICI*****

THE USE OF WIKIPEDIA, THE FREE ENCYCLOPAEDIA AND OF ITS ASSOCIATED DIGITAL TOOLS IN TEACHING AND LEARNING HISTORY (Abstract)

Although Wikipedia is nowadays one of the most important encyclopaedic resources available online and, for sure, the most popular among the general public, its relation to the educational process goes mostly one way. The online encyclopaedia is primarily used as a multi-purpose source, but often its proper referencing process is overlooked by the users, a situation that unfortunately implies the risk that this extremely generous instrument, both in information and educational potential, could become an untrusted and blamed resource. In this article, we intend to offer a glimpse on today's Romanian Wikipedia development, to promote the affiliated instruments and platforms that can be used in teaching and learning History and to offer a short guide on how to create Wiki content, for teachers, pupils, and students. The benefits of this undertaking in teaching History, in science popularization and in local history research will be exemplified through the presentation of a project that took place between March-December 2018, as a result of the collaboration of Wikipedia Romania and the History and Philosophy Faculty of Babeș-Bolyai University Cluj-Napoca.

Keywords: *Wikipedia, the online encyclopaedia, online teaching tools, local history, the popularization of science*

---

* Student masterand, Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie și Filosofie, antoniaruxandra27@yahoo.com.

** Student masterand, Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie și Filosofie, dianalutz303@yahoo.com.

*** Coordonator program educație Wikimedia, Wikimedians of Romania and Moldova, email: macreanuulian@yahoo.com.

**** Student masterand, Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie și Filosofie, vaduva_cosmina@yahoo.com.

***** Lector universitar dr., Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie și Filosofie, email: vlad.popovici@ubbcluj.ro.

Omenirea se află într-o perioadă de avânt a revoluției digitale, în care tot mai multe activități încep să se desfășoare, sau să dezvolte o componentă majoră în mediul online. Această turnură aduce o provocare importantă, atât la nivel individual, cât și societal: menținerea conexiunii cu o evoluție tehnologică din ce în ce mai accelerată și integrarea sa în cadrul procesului educațional, atât la nivelul acumulării de cunoștințe și al relației cu informația abundentă existentă la dispoziția elevilor/studenților, cât și prin dezvoltarea aptitudinilor și atitudinilor aferente competențelor-cheie pentru dezvoltare durabilă.

Multe dintre acestea sunt asociate cu o învățare bazată pe gândirea analitică, identificarea de soluții și lucrul în echipă, și diferă de competențele rezultate în urma abordărilor academice tradiționale prin faptul că nu sunt centrate prioritar pe cunoștințe de conținut¹. Din acest motiv, educatorii și instructorii se află în mod constant în căutarea unor noi instrumente (în special digitale) pentru a-i ajuta pe elevi/studenți să poată intra, să rămână competitivi și să se dezvolte pe o piață a ideilor, tehnologiilor și profesiilor, aflată în schimbare rapidă. La rândul lor, pentru cei din urmă devine absolut necesar să stăpânească aceste noi competențe care îi pregătesc pentru lumea de dincolo de sala de clasă. Din acest punct de vedere, realizarea de proiecte educaționale folosind platforma Wikimedia și instrumentele asociate, precum și utilizarea corectă și îndrumată a Wikipedia, mediată de profesor încă din perioada studiilor gimnaziale și liceale, pot aduce o contribuție semnificativă și de durată la formarea și dezvoltarea noilor generații, cu atât mai mult cu cât acestea intră oricum de timpuriu în contact cu cea mai mare enciclopedie online.

Versiunea în limba română a enciclopediei on-line Wikipedia a fost lansată în data de 10 iulie 2003, la doi ani și jumătate după lansarea versiunii în limba engleză (15 ianuarie 2001). În cei peste cincisprezece ani care au trecut, Wikipedia în limba română a crescut constant, atingând la data redactării acestui articol peste 390.000 articole, peste 2 milioane de pagini și o medie de peste 1000 de utilizatori activi lunar². Dincolo de aspectul cantitativ, Wikipedia în limba română, la fel ca versiunea-mamă în limba engleză, a devenit un reper informațional pentru marele public, incluzând aici și utilizatorii de vârstă școlară. Dezvoltarea sa a urmat natural evoluțiile din domeniul internetului și s-a pliat pe necesitățile și gustul societății contemporane de a accesa repede, facil și gratuit informația. În încercarea de a asuma un caracter de sursă enciclopedică, Wikipedia s-a lovit, în timp, atât de limitele inerente ale produselor dezvoltate prin proceduri de tip „crowdsourcing” (susținute prin contribuții voluntare, de multe ori anonime și fără posibilitatea reală de a verifica gradul de calificare al autorului în relație cu subiectul abordat), cât și de criticismul venit dinspre lumea științifică și mai ales dinspre nava-amiral a enciclopediilor în format clasic: *Encyclopaedia Britannica*³. Minusurile și erorile de conținut pe de o parte, utilizarea abuzivă la și dincolo de limita plagiatului pe de altă parte (incluzând aici

---

¹ Dede, 2019: 1-4.

² Statistici, <https://ro.wikipedia.org/wiki/Special:Statistici>, accesat la 20.01.2019.

³ Reliability of Wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/Reliability_of_Wikipedia, accesat la 20.01.2019, cu referințe la studiile comparative, publicate inclusive în revista *Nature*. Polemica între enciclopediile tradiționale și Wikipedia continua până astăzi.

practica nefastă a copierii de către elevi și studenți a „referatelor” de pe Wikipedia) au sporit reticențele promotorilor de discurs științific și didactic față de acest instrument și au aruncat într-un con de umbră procesul continuu de perfecționare și extindere prin care trece Wikipedia. Problema nu este reprezentată însă de existența unui instrument imperfect (în realitate facil perfecționabil) ci de absența criticismului în abordarea sa și în selecția informațiilor pe care le pune la dispoziție.

În acest moment este imposibil să ne imaginăm o lume fără Wikipedia, iar dimensiunile conținutului său și nivelul de accesare fac din această enciclopedie online o prezență ce se va confunda cu internetul și cu orice formă de continuare a acestuia. Wikipedia există și va exista mult timp de acum înainte, ca reper informațional, fără ca noi să avem capacitatea de a controla, per ansamblu, utilizarea sa și nivelul până la care este folosită ca sursă de către elevi și studenți. În același timp, datorită specificului său, este mult mai adaptată la nevoile și așteptările generației tinere contemporane, de a cărei preferință se bucură⁴. Folosirea sistemelor electronice de verificare anti-plagiat poate rezolva parțial problema, pentru cazurile în care informația este preluată integral, sau cu modificări minore. Atunci când informația este preluată prin traducere directă din variantele în limbi de circulație internațională (engleza, spaniola, franceză, germană etc.) și eventual finisată stilistic, orice software anti-plagiat eșuează însă în identificarea sursei. La fel, referințele preluate de pe paginile Wikipedia și ușor modificate stilistic sunt aproape imposibil de identificat automat.

Date fiind premisele anterior menționate, considerăm că utilizarea masivă a Wikipedia ca sursă informațională de către elevi și studenți (în scopuri explicit școlare sau doar de lărgire a orizontului culturii generale) trebuie acceptată ca o evoluție specifică societății informaționale contemporane, iar noi, în calitate de cadre didactice, trebuie să ne adaptăm la schimbare și să ne asumăm realist rolul de mediatori activi în acest proces, prin:

a. prezentarea și promovarea constantă a bunelor practici în referențierea informației preluate din sursele online, astfel încât elevii și studenții să înțeleagă faptul că orice sursă online, inclusiv Wikipedia, are aceeași valoare ca o sursă offline (enciclopedie tipărită în acest caz) și trebuie referențiată ca atare;

b. dezvoltarea capacității de selecție critică a informației, online și offline – o necesitate stringentă și chiar vitală din punct de vedere civic în contextul evoluțiilor mass media din ultimul deceniu și a debutului perioadei „post-adevăr”;

c. utilizarea conținutului și a instrumentelor puse la dispoziție de Wikipedia în procesul didactic (aplicând în acest fel și un prim filtru de selecție critică);

d. implicarea activă în editarea de conținut Wikipedia prin adăugarea de conținut nou, respectiv parcurgerea și corectarea celui deja existent.

Primele două opțiuni presupun o atitudine pasivă în raport cu obiectul studiului nostru și nu necesită cunoașterea obligatorie a specificităților instrumentelor găzduite de Wikipedia, însă sunt vitale pentru modelarea atitudinii elevilor și studenților față de avalanșa de informație brută cu care se întâlnesc zilnic și în general pentru dezvoltarea lor personală. Cunoașterea, asumarea și aplicarea principiilor unui cod etic în

---

⁴ Messner, DiStaso, 2013: 465-486.

activitățile de creație/profesionale, în particular respectarea normelor deontologice în procesul de preluare și utilizare a informațiilor din orice fel de sursă, alături de dezvoltarea spiritului critic și a aptitudinilor și reflexelor asociate țin de formarea elevului/studentului ca membru al societății, cetățean activ și profesionist, indiferent de domeniul de activitate.

A treia și a patra opțiune presupun o atitudine activă și implicată în raport cu gigantul informațional Wikipedia. Asupra lor vom insista în cele ce urmează, prin detalierea instrumentelor puse la dispoziție de platforma Wikimedia, a posibilităților utilizării didactice, prin exemplificarea unor modele de aplicare în procesul de predare-învățare și prin oferirea unui ghid sintetic de creare a conținutului paginilor Wikipedia, care să ajute virtualii contributori să depășească nesiguranța interacțiunii cu o interfață online mai puțin familiară.

Instrumentele de lucru cu potențial didactic puse la dispoziție de platforma Wikimedia

Concepția creatorilor și susținătorilor Wikipedia în privința relației acesteia cu educația este ferm și explicit exprimată: „Credem că Wikipedia și proiectele sale surori aparțin educației. Când editorii de toate vârstele contribuie la proiectele Wikimedia ca parte a procesului de învățare, aceștia dobândesc competențe cheie pentru secolul 21. Prin promovarea unei relații între Educație și mișcarea Wikimedia, avem cea mai bună șansă să ne realizăm obiectivul ca suma tuturor cunoștințelor umanității să fie fi accesibilă, fără îngrădiri, pentru toți oamenii din lume”⁵.

Pentru a veni în întâmpinarea acestor deziderate a fost realizată o platformă educațională integrată, online, gratuită și disponibilă pentru toți cei care doresc să dezvolte programe educaționale pornind de la conținutul informațional sau dezvoltând conținut informațional în ambientul Wiki. Se știe că, în orice inițiativă de educație digitală, cel mai dificil lucru este identificarea sau dezvoltarea platformei digitale adaptată implementării adecvate a proiectului. Platformele digitale sunt costisitoare atât în termeni de construcție cât și de mentenanță, ceea ce face ca ele să fie relativ puține și grupate în principal în cadrul instituțiilor mari de învățământ și cercetare, cum ar fi universitățile și institutele, sau să funcționeze sub egida unor giganti ai industriei informatice.

În acest context, Platforma Wikimedia vine atât în ajutorul celor care nu au acces la platforme digitale instituționale, cât și al aceluia care, deși au acces, doresc să se folosească de ea, ca mijloc complementar. Arhitectura programului include: platformă generală, cu software Media-Wiki; acces liber la toate proiectele Wikimedia (Wikipedia, Commons, Wikisource, Wikidata etc.) pentru asigurarea suportului realizării proiectului educațional; software specializat pentru planificarea, monitorizarea și evaluarea proiectului educațional – Programul „Tablou de Bord”⁶; resurse online (unelte, broșuri, modele curriculare, module de instruire, studii de caz, materiale auxiliare etc.); modul pentru colaborări, lecții învățate și schimb de experiență.

---

⁵ *Wikimedia Education Program*, la <https://outreach.wikimedia.org/wiki/Education>, accesat la 15 ianuarie 2019.

⁶ Pentru o descriere detaliată a programului vezi *Programs and Events, Dashboard*, https://meta.wikimedia.org/wiki/Programs_%26_Events_Dashboard, accesat la 28.01.2019

Platforma și componentele sale sunt permanent îmbunătățite și actualizate, atât din punct de vedere tehnic cât și al conținutului, ca urmare a nevoilor utilizatorilor și cerințelor acestora. O altă caracteristică majoră a sa este versatilitatea, în sensul în care poate fi folosită pentru dezvoltarea unei game foarte largi de proiecte educaționale, din domeniile științelor umaniste sau tehnice, adaptabilă atât nivelului preuniversitar, cât și celui universitar.

Primul pas îl reprezintă crearea de către profesor a proiectului dorit și definirea coordonatelor generale ale sale: denumirea, obiectivele, durata, perioada, roluri și atribuții etc. Următorul pas îl constituie introducerea elevilor/studentilor în program – fie prin înscriere individuală, pe baza unui link de invitație, fie direct de către de către profesor – precum și stabilirea sarcinilor didactice pentru fiecare dintre studenți. Odată cu începerea derulării proiectului, programul permite profesorului să monitorizeze în timp real contribuțiile pe care studenții le fac – atât din punct de vedere cantitativ și calitativ – și, totodată, să intervină asupra acestora făcând sau solicitând să fie făcute corecturi și îmbunătățiri. Un alt avantaj este reprezentat de faptul că, la sfârșitul proiectului sau oricând pe durata lui, programul generează automat statisticele relevante ale acestuia: numărul de studenți care au participat cu contribuțiile fiecăruia, numărul de articole editate, numărul de editări, cantitatea totală de text și numărul de imagini introduse etc., datele fiind livrate într-un format accesibil (.csv) și putând fi ulterior prelucrate cu ușurință (grafice, tabele, diagrame etc.) de conducătorul proiectului.

În acest punct credem util să atragem atenția asupra faptului că platforma Wikimedia cuprinde, pe lângă cea mai cunoscută componentă a sa, enciclopedia liberă Wikipedia, și alte resurse utile în plan didactic.

Wikționar este, după cum îl recomandă și numele, un dicționar online, care însă nu se rezumă la funcțiile explicative ale majorității instrumentelor similare din mediul online, ci oferă componente integrate precum etimologia, pronunția, sinonime, antonime, cuvinte și expresii derivate, traduceri și referințe⁷. Dincolo de evidenta sa utilitate didactică și de posibilitatea integrării în procesul de predare-învățare într-o multitudine de forme, în contextul utilizării masive a tehnologiei mobile în rândul generației tinere, dezvoltarea deprinderii de a accesa un dicționar oricând la îndemână pe un telefon inteligent poate fi mai mult decât binevenită.

Wikicitat este un compendiu de citate ale unor autori celebri, accesibile atât după autor, cât și după cuvinte-cheie pe baza unui motor de căutare⁸.

Wikimanuale este o secțiune dedicată manualelor școlare⁹. Din păcate versiunea sa în limba română și în particular cea de Istorie sunt încă foarte slab dezvoltate, însă pentru conținutul din limbile de circulație internațională există un număr mare de manuale care pot fi folosite ca exemplu sau ca sursă de informație.

Wikivoyage este o colecție de ghiduri de călătorie, al căror conținut poate fi utilizat și în scop didactic¹⁰.

⁷ Wikționar, https://ro.wiktionary.org/wiki/Pagina_principal%C4%83, accesat la 28.01.2019.

⁸ Wikicitat, https://ro.wikiquote.org/wiki/Pagina_principal%C4%83, accesat la 28.01.2019.

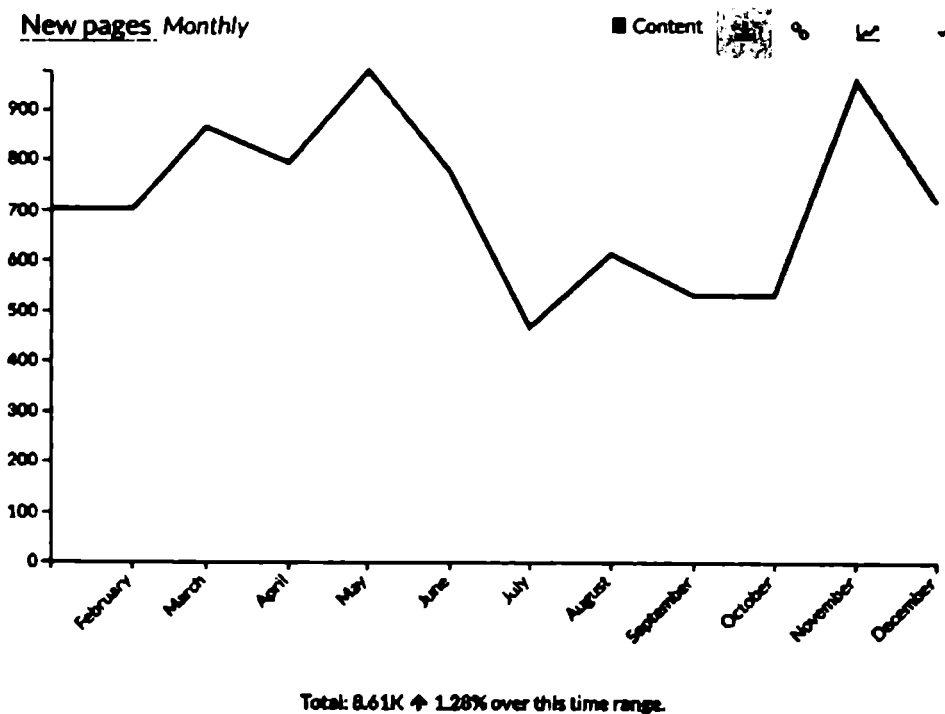
⁹ Wikimanuale, https://ro.wikibooks.org/wiki/Pagina_principal%C4%83, accesat la 28.01.2019.

¹⁰ Wikivoyage, https://ro.wikivoyage.org/wiki/Pagina_principal%C4%83, accesat la 28.01.2019.

Wikisursă este o colecție de texte artistice și intelectuale introduse în format electronic și accesibile gratuit¹¹. Politica Wikipedia permite includerea în această categorie a surselor istorice (jurnale, memorii, acte oficiale etc.), dar varianta în limba română conține în prezent aproape exclusiv opere literare. Pentru viitor, studiem posibilitatea dezvoltării unor proiecte de dezvoltare de conținut bazat pe surse istorice, în așa fel încât să putem folosi Wikisursă ca și compendiu de izvoare istorice cu destinație prioritar didactică, dar și ca ediție electronică de surse care să faciliteze accesul cercetătorilor din afara marilor centre universitare la conținutul unor ediții de documente mai dificil de accesat. Spectrul inițiativelor în această direcție, pentru Wikimedia în limba română este în acest moment deosebit de amplu.

Wikimedia Commons este probabil cea mai bogată și mai utilă componentă a Wikimedia, conținutul său fiind constituit din imagini și fișiere multimedia (audio și video)¹² care asigură suportul documentar necesar abordării oricărei teme de istorie și în general oricărei activități didactice.

Figura nr. 1: Numărul de articole noi create pe Wikipedia în limba română în anul 2018

Sursa: [https://outreachdashboard.wmflabs.org/courses/Romanian_Wikipedia/Deputatii_Marii_Uniri_2_\(noiembrie-decembrie_2018\)](https://outreachdashboard.wmflabs.org/courses/Romanian_Wikipedia/Deputatii_Marii_Uniri_2_(noiembrie-decembrie_2018)), accesat la 15 ianuarie 2019.

¹¹ Wikisursă, https://ro.wikisource.org/wiki/Pagina_principal%C4%83, accesat la 28.01.2019.

¹² Wikipedia Commons, https://commons.wikimedia.org/wiki/Pagina_principal%C4%83, accesat la 28.01.2019.

Utilizarea integrată a acestor componente Wikimedia și capacitatea de a urmări în timp real progresul și calitatea activității elevilor/studentilor prin intermediul *Tabloului de bord* le face deosebit de adaptabile și integrabile procesului didactic în cadrul unor proiecte dezvoltate pe structura cerințelor programei școlare. Începând cu anul 2010, peste 36.000 de studenți din S.U.A. și Canada au editat Wikipedia ca sarcină didactică, în cadrul programei școlare. Impactul acestor proiecte educaționale pe Wikipedia nu este unul de neglijat, ei adăugând conținut științific în format digital ce însumează mai mult de 30 de milioane de cuvinte (echivalentul a două treimi din conținutul ultimei ediții tipărite a enciclopediei *Britannica*), din diverse domenii ale cunoașterii¹³. De altfel, în spațiul universitar nord-american relația dintre Wikipedia și procesul educațional tinde să se instituționalizeze și în domeniul istoriei¹⁴. Păstrând proporțiile, un impact pozitiv se poate observa și dacă analizăm rezultatele proiectelor educaționale, desfășurate în anul 2018 pe platforma Wikipedia, în limba română. Din Figura 1, care exemplifică numărul de articole noi create în cursul anului 2018,¹⁵ se poate observa cu ușurință vârfurile de activitate din perioada aprilie-iunie și octombrie-noiembrie în care s-au desfășurat două proiecte focalizate pe crearea de articole despre personalitățile feminine din România, respectiv despre delegații la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, din 1918.

Principalul beneficiu al participării la aceste proiecte este reprezentat de dezvoltarea abilităților specifice epocii digitale:

- *Abilități de învățare și inovare*: gândirea critică și identificarea de soluții, comunicarea și colaborarea, creativitatea și inovația;
- *Abilități de alfabetizare digitală*: alfabetizare în domeniul informațiilor, alfabetizare în domeniul mass-mediei, alfabetizare în domeniul tehnologiilor informației și comunicării;
- *Abilități pentru viață și carieră*: flexibilitate și adaptabilitate, inițiativă și autonomie, interacțiune socială și interculturală, productivitate și responsabilitate¹⁶.

Când elevii/studentii editează pe Wikipedia, ei nu o mai fac doar pentru sine și pentru profesor în clasă, ci arată lumii ce cunosc, precum și faptul că sunt conștienți de cunoașterea pe care o dețin. Nu mai scriu ca pentru o temă de la școală, ci au curajul să scrie pentru un public larg, făcând astfel saltul de la învățarea pasivă la o exprimare activă a cunoștințelor pe care le au și regăsindu-se într-o ipostază care îi responsabilizează. Își reformulează și își revizuiesc înțelegerea și cunoștințele pe măsură ce editează. Formulează cunoștințele cu cuvintele lor și astfel și le însușesc ca fiind ale lor¹⁷.

Un studiu realizat pe un eșantion de peste 6.000 de participanți la proiecte educaționale pe platforma Wikimedia, publicat în 2017, a condus la concluzia că

---

¹³ Blumenthal, 2017.

¹⁴ Dougherty, Nawrotzki, 2013: 64-94.

¹⁵ *Wikimedia Statistics*, la <https://stats.wikimedia.org/v2/#/ro.wikipedia.org>, accesat la 15.01.2019.

¹⁶ Trilling, Fadel, 2009: 45-86.

¹⁷ *Does editing Wikipedia change a student's life?*, <https://wikiedu.org/changing/students/>, accesat la 15 ianuarie 2019.

editarea pe Wikipedia dezvoltă abilitățile digitale ale elevilor și capacitatea de gândire critică, favorizează abilitatea lor de a scrie pentru publicul larg, promovează colaborarea și îi motivează mai mult decât învățarea prin metode tradiționale¹⁸. Învățare digitală și gândire critică, într-o epocă în care știrile false sunt din ce în ce mai răspândite, scrierea pentru o audiență largă și asumarea în acest fel a responsabilității informației făcută publică sub nume propriu și cu scopul îmbogățirii cunoașterii, dezvoltarea abilităților de colaborare și înțelegerea efectelor benefice ale acesteia, precum și creșterea evidentă a gradului de motivare în procesul didactic sunt printre cele mai importante efecte benefice ale implicării studenților din eșantionul respectiv în activități bazate pe conținut Wikipedia¹⁹. Astfel de aspecte au fost resimțite și de către studenții implicați activ în proiectele dezvoltate în parteneriat cu mediul universitar de Wikimedia România, iar în cele ce urmează ne vom referi în particular la acestea.

Proiecte didactice și științifice dezvoltate în parteneriat cu Wikipedia România

În ultimii ani, Wikimedia România a dezvoltat o serie de proiecte destinate atragerii de noi contributory, unele dintre ele în parteneriat cu instituții de cultură și de învățământ superior. Dintre cele mai importante, ale căror rezultate se reflectă și în conținutul din domeniul științelor umaniste, amintim: *Personalități feminine ale poporului român*, *Let's close the internet gender gap* (derulat împreună cu ambasada Suediei la București), *Proiect de traduceri Wikipedia* (în parteneriat cu catedrele de Limba Engleză și Limba Arabă de la Universitatea din București și de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași), *România 100 – Deputații Marii Uniri* (în parteneriat cu Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității Babeș-Bolyai Cluj-Napoca), *Wiki Loves Monuments* (concurs de fotografie pentru monumente istorice derulat în cadrul programului Anul European al Patrimoniului Cultural 2018), *Wiki loves Earth* (concurs de fotografie pentru ariile natural protejate), *Monumente istorice din România* (în parteneriat cu Institutul Național al Patrimoniului), *#ILib1Ref* (proiect de referențiere a informației deja existente, derulat în parteneriat cu mai multe biblioteci din România), *Un clasic – o operă* (proiect dedicat învățământului preuniversitar, de introducere în Wikisource a unor opere literare), *Scriitori germani contemporani* (atelier de editare derulat în parteneriat cu Institutul Goethe din București). În cele ce urmează, ne vom opri atenția asupra unui proiect legat în particular de momentul 1 decembrie 1918, realizat în parteneriat de Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca și Wikipedia.

La Marea Adunare Națională de la Alba Iulia de la 1 decembrie 1918, în cadrul căreia s-a decis unirea Transilvaniei cu România, au participat cca. 1650 de delegați români din întreaga Transilvanie (inclusiv supleanții, cărora la fața locului le-a fost recunoscut statutul de delegat), reprezentanți ai structurilor politice, administrative, bisericesti, economice, ai asociațiilor și organizațiilor culturale, filantropice, de femei etc. și ai armatei²⁰. În bibliografia de specialitate s-a reușit

¹⁸ McDowell, Stewart, 2017: 17.

¹⁹ McDowell, Stewart, 2017: 10-16; Blumenthal, 2017.

²⁰ Moga, 2012: 255-257.

identificarea nominală a acestora, pornind de la listele publicate de presa timpului²¹ și de la lucrările prosopografice existente, niciuna însă completă. Un proiect prosopografic major având ca subiect delegații la Marea Adunare Națională este derulat, în acest moment, de profesorul Valer Moga, de la Universitatea 1 Decembrie din Alba Iulia, însă el se va finaliza, probabil, abia în 2019.

În mediul on-line, în primăvara anului 2018, exista pe Wikipedia o listă nominală a participanților, compilată după literatura de specialitate²², însă doar cca. 150 dintre aceștia (deci sub 10%) aveau construite pagini biografice pe Wikipedia, în condițiile în care, conform estimărilor noastre, pornind de la bibliografia științifică existentă în acest moment, pot fi realizate pagini biografice Wikipedia pentru circa 70% din delegații la Marea Adunare Națională. În acest context, am decis ca, în cadrul cursului de Introducere în Informatică (anul III) de la Facultatea de Istorie și Filosofie din UBB Cluj-Napoca să derulăm, în parteneriat cu Wikipedia, un proiect de creare conținut online destinat completării biografiilor delegaților la Marea Adunare Națională.

O primă etapă a acestui proiect s-a desfășurat în lunile aprilie-iunie 2018. În luna aprilie 2018 un reprezentant al Wikipedia România a susținut o serie de ateliere on-line cu câțiva dintre studenții respectivului curs. În luna mai 2018 a avut loc la Cluj un atelier de creare conținut Wikipedia susținut de Iulian Măcreanu, iar ulterior, unii dintre studenții voluntari pregătiți în cadrul atelierului on-line au susținut, la rândul lor, prezentări destinate colegilor. La proiect au participat 45 de studenți, fiecare având repartizați inițial 15 delegați. Rezultatul a fost creșterea numărului delegaților cu biografii la aproximativ 700. Este adevărat, nu toate biografiile au fost la fel de temeinic întocmite, în unele cazuri din cauza interesului mai scăzut al studenților, în altele din cauza lipsei informațiilor biografice. Există, din păcate, delegați despre care se cunosc informații minimaliste, precum localitatea de reședință și profesia, fără alte date.

O a doua etapă a proiectului (iulie-septembrie 2018) a presupus verificarea și corectarea biografiilor de către o singură persoană (Diana Lutz), reușindu-se astfel standardizarea și creșterea calității lor.

O a treia etapă a proiectului a debutat odată cu primul semestru al anului universitar 2018/2019, obiectivul acesteia fiind creșterea numărului biografiilor la peste 1000 și, practic, epuizarea informațiilor din literatura științifică de specialitate. În această etapă a fost derulat și un concurs de editare pe subiect, la care au participat 15 studenți voluntari. Cei 15 voluntari au realizat 428 de biografii noi și au corectat și completat alte 477 de biografii deja existente. În total, în acest moment, există circa 1100 de biografii Wikipedia ale delegaților, dintr-un total de circa 1650 (66,6%). Această cifră nu cuprinde însă delegații ale căror biografii sunt incluse în cele mai noi volume prosopografice dedicate temei, dintre care unele au apărut în noiembrie-decembrie 2018, iar altele vor apare probabil pe parcursul anului 2019. Din acest

---

²¹ Străjan, 2013.

²² Lista delegaților la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, https://ro.wikipedia.org/wiki/Lista_delega%C8%9Bilor_la_Marea_Adunare_Na%C8%9Bional%C4%83_de_la_Alba_Iulia, accesat la 28.01.2019.

motiv, ne așteptăm ca în anul universitar 2019/2020 să se deruleze o ultimă etapă a acestui proiect, care să completeze, pe baza literaturii de specialitate publicată între timp, biografiile deja existente și să adauge cel puțin câteva zeci de biografii noi. Pentru aproximativ 400 de delegați am recuperat și fotografiile, aflate la momentul redactării acestui studiu în proces de încărcare pe paginile biografice respective.

Odată realizate, biografiile au intrat în proces de conectare la pagina cu lista delegaților. Aceasta din urmă a fost supusă la rândul său unui proces de revizuire, realizat în colaborare cu autorul ei. Per ansamblu, proiectul derulat până în prezent umple un gol în conținutul online în limba română privind subiectul particular abordat, dar, mai important, familiarizează o serie de tineri cu normele de creare conținut Wikipedia, dezvoltă interesul și gustul pentru această activitate și, mai ales, pune bazele utilizării cu succes a Wikipedia ca instrument didactic. Merită amintit că unul dintre studenții-masteranzi participanți, Ionuț Budăcan, profesor la Școala Gimnazială Sânmihaiu de Câmpie, a implicat în această activitate și un număr de cinci elevi care au redactat scurte biografii ale unor delegați din județul Bistrița-Năsăud (bineînțeles cu verificarea și corectarea de către profesor a textelor redactate), dovadă a posibilităților de a combina crearea de conținut online cu activitățile de predare-învățare a istoriei locale.

În anul universitar 2018/2019 derulăm, în parteneriate similare, un proiect dedicat îmbogățirii paginilor Wikipedia destinate istoriei Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca și instituțiilor de învățământ superior ce au precedat-o (cu ocazia centenarului universității românești din Cluj), precum și un proiect dedicat activităților militare ale armatei române în perioada anilor 1919-1920.

Scurt ghid de creare și editare a articolelor Wikipedia

Extinderea conținutului Wikipedia și corectarea celui deja existent de către persoane care activează în domeniul profesional al articolelor dezvoltate/corectate, deci de către specialiști, reprezintă principala modalitate prin care comunitatea didactică și cea științifică pot controla calitatea și veridicitatea conținutului acestei enciclopedii online. Prin corectarea sau adăugarea de conținut, utilizatorul Wikipedia devine contributor, făcând astfel pasul de la interacțiunea pasivă la cea activă cu instrumentul enciclopedic online. Din experiența proiectelor anterior menționate, am ajuns la concluzia că una dintre principalele bariere în calea trecerii de la statutul de utilizator la cel de contributor este reprezentată de lipsa familiarizării cu interfața de editare/adăugare conținut și de reținerea în a urma pas cu pas ghidul pus la dispoziție în acest sens de Wikipedia²³. Am constatat existența acestei dificultăți inclusiv la utilizatori tineri, din categoria studenților, ceea ce ridică în mod real problema regândirii modului de ghidaj în acest caz particular. Nici suportul multimedia de pe site-urile specializate nu este foarte bogat, cel puțin pentru limba română²⁴. În limba engleză ghidurile audio-video sunt mult mai bine realizate, însă în acest caz bariera

---

²³ Wikipedia: manual de stil, https://ro.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Manual_de_stil, accesat la 20.01.2019.

²⁴ Tutorial.com Cum să creezi o pagină Wikipedia, <https://www.youtube.com/watch?v=u9ihmQlicig>, accesat la 20.01.2019.

lingvistică poate reprezenta o problemă pentru anumite categorii de utilizatori²⁵. În acest moment lucrăm, împreună cu studenții Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, la realizarea unui ghid multimedia în limba română pentru cei interesați de crearea conținutului Wikipedia, ce urmează a fi disponibil pe platforma YouTube sub titlul „Ghid de creare conținut Wikipedia (limba română) | Tutorial Wikipedia”²⁶.

Plecând de la aceste premise, în cele ce urmează vom reda o variantă adaptată stilului științific a unui ghid realizat de două dintre autoarele acestui articol (Antonia Bera și Cosmina Văduva) pentru colegii lor participanți în proiectul Wikipedia anterior amintit, simplificată și destinată potențialilor doritori de a deveni contributory Wikipedia în scopuri didactice sau doar de popularizare a științei. Nivelul de dificultate al ghidului este unul redus spre mediu, necesitând din partea virtualilor utilizatori cunoștințe primare în utilizarea calculatorului și în navigarea online, alături de, bineînțeles, dorința de a învăța principiile de bază ale acestei activități. Recomandăm ca, în paralel cu parcurgerea acestui ghid, să se urmărească și pagina specială dedicată utilizatorilor noi ai Wikipedia, care conține la rândul ei informații explicite și legături utile²⁷.

Un prim pas este reprezentat de crearea unui cont de utilizator Wikipedia, prin înregistrarea folosind o adresă de e-mail. Contribuțiile se pot realiza și fără înregistrare prealabilă (în acest caz, în loc de numele utilizatorului se înregistrează automat IP-ul calculatorului). Este recomandată însă crearea unui cont deoarece în spatele platformei informaționale se află o comunitate de contributory, care dialoghează și colaborează constant, iar asumarea unei identități nominale (fie și sub pseudonim) facilitează această interacțiune, integrarea și sprijinul din partea utilizatorilor experimentați.

Se începe prin accesarea paginii principale Wikipedia în limba română²⁸. Crearea unui cont (ulterior autentificarea) se realizează accesând pagina „Autentificare”²⁹, prin folosirea legăturii (link-ului) din colțul dreapta-sus al paginii de pornire Wikipedia, apoi a butonului „Înscrieți-vă la Wikipedia” în partea de jos a paginii nou-deschise.

Următorul pas constă în revenirea la pagina principală și accesare, după caz, a uneia dintre secțiunile „Cum modific o pagină” / „Cum creez un articol”, prin legătura denumită astfel (centrul paginii, sus). Deoarece opțiunea de modificare a paginilor

---

²⁵ How to Make a Wikipedia Page, https://www.youtube.com/watch?v=T_k_VbCDm2Y, accesat la 20.01.2019; How to create wikipedia page | How to Write a Wikipedia Article, https://www.youtube.com/watch?v=a_kERlvKJ2s, accesat la 20.01.2019.

²⁶ Cuvântul „tutorial” nu figurează încă pe lista neologismelor acceptate oficial în limba română, însă utilizarea sa constantă în mediul online ca sinonim pentru „ghid”, în special de către utilizatorii tineri, ne-a determinat să ne adaptăm la acest împrumut și să îl folosim ca și cuvânt-cheie în titlul materialului, pentru a crește vizibilitatea acestuia pe motoarele de căutare (Google, Bing etc.). Suntem conștienți că este o opțiune criticabilă din punct de vedere pur științific/gramatical, însă ne-o asumăm în virtutea necesității adaptării la realitățile (inclusiv lingvistice) în continuă schimbare ale lumii contemporane și ale spațiului virtual.

²⁷ Ajutor: Bun venit, https://ro.wikipedia.org/wiki/Ajutor:Bun_venit, accesat la 20.01.2019. Vezi și Ajutor: Cum mă înregistrez, https://ro.wikipedia.org/wiki/Ajutor:Cum_m%C4%83_%C3%AEnregistrez, accesat la 20.01.2019.

²⁸ Pagina principală, https://ro.wikipedia.org/wiki/Pagina_principal%C4%83, accesat la 20.01.2019.

²⁹ Autentificare, <https://ro.wikipedia.org/wiki/Special:Autentificare>, accesat la 20.01.2019.

(adăugare de conținut) pune la dispoziție utilizatorilor și un editor vizual, intuitiv și apropiat ca aspect de programele de editare clasice (de ex. MS Word), în continuare vom detalia doar opțiune creării unui articol nou (butonul „Creează un articol nou”)³⁰. Pe pagina respectivă, pe măsură ce sunt urmați pașii indicați, se vor colora succesiv un număr de 6 etichete din partea superioară a paginii, corespunzătoare succesiunii etapelor de creație conținut (1. Introducere, 2. Subiect, 3. Notabilitate, 4. Surse, 5. Conținut, 6. Finalizare). În crearea primelor articole, până la familiarizarea cu politicile de conținut Wikipedia, se recomandă parcurgerea strictă a acestor pași. Familiarizarea are loc relativ repede și în scurt timp se poate trece direct de la pasul 2 la pasul 6 (Finalizare).

Alegerea numelui articolului se face în funcție de subiectul abordat, însă este obligatorie verificarea pre-existenței sale pe Wikipedia. Acesta se realizează prin intermediul unei căsuțe de căutare aflate în centrul paginii. După ce se obține certitudinea că articolul respectiv nu există, fie sub titlul dorit de utilizator, fie sub alte titluri asemănătoare, se recomandă alegerea unei tipologii din lista propusă în josul paginii (articol despre o companie, despre „mine”, despre altcineva, despre un sit web etc.) și asigurarea faptului că subiectul articolului se încadrează criteriului notabilității prin accesarea pasului 3: Notabilitatea³¹. Pagina respectivă explică noțiunea de „notabilitate” în raport cu diferite tipuri de posibile subiecte. Spre exemplu, în cazul biografiilor, trebuie ca subiectul biografiei să fi avut o prezență publică sau o activitate profesională, sau în general realizări care să justifice prezența sa într-o enciclopedie (personalități de marcă ale culturii, divertismentului, artei, sportivi, deținătorii unor funcții politice și administrative importante – inclusiv la nivel local –, personalități proeminente în domeniul lor profesional, persoană publică în contextul actual, persoană care a făcut obiectul unor lucrări biografice etc.). În cazul în care acest criteriu este îndeplinit, se poate trece la pasul următor, prin accesarea butonului respectiv, cu mențiunea că, în momentul redactării articolului, va trebui menționată explicit și argumentată respectarea criteriului notabilității.

Pasul 4: Sursele³² avertizează contributorul în privința necesității alegerii unor subiecte care să poată fi concepute și redactate în baza unor surse de încredere, verificabile și independente de subiectul ales. În general sursele științifice (cărți, colecții de documente, studii, articole științifice din reviste consacrate) sunt considerate lucrări de încredere, deși se recomandă abordarea lor critică, în timp ce pentru sursele online criticismul și selecția cât mai obiectivă sunt cât se poate de necesare³³. Tot în privința surselor, mai trebuie menționat că Wikipedia nu susține articole constituite ca cercetări originale³⁴, ci exclusiv cele bazate pe literatură secundară

³⁰ Wikipedia: Asistent pentru a crea articole, https://ro.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Asistent_pentru_a_crea_articole/Subiect, accesat la 20.01.2019.

³¹ Wikipedia: Asistent pentru a crea articole/Notabilitate biografii, https://ro.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Asistent_pentru_a_crea_articole/Notabilitate_biografii, accesat la 20.01.2019.

³² Wikipedia: Asistent pentru a crea articole/Surse, https://ro.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Asistent_pentru_a_crea_articole/Surse, accesat la 20.01.2019.

³³ Wikipedia: Surse de încredere, https://ro.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Surse_de_%C3%AEncredere, accesat la 20.01.2019.

³⁴ Wikipedia: Fără cercetare originală, https://ro.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:F%C4%83r%C4%83_cercetare_original%C4%83, accesat la 20.01.2019.

(offline și online), iar una dintre cerințele obligatorii este adoptarea punctului de vedere neutru (*audiatur et altera pars*), indiferent de natura subiectului abordat³⁵. De exemplu, într-un articol biografic trebuie menționate atât aspectele pozitive cât și cele negative ale subiectului, așa cum sunt ele prezentate în sursele folosite, cu referințele de rigoare și fără judecăți de valoare sau parti-pris-uri din partea autorului.

Pașii 5 (Conținut) și 6 (Finalizare) reprezintă de fapt filtre de reverificare a normelor și politicilor anterior explicitate. De pe pagina aferentă pasului 6³⁶ se poate trece, prin alegerea titlului articolului, la secțiunea propriu-zisă de generare a conținutului. Pagina de creare conținut conține două secțiuni: cea superioară cuprinde un set de instrucțiuni sumare, iar cea inferioară cuprinde o casetă pentru text, care însă trebuie redactat cu respectarea anumitor elemente de codare (semne-cheie), care îi conferă după salvare aspectul bine-cunoscut al paginilor Wikipedia. Acesta este probabil punctul cel mai dificil de depășit de către noii contributory, marea lor majoritate fiind obișnuiți cu redactarea textelor în editoarele clasice (de ex. MS Word, Libre Office), dar fiind lipsiți complet de experiența editării unui text „codat”.

Cel mai simplu mod de a depăși acest impediment, al învățării unui limbaj de coduri abstracte, este de a copia în caseta de editare conținutul unui alt articol Wikipedia de tipul celui dorit a fi realizat. De exemplu, dacă se dorește realizarea unei biografii, se alege o biografie a unei persoane, deja existentă pe Wikipedia și care conține secțiunile standard cerute, se accesează secțiunea „Modificare sursă”, se selectează întregul text din casetă, cu codurile aferente (CTRL+A), se copiază (CTRL+C) și se lipește în caseta de editare a paginii ce se dorește a fi creată (CTRL+V). Toate secțiunile și codurile vor fi astfel la locul lor și ceea ce rămâne de făcut este înlocuirea informației biografice propriu-zise și a referințelor. Se recomandă ca această activitate de editare intermediară după model preluat integral („copy-paste”) să se realizeze mai întâi într-un fișier de tip MS Word și abia după corectarea și verificarea completă a informației în respectivul fișier, aceasta să fie copiată și lipită în caseta de editare a paginii care se dorește a fi creată. În acest fel, procesul de editare a conținutului se poate realiza offline, respectând modelul paginilor Wikipedia, iar la finalizare trebuie doar copiat online. Lucrând astfel, utilizatorul nou ajunge să se familiarizeze cu codurile de editare direct prin munca pe text, ceea ce facilitează memorarea lor și a rolurilor pe care le îndeplinesc. În cazul în care se alege această variantă, se recomandă maximă atenție la modificarea tuturor detaliilor importate din pagina aleasă ca model („Infocasetă”, imaginile, referințele bibliografice, secțiunile „Vezi și”, „Legături externe”, „Categorii” etc.).

O a doua metodă presupune munca online, direct în caseta de editare a paginii nou-create și adăugarea manuală de conținut și coduri. Și în acest caz se recomandă utilizarea ca model, într-o pagină separată, a unui articol Wikipedia similar, vizualizat în varianta „Modificare sursă”. Deși caseta de editare nu precizează, în fiecare articol ar trebui să existe o Infocasetă specifică tipului de articol creat

---

³⁵ Wikipedia: Punct de vedere neutru, https://ro.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Punct_de_vedere_neutru, accesat la 20.01.2019.

³⁶ Wikipedia: Asistent pentru a crea articole/Finalizare, https://ro.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Asistent_pentru_a_crea_articole/Finalizare, accesat la 20.01.2019.

(exemplu: Infocasetă Biografie, Infocasetă Om politic, Infocasetă Așezare, Infocasetă Sărbătoare, etc.). Pentru a adăuga Infocasetă este necesară căutarea și preluarea acesteia din alte articole Wikipedia, conform exemplelor menționate anterior.

De asemenea, orice articol Wikipedia trebuie să conțină o secțiune introductivă – fără titlu – care să rezume succint cele mai notabile aspecte (motivele pentru care subiectul merită să apară într-o enciclopedie), alături de alte câteva secțiuni relevante, în funcție de tipul subiectului. De exemplu, pentru articolele biografice vom avea secțiuni precum: „Originea și studiile”, „Activitate profesională”, „Activitate politică”, „Viață personală și familie”, „Omagieri” etc. De asemenea, vor mai fi introduse un număr de secțiuni care fac parte din standardele Wikipedia:

- „Note/Referințe” – în care se vor afișa automat referințele incluse în text;
- „Bibliografie” – în care se menționează doar lucrările bibliografice folosite la scrierea textului;
- „Lectură suplimentară” – în care se menționează alte lucrări relevante pentru subiect, dar care nu au fost folosite la redactarea textului;
- „Vezi și” – în care se introduc legături interne relevante către alte articole din Wikipedia;
- „Legături externe” – unde se introduc un număr de 1-3 legături către site-uri online relevante (însă niciodată: bloguri, Facebook, Instagram, YouTube, site personal etc.).

Introducerea informațiilor de la aceste secțiuni încă de la crearea articolului denotă calitatea documentării, faptul că subiectul îndeplinește potențial criteriile de notabilitate și, nu în ultimul rând, că un editor serios intenționează să se ocupe temeinic de articol în următoarea perioadă de timp. Este facilitată, în acest fel, munca de verificare a celorlalți editori Wikipedia.

În afară de secțiunea introductivă, toate celelalte secțiuni trebuie să aibă un titlu. Pentru a introduce un titlu de secțiune se folosesc câte două semne „egal” de o parte și de cealaltă a sa, de exemplu: ==Viața personală==. În interiorul secțiunilor se va introduce textul propriu-zis al articolului.

Datorită faptului că Wikipedia este o enciclopedie, adăugarea de referințe este absolut necesară. Se pot introduce referințe către cărți, articole, site-uri, ziare etc. Sursele folosite trebuie să fie de încredere, independente de subiect, pentru ca informația articolelor publicate să poată fi verificată. Desigur, la fel ca în redactarea oricărui material științific, textul unui articol nu trebuie copiat, ci reformulat, chiar dacă acesta este preluat la rândul său din alte surse. Un articol care nu conține referințe poate fi șters în orice moment de către un editor Wikipedia. Referințele se adaugă imediat după textul susținut și obligatoriu la final de paragraf, după semnele diacritice. În corpul articolului la locul unde trebuie să apară numărul notei se va introduce perechea de coduri <ref> „citare sursă” </ref> între care se scrie textul care va apărea la secțiune „Note”³⁷. La scrierea titlului acestei secțiuni se va introduce

---

³⁷ Exemplu citare link, în cod: <ref>[<http://www.bnr.ro/EmisiuniDetails.aspx?idd=3542&WebPageId=726> Banca Națională a României, "100 de ani de la Marea Unire de la 1 Decembrie 1918".]</ref>. Exemplu citare lucrare științifică tipărită, în cod: <ref>Vezi Ioan Scurtu, "Studiu introductiv" la "Carol al II-lea, Regele României. Însemnări zilnice, 1937-1951", volumul II, p. 7.</ref>.

codul: <references/>. Numerele notelor sunt inserate automat de către programul de editare, în funcție de codurile <ref>.

Legăturile (link-urile) reprezintă o componentă importantă pentru articolele Wikipedia. Unul dintre motivele datorită căruia Wikipedia este folositoare îl constituie legarea corelată prin intermediul legăturilor interne. Aceste legături permit utilizatorilor să acceseze pagini înrudite cu articolul citit. Pentru crearea unei legături către o altă pagină din interiorul Wikipedia trebuie doar să se încadreze în paranteze pătrate duble titlul paginii, de exemplu: [[Iuliu Maniu]], iar editorul de text va recunoaște automat legătura internă (link-ul). Dacă se dorește folosirea altor cuvinte decât cele din care este compus titlul articolului drept legătură se poate folosi divizorul bară („pipe”) „|” urmat de numele alternativ, cel care va apare în text, de exemplu: [[Iuliu Maniu | Sfinxul de la Bădăcin]].

Pentru o mai bună catalogare a articolelor și pentru facilitarea identificării lor de către alți utilizatori sunt folosite categoriile Wikipedia. Este, bineînțeles, important ca un articol să fie încadrat în categoriile corecte, iar pentru aceasta se recomandă verificarea unor pagini care tratează subiecte similare. Pentru a efectua această operațiune se folosește codul [[Categorie:]], urmat de numele categoriei între: și]], de exemplu: [[Categorie:Nașteri în 1873]]; [[Categorie:Decese în 1953]]; [[Categorie:Parlamentari români]]; [[Categorie:Oameni din Sălaj]]. În cazul în care o legătură sau o categorie introdusă nu există, titlul lor va apărea scris cu roșu în varianta „Lectură” a articolului (varianta de vizualizare clasică a paginilor Wikipedia).

O mențiune specială trebuie făcută în privința încărcării imaginilor. Acestea nu pot fi plasate direct în editorul de text, ci trebuie folosită în acest scop platforma „Wikimedia Commons”, pe care se încarcă fișierul, respectând standardele cerute, după care în caseta de editare a paginii pe care se dorește să fie folosită imaginea se inserează un link la materialul existent în „Commons”³⁸.

Indiferent de metoda aleasă pentru redactare (copiere și editare articol preexistent vs. redactarea manuală folosind un model pre-existent), după finalizarea acesteia, înainte de publicare, se recomandă folosirea opțiunii „Previzualizare”, folosind butonul din partea de jos a paginii. Această opțiune permite identificarea erorilor de formatare și reîntoarcerea la caseta de editare pentru remedierea lor. În cazul în care nu există probleme care trebuie remediate, se folosește opțiunea „Publică pagina”, în acest moment conținutul articolului devenind disponibil public pe Wikipedia.

De obicei, la scurt timp după publicarea unui nou articol, acesta este verificat de un editor Wikipedia (o „patrulă”)³⁹ care face modificările de rigoare, lăsând și comentarii explicative, sugestii etc. Este de asemenea posibil ca și alți utilizatori să înceapă să editeze, completeze, corecteze, modifice textul unui articol. Odată publicat, orice articol Wikipedia devine informație din domeniul public. Chiar dacă ar fi șters, din varii motive, o copie a sa va putea fi întotdeauna accesată în arhiva online a Wikipedia, la fel cum orice modificare, oricât de mică, implică automat o salvare a textului la forma precedentă. În acest fel, istoricul oricărui articol poate fi

³⁸ Wikipedia: Imagini, <https://ro.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Imagini>, accesat la 20.01.2019.

³⁹ Wikipedia: Patrulare, <https://ro.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Patrulare>, accesat la 20.01.2019.

accesat în orice moment, pentru orice punct al redactării sale, indiferent de perioada de timp scursă sau de numărul și dimensiunea modificărilor.

La fel ca orice altă platformă online, Wikipedia pune la dispoziția utilizatorilor și instrumente de dialog și colaborare online (spațiu de discuție pentru fiecare articol, Cafeneaua Wikipedia⁴⁰), care contribuie la sudarea legăturilor între membrii comunității. Orice contributor Wikipedia devine membru al acestei comunități, asumându-și standardele sale.

Concluzii

Utilizarea celei mai bogate informațional enciclopedii digitale rămâne încă aproape un tabu în mediul didactic, nu doar în România ci în întreaga lume, în mare măsură din cauza reținerilor bazate pe o înțelegere rigidă și neactualizată a criteriului autorității și a schimbărilor aduse de societatea informațională, din cauza absenței unui cadru controlat de relaționare a elevilor/studentilor cu informația și a ignorării necesității dezvoltării mecanismelor de asigurare a respectării normelor deontologice. Bazându-se pe faptul că universul digital Wiki înseamnă nu doar enciclopedia liberă ci o serie întregă de instrumente asociate, cu un imens potențial didactic, limitele acestei interacțiuni au început să fie tot mai des tatonate, în cadrul unor proiecte și cercetări, ale căror rezultate pozitive încurajează atât continuarea acestui tip de experimente, cât și dezvoltarea metodologiei și instrumentelor de control necesare asigurării calității procesului didactic.

Wikimedia are mult de oferit atât profesorilor cât și elevilor/studentilor la nivelul instrumentarului didactic digital de tip sursă-deschisă (adică gratuit și cu posibilități de îmbunătățire pe baza experienței și feedback-ului utilizatorilor), iar dezvoltarea de programe educaționale folosind platforma sa este poate una dintre cele mai facile modalități de creare de proiecte de educație digitală sau învățare digitală, la care poate apela orice profesor, indiferent de disciplina pe care o predă și de nivelul instituției de învățământ. Ea reprezintă o modalitate de a dezvolta elevilor și studenților competențe specifice erei digitale, ușurând și facilitând în același timp munca profesorului, pe care îl degreveză de o mulțime de sarcini rutiniere și administrative, pe care le presupun acest tip de proiecte și care sunt generate automat sau semi-automat de către platforma de gestionare.

Rezultatele obținute până acum în cadrul proiectului din anul 2018 privind biografiile delegaților la Marea Adunare Națională ne-au încurajat să continuăm colaborarea și pe viitor, iar faptul că foștii studenți au preluat modelul și și-au implicat elevii (în mod controlat și cu verificare permanentă) în acest proiect ne încurajează să sperăm că astfel de inițiative își vor găsi locul tot mai frecvent și mai aplicat și în învățământul preuniversitar. Acesta este motivul pentru care o secțiune consistentă a articolului este ocupată de ghidul de creare conținut Wikipedia, iar completarea acestuia prin ghidurile multimedia care vor fi disponibile pe platforma YouTube începând cu anul 2019 sperăm să îi stimuleze atât pe educatori, cât și pe elevi/studenti să utilizeze instrumentele Wikimedia într-un mod creativ și responsabil.

---

⁴⁰ Wikipedia: Cafenea, <https://ro.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Cafenea>, accesat la 20.01.2019.

Referințe

- Ajutor: Cum mă înregistrez, https://ro.wikipedia.org/wiki/Ajutor:Cum_m%C4%83_%C3%AEnregistrez, accesat la 20.01.2019.
- Autentificare, <https://ro.wikipedia.org/wiki/Special:Autentificare>, accesat la 20.01.2019.
- Blumenthal, Helaine (2017) *What students learn from contributing to Wikipedia?*, pagină de blog, 19 iunie 2017, <https://wikiedu.org/blog/2017/06/19/what-students-learn-from-contributing-to-wikipedia/>, accesat la 15.01.2019.
- Bun venit, https://ro.wikipedia.org/wiki/Ajutor:Bun_venit, accesat la 20.01.2019
- Dede, Chris (2009) *Comparing Frameworks for 21st Century Skills*, [http://sttechnology.pbworks.com/f/Dede_\(2010\)_Comparing%20Frameworks%20for%2021st%20Century%20Skills.pdf](http://sttechnology.pbworks.com/f/Dede_(2010)_Comparing%20Frameworks%20for%2021st%20Century%20Skills.pdf), accesat la 15.01.2019.
- Does editing Wikipedia change a student's life?*, <https://wikiedu.org/changing/students/>, accesat la 15.01.2019.
- Dougherty, Jack; Nawrotzki, Kristen (2013) *Writing History in the Digital Age*, University of Michigan Press. Digitalculturebooks., <https://www.jstor.org/stable/j.ctv65sx57>, accesat la 03.04.2019
- How to create wikipedia page | How to Write a Wikipedia Article, https://www.youtube.com/watch?v=a_kERivKJ2s, accesat la 20.01.2019.
- How to Make a Wikipedia Page, https://www.youtube.com/watch?v=T_k_VbCDm2Y, accesat la 20.01.2019.
- Lista delegaților la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, https://ro.wikipedia.org/wiki/Lista_delega%C8%9Bilor_la_Marea_Adunare_Na%C8%9Bional%C4%83_de_la_Alba_Iulia, accesat la 28.01.2019.
- McDowell, Zachary James; Dyer Stewart, Mahala, *Student learning outcomes using Wikipedia-based assignments. Fall 2016 Research report*, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Student_Learning_Outcomes_using_Wikipedia-based_Assignments_Fall_2016_Research_Report.pdf, accesat la 15.01.2019.
- Messner, Marcus; DiStaso, Marcia W. (2013) 'Wikipedia versus Encyclopaedia Britannica: A Longitudinal Analysis to Identify the Impact of Social Media on the Standards of Knowledge', *Mass Communication and Society*, 16, 2013, no. 4, pp. 465-486, <https://doi.org/10.1080/15205436.2012.732649>, accesat la 29.01.2019.
- Moga, Valer (2012) 'Introducere în cercetarea activității electorale din Transilvania, în noiembrie-decembrie 1918', *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 16/1, pp. 253-264.
- Pagina principală, https://ro.wikipedia.org/wiki/Pagina_principal%C4%83, accesat la 20.01.2019.
- Programs and Events, Dashboard, https://meta.wikimedia.org/wiki/Programs_%26_Events_Dashboard, accesat la 28.01.2019.
- Reliability of Wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/Reliability_of_Wikipedia, accesat la 20.01.2019.
- Statistici, <https://ro.wikipedia.org/wiki/Special:Statistici>, accesat la 20.01.2019.
- Străjan, Ioan (2013), 'Membrii de drept ai Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918', *Dacoromania*, 15(67), <http://www.dacoromania-alba.ro/nr67/gazeta.htm>, accesat la 20.01.2019.
- Trilling, Bernie; Fadel, Charles (2009) *21st Century Skills: Learning for Life in Our Times*, Hoboken NJ: Jossey-Bass.
- Tutorial.com Cum să creezi o pagină Wikipedia, <https://www.youtube.com/watch?v=u9ihmQlicig>, accesat la 20.01.2019.
- Wikicitat, https://ro.wikiquote.org/wiki/Pagina_principal%C4%83, accesat la 28.01.2019.

Wikimanuale, https://ro.wikibooks.org/wiki/Pagina_principal%C4%83, accesat la 28.01.2019.

Wikimedia Education Program, la <https://outreach.wikimedia.org/wiki/Education>, accesat la 15 ianuarie 2019.

Wikimedia Statistics, la <https://stats.wikimedia.org/v2/#!/ro.wikipedia.org>, accesat la 15.01.2019.

Wikipedia Commons, https://commons.wikimedia.org/wiki/Pagina_principal%C4%83, accesat la 28.01.2019.

Wikipedia: Asistent pentru a crea articole/Finalizare, https://ro.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Asistent_pentru_a_crea_articole/Finalizare, accesat la 20.01.2019

Wikipedia: Asistent pentru a crea articole/Notabilitate biografii, https://ro.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Asistent_pentru_a_crea_articole/Notabilitate_biografii, accesat la 20.01.2019.

Wikipedia: Asistent pentru a crea articole/Subiect, https://ro.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Asistent_pentru_a_crea_articole/Subiect, accesat la 20.01.2019.

Wikipedia: Asistent pentru a crea articole/Sursele, https://ro.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Asistent_pentru_a_crea_articole/Surse, accesat la 20.01.2019

Wikipedia: Cafenea, <https://ro.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Cafenea>, accesat la 20.01.2019.

Wikipedia: Fără cercetare originală, https://ro.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:F%C4%83r%C4%83_cercetare_original%C4%83, accesat la 20.01.2019.

Wikipedia: Imagini, <https://ro.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Imagini>, accesat la 20.01.2019.

Wikipedia: manual de stil, https://ro.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Manual_de_stil, accesat la 20.01.2019.

Wikipedia: Patrulare, <https://ro.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Patrulare>, accesat la 20.01.2019.

Wikipedia: Punct de vedere neutru, https://ro.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Punct_de_vedere_neutru, accesat la 20.01.2019.

Wikipedia: Surse de încredere, https://ro.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Surse_de_%C3%AEncredere, accesat la 20.01.2019

Wikisursă, https://ro.wikisource.org/wiki/Pagina_principal%C4%83, accesat la 28.01.2019.

Wikivoyage, https://ro.wikivoyage.org/wiki/Pagina_principal%C4%83, accesat la 28.01.2019.

Wikționar, https://ro.wiktionary.org/wiki/Pagina_principal%C4%83, accesat la 28.01.2019.

„TAXEDU” – UN SOFT INTELIGENT PENTRU ORELE DE ISTORIE

Raluca Cristina BONTEANU*
Maria Cristina ILINCUȚA**

”TAXEDU” – A SMART SOFTWARE FOR HISTORY LESSONS (Abstract)

This article presents the new platform TAXEDU, created under the guidance of The European Union in 2017. The project was released in Romania at the end of the last year. It is an educational and interactive soft which makes an interesting presentation of taxes and fees. This platform can be used in history classes. It uses resources for students, young people, and adults.

These resources are varied: e-learning courses, games, video clips, useful links. For students, this platform represents a learning space through games. For teachers, the project offers material resources which can be used in classes.

Keywords: tax, fee, tax fraud, environmental tax, value-added tax.

În contextul noilor schimbări ale didacticii moderne, profesorului de istorie îi revine sarcina de a manifesta o atitudine pro-activă, oferindu-le elevilor situații de învățare, de tipul „learning by doing”. În acest sens, este necesară utilizarea funcțională și eficientă a mijloacelor didactice oferite de tehnologiile de informare și comunicare. Introducerea TIC în predarea lecțiilor de istorie este făcută prin recomandarea nr. 1283/1996 a Consiliului Europei.¹

Scopul oricărei activități didactice este de a păstra un raport pragmatic între obiective și competențe. Eficiența lecției este dată de competențele pe care ar trebui să și le formeze elevul: de acțiune (spiritul critic) și de atitudine (spiritul civic). Istoria îl pune pe elev mai întâi, în fața rezolvării problemelor, în funcție de programa școlară, de resursele materiale, și nu în ultimul rând, de măiestria cadrului didactic.

Proiectarea didactică eficientă utilizează resurse, care să facă o lecție interesantă pentru elev, la finalul căreia, acesta capătă deprinderi utile în viața de zi cu zi. Soluția o reprezintă softurile educaționale „inteligente”. Acestea nu trebuie să fie folosite doar ca resursă, ci trebuie să urmărească înțelegerea și învățarea noțiunilor, prin aplicație.

Un astfel de exemplu este oferit de platforma TAXEDU. Este un proiect inițiat de Uniunea Europeană, ce își propune să susțină educarea tinerilor, cu privire la

---

* Prof. drd. Liceul Teoretic „Nicolae Cartoian”, Giurgiu.

** Prof. drd. Liceul „Simion Stolnicu”, Comarnic, Prahova.

¹ Căpiță, 2005: 30.

importanța taxelor și impozitelor. El a fost lansat la biblioteca Solvay din Bruxelles, în noiembrie 2017² și în România, în decembrie 2018³, cu această ocazie fiind demonstrată utilitatea platformei TAXEDU - https://europa.eu/taxedu/home_ro.

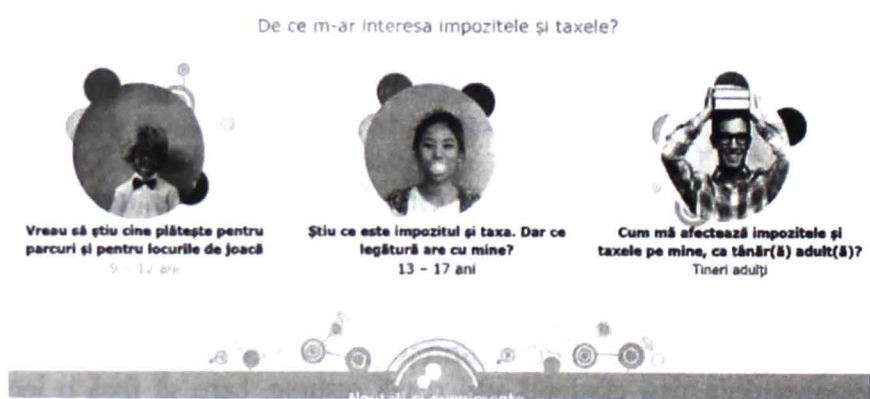
La eveniment a fost prezent și guvernatorul B.N.R., Mugur Isărescu, care atragea atenția asupra necesității educației:

„Lumea este în continuă schimbare și trebuie să ținem pasul cu schimbările, promovările demografice, migrația, deficitul de forță de muncă. Toate acestea ne obligă să găsim modalități de a face tot mai mult cu resursele umane care trebuie să fie categoric educate. Educația poate fi un răspuns la aceste schimbări și provocări. Educația de calitate. Trebuie să ne gândim cum să educăm mai bine și cum să nu pierdem acest capital extrem de prețios.”⁴

Am răspuns provocării și am testat această platformă. Interfața este prietenoasă, structurată pe probleme, pentru o varietate de utilizatori (elevi, studenți, tineri și adulți).

Prima secțiune ne atrage cu întrebarea „De ce ne-ar interesa impozitele și taxele?” Răspunsurile sunt oferite pe trei categorii de vârstă: copii între 9-12 ani, adolescenți, tineri și adulți. Pentru prima categorie, informațiile despre taxe și impozite se prezintă sub forma unei povești. Sunt create situații-problemă pe care elevii le pot rezolva. Există și o hartă interactivă, cu informații despre taxele plătite de cetățenii statelor Uniunii Europene.

Figura nr. 1: Interfața platformei TAXEDU

Sursa: https://europa.eu/taxedu/home_ro.

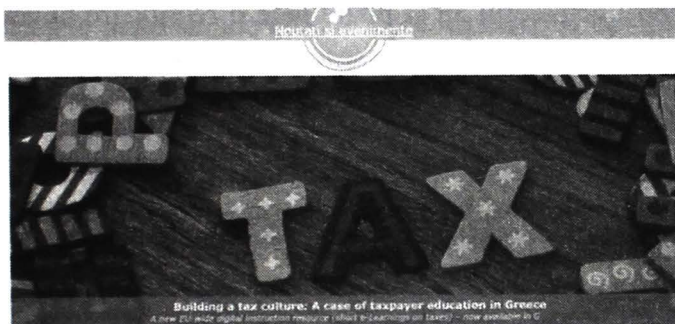
Rubrica dedicată adolescenților abundă în informații referitoare la plata taxelor, a tipologiei lor, a instituțiilor care decid impozitarea. Descoperim link-uri utile, care fac legătura către instituțiile și legislația fiecărui stat al Uniunii Europene. Prin exemplificare sunt definiți termenii: „fraudă fiscală”, „evaziune”, „economie subterană”, „taxa pe valoarea adăugată” etc. Prin intermediul exercițiilor, elevii pot afla ce reprezintă dreptul la proprietate intelectuală și contrafacerea.

² www.stirioradea.ro, site accesat la 11.01.2019, ora 12,34.
³ www.agerpres.ro- site accesat la 12.01.2019, ora 17,45.
⁴ www.agerpres.ro, site accesat la 12.01.2019, ora 17,45.

Informațiile oferite tinerilor și adulților sunt prezentate la un nivel de înțelegere mai ridicat, dar accesibil. De un real folos sunt informațiile care vin în ajutorul celor care doresc să-și aleagă o facultate în țară sau în afara țării. Există rubrici care oferă consiliere și ajutor pentru diverse căutări. Pentru adulți, platforma oferă sfaturi utile referitoare la munca în străinătate sau despre sistemul de asigurare socială și sănătate.

Cea de-a doua secțiune „Noutăți și evenimente” cuprinde articole, sub forma știrilor, având ca subiect – impactul proiectului TAXEDU în diverse țări ale U.E.

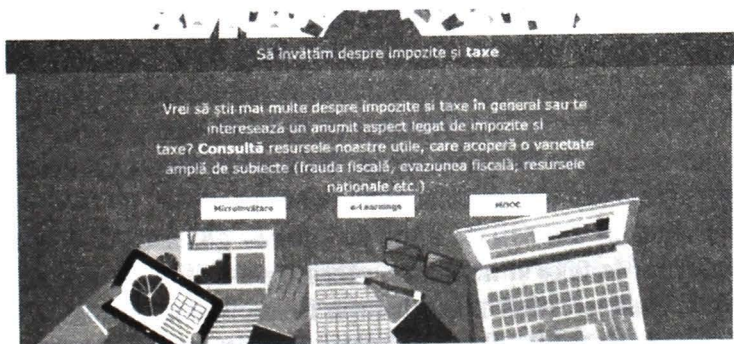
Figura nr. 2: Interfața platformei TAXEDU, (articole)

Sursa: https://europa.eu/taxedu/home_ro.

Secțiunea a treia – „Să învățăm despre taxe și impozite”, oferă resurse utile, structurate pe următoarele teme: „Cum au apărut taxele și impozitele?”, „Ce se întâmplă dacă nu plătești taxele?”, „Ce este o taxă vamală?”, „Ce este T.V.A.?” „Pot taxele și impozitele să ajute la protecția mediului ?” Resursele cuprind filmulețe, lecții, prezentari video etc.

Figura nr. 3: Interfața platformei TAXEDU, (resurse e-learning)

Sursa: https://europa.eu/taxedu/home_ro

În cea de-a patra secțiune este oferit jocul „Taxalandia”. Ținând cont de faptul că tinerii sunt „exploatatori ai internetului”, educarea lor prin intermediul acestui site se manifestă și prin acest joc, ce poate fi descărcat ca aplicație mobilă. Într-o eră digitală, tehnologia este folosită pentru a comunica coerent, a înțelege impactul

informațiilor în viața lor, pentru a le îmbunătăți abilitatea de a judeca și de a lua decizii. Prin intermediul lui, tinerii sunt puși în situația de a fi prim-miniștrii unei țări virtuale cu 500.000 de locuitori. Jucătorul află, la început, că fostul guvern a lăsat un buget gol și este obligat să ia măsuri pentru a redresa situația financiară. Gamerul este avertizat că una dintre soluții ar fi creșterea taxelor, dar urmare a acestei măsuri, populația ar deveni nemulțumită și ar putea crește rata criminalității. El este apoi îndemnat să folosească eficient bugetul, pe care îl va colecta pentru a aloca resurse către diverse sectoare: sănătate, educație, cultură, mediul de afaceri, administrație, turism, precum și către fondul de rezervă. După alocarea resurselor, află care este nivelul de fericire al locuitorilor, rata criminalității, nivelul de poluare, șomajul, dar și previziunile pentru următorul an și poate face o rectificare bugetară, astfel încât, să-și atingă propriile ținte de bunăstare⁵.

După folosirea acestei platforme la clasele de gimnaziu și de liceu, am constatat că, jocul rămâne favorit pentru toți elevii. Totuși, elevii de liceu au fost mai interesați de finalizarea lui, probabil și pentru că nivelul lor de înțelegere este mai mare.

Figura nr. 4: Interfața platformei TAXEDU (jocul Taxalandia)

Sursa: https://europa.eu/taxedu/home_ro

Ultima secțiune se adresează profesorilor. Portalul cuprinde lecții, planuri de lecții, materiale video, idei de activități educaționale. Partea aceasta de secțiune nu este prea ofertantă. Cadrele didactice au posibilitatea, dacă sunt interesate, să încarce propriile materiale aici. Platforma dă profesorilor posibilitatea de a urma un curs online pe platforma "Iversity": <https://iversity.org/en/courses/taxes-in-our-life>. Cei care îl parcurg primesc un certificat de participare. Există un spațiu de discuție (Forum) și butonul "întrebări frecvente", ca măsuri ajutătoare.

Considerăm site-ul TAXEDU unul de interes general, fără specificații suplimentare, strict referitor la taxe și impozite, oferind posibilitatea unei utilizări flexibile a acestei teme, însă dacă ne referim la educație financiară nu putem să o limităm doar la un singur conținut. Potrivit „Recomandării Parlamentului European și a Consiliului Uniunii Europene privind competențele cheie din perspectiva învățării pe tot parcursul întregii vieți (2006/962/EC), contribuim la dezvoltarea tuturor competențelor:

- „Comunicare în limba maternă,
- Comunicare în limbi străine,

⁵ www.agerpres.ro.

- Competențe matematice și competențe de bază în științe și tehnologii, competență digitală,
- A învăța să înveți,
- Competențe sociale și civice,
- Spirit de inițiativă și antreprenoriat,
- Sensibilizare și exprimare culturală”⁶ și putem spune că în mare parte acestea sunt atinse.

Pentru un studiu de caz referitor la taxe și impozite, evaziune fiscală sau promovarea unor concursuri școlare acest site este de foarte mare interes. Dar având în vedere competențele generale ale acestui curs opțional, și ne referim aici, doar la primele două competențe generale din programa de educație financiară: cunoașterea și utilizarea unor elemente de limbaj specific domeniului financiar-bancar și recunoașterea unor elemente specifice fenomenului bancar în contexte practice diferite vorbim doar despre o parte a cursului de educație financiară. Site-ul prezintă interes pentru materialele de e-learning sau link-urile către website-uri naționale de informare, dar și pentru jocul „Taxlandia” ce oferă posibilitatea conștientizării în administrarea de fonduri publice, de luarea unor decizii de colectare a taxelor și la maniera de cheltuire a lor.

Site-ul permite accesul rapid la informații ce pot fi utilizate într-un mod constructiv și eficient, un beneficiu al întâlnirii dintre tehnologie și educație. Elevul își dezvoltă capacitatea de analiză, selectare și sintetizare a informațiilor obținute prin plăcerea explorării. În urma administrării unui chestionar, 45% dintre elevi apreciază faptul că site-ul poate înlocui un manual pentru că într-o mare măsură calculatorul sau telefonul le sunt mult mai familiare decât o carte.

Concluzii

Dincolo de disciplina educație financiară sau cursul opțional cu aceeași temă, lecțiile de istorie, unde am putea folosi acest portal, sunt destul de puține. La nivelul programei de istorie se acordă prea mică atenție acestui subiect. Bunăoară, la clasa a XI-a, capitolul „Economia mondială astăzi” ar trebui regândit, cel puțin din această perspectivă. „Globalizarea economiei mondiale” este un subcapitol ofertant, în care elevii ar trebui să înțeleagă anumiți termeni și fenomene economice.

Spre deosebire de cursul opțional „educația financiară”, care nu dispune de un site propriu, putem spune că site-ul TAXEDU are un avantaj în avans, însă referindu-ne la dezavantaje, cetățenilor lumii europene ce interacționează într-o economie globală și au capacitatea de a susține o economie competitivă, nu le sunt oferite decât informații despre taxe și impozite. Dezavantajul se referă la faptul că prezintă același pattern pentru fiecare oră și poate deveni plictisitor. Pe de altă parte, folosirea tehnologiei în școli nu garantează că aceasta va fi utilizată în mod adecvat. Există încă școli în care computerele sunt doar un ansamblu de obiecte care servesc la crearea spațiului destinat sălii de curs.

---

⁶ *Programa...*, 2013:2.

Câștigul constă în reducerea timpului necesar prelucrării informațiilor în favoarea unor activități de învățare care să dezvolte creativitatea elevilor prin cercetare și discutarea de probleme ce le pot afecta propria viață. Exemplele reale le dezvoltă spiritul de observație, capacitatea de concentrare și atenția, educația pentru viață generând interes și cunoaștere.

Pentru că timpul nu stă pe loc, iar schimbările din ultimul parcurs al istoriei nu este surprins în manuale, utilizarea platformei TAXEDU este binevenită.

Referințe

Căpiță, Laura; Căpiță, Carol (2005) „Tendențe în didactica istoriei”, Pitești: Paralela 45.

Programa=Programa școlară pentru educație financiară, aprobată prin ordinul ministrului nr. 4887/28.08.2013, București 2013.

Cernat, Florentina (2018) „Isărescu: Oamenii trebuie să priceapă că pot cere statului școli și spitale civilizate doar dacă-și plătesc taxele”, *Agenția Națională de Presă Agerpres*. Accesibil online la <http://www.agerpres.ro> (accesat 18.12.2018).

V. MISCELLANEA

LA A 70-A ANIVERSARE A S.Ș.I.R.

Bogdan TEODORESCU*

AT THE 70TH ANNIVERSARY OF R.S.H.S.

(Abstract)

The 70th Anniversary of the Establishment of The Romanian Society for Historical Sciences (R.S.H.S) is an opportunity to evoke its history. It has evolved from the professional association subordinated to the Communist political control to today's organization, free of any constraints, interested in promoting scientific knowledge, didactic excellence and a superior professional status for all its members. Today, R.S.H.S has branches in 35 counties of the country and has published starting 1956 a magazine that reached last year the number 85. Since 1968 there have been organized over 50 editions of summer school courses. Today the organization is a member of EUROCLIO. The relationship between the generations is based on its fundamental values, the desire for knowledge and performance, cumulated with professional solidarity.

Keywords: *scientific and teaching society, political control, summer school, EUROCLIO, professional solidarity.*

Se împlinesc în vara acestui an, mai exact la 9 iunie, șapte decenii de la constituirea Societății de Științe Istorice, inițial împreună cu filologii și folcloriștii, sub denumirea generică de Societatea de Științe Istorice, Filologice și Folclor. Pentru a tranșa de la început chestiunile terminologice, vom spune că din 1953 asociația noastră s-a numit Societatea de Științe Istorice și Filologice, secția de folclor fiind încorporată celei filologice pentru ca la Conferința Națională din februarie 1968 să se decidă disjungerea vechii organizații în două societăți cu profil distinct și cu statute proprii de organizare și funcționare, Societatea de Științe Istorice și Societatea de Științe filologice, situație în care ne aflăm și în prezent.

Constituirea S.S.I.R. nu poate fi desprinsă de situația politică a României la răscrucea anilor '40-'50 ai secolului trecut, de instalarea regimului comunist și de preluarea treptată de către noii stăpâni ai țării a controlului asupra tuturor sectoarelor vieții sociale, scoala de toate gradele și elitele ei aflându-se în obiectiv încă de la început. Inițiată imediat după 23 august 1944, epurarea aparatului de stat – mai întâi de elementele fasciste, apoi de așa-ziii reacționari, a continuat aproape 20 de ani,

---

* prof. dr., Secretarul General al SȘIR.

„Studii și articole de istorie”, vol. LXXXVI, 2019, pp. 311-316.

victime fiind nu numai colaboratorii vechiului regim antonescian ci și membri partidelor zise istorice, lideri de opinie, precum și oponenții reali sau presupuși prin originea lor socială a fi dușmanii noului regim și ai Uniunii Sovietice.

Din nefericire pentru noile autorități politice, școala avea nevoie de învățători și profesori și atunci, desigur, pentru ceilalți, care reprezentau majoritatea, îndoctrinarea ideologică și controlul absolut au fost principalele mijloace de constrângere. Asociațiile profesionale, pe discipline de studiu, inițiate concomitent în vara 1949, aveau tocmai această menire. Din acest motiv, grupul de inițiativă care a convocat istorica adunare de constituire era alcătuit din universitari și academicieni recunoscuți pentru că își dovediseră atașamentul față de noul regim, precum Petre Constantinescu-Iași sau Andrei Oțetea, dar și din politrucii de tristă amintire de teapa lui Mihai Roller sau Solomon Știrbu. Nu e de mirare deci că aceste comandamente erau trecute la loc de frunte în statut, articolul 2 formulând drept scop al noii organizații nu doar „cercetarea științifică a problemelor teoretice și practice de istorie și filologie”, ci și „educarea ideologică aprofundarea cuceririlor științei sovietice și lupta pentru construirea socialismului”.

Tipic pentru acele timpuri era și un alt articol care, se pare chiar la cererea lui Mihai Roller, spunea clar cine nu poate fi membru al Societății: condamnații pentru fascism și activități reacționare, cei care și-au pierdut drepturile politice după 6 martie 1945 și cei care săvârșesc fapte nedemne de un cetățean al R.P.R. Tot lui i se datorau și câteva „Principii de orientare”, la loc de frunte aflându-se combaterea cosmopolitismului și a științei istorice burgheze. Totodată, revista de istorie a Societății, încă de atunci preconizată, dar care a apărut abia șase ani mai târziu, trebuia să abordeze probleme românești, probleme ideologice și știință sovietică.

Prețul acestui dictat politic era susținerea asociațiilor profesionale din învățământ de către ministerul de resort, situație oficializată printr-o hotărâre a C.C. al P.M.R. și al Consiliului de Miniștri din 1951, în care se solicita șefilor din educație „să întărească activitatea Societății și să asigure un nivel ridicat publicațiilor acestora”. În consecință, până la 1973 a fost atribuit un sediu cu toate dotările, au fost alocate fonduri pentru activitățile științifice și didactice, atât la nivel local cât și central, și au fost repartizate sume de bani pentru salarizarea unui aparat funcționăresc de coordonare.

Primii ani de activitate ai societății au fost consacrați extinderii și organizării. Prima filială a luat ființă la București, câteva zile după actul constitutiv, la 30 iunie 1949, urmată, firesc, de cele de la Cluj și Iași în iulie. Până la sfârșitul anului 1949, Societatea era prezentă la Brașov, Constanța, Craiova și Galați, pentru ca în decembrie să se propună înființarea de filiale în toate orașele, proces care a continuat „cu entuziasm” și în anii următori.

În același timp, erau organizate și primele manifestări științifice, una dintre cele dintâi tot la București, pe 28 septembrie 1949. Concomitent, pentru rezolvarea problemelor curente, au fost constituite birouri executive, atât la nivel central cât și local și s-a hotărât ca o dată la patru ani să aibă loc o Adunare Generală cu delegați din filiale care să elaboreze obiectivele generale, să stabilească statutul și să aleagă conducerea. Prima, desfășurată în decembrie 1953, a ales un Birou Executiv cu 16 membri, condus de academicianul Petre Constantinescu-Iași care avea să exercite

funcția de președinte până la moarte (1977), ajutat de trei vice-președinți și un secretar-prim, în persoana profesorului Vasile Maciu.

Dezbateri epice au precedat ani în șir apariția revistei Societății. Aș releva doar o intervenție a secretarului V. Maciu, aflat în acei ani în suita lui Roller, care făcea o prezentare a noii publicații încă neapărută, desigur nu numai după gustul său: să fie o contribuție științifică la dispoziția profesorilor de istorie, să nu fie monotona, să nu aibă un caracter prea didactic, să fie scrisă cursiv, fără pedanterie și banalități, articolele să fie documentate, fără subsol exagerat, cu trimiteri minime, desigur, fără invocarea „istoricilor burghezi”. În esență, spiritul revistei trebuia să reflecte construirea socialismului, fără stângism citatomanie și plagieri. Totuși, pentru că avizele politice întârziiau, abia în toamna 1955 a apărut o culegere cu un titlu neutru „Comunicări și articole de istorie”, cu 114 pagini, fără a i se stabili periodicitatea.

În 1956, S.S.I.R. avea 27 de filiale și încă la începutul anului organiza prima sesiune științifică cu caracter național, prezidată în segmentul istoric de academi-cianul Andrei Oțetea. În același an, câțiva lideri din toate generațiile făceau să apară primele 6 lucrări științifice sub egida S.S.I.R., iar în 1956-1957, apăreau numerele 1 și 2 ale revistei Studii și Articole de Istorie, încorporând, cum îi spunea și titlul, comunicări la reuniuni științifice S.S.I.R., al doilea volum acordând prioritate profesorilor din provincie și preuniversitarilor.

La sfârșitul primului deceniu al S.S.I.R., în 1959, numărul membrilor cotizanți ajunsese la 2752 de persoane, repartizate în 25 de filiale, cu cel mai mare număr de membri la București – 350, și cel mai mic la Târgoviște – 20. În cei 10 ani care au urmat, S.S.I.R. și-a extins activitățile. Astfel, a organizat la Breaza, între 16 iulie și 6 august 1960 un curs de perfecționare pentru îmbunătățirea activității la clasă, a stimulat desfășurarea regulată a unor simpozioane la București și în filiale, precum și prima sesiune regională pentru Moldova (mai 1961) și s-a asigurat din 1962 apariția anuală a publicației „Studii și Articole de Istorie”. Totodată au fost atribuite primele premii pentru activitatea de cercetare științifică și didactică și la solicitarea Ministerului Învățământului s-au făcut propuneri pentru atribuirea titlului de „profesor emerit” unor membri de frunte.

La 10 februarie 1968, Societatea de Științe Istorice și Filologice s-a despărțit în două organizații distincte și în după-amiaza aceleiași zile și-a modificat statutul și a ales noul consiliu de conducere. La primul punct, S.S.I.R. era definită ca o organizație cu personalitate juridică, „sub controlul Ministerului Învățământului”. Asociația primea dreptul de a organiza concursuri de lucrări științifice, atât pentru profesori cât și pentru elevi și își constituia trei secții – istoria României, istoria universală și metodică.

În ce privește noua conducere, cu adevărat salutare s-au dovedit acceptarea, după o lungă perioadă de marginalizare a profesorului dr. A. Iordănescu în funcția de vicepreședinte, cât și cooptarea în birou a profesorului I. Șendrulescu. Cu puțin timp înainte (în toamna 1966), intrasem împreună cu soția în rândurile Societății, la filiala Teleorman, subfiliala Turnu-Măgurele, și oferta organizatorilor mi se părea foarte atrăgătoare. Profesorii, cu deosebire cei tineri, erau stimulați să cerceteze și să publice, activități diverse erau menite să amelioreze condiția noastră didactică (s-o spunem, lăsată de izbeliște în anii universitari) și la orizont se profilau primele cursuri de vară

S.S.I.R., organizate la Vălenii de Munte, la 60 de ani de la precedentele organizate de Nicolae Iorga în aceeași localitate.

Anii 1968-1972 s-au dovedit cu adevărat „aurorali”. Evenimentul culminant l-a reprezentat sesiunea științifică festivă consacrată aniversării a 20 de ani de la înființarea S.S.I.R. (decembrie 1969), urmată de plenara Consiliului de Conducere al S.S.I.R., care solicita ministerului: să echivaleze cursurile de vară cu cele post-universitare, să fie cotate activitatea în filiale la examenele didactice, să se intensifice legăturile cu filialele unor organizații similare din străinătate, publicația S.A.I. să apară lunar și istoria să fie obiect obligatoriu la bacalaureat.

Doi ani mai târziu (1971), Biroul Executiv hotărâ schimbarea profilului revistei S.A.I., care urma să apară trimestrial, fiind alcătuită în așa fel încât să răspundă necesităților școlii. Să spunem că din 1969 cursurile de vară se organizau anual în mai multe centre, Vălenii de Munte în anii 1968-1971, Piatra Neamț (o singură dată, 1969), Cluj (din 1970), Suceava (din 1971) și Constanța (din 1972). S.S.I.R. ajunsese la aproape 3000 de membri în 43 de filiale și 28 subfiliale, în vreme ce tirajul S.A.I. a crescut de la 2000 la 6000 de exemplare, pe măsura sporirii numărului de volume anual. În calitate de participant la trei ediții succesive ale cursurilor – Cluj, Suceava și Constanța, și de lector curios și interesat al publicației S.A.I. care se distribuiau pe atunci la chioșcurile de ziare, nu pot să nu elogiez meritele excepționale ale profesorului A. Iordănescu, atât în calitate de moderator la reuniunile noastre estivale, cât și de redactor principal al S.A.I. Înaltele sale competențe științifice și didactice, modul echilibrat și echidistant față de orice controversă istorică, în care patima și orgoliile dezlănțuite își aveau mai mereu locul, înțelepciunea și percutanța argumentelor în dezbateri, au reprezentat pentru mine modelul absolut în profesia didactică, un ideal de care am încercat mereu să mă apropiez, fără a reuși să îl ating vreodată.

„Primăvara” Societății s-a dovedit a fi de scurtă durată. În 1972, subvenția Ministerului s-a redus la aproape jumătate, la 1 ianuarie 1973 la un sfert, pentru ca la 1 aprilie același an să fie suspendată, urmând ca asociațiile profesionale din educație să-și găsească alte surse de finanțare. Reacția asociației noastre a fost promptă și tranșantă, dar tot ceea ce s-a putut obține a fost că în septembrie 1973 s-a pus în funcțiune o nouă schemă de încadrare, în care mai rămâneau doar trei posturi salariate, iar la sfârșitul anului s-a aprobat reparația publicației S.A.I., dar numai într-un singur număr, anual, în locul celor 4 din anii anteriori, deși, e drept că în 1975 și 1976 s-au acceptat totuși două, datorită abundenței materialelor deja pregătite.

Vântul înghețat care a suflat și deasupra S.S.I.R. în deceniul 8 al secolului trecut nu venea doar dinspre ținuturile îndepărtate ale Asiei, unde secretarul general al PCR primise lumina „revoluției culturale”. Zilele relativei liberalizări fuseseră probabil de la început gândite ca o perioadă de tranziție, mai degrabă ca un exercițiu de PR, care să deosebească noul lider al Partidului Comunist și al statului de cel vechi și să ofere în perspectivă temeiurile unui nou cult al personalității. În amintirea generației mele care intra atunci în viață, manifestările S.S.I.R. – și așa alege pentru exemplificare doar cursurile și revista S.A.I. – deveniseră tribune de dezbateri serioasă, deschisă și competentă a tuturor problemelor profesiei noastre, iar felul în care era structurată culegerea S.A.I. nu o deosebea de publicații similare occidentale decât prin calitatea hârtiei pe care era imprimată. Era clar că lucrurile nu mai puteau

continua în felul acesta, controlul politic și ideologic doar ușor relaxat trebuia reșezat și consolidat și cum, după obicei, în regimul comunist cauzele oricărei schimbări erau bine drapate în pretexte, restrângerile financiare au fost o bună motivație pentru a limita astfel prestigiul și influența S.S.I.R.

Situația s-a agravat când la 29 mai 1976 Ministerul a comunicat că asociațiile profesionale din educație erau arondate facultăților Universității București și că din acel moment urmau a funcționa exclusiv pe baze obștești, fără personal salariat. De la acea dată încolo, toate posturile plătite au fost desființate, iar întreaga activitate a fost organizată doar pe bază de voluntariat. Câteva zile mai târziu, într-o ședință de Birou Executiv, mai mulți membri ai conducerii s-au retras, „descurajați și scârbiți” (după profesorul Adăniloiaie, în cunoscuta sa *Monografie a S.S.I.R.* care, alături de amintirile autorului a fost principala sursă a acestui articol), dar alții au rămas și au acceptat să lucreze în noile condiții, cel puțin până la Conferința Națională, pentru care aveau să aștepte 15 ani.

Împotriva acestor constrângeri, a situației economice precare a țării și a unui control politic și ideologic în creștere, care a generat alte momente de criză, deceniul care a precedat căderea comunismului nu a împiedicat activitatea Societății.

Intrat în redacția S.A.I. la sfârșitul anilor '70, am fost impresionat din prima zi de emulația extraordinară întreținută în jurul publicației de profesorul Iordănescu, de capacitatea sa de a antrena zeci de profesori în elaborarea și publicarea de materiale științifice și didactice, deși standardele sale de competență erau dintre cele mai înalte și destui candidați la gloria auctorială rămăneau până la urmă pe drum.

Profesorul urma o procedură, stabilea tema și autorul, formula un plan de idei generale pe care trebuia să-l urmezi, ți-l încredința, și te urmărea apoi cu răbdare și înțelegere, supraveghind modul în care îl realizai, și abia într-un târziu, după încercări repetate, în care primeai mai multe note de trecere, îți comunica reușita finală, cu dreptul de a fi publicat. Aș remarca în treacăt că aceasta era soarta debutanților, în echipa sa erau și câțiva consacrați, care absolviseră cursurile școlii sale de autorat, cu care munca era în general mai ușoară, fără însă ca nivelul exigenței sale față de produsul finit să fie mai scăzut.

Profesorul Șendrulescu se ocupa de toate aspectele muncii organizatorice, unde se dovedea neobosit. Călătorea mult, superviza la fața locului zeci de manifestări (la o parte din ele l-am însoțit), ocazii în care colecta cotizații și sumele de bani datorate de filiale pentru revista S.A.I., lăsând peste tot impresia că societatea este bine ținută în frâu și munca fiecărui membru este cunoscută și apreciată.

După ce profesorul Iordănescu a împlinit 70 de ani și s-a retras de la cursuri, profesorul Șendrulescu a preluat și această sarcină. Întreținute din taxe de participare și din sumele modice încredințate de sindicatele din învățământ, găzduite de școli cu internate și cantine sau în campusul universitar de la Cluj, cursurile de vară s-au desfășurat cu inerente întreruperi în toată această perioadă.

După moartea în 1977 a academicianului P. Constantinescu-Iași, conducerea Societății a fost încredințată de Biroul Executiv academicianului Ștefan Pascu, în ideea că acesta, foarte agreat de autoritățile comuniste, ar fi putut scoate organizația din impasul financiar în care se afla, speranță ce s-a dovedit repede iluzorie. Și aceasta, fie pentru că noului ales i s-a spus de la început că deciziile din 1976 sunt

definitive, fie pentru că nu a dorit cu adevărat să se implice. De fapt, el a exercitat până la sfârșit o președinție onorifică și de prestigiu, ajutând Societatea doar atunci când în acești ani cursurile de vară au ajuns la Cluj, facilitând acolo desfășurarea lor cu spațiile și dotările universității Babeș Bolyai, unde era rector.

Anul 1989, al 40-lea al S.S.I.R., nu a putut fi celebrat printr-o reuniune festivă. Am hotărât totuși să alcătuim și să publicăm o bibliografie (alfabetică și cronologică) a tuturor studiilor și articolelor apărute în S.A.I. în cei 30 de ani ai revistei. M-am obligat să o fac și împreună cu colegul Cornel Popa, din păcate prea repede plecat dintre noi, am lucrat toată primăvara și vara aceluși an, o muncă irosită în cele din urmă de mersul tumultuos al evenimentelor din iarna care a urmat.

Decembrie 1989 ne-a surprins adunând materiale pentru numărul S.A.I. care, tradițional, apărea la începutul anului următor. Nu a mai fost însă să fie și numărul dublu – LVII-LVIII pentru anul 1988, dar publicat în primăvara 1989, a fost urmat de numărul LIX, care avea să vadă lumina tiparului într-o serie nouă abia în 1991.

Căderea regimului comunist a îngăduit S.S.I.R. să organizeze, după mulți ani, o nouă Conferință Națională care a trasat programul de perspectivă, a adoptat un nou statut, care îi definea independența și eliberarea de orice presiuni politice și administrative și a ales o nouă conducere. Academicianul Ștefan Pascu a acceptat greu să părăsească președinția Societății, dar în anul următor, la cursurile de vară de la Brașov (1992) a susținut o ultimă prelegere, iar în culise, mai cu seamă după, ne-am reconciliat fără alte complicații.

Corespunzător spiritului noilor timpuri, S.S.I.R. și-a afirmat vocația europeană, consfințită trei ani mai târziu, când în mai 1994 ne-am alăturat Asociației Europene a Profesorilor de Istorie EUROCLIO, ai cărei membri suntem și în prezent. Reintram astfel într-o fericită normalitate, noii aleși asigurând în egală măsură continuitatea cu ctitorii S.S.I.R., dar și schimbarea, preponderenți fiind atunci, dar și mai târziu, „nouăzeciștii”, liderii afirmați după căderea regimului comunist. Nici în anii care au urmat nu au curs râuri de lapte și miere, nu a domnit întotdeauna concordia și buna înțelegere, resursele materiale necesare adunate greu din cotizații și sponsorizări au fost de multe ori insuficiente, dar în totul, cu dăruirea și susținerea membrilor săi, S.S.I.R. a depășit toate obstacolele din afara și dinăuntrul său și și-a continuat traseul inaugurat în urmă cu 70 de ani, acum sub semnul libertății de opinie și acceptării (e drept nu întotdeauna senine) a diversității.

Cum „nouăzeciștii”, între care se prenumără și autorul acestor rânduri, au fost în bună măsură eroii principali ai timpurilor noi, rămâne ca urmașii lor să interpreteze critic epoca postdecembristă, dar și ce va urma, până la fericitul centenar care sperăm să găsească S.S.I.R. în deplină și prosperă activitate creatoare.

La sfârșit rămâne să ne întrebăm ce ne apropie pe noi, cei de azi, membri și simpatizanți ai asociației noastre, de grupul de academicieni, universitari, profesori, învățători și studenți, adunați în sala de festivități a Institutului de Istorie în ziua de 9 iunie 1949. Deși ar fi mai ușor să vorbim despre ce ne deosebește, ceva ne aseamănă totuși: solidaritatea profesională, dorința neobosită de cunoaștere și capacitatea de a performa. Câtă vreme ne vor călăuzi, S.S.I.R. va avea nu numai un trecut și un prezent ci și incontestabil un viitor. *Vivat, crescat, floreat.*

PROGRAMUL CENTENAR AL SOCIETĂȚII DE ȘTIINȚE ISTORICE DIN ROMÂNIA

Dorin STĂNESCU*

Anul 2018 a reprezentat pentru comunitatea istoricilor, profesorilor, dar și pentru întreaga țară (mai puțin pentru unele autorități centrale) anul în care s-a marcat împlinirea a 100 de ani de la Marea Unire, dar și de la încheierea armistițiului care a pus capăt Marelui Război.

Desfășurat inițial, ca o acțiune concepută de sus în jos, prin crearea unui Departament Centenar în anul 2016 în cadrul Guvernului României, Programul Centenar părea să aibă toate premisele pentru a sărbători așa cum se cuvine evenimentul istoric major al epocii 1914-1919, așa cum se întâmpla, de fapt, în mai toate țările care, în urmă cu un veac, fuseseră implicate în Primul Război Mondial.

Programul conceput în cadrul Departamentului Centenar de către echipa condusă de Secretarul de Stat Daniel Florin Șandru, pune accent pe valența educativă a acestui eveniment, pe crearea memoriei instituționalizate și pe o Românie a valorilor focusată spre viitor. Schimbarea puterii politice ca urmare a rezultatelor alegerilor din noiembrie 2016 a avut drept consecință o veritabilă degringoladă instituțională în acest domeniu, Departamentul Centenar cunoscând mai întâi discontinuități de personal, fiind apoi mutat la Ministerul Culturii, amputat, iar într-un final, în aprilie 2018, a fost desființat.

Din păcate, dispariția Departamentului a însemnat și dispariția ideii de a folosi Centenarul drept un catalizator pentru educația tineretului în spiritul valorilor cetățenești, al prețuirii trecutului și a faptelor generației care a făcut România Mare. În ceea ce privește elementele programului național conturat în 2016, majoritatea au fost abandonate și înlocuite cu festivisme goale de conținut, iar puținele care au fost păstrate au depins mai ales de inițiativele variabile ale unor instituții și autorități locale.

În condițiile în care Guvernul României abdică de facto de la rolul de coordonare a activităților de celebrare a Centenarului Marii Uniri, Societatea de Științe Istorice din România a decis să-și asume realizarea unui program propriu în acest sens. Prof. dr. Bogdan Murgescu, cu care colaborasem în 2016 în cadrul Comitetului interministerial coordonat de vicepremierul Vasile Dâncu, mi-a propus să-mi valorific experiența din cadrul Departamentului Centenar și să coordonez Programul Centenar al SȘIR. Așa se face că în 29 septembrie 2017 am participat la ședința Biroului SȘIR și am prezentat un draft de program care a fost acceptat și am pornit la treabă. Am încheiat acorduri de parteneriat cu Universitatea din București, în cadrul căruia colaborarea cu Facultatea de Istorie a fost deosebit de intensă, cu numeroase școli și licee, precum și cu diverse instituții media, precum Agerpres și publicațiile „Historia” și „Magazin Istoric”. În pofida promisiunilor, tentativele de a beneficia de

---

* prof. dr., Șc. Gimnazială Berceni, Prahova.

„Studii și articole de istorie”, vol. LXXXVI, 2019, pp. 317-323.

sprijin din partea Ministerului Tineretului și Sportului, ca și din partea altor instituții centrale, nu s-au bucurat de rezultate concrete.

În ceea ce privește conceptul programului Centenar al SȘIR acesta a fost gândit a se concentra pe promovarea obiectivă a valorilor trecutului, pe creșterea importanței și relevanței în societate a disciplinei de studiu „istorie”. Pentru SȘIR, Centenarul a reprezentat un prilej de reflecție al societății noastre asupra României de ieri și de azi, o reflecție în care am făcut cuvenita reverență față de înaintașii noștri, dar am încercat să generăm și o proiecție asupra viitorului societății românești. Soldații români s-au jertfit pe câmpurile de luptă pentru ca România să progreseze, să facă un salt înainte. Așadar această jertfă trebuie să o onorăm în același spirit, al privirii spre viitor, spre progresul societății românești.

Principala misiune a SȘIR, prin natura ocupației membrilor săi, este cea a educației. De aceea, în anul 2018, SȘIR a considerat ca o prioritate centrarea activităților filialelor și, membrilor săi, pe componenta educativă derulată în unitățile școlare prin utilizarea unui mix de acțiuni: activități de predare, prelegeri, concursuri, excursii tematice, proiecte de cercetare, conservare a patrimoniului în care elevii să fie implicați.

Trebuie să spunem că, alături de programul național al SȘIR, multe filiale din țară și-au avut programe proprii, pe care nu l-am putut include în această discuție, dar care au avut consistență și impact în comunități.

Calendarul național al activităților SȘIR a fost următorul:

- **18 ianuarie – Lansarea Programului național Centenar al SȘIR** (București – comunicat Agerpres)
- **24 ianuarie – Lansarea proiectului național „Familia mea în vremea Marelui Război și a Marii Uniri”** (Facultatea de Istorie – Universitatea din București)

**Afișul concursului pentru elevi organizat de SȘIR
în colaborare cu Universitatea din București**

Proiectul a constat în derularea unor activități dedicate recuperării istoriei locale a perioadei 1914-1919 în contextul participării fiecărei comunități la efortul de război al statului român sau imperiului austro-ungar și mai apoi în implicarea în realizarea Marii Uniri. De asemenea, elevii au studiat istoria Marii Uniri și au participat la un concurs național care a testat gradul de cunoaștere a faptelor și fenomenelor istorice. În acest sens, elevii au fost implicați în cercetarea istoriei locale, a istoriei familiei lor, au colecționat și digitalizat obiecte, documente, fotografiile de epocă, au imortalizat monumentele locale dedicate Primului Război Mondial și Marii Uniri, au studiat istoria României, dar și istoria universală a epocii 1914-1919. Toată această consistentă muncă a fost monitorizată și jurizată la nivel județean și național. Scopul proiectului a fost acela de a-i face pe elevi să conștientizeze importanța Centenarului și să-i educe în spiritul atașamentului față de istoria țării noastre, față de valorile democratice și europene. Activitățile derulate în 22 de județe și care au inclus în jur de 200 de elevi și profesori s-au desfășurat în parteneriat cu Universitatea din București, Agerpres și Historia.

- **28 februarie 2018 - Masă rotundă: Scrierea unei noi istorii a Primului Război Mondial. Oportunitate sau șansă ratată?** (Universitatea din București, Facultatea de Istorie).
- **23 Mai 2018 – Masă rotundă: Predarea istoriei Primului Război Mondial și a Marii Uniri** (în colaborare cu Facultatea de Istorie, Universitatea din București)
- **28 Iunie 2018 - Premiarea elevilor câștigători ai „Concursurilor Familia mea în vremea Marelui Război și a Marii Uniri/ Anul 1918 în Istoria Românilor”** – (ceremonie găzduită de Facultatea de Istorie a Universității din București) – activitatea s-a derulat în parteneriat cu școlile elevilor câștigători (vezi Anexa 1).
- **12-14 iulie 2018 – Conferința Națională a Profesorilor de Istorie** – (Facultatea de Istorie a Universității din București); în parteneriat cu Univ. Buc., Academia Română, Banca Națională a României, Agerpres, Historia; Este important de menționat că în urma Conferinței naționale a Profesorilor de Istorie, SȘIR a emis o rezoluție, pe care o reproducem în Anexa 2, ca mărturie peste ani a problemelor pe care societatea românească și disciplina „istorie” le înfruntau în chiar acest moment aniversar. Rezoluția a constituit și baza lansării unei petiții online care a strâns peste 800 de semnături.
- **19-24 iulie 2018 – Școala de Vară a SȘIR de la Arad cu tema „România de acum 100 de ani, România de peste 100 de ani. Imaginând Bicentenarul”.** Activitatea a fost organizată de către SȘIR și Consiliul Județean Arad, Primăria Municipiului Arad, Centrul Cultural Județean Arad, Centrul Municipal de Cultură Arad, Biblioteca Județeană „Alexandru D. Xenopol” Arad, Universitatea „Aurel Vlaicu” Arad, Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” Arad, Arhiepiscopia Aradului. Partenerii proiectului au fost: Asociația „Ștefan Cicio Pop” Arad, Asociația „ASTRA arădeană – 1863”. Se cuvine să menționăm și consistența prelegerilor susținute în fața participanților de către renumiți cercetători din mediul universitar, diversitatea activităților

culturale, inclusiv participarea la o vizită de studiu de o zi la Budapesta dedicată temei „Pe urmele românilor din Ungaria”.

- **24 ianuarie 2019 – Conferința 1859&1918. Semnificații și bilanț aniversar** dedicată celor două uniri 1859-1918 (Facultatea de Istorie)/Bilanț de Centenar – parteneriat cu Universitatea din București

În mod cert, respectarea calendarului și găsirea resurselor necesare desfășurării activităților a fost o mare provocare, întrucât programul SȘIR s-a bazat pe voluntariat, pasiune și pe minimale resurse financiare, aici contând într-o măsură decisivă sprijinul substanțial oferit de parteneriatele cu Universitatea București și Facultatea de Istorie care au onorat angajamentele asumate.

Privit peste timp, bilanțul nostru de Centenar este unul pozitiv: am reușit să implicăm câteva sute de elevi și profesori, am punctat prin apariții mediatice, dar, mai ales, am reușit să educăm și să insuflăm elevilor noștri dragostea față de istorie și să le oferim câteva repere de educație civică și implicare. Cu siguranță, elevii premiați la București nu vor uita atmosfera caldă din cadrul Facultății de Istorie, întâlnirea cu președintele Academiei Române și nici lecțiile de istorie oferite de către SȘIR și partenerii săi. Nu știu, în schimb, dacă pentru societatea noastră, la nivel macro, Centenarul și-a atins scopul - acela de a fi o reflecție spre trecut și o privire spre viitor. Am convingerea că s-ar fi putut face mai mult!

Anexa 1: Rezultatele Concursului „Familia mea în vremea Marelui Război și a Marii Uniri”

Secțiunea A

Premiul I – Denisa Murariu, profesor îndrumător Dumitru Tomoni, Liceul Teoretic „Traian Vuia” Făget.

Premiul II – Mihai Petrea, profesor îndrumător Camelia Sandu, Școala Gimnazială Suraia.

Premiul III – Ionuț Silviu Bandi, profesor îndrumător Leontina Ciocan, Liceul Tehnologic Râșnov.

Premiul Special – Denisa Leagăn, profesor îndrumător Hariclea Mercaș, Colegiul Național „Mihail Sadoveanu” Pașcani.

Mențiune – Florentin Robert Avram, profesor îndrumător Monica Deaconu, Școala Gimnazială Râzvad.

Mențiune – Ștefania Mihăilă, profesor îndrumător Laura Pandelache, Colegiul Național „Ion Luca Caragiale” Ploiești.

Mențiune – Bianca Elena Crețu, profesor îndrumător Marius Dumitru Badea, Colegiul Național „Virgil Magdearu” Târgu Jiu.

Secțiunea B

Premiul I – Lazăr Cosmin-Ionuț, profesor îndrumător Marin Didina, Colegiul Național „Costache Negri” Galați.

Premiul II – Zamfir Dariana Rebeca, profesor îndrumător Stancu Ferezia, Colegiul Național „C. Cantacuzino” Târgoviște.

Premiul III și Premiul Special pentru Originalitate – Anghel Ovidiu, profesor îndrumător Ana Preda-Tudor, Colegiul Național „B.P. Hașdeu” Buzău.

Mențiune – Iliescu Vlad-George, profesor îndrumător Iliescu Luminița, Liceul Teoretic „Ioan Slavici” Panciu.

Mențiune – Gheorghe Maria-Doriana, profesor îndrumător Emilia Vlad, Colegiul Național „Mihai Viteazul” Slobozia.

Mențiune – Țăpoi Maria-Magdalena, profesor îndrumător Hariclea Mercaș, Colegiul Național „Mihail Sadoveanu” Pașcani.

Mențiune – Bodac Amalia, profesor îndrumător Suciu Horațiu, Colegiul Național „Iulia Hașdeu” Lugoj.

Anexa 2: Rezoluția Conferinței Naționale a Profesorilor de Istorie din România

Cunoașterea istoriei are un rol decisiv în formarea modului în care oamenii înțeleg lumea în care trăiesc și acționează apoi pentru a modela viitorul. Progresul lumii moderne a fost în mare măsură legat de creșterea însemnătății educației școlare cu privire la trecutul istoric și de capacitatea acesteia de a asigura un set comun de cunoștințe și valori care au modelat apoi acțiunea socială.

Având în vedere aceste realități incontornabile, ne exprimăm îngrijorarea cu privire la modul cu totul netransparent în care Ministerul Educației Naționale tratează problema adoptării unor noi planuri-cadru pentru liceu și intenționează să marginalizeze disciplina Istorie în cadrul acesteia. Contrastul cu modul în care s-a procedat în 2016 la dezbateră și adoptarea planului-cadru pentru clasele V-VIII atestă un grav regres instituțional. În 2016 Ministerul Educației a organizat o amplă dezbateră națională care a durat trei luni, iar Academia Română, universitățile, organizațiile societății civile și toți cetățenii interesați au putut să-și exprime punctele de vedere. Profesorii de istorie și Societatea de Științe Istorice din România au participat activ la această dezbateră, argumentele au fost luate în considerare, iar la capătul acestui proces disciplinei istorie i-au fost atribuite la clasa a V-a două ore săptămânal, față de o oră cât era până atunci.

Acum, la mai mult de 7 luni de la publicarea pe site a unor proiecte nesatisfăcătoare de plan-cadru pentru liceu, dezbateră se reduce la unele afirmații punctuale ale decidenților din Minister în cadre care evită discuțiile pe fond. În anul celebrării Centenarului Marii Uniri, marginalizarea disciplinei Istorie în sistemul educațional este un act profund antinațional.

În această situație, reamintim faptul că art.14, alin.1 din Legea Educației Naționale nr.1/2011, în vigoare, obligă Ministerul Educației Naționale să proiecteze, să fundamenteze și să aplice strategiile naționale în domeniul educației „cu consultarea asociațiilor reprezentative ale profesorilor”. Societatea de Științe Istorice din România, care este la nivel național cea mai cuprinzătoare organizație de profil din domeniul istoriei, este co-semnatară, împreună cu alte 23 organizații profesionale reprezentative din domeniul educației, a unui protocol de colaborare semnat la 27 ianuarie 2011 cu Ministerul Educației, și ca atare parte componentă a procesului care ar trebui să conducă la „revizuirea, completarea și dezvoltarea cadrului de

referință al curriculumului național, în conformitate cu noua realitate educațională națională și europeană”.

În temeiul responsabilității ce-i revine și al expertizei acumulate S.Ș.I.R. reînnoiește ferm angajamentul său de a consolida poziția istoriei în viitoarele planuri-cadru, susținând mărirea numărului de ore care îi sunt destinate, cu deosebire la profilul real, ca o condiție a recunoașterii importanței istoriei și a tuturor celorlalte discipline umaniste în formarea tinerelor generații.

Deși am mai făcut-o și altădată, reluăm pe scurt câteva argumente, care ar trebui să ofere decidenților politici un prilej de reflecție suplimentară înainte de a hotărî locul și rolul disciplinei noastre în noile planuri-cadru.

De la latini a juns până la noi sintagma „Historia magistra vitae”, potrivit căreia istoria este un dascăl al vieții, ceea ce induce că înțelegerea lumii în care trăim depinde hotărâtor de ceea ce știm despre trecut. De aici își trage seva, identitatea și unitatea noastră națională. Totodată, istoria contribuie esențial la dezvoltarea gândirii critice, a capacității de a distinge adevărul de fals, binele de rău, aparența de esență, fără de care înțelegerea societății este imposibilă. De aceea, modul în care este predată istoria și valoarea învățământului la această disciplină nu sunt relevante doar în perspectivă didactică, ci și pentru societate, în general.

Credem cu tărie că de nivelul general al cunoașterii istorice depinde competența civică a cetățenilor României. Faptul că un număr prea mare de concetățeni nu participă la coagularea voinței politice democratice este un simptom îngrijorător al unei fațete a analfabetismului funcțional. Avem convingerea că rezolvarea problemelor complicate ale lumii în care trăim nu se poate împlini prin soluții de conjunctură, oricât de bine ar fi primite, ci doar prin construcția unei viziuni de ansamblu, pentru al cărei succes recursul la timp este imperios necesar. A neglija cunoașterea istorică înseamnă să sacrificăm, pe termen lung, capacitatea fiecăruia dintre noi și a noastră împreună de a acționa pentru înfăptuirea conștientă a unei lumi mai bune și mai drepte.

În calitate de profesori de istorie, suntem conștienți că avem multe de făcut pentru a ne îmbunătăți activitatea de educare a tinerilor. Recunoașterea socială a însemnătății educației istorice și concretizarea acestei recunoașteri în alocarea unui număr suficient de ore – cel puțin câte 2 ore pe săptămână în trunchiul comun la fiecare din clasele V-XII – sunt condiții necesare pentru a ne putea îndeplini eficient menirea de educatori. În ceea ce ne privește, suntem decși să acționăm astfel încât elevii și studenții noștri să capete cunoștințe solide despre trecut, capacitatea de a înțelege complexitatea socială, precum și valori care să-i ghideze în acțiune. Deschiderea față de lume, ca și față de dinamica înnoitoare a societății în care trăim sunt esențiale pentru competența civică a fiecăruia dintre noi, ca și pentru capacitatea comună de a modela în sens pozitiv viitorul României, al Europei și al umanității.

Pentru aceasta, participanții la Conferința Națională a Profesorilor de Istorie din România, reuniți la București în zilele de 12-14 iulie 2018, solicită:

• Ministerul Educației să dea curs art.14 (1) din Legea Educației Naționale nr.1/2011, în vigoare, și să consulte toți partenerii sociali, inclusiv asociațiile profesionale reprezentative din domeniul educației, înainte de a adopta vreo decizie în

legătură cu planul-cadru pentru liceu, precum și în toate etapele elaborării programelor școlare.

- Alocarea pentru disciplina Istorie a unui număr de cel puțin 2 ore săptămânal în trunchiul comun la toate clasele și filierele învățământului liceal, cu păstrarea numărului de 3 ore săptămânal la profilul uman.

- Elevii de la profilul real al filierei teoretice și cei de la filierele tehnologice și vocaționale să aibă posibilitatea de a alege Istoria ca probă opțională la examenul de bacalaureat.

- Obligativitatea tezei la disciplina Istorie la clasa a XII-a.

Având în vedere însemnătatea națională a competenței civice a cetățenilor României, textul acestei rezoluții în favoarea educației istorice este deschis spre semnare tuturor celor care aderă la conținutul său.

Textul petiției și lista semnăturilor sunt accesibile online la https://www.petitiononline.com/rezolutia_conferintei_nationale_a_profesorilor_de_istorie_din_romania_14_iulie_2018 (accesat la 15.04.2019).

VI. RECENZII

WALTER ISAACSON, *Leonardo da Vinci*, trad. Louls Ulrich, București, Editura Publica, 2018, 610 p.

Dintre personalitățile istorice, Leonardo da Vinci ocupă un loc semnificativ în cultura universală și în mentalul colectiv, datorită spiritului său multidisciplinar. Viața și opera lui da Vinci au fascinat numeroși istorici, jurnaliști, scriitori, care i-au dedicat un număr impresionant de monografii, articole, romane. Cel mai recent studiu publicat despre da Vinci îi aparține lui Walter Isaacson, jurnalist și profesor de la Universitatea Tulane, din Statele Unite ale Americii. Cele mai apreciate lucrări ale sale sunt dedicate biografiei unor personalități cheie din istoria omenirii: Albert Einstein, Benjamin Franklin, Henry Kissinger, Steve Jobs și Leonardo da Vinci. Acestea au fost bine primite de publicul larg, fiind elaborate pe baza unor surse variate și redactate într-un stil clar, accesibil.

Cartea *Leonardo da Vinci* a fost publicată în 2017, la „Simon & Schuster”. Varianta tradusă în limba română a văzut lumina tiparului în 2018, la Editura Publica. Așa cum reiese din secțiunea de mulțumiri, manuscrisul a fost revizuit de mai mulți specialiști, printre care profesorul Marco Cianchi¹, de la Academia di Belle Arti din Florența, Juliana Barone² de la Birkbeck College – Universitatea din Londra, Martin Kemp³, profesor emerit la Universitatea Oxford, considerat cel mai valoros expert în viață, pe subiectul Leonardo da Vinci.

Lucrarea lui Isaacson este redactată foarte metodic, dând impresia unui manual. Pentru a fi mai ușor de parcurs și pentru cititorul care nu este de specialitate, autorul oferă câteva informații succinte despre personalitățile epocii, monedele din Italia, explicația copertii, perioadele din viața lui Leonardo, determinate în funcție de locurile în care a trăit (Vinci, Florența, Milano etc) și o bandă a timpului (care se

---

¹ Marco Cianchi este autorul unor studii variate despre Leonardo da Vinci, printre cele mai cunoscute: *Mașinările lui Leonardo da Vinci (Leonardo da Vinci's Machines)*, *Anatomia corpului uman văzută de Leonardo da Vinci (Leonardo Da Vinci Anatomy Of The Human Body)*, *Leonardo. Artă și știință (Leonardo. Arte e scienza)*.

² Juliana Barone are două specializări: în arhitectură și în istorie modernă. Teza de doctorat l-a avut ca subiect pe Leonardo da Vinci. Printre cele mai cunoscute cercetări ale acesteia se numără: *Leonardo: Codexul Arundel (Leonardo: the Codex Arundel)*, *Studiul mișcării. Desenele lui Leonardo din Codex Atlanticus (Studies of motion. Drawings by Leonardo from the Codex Atlanticus; Studi sul moto. Disegni di Leonardo nel Codice Atlanticus)*.

³ Martin Kemp este considerat unul dintre cei mai valoroși specialiști în Leonardo da Vinci, cu cercetări centrate pe arta și știința promovată de renașterea italiană. Are peste 40 de studii pe acest subiect, printre cele mai cunoscute numărându-se: *Corpuri spectaculare. Artă și știința corpului uman de la Renaștere până acum (Spectacular Bodies. The Art and Science of the Human Body from the Renaissance to Now)*, *Leonardo da Vinci. Lucrările minunate ale naturii și omului (Leonardo da Vinci. The Marvellous Works of Nature and Man)*, *Mona Lisa. Omul și Pictura (Mona Lisa. The People and the Painting)*.

întinde pe două pagini). Aceasta redă într-un mod foarte sugestiv momentele cele mai importante din viața artistului, împreună cu evenimentele remarcabile din Europa cu care a fost contemporan.

Ideea centrală, crezul autorului și sursele folosite sunt prezentate în capitolul introductiv, care are ca titlu un citat extras dintr-o scrisoare redactată de Leonardo da Vinci către ducele de Milano – „*Pot și să pictez*”. Aici aflăm motivul pentru care Walter Isaacson s-a decis să realizeze această lucrare: „am hotărât să scriu această carte pentru că Leonardo da Vinci este exemplul suprem al firului roșu din precedentele mele biografii: felul în care abilitatea de a face conexiuni între discipline – umaniste și tehnologice, arte și științe – este o cheie către inovație, imaginație și geniu”⁴. Din aceste rânduri, deducem că autorul este unul dintre simpatizanții lui da Vinci, fiind captivat de personalitatea excepțională, polivalentă a artistului. Sursele principale folosite în acest studiu sunt carnetele lui Leonardo, peste 7200 de pagini de note și însemnări. Acestea li se adaugă câteva relatări despre Leonardo, realizate de contemporanii săi (Giorgio Vasari cu celebra monografie – *Viețile pictorilor, sculptorilor și arhitecților*, un manuscris anonim numit „*Anonimo Gaddiano*” și lucrarea lui Gian Paolo Lomazzo, „*Vise și argumente*”). În afară de consultarea surselor primare amintite mai sus și a unei multitudini de studii, autorul a încercat să înțeleagă și să-și recreeze mental epoca lui Leonardo, așa că a pornit-o pe urmele lui, vizitând orașele care poartă amprenta geniului renașcentist – Milano, Florența, Pisa, Madrid, Londra, Castelul Windsor⁵. Analizând informațiile din surse și cele adunate din călătoriile sale, acesta a constatat că „multe fapte legate de viața lui au fost subiect de discuție, mitologie, mister”⁶, în unele dintre situații fiind exagerată eticheta de geniu care i s-a atribuit ulterior lui Leonardo. Câteva exemple care ilustrează părerea autorului o reprezintă nefinalizarea unor picturi, printre care *Adorația magilor*, *Sfântul Ieronim*, *Bătălia de la Anghiari*. Capitolul introductiv se încheie cu exprimarea dorinței autorului de a fi imaginativi și de a gândi diferit.

Cele 33 de capitole sunt redactate în stil narativ, fiecare dintre ele dezvoltând un singur subiect din viața lui Leonardo. Acestea urmăresc cronologic evenimentele importante care au marcat existența și geniul său creator, de la copilărie până la ultimele zile, petrecute în Franța lui Francisc I. Fiecare capitol urmează o structură standard: prezentarea subiectului din punct de vedere istoric, pe baza diverselor surse consultate, urmată de părerile autorului.

Analizând structura cărții, putem împărți cele 33 de capitole în cinci categorii, în funcție de tematica lor:

- cele care prezintă **omul** Leonardo da Vinci, autorul încercând să înfățișeze contextul în care artistul s-a dezvoltat și să sublinieze aspectele care au conturat această personalitate remarcabilă a Renașterii (primele trei capitole, „*Copilăria*”, „*Ucenicia*”, „*De unul singur*”, „*Capitolul 7: Viața personală*”, „*Capitolul 19: Probleme personale*”)
- cele care se concentrează pe **realizările** pe care Leonardo le-a avut în diverse domenii: matematică, mecanică, artă, inginerie, anatomie, strategie militară („*Capitolul 10:*

⁴ Isaacson, 2018: 21.

⁵ *Ibidem*: 24-25.

⁶ *Ibidem*: 27.

Om de știință”, „*Capitolul 11: Păsări și zbor*”, „*Capitolul 12: Artele mecanice*”, „*Capitolul 13: Matematica*”, „*Capitolul 14: Natura omului*”, „*Capitolul 17: Știința artei*”, „*Capitolul 24: Inginer hidrotehnist*”, „*Capitolul 27: Anatomie, runda a doua*”)

• cele dedicate unor **locuri** în care Leonardo a trăit și unde amprenta lui a fost foarte puternică: „*Capitolul 4: Milano*”, „*Capitolul 29: Roma*”, „*Capitolul 32: Franța*”

• cele dedicate unor **lucrări** deosebite care au rămas de la artist: „*Capitolul 8: Omul Vitruvian*”, „*Capitolul 9: Monumentul calului*”, „*Capitolul 15: Fecioara între stânci*”, „*Capitolul 18: Cina cea de taină*”, „*Capitolul 21: Sfânta Ana*”, „*Capitolul 31: Mona Lisa*”

• cele dedicate unor **personalități** cu care Leonardo a interacționat: „*Capitolul 23: Cesare Borgia*”

Scrisă într-un stil laudativ, cu mult respect pentru ceea ce a fost omul Leonardo da Vinci și ceea ce a lăsat posterității, cercetarea lui Walter Isaacson caută să adune informații din surse cât mai variate despre personajul principal. După cum se observă și din structura cărții prezentată mai sus, autorul analizează în contextul istoric diversele realizări pe care Leonardo le-a avut pe plan științific sau artistic, considerând că acestea sunt consecințele imediate ale amprentei pe care și-au lăsat-o asupra lui da Vinci diverse evenimente. De exemplu, în „*Capitolul 18: Cina cea de taină*”, autorul corelează faimosul tablou cu relația pe care Leonardo da Vinci a avut-o cu ducele de Milano, Ludovico Sforza, și cu studiile pe care artistul le-a făcut în ceea ce privește perspectiva, culoarea, luminozitatea și tehnica de pictat – *sfumato*. Autorul prezintă tabloul, împreună cu părerile diverșilor critici de artă, cu care este sau nu de acord. O dezbatere destul de intensă este legată de „mișcarea înghețată”, așa cum a fost considerată de Kenneth Clark. Isaacson nu este de acord cu această afirmație, considerând că „fiecare moment este parte a ceea ce abia a trecut și a ceea ce urmează să vină”⁷. Astfel, vorbim de o mișcare continuă, determinată de dramatismul momentului surprins de pictor. Această părere este una subiectivă, întrucât fiecare dintre noi, în funcție de puterea de înțelegere și de modul în care percepem tabloul creat de Leonardo, putem avea impresii diferite în ceea ce privește mișcarea personajelor.

Pe lângă realizările profesionale ale lui Leonardo, Walter Isaacson nu se ferește să trateze și chestiuni mai delicate legate de viața artistului, cum ar fi statutul său de „copil din flori”, destul de întâlnit în Europa. Acest subiect este tratat destul de extins, în capitolul I, dedicat copilăriei lui Leonardo (primii 12 ani petrecuți de acesta în Vinci, între 1452-1464). Pe baza unor studii aparținând lui Giorgio Vasari, Alessandro Cecchi, Francesco Ciachi, Martin Kemp, Giuseppe Pallanti, Jacob Burckhardt, James Beck, Thomas Kuehn, recensământului fiscal din 1457 și manuscrisului anonim „Anonimo Gaddiano”, autorul reconstituie contextul nașterii lui Leonardo da Vinci, fiul bastard al unui notar din localitatea Vinci. Aceasta ar fi fost adus pe lume de o slujnică din casa lui Piero, pe 15 aprilie, într-o sâmbătă, la ora 22:00. Identitatea ei nu a fost consemnată de bunicul lui Leonardo, care și-a notat evenimentul într-un carnet. Problema „copiilor din flori” este dezbătută de autor într-un subcapitol intitulat sugestiv, „*O epocă de aur pentru barbari*”, în care arată că

⁷ *Ibidem*: 307.

nașterea copiilor în afara căsătoriei era un fenomen frecvent întâlnit, care nu declanșa dezaprobarea societății. Un exemplu dat de autor este cazul familiei Ferrara, unde ducele conducător era bastard, iar suita princiară era formată din șapte prinți ilegitiimi. Practic, aceștia erau acceptați în familie, dar nu integral, fiind discutate condițiile în care puteau fi considerați moștenitori. În cazul lui Leonardo, autorul consideră ilegitimitatea sa un avantaj, întrucât „a fost liber să-și urmeze propriile pasiuni creatoare”, fiind respins de breasla notarilor din Florența, din care făcea parte tatăl său⁸. Un alt avantaj a fost faptul că Leonardo nu a fost trimis la „școlile latinești” și că a învățat totul pe cont propriu, devenind un iubitor al experimentului și al experienței, cele două concepte care definesc știința modernă. Această teorie lansată de Walter Isaacson se bazează pe interpretarea unei însemnări care face parte din Codexul Atlanticus. De libertatea datorată statutului de copil bastard sunt legate și primele observații pe care le face Leonardo, despre zborul păsărilor, unde a avut ca obiect de studiu un uliu. Autorul nu ratează să prezinte un moment mai puțin fericit în ceea ce privește analiza personalității lui da Vinci, invocând studiul făcut de Freud în 1910, „*O amintire din copilărie a lui Leonardo da Vinci*”, în care psihanalistul leagă interesul copilului pentru păsări de impulsurile erotice. Fiind un admirator ar lui Leonardo, prezintă concluziile lui Freud ca fiind eronate, subliniind că „biografiile ar trebuie să fie prudenți când vine vorba despre a psihanaliza pe cineva care a trăit acum 500 de ani”⁹. Dacă ar fi să consultăm mai multe studii în care sunt dezbătute păreri psihanalistului, regăsim că lumea științifică a avut o reacție negativă la concluziile acestuia. Din punctul meu de vedere, aceasta nu rămâne decât o speculație lansată de Freud, pentru a câștiga mai multă imagine la momentul respectiv.

Un alt aspect interesant și mai puțin discutat în biografiile care s-au scris despre Leonardo este relația dintre el și mama sa, Caterina, venită după moartea soțului să stea cu fiul său, Leonardo, la Milano, în 1493. „*Capitolul 19: Probleme personale*” redă aceste informații pe baza unor însemnări care aparțin lui Leonardo și se regăsesc în Codexul Forster. Aceasta avea să stea pentru puțin timp alături de artist, întrucât după nici un an, moare de malarie. Această informație poate fi extrasă dintr-o notiță în care erau consemnate cheltuielile de înmormântare.

Un alt episod interesant din viața lui Leonardo îl reprezintă momentul intrării trupelor franceze în Milano, în 1499. Renumiți pentru distrugerile pe care le provocau, aceștia și-au confirmat statutul, crușând totuși atelierul și arătând o atitudine protectoare față de artist, conducătorul acestora, Ludovic al XII-lea, arătându-se interesat să mute *Cina cea de taină* în Franța.

Concluziile sunt prezentate într-un capitol special, al XXXIII-lea, intitulat simplu, „*Concluzie*”. Pe baza informațiilor redată în cuprinsul cărții, Walter Isaacson își construiește concluziile pe două dimensiuni: *geniul și ce să învățăm de la Leonardo*. Din punctul de vedere al autorului, Leonardo a fost un geniu, reprezentând „întruchiparea minții universale, [...] care a căutat să înțeleagă întregă creație, inclusiv felul în care ne găsim rostul în ea”¹⁰. Neterminarea unor lucrări a fost

---

⁸ *Ibidem*: 35.

⁹ *Ibidem*: 39.

¹⁰ *Ibidem*: 546.

justificată de autor ca fiind o nevoie ca totul să fie într-o continuă mișcare, cunoștințele noi determinându-l pe Leonardo să-și îmbunătățească tehnica de pictat (autorul ne dă ca exemplu îmbunătățirea tabloului dedicat Sfântului Ieronim, după ce Leonardo a înțeles cum funcționează musculatura gâtului) sau perspectiva asupra diverselor probleme tehnice (zborul păsărilor i-a influențat modul în care a conceput proiectul primului aparat de zbor). Plecând de la premisa că Leonardo a fost un geniu al timpului său, autorul îl consideră un model pentru generațiile viitoare, care ar trebui să preia de la titanul Renașterii următoarele principii:

- „*Fii curios, tot timpul curios*”
- „*Caută cunoașterea de dragul cunoașterii*”
- „*Caută să te miri ca un copil*”
- „*Observă*”
- „*Începe cu detaliile*”
- „*Vezi lucruri nevăzute*”
- „*Avântă-te în necunoscut*”
- „*Lasă-te distras*”
- „*Respectă faptele*”
- „*Amână*”
- „*Lasă perfecțiunea să fie dușmanul binelui*”
- „*Gândește vizual*”
- „*Evită compartimentările*”
- „*Lasă-ți imaginația să-ți depășească înțelegerea*”
- „*Lasă-te în voia fanteziei*”
- „*Crează pentru tine, nu doar pentru patroni*”
- „*Colaborează*”
- „*Fă liste*”
- „*La notițe, pe hârtie*”
- „*Fii deschis la mister*”.

Efortul autorului este impresionant, întrucât a căutat să acopere cât mai multe aspecte din viața lui Leonardo, prezentat ca o personalitate de excepție, care inspiră generațiile viitoare. Materialul bibliografic este foarte vast, constând în carnetele cu însemnări ale lui Leonardo, păstrate sub diverse Codexuri (Codex Atlanticus, Codex Forster, Codex Leicester, Codexurile din Madrid în Codex Arundel etc.), foi de recensământ și biografii ale artistului întocmite de contemporani (Giorgio Vasari) și, ulterior, de istorici (Serge Bramly, David Alan Brown, Martin Kemp, Kenneth Clark, Martin Clayton *et alii*). În fiecare aspect surprins, autorul a căutat să acopere cât mai multe perspective, pe care le-a prezentat într-un stil echilibrat, narativ. Admirația pe care o are pentru Leonardo imprimă un oarecare subiectivism, ceea ce este, într-un fel, de așteptat.

Din punct de vedere grafic, cartea este o realizare de excepție, fiind însoțită de numeroase imagini, scheme și explicații pentru conceptele științifice care stau la baza cercetărilor lui Leonardo. Este o lectură plăcută, ce poate fi parcursă cu ușurință, datorită stilului clar, simplu și elegant.

Cartea a fost foarte bine primită de publicul larg. Într-o recenzie realizată de *New York Times* a fost considerată o capodoperă și mulți dintre specialiștii în subiectul Leonardo au concluzionat că va ajunge o lucrare de referință¹¹.

Referințe

Isaacson, Walter (2018) *Leonardo da Vinci*, trad. Louis Ulrich, București: Editura Publica.
Senior, Jennifer (2017) 'Walter Isaacson's 'Leonardo da Vinci' Is the Portrait of a Real Renaissance Man', *The New York Times*, (accesat 11.01.2019 URL: <https://www.nytimes.com/2017/11/01/books/review-leonardo-da-vinci-biography-walter-isaacson.html>).

Ana-Maria LEPĂR

Măria PAKUCS-WILLCOCKS, *Sibiul veacului al XVI-lea. Rânduirea unui oraș transilvănean*, București, Editura Humanitas, 2018, 270 p.

Ceci n'est pas une ville. Un astfel de avertisment, à la René Magritte, ar fi trebuit să însoțească noua carte a Máriei Pakucs-Willcocks. Cartea nu este despre Sibiu, ci despre felul în care un grup foarte restrâns de sibieni își imaginau orașul în care trăiau și pe care-l cârmuiau. Cuvântul cheie al cărții este *reprezentare*, iar folosirea lui de mai bine de o sută de ori în întregul volum dezvăluie preocuparea autoarei de a reaminti permanent cititorilor că textul nu reconstruiește viața propriuzisă a unui oraș, ci rânduirea sa imaginată. Cercetătorii care petrec prea mult timp într-o arhivă au tendința de a confunda istoria cu urmele ei documentare, lăsându-se absorbiți de sursele pe care le citează până la a și le închid o fereastră deschisă spre trecut. Nenumăratele ore petrecute în arhiva Sibiului, descifrând texte latinești și germane, nu au făcut-o însă pe Măria Pakucs-Willcocks să uite distanța necesară între vocea sa și vocea surselor. *Sibiul veacului al XVI-lea* este un model de rigoare metodologică și de subtilitate analitică, puse în slujba unui text care se citește ușor, cu plăcere, dar mai ales cu folos.

În 1529 Ioan Zápolya, fostul voievod al Transilvaniei încoronat rege după Mohács, se lovea de îndărătnicia Sibiului în a-i recunoaște autoritatea. Începea, astfel, unul dintre cele mai grele momente din istoria orașului, un asediu de șapte ani care avea să-i pună la grea încercare pe sibieni. După mai puțin de un veac, în 1610, era rândul principelui Gabriel Báthory să înfrunte Sibiul. De data aceasta deznodământul a fost unul rapid, oștile principelui intrând în oraș, ocupându-l și silindu-i pe magistrați să-și abandoneze cetatea. Cartea Máriei Pakucs-Willcocks analizează comunitatea politică a Sibiului în acest interval, concentrându-se asupra perioadei dintre 1540 și 1600. Chiar dacă neputința sibienilor în a-i rezista lui Gabriel Báthory nu este amintită, deoarece cartea nu depășește pragul veacului al XVII-lea, întreaga analiză stă sub semnul crizei politice a Transilvaniei și a încercării Sibiului de a-și găsi locul în noul univers politic de după prăbușirea regatului Ungariei. Fără a fi fost întotdeauna supuși unei amenințări militare directe, sibienii au trebuit să facă față unei presiuni politice mai subtile, dar nu mai puțin periculoase pentru libertățile

---

¹¹ <https://www.nytimes.com/2017/11/01/books/review-leonardo-da-vinci-biography-walter-isaacson.html>.

orașului. În pofida acestui climat politic și a unei structuri instituționale interne care ar fi putut favoriza o divizare de lungă durată, cetățenii Sibiului nu s-au împărțit în două grupări rivale, de tipul guelfilor și ghibelinilor. Facțiuni politice rivale pro-tomane și pro-habsburgice au existat din anii 1520 până în anii 1550, culminând cu revolta din 1556. Divizarea pare însă să fi dispărut cu totul în a doua jumătate a secolului, atunci când magistrații sibieni au reușit să reinstitue o pace socială durabilă în oraș și să aplaneze tensiunile interne. Cartea Máriei Pakucs-Willcocks urmărește răspunsul comunității politice a Sibiului la această criză profundă, analizând preocuparea crescândă pentru ordine, disciplină și bună guvernare.

Prima constituție a Sibiului, un corpus legal care cuprindea privilegiile orașului, a fost compilată în 1541, exact în anul în care Principatul Transilvaniei începea să prindă contur. Reflecția asupra orânduielii politice a orașului precede însă această criza, Mária Pakucs-Willcocks identificând primele manifestări în cristalizarea ierarhiei membrilor sfatului, transpusă vizual în lista componenței magistratului Sibiului din registrele orașului. Procesul pare însă să fi fost accelerat de tulburările politice post-Mohács. Reglementările din a doua jumătate a veacului al XVI-lea sugerează că principalele amenințări resimțite de elita socio-politică a Sibiului veneau din afara orașului, nu dinlăuntru lui. Constituția din 1589 prevedea amenzi ridicate pentru căsătoriile sașilor cu persoane din altă națiune, precum și interdicția pentru ne-sași de a cumpăra proprietăți în oraș fără știrea magistratului. În schimb, spre deosebire de multe alte orașe germane și italiene, cărmuitorii Sibiului nu au simțit nevoia să închidă formal sfatul, ceea ce arată un echilibru al egalității oligarhice, dar probabil și absența unei presiuni sociale semnificative de înnoire a elitei politice. Dregătorii Sibiului – primarul, judele regal al sașilor, judele scăunal, vilicul, membrii sfatului orășenesc, notarul sau centumvirii – erau monopolizate de patriciatul urban. Mária Pakucs-Willcocks, probabil în contra-pondere la o literatură istorică predominant marxistă, este foarte nuanțată și circumspectă în analiza legăturii dintre avere și puterea politică. În condițiile în care dregătorii nu erau remunerate decât simbolic și în care magistrații împrumutau orașul în vremuri de restriște, pare însă destul de clar cine anume făcea parte din elita politică urbană.

Punctele forte ale cărții sunt dialogul permanent dintre conceptele istoricului (disciplinare socială, reformare morală, construirea memoriei oficiale) și terminologia epocii (*gute policey*, *policeyordnung*, bine comun, autoritate), precum și echilibrul foarte bine găsit între analiza structurală și studiile de caz. Cele cinci capitole – (1) *Ordinea politică*, (2) *Buna guvernare: realitate și reprezentări*, (3) *Interacțiunea civică între armonie și discordie*, (4) *Comunitatea bine ordonată și* (5) *Disciplina religioasă* – pleacă de la analiza discursului, ajungând însă de fiecare dată la reconstrucția mecanismelor sociale pentru a măsura distanța dintre norme și practici. Temele urmărite sunt cele privind distincția dintre magistrați (*cives iurati*) și cetățeni (*cives civitatis*), simbolurile ordinii (statuia Roland, stâlpul infamiei, cușca nebunilor sau spânzurătoarea), disciplinarea socială prin legile somptuare, îndatoririle bunului luteran sau idealul căsătoriei religioase. Studii de caz găsite de Mária Pakucs-Willcocks pentru a ilustra fiecare dintre aceste teme, explorate în cea mai bună tradiție a micro-istoriei, dau consistență și savoare cărții. Ospățul de nuntă al

judelui regal Albert Huet – un personaj fascinant și unul dintre „eroii” cărții, autorul constituției Sibiului din 1589, de la care s-au păstrat o serie de însemnări unice, dar și un testament ce se întinde pe 35 de pagini – îi oferă Máriei Pakucs-Willcocks prilejul de a studia eludarea legilor somptuare. Celebrarea victoriilor lui Ștefan Báthory din războiul moscovit prin organizarea unor festivaluri politice în 1579 și 1582, dezvăluie cum același jude regal, Albert Huet, organiza punerea în scenă a unei drame politice având drept personaje țarul Moscovei, sultanul otoman și papa. Sibiul devenea locul refacerii imaginare a unității creștine catolico-protestanto-ortodoxe care avea să-i alunge pe otomani din Europa. Disputa dintre două vecinătăți sibiene privind apartenența a trei locuințe din Turnul Sării la una dintre ele, scoate la iveală ierarhia geografică din interiorul orașului, mult timp după ce hotarul dintre oraș și suburbie dispăruse, dar și încercarea autorităților de a sublinia egalitatea dintre cetățeni: „ci toți se numesc sibieni”. Desfacerea căsătoriei dintre Michael Wolff și Walpurgis surprinde un moment al tranziției spre Reformă, în care magistrații civili preluaseră de la instanțele eclesiastice procesele de adulter, dar și mecanismele sociale și juridice de restabilire a reputației.

Cartea Máriei Pakucs-Willcocks impresionează în egală măsură prin acribia documentării, prin orizontul istoriografic și prin rafinamentul analitic. Sursele inedite descoperite în arhivele Sibiului sunt interpretate inovator și convingător, mai cu seamă datorită unei foarte bune cunoașteri a literaturii istorice recente germane și anglo-saxone asupra orașelor evului mediu târziu și Renașterii. Dintre multele exemple pe care le-aș fi putut alege, mă voi opri asupra unuia singur, privind disputele de proprietate. În protocoalele Sibiului, Mária Pakucs-Willcocks a găsit mai multe plângeri legate de împărțirea proprietății. Unele dintre aceste dispute aveau o miză practică, precum cele asupra dreptului de folosire a unei porți de acces, dar altele par lipsite de sens. De pildă, doi sibieni vin în fața sfatului din cauza unui perete despărțitor între casele lor, „pe care fiecare dintre ei dorește să-l numească al său”, în vreme ce alți doi se judecă pentru a stabili care dintre ei deține o jumătate de streășină și care cealaltă jumătate. După cum arată Mária Pakucs-Willcocks, inspirându-se din istoriografia occidentală asupra construcției sociale a identității în spațiile urbane, în aceste cazuri miza nu era una practică, ci simbolică: „îndărătul unui limbaj lapidar, specific sentințelor oficiale ale magistratului, aceste litigii indică foarte clar preocuparea oamenilor epocii pentru granițe, fie ele fizice sau sociale. Obiectele fizice care delimitează proprietăți creează, într-un plan invizibil, o distanță socială între indivizi” (p. 76).

Ca orice monografie bună, *Sibiul veacului al XVI-lea* provoacă cititorul, lectura stârnind noi întrebări la fiecare pas. Unele dintre acestea nu-și vor găsi probabil vreodată răspuns, din cauza penuriei surselor. Este o simplă coincidență sau doar o iluzie dată de supraviețuirea fragmentară a surselor faptul că primarul popular Johann Wayda, impus de centumviri peste voința sfatului, a fost cel mai activ în disciplinarea socială a cetățenilor? Contradicțiile din sursele târzii privind rolul lui Georg Huet în adoptarea Reformei în Sibiu ar putea fi o consecință a manipulării memoriei istorice de către fiul său Albert Huet? Alte întrebări vor putea fi însă dezvoltate în noi direcții de cercetare, precum cele privind legăturile dintre gândirea politică a elitei politice sibiene, cultura umanistă și instrumentalizarea istoriei sașilor.

Sibiul veacului al XVI-lea adoptă o gamă variată de abordări metodologice, de la istorie instituțională la micro-istorie, de la istoria ideilor politice la istoria mentalităților, reușind să le armonizeze într-un text coerent și captivant despre construcția identității politice, sociale, etnice și religioase a unei comunități urbane. Scrisă cursiv și bine construită, fără abuzuri de arhaisme, dar și fără docte excursuri metodologice sau complicate argumente falacioase, cartea Máriei Pakucs-Willcocks este un model de „bune practici” istoriografice. Mișcându-se cu egală ușurință în cele trei istoriografii majore ale Transilvaniei, germană, maghiară și română, Măria Pakucs-Willcocks a scris o carte revigorant de „occidentală”. Apariția unei asemenea cărți este cu atât mai binevenită într-un moment în care populismul autohtonist și xenofob, cultivat de o parte din elitele politice central-răsăritene amenință cu o renaștere a naționalismului istoriografic.

Marian COMAN

Constantin SCHIFIRNEȚ, *Modernitatea tendențială. Reflecții despre evoluția modernă a societății*, București, Editura Tritonic, 2016, 199 p.

Constantin Schifirneț este unul dintre sociologii contemporani preocupați de inovarea conceptuală în cadrul analizei problematicei modernizării și modernității. Abordarea problematicei modernității în planul universal, dar și național a fost prefațată în cadrul biografiei intelectuale a autorului de interesul pentru o serie de teme: teoria formelor fără fond în cultura română, problema identității și genezei ideii naționale, precum și raportul dintre filozofia românească și modernitate. Demn de semnalat este că în ultima parte a carierei universitare, sociologul a fost preocupat de continuarea reflecției intelectuale asupra modernității începută prin teza sa de doctorat dedicată formelor fără fond. Constantin Schifirneț a ezitat să-și publice teza de doctorat înainte de 1989 din cauza constrângerilor ideologice ale epocii. Avea să o facă¹ ulterior, în anul 2007, cu îmbunătățirile necesare determinate de prolifică bibliografie sociologică apărută între timp. Înainte de 1989 activitatea sa de cercetare științifică, academică fusese „capturată” de domenii impuse profesional²: sociologia vârstelor și generațiilor, antropologia culturii și sociologia comunicării. Revenirea la domeniile de cercetare aferente problemei modernității s-a realizat treptat după schimbarea de paradigmă politică. Aceste investigații intelectuale au vizat într-o primă etapă o dimensiune recuperatorie prin editarea, îngrijirea și scrierea necenzurată a unor studii introductive asupra operelor unor intelectuali interbelici precum: Constantin Rădulescu-Motru³, Mihail Ralea⁴, Nichifor Crainic⁵,

¹ Constantin Schifirneț, *Formele fără fond, un brand românesc*, București, Editura Comunicare.ro, 2007, 289 p.

² În perioada 1968-1990 și 1996-2004 Constantin Schifirneț a fost cercetător la Centrul de Cercetări pentru Problemele Tineretului.

³ C. Rădulescu-Motru, *Etnicul românesc. Naționalismul*, București, Editura Albatros, 1996, pp. V-XLII; Îngrijire de ediție; note, pp. 189-209.

⁴ Mihail Ralea, *Fenomenul românesc*, Editura Albatros, 1997, pp. V-XXX; Îngrijire de ediție; note, pp. 341-359.

⁵ Nichifor Crainic, *Ortodoxie și etnocrație*, Editura Albatros, 1997, pp. V-XXXII; Îngrijire de ediție; note, pp. 273-286.

Dumitru Stăniloae⁶ și M. Manoilescu⁷. Prin acest travaliu intelectual și editorial, Constantin Schifirneț a identificat în preocupările culturale abordate de către acești autori interbelici, o serie de teme recurente ale culturii române: problema națională și a identității, problematica modernizării și occidentalizării, raportul între tradiție și modernitate. Prin intermediul acestui culoar ideatic, sociologul și-a conturat câmpul de reflecție asupra modernității naționale, dar și universale. Rămâne dificil de decriptat dacă dimensiunea recuperatorie a operelor unor gânditori de dreapta interbelici sau reflecțiile asupra modernității au fost stimulate insesizabil de tușele și reverberațiile protocroniste ale național-comunismului⁸, ca în cazul unor opere din anii '80 ale sociologului Ilie Bădescu⁹ sau de urgența legitimă a reluării unei tradiții de gândire liberă, deschisă de momentul post-totalitar.

Conceptul de modernitate tendențială este creat și dezvoltat de către sociolog într-o serie de lucrări și articole: *Formele fără fond, un brand românesc* (2007), *Modernitatea tendențială* (2009)¹⁰ și în lucrarea recenzată, *Modernitatea tendențială. Reflecții despre evoluția modernă a societății* (2016). După opinia lui Arthur Suci crearea conceptului de modernitate tendențială reprezintă „contribuția cea mai importantă a lui Constantin Schifirneț la dezbaterile asupra modernității”¹¹.

În cartea de față, autorul încearcă să explice că modernitatea există în orice societate, însă standardele și valorile sale ființează doar ca procese tendențiale universale. În contemporaneitate, indiferent de amplasamentul lor geografic, cultural sau de nivelul de civilizație, toate societățile poartă amprenta modernității. Astfel, autorul distinge două tipuri de societăți: prima categorie este reprezentată de cele care sunt organizate după principii și norme ale modernității și o a doua categorie care utilizează produsele modernității. Constantin Schifirneț introduce în analiza sa sociologică termenul de modernitate tendențială. Acest concept a fost elaborat inițial pentru a descrie modernitatea românească, dar autorul l-a considerat potrivit să-l utilizeze pentru studiul oricărei societăți în care se manifestă un deficit de modernitate. Utilizat pentru prima oară în lucrarea *Formele fără fond, un brand românesc*, conceptul de modernitate tendențială este considerat de sociolog potrivit pentru radiografierea societăților în curs de modernizare. Autorul abordează modernitatea ca un tip de evoluție cu o dinamică specifică în societățile și zonele economice insuficient funcționale. Sociologul descifrează în interiorul acestor societăți un decalaj între ritmul alert de înnoire instituțională, modernizare intelectuală, politică și progresul economic, social mai lent. Constantin Schifirneț consideră că modernitatea

---

⁶ Dumitru Stăniloae, *Ortodoxie și românism*, Editura Albatros, pp. V-XXXVI; îngrijire de ediție; note, pp. 235-244.

⁷ M. Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei românești*, Editura Albatros, 2002, pp.V-LIV; note, pp.541-556; îngrijire de ediție.

⁸ Katherine Verdery, *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, trad. de Mona Antohi și Sorin Antohi, București, Humanitas, 1994, pp. 140-151.

⁹ Ilie Bădescu, *Sincronism european și cultură critică românească*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984.

¹⁰ Constantin Schifirneț, „Modernitatea tendențială”, *Sociologie românească*, 4, 2009, pp. 80-97.

¹¹ Arthur Suci, „Schifirneț și voința teoretică a Estului european”, *Convorbiri literare*, decembrie 2016, <http://convorbiri-literare.ro/?p=7204>, accesat 01.02.2019.

occidentală manifestată prin dezvoltarea economică și instituțională s-a impus ca un factor de presiune asupra celorlalte societăți. Forța de modelare a modernității occidentale exercitată asupra altor societăți rezidă, conchide autorul, în faptul că ea s-a produs în mod natural fără intervenția unui proiect sau a unei strategii de modernizare special elaborată. Pentru Constantin Schifirneț, apariția modernității occidentale a fost consecința dezvoltării economice susținută de revoluția științifică și tehnologică. Având o structură consolidată de organicitatea ei, modernitatea occidentală s-a impus printr-o vocație universalistă întărită și de voința expansionistă/ de dominație a statelor apusene.

Teza principală a cărții scrise de sociologul Constantin Schifirneț o reprezintă ideea că modernitatea s-a impus ca o tendință de neevitat pentru societățile non-occidentale. Caracterul inevitabil al modernității provine din faptul că acest tip de civilizație se instituie ca matrice societală pentru societățile periferice, datorită puterii și succesului ei istoric.

Modernitatea tendențială este un termen adecvat pentru înțelegerea procesului de modernizare în societățile non-occidentale. Societățile non-occidentale, de factură periferică, conțin sisteme economice tradiționale, închise putând fi definite ca economii precare. Prin conceptul de modernitate tendențială se explicitează contextele istorice, politice, geopolitice, culturale ale societăților cu economii subdezvoltate. Așadar, termenul reprezintă un instrument conceptual util în analiza traseului istoric al societăților non-occidentale de construire ale unor structuri statale și sociale moderne. Autorul a elaborat inițial acest concept pentru a descrie modernizarea românească. Ulterior, autorul conchide că termenul respectiv este potrivit și în studiul evoluției spre modernitate ale altor societăți periferice. Prin urmare, conceptul de modernitate tendențială are o vocație de generalizare deoarece abordează aspectele deficitului de modernitate. Constantin Schifirneț susține că, modernitatea tendențială caracterizează toate etapele modernizării societății românești. După autor, acest concept comprimă, esențializează configurația procesului evolutiv al României moderne. Societatea românească de azi nu dispune de un program național de dezvoltare care să fie asumat de către elita intelectuală și politică. Procesul de modernizare din România este similar cu cele din țările cu economii insuficient dezvoltate. Și totuși autorul evită utilizarea termenului de modernitate târzie. Pentru sociolog, acest concept accentuează întârzierea unor societăți față de altele (dacă modernitatea ar urma un trend similar cu cel din Occident). Modernizarea/modernitatea fiecărei societăți este determinată, prefigurată de o serie de contexte istorice și culturale specifice sau de poziția geopolitică a unei națiuni. Sociologul susține că modernitatea nu a devenit un modus vivendi pentru fiecare individ, instituție și grup social. În tranziția de la națiune la statul național traseul modernizării a fost influențat de experiențe geopolitice și istorice specifice fiecărei societăți. În statele care au devenit independente, modernizarea a fost și este un proces de construcție instituțională. Acest proces viza consolidarea funcțiilor și rolului statului național. Din această rațiune problematica economică și socială a fost subordonată chestiunii și identității naționale. În acest context modernizarea și modernitatea au constituit cadre și trasee istorice pentru obținerea independenței și pentru agregarea statului național.

Lucrarea, *Modernitatea tendențială. Reflecții despre evoluția modernă a societății* este compusă din opt capitole în care analiza asupra modernității propusă de autor este structurată tematic și abordată prin intermediul conceptelor de modernitate tendențială și tendențialitate.

În primul capitol intitulat *Modernitatea*¹² sunt analizate: conceptul de modernitate, principiile și caracteristicile modernității, programul cultural și politic și consecințele sociale ale modernității. În acest capitol se încearcă clarificarea sensului modernității, direcție epistemică conturată și investigată în studii clasice din științele sociale. Autorul pleacă de la premisa că modernitatea a apărut în Occident, fiind un proces asimilat duratei lungi a istoriei (sute de ani). Din această rațiune, modernitatea occidentală a fost un proces natural, nu a fost un proiect impus sau adoptat.

În capitolul al doilea denumit *Modernizarea, calea către modernitate*¹³ autorul susține că modernizarea este considerată ca un proces stadial prin natura sa. Astfel, dinamica modernizării (calea spre modernitate) este dată de schimbarea permanentă a realităților sociale. Prin urmare, modernizarea este acțiunea prin care realitățile sociale sunt sincronizate cu actualitatea sau prin adaptarea la prezent. Iată de ce modernizarea tendențială este predominant politică acolo unde dezvoltarea societății nu include transformarea ei de ansamblu, această modernizare având loc doar la nivelele politic, instituțional și juridic.

În capitolul al treilea, *Tipuri de modernitate*¹⁴ sunt inventariate și discutate conceptele și perspectivele despre: modernitatea reflexivă, modernitatea lichidă, modernitatea organizată, modernitatea multiplă, modernitatea comprimată, modernitatea greșită, modernitatea asiatică – japoneză, modernitatea chineză și modernitatea latino-americană.

În capitolul al patrulea intitulat *Modernitatea tendențială*¹⁵ autorul utilizează novator conceptele de: modernitate tendențială și tendențialitate. Pentru autor conceptul de modernitate tendențială devine un model explicativ al evoluției moderne a societăților periferice. Trăsăturile modernității tendențiale se reflectă în absența dominantei (a unui proces organic structurant) la nivel de proiect de modernitate. Așadar, modernitatea ca stare tendențială se manifestă în societățile în care procesul modernizării nu antrenează toate palierele organismului social, fiind inconsistentă și inegală în diferite domenii.

În capitolul al cincilea, *Elitele, între retorica și realitatea modernității*¹⁶, se evidențiază funcția elitelor în promovarea modernizării și modernității. În cadrul modernității tendențiale schimbarea se produce ca un proces dinamic orientat de sus în jos. Acest proces este declanșat de elitele care formează o minoritate educată în spiritul modernității, către o majoritate indiferentă schimbării sau rezistentă la

---

¹² Constantin Schifirneț, *Modernitatea tendențială. Reflecții despre evoluția modernă a societății*, Editura Tritonic, 2016, pp.19-38.

¹³ *Ibidem*, pp.39-50.

¹⁴ *Ibidem*, pp.51-88.

¹⁵ *Ibidem*, pp. 89-112.

¹⁶ *Ibidem*, pp.113-126.

transformări. În viziunea autorului, modernizarea tendențială reprezintă un proces limitativ prin însăși reducerea lui la socializarea elitelor pentru modernitate. Astfel, incapacitatea transferării totale a modernizării tuturor domeniilor organismului social determină apariția unei retorici despre modernitate a elitelor, discurs inadecvat realităților sociale și naționale.

În capitolul al șaselea, intitulat *Spațiul de dezvoltare modernă*¹⁷, autorul identifică ca premisă a modernității un spațiu specific de dezvoltare. Autorul identifică această zonă în spațiul occidental, un spațiu care susține emergența de modernitate. Acest spațiu a manifestat un spirit și o atitudine favorabilă schimbării și a dezvoltat prin evoluție istorică o modernitate organică.

În capitolul al șaptelea, denumit *Modernizarea ruralului*¹⁸, autorul expune o analiză asupra relației dintre dezvoltarea modernă și țărănime. În acest cadru social modernitatea tendențială a fost generată și de efectele modernizării asupra țărănimii și a mediului rural.

*Statul producător de modernitate*¹⁹ reprezintă capitolul al optulea, în care autorul discută despre rolul statului în producerea modernității. În societățile cu fundamente economice insuficient dezvoltate, statul are o funcție principală în producerea modernității. Această intervenție a statului determină ca modernitatea să aibă configurația unei tendințe și a unui proces insuficient organizat în jurul unei forme instituționale dominante clare.

În concluzie, cartea susține teza că fenomenul modernității conține și o dimensiune tendențială universală, rezultantă a interacțiunii reciproce dintre societățile ce aparțin spațiului occidental și societățile non-occidentale, periferice. Astfel, în acest volum, sociologul Constantin Schifirneț încearcă o interpretare a caracterului tendențial al modernității privită ca un fenomen unic, rezultat prin dinamica unor procese sociale determinată de schimbări istorice și de contexte naționale și regionale specifice. Valorificând bibliografia recentă și inovațiile conceptuale din câmpul științelor sociale asupra modernizării/ modernității, precum cele ale lui Anthony Giddens, Volker H. Schmidt, Peter Wagner, Gurminder K. Bhambra, Ira Cohen, sau filozofice – Jürgen Habermas, sociologul român Constantin Schifirneț reușește să articuleze o dimensiune teoretică novatoare asupra modernității și receptării ei în spațiile non-occidentale. Din această rațiune, termenul de modernitate tendențială vine să întrească un set de concepte (modernități alternative, paramodernități, modernități mutante) care instrumentalizate, pot deschide în câmpul științelor sociale trasee cognitive fertile epistemic.

Sorin STANCIU

---

¹⁷ *Ibidem*, pp. 127-135.

¹⁸ *Ibidem*, pp. 135-142.

¹⁹ *Ibidem*, pp. 143-154.

Oleg V. HLEVNIUK, *Stalin. O nouă biografie a unui dictator, Traducere din limba engleză: Anca Simitopol, Editura Litera, București, 2017, 554 p.*

Personalitatea lui Stalin a fascinat milioane de oameni încă din timpul vieții sale. Relatările despre viața sa au balansat între mit și realitate, între abordări encomiastice și critici acerbe. Curiozitatea referitoare la viața liderului Uniunii Sovietice a depășit întotdeauna cadrul limitat al specialiștilor, extinzându-se asupra interesului publicului larg. Acest lucru se datorează și faptului că numele său este legat de un regim politic care a avut o influență decisivă asupra metamorfozelor geopoliticii în secolul al XX-lea, stalinismul.

Fără doar și poate, lista bibliografică dedicată personajului istoric amintit și a regimului politic căruia i-a dat naștere este direct proporțională cu influența pe care acestea au avut-o asupra istoriei omenirii. Specialiștii în stalinism recunosc în unanimitate imposibilitatea de a ține pasul cu numărul lucrărilor dedicate acestui subiect. Cititorii români sunt familiarizați cu lucrările dedicate lui Stalin și stalinismului. În cele aproape trei decenii care s-au scurs de la căderea regimului ceaușist au apărut numeroase lucrări dedicate acestui subiect, de la clasică lucrare a lui Roy Medvedev, *Despre Stalin și stalinism: consemnări istorice* (Humanitas, 1991), până la recent apărutul volum al lui Simon Sebag Montefiore, *Stalin: curtea țarului roșu* (Polirom, 2014). Cu toate acestea, în 2017, Editura Litera, în traducerea Ancăi Simitopol, a publicat și lucrarea lui Oleg V. Hlevniuk, *Stalin O nouă biografie a unui dictator*, apărută pentru prima dată în anul 2015, la prestigioasa editură Yale University Press.

Oleg V. Hlevniuk este istoric, cercetător principal la Arhiva de Stat a Federației Ruse și membru corespondent al Academiei Regale de Istorie. Cercetările sale anterioare s-au axat tot asupra sistemului politic sovietic, dovadă fiind lucrările *The History of the Gulag: From Collectivization to the Great Terror* (Yale University Press, 2004) și *Master of the House: Stalin and His Inner Circle* (Yale University Press, 2009).

În ciuda bibliotecilor întregi dedicate acestei tematici, cercetătorul Oleg V. Hlevniuk își asumă redactarea unei noi biografii a lui Stalin, aspect enunțat încă din titlul lucrării. Obiectivul este, fără doar și poate, unul de anvergură, iar autorul avea să îl ducă la îndeplinire în urma a 20 de ani de studiu dedicați acestui subiect. O întrebare legitimă este aceea cu privire la semnificațiile apelativului „nou”? Ce aspecte acordă noutate (și prin aceasta legitimitate academică) unei lucrări istorice? Care sunt elementele care contribuie la consolidarea „capitalului simbolic” al unui istoric?

În orice lucrare istorică care își asumă noutatea demersului întreprins izvoarele utilizate dețin un rol foarte important. Acestea trebuie să fie inedite și să vină în întâmpinarea capacității hermeneutice a autorului. Doar prin îmbinarea celor două aspecte amintite, istoricii pot deconstrui intelectual anumite stereotipuri cognitive legate de problematicile tratate. Însă, această operațiune a reliefării invalidității anumitor teorii care au precedat cercetarea istoricului nu este suficientă. Viziunile demontate trebuie înlocuite cu altele, valide din punct de vedere istoric. Pe lângă surse și capacitatea hermeneutică a autorilor, metodologia utilizată poate contribui,

de asemenea, la inovarea istoriografică. În același timp, structura lucrării poate avea un rol esențial în noutatea cercetării. Prin coroborarea aspectelor amintite, se poate considera că o lucrare istorică este, într-adevăr, nouă.

Lucrarea lui Oleg V. Hlevniuk răspunde întru totul cerințelor enunțate. Autorul a fructificat declasificarea arhivelor din Rusia, printr-o minuțioasă cercetare a materialelor arhivistice referitoare la personalitatea lui Stalin și la natura regimului politic căruia i-a dat naștere. Informațiile survenite ca urmare a analizei acestui palier bibliografic au fost în permanență comparate cu relatările memorialistice, în felul acesta fiind eliminate „numeroasele erori și invenții flagrante” (p. 17).

Întrucât autorul a identificat „două straturi interdependente ale biografiei lui Stalin: succesiunea evenimentelor din viața lui și trăsăturile cele mai frapante ale personalității și ale dictaturii sale”, inspirat de celebra păpușă rusească formată din figurine care intră una în alta, acesta a optat pentru o structură aparte a lucrării, denumită „matrioșcă textuală” (p. 18). Astfel, Stalin „O nouă biografie a unui dictator” este alcătuită din două paliere interdependente: primul dintre acestea se axează pe analiza ultimelor zile din viața lui Stalin, a personalității dictatorului ajuns la senectute, precum și a naturii regimului stalinist ajuns în faza finală a existenței sale. Cel de al doilea palier are la bază expunerea cronologică a principalelor evenimente din viața lui Stalin, de la naștere, până la decesul său. În aceste condiții, cititorilor le sunt oferite două variante de lectură: cea care urmărește ordinea paginilor sau cea care optează pentru analiza diferențiată a celor două paliere istorico-narative.

Poate una dintre cele mai des întâlnite întrebări legate de viețile oamenilor care au avut un rol decisiv în istoria umanității este aceea referitoare la stilul de viață din copilăria și adolescența acestora. Intrinsecă acestei curiozități este încercarea de a identifica anumite mărturii care să ateste predispoziția copilului/adolescentului respectiv pentru un destin mareț. În cazul marilor dictatori ai lumii aceste idei sunt augmentate de o intensă propagandă care, fără excepție, prezintă biografiile acestora drept un cursus honorum care ar fi fost îndeplinit în momentul preluării puterii totale într-un stat. Fie că discutăm despre Mussolini, Stalin, Hitler sau Nicolae Ceaușescu, istoria statelor pe care le conduceau a fost falsificată tocmai pentru a veni în întâmpinarea necesității rescrierii biografiilor dictatorilor, în sensul demonstrării unicității în istorie a fiecăruia dintre aceștia. Astfel, munca biografului unui dictator este dublată de necesitatea de a departaja mitul de realitate. Altfel spus, aceștia trebuie să realizeze o operațiune à rebours: după ce decenii de-a rândul istoria a fost falsificată, este rândul acestora să o rescrie, în sensul (re)descoperirii veridicității evenimentelor istorice.

Raportat la Stalin, răspunsul lui Oleg V. Hlevniuk este cât se poate de clar. Ioseb Djugașvili, copilul născut la 6 decembrie 1878, în orașul georgian Gori, nu anticipa în niciun fel apariția viitorului dictator. În ciuda faptului că tatăl lui Soso (numele de alint al lui Ioseb Djugașvili) era un bețiv cu „pumnii slobozi”, mama sa l-a protejat și a depus eforturi constante pentru ca fiul ei „să urce pe scara socială și să devină preot” (p. 33). Tânărul Soso se ridică la nivelul așteptărilor mamei sale și se dovedește a fi un elev model, care beneficiază și de o bursă de studiu. Încă de la

zece ani își însușește limba rusă, care era limba de predare a Școlii Teologice din Gori, făcând astfel un pas important necesar integrării în lumea rusofonă. Arhivele păstrate îl prezintă drept un talentat cititor de rugăciuni și un bun cântăreț în corul bisericii, care avea relații foarte bune cu profesorii săi (p. 35). Toate acestea îl fac pe autor să conchidă că „nu reiese de nicăieri că o copilărie grea a sădit în Ioseb Djugașvili cruzimea care a apărut în Iosif Stalin” (p. 34).

Hlevniuk identifică primele semne ale rebeliunii tânărului Djugașvili odată cu înscrierea la Seminarul Teologic din Tbilisi (septembrie 1894), pe care l-a urmat până în mai 1899, atunci când a fost exmatriculat. Pentru acesta a urmat o perioadă de ilegalitate, închisoare și exil (pp. 43-54), dintre care patru ani în Siberia (1913-1917), unde de altfel se afla în ajunul declanșării Revoluției Bolșevice, departe de cercurile puterii: „În plan personal, dar și în plan politic, viitorul arăta sumbru pentru revoluționari. Cum își imagina, în acest moment, viitorul tânărul Stalin în vârstă de 38 de ani e greu de știu. Poate că încerca să nu se gândească la el” (p. 59).

Stalin a fost considerat multă vreme drept un apropiat al lui Lenin și succesorul legitim al acestuia, fapt oficializat odată cu publicarea Istoriei Partidului Comunist (Bolșevic) al Uniunii Sovietice. Curs scurt (1938). Oleg V. Hlevniuk demonstrează faptul că contextul a fost mult mai nuanțat: spre deosebire de Lenin, Stalin era considerat un bolșevic „de dreapta”, alături de Kamenev. Astfel, nu numai că tânărul Djugașvili nu l-a anticipat niciun moment pe viitorul dictator, însă „Stalin nu a fost dintotdeauna un bolșevic radical. «Moderația» și «înclinația» lui «către dreapta» aveau să apară din nou după moartea lui Lenin, când liderii partidului au ales calea spre socialism” (p. 78).

După cum bine este cunoscut, în cele din urmă Stalin a reușit preluarea integrală a puterii, iar propaganda oficială l-a pus pe picior de egalitate cu Lenin, rolul oponentilor săi în reușita Revoluției Bolșevice fiind diminuat semnificativ. Însă această diminuare a rolului celorlați bolșevici în preluarea puterii a reprezentat doar prima etapă a radicalizării regimului stalinist. În cele din urmă, aproape toți foștii tovarăși vor fi eliminați în timpul Marii Terori, concept introdus în circuitul științific de Robert Conquest încă de la finalul anilor '60 (The Great Terror: Stalin's Purges of the 1930s, New York, 1968).

În rândul specialiștilor există unanimitate cu privire la importanța pe care a avut-o asasinarea, la 1 decembrie 1934, a șefului de partid din Leningrad, Serghei Kirov, în declanșarea proceselor spectacol de la sfârșitul anilor '30. De multe ori, această acțiune este prezentată drept o premeditare diabolică a lui Stalin, care ar fi reușit astfel îndeplinirea a două obiective necesare consolidării puterii sale: îndepărtarea unui comunist carismatic și potențial rival, precum și crearea unor complicități fictive, transformate în capete de acuzare împotriva foștilor tovarăși de drum. Oleg V. Hlevniuk recunoaște „avantajul politic evident pe care Stalin l-a obținut de pe urma asasinării lui Kirov” (p. 184), întrucât „responsabilitatea politică și morală pentru asasinare a fost pusă pe umerii foștilor lideri ai opoziției, Zinoviev și Kamenev, care au fost, de asemenea, aduși în fața tribunalului” (p. 190). Însă, în urma unei analize temeinice, acesta demonstrează că asasinatul nu a fost pus la cale de Stalin, iar „ideea că Stalin s-a aflat în spatele asasinării lui Kirov” este considerată o „teorie a conspirației” (p. 193).

Prin insert-urile analitice ale autorului, cel de al doilea palier al „matrioșkăi textuale”, axat asupra analizei ultimelor zile din viața lui Stalin se dovedește a fi esențial pentru înțelegerea modalității prin care regimul stalinist a supraviețuit aproape trei decenii. În orice regim totalitar, limbajul joacă un rol extrem de important, iar metafora capătă, în acest context, valențe criminale. Mai ales în regimurile comuniste, construcțiile lingvistice s-au metamorfozat în premise ale condamnării „dușmanilor” regimului. Astfel, natura criminalității staliniste nu poate fi înțeleasă fără descifrarea sensurilor acordate anumitor concepte. Unul dintre acestea este „lupta de clasă”. Acesta este considerat de Hlevniuk drept „principalul instrument utilizat pentru impunerea supunerii față de stat și înăbușirea individualului și a socialului. [...] În această luptă, Stalin era teoreticianul de frunte și un strateg nemilos. Lupta de clasă avea, cu siguranță, să se intensifice odată cu progresul încununat de succes al socialismului, a afirmat el. Această idee a stat la baza dictaturii lui. Ca mijloc de interpretare a realității, teoria luptei de clasă era, de asemenea, un puternic instrument propagandistic. Rezultatele politice și economice neconvingătoare, greutățile îndurate de populație și eșecurile militare puteau fi explicate toate prin uneltirile ascunse ale «dușmanilor». Ca metodă de represiune de stat a conferit Terorii dimensiunile și brutalitatea unui adevărat război. Dictatorul sovietic și-a dobândit renumele de organizator și conducător al unuia dintre cele mai puternice și mai nemiloase aparate de represiune cunoscute în istorie” (p. 28).

Metodele folosite de Stalin s-au dovedit a fi simple, dar foarte eficiente: „eliminarea oricărei potențiale amenințări din interiorul cercului apropiaților săi, supravegherea neobosită a poliției secrete, încurajarea competiției și a controlului reciproc în cadrul diverselor componente ale guvernului și mobilizarea societății împotriva presupușilor dușmani atât în plan intern, cât și în plan extern” (p. 414).

În același timp, frica inspirată supușilor a făcut posibilă intangibilitatea puterii staliniste. Spaima nu îi ocolea nici pe cei mai mari demnitari comuniști, reprezentând o constantă a istoriei stalinismului. Având drept exemplu precedentele „procese spectacole” fiecare potențat sovietic conștientiza că în orice moment îi putea veni rândul. Dintr-un apropiat al vojd-ului putea deveni un „dușman de clasă”, un trădător al „patriei socialismului”, iar pedeapsa aplicată lui trebuia să se constituie, la rândul ei, în model și motiv de spaimă pentru întreaga „clasă” conducătoare. Exemplar în acest sens este comportamentul apropiaților lui Stalin, din 2-3 martie 1953, expus magistral de către Oleg V. Hlevniuk. De la cel mai de jos, până la cel mai înalt nivel, nimeni nu îndrăznea să se apropie de dictator, în ciuda faptului că starea sănătății sale era precară. Întrucât se tem de o posibilă însănătoșire a lui Stalin, Malenkov, Beria, Hrușciiov și Bulganin se hotărâsc să acționeze împreună: „se temeau ca nu cumva să facă ceva care să stărnească mânia lui Stalin, dacă acesta își revenea” (p. 205). Scena merită redată, atât datorită comicului de situație, cât și pentru că evidențiază deruta și spaima regăsite la cel mai înalt nivel al conducerii sovietice până în ultimele zile al vieții dictatorului: „Potrivit bodyguardzilor, înainte să plece, cei patru i-au desemnat pe Malenkov și pe Beria să intre în camerele lui Stalin și să evalueze personal starea acestuia. Pentru o astfel de evaluare, era nevoie de doi oameni din motive evidente. Dacă se duceau toți patru, făceau prea mult zgomot și riscau să-l trezească pe vojd.

Și niciunul dintre ei nu voia să intre acolo singur. Așadar, Hrușciiov și Bulganin au așteptat în camera bogyguarzilor în timp ce Beria și Malenkov s-au strecurat pe furiș ca să se uite la Stalin, înspăimântați să nu-l trezească. Bodyguarzii și-au amintit un detaliu caraghios: pantofii cei noi ai lui Malenkov scârțâiau, așa că acesta și i-a scos din picioare și i-a luat sub braț. Când cei doi bărbați s-au apropiat, l-au auzit pe Stalin sforăind ușor” (pp. 205-206).

Astfel, dictatorul își putea reveni în orice moment, iar cei patru ar fi putut fi găsiți vinovați din cauza faptului că au surprins dictatorul într-un moment de slăbiciune. În acest context, chiar dacă nu mărturiseau acest lucru, toți cei patru conștientizau că decesul lui Stalin „reprezenta singura garanție că nu aveau să mai fie epurări” (p. 207). Aceasta va surveni la 5 martie 1953, marcând o nouă etapă atât în istoria Uniunii Sovietice, cât și în istoria umanității.

Într-o epocă în care în Rusia se tipăresc calendare cu chipul lui Stalin, iar stocurile se epuizează în timp record, iar ambasadorii postează pe rețele de socializare citate din spusele dictatorului, încercând să atragă atenția asupra perenității viziunii staliniste, o biografie a lui Stalin este cât se poate de actuală. Poate mai ales această zonă a Europei, în care stalinismul a reprezentat un „epitaf” pus asupra vieților a milioane de oameni, interesul pentru o astfel de lucrare ar trebui să fie ridicat. Este datoria specialistului să tragă un semnal de alarmă asupra pericolului recrudescenței admirației față de personalități al căror rol nefast în istorie este relevat de toate cercetările istorice academice.

Pe lângă inovația academică a demersului întreprins, Oleg V. Hlevniuk oferă publicului larg o narațiune istorică de certă calitate, care demonstrează, fără puțință de tăgadă, criminalitatea regimului stalinism și rolul crucial jucat de Stalin în suprimarea a zeci de milioane de vieți omenești. Cu toate acestea, întrebarea retorică prin care autorul alege să își încheie lucrarea demonstrează că „ispita” totalitarismului stalinist este departe de a-și fi găsit antidot: „Se poate oare ca Rusia, în secolul XXI, să fie în pericolul de a repeta greșelile secolului XX?” (p. 450). O astfel de dilemă depășește sfera de competență a istoricului, deschizând calea către paliere distincte ale provocărilor vremurilor pe care le trăim. Este de datoria fiecărui cetățean în parte ca atunci când o anumită temă istorică îi stârnește interesul să se îndepărteze de lectura facilă a publicațiilor pseudo-academice și să parcurgă lucrări ale autorilor al căror „capital simbolic” este recunoscut de comunitatea academică. Acesta este și cazul lui Oleg V. Hlevniuk care, prin lucrarea „Stalin O nouă biografie a unui dictator”, răspunde atât exigențelor lumii academice, cât și curiozității publicului larg cu privire la viața uneia dintre cele mai cunoscute personalități ale istoriei.

Andrei AVRAM

Petre OPRIS, *Licențe străine pentru produse civile și militare fabricate în România (1946-1989)*, București, Editura Militară, 2018, 296 p.

În general, se poate aprecia că istoriografia românească post-decembristă a rămas deficitară în tratarea sistematică a *evoluciei* economice naționale de-a lungul celor patru decenii și jumătate postbelice. Exceptând lucrarea academicianului

Constantin Ionete, *Criza de sistem a economiei de comandă și etapa sa explozivă*, București, Editura Expert, 1993 și culegerea de studii coordonată de către Constantin Grigorescu, *Nivelul dezvoltării economico-sociale a României în context european*, București, Editura Expert 1993, la care putem adăuga la o distanță cronologică de două decenii, capitolul al IV-lea din sinteza profesorului Bogdan Murgescu *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*, Iași, Editura Polirom 2011, pp. 315-463, realitățile și evoluțiile economice din România comunistă au fost tratate într-un mod destul de expeditiv.

Lucrarea de față reprezintă o primă abordare sistematică și amplă a domeniului licențelor străine obținute de statul român în perioada Războiului Rece. Această temă se află în strânsă legătură cu două probleme de maximă importanță privind istoria României comuniste, anume politica externă a statului și, respectiv, bilanțul economic al sistemului comunist, gradul său de eficiență și, în particular, situația concretă în care se afla România în anul 1989, în cadrul sistemului economic și comercial mondial. Autorul, născut la Craiova în anul 1968, militar de carieră, nu este la prima întreprindere pe tărâmul istoriei economice, el fiind între altele, editorul volumului *Industria românească de apărare. Documente (1950-1989)*, editura Universității Petrol-Gaze din Ploiești, 2007, distins cu premiul „General Radu R. Rosetti” acordat de către Fundația Culturală „Magazin Istoric”, în anul 2008. Volumul în cauză poate fi considerat ca un pas decisiv în orientarea autorului (și) spre istoria economică.

Demersul domnului Petru Opreș este structurat pe o schemă mixtă între cronologie și problematizare. Astfel, în primul capitol, destul de scurt și fără subcapitole, are ca obiect represiunea politică din România în primii ani ai regimului comunist (p. 11-32). Următorul se referă la evoluția industriei constructoare de autocamioane, tractoare și autoturisme de teren (p. 33-92), fiind cel mai amplu din lucrare. Proiectelor privind fabricarea autoturismelor Dacia și Olcit le este consacrat capitolul al treilea (pp. 93-125), în timp ce următorul, cel mai succint (pp. 127-145), are ca subiect fabricarea de locomotive și frigidere. Domeniul Aeronauticii beneficiază de un interes sporit din partea autorului, care îi dedică un număr sporit de pagini (p. 147-172, p. 173-203), axate pe aceeași problematică, urmărită în două etape cronologice succesive, momentul de inflexiune fiind plasat la jumătatea anilor '70. În consecință, penultimul capitol se intitulează *Industria Aeronautică între est și vest*, iar ultimul, *Proiectul Avionului IAR 95 și licențe militare chinezești și sovietice pentru România*. O absență notabilă este însă lipsa unui capitol consacrat industriei românești de calculatoare, începuturilor promițătoare ale acestui domeniu în România, primele realizări, stagiul de pregătire al lui Victor Toma în Marea Britanie (1966), acordul secret cu Franța (1968), colaborarea cu S.U.A. (1973), sub forma unui *joint-venture* (Rom-Control-Data)¹, apoi apariția și acumularea decalajelor pe acest plan, capital pentru evoluția economico-socială a întregii omeniri la cumpăna dintre milenii.

---

¹ https://jurnalul.antena3.ro/scanteia/special_felix_si_industria_romaneasca_de_calculatoare, consultat la 08.09.2018.

Portofoliul bibliografic al lucrării este unul deosebit de vast, complex și variat, reproducerea acestuia necesitând numai puțin de 23 de pagini (p. 241-263). Ampla bibliografie este deschisă de câteva zeci de fonduri, colecții sau documente diplomatice desecretizate, aflate în custodia a trei instituții arhivistice din S.U.A. Arhivele românești sunt reprezentate de trei fonduri din cadrul Arhivelor CNSAS și mai ales prin zece fonduri gestionate de către Arhivele Naționale Istorice Centrale, majoritatea provenind din Arhiva CC al PCR (citate constând în notele de subsol). Printre culegerile de documente, foarte numeroase și acestea, remarcăm prezența a trei volume în limbi străine, două în engleză (S.U.A.) și unul în limba rusă. Dintre volumele de memorii incluse în lista bibliografică, se remarcă, prin citările mai frecvente, cel semnat de către fostul demnitar comunist Ștefan Andrei. La secțiunea consacrată surselor de presă, putem remarca ponderea substanțială a surselor britanice și a textelor de presă consultate prin intermediul internetului, dar și existența unui amalgam între textele provenite din presa vremii și cele din perioada post-decembristă. În mod curios volumul, semnat de Vladimir Tismăneanu, *Lumea secretă a nomenclaturii. Amintiri, dezvoltări, portrete* nu este inclus în categoria lucrărilor memorialistice, și îl regăsim printre lucrările generale. Categoria studiilor, articolelor și comunicărilor științifice include titluri inserate pe circa șapte pagini (pp.255-261), dintre care prima pagină conține titluri în limba engleză, dar și unul în limba poloneză, citat la pagina 128. Pe lângă câteva zeci de site-uri și bloguri bibliografia mai include și două surse insolite, sub titulatura generică *Filme artistice și materiale video*, anume faimosul monolog *Toma și șopârla* și filmul german *Der Staat gegen Fritz Bauer* (Statul împotriva lui Fritz Bauer), despre care însă nu se oferă nici o indicație privind datarea (p.263).

Notele de subsol nu se rezumă, nici pe departe la trimiteri bibliografice propriu-zise, ele conținând adesea foarte multe informații și detalii colaterale textului propriu-zis (ex.: nota 1 de la p. 16 și nota 5 de la p. 52-53), precum și, uneori, ipoteze ale autorului (ex.: nota 1 de la p. 20). Unele informații, aprecieri și citate inserate în notele de subsol au o mai mare valoare decât sugerează includerea lor acolo. Astfel la pagina 36, la nota 4 este reprodusă opinia foarte critică exprimată de către Gheorghe Gheorghiu Dej, la finele lui 1963, într-o plenară a Biroului Politic, în privința ideilor lui Hrușciov, de coexistență pașnică, incluzând competiția și schimburile comerciale cu statele capitaliste: „ne găsim într-o competiție nedeclarată cu țările socialiste. Să lăsăm dracului întrecerea cu capitalismul, că-l umplem de devize, de comenzi!”. Tot atunci conducătorul comunist român exprimă o apreciere șocantă privind economia centralizată: „Ce să facem dacă suntem un stat centralizat? În capitalism, lucrurile acestea se petrec mult mai simplu decât la noi, mult mai simplu. Dacă nu știu să lucreze bine, dau și faliment. Mare nenorocire nu este, în locul lui vin zece, noi însă nu putem să dăm faliment, pentru că avem monopol. Și-i zicem: «Vrei să iei asta, bine! Nu, du-te în colo!»”. Concluzia lui Dej șochează dacă o contrapunem cu imaginea pe care propaganda comunistă a încercat să o cultive despre capitalism, ca o lume în care falimentele și concedierile se țin lanț și nu au nici un remediu de substanță. Există și note de subsol care conțin informații lipsite de trimiteri bibliografice, cum ar fi mai multe note de la paginile 133-134, unde sunt inserate câteva liste de prețuri, foarte utile, de altfel, cititorului.

În privința eficienței de ansamblu a industriei grele românești, consumatoare de materii prime, și a situației existente la momentul 1989, deosebit de relevant ni se pare citatul de la pagina 124, din memoriile lui Ștefan Andrei: „minereul de fier, importat din Brazilia, la un preț de 13 dolari tona, era adus în România cu prețul a încă 17 dolari tona pentru transport, până la Constanța. Deci, Brazilia introducea în furnal o tonă de minereu de fier cu 17 dolari mai ieftină (de 2,5 ori mai ieftină, n.n.)”. Exemplu foarte sugestiv oferit de Ștefan Andrei trebuie comparat și coroborat cu aprecierile lui Marvin R. Jackson, conform căruia România pierdea câte 25 de dolari la fiecare tonă de produse rafinate din petrol vândute în Occident, comparativ cu prețul plătit pentru țițeiul importat².

Pe lângă dificultățile în achiziționarea de materii prime, industria grea a României socialiste se confrunta și cu lipsa piețelor de desfacere, mai ales din cauza calității necorespunzătoare a produselor (tractoare, autocamioane, autoturisme) ceea ce a generat numeroase refuzuri la export, produsele fiind în cele din urmă livrate pe piața internă (p. 120, 121). Și în această situație, în anul 1989 tractoarele agricole nu erau folosite la capacitatea normală, din cauza penuriei de combustibil. Astfel, unor președinți de C.A.P.-uri din județul Argeș, care solicitau motorină pentru tractoare și combine în vederea efectuării diverselor lucrări agricole, eșaloanele superioare le recomandau să folosească animale de tracțiune, pentru a economisi combustibilul³.

Produse necorespunzătoare calitativ generau disfuncționalități și în economia națională. Astfel, în primăvara anului 1989, 32 de utilaje pentru realizarea cutiilor de viteză livrate de către IMUA București către uzinele de la Craiova și Colibași, s-au dovedit nefuncționale ceea ce a avut ca efect amenințarea lui Nicolae Ceaușescu din 5 mai 1989 privind (re) instituirea pedepsei capitale pentru sabotaj economic, ca în anii stalinismului. (p. 116, 240). De asemenea, autorul menționează greutățile ivite în vara anului 1989 (deci, după mult trâmbișata achitare integrală a datoriei externe), în asigurarea salarizării muncitorilor de la Olcit Craiova (p. 110, nota 3). Fenomenul era însă mult mai amplu decât se înțelege din lucrarea autorului.

La finalul investigației sale, Petre Opreș apreciază că „licențele pe care autoritățile române le-au cumpărat din străinătate au fost benefice până la un anumit punct pentru statul român, însă nu au salvat de la faliment regimul instaurat de sovietici în România în anul 1945.” (p.214). Concluzia autorului privind aviația militară ar putea fi extrapolată și la nivelul general al economiei naționale: „s-a dorit și s-a muncit foarte mult în România însă posibilitățile tehnice și intervențiile politice în programul de dezvoltare nu au fost la fel de eficiente ca în alte state.” (p. 207). Cauzele profunde ale rezultatelor efemere și slabe în raport cu intențiile și eforturile rezidă în caracterul intrinsec al regimului comunist, care generează blocarea spiritului creator al oamenilor obișnuiți, lipsa de motivare personală a elitelor, infatuare, nesăbuiță, voluntarism și inflexibilitate la nivelul conducerii politice atotputernice (p. 214). În general, autorul confirmă aprecierile altor specialiști despre lipsa de

---

² Apud Bogdan Murgescu (2011) *Români și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*, Iași, Polirom: 394.

³ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale-Argeș, fond *Uniunea Județeană a Cooperativelor Agricole de Producție*, dosar nr. crt. 1/1989, f. 41-44, 63-72.

eficiență și viabilitate a comunismului ca sistem economico-social, prin anihilarea motivației individuale, inhibarea spiritului creativ și inovator, dar mai ales prin excesul de voluntarism, dirijism și egalitarism.

Pe lângă textul propriu-zis, concluzii (p.205-215) și bibliografie, lucrarea mai include un cuvânt înainte (p.7,8) semnat de prof. univ. Aurel Pentelescu, o notă asupra ediției (p.9,10), o anexă documentară (p.217-220), o cronologie (p. 221-240), un scurt rezumat în limba engleză (p.265-266), un foarte util indice de nume de persoane (p. 267-275), precum și o serie de ilustrații (p. 277-296, constând atât în fotografiile propriu-zise, cât și în fotocopiile ale unor importante documente de arhivă).

Nu putem încheia recenzia de față fără a zăbovi puțin asupra unei aserțiuni a prefațatorului Aurel Pentelescu, anume „Lucrarea nu este o pledoarie (subversivă?) pentru reindustrializarea României” (p. 7), în care este reluat, în mod subliminal, dar transparent, un clișeu larg răspândit printre românii cu pregătire intelectuală medie, acela că nivelul de dezvoltare al unei țări este dat în primul rând de gradul de industrializare. Este ignorat faptul că, în ultimele decenii ale secolului trecut, întreaga omenire, începând cu marile puteri economice capitaliste, a traversat un proces pe care Jean Jaques Servan Schreiber, Alvin Toffler și alții îl numeau, încă de prin 1980 „dezindustrializare”. Din acest termen nu se înțelegea revenirea la economia agrară, ci deplasarea accentului spre sectorul terțiar (servicii), proces accelerat în urma revoluției tehnico-științifice (automatizare, informatizare, robotizare, etc.) și a crizei energetice. În prezent, putem constata faptul că România are o structură economică în general adaptată începutului de secol XXI, din punctul de vedere al ponderii industriei în PIB și în ocuparea forței de muncă, o problemă veritabilă fiind reprezentată de procentul mare din forța de muncă implicat ca angajat în agricultura de subzistență.

Pe ansamblu, putem aprecia că demersul domnului Petre Oprea reprezintă o sinteză de pionerat în domeniu, având la bază un consistent și variat suport documentar. Lucrarea acoperă aproape întreaga problematică enunțată în titlu, cu excepția, notabilă, ce-i drept, a domeniului industriei calculatoarelor, dar și cu numeroase depășiri, dintre care marea majoritate sunt benefice din punct de vedere al informației și al cercetării, ici-colo însă și cu unele divagații inutile.

Marius MOTREANU

Cosmin POPA, *Intelectualii lui Ceaușescu și Academia de Științe Sociale și Politice (1970-1989)*, București, Litera, 2018, 352 p.

Volumul recent al lui Cosmin Popa aduce în discuție un subiect dificil și sensibil: relația dintre intelectuali și puterea politică în timpul regimului comunist din România. Cercetător în cadrul Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”, cunoscut publicului specializat pentru cercetările sale despre istoria postbelică a spațiului est-european, autorul a mai publicat în decursul anilor capitole din această carte sub forma unor studii și articole separate. Cu toate acestea, demersul de față este unul necesar și util, miza lui fiind mai degrabă aceea de a oferi o încadrare teoretică și metodologică mai amplă și mai sistematică, dar și de a contextualiza mai pe larg

decât este permis în cadrul un simplu articol, respectiv studiu academic. Nu în ultimul rând, este evident că circulația unui volum, chiar și de istorie, este mai importantă decât cea a unei reviste academice, permițând astfel unui număr mai mare de cititori să aibă acces la un subiect, încă, de interes.

Structurând cercetarea pe 19 capitole, alegerea autorului de a examina opțiunile intelectuale din România socialistă prin grila Academiei de Științe Sociale și Politice (ASSP) este una firească. ASSP reprezintă unul dintre exemplele de instituții academice hibride (alături de Consiliul Culturii și Educației Socialiste sau Academia „Ștefan Gheorghiu”), un „mariaj dintre politică și știință” (p. 340), o încercare a Partidului Comunist Român de a controla și coordona direct producția științifică, în cazul de față din disciplinele sociale și umane. Întrebarea din titlul ultimului capitol, în ce măsură a fost sau nu ASSP un eșec, este evident una retorică. Falimentul sistemic al regimului comunist din România anilor '80 nu a ocolit sfera academică, ba dimpotrivă, iar autorul remarcă foarte atent acest proces. De menționat, de asemenea, că, pe lângă atenta cunoaștere a surselor arhivistice, din fonduri destul de diverse, Cosmin Popa reușește să-și încadreze demersul într-un context istoric și geopolitic mai larg, utilizând, printre altele, și literatura de specialitate în limba rusă, de multe ori ocolită de istorici din considerente lingvistice.

Analizele cu privire la statutul științelor socio-umane (inclusiv cel al științei istorice) într-un regim de tip socialist merită o atenție deosebită. Cosmin Popa propune o grilă de interpretare în centrul căreia este poziționat „Conducătorul”, Nicolae Ceaușescu, argumentând o asemănare, la nivel de arhitectură a sistemului politic și a procesului decizional, între România socialistă și Germania nazistă. În acest sens, două dimensiuni reies din lectura volumului.

Prima dintre acestea este cea în care Ceaușescu decidea foarte des să reorganizeze, de cele mai multe ori cu scopul reducerii cheltuielilor și pentru o mai bună coordonare politico-ideologică, aranjamentul instituțional al cercetării socio-umane din România comunistă. Cosmin Popa arată modul în care dorințele, indicațiile și planurile decise de „Conducător” erau transpuse în realitate. Desigur, nu putem presupune că această transpunere a fost întotdeauna fidelă modelului imaginat de Ceaușescu, mai ales ținând cont de observația autorului, conform căreia România socialistă era un „stat dezorganizat” (p. 340). A doua dimensiune este cea inversă, a poziției intelectualilor în raport cu puterea politică, din perspectiva acestora din urmă. Continuând pe linia argumentativă a superiorității secretarului general în procesul decizional, mai ales în contextul unui regim în care toate resursele erau alocate după o logică a centralizării și planificării, se pot observa tipologiile acțiunilor prin intermediul cărora intelectualii căutau să-și maximizeze (uneori, este adevărat, în defavoarea altor colegi „de breaslă”) poziția și accesul favorizat la aceste resurse. Opțiunile intelectuale, așa remarca mai variate decât ar putea părea la o primă impresie, în raport cu Partidul Comunist Român și Nicolae Ceaușescu, pot fi citite și ca încercări de menținere a unei poziții cât mai avantajoase, în contextul degradării sistematice a situației cercetării socio-umane din România, mai ales în anii '80. În același timp însă, este demn de subliniat și statutul unora dintre acești intelectuali favorizați de regim, de agenți de legătură între lumea științifică și sfera politică.

Așa cum s-a întâmplat în multiple cazuri, aceasta le-a permis nu doar sprijinirea colaboratorilor, cât și protejarea unor colegi cu situație politică precară.

Sigur, analiza relației dintre câmpul intelectual și cel politic presupune utilizarea unor nuanțe foarte fine și o atenție la detalii ridicată, mai ales pentru cazurile regimurilor dictatoriale sau totalitare. Așa cum observă și Cosmin Popa, în ASSP exista o eterogenitate ridicată a membrilor, partidul utilizând prestigiul unor intelectuali veritabili atât pentru a legitima noua creație instituțională, cât și pentru a „transfera” (sau „echivala”) capitalul lor simbolic către „intelectualii de partid”. Aceștia din urmă vor căpăta astfel poziții din ce în ce mai puternice în sfera academică (atât cea „de partid”, cât și cea „clasică”). Policentrismul instituțional, dar mai ales reducerea drastică a posturilor din cercetarea socio-umană în anii '80, au limitat semnificativ marja de manevră a intelectualilor veritabili. Cu toate acestea, așa cum arată și autorul, au rămas în continuare câteva zone în care a fost păstrat primatul relevanței academice. De cele mai multe ori legate de teme neinteresante din punct de vedere ideologic, aceste spații erau marginale din punct de vedere politic. Nu erau însă întotdeauna marginale din punct de vedere epistemic, aici avându-și originea contribuții academice importante produse în timpul regimului comunist. Desigur, policentrismul nu era o caracteristică exclusivă a sferei academice neafiliată direct politic. Dimpotrivă, confruntarea pentru resurse a atins și pe intelectualii „de partid”, precum cazul conflictului dintre Miron Constantinescu și Ion Popescu-Puțuri sau competiția instituțională dintre ASSP și Academia „Ștefan Gheorghiu”.

Ca în orice cercetare istorică, există o limită a demersului analitic ce ține de izvoarele disponibile. Așa cum arată și Cosmin Popa, situația arhivei ASSP nu este dintre cele mai fericite. Documentele păstrate și date în cercetare, în fondul de la Arhivele Naționale, nu sunt foarte numeroase, iar pentru anii '80 lipsesc cu desăvârșire. Sigur, detalii despre proceduri instituționale sau despre activitatea ASSP se pot găsi în arhiva Comitetului Central, dar o examinare mai aplicată a funcționării interne a instituției este încă dificil de făcut. Subiectul este încă deschis, fiind departe de a fi epuizat.

Volumul *Intelectualii lui Ceaușescu și Academia de Științe Sociale și Politice (1970-1989)* propune răspunsuri la întrebări de multe ori inconfortabile, pentru istorici și nu numai. În același timp, el ridică și semne de întrebare despre cum am putea înțelege printr-o grilă mai fină dinamica dintre intelectualitate și putere. Într-un context istoric în care partidul-stat putea decide discreționar alocarea resurselor, iar legitimitatea oferită de intelectuali făcea puterea interesată de a-i coopta de partea regimului, aceste dinamici complexe au dat naștere unei varietăți de opțiuni profesionale și personale.

Ionuț Mircea Marcu

Fără doar și poate, volumul de față reprezintă una dintre cele mai inspirate colecții de studii care au tratat problematica transformărilor suferite de societatea românească din ultimele decenii, începând cu momentul instaurării regimului comunist și ajungând până la realitățile cotidiene din prezent. Autorul reușește să ofere o serie de explicații argumentate referitoare la situația frustrantă din prezent, în care subdezvoltarea României postcomuniste în comparație cu aspirațiile avute de populație la momentul decembrie 1989, tinde să fie explicată printr-o notă excepționalistă, sau să fie tratate cu defetism, ceea ce face o astfel de lucrare mai mult decât necesară.

Revenind la *România continuă*, volumul „se concentrează pe problema continuităților cu trecutul, pe fondul (sau, mai bine zis, în ciuda) transformărilor radicale pe care le-a cunoscut România în ultimele șapte decenii” (p. 13). Ar fi de menționat, întrucât începând cu titlul volumului și pe tot parcursul acestuia, cuvântul „continuitate” este extrem de des uzitat. Autorul înțelege prin acest termen să se refere la biografiile ale unor persoane care au stat la baza unor rețele sociale și care, „prin intermediul practicilor, elementelor culturale, dar și a rutinei lor”, au reprezentat un element „constant” în societatea românească (p.14). Volumul are la bază o serie de studii anterioare ale autorului, fiecare dintre acestea reprezentând nucleul unui capitol.

Primul studiu din carte, „*Un pas înapoi, doi pași înainte*”: *Instituționalizarea partidului-stat și a proprietății colective*, prezintă dintr-o perspectivă sociologică primii ani ai regimului comunist din România, pornind de la tema colectivizării așa cum este ea încă percepută de contemporanii acelor vremuri care locuiesc în localitățile Vadu Roșca și Nănești din Vrancea. În fapt, este vorba de transpunerea în scris a unor cercetări realizate într-un proiect realizat sub coordonarea cunoscutelor antropologice americane Katherine Verdery și Gail Kligman. Capitolul se concentrează pe decuplările instituționale dintre noile structuri impuse de regimul comunist și vechile practici ale societății românești, cu precădere din mediul rural, precum și pe rezistența la transformările brutale impuse de noul regim politic de la București, sub atenta îndrumare sovietică.

Intervenția brutală a regimului comunist împotriva sătenilor din cele două localități vrâncene din comuna Vulturu din decembrie 1957 ocupă un loc aparte în istoria represiunii împotriva țărănimii, din cea de-a doua etapă a colectivizării. Momentul este emblematic pentru ceea ce avea să reprezinte regimul Nicolae Ceaușescu, întrucât, deși prezența sa este controversată, acesta ar fi dispus măsuri extrem de violente. Ancheta sociologică desfășurată în perioada 2001-2002, care stă la baza acestui prim capitol, a reușit să aducă o mai mare claritate asupra evenimentelor din Vadu Roșca-Nănești.

Sistematic, Augustin Stoica prezintă etapele instaurării regimului comunist, așa cum sunt prezente ele în memoria localnicilor, selectați din multiple categorii sociale, atât opozanți cât și susținători ai fostului Partid Comunist Român, prin prisma funcțiilor pe care le ocupau spre sfârșitul „obsedantului deceniu”.

Savuroasă este și ilustrarea percepției sătenilor despre liderii PCR de la începutul regimului comunist din România. Spre exemplu, despre relația dintre Gheorghe Gheorghiu-Dej și Ana Pauker, un localnic relatează „Lui Gheorghiu-Dej nu i-a plăcut de ea. Că voia să-l răstoarne. Jidoavcă, de!”, sau „Gheorghiu-Dej s-a lovit ca de o stâncă de poziția rigidă a unor comuniști [precum] Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu. [Și Dej s-a dus la Stalin și i-a spus] «Eu cu ăștia nu pot să fac treabă» și Stalin i-a spus «Măi [Dej], fă-ți curat în casă!»”. Este relatat și episodul retragerii trupelor sovietice din țară („Dej l-a îmbătat pe Hrușciov cu vodcă. Așa a reușit să scoată trupele din țară”) (p. 58).

De real interes este analiza modului în care populația a perceput constituirea unor noi forme de proprietate, autorul prezentând desfășurarea procesului de colectivizare sau strategii specifice de atragere a oamenilor în colectiv. Imaginea „omului nou” sau a „chiaburului”, ca personaje antitetice în procesul de colectivizare, și nu numai, sunt prezentate succint, dar cu acuratețe și multe trimiteri bibliografice. În final, chiar dacă menționează că nu are un răspuns clar la întrebarea „de ce s-au răscolat țărani în Vadu Roșca?”, Cătălin Augustin Stoica oferă mai multe concluzii, printre care și o potențială explicație pentru represiunea extrem de violentă asupra sătenilor din Vadu Roșca – convingerea autorităților comuniste că localnicii ar fi deținut echipament militar, dată fiind apropierea localității de linia strategică Focșani – Nămolosa – Brăila.

Cel de-al doilea capitol, „*Puțini am fost, mulți am mai rămas!*”: *Bazele sociale ale Partidului Comunist Român*, reprezintă în fapt o dezvoltare a celor două părți ale studiului din 2005. În cuprinsul acestui capitol descoperim o excelentă analiză comparativă între PCR și partidele similare din regiune, pornind de la profilul socio-demografic al membrului simplu de partid. Capitolul are la bază o serie de anchete sociologice de la finalul primului deceniu postcomunist. Cătălin Augustin Stoica încearcă și reușește să aducă lumină în ceea ce privește structura socio-demografică a partidului unic, nivelului de școlaritate al membrilor de partid sau a evoluției numerice a PCR în raport cu celelalte partide comuniste din Europa de Est. El surprinde câteva aspecte hilare și absurde privitoare la Partidul Comunist Român, unele din cele mai frapante fiind cele care pornesc de la originea socială a celor care erau recrutați în partid.

Pornind de la celebra frază a poetului Stefan Roll, autorul parcurge literatura de specialitate care abordează direct sau tangențial acest subiect. Cătălin Augustin Stoica vorbește, într-adevăr despre „excepționalismului cazului românesc”, care „a constituit un motiv firesc de atracție pentru mulți autori care s-au concentrat asupra elitelor comuniste”. Autorul menționează că una dintre principalele limitări le care le-a întâmpinat în realizarea studiului este dată de faptul că spre deosebire de alte state comuniste, în România s-au realizat extrem de puține sondaje de opinie, respectiv anchete sociologice, în condițiile în care statutul sociologiei în comunismul românesc a fost unul periferic.

Stoica utilizează trimiteri la conceptele de *mobilitate sponsorizată* și *mobilitate prin competiție* pentru a explica sistemul de promovare în Partidul Comunist Român. Asemenea trimiteri bibliografice și conceptuale sunt extrem de utile, atât pentru un

cititor avizat cât și pentru publicul larg. Printre concluziile autorului se numără faptul că femeile erau subreprezentate în rândul membrilor de partid din eşaloanele interioare, faptul că membrii anumitor etnii diferite de cea română aveau șanse mult mai mici de a intra în PCR sau că deși persoanele cu studii superioare erau bine reprezentate în vârful Partidului Comunist Român, acestea aveau rareori o putere semnificativă, elita fiind dominată de membri de partid care absolviseră cu greu studiile primare. Cătălin Augustin Stoica oferă răspunsuri articulate la o întrebare care vizează un paradox – dacă România era statul din regiune cu cea mai mare pondere din populație în partidul comunist, de ce membrii acestuia nu au sărit în apărarea regimului?

Expansiunea considerabilă a PCR în virtutea dorinței de a „exista o unitate de nezdruccinat a țării și Partidului în jurul Conducătorului” (p. 133) nu a fost suficientă pentru a-l salva pe Ceaușescu în 1989. Membrii de partid erau la rândul lor sătui de practicile dictatoriale ale liderului comunist. De asemenea, practicile de „familia-rizare a partidului”, care au constat în asigurarea loialității susținătorilor prin accesul privilegiat la resurse, a golit de orice ideologie legătura dintre cea mai mare parte a membrilor PCR și partidul în sine.

Cel de-al treilea capitol, publicat inițial (2012) sub forma articolului „Old Habits Die Hard? An Exploratory Analysis of Communist-era Social Ties in Post-Communist Romania”, în *European Journal of Science and Technology*, tratează poate unul dintre cele mai populare subiecte în rândul populației, respectiv pilele, cunoștințele și relațiile, în societatea românească de după 1989.

Cătălin Augustin Stoica evidențiază faptul că „așa-zisele legături sociale specifice perioadei comuniste au supraviețuit pe perioada tranziției, cel puțin la nivelul subeșantionului analizat în acest capitol, eșantion alcătuit din persoane care, în 1989, aveau 25 de ani” (p. 151). De asemenea, există două interpretări potențiale ale datelor analizate de autor – „pilele și relațiile continuă să deschidă multe uși și să ghideze comportamentele indivizilor la mai bine de douăzeci de ani de la căderea regimului comunist”, (p.164) respectiv „legătura dintre diversele categorii de indivizi (demnitari, oameni de afaceri, cetățeni obișnuiți) care alcătuiesc aceste rețele sociale există și în economiile și democrațiile dezvoltate” iar „numărul mai mare de astfel de legături utile în România postsocialistă nu trebuie neapărat interpretat ca un semn de involuție” și „simpla prezență a relațiilor de utilitate nu indică neapărat că toate aceste legături sociale sau corupte, sunt ostile bunei funcționări a acestei țări foste comuniste (și nu numai)” (p. 165). Autorul a încercat să creeze o legătură între cele două interpretări, optimistă și pesimistă, realizând o radiografie extrem de clară a sistemului de pile, cunoștințe și relații. Autorul nu propune o evaluare calitativă a legăturilor în postsocialism deoarece sondajele avute în vedere nu măsoară caracterul ilicit al acestor potențiale beneficii. Totuși, pornind de la exemplul bulgar – cel mai apropiat de idealul tipului de capitalism politic – Stoica amintește și în cazul României faptul că debirocratizarea statului postcomunist a permis ca administrația publică să fie „prădată” de o „mulțime dezordonată de agenți” ale căror interes principal este cel propriu. În concluzie, „cultivarea și menținerea relațiilor utile (chiar dacă corupte) cu funcționarii publici constituie un mijloc de asigurare a unei minime predictibilități

într-un context instituțional marcat de incertitudine profundă, haos birocratic și legislativ și anomie” (p. 166-167),

Ultimul capitol, *Capitalism postcomunist à la roumaine?*, tratează un subiect de mare interes pentru contemporani. Este vorba de „noua ordine economică din România postcomunistă”, în care datorită unor acumulări de capital anterioare momentului decembrie 1989, o anumită parte a societății românești, minoritară, dar deloc neglijabilă, a reușit să obțină surplusuri financiare semnificative, deseori prin mijloace suspectabile de a fi ilicite. Autorul ajunge în ultra contemporaneitate, capitolul încheindu-se cu o poziționare a României în coada clasamentului statelor fost comuniste din estul Europei prin prisma progresului înregistrat în urma căderii regimului comunist.

România continuă. Schimbare și adaptare în comunism și postcomunism este un volum mai mult decât necesar. Volumul reușește să reconstituie modul în care, pornind de la schimbările petrecute în ultimele decenii, relațiile sociale s-au modificat semnificativ în România. Acesta este extrem de util pentru a înțelege dintr-o perspectivă sociologică anumite realități ale perioadei comuniste, dar în special ale tranziției post-comuniste.

Ștefan Marius DEACONU

Adrian CIOROIANU (editor), *Un Centenar și mai multe teme pentru acasă. Ce au învățat și ce nu au învățat românii din ultimul secol de istorie*, Iași, Editura Polirom, 2018, 342 p.

În anul 2018 s-au sărbătorit 100 de ani de la înfăptuirea Marii Unirii, un eveniment crucial pentru istoria națională, fiind pentru prima dată când românii din toate provinciile istorice se aflau între granițele aceluiași stat, constituind o unitate politico-administrativă. Cu ocazia acestei aniversări centenare, au apărut o serie de publicații de specialitate, unele de analiză, altele de descriere a faptelor istorice petrecute în cei 100 de ani scurși din 1918. Printre lucrările de analiză și reflecție științifică se numără cartea „Un Centenar și mai multe teme pentru acasă. Ce au învățat și ce nu au învățat românii din ultimul secol de istorie”, coordonată și editată de prof. univ. dr. Adrian Cioroianu. Aceasta cuprinde o serie de studii și articole pe tematici diferite, care conturează imaginea ultimilor 100 de ani de istorie din perspectiva propriei cercetări: aplicarea legilor în România, școlarizarea minorităților din Basarabia interbelică, apariția Partidului Comunist din România, criza demografică din România, egalitatea dintre bărbat și femeie, incluziune socială, parteneriate pentru securitate, ș.a.

Cartea se deschide cu amplul studiu al profesorului Adrian Cioroianu, care, încă din titlu, invită la reflecție: „Un secol de surprize geopolitice, politizare constantă și modernizare în zigzag. Ce ar fi trebui să învățăm din ultimul secol, dar nu am făcut-o?”. Pentru a răspunde la această întrebare, autorul realizează o sinteză a istoriei românilor *dans la longue durée*, de la începuturi până în prezent, accentuând momentele cheie de schimbare, succese militare și diplomatice, polemici ale

istoricilor, în 12 „teme pentru acasă”, care conduc la trasarea unor concluzii, învățături și sfaturi pentru mai departe. Astfel, la final, lecțiile pentru următoarea sută de ani sunt atent formulate, pentru a fi bine înțelese: „România trebuie să evite cu orice preț o confruntare pe două fronturi”, „...vecinii trebuie cunoscuți, adică înțeleși”, „sprijinirea unui parcurs proeuropean, susținerea constantă și transpartinică a parteneriatelor noastre supreme din acest moment, anume Uniunea Europeană”.

O altă analiză atent întocmită asupra relației dintre România și parteneriatele internaționale contemporane se găsește în studiul semnat de Șerban Filip Cioculescu, „Spune-mi cu cine te aliezi ca să-ți spun cine ești: un secol de parteneriate, în numele securității. România – de la Marea Unire până la integrarea în binomul de securitate NATO-UE”. Demersul autorului urmărește coordonatele teorie – practică, prin faptul că, înainte de toate, definește alianța, teoriile și școlile care au dezvoltat acest concept-cheie în sistemul relațiilor internaționale, pentru ca, ulterior, cercetătorul să explice, cu exemple concrete, care era contextul internațional în care România s-a integrat pe parcursul secolului al XX-lea, scopurile pe care le-a vizat, cercetarea mergând până în secolul XXI, urmărind mecanismele de politică externă ale României în noul mediu internațional. În funcție de obiectivele pe care le-au avut sau le au, Șerban Cioculescu clasifică aliații în mai multe categorii: „Aliați pentru mărirea teritorială și sporirea populației”, „Aliați pentru a menține statu-quo-ul”, „Aliați cu o putere prădătoare contra alteia”, studiul său finalizându-se tot cu lecții și recomandări: „România trebuie să învețe să fie fidelă alianțelor sale, să nu le mai schimbe ușor și să nu caute avantaje iluzorii de tip economic în detrimentul statu-quo-ului de care beneficiază”. (p. 325).

O întrebare care s-a regăsit cu frecvență, de-a lungul timpului, în mediul public românesc a fost „De ce românii sunt mai în urma Occidentului și de ce s-au modernizat mai târziu?”. În jurul acestei chestiuni, Victor Neumann a scris studiul „De ce ne-am modernizat, totuși, mai târziu decât alții? Cum s-a ajuns la 1918 și ce datorii avem încă”. Principala cauză a modernizării întârziate a societății românești, în viziunea autorului, este „absența contractului social, ordonarea vieții în funcție de tradițiile colectivității, și nu în funcție de alegerile individuale au întârziat modernizarea și integrarea europeană a societății românești”. De asemenea, se abordează disjunctia între categoriile sociale românești, care s-au modernizat în ritmuri complet diferite, modernizarea începând de la vârful ierarhiei sociale, de la elita care își permitea financiar să stabilească relații strânse cu Occidentul, prin vizite, studii, comerț, și ajungând cu întârziere la pătura largă a societății și anume, la țărănime, ale cărei contacte cu mediul extern erau aproape imposibil de stabilit. Pe de altă parte, Victor Neumann analizează și un alt aspect important, lumea românească aflată la confluența Occidentului cu Orientul, ceea ce a făcut ca influențele să vină din ambele părți, în maniere diferite, producându-se o ciocnire a valorilor laice cu cele de sorginte religioasă. Studiul se sfârșește cu o idee pe care o putem percepe ca pe un sfat intelectual: „Recuperarea moștenirii sale (Iluminismul) va ajuta Europa de Est, implicit România, să-și descopere și să-și valorifice bogăția de valori născută din propriile ambivalențe oriental-occidentale” (p. 188).

Pe de altă parte, studiile de istorie socială din volumul „Un Centenar și mai multe teme pentru acasă. Ce au învățat și ce nu au învățat românii din ultimul secol

de istorie” aduc informații și analize inovatoare în domeniul istoriei, dezbătând probleme precum: criza demografică din România anilor '60, egalitatea dintre bărbat și femeie, incluziunea socială, valențele elitei universitare locale. Astfel, se poate observa, în studiul Corinei Doboș, „Când și cum a început criza demografică în România. Anchete demografice din anii 1960”, o fină dezbateră a traiectoriei urmată de populația românească din cauza legilor sociale comuniste: o scădere a populației în anii dejismului, mai ales după liberalizarea avortului prin decretul din 1957, regimul având nevoie de forță de muncă în industrie, nepermițându-și să piardă forța de muncă feminină, pentru ca în anii național-comunismului, pentru a răspunde ambițiilor dictatorului de a se mări populația României, se dă un nou decret, dar care, de această dată, încuraja natalitatea și interzicea avortul. După căderea comunismului, primele recensăminte au ilustrat preferința românilor pentru familia restrânsă, dar și o scădere drastică a natalității, fapt cu care ne confruntăm și în prezent. Amestecul statului în viața privată a familiei a demonstrat apariția unor consecințe dezastruoase, în ultimul secol de istorie, în România, prin prezența unor fenomene negative: rata mare a abandonului copiilor la naștere de către părinți, violența domestică din ce în ce mai accentuată, creșterea numărului divorțurilor, etc.

Concluzii

Concluzionând, putem afirma că deși subiectele dezbătute în cartea coordonată de istoricul Adrian Cioroianu sunt variate, puse laolaltă, acestea reușesc să ofere lucrării unitate și omogenitate, cititorul înțelegând, la final, rostul acestei diversități tematice, care nu poate decât să îmbogățească câmpul său intelectual.

Într-o altă ordine de idei, „Un Centenar și mai multe teme pentru acasă. Ce au învățat și ce nu au învățat românii din ultimul secol de istorie” se constituie într-un demers al conștientizării importanței ultimilor 100 de ani de istorie, a greșelilor și a succeselor unei națiuni tinere aflată la intersecția marilor puterilor și a marilor spații de civilizație.

Lecțiile care se regăsesc la finalul fiecărui studiu se pot contura într-un itinerariu pe care România să îl urmeze în anii următori pentru a cunoaște un progres social, politic, economic, cultural.

Gabriela Avram

Liviu VOINEA (coord.), Alexandra COJOCARU, Brîndușa COSTACHE, Veaceslav GRIGORAȘ, Horațiu LOVIN, Camelia NEAGU, David ORȚAN, Andrei TĂNASE, *Un veac de sinceritate. Recuperarea memoriei pierdute a economiei românești 1918-2018*, București, Ed. Publica, 2018, 172 p.

Volumul, elaborat de un grup de specialiști ai Băncii Naționale a României, sub coordonarea viceguvernatorului Liviu Voinea, răspunde unei nevoi științifice reale, enunțată clar de către autori încă din introducere: „La 100 de ani de la Marea Unire din 1918, România nu are un set complet și unitar de indicatori economici de bază. Nu avem o serie de timp fără întreruperi care să ne vorbească despre economia

României, așa cum a fost ea, cu suișuri și coborâșuri. Țara s-a unit acum 100 de ani, dar statistica nu s-a unificat încă. La fel ca un om fără memorie, o țară fără memorie este o țară dezorientată” (p. 15).

Autorii și-au propus reconstituirea seriilor de date pentru un set de indicatori esențiali – produsul intern brut, bugetul, balanța comercială externă, datoria publică externă, dobânda de referință, rata inflației și cursul de schimb în raport cu dolarul american. Ca regulă, autorii au optat pentru prezentarea în capitole distincte a unor sinteze analitice pentru fiecare set de probleme, incluzând observații despre lacunele informațiilor disponibile, despre rezultatele obținute și despre felul cum se compară la nivel internațional datele referitoare la România. La acestea se adaugă o anexă metodologică (cuprinzând referințele la surse și metodele de calcul folosite) și o anexă de serii de timp, cuprinzând tabele cu PIB/locuitor (dolari 2011, la paritatea puterii de cumpărare), soldul bugetar (cash), soldul comercial (balanța comerțului extern de bunuri), datoria publică externă a României, rata dobânzii și rata inflației, precum și un capitol de concluzii generale, o listă bibliografică și note despre autori.

În anul Centenarului, nu este singurul demers de reconstituire a seriilor de date statistice, referitoare la secolul care s-a scurs din 1918 încoace. Institutul Național de Statistică a publicat, de asemenea, un amplu volum (Andrei 2018) care nu se limitează la datele economice, ci cuprinde și informații demografice, sociale și politico-instituționale. Spre deosebire însă de demersul INS, care doar adună seriile de date la un loc, specialiștii coordonați de Liviu Voinea și-au propus să unifice seriile de date, să le aducă la un numitor comun, și să le ofere cititorilor într-o formă sintetică, ușor de folosit și interpretat. Astfel, seriile referitoare la soldul bugetar, balanța comercială și datoria publică externă nu sunt redată în valori nominale (lei la cursul zilei), care ar fi fost greu de comparat în timp datorită schimbărilor în valoarea monedei oficiale, ci direct în procente din PIB, adică la un nivel de agregare care ușurează analiza și comparațiile. Această opțiune este bazată pe un arsenal metodologic sofisticat, în consonanță cu cele mai bune practici econometrice mondiale. Pe de altă parte, specialiștii de la Banca Națională nu ezită să recunoască și limitele demersului lor, inclusiv faptul că în urma unor analize suplimentare seriile lor de timp „pot fi ulterior revizuite și îmbunătățite” (p. 17).

Un bun exemplu al acestor limitări este reconstituirea evoluției PIB/locuitor. După cum se știe, Produsul Intern Brut (PIB) este un indicator sintetic folosit la nivel internațional abia din perioada postbelică, atunci când a fost integrat în sistemul conturilor naționale, adoptat de către Organizația Națiunilor Unite. În România el a fost adoptat oficial abia după 1990, ceea ce înseamnă că pentru toată perioada anterioară a trebuit să fie reconstituit ulterior. Demersul cel mai important în acest sens aparține lui Victor Axenciuc (Axenciuc 2012), ale cărui serii de date au fost apoi integrate și în revizuirea din 2018 a bazei de date Maddison (MDP 2018). Din nefericire, nici una dintre aceste serii nu este scutită de probleme. După cum am arătat altundeva, datele lui Axenciuc cu privire la ultimele două decenii ale regimului comunist tind să supravalueze PIB/locuitor, în principal datorită opțiunii de a folosi în calcule convertorul 8,8 lei = 1 dolar (la paritatea puterii de cumpărare) (Murgescu 2012). Pe de altă parte, baza de date Maddison are unele nepotriviri cu seriile

Eurostat, ceea ce a necesitat un efort de recalculare și armonizare a datelor. În fine, dar nu în ultimul rând, pentru unii dintre ani (mai ales din perioadele imediat următoare celor două războaie mondiale) datele lipsesc atât din Axenciuc, cât și din Maddison, ceea ce a obligat pe autori la un efort de reconstituire și/sau extrapolare. Rezultatul a fost o serie completă de date, a cărei compunere este prezentată transparent în anexa metodologică: „Pentru perioadele lipsă și unificarea bazelor de date s-au folosit diverse tehnici econometrice: un model linear pentru estimarea producției de grâu (1915, 1918), interpolare liniară sau cubică (1916, 1917, 1919, 1949). După 1996, seriile de date Maddison (2018) au fost actualizate conform datelor Eurostat. Din cei 100 de ani, PIB-ul pentru 3 ani (1918, 1919, 1949) este calculat în premieră de noi. PIB-ul pentru alți 23 de ani (1996-2018) este recalculat de noi. În ceilalți ani folosim baza Maddison” (p. 143).

Deși, în opinia mea, datele cuprinse în acest volum nu sunt definitive, iar pentru sporirea exactității lor ca și pentru evaluările de ansamblu va mai fi nevoie de studii ulterioare, pe care echipa coordonată de Liviu Voinea pare excelent echipată să le realizeze, se cuvine să remarcăm atât onestitatea metodologică a autorilor, cât și efortul lor de a veni în întâmpinarea cititorilor, inclusiv a celor nespecializați în analize econometrice, și de a le oferi într-o formă accesibilă un set consistent informații clare. Pe lângă seriile de date anuale, se remarcă și excursurile informative puse sub semnul unor întrebări de larg interes, cum ar fi „Identificarea ciclurilor de afaceri ale economiei românești” (p. 30-41), „Calitatea creșterii economice: despre inegalitate și sărăcie” (p. 56-63), „De câte ori a dat România faliment?” (p. 89-96) „De câte ori s-a împrumutat România de la FMI?” (p. 96-103) sau „De câte ori s-au schimbat banii în România?” (p. 112-116). Să remarcăm și eforturile de a explica felul în care experiența istoriei economice a ultimilor 100 de ani poate informa discuțiile referitoare la dezvoltarea actuală și viitoare a României. În felul acesta, volumul elaborat de Liviu Voinea și echipa sa încearcă să răspundă unui deziderat din păcate prea puțin concretizat în societatea românească de azi, acela de a folosi prilejul oferit de celebrarea Centenarului Marii Uniri pentru a reflecta onest și echilibrat atât asupra trecutului, cât și asupra perspectivelor de dezvoltare a României de azi și de mâine. Concluziile autorilor merită să fie citite cu atenție, deoarece ele merg de la avertismente că „inegalități prea mari pot conduce la respingerea reformelor și la evoluții socio-politice nedorite” până la judecăți severe cu privire la deficitele de voință și concepție ale programelor interne de reformă și la recunoașterea de bun simț a rolului „de catalizator pentru dezvoltare pe care l-a avut integrarea europeană și euroatlantică” (p.140).

Autorii acestui volum ne oferă un instrument de lucru prietenos, o serie de timp neîntreruptă pentru un set de indicatori macroeconomici esențiali pentru istoria României din ultimii 100 de ani. Este mult? Este puțin? Depinde de cât de mult vom folosi rezultatele cecetării lor în analizele noastre, și de cât de mult ne vor stimula atât în studierea trecutului, cât și în acțiunea civică, orientată spre prezent și viitor.

Bogdan MURGESCU

Referințe

- Andrei, Tudorel (coord.) (2018) *România: un secol de istorie - date statistice*, București: Editura Institutului Național de Statistică.
- Axenciuc, Victor (2012) *Produsul Intern Brut al României 1862-2000. Serii statistice seculare și argumente metodologice*, 2 volume, București: Editura Economică.
- MPD (2018) = *Maddison Project Database*, version 2018. Bolt, Jutta, Robert Inklaar, Herman de Jong and Jan Luiten van Zanden (2018), "Rebasing 'Maddison': new income comparisons and the shape of long-run economic development", Maddison Project Working paper 10. Accesibil online la <https://www.rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/maddison/releases/maddison-project-database-2018> (accesat 14.01.2019).
- Murgescu, Bogdan (2012) [recenzie la Axenciuc 2012], *Dilemateca*, VII, 79, decembrie 2012, p. 24.

IN MEMORIAM

ACAD. ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (1929-2018)

La sfârșitul anului trecut s-a stins cu discreția în care își învăluisese întreaga viață profesorul academician Ștefan Ștefănescu, vreme de 15 ani (1984-1999) membru al conducerii Societății de Științe Istorice din România. În amintirea tuturor celor care l-au cunoscut, colegi și colaboratori din mediul universitar și academic, studenți și doctoranzi, sau pur și simplu iubitori de istorie, a rămas o personalitate polivalentă – cercetător specializat în domeniul istoriei medievale, profesor, animator al unor direcții de cercetare și șef de instituție (a fost director-adjunct și apoi director al Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”, decan al Facultății de Istorie, devenită în 1977 Facultatea de Istorie-Filozofie, apoi șef al catedrei de istorie). În ultimele decenii ale regimului comunist a deținut și funcții de reprezentare politică, a fost membru al Comitetului Central al P.C.R. și deputat al Marii Adunări Naționale. Pentru cei care vor încrunta sprâncenele față de această componentă a biografiei sale, se cuvine spus apăsat că în toate funcțiile pe care le-a ocupat, Ștefan Ștefănescu a fost nu reprezentantul autorităților printre istorici, ci exponentul istoricilor în forurile de conducere ale regimului. A reușit să apere institutele de istorie de desființare prin absorbția într-un strict controlat „Institut Central de Istorie Națională” și a ajutat pe mulți istorici în relațiile dificile cu autoritățile. A fost, mai ales, un neobosit promotor al istoriei, oriunde credea că poate să-i aducă lumina, la catedra universitară, în conferințele publice ale S.Ș.I.R. și nu numai, la Laboratorul de Demografie Istorică al Facultății în anii '1980, sau în publicații de tot felul, de la prestigioase reviste de circulație internațională la ziare-magazin citite de marele public.

În orice ocazie, profesorul impunea prin rigoare și măsură, prin relevanța argumentelor și prin claritatea concluziilor. Venit de la țară (s-a născut la Goicea Mică din județul Dolj) și legat prin mii de fire de locurile sale de baștină, s-a oțelit prin studii gimnaziale și liceale la Colegiul militar național „Nicolae Filipescu” de la mănăstirea Dealu, mutat un timp la Predeal, și apoi a ales să urmeze studiile de istorie la Universitatea din București. A avut șansa să fie chemat încă din timpul studenției la Institutul de Istorie al Academiei, unde preocupările sale științifice au fost modelate de conlucrarea cu reputatul slavist și medievist Petre P. Panaitescu. Beneficiind de posibilitatea de a continua studiile la nivel doctoral la Universitatea „M. Lomonosov” din Moscova, nu a ales o temă facilă și nerelevantă, ca atâția colegi de generație, ci și-a desăvârșit pregătirea în bizantinologie și istoria slavilor sudici, domenii în care istoriografia rusă și sovietică avea o bogată tradiție și beneficia de personalități recunoscute pe plan mondial. Un deceniu mai târziu, a beneficiat de un stagiu științific la Paris, prilej pentru a cunoaște pe istoricii de marcă ai Franței anilor 1960, inclusiv pe Fernand Braudel, și de a asimila deschiderile „Noii istorii” în noi

„Studii și articole de istorie”, vol. LXXXVI, 2019, pp. 357-359.

direcții de cercetare, precum demografia istorică. A știut să cultive deschiderea spre alte istoriografii și în perioada în care regimul Ceaușescu se închidea într-un naționalism tot mai exaltat. În acei ani, ca și mai târziu, prezența sa într-o dezbatere avea întotdeauna meritul de a echilibra opiniile călăuzindu-le cu un bun simț sănătos, care incrimina vehemențele și apropia de încheieri pertinente și rezonabile.

Opera sa științifică este diversă și bogată. A participat la efortul erudit al publicării izvoarelor medievale în colecția *Documenta Romaniae Historica. Seria B. Țara Românească*, a publicat monografii precum *Bănia în Țara Românească* (1965) și *Țara Românească de la Basarab I „Întemeietorul” până la Mihai Viteazul* (1970), a deschis domenii de cercetare prin volume precum *Demografia, dimensiunea istoriei* (1974), a coordonat volume colective dintre care se remarcă mai ales *Enciclopedia istoriografiei românești* (1977) și *Națiunea română. Geneză – Afirmare – Orizont contemporan* (1982), a contribuit la sinteze colective (volumul 2 din tratatul *Istoria României – 1962*, sinteza *Istoria poporului român – 1971* și vol. IV din tratatul *Istoria românilor – 2001*), a publicat cursuri universitare și sute de articole în diverse reviste de specialitate și volume colective din țară și din străinătate.

A fost însă, mai presus de toate, un om generos și tolerant, mai cu seamă cu cei tineri, dispus mereu să-i încurajeze ori de câte ori întrezărea o fărâmă de talent și de pasiune. Unul dintre autorii acestor rânduri a avut șansa de a-i fi student la licență, și își amintește cum decanul de atunci al Facultății de Istorie-Filozofie nu a ezitat să-și asume în semestrul I al anului 1983/1984 ținerea seminarului de istorie medie a României și să ne încurajeze să dezbatem în contradictoriu teme diverse, precum rolul mongolilor în istoria românilor din secolele XIII-XIV, raportul dintre drum și stat (tocmai apăruse studiul esențial al lui Șerban Papacostea), sau opțiunile politice ale unor domni precum Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul. Tot atunci, a pus în mâinile studentului dornic de afirmare din anul II cartea remarcabilă a lui Andrei Pippidi despre tradiția politică bizantină și i-a publicat recenzia în „Revista de Istorie”, ceea ce a fost prima publicație științifică a acestuia. La revista „Studii și articole de istorie” a instituit în 1985 o rubrică „Din activitatea științifică a studenților”, ce ne-a prilejuit debutul cu articole publicate mai multora dintre cei mai buni studenți din acei ani. Celălalt autor al acestor rânduri a ajuns, printr-o întâmplare, în situația de a-l solicita să-i conducă teza de doctorat, aflată într-o formă finală, hotărâtă deja cu altcineva. Când această persoană a dispărut și, din respect pentru memoria celui care ne părăsise, și poate și cu recunoașterea unei activități duse la capăt, el a acceptat lucrarea așa cum fusese alcătuită. În scurta introducere de la susținere, profesorul Ștefănescu a avut cuvinte de laudă, deopotrivă pentru antecesorul său, dar și pentru candidatul la doctorat pentru care mai apoi, în toate împrejurările, și-a arătat o simpatie nedezmănițită.

Același autor își amintește cu acuitate și ultima întâlnire. Se afla împreună la o tristă ceremonie funerară și, într-un cerc de prieteni, i-a aflat programul în săptămâna care urma. Pentru că fusese printre primii săi doctoranzi, i-a promis că va veni să-l asiste pe ultimul, care își susținea teza câteva zile mai târziu. S-au reîntâlnit deci într-o zi întunecată din ianuarie 2014 în sala de protocol a Facultății de Istorie din București. Candidata era o doamnă de 40 de ani, cu o temă cu subtile conotații

religioase, greu de înțeles fără o pregătire prealabilă. Potrivit felului său de a fi, profesorul a deslușit *nedeslușitul*, și ajutat și de referenți, a apropiat asistența de un subiect pe care altfel nu l-ar fi abordat niciodată. Când comisia s-a retras pentru deliberare, și-a luat rămas bun de la profesor, nu înainte să-i înmâneze câteva numere dintr-o publicație a Academiei, unde își tipărise ultimele articole. Cu un zâmbet larg și o strângere de mână caldă s-au despărțit și așa i-a rămas în amintire, generos și disponibil pentru toate cauzele bune, apropiat și a toate înțelegător, un om între oameni.

Bogdan Murgescu, Bogdan Teodorescu

**Tiparul executat la S.C. LUMINA TIPO S.R.L.
str. Luigi Galvani nr. 20 bis, sect. 2, București
tel./fax: 021.211.32.60; tel.: 0742.040.451
e-mail: office@luminatipo.com
www.luminatipo.com**

ISSN 0585-749X